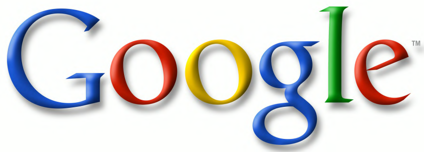
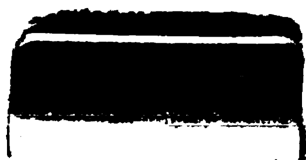

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1892—94.

Indhold.

Litteratur og Kritik.

Smaastykker.

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds første Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1892.

Udgivet for 2det Halvaar 1892.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af: Underbibliothekar **J. A. Fridericia**, Professor **E. Holm**, Bibliotheksassistent **S. M. Gjellerup**, Professor **J. Steenstrup** og Arkivar **C. F. Bricka**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45.

VI. Register og Tillæg. 1864. (Hele Værket er udsolgt undtagen Registret, der koster 3 Kr.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

Statsminister J. O. Schack Rathlou.

Af

L. Koch.

Joachim Otto Schack — ti navnet Rathlou antog han først senere — er født den 13. Juli 1728. Hans fader, generalmajor Niels Rosenkrantz Schack, lå den gang med det andet fynske kyrasserregiment, som han kommanderede, på Jullinge, som nu hører til Bregentved, og sønnen blev dagen efter sin fødsel døbt i Hellested kirke. Allerede i vuggen mistede han sin moder, Benedicte Gertrud v. Ingenhofen, og faderen døde, da sønnen var 3 år gammel. Han blev da opdraget af sin mormoder, generalmajor Johan Peter v. Ingenhofens enke, Øllegaard Ranzau, som boede med ham på Sneumgaard, der var hans fædrenearv, og som ligger i Skads herred, omtrent 2 mil nordvest for Ribe. Han er i denne tid formodentlig første gang kommet i berøring med en kongelig person; ti der er bevaret et vers, som han skulde fremsige paa Klausholm ved dronning Anna Sophies fødselsdag[1]). — Han

[1]) Meddelt af pastor Crone i Herrested. Det er kun ved den velvillie, hvormed han har sendt mig talrige pakker fra arkivet på Ravnholt, det er blevet mig muligt at skrive denne Afhandling.

undervistes af en, saavidt vides, ellers ukendt mand ved navn Dathe; om dennes indvirkning på ham have vi ingen underretning, men resultatet bærer vidnesbyrd om, at han ikke er bleven dårlig opdraget. Han skrev Dansk, Fransk og Tysk med færdighed; når han selv lejlighedsvis påstår, at han kun udtrykte sig dårligt i det sidste sprog, er det vel snarest kun et udslag af uvillie mod det. Han forstod Latin og citerer jævnlig latinske forfattere, og han har ikke havt så få historiske kundskaber. Da han i Struensees tid blev afskediget fra sit embede, udtalte han, at det vilde forsøde hans ensomhed, hvis han med sin pen kunde oplyse og forbedre sine landsmænd. Men hvad der er mere værd end de positive kundskaber, er, at han havde mange åndelige interesser, og fremfor alt, at han hele sit liv igennem nærede en urokkelig tro på Gud, der især træder stærkt og smukt frem i den tid, da både hans eget og hans fædrelands skæbne voldte ham store bekymringer.

Da han var 12 år gammel, kom han i huset hos generallieutenant Numsen i Kjøbenhavn, der var gift med hans moders søster, og som tillige var hans formynder. Han blev 1741 konfirmeret i Holmens kirke; men først to år derefter gik han til alters. I årene 1742—45 hørte han om vinteren professorerne Møllmanns og Scheidts forelæsninger, så han har formodentlig været privat indskrevet ved universitetet. I året 1746 rejste han udenlands, hvor han ledsagedes af sin ovenfor nævnte lærer, og desuden sendte hans formynder sin 9 år gamle søn, den senere kammerherre og overhofmester Fr. Numsen med dem, hvad Schack med god grund kalder en meget besynderlig idé. Han opholdt

sig især i Lausanne og Paris, men besøgte desuden både på udvejen og hjemvejen mange tyske byer. Han taler intet om, hvortil tiden er bleven benyttet; men hele rejsen var for kort og opholdet delt mellem for mange steder, til at der kan have været tale om egentlige studier. Men det hørte den gang endnu til en ung adelsmands opdragelse, at han i fremmede lande skulde erhverve sig verdenskundskab og levemåde.

Da han i efteråret 1747 kom hjem, tog han lige til Rathlousdal, der ejedes af geheimeråd Christian Rathlou, som var gift med hans faders søster. Han traf disse sine slægtninge i dyb sorg; deres eneste barn, en datter, som havde været gift med Henning v. Qualen, var død barnløs få måneder i forvejen. Nu lovede de, at de vilde testamentere ham deres ejendomme, Rathlousdal og Gersdorfslund, naar han vilde ægte Øllegaard Charlotte, den yngste datter af generalmajor Ove Juel og Sophie Hedevig Friis, som var en fjærn slægtning af Rathlou. Pigen var kun 10 år gammel, og Schack synes ikke at have havt stor lyst til at binde sig; men han afslog heller ikke giftermålet. Ud på sommeren 1748 så han først sin tilkommende hustru, og han fandt, at hun allerede var meget elskværdig. Han har da formodentlig givet et bestemt svar; ti 1749 gjorde Rathlou sine godser til et stamhus for ham. Forlovelsen fandt allerede sted, da bruden var 14 år gammel, og 4 år efter, 1758, stod bryllupet; uagtet dette altså i høj grad må kaldes et fornuftparti, levede ægtefællerne lykkeligt med hinanden. De havde kun en levende datter, Dorthe Sophie, der var opkaldt efter fru Rathlou. Ikke mindre end 11 andre børn kom for tidlig til verden eller døde kort efter fødselen. Dette

var udentvivl den store sorg i Schacks og hans kones liv. Hver gang hun var frugtsommelig, udtalte han sit håb og sin frygt i brevene til Bernstorff, Reventlou, Schimmelmann og andre venner, og når det så atter gik galt, og han mere og mere måtte opgive håbet om at få levende børn, var han dybt nedslået. Den eneste trøst var det, når hans kone så atter kom sig; ved en sådan lejlighed udtaler han, at han flere dage har forsømt sine forretninger for at pleje hende. Da den store krisis i hans liv indtraf i Struenseetiden, trøstede han sig med, at hun, hvis lykke lå ham mere på sinde end hans egen, var tilfreds[1]).

Inden Schack kom så vidt, at han kunde gifte sig, var der dog en lang skærsild at gå igennem. Medens han var i Paris, var han bleven udnævnt til kammerjunker, og når han vilde indtræde i hof- eller statstjenesten, måtte han nødvendig vise sig i København. Her opholdt han sig derfor om vinteren, medens han om sommeren af sparsommelighedshensyn rejste til Jylland. Han blev 1751 assessor i hofretten og auskultant i højesteret; 1752 var han med geheimeråd Dehn i Brunsvig for at hente Frederik V's hustru, Juliane Marie, hjem. Samme år fulgte han ligeledes C. Juel til Stokholm, hvor han selv siden skulde blive gesandt. 1753 var det ham tilbudt at blive envoyé i Berlin; men af ukendte grunde forandredes beslutningen; 1754 blev

[1]) I året 1781 forfattede Luxdorph en indskrift til Schack Rathlous og hans frues kiste: „Gud, i samling her på jorden Lad os mange år opnå, Og vi skal i engleorden Evig for din trone stå.“ Wiedewelt udarbejdede et fodstykke til en urne; på dette skulde males en døende kvinde med foldede hænder og et vers af Pope: „The Sainte sustain'd it, but the woman died.“ Luxdorphs kalender.

han virkelig assessor i højesteret; men alt dette bragte ham kun udgifter, men ingen indtægter; ti det var kun et vist antal af assessorerne, der havde løn, og mellem disse hørte han ikke. I året 1755 havde han tjent i 7 år „sans toucher le sol“. Hans fædrenearv var opspist; Sneumgård måtte han søge at få solgt, så meget mere som hans formynder havde bortforpagtet den på uheldige vilkår; det lykkedes ham 1758, da biskop Hygum købte den for 39,000 rd., en handel, hvormed Schack var overmåde tilfreds.

Imidlertid var han 1755 endelig bleven tjenstgørende kammerjunker hos kronprinsen, den senere Christian VII, med den beskedne løn 800 rd. Han havde god lejlighed til at lære sin unge herre, som han siden skulde tjene så mange år, at kende. Ti fra 5. April 1755 til 20. Oktober 1756 var det hans pligt at sove i hans kammer. Herfor blev han fritaget, da han giftede sig; men endnu efter den tid måtte han tjene 3 år som kammerjunker. Vi vide kun lidt om, hvad indtryk prinsen den gang har gjort på ham. Han har dog lejlighedsvis fortalt træk, der allerede tydede på en nervøs konstitution; prinsen var i så høj grad en slave af vaner, at han ikke kunde sove om natten, når hans tøj ikke lå på det sted, hvor han plejede at lægge det, og han talte tidt sine penge, da han altid var bange for, at nogen skulde tage dem fra ham. Men han må have følt en vis agtelse for Schack; ti da han siden som konge var begyndt på sit udsvævende levned, klagede han sig en gang for ham over, at han levede i bestandig frygt og sjæleangst. Schack vilde trøste ham med religionen, men han svarede: „Jeg har fortørnet Gud så meget,

at han ej kan tilgive mig" [1]). I året 1759 blev Schack endelig assessor i højesteret med 1200 rd.s gage; tillige udnævntes han til kammerherre.

I denne stilling blev han dog kun kort; endnu samme år tilbød Bernstorff ham at gå som gesandt til Stokholm. Det var syvårskrigens tid, og Danmark havde en vanskelig stilling, når det skulde bevare sin neutralitet og dog blive ved som hidtil at støtte sig til Frankrig som den af de store magter, til hvem det stod i det venskabeligste forhold, og fra hvem det oppebar subsidier, som dets stærkt bebyrdede finanser ikke godt kunde undvære. Jo dårligere det gik de franske hære, desto vanskeligere blev den franske udenrigsminister, hertugen af Choiseul, at omgås. Han var en mand med højtflyvende idéer, og i hans øjne var en fransk udenrigsminister i den indflydelsesrigeste stilling, nogen mand i Europa kunde indtage; men netop derfor havde han ondt ved at finde sig i, at den uheldige krigsførelse mere og mere svækkede hans lands anseelse. Uagtet han nærede agtelse for og tillid til Bernstorff, voldte han denne mange bryderier, og bl. a. klagede han over, at de mange tysk fødte eller tysk dannede diplomater, som stod i dansk tjeneste, nærede preussiske sympatier. Imellem disse var også friherre Achatz v. Asseburg, som var ansat i Stokholm. Choiseul forlangte tilsidst, om end i et privat brev, at han skulde kaldes tilbage, og at der skulde ansættes en dansk mand i hans sted [2]). — Det er ikke uden betydning for Schacks fremtid, at han skyldte sin danske fødsel den første betydelige ansættelse,

[1]) Bülow: Forsøg til biografier. D. kgl. bibl.
[2]) Correspondance de Bernstorff et Choiseul. 83.

han opnåede. Vi skulle siden se ham gennem en lang tid betragtes som hovedmanden for den egentlige danske adel, der var misfornøjet med den store indflydelse, de fremmede havde fået. Han fik nu 8000 rd.s gage, så han var for første gang kommet i besiddelse af gode indtægter. I foråret 1760 forlod han København, som han i de 7 år, han var i Sverrig, kun besøgte enkelte gange og altid kun kort.

At skildre de politiske forhandlinger mellem det danske og svenske hof i årene 1760—67 vilde snarere blive at skrive et blad af J. H. E. Bernstorffs historie end af Schacks, og vi skulle derfor kun kortelig omtale dem. I den for Danmark så farlige krisis 1762, da kejser Peter III truede med krig, var der så at sige intet at udrette i Stokholm. Den svenske regering var udmattet af sin uheldige deltagelse i syvårskrigen; den havde hverken ævne eller villie til at hjælpe Danmark, og Schack måtte nøjes med at passe på så godt som muligt for at kunne advare Bernstorff, hvis hoffet skulde vise tilbøjelighed til at slutte sig til Rusland og Preussen. Langt betydningsfuldere blev hans post, da Danmarks i året 1749 med Frankrig og Sverrig afsluttede traktater vare udløbne 1763, uden at det lykkedes at få dem fornyede. Bernstorff vilde nu som hidtil opretholde den svenske forfatning; men da Frankrig øjensynlig havde skiftet anskuelser om det hensigtsmæssige heri, måtte den danske regering, når den vilde sigte til det samme mål, forandre midlerne og mere slutte sig til Rusland og England samt i Sverrig selv til Huerne, medens den hidtil havde søgt sine venner mellem Hattene. En sådan forandring har sine vanskeligheder, og denne udførtes heller ikke, uden at de nye allieredes mistro og vrede

flere gange vaktes, især fordi Bernstorff ikke vilde lade sine gamle venner i Hattepartiet i stikken, da de truedes med afskedigelse og anklage.

Det er øjensynligt, at Bernstorff har havt fuld tillid til Schack og været vel tilfreds med den måde, hvorpå han udfyldte sin plads. Han instruerer ham ikke blot om, hvad han i ethvert tilfælde skal sige til de statsmænd, han forhandler med, men underretter ham også ofte om ting, der ikke må omtales, men som han bør kende for at forstå sin regerings politik tilfulde. Schack har også gjort alt muligt for at være vel underrettet og kunne meddele alt, hvad der skete i Stokholm. Men han havde, som vi senere oftere skulle se, en tilbøjelighed til at se snarer og komplotter, også hvor der kun var lidt grund dertil. Denne er måske netop bleven udviklet i Stokholm, hvor der tilvisse var intriger nok, og den har bevirket, at han ikke var meget kritisk overfor de talrige rygter og den løse snak, som løb omkring i de diplomatiske kredse; han er bestandig tilbøjelig til at lægge større vægt end fortjent på, hvad den franske gesandt Breteuil eller andre af hans fremmede kolleger fortalte ham om de nyeste intriger ved hoffet. Bernstorff var mistænksom nok overfor Sverrig og Svenskerne, og Schack har ikke bidraget til at dæmpe hans mistro, men snarere til at holde den årvågen. Han stod naturligvis i forbindelse med flere af de fremmede diplomater, og adskillige af dem blev han ved at veksle breve med flere år efter, at han var kommet hjem, således især Englænderen Goodridge. Men af indfødte svenske var der kun en mand, baron C. F. Scheffer, med hvem han stod i fortrolig forbindelse. Denne mand har spillet en betydelig rolle i Sverrigs historie; han var både

dygtig, redelig og overordentlig elskværdig; Schack siger om ham, at han er skabt til at elskes og æres, og Bernstorff kalder ham hyppigt „vor ven“. Men Scheffer var, som det ofte er tilfældet med elskværdige mænd, en blød natur; han var ikke ret pålidelig under vanskelige og farlige omstændigheder. Endnu mindre kunde der stoles paa de andre Hattechefer, Ekeblad og Hamilton, og med Huernes fører, landdagsmarschallen Løwenhjelm, kom Schack først sent i nærmere forbindelse.

Hvad der dog især gjorde hans stilling vanskelig og ubehagelig var umuligheden af at komme i et godt forhold til dronning Louise Ulrikke, en søster til Fredrik II af Preussen. Hun havde fået noget af sin broders begavelse; men den havde taget en uheldig retning: hele hendes liv var en uafladelig intrigeren i stort som i småt. Hun støttede sig snart til det ene parti, snart til det andet og vakte mistro hos dem alle. Da alle hendes bestræbelser gik ud på at udvide kongemagten, måtte hun allerede af den grund være Danmarks fjende; ti hun havde allevegne mødt dets modstand. Bernstorff kalder hende den eneste uven, som kongen har i hele verden[1]). At overvinde hendes uvillie mod alt, hvad der var dansk, var en umulighed; når hun skiftede om og slog sig til Hattepartiet, mærkedes det straks, at dette blev lunkent og ligegyldigt overfor den danske gesandts forestillinger. Det er utvivlsomt, at hun har næret den største uvillie mod Schack, og at han har betalt hende med samme mønt.

Dette uheldige forhold til hoffet fik betydning, da

[1]) Vedel, Correspond. ministérielle du comte de Bernstorff II. 219.

kronprins Gustav ægtede den danske prinsesse Sophie Magdalene. Forlovelsen var allerede afsluttet 1750, og d. 9. Marts 1765 fik Schack ordre til at indlede underhandlinger om ægteskabets fuldbyrdelse. Vi skulle ikke her skildre den sejge modstand, den svenske dronning gjorde, eller den fasthed, hvormed Bernstorff gennemførte sin villie. Schack udførte her som altid punktlig, hvad der blev ham pålagt, uagtet han i det mindste til en tid mistvivlede om at komme til et resultat og rådede til at opsætte sagen til den næste rigsdag. Det varede også næsten et år, inden sejren var vundet; først d. 13. Februar 1766 afgik der ordre til den svenske gesandt i København om at åbne underhandlingerne om formælingens fuldbyrdelse.

Da bryllupet endelig holdtes d. 1. Oktober i København, hvor arveprins Fredrik repræsenterede brudgommen, var Schack tilstede. Han udnævntes ved en nådig håndskrivelse af kongen til ridder af Dannebrog og de l'union parfaite, og fra det svenske hof skænkedes der ham, som skik var ved saadanne lejligheder, 1000 dukater; men det skulde snart vise sig, at gaven ikke var tegn på noget velvilligere sindelag. Næppe havde den svenske kronprins i Helsingborg modtaget sin brud, før han bad prins Carl af Hessen, der tilligemed mange andre notabiliteter havde ledsaget prinsessen så langt, at han vilde bevæge kongen til at kalde Schack tilbage, da denne var en modstander af hoffet og en tilhænger af Huerne, ved hvis hjælp det ganske rigtig var, at hoffet var bleven tvunget til at opfylde sine forpligtelser. Prinsen havde, siger Schack selv, lagt ikke blot sin uvillie, men sin afgjorte modbydelighed mod ham for dagen. Prins Carl røgtede det ærinde, der var givet ham, dog

først efter at have meddelt Schack kronprinsens udtalelser. Schack selv ønskede intet heller end at blive tilbagekaldt. Han var hjærtelig ked af Sverrig, og han så klart, at hans stilling nu vilde blive meget vanskelig; det var naturligt, at kronprinsessen vilde søge at holde forbindelsen med den danske gesandt vedlige; men selv hans uskyldigste ord og handlinger vilde ved hoffet blive udlagte til det værste, og han måtte befrygte, at han kunde mod sin villie komme til at lægge hindringer i vejen for en god forståelse mellem ægtefællerne. Han bad derfor i meget indtrængende ord om snarest muligt at få sin afsked. „Jeg vil", skriver han, „hvis jeg skal blive endnu en vinter i Stokholm, blive den uskyldige årsag til prinsessens visse og uundgåelige ulykke."

I København var man straks villig til at kalde ham hjem, og den svenske gesandt, Sprengtporten, fik meddelelse om, at dette vilde ske. Men i Stokholm blev der stor uvillie over kronprinsens egenmægtige skridt. De russiske og engelske gesandter, Ostermann og Goodridge, nødte Schack selv til at skrive til Bernstorff, at hans hjemkaldelse vilde tage modet fra hele deres parti, og at hoffet nu vilde tro, at det ved prins Gustavs hjælp kunde sætte igennem, hvad det vilde, i København. Rigsrådet skrev, uden at bryde sig det mindste om kongens indvendinger, til Sprengtporten, at han skulde forestille Bernstorff, at Schack havde i Stokholm vundet almindelig højagtelse, så vel hos nationen som hos ministeriet og kongen, så at det vilde være denne behageligt, hvis han måtte blive ved hoffet til foråret. Overfor dette tryk troede Bernstorff at måtte give efter; d. 23. December fik Schack ordre til at blive i Stokholm til foråret. Bernstorff trøster ham på det

bedste: „De vil om kort tid komme hjem, og De har da opnået det hæderligste og mest tilfredsstillende vidnesbyrd, der kan blive en minister til del, både fra det hofs side, ved hvilket De har været ansat, og fra det, for hvilket De har udført kongens befalinger til hans fulde tilfredshed. Det er at have nået det højeste mål."

Schacks stilling i Stokholm i de måneder, der vare tilbage, skulde ikke blive lettere ved, at han således blev påtvunget hoffet, og hans bange anelser gik alt for meget i opfyldelse. Da han berettede om den modtagelse, prins Gustav havde givet sin hustru i Helsingborg, var han endnu fuld af håb om, at alt skulde blive godt; men siden er det kun et mørkt billede, han udkaster af den ulykkelige prinsesses stilling. Hun havde måttet sende sine danske damer tilbage. Til en af dem, sin tidligere overhofmesterinde, frk. S. E. Trolle, skrev hun kort efter: „De véd, at Vallø al tid har været mig imod, fordi De ofte talte om at ville tage ophold der; nu tænker jeg anderledes; jeg vilde ønske, jeg var der og kunde bo der hele mit liv sammen med Dem" [1]). Den modløshed, som kommer til orde i disse linier havde sin gode grund; ti fra den dag, hun betrådte Sverrigs grund, mødte hun kun kulde og uvillie. Den eneste, der synes at have behandlet hende venligt, var den godmodige, men ubetydelige og magtesløse konge. Hendes mand viste hende den største ligegyldighed; man mente end ikke, at han levede med hende som med sin hustru. Hun havde ikke vundet ringe popularitet, men hendes svigermoder lagde allehånde

[1]) Et brev fra frk. Trolle til Schack Rathlou 17. Marts 1767. Ravnholt.

snarer for hende for at få hende til at foretage handlinger, der kunde ødelægge denne. Hun passede på, at hverken Schack eller hans kone kunde komme til at tale med hende, ikke engang i selskaber. Da prinsessen brød overtvert og sagde sin mand, at hun havde indbudt fru Schack til at besøge sig, blev der brugt allehånde kunstgreb for at forhindre, at dette skulde gentage sig. Alt dette synes at have været dækket under høflighedens og etikettens mærke, så der egentlig i ethvert enkelt tilfælde intet var at beklage sig over. Prinsessen søgte så igennem nogle danske kammerjomfruer, hun havde beholdt, at indlede hemmelig forbindelse med Schack; han var bange for at indlade sig derpå, og synes dog ikke helt at have kunnet undgå det. Han nærede åbenbart den dybeste medlidenhed med hende. D. 13. December skrev han til Bernstorff: „Alt det, som jeg har sagt i mine sidste depecher om prinsessens virkelige skæbne, er meget formildet for ikke at bedrøve kongen; ti det er næppe muligt at forestille sig, i hvor høj grad man misbruger hendes tålmodighed og blidhed, og hvor lidt hensyn hendes mand, prinsen, tager til hende. Jeg véd det fra flere beretninger og især fra senator Scheffer, hvem han har betroet, at han ikke kunde elske hende. Hun lever i stadig sorg og ængstelse, og befolkningen, hvem dette ikke undgår, er misfornøjet dermed.“ Han nævner flere eksempler på, hvorledes konprinsen og hans moder søgte at skade hende og at forspilde hendes popularitet. Der blev som kasserer påtrængt hende den samme mand, som styrede dronningens pengesager; disse vare i stor uorden, og det varede heller ikke længe, før det samme var tilfældet med prinsessens. Ligeledes vilde man have prin-

sessen til at deltage i opførelsen af skuespil, der som bekendt var prins Gustavs yndlingsfornøjelse [1]), og dronningen søgte at bevæge hende til ved sit eksempel at bringe sminken i mode ved hoffet. Om begge dele siger Schack, at hvis hun indlader sig derpå, vil det krænke og forarge hele nationen. Formodentlig har han også fundet lejlighed til at advare hende selv mod at falde i disse virkelige eller formentlige snarer. Da kronprinsen nu også vilde berøve hende de danske kammerjomfruer, hun havde beholdt, og gennem Scheffer søgte at vinde Schacks samtykke hertil, gav denne et meget skarpt svar og et bestemt afslag. Endelig indflettede han i den tale, han holdt til kronprinsen, da han i April måned havde afskedsaudiens, nogle ord om, hvor ømt en elsket søsters lykke og velfærd lå den danske konge på hjærtet, og med hvilken uafladelig opmærksomhed denne fulgte alt, hvad der angik hende [2]).

Det er utvivlsomt, at den ulykkelige prinsesses stilling ikke er bleven bedre ved den hjælp, Schack ydede hende; om han med større virkning kunde være optrådt paa en anden måde, er ikke let at afgøre; men i ethvert tilfælde er han for så vidt ansvarsløs, som han selv havde forudsagt, hvorledes det vilde gå, hvis man lod ham blive i Stokholm. Han vedblev siden at følge hendes skæbne med interesse. Det var ham en glæde,

[1]) Ved en fest, Schimmelmann 1786 gjorde for Gustav III, spurgte prinsesse Louise denne, om han holdt af skuespil. Han svarede ivrigt: „je n'aime que cela, Madame, je n'aime que cela!“ Bülow.

[2]) O. Nilsson, Gustaf III's og Sophie Magdalenas giftermålshistoria, især s. 274—288. Om Schacks politiske virksomhed se Vedel, Correspondance ministérielle du comte de Bernstorff, depecherne til Schack.

da Scheffer i året 1767 meddelte ham, at hendes mand behandlede hende bedre, og da de svenske prinser som bekendt under deres besøg i København 1770 ikke bleve hensynsfuldt behandlede, forudså han med sorg, at dette vilde blive en kilde til bitre bebrejdelser mod prinsessen. Han har også vundet hendes tillid; ti hun benyttede lejligheden til, formodentlig gennem Scheffer, at lade ham opsætte et par skrivelser for sig.

Om hans private forhold i de 7 år, han var borte, vides ikke synderlig andet, end at han var i livsfare, da teatret på Drottningholm brændte 1762. Men opholdet i Stokholm fik betydning ved at indvirke på hans politiske anskuelser; han hjembragte en stor uvillie mod Sverrig og mod det svenske kongehus, og denne fortog sig aldrig. Han frygtede bestandig for Gustav III's planer mod Norge. Endnu 1783, da han gav kronprinsen råd om, hvorledes regeringen skulde ordnes, viste det sig. Han vilde, at man ved at bestemme hærens og flådens størrelse skulde tage hensyn til de staters magt, med hvilke man kunde tænke at komme i krig, og næsten som uvilkårligt går han så over til at tale om Sverrig; det var for ham Danmarks arvefjende[1]). I Sverrig vidste man også godt dette; Armfelt sagde 1786 til Bülow, at Sverrig havde en stor fjende i ham, og deri havde han utvivlsomt ret; kong Gustav selv mente, da han det næste år kom til København for at bevæge Danmark til at holde sig neutralt, medens han angreb Rusland, at dette nok skulde lykkes, når blot „den ryske muscovitten Schack Rathlou“ vilde holde sig stille[2]). Men Schack

[1]) Skrivelse til Bülow 5. April 1783. Det kongelige bibl.
[2]) Bergmann, Schinckel, Minnen ur Sveriges nyare historia. I. 329.

havde også et andet udbytte af sit ophold i Sverrig; der var bleven knyttet et varmt venskab mellem ham og Bernstorff. Schack erkendte, at han skyldte ham, at han var kommen ind i statens tjeneste på en så anselig og hæderlig post, og han så i høj grad op til ham. Efter hans død sluttede han sig til et forslag af prins Carl af Hessen om, at han skulde bisættes på kongens bekostning i Roskilde domkirke; men enkedronningen vilde ikke indlade sig derpå; hun lovede derimod, at der skulde blive opført et mausoleum for ham i København, hvilket dog heller ikke blev til noget, uagtet prinsen atter mindede derom, da kongen havde overtaget det hertugelige Holsten. Denne Schacks beundring for Bernstorff har fået en ikke liden betydning for historien i den følgende tid; ti den er tildels bleven overført på brodersønnen, uagtet denne i mange retninger var forskellig fra farbroderen og endnu mere fra Schack selv. Det er, som vi skulle se, utvivlsomt Schack, der har henledt opmærksomheden på ham som den eneste, der kunde overtage udenrigsministeriet efter Osten, uagtet det sikkert har kostet ham overvindelse at vælge en tysk født og tysk dannet mand til denne plads. Der var bestandig rivninger imellem dem, medens de vare kolleger, og dog var Schack den eneste, der vovede at modsætte sig hoffet, da Bernstorff 1780 fik sin afsked. Vel havde kronprinsen indledt forbindelse med Bernstorff tidligere end med Schack, da regeringsskiftet 1784 forberedtes, men denne havde åbenbart intet at indvende mod ham som udenrigsminister i den nye regering. Her omskiftedes forholdet, det var ikke længer Schack, der var den ledende minister, men Bernstorff; der viste sig atter uenigheder paa mange punkter, og det endte med,

at Schack måtte vige. Men den mærkelige tiltro, han havde til Bernstorff, knækkedes ikke derved; han betragtede det bestandig som en lykke for Danmark, at dets udenrigspolitik ledede af denne mand, der ikke blot var en Tysker, men hvis politiske anskuelser i så mange punkter vare de modsatte af hans egne. Dette kan næppe forklares på anden måde, end at han bestandig overførte noget af sin beundring for og kærlighed til den ældre Bernstorff på den yngre; navnet havde for ham fået en sådan betydning, at han vedblev at holde på den mand, der bar det, uagtet denne i meget var hans politiske modstander.

Efterat Schack 1767 var kommet tilbage fra Sverrig, blev han 2den deputeret i finanskollegiet med 2000 rd.'s løn og, formentlig for at bøde herpå, tilladelse til at opholde sig på landet om sommeren. Han var kun lidet tilfreds med denne ansættelse, som han betragtede som upassende ringe, efter at han havde været gesandt i 7 år; han havde gjort alt for at undgå den; men han havde, skrev han til Scheffer i Stokholm, måttet sande det gamle ordsprog om afgåede ministre. Lønnen var ikke til at leve af, og med forretningerne, der gik i den småligste detail, var han ganske ubekendt. — Men allerede d. 5. Februar 1768 fik D. Reventlou sin afsked fra alle sine embeder. Schack fik vel ikke hans plads i ministeriet, men han fik tittel af geheimeråd og rykkede op til i hans sted at være 1ste deputeret. Ikke alene blev nu hans løn fordoblet, men han havde opnået en høj stilling, som i reglen indtoges af en minister; han havde umiddelbart referat til kongen og var således i virkelighed finansminister. Han havde også indrettet sig på at blive i København; ti han købte 1767 geheimeråd

Levetzaus gård på Amalienborg[1]). Det er sandt, skriver han til sin kommissionær, kantor Warming ved Garnisonskirke, „at jeg derved sætter mig i nye vidtløftigheder, men så synes det dog at være fornuftig anlagt, om Gud vil give sin velsignelse dertil".

Var han ved sin tiltrædelse af embedet ubekendt med dets forretninger, har han åbenbart med stor flid stræbt at sætte sig ind i dem, og det er øjensynligt, at han snart får interesse for de detailler, der i begyndelsen vare forekomne ham så afskrækkende, og så vidt det er os muligt at se, synes han at have havt et godt greb på administrationen og især at have været betænkt på at spare, hvor der kunde spares, for at tilvejebringe ligevægt mellem indtægter og udgifter. Det må således sikkert kaldes et forstandigt forslag, at stiftamtmandsembedet på Island skulde ophæves, da det 1768 blev ledigt, fordi det var en sinecure, idet stiftamtmanden blev boende i København; men det strandede på det danske kancellis modstand. Af større betydning var et forslag, som han og D. Reventlou havde udarbejdet til besparelser ved hæren, idet de hvervede troppers antal i fredstid skulde indskrænkes, så udgifterne kunde gå ned med 3—400,000 rd. årlig. Heller ikke dette lykkedes det at sætte igennem; ti Bernstorff og Schimmelmann frygtede dels for, at det vilde vække kongens uvillie, dels for de intriger, som visse folk vilde spinde imod det, og endelig for Puslands misfornøjelse. Schack erkendte selv vægten af disse grunde og tilstod, at øjeblikket ikke var heldigt valgt; men, tilføjede han, „sent

---

[1]) Hvad han gav for den, kan ikke oplyses. Kammerråd Rahbek lånte ham 8000 rd. på første prioritet. I løbet af året udbetalte han omtrent lige så meget.

eller tidligt må vi komme til en sådan ordning". Han skulde 6 år senere som minister selv være med at indføre den.

I disse tilfælde var det hos dem, med hvem Schack i hovedsagen var enig, han mødte modstand; men hvad der forbitrede ham hans virksomhed, var den uorden og vilkårlighed, som de bestandige intriger ved hoffet bragte ind i hele administrationen. Det behøver næppe at siges, at han straks sluttede sig til Bernstorff og de ministre, der med ham især søgte at modvirke kongens yndling grev Holck og de forskellige andre personer, der til en tid spillede favoritroller ved hoffet. Schack har ført en til tider meget hyppig brevveksling med Bernstorff, D. Reventlou, Schimmelmann, F. C. Rosenkrantz o. fl., og der er næppe noget sted, hvor man vil få et mere levende billede af, hvad der i disse år bevægede mændene af den gamle skole, end i disse breve, især dem, der ere vekslede med Reventlou og Rosenkrantz, til hvem han har størst fortrolighed, medens brevene til Bernstorff ere prægede af en vis respekt, det er bestandig, som om de vare stilede til en overordnet[1]). Han klager over, hvorledes alt i disse tider er usikkert, „ingen ved om morgenen, hvad der vil ske inden aften"[2]). Hans departements sager forsinkes, fordi han ikke kan få resolutioner, og det er ham en trøst, da kongen rejser udenlands, at dette nu ved Bernstorffs hjælp vil blive anderledes, idet denne må forelægge kongen alle de sager, der skulle have hans underskrift. Især klager han over, at hoffets yndlinge

---

[1]) Koncepterne til Schacks breve findes på Ravnholt i 10 hæfter med påskrift: „Ma correspondance particulaire 1767—1772".

[2]) Til den engelske gesandt i Stokholm, Goodridge, 6. Juni 1767.

gøre sig pengefordele; det krænkede ham i høj grad, da kollegiet fik ordre til at låne grev Holck 8000 rd., og det blev da også et af de første tegn på, at denne ikke længer nød kongens gunst, at han måtte betale dem tilbage igen. Enhver, siger Schack, „gør hvad han vil, og i almindelighed vil man kun det, som man ikke burde ville. Man forhindrer os fra at gøre det gode, og vi kunne aldrig, eller i det mindste sjældent, forhindre det onde.“ Det er ham åbenbart en nydelse, da han får lejlighed til at tvinge en af kongens forhenværende yndlinge, baron Görtz, til at gøre sin skyldighed. Denne opholdt sig i foråret 1768 i Itzehoe, og finanskollegiet havde givet magistraten ordre til at inddrive hans rangskat. Görtz mente, at han som udlænding skulde være fri for at betale denne, men Schack skrev til ham; „De må selv føle, at det kun er retfærdigt, at en mand, som nyder alle de indfødte undersåtters rettigheder i det land, han bebor, deler deres byrder, og at den, hvem kongen har givet en rang og en tittel, bidrager det samme som andre ligestillede til landets fornødenheder.“

Det var i disse år især grev Holck, hvem Schack og hans venner hadede og frygtede, indtil han var falden, da Schack ikke kunde lade være at beundre den værdighed, hvormed han bar sin ulykke. — Medens Kongen var udenlands, underrettede Bernstorff Schack og Reventlou om, hvad der gik for sig. Brevene vare fælles og bleve sendte Schack fra Holsten, hvor Reventlou til hans store beklagelse opholdt sig hele sommeren 1768, hvorved han mente, at deres modstandere i København i alt for høj grad fik frit spil. Det var i Juli måned, de først fik underretning om, at Holcks stilling vaklede. D. 3. September skriver Schack til Bern-

storff, at det var muligt, at Struensee, på hvem man var begyndt at blive opmærksom, kunde blive redskabet til at styrte Holck. Man må da, siger han, „beundre forsynet, som vilde anvende ham til at tugte dem, hvis formål ved at lade ham deltage i rejsen har været at benytte ham på en anden måde“. Samtidig har Bernstorff meddelt, at der er foregået en forandring med kongen, der begynder at gøre sig umage for at vække velvillie (à vouloir plaire), men som tillige er plaget af kedsomhed. Men Schack håber, at denne skal bevæge ham til „at søge den eneste fornøjelse, som endnu er ham ubekendt, og som han ikke vil blive træt af“. Selv når man tager alle de hensyn i betragtning, som måtte gøre sig gældende ved omtale af kongen, får man ikke det indtryk, at nogen af korrespondenterne på denne tid tænkte sig, at han var sindssyg.

Hen i November, da kongens hjemkomst stundede til, skriver Schack til Bernstorff, at folket imødeser den både med frygt og glæde, og der kan være god grund til begge dele. Holcks venner i København ere ilde berørte af, at grev Wedel-Frijs har fået en ansættelse, og at det er bleven tilladt dronningens tidligere overhofmesterinde, md. Plessen, at vende tilbage til København. De mene, at disse to ville gøre alt for at bevæge kongen til at bortsende Holck, og at dr. „Struvensé“ tilligemed Rantzau Ascheberg og Brandt ville understøtte dem. Jeg vil, tilføjer Schack, „ikke afgøre, om dette i sig selv vilde være en lykke eller en ulykke, fordi vi have så mange eksempler på, at udfaldet ikke har svaret til de bedst grundede forventninger; men hvad jeg véd, er, at jeg skal vide at trøste mig, hvis det skulde ske“.

Da kongen d. 14. Januar kom hjem, troede alle,

selv de, der kendte ham nærmest, at der var foregået en heldig forandring med ham [1]). Endnu i Marts skrev Schack til Scheffer, at denne rejse, som man havde imødeset med frygt og sorg, havde fået det heldigste udfald og havt de lykkeligste følger, og at Bernstorff, hvem han tilskrev dette, derved havde sat kronen på sine fortjenester af landet. Men det varede ikke længe, inden man kom efter, at var der foregået nogen forandring, var det ikke til det bedre. Man begyndte at forarge sig over den frie tone, der fik indgang ved hoffet, selv hvor der kun var lidt grund til forargelse. Således stødte det Schack, at man i sommeren 1769 begyndte at bruge strandbade „tout nud comme la main". Man påstår, siger han, „at det at dyppe sig i salt vand helbreder for raseri. Mon den medicin ikke skulde kunne gøre andre mirakler, som vi trænge til?" — Da har man altså fået øjnene op for, hvad kongen fejlede.

Det er nu ved siden af Reventlou især Schimmelmann, til hvem han udtaler sig fortroligt. Han havde i året 1768 afskediget den agent, Hiss, som hidtil havde besørget regeringens udbetalinger i Hamborg og overgivet alle dens pengeforretninger til Schimmelmann; derved opnåede man ikke blot at få alt samlet på en hånd, men tillige at have med et kontor at gøre, der både havde evne og villie til at præstere, hvad man forlangte, medens man havde havt mange vanskeligheder med Hiss. Schack så under de stigende vanskeligheder i Schimmelmann den eneste, der kunde skaffe hjælp eller påvise råd. Han har uden tvivl havt en rigtig

[1]) Hist. tidsskr. II. 4. 624.

følelse af. at Schimmelmanns store rigdom vilde stille ham uafhængigere end nogen af de andre statsmænd og gøre det vanskeligere for de nye magthavere at skaffe sig af med ham. I et brev af 9. September 1769 beklager han sig over „den magt, som visse unge herrer få; de tro, at alt er dem tilladt, hvorfor de forsøge og vove alt, så hvis man ikke finder udvej til at sætte grænser for deres uforskammethed, vil tilsidst ingen ærlig mand kunne beholde sit embede". Det var under disse omstændigheder ikke længer nogen glæde for Schack og hans venner, da den fordum saa frygtede og hadede grev Holck i Juli 1770 fik sin afsked, og som alt omtalt betragtede han ham også nu med mildere øjne end tidligere.

Endelig kom det længe ventede slag, da Bernstorff d. 15. September 1770 fik sin afsked. Men foreløbig så det ud, som om Schack netop derved skulde opnå den højeste værdighed, i det han samme dag udnævntes til medlem af det udvidede konseil. I dette sad af de gamle ministre Thott, Moltke, Rosenkrantz og Reventlou. Mod at arbejde sammen med disse mænd kunde Schack intet have at indvende. Men tillige med ham udnævntes Rantzau Ascheberg, general Gähler og admiral Rømeling, og om disse tre siger han i nogle korte optegnelser om sit levnet: „Meine Seele komme nicht in ihren Rath". — Han kom heller ikke til at tage anden del i dette konseils forhandlinger end at afgive en erklæring om dets indretning, i hvilken han temmelig uforbeholdent viste, at kabinettet i den skrivelse, der æskede erklæringen, havde lagt for dagen, at det ikke kendte det gamle statsråds ordning[1]). Schacks

[1]) Danske samlinger I. 5. 103 f. 126. 132.

erklæring var affattet d. 27. September; men der var ikke gået 14 dage, inden det blev bestemt, at toldkammeret og kommercekollegiet skulde forenes med finanskollegiet. Han mente da, at hans samvittighed og ære bød ham at skrive til kongen, at han ikke troede sig i stand til at styre disse tre forenede departementer, og han bad derfor om afsked fra kollegiet og om at ansættes i en anden plads. Denne bøn, siger han, „blev mig ikke blot tilstået, men kongen tillod desuden i et brev af samme dato (9. Oktober 1770), at jeg trak mig aldeles tilbage fra forretningerne, indtil der tilbød sig en lejlighed til at ansætte mig andensteds". Dette vil med andre ord sige, at han på stående fod var afskediget, i det mindste halvt i unåde og uden pension.

Han befandt sig nu, som han selv siger, nøjagtig på det samme punkt, som da han 1747 begyndte sin løbebane, med den undtagelse, at han da havde ejet nogle og tredive tusinde rd., medens han nu kun havde gæld[1]). Hans venner viste ham den største deltagelse. Schimmelmann skrev til ham, at hans venskabsforsikringer ikke vare nogen kompliment, men det var hans oprigtige ønske, at han måtte få lejlighed til at give de kraftigste beviser paa deres oprigtighed. Men Schack modtog ingen pengehjælp af ham; han solgte sine heste og vogne, pantsatte sit sølv- og guldtøj i banken for 1600 rd. og forlod derefter byen. Han opholdt sig først med sin familie nogen tid hos baron Løvenskiold på Løvenholm, tog så til sin svigermoder på Ravnholt, tilbragte

---

[1]) I den første termin efter hans afskedigelse betalte kantor Warming 324 rd. i renter for ham. Hvis han ikke har havt andre renter at betale, har han altså skyldt c. 15000 rd.

julen på Rathlousdal og tog efter nytår bolig i Århus, hvor han havde lejet et Fr. Numsen tilhørende hus, der vel var lille og ubekvemt, men som derfor var så billigt, at han kun skulde give 80 rd. i husleje om året. Han indrettede sig i det hele åbenbart så økonomisk som muligt; men folkeholdet kunde dog ikke indskrænkes til mindre end 2 lakejer og en lille køkkendreng foruden piger. Heste og vogne derimod vilde han ikke holde. I Århus levede han meget stille; uagtet der i byen var flere adelige familier, der gjorde hus, kom han ikke til dem, da han ikke kunde gøre gengæld. Han følte sig meget utilpas i denne by, hvor alt var umådelig dyrt, og hvor man dog ikke en gang kunde få det allernødvendigste. Den eneste familie, han synes at have havt omgang med, var grev Frijs på Frijsenborg. Hans ven, grev D. Reventlou, forsynede ham flittigt med vildt fra sin gård Frijsenlund. Mærkelig nok synes hans tante på Rathlousdal ikke at have ydet ham nogensomhelst hjælp; men hun var 89 år gammel, døv og blind, og det var det lyse punkt i hans udsigter, at hun ikke kunde leve længe. Iøvrigt har han heller næppe opgivet udsigten til atter at blive ansat; netop i denne tid, hvor alt var så omskifteligt og usikkert, var det heller ingenlunde usandsynligt, at dette kunde ske. Det har uden tvivl været af hensyn til denne mulighed, han ikke, hvor meget han end kunde trænge til penge, gjorde noget videre forsøg på at få sin gård i København udlejet, efter at han forgæves havde tilbudt Osten den.

Med vennerne i København stod han bestandig i levende forbindelse; Reventlou og Rosenkrantz vare endnu ministre, og i sommeren 1771 kom Schimmelmann til byen. Dette sidste var Schack meget

imod, men da Bernstorff skrev til ham, at han billigede det, gik han dog, som det næsten altid var tilfældet, over til dennes mening. Iøvrigt tog han Schimmelmann ivrigt i forsvar i anledning af et rygte, der gik i København, og som Rosenkrantz synes at have troet, at han skulde have gjort sig fordel af, at sølvet fra Kongsberg, der sendtes til Altona for at myntes, var guldholdigt. Han påviser slående, at dette ikke kunde være tilfældet. — Rosenkrantz havde i slutningen af året 1770 indladt sig i nogle intriger for ved Gählers hjælp at styrte Rantzau, og Schack modtager beretningen derom med den mest levende interesse. Men især er han bleven grebet af forfærdelse over en vis meddelelse; det er, siger han, ingen talemåde, at han en hel nat ikke har kunnet sove for at tænke derpå. Rosenkrantz har aftalt med ham et tegn, hvoraf han skal kunne slutte, hvorledes det fremdeles går med denne sag, som han ikke oftere tør skrive om. Det er i et brev af 27. November 1770, dette omtales, og der er vel næppe tvivl om, at det er dronningens frugtsommelighed, der begynder at blive bekendt. Men det er mærkeligt ved hele denne korrespondance, at der aldrig er tale om den mulighed, at Struensee kunde styrtes; tværtimod regnes der bestandig med ham, når der lægges planer mod Holck eller Rantzau. — Det er først i et brev fra Schimmelmann den 21. Juni 1771, der tales om, at hans stilling begynder at blive usikker. Han havde da forvredet sin arm ved at falde af en løbsk hest, og Schimmelmann mente, at hans fjender vilde benytte sig af, at han lå syg. Kongen, siger han, „er ikke i den bedste forståelse med dronningen og Struensee, og alt afhænger nu af kammerherre Brandt. Man er meget bange for grev

Rantzau, som ligeledes er opbragt på Struensee. Jeg tror, vi ville snart høre meget nyt fra Hirschholm.“ Schimmelmann har her åbenbart havt en rigtig forestilling om, hvad der var i gære. Han selv havde måttet forlade Hirschholm, hvor han dog havde ladet sin kone blive. Men med hendes optræden var Schack meget misfornøjet; hun synes næsten at være gået over til fjenden, idet hun påstod, at regeringens modstandere kæmpede mod selvgjorte indbildninger, at kronprinsen blev godt opdraget, og at alt endnu i slutningen af året 1771 var roligt i København.

Med hensyn til de udenlandske sager følte Schack sig nogenlunde beroliget ved, at Osten blev minister. Hans hensigter, skriver han, ere gode, uagtet han svøber dem i tusinde tåger, i hvilke han altid behager at skjule sig. Senere, i Maj 1771, glæder han sig over, at Osten er sluppet lykkelig ud af nogle stridigheder med Gähler og Rantzau og har sat igennem, „at han får lov til at lede vore sager efter de sande principer“. Efter hans mening er det dronningen, hvis visdom og mådehold han roser, som har bevirket dette. Men iøvrigt var det med største sorg og bekymring, han så på alt, hvad der skete i København; han forfærdedes over, at marinens bestyrelse var betroet til mænd som L. H. Fischer og Rømeling[1]), men især harmede landbokommissionen ham. Det er ikke, fordi han selv en gang vil blive godsejer; thi hvor derangerede end hans pengesager ere, skal det kun komme ham lidt an på 1000 rd.'s indtægt mere eller mindre. Om Oeder,

[1]) Fischer var indtrådt i admiralitetskollegiet 1770. Rømeling udtrådte af det 1771.

der som bekendt spillede en stor rolle i kommissionen, siger han, at han er den mest uvidende, mest lunefulde og mest ildesindede af dem alle. Ingen kan vide det bedre end han, der længe med held har modsat sig hans ønske om at blive medlem af finanskollegiet. Han så også med uvillie, at Reverdil kom tilbage.

En sag, der særlig berørte Schack, var den undersøgelse, som anstilledes angående den mislykkede expetion til Algier 1769. Admiral Kaas, som havde kommanderet denne, og som var kaldt hjem for at stå til regnskab, var gift med en søster til Schacks kone. Kaas besøgte på hjemvejen Bernstorff, og denne gav ham råd angående, hvorledes han skulde forholde sig; han opholdt sig endvidere en dag på Ravnholt, hvor han traf Schack, og derfra gik han til København. Men det var ikke så meget Kaas, man vilde til livs, som Bernstorff selv, og der er intet, der har oprørt Schack mere, end at denne kommission, der bestod af Gähler, Rantzau, Rømeling og Fischer, netop fire af de mænd, for hvilke han nærede den mest afgjorte foragt, skulde sidde til doms over Bernstorff og gøre ham nærgående spørgsmål. Han skriver til Reventlou d. 23. Januar 1771: „Den hårdhed, hvormed man går frem mod Bernstorff, hvem hele nationen med rette lovpriser, og som Evropa ærer og beundrer, og hvem efterslægten sikkert vil yde retfærdighed, bedrøver mig mere end jeg kan sige“, — Forfølgelserne mod ham vise, at det ikke er i denne verden, straf og belønning endelig uddeles. Bernstorffs stilling er så meget ulykkeligere, som han har tilsat sin formue og lider usigeligt under de bryderier, som hans svigermoder forvolder ham. Det var derfor Schack en stor glæde, da det viste sig,

at man dog ikke havde havt mod til at berøve ham hans pension [1]).

Den 8. December 1770 afskedigedes ministrene; dette skridt havde længe været ventet, og det havde undret Schack, at Thott havde fundet sig i, at man havde berøvet ham det umiddelbare referat til kongen, og Moltke i at miste sin plads i landvæsenskollegiet og de 4000 rd., han oppebar for denne. Da Reventlou nu forlod Kjøbenhavn, mistede Schack sin bedste korrespondent og fik kun sparsom og usikker efterretning om, hvad der gik for sig, især da Rosenkrantz, som dog blev der nogen tid, var så overvældet af økonomiske

---

[1]) Aktstykkerne i den algierske sag findes på d. kgl. bibl. Ny kgl. saml. 711 c. fol. Den endtes ved følgende kabinetsskrivelse: „Nachdem Ich aus der Mir auf Meine Ordre von der desshalb angeordneten Commission abgelegten Rechenschaft von der im abgewichenen Jahre wider Algier unternommenen Expedition ersehen, dass der üble Succes davon weder dem Mangel an Bravour noch guten Willen abseiten Meiner Marine beyzumessen, sondern dasz solcher durch das fehlerhafte vorher gegangener Arrangements, durch unrechten Ohrts eingeholte Rathschläge, durch allzugrosze Uebereilung in Bestimmung der Maszregeln, durch eine fehlerhafte Wahl der erforderlichen Werkzeuge, durch den Mangel der nöthigen Combination der Ursache und Wirckung, und endlich durch ein allzugroszes Zutrauen in die Rapports der Unterbedienten veranlaszet worden: So hoffe Ich, dasz die beykommenden hinkünftig vorangeführte Fehler vermeiden werden. Und hebe ich hiermit alle fernere Untersuchung in Betreff der üblen Rêussité obbesagter Unternehmung gänzlich auf.

Hirschholm, d. 1. Novbr. 1771.

Christian.

Struensee.

Det var næppe muligt at sige tydeligere, at Bernstorff var skyld i det hele, medens Kaas i virkeligheden frikendtes.

vanskeligheder, at han helt tabte modet. Kreditorerne truede med at sælge både hans godser, for så vidt de ikke vare fideikommisser, og hans løsøre. Schack skrev om ham til Bernstorff, at menneskene altid, men især i ulykken ere at beklage, når den solideste trøst mangler dem eller ikke gør noget indtryk på dem. De tænke da kun på at tvinge skæbnen, og de midler, hvormed de ville formilde denne skæbne, opfindes med lidenskab og anvendes uden skrupler.

Imidlertid var Schacks egen tilstand bleven aldeles forandret ved hans gamle tantes død den 4. April 1771. Lykønskninger strømmede ind over ham fra venner i indland og udland. Således udtalte A. P. Bernstorff sin glæde over, at belønningen saa hurtigt havde fulgt den ophøjede tænkemåde og religiøse hengivenhed, hvormed han så hæderligt havde overvundet omstændighederne i et af de mest kritiske øjeblikke af sit liv. Dette var ikke for meget sagt; ti han havde virkelig gennemgået denne krise med stor værdighed og urokkelig hengivenhed i Guds villie. Han antog nu navnet Rathlou og forenede denne families våben med sit eget.

Han havde i det følgende år så travlt med at ordne sine anliggender, at hans brevveksling ikke længer var så regelmæssig som tidligere. Medens han hidtil bestandig havde tænkt sig muligheden af at vende tilbage til en embedsstilling, opgav han nu aldeles denne tanke. Han vilde, skrev han til Reventlou, leve for at betale sin gæld, sikre sin kones fremtid og berede sig til en god død. „Inveni portum; spes et fortuna valete!“ Dette var ikke talemåder; ti han lejede nu sin gård i København ud for 400 rd., og da han sendte Warming penge til at indløse det sølv og guld, han havde pantsat i

banken, gav han ham tillige ordre til af dette at sælge 42 sølvtallerkener, „efterdi et ordentligt sølvtaffel ikkun alene er overdådighed og mig til aldeles ingen nytte og brug“. Han begyndte også stærkt at betale af på sin gæld, og midlerne dertil vare ikke ringe. På Rathlousdal stod der i foråret 1772 stude til en værdi af 4000 rd., som den 5. April skulde leveres til dem, der havde købt dem, hvis da ellers ikke kvægsygen, som nærmede sig, har slået dem ihjel forinden.

Hvor vis end Schack Rathlou har været på at ville komme til at tilbringe resten af sit liv i stilhed, har han dog ikke et øjeblik betænkt sig, da han den 21. Januar 1772, altså 4 dage efter at Struensee var bleven styrtet, modtog breve fra kongen og grev Osten, hvorved han kaldtes til statsminister; ti dagen efter forlod han Rathlousdal, og d. 26. var han i København. I hans d. 18. Januar udstedte udnævnelse var det bestemt, at han skulde referere for finanskollegiet og rentekamret. — Det nye ministerium bestod foruden af prins Fredrik af O. Thott, Osten, Eichstedt, Rømeling og Rantzau Ascheberg. De to sidste hørte altså imellem dem, i hvis råd han ikke vilde, at hans sjæl skulde komme. Han har selv i et brev til Scheffer udtalt, at Bernstorffs død havde tilintetgjort det håb, de begge havde næret om atter at se ham indtage sin post [1]). Det er altså sandsynligt, at han lige fra begyndelsen af har tænkt på at fjærne Rantzau; ti

[1]) La mort du digne et vertueux C. de Bernstorff, ce grand homme, dont tout le Danemarc et, j'ose le dire, le genre humain doit deplorer la perte, a detruit à jamais les esperances, que V. E. avoit formées sur son sujet, et qui etoient certainement aussi les miennes. 10. Marts 1772. At Bernstorff ikke vilde have været uvillig til atter at indtage sin plads, viser et brev

denne og Bernstorff kunde ikke samtidig være medlemmer af ministeriet. Når det ikke lykkedes at bringe Reventlou eller Rosenkrantz ind i dette, da har skylden næppe været Schack Rathlous; vi skulle se, at han endnu 1784 foreslog disse mænd for kronprinsen. Men man har udentvivl, som det endnu den gang blev udtalt, været bange for, at det skulde gøre et uheldigt indtryk på kongen at skulle stadig se sin fordums frygtede hovmester, og hvad Rosenkrantz angår, kunde hans financielle misere være grund nok til ikke at gøre ham til minister.

Inden vi gå over til at skildre begivenhederne i den følgende tid, for så vidt som Schack Rathlou kom til at deltage i dem, skulle vi omtale det nye statsråds indretning så vel som de mænd, der fik sæde i det; uden kendskab hertil vil det følgende kun ufuldstændig kunne forstås.

Da Struensee lod kabinettet træde i det tidligere konseils sted, var det næppe blot for at tilfredsstille sin herskesyge; men det var en uundgåelig betingelse for at gennemføre den reformerende enevælde, at magten virkelig lå i kongens hånd. Dette havde ikke været tilfældet, hverken i Christian VII's eller hans faders tid; det havde været ministrene og kollegierne, som havde regeret, og især havde disse sidste ved den forretningsdygtighed og det kendskab til traditionerne, som deres medlemmer efterhånden erhvervede, fået stor indflydelse; i reglen var det også en af ministrene, der forestod i det mindste de vigtigste kollegier. Struensee gjorde snart den erfaring, at det ikke var nok, at konseilet var af-

---

fra ham til Stemann af 24. Jan. Han vil, siger han, hverken søge pligter eller unddrage sig sådanne. — Rigsarkivet. C. L. Stemann. II.

skaffet; han vilde ikke være en enevældig konges enevældige minister, før også kollegiernes magt var knækket. Dette skete på forskellige måder, ved at embedsmænd, som havde en egen mening, afsattes eller forflyttedes, og andre, som ansås for mere bøjelige, kom i deres sted, ved hele den behandling, som blev forestillingerne til del, idet alt umiddelbart referat til kongen ophørte, og ved at han tiltog sig ret til at parafere det danske kancellis forestillinger; men fremfor alt dog derved, at en kabinetsordre af 4. November 1771 forbød kollegierne at korrespondere med hverandre[1]. Herved var målet nået; kollegierne vare nedsatte til at være kontorer, som selv i de ubetydeligste sager intet kunde gøre på egen hånd, men vare henviste til at indhente og expedere kabinettets ordrer. Kollegierne havde for så vidt fortjent deres skæbne, som der med grund kunde klages over, at deres forretningsgang var søvnig; men ulemperne ved den nye ordning bleve mange gange større end ved den gamle; der kom ganske vist fart nok i tingene; men man kan ofte ikke frigøre sig for den forestilling, at det var Struensee mindre magtpåliggende, hvad der skete, naar blot der skete noget.

Pendulet var taget bort, da statsrådet var bleven afskaffet, og det måtte anbringes igen, hvis ikke værket skulde løbe således løbsk, at det sled sig selv op. Næppe var derfor den store omvæltning sket, før statsrådet genoprettedes. Uden dette, siges der, vilde vor regering

[1] Den ophævedes 5. Febr. 1772. Rentekamrets resolutionsprotokol 8. Febr. 1772. — I Luxdorphs kalender 7. Novbr. 1771 er der skrevet: „Kabinetsordre, at det ene kollegium ej må indgive ordre til det andet eller til nogen, som ej står under dem. Anledning hertil var en ordre, som det danske kammer gav til Wegner om værelser til hof- og stadsretten.“

være et despoti [1]). Forordningen om statsrådet udkom først d. 13. Februar, og de forhandlinger, der plejedes i mellemtiden, ere ikke bekendte. Men det er øjensynligt, at man ikke har villet forny det gamle konseil, men skabe en ny institution, der ikke var lidt forskellig derfra, idet man søgte at holde det i afstand fra kollegierne, for at det på samme måde som kabinettet i Struenses tid kunde have myndighed over disse. Ti heller ikke de nye ministre havde tro til kollegierne. Eichstedt skrev i sommeren 1773 til Schack Rathlou: „Den gode Juel arbejder som en smed på kamret; havde man dog sådan en ved det danske kancelli, så tror jeg, de blev opvågnede“ [2]). — Hertil kom, hvad der vel på grund af kongens sygdom var en nødvendighed, at det ikke blot som hidtil var kancelliernes sager, der skulde passere igennem statsrådet, men også de såkaldte kammersager og de militære departementers, hvilke tidligere havde været refererede umiddelbart for kongen af deres første deputerede [3]).

Inden anordningen om statsrådet udkom, kaldtes det kabinetsråd [4]), og dette navn er egentlig mere

---

[1]) Letters from an English gentleman. 5. Dette skrift, som havde til hensigt at berolige den over dronningens fængsling ophidsede offentlige mening i England, menes at være forfattet af Guldberg.

[2]) Ravnholt. Gregers Juel var bleven 1ste deputeret i rentekamret.

[3]) Det var af hensyn hertil, at det bestemtes, at der herefter ikke skulde være nogen forskel mellem de deputerede i kancellierne. Skrivelse til begge kancellier 3. Avg. 1773, da Stemann og Schütze bleve deputerede i det tyske kancelli. Rigsarkivet, C. L. Stemann.

[4]) Kancelliets rotuli, forestilling 31. Januar o. fl. st. Luxdorphs kalender 31. Jan.: „Refereret i Cabinets Raadet, præs. Pr. Friederich, Thott, Rømling, Eichstedt, Schack, Osten.“

betegnende end det, som siden blev antaget; ti det var ikke en afskaffelse, men en udvidelse af kabinettet, der tilsigtedes; man vilde beholde enevælden i hele den tilspidsede form, den havde fået ved Struensee, kun at magten, som den syge konge ikke selv kunde udøve, ikke skulde ligge i en enkelt mands, men i det hele ministeriums hånd. Derfor måtte ingen af ministrene have sæde i noget kollegium; de skulde stilles uafhængige overfor disses forestillinger, idet de ikke selv havde havt del i dem. Alle sager fra kollegierne skulde behandles i statsrådet, før de forelagdes kongen. Men denne skulde og kunde ikke indskrænke sig til at afgøre, hvad der forestilledes ham af kollegierne; han måtte også kunne give disse så vel som enhver embedsmand befalinger, og da dette efter hele den trufne ordning skulde ske umiddelbart, ikke som tidligere gennem den minister, der forestod vedkommende departement, måtte det ske ved kabinetsordrer. Hvis disse vare udstedte til embedsmænd eller andre enkelte personer, skulde de indsendes til vedkommende departement, der da skulde gøre en forestilling om dem, for at de i statsrådet kunde erholde korroboration, og det samme måtte ske, hvis ordren angik kollegiet selv. Hermed mente man både at have sikret statsrådets myndighed og at have forhindret, at det skulde gå som i Struensees tid, da kollegierne tidt vare uvidende om, hvad kabinettet havde befalet i sager, som lå under dem; men det har sikkert ikke været hensigten, at kongen, som det rigtignok tidt skete, skulde udstede ordrer, som ikke vare billigede i statsrådet. — Det blev i den tid, da man klagede så meget over kabinetsregeringen, ofte sagt, bl. a. også af Schack Rathlou selv, at denne korroboration kun var en formalitet, fordi

statsrådet ikke kunde forandre de allerede udstedte kongelige ordrer. Dette er dog ikke ganske rigtigt; ti der kunde anføres ikke så få eksempler på, at kabinetsbefalinger i statsrådet ere blevne forandrede eller endog ophævede, når kollegierne have gjort forestillinger imod dem [1]).

Statsrådet var altså en slags overkollegium, og omstændighederne måtte berettige til oprettelsen af et sådant. Når det siden viste sig, at den hele ordning havde mange skrøbeligheder, da må hovedgrunden søges i, at der måtte bygges på en falsk grundvold, nemlig fiktionen om, at det var kongen selv, der regerede, og fristelsen for hoffet eller enkelte ministre eller, som det siden viste sig, for en mand, der slet ikke var minister, til at bemægtige sig en større eller mindre del af den så at sige vakante kongemagt måtte næsten være uimodståelig, og under sådanne omstændigheder kunde kabinettet let blive, som Bernstorff 1784 kaldte det, „ordenens ødelæggelse og embedsmændenes svøbe“ [2]). Noget vilde det dog måske have hjulpet, hvis man havde gjort skridtet helt ud og givet statsrådet en sekretær og eget kontor. Men alt sådant manglede; egentlig kunde det slet ikke

[1]) Eksempler: En præst klagede 1780 over, at hans herremand fortrædigede ham. En kabinetsskrivelse pålagde rentekamret at standse sådanne afskyelige chikaner. Men efter forestilling bestemtes det, at sagen skulde forfølges ved domstolene. — Ejerne af Fladstrand vilde sælge denne til kongen for 6000 rd. En kabinetsskrivelse udtalte, at han „med fornøjelse“ vilde gå ind på handelen; men denne ophævedes, da rentekamret forestillede, at prisen var for høj (1781). — 1782 tilskrev arveprinsen kamret, at den stridbare Præst Humble på Falster blev for hårdt behandlet; men da kamret havde oplyst sagen, blev dets fremgangsmåde billiget. Rentekamrets resolutionsprotokoller.

[2]) Hist. tidsskr. III. 5. 452.

henvende sig til andre end kongen, og det var denne, som måtte gøre dets beslutninger til sine og meddele dem til undersåtterne, enten gennem påtegning af forestillingerne, eller gennem kabinetsordrer. Disse ere stundom paraferede af statsrådet, stundom kun af Guldberg; men enten det ene eller det andet var tilfældet, så var alt, hvad der udenfor forestillingerne tilstilledes kollegierne eller andre, kabinetsordrer. Det var åbenbart en ren tilfældighed, om en ordre blev udfærdiget i selve statsrådsmødet med medlemmernes underskrift eller først senere, i hvilket tilfælde den kun var paraferet af Guldberg [1]). Men nu, så vel som i Struensees tid, betragtedes kabinettet som et værn for suveræniteten. Guldberg sagde, at når alt skulde gå igennem kollegierne, havde Danmark lige saa mange konger, som der var kollegier, og kronprinsens lærer, Sporon, skal have sagt til ham, at når kabinetsordrerne afskaffedes, betydede han, prinsen, ikke mere end „lille Mons i Slangerup“ [2]).

Det må derfor sikkert kaldes en uregelmæssighed, når statsrådets enkelte medlemmer på egen hånd skrev til de kollegier, de havde referat for. Der findes således talrige breve fra Schack Rathlou til finanskollegiet, der synes at have betragtet dem som kabinetsordrer; idetmindste ligge de samlede med disse. Ogsaa prins Fredrik har skrevet en stor mængde tildels meget bydende

---

[1]) Selv i en tid, hvor Guldbergs indflydelse endnu kun var ringe, har han paraferet en skrivelse af 16. Marts 1773 om, at Eichstedt skal nedlægge kommandantskabet i København, af 3. Maj 1773 om skatkamrets genoprettelse, af 14. April 1774 om den slesvigholstenske kanal, og mange flere, som utvivlsomt ere behandlede i statsrådet.

[2]) Hist. tidsskr. III. 5. 373.

breve til forskellige kollegier, især til det danske kancelli. En del af disse breve kunne være udfærdigede i henhold til statsrådets beslutninger for at skaffe dette oplysninger o. desl. Men selv om dette ikke var tilfældet, føltes der, så længe der var enighed mellem ministrene indbyrdes, og mellem dem og hoffet, ingen ulempe ved, om end de enkelte ministre gik en del på egen hånd. Anderledes var det, hvergang der opstod splid, og da blev det altid det parti, der havde enkedronningen og prins Fredrik med sig, som var det stærkeste; thi det var dem, der havde adgang til kongen. Dette var tilfældet, da Rantzau og Osten afskedigedes, ikke mindre end da samme skæbne ramte Bernstorff og siden mange andre. Forskellen var kun, at de mænd, som i de første år vare med hoffet, vare mod det i de sidste.

I og for sig var det kun navnet: kabinetsordrer, der var noget nyt; selve sagen var gammel og uadskillelig fra det enevældige kongedømme; ingen konge kunde indskrænke sin virksomhed til at afgive resolutioner over, hvad der forestilledes ham igennem kollegierne, men han måtte også give disse befalinger og selv tage initiativ. Således have f. eks. mangfoldige af Christian VI's breve, så som hans mange egenhændige befalinger til kancelliet i anledning af de kirkelige stridigheder, ganske samme karakter som vor tids kabinetsordrer. Men medens kancelliet dengang følte sig smigret ved at modtage en kongelig skrivelse, var det lige modsatte tilfældet nu, da man vidste, at kongens egen virksomhed indskrænkede sig til at underskrive den. Man spurgte naturligvis: hvem har affattet skrivelsen? Så længe man mente, det var vedkommende minister, som var berettiget til det, gik det an; men efterhånden som Guldberg

fik større og større indflydelse, begyndte man at knurre. Det er også utvivlsomt, at der, især efter 1782, dreves stort misbrug med kabinetsordrerne; men det må ikke forstås, som om beslutninger, der gjaldt landets vé og vel, toges uden statsrådets vidende. Netop de kabinetsordrer, vi vide vakte mest opsigt, angik små administrationsforhold, i hvilke der vistes vilkårlighed, mangel på kendskab til lovgivningen eller på hensyn til kollegierne [1]).

Det var i disse, stemningen mod regeringen var uvilligst. Det kunde ikke være dem behageligt, når de fik ordre til „ord til andet“ at udstede skrivelser, som de kom fra kabinettet, eller når de modtog anordninger fuldt affattede, eller når forundersøgelser, som de havde indledt, standsedes, fordi de varede for længe, eller når en instruktion, kancelliet havde affattet, omskreves af Guldberg, fordi den var „i et svært sprog og i en stil, som ikke er dansk“. Men alt sådant fandt sted lige så

---

[1]) F. eks. den både i Hist. tidsskr. III. 5. 374 og i Regeringsskiftet 1784. 6 omtalte, hvorved rentekamret fik en irettesættelse for at have reklameret en til arveprinsens regiment ulovlig hvervet rekrut; eller en meget vred skrivelse til kancelliet i anledning af, at en mand havde siddet arresteret længe: „Denne fremmede må være skyldig eller ikke, så er han menneske og ikke i barbariet. 6 ß er ham udsat daglig. Kancelliet skal befale fra os, at den, som har arresteret ham, skal give ham daglig 2 ℔ . . . Landets retter må ikke for hele verden vorde beskæmmede.“ Da det viste sig, at 6 ß var den af loven fastsatte betaling, måtte kongen selv udrede de manglende 26 ß. — L. Reventlous brev til kronprinsen (den del, som ikke er trykt i Regeringsskiftet 1784. 289): Personalhist. tidsskr. II. 6. 231. Da C. F. Numsen 1783 afskedigedes af rentekamret, var hovedgrunden hertil nogle kævlerier med oberforstmester, kammerherre Warnstedt, for hvem hoffet tog parti ved nogle meget ubillige kabinetsordrer (Rentekamrets resolutionsprot. 1783 nr. 173 og 210).

vel i de første år som i de sidste, og kan ingenlunde alene lægges Guldberg til last; han fortsatte, hvad ministrene og især Schack Rathlou havde begyndt; forskellen var kun, at denne måde at regere på blev utåleligere, da magten lå i en mands hånd, som ikke engang var minister, og som tilmed i høj grad manglede taktfølelse. Det gik Guldberg, som dèt både dengang og senere er gået mange mænd, der kom i en højere stilling, end de vare opdragne til, han kunde aldrig finde den rette tone; der er noget i høj grad borgerligt ved ham, og hans fremtræden var en ubehagelig blanding af nedladenhed og myndighed, der ikke kunde andet end såre, især dem, der mente ved deres fødsel og sociale stilling at stå over ham. Det er også ene ham, der må bære skylden for de mange afskedigelser, der fandt sted i de sidste år, og det gik nu, ligesom i Struensees tid, det var disse, der fik bægret til at flyde over [1]).

Det er af den måde, hvorpå statsrådet indrettedes, åbenbart, at den nye regering ikke blot skulde være en modsætning til Struensees, men også i visse måder en fortsættelse af denne. Den vilde bevare den virkelige enevælde og udelukke alle „intermediære“ led, der kunde skille kongen eller, som det nu var tilfældet, hans repræsentanter fra folket. Dette var ikke noget for Danmark særegent; man havde rundt om i Evropa fået øjnene op for, hvor let embedsmændene i de ene-

---

[1]) Den over kabinetsordrerne holdte protokol fra 1773 findes i rigsarkivet, men er ikke fuldstændig. For det danske kancelli og finanskollegiet findes der samlinger af kabinetsordrer og af arveprinsens breve. I rentekamret ere ordrerne indheftede i resolutionsprotokollerne; i kommercekollegiet findes de ved sagerne. Mange findes også i de andre kollegier spredte mellem disse.

vældige monarkier kunde tilrive sig den virkelige magt, og gjort forsøg på at forhindre dette, så fyrsterne virkelig kunde blive selvregerende; men det var uheldigt, at forsøget her hjemme skulde gøres med en sindssyg konge. Det var vist nok netop denne omstændighed, der bevirkede, at statsrådet fik den ovenfor skildrede ejendommelige stilling; det skulde være det skærmbrædt, der skjulte kongens sørgelige tilstand for hans folk.

Hvor stor del Schack Rathlou har havt i forordningen om statsrådet, kan ikke afgøres; men formodentlig har den ikke været ringe, og han har vel her som overalt, hvor vi møde ham, bestræbt sig for, at den nye ordning kunde slutte sig så nær som muligt til den gamle og tilvante. Det er alt omtalt, at det først valgte navn, kabinetsråd, ombyttedes med statsråd, hvilket svarede til det gamle konseil; ligeledes at kollegierne atter fik ret til at korrespondere med hverandre. I sådanne tilnærmelser til det gamle ere vi tilbøjelige til at se spor af Schack Rathlous virksomhed.

Ti han var en udpræget konservativ mand, så det er en ejendommelig skæbne, at han skulde blive minister ved den ene af de to hofrevolutioner, der have fundet sted i Danmark, og selv komme til at deltage i den anden. Lige fra begyndelsen til enden har han stræbt at holde tilbage, når andre af hans kolleger vilde forandre det bestående. Få måneder efter at han var bleven minister, var han meget betænkelig ved at gå ind på den af Eichstedt foreslåede omordning af kavalleriet; han udtalte da, at han i alle vigtige sager, der angik et helt lands styrelse, anså „en hastig og total forandring“ for mislig; det var langt sikrere at nå målet gennem mange små skridt. Dette gentog han oftere og

især 13 år efter, da stavnsbåndsløsningen forberedtes, næsten med de samme ord[1]). Især vare afskedigelser og personalforandringer ham imod, vist nok fordi Struensees vilkårlighed, der var gået ud både over ham selv og hans venner, stod for ham som et afskrækkende eksempel. Da han lige mod slutningen af sin virksomhed reformerede universitetet, fandt der ikke en eneste afskedigelse sted. Den eneste store reform, som han med iver og glæde er gået ind på, eller måske selv har foranlediget, nemlig indfødsrettens indførelse, havde også den fordel ikke at medføre nogen sådan.

Det hænger sammen med hele hans konservative natur, at han var aristokrat. Adelen skulde anvendes i alle stillinger, som skulde give hoffet glans, eller som medførte, at deres indehavere kom i forbindelse med fremmede; ti i alle Evropas lande lagdes der stor vægt på fødselen. Han beråbte sig i den anledning på Montesquieu, hvis skrifter for ham som for de fleste af hans samtidige vare en slags politisk katekismus, uden at han har havt øje for, i hvilken grad de undergrave den monarkiske forfatning, i hvilken der ingen brug er for dyden, og hvor staten består uafhængig af fædrelandskærligheden, af ønsket om den sande ære, af selvfornægtelsen, af opofrelsen af sine kæreste interesser og af alle de heroiske dyder, som vi finde hos de gamle, og hvorom vi kun have hørt tale[2]). Men Montesquieu hævder, at adelen er den naturlige „intermediære" magt i monarkiet, som ikke kan bestå uden den, og Schack Rathlou finder det mærkeligt, at Frederik III havde

[1]) Erklæring 30. Juni 1772. Ravnholt. — E. Holm, Kampen for landboreformerne. 98.

[2]) De l'esprit des loix. Amsterdam og Leipzig 1759. I. 43.

givet adelen privilegier og Christian V oprettet baronier og grevskaber, uagtet deres førsteminister var borgerlig født. Men, tilføjer han, „han har været et stort geni, en af de største statsmænd, som Danmark nogensinde har havt. Han var forud for sin tid og har uden at have læst Montesquieu „Lovenes ånd“ i denne henseende truffet et stykke af den berømte forfatters principer“ [1]).

I hele sin private færd var Schack Rathlou en velvillig og human mand, som hans undergivne holdt af og havde tillid til. Der er bevaret mange breve fra ham til forskellige underordnede, hans godsinspektør o. l. De ere ganske vist affattede i en anden tone, end når han skrev til sine standsfæller; men man vil aldrig i dem finde et vredt eller utålmodigt ord, selv hvor han ikke er enig med dem. I det hele går der igennem alt, hvad han har skrevet, en mærkelig behersket tone; det er sjældent at finde en egentlig skarp dom over et menneske, således som den ovenfor anførte om Oeder. Uagtet det har sine vanskeligheder for en mand i så høj en stilling ikke ofte at måtte støde sine venner, var det kun få af disse, han kom i uenighed med, eller som ikke atter forsonede sig med ham, hvis dette var sket. Næsten alle de, der stode ham nærmest, hørte til det danske parti, der bestandig betragtede ham som sin fører. Han har måske ikke sjældent savnet blik for, hvorhen de veje, han slog ind på, førte; men viste det sig, at de trufne foranstaltninger bleve trykkende for befolkningen eller på andre måder havde uheldige virkninger, søgte han at rette dem. Han synes ikke at have været ærgerrig; han afslog bestemt tilbudet om at være uden-

---

1) Skrivelse til Bülow 5. April 1783. Det kgl. bibl.

rigsminister, uagtet det kunde være lokkende nok for en forhenværende diplomat, og han har villig fulgt Bernstorff i den udenrigske politik og Schimmelmann i den finansielle. Ti han kendte sine ævners og kundskabers begrænsning; når han afgav erklæringer om faglige, f. eks. militære eller landøkonomiske, spørgsmål, bemærker han ofte, at det er områder, hvorpå han ikke er hjemme.

Overfor dem, der ikke hørte til hans nærmeste kreds, var hans optræden fornem og tilbageholdende; han har intet gjort for hos publikum at få æren for, hvad han har udført, og har derved bidraget sit til, at hans navn er bleven mindre kendt, end det har fortjent. Marquis d'Yves kalder ham lumsk (schleichend) [1]. Der kan vel ikke lægges stor vægt på hans dom, men lignende udtalelser findes også af andre. Det kan heller ikke nægtes, at han ikke altid har været nogen god kollega. I den første tid, han var minister, stod han ofte i hemmelig forbindelse med hoffet eller enkelte medlemmer af ministeriet imod de andre, og der er noget misligt ved hans forbindelse med kronprinsen, da denne tænkte på at styrte hele enkedronningens regimente. Men et ministerium var ikke dengang som nu en enhed; hvert enkelt medlem af det var kongens tjener for sig, og ingen har fundet det anstødeligt, at en enkelt minister søgte at fjærne kolleger, som han anså for skadelige. At den opfattelse, at Schack Rathlou var upålidelig, ikke har været almindelig, viser sig ved, at adskillige, også blandt dem, der i politisk henseende vare hans modstandere, have stolet på ham og betroet sig til ham, og så vidt vi kunne se, have de ingen grund

[1]) Geheime Hof- und Staatsgeschichte. 13.

havt til at fortryde det. Men fremfor alt må det ikke glemmes, at han to gange har opgivet sit embede hellere end at deltage i forholdsregler, han ikke billigede, og den første gang under så uheldige vilkår, at han bogstavelig stod uden indtægter.

Det ministerium, han 1772 var bleven medlem af, kunde ingenlunde siges at være fast sammensluttet; tvertimod var det så uensartet, at der ikke hørte megen skarpsindighed til at se, at det måtte undergå forandringer, hvis ikke hele regeringen skulde opløses i et spil af indre stridigheder.

Den betydeligste af ministrene var grev Adolf Siegfred v. Osten. Han havde været en dygtig og virksom diplomat med gode anlæg til at tage del i intrigespillet ved hofferne i St. Petersborg og Warschau, hvor han havde tjent i mange år, indtil Bernstorff, som var blevet misfornøjet med ham, havde givet ham en ubetydelig post ved hoffet i Neapel. Herfra var han vendt hjem for at fejre den triumf at blive Bernstorffs eftermand som udenrigsminister. Men han havde i denne stilling, så godt det under de forandrede forhold lod sig gøre, stræbt at følge sin formands politik og især at forhindre, at forholdet til Rusland blev så plumret, at resultaterne af denne skulde gå tabt[1]). I sammensværgelsen mod Struensee havde han, så vidt vi vide, ingen del havt; men han havde skyndt sig at slutte sig til det sejrende parti; d. 18. Januar skrev han til Schack Rathlou: „Endelig har Gud frelst os af deres hænder, som vilde undertrykke kongen og hans land, og som vanærede Danmark“.

---

[1]) (Vedel) Grev Ostens gesandtskaber. Hist. tidsskr. IV. 1. — E. Holm. Danmarks udenrigspolitik under Struensee. Sammesteds IV. 2.

Der er ingen tvivl om, at Osten kunde udfylde den plads, han var sat på; men det er ejendommeligt ved denne mand, at ingen har havt tillid til ham, uagtet vi ere ude af stand til at påvise handlinger af ham, der kunne retfærdiggøre den mistro, han var genstand for. Omtrent alle samtidige, der have nævnt ham, beskylde ham for at være forfængelig, falsk og intrigant, og der må vel have været noget i det, siden han aldrig har kunnet komme ud af det med de mænd, han har arbejdet sammen med. Ved hoffet gik han under navnet „den pudrede ræv"; men det skyldtes sikkert kun hans røde hår. Hans skarpe tunge har vist nok skaffet ham adskillige uvenner; han kunde ikke lade være at sige spydigheder, der ramte så meget hårdere, som de ofte vare træffende og vittige; således skal han allerede tidlig have sagt om Guldberg, at han nok havde lyst til at spille den lille Struensee. En hovedgrund til, at han kun kort tid beholdt sin plads, var det sikkert, at han havde tjent under Struensee. Den nye regering var skilt fra den gamle ved et svælg, som der ingen bro kunde bygges over.

Af de egentlige deltagere i sammensværgelsen mod Struensee bleve Rantzau Ascheberg og Eichstedt ministre. Rantzau kan rose sig af, at få mænd i så høj en stilling have havt så slet et rygte som han; der var omtrent ingen misgerning, man ikke kunde tiltro ham. Der hviler et slør, som endnu ikke helt er løftet, over hans tidligere liv, og især er det ikke oplyst, hvorved han har pådraget sig kejserinde Catharine II's bitre had. Han havde været i Rusland i den korte tid, da Peter III regerede, men han var rejst bort inden hans afsættelse, og det vides ikke, at han den gang har fore-

taget noget, der kunde have fortørnet kejserinden. Rimeligvis har grunden været, at han havde sluttet sig til grev St. Germain, i hvem kejserinden kun så franskmanden, og som derfor ligesom alt franskt var genstand for hendes vrede. Rantzaus opposition mod Bernstorff havde drevet ham over på det misfornøjede holstenske partis side; han var derved kommen i strid med C. v. Saldern, og det kan overfor to mænd af deres art ikke undre os, at „hele Holsten gav genlyd af deres dødelige had" [1]). Da grev St. Germain 1767 fik sin afsked, skrev Rantzau til Gähler, at han gerne vilde dø, hvis han først kunde præsentere sig for marschallen med Salderns næse og ører i hånden. Kejserinden havde med stor uforbeholdenhed tilkendegivet sin misfornøjelse, da Rantzau atter kom i nåde og fik anselige poster, og det var let at forudse, at den nye regering snart måtte komme til at træffe valget mellem ham og Ruslands velvillie.

H. H. v. Eichstedt var en temmelig ukendt officer, da han pludselig blev hævet til en statsministers høje stilling. Han var dog i mange henseender ikke uskikket til denne; vel havde han ikke mange kundskaber, og han var ikke al tid nøjeregnende med de midler, han brugte for at nå sine formål; men han havde en god forstand, og det er øjensynligt, at han repræsenterer fremskridtet i det nydannede ministerium. D. 3. Februar, altså ikke stort mere end 14 dage efter at det var bleven dannet, indførte han dansk kommandosprog i hæren. Denne forholdsregel viser, i hvilke retninger hans interesser gik; det var danskheden og hærens ord-

---

[1]) Danske saml. I. 5. 98 f. Rantzaus breve til Gähler, Rigsarkivet, Struensee.

ning, han arbejdede for. Den hærordning, der blev truffet d. 1. Avgust 1774, minder så meget om det alt omtalte forslag fra 1768 af Reventlou og Schack Rathlou, at det er sandsynligt, at denne har stor del i det; den får, vistnok med grund, det skudsmål at være billig, men også kun at tilvejebringe en uøvet milits, som vilde yde staten ringe værn mod dens fjender[1]). Men Eichstedt delte forkærligheden for de nationale regimenter; han befalede, at de dueligste officerer skulde ansættes ved disse, og at folkene skulde begegnes med lemfældighed, uden slag og prygl. Officerer, der havde mishandlet soldater, bleve forsatte; der skulde ansættes andre, „som vil være mennesker og omgås med mennesker". Han lod kongen udtale sin afsky for soldaternes snevre klæder og befale at forandre dem m. m.[2]). Endnu da han efter at have fået sin afsked som en gammel mand levede på Boltinggård i Fyen, var hans lyst til fremskridt ikke slukket; han var meget ivrig for reformerne af landboforholdene, og medens Schack Rathlou og Guldberg kun kunde se vanskelighederne ved hoveriets fastsættelse o. desl., spåede Eichstedt rigtigt, at disse snart vilde blive overvundne[3]). — Eichstedts deltagelse i egentlige regeringsanliggender vilde uden tvivl være bleven større, hvis han ikke 1773 var bleven kronprinsens hovmester. Han var desuden meget optaget af teatret, i hvis bestyrelse han havde fået del.

Om de to af ministrene, admiral Hans H. Røme-

---

[1]) Marquis d'Yves, Geheime Hof- und Staatsgeschichte. 37. — Eichstedt er iøvrigt, foruden Bernstorff, den eneste danske statsmand, forf. roser.

[2]) Kabinetsprotokollen 21. Sept. 1774 og 31. Juli 1776.

[3]) Breve til Bülow. Sorø.

ling og Otto Thott, kunne vi fatte os i korthed; Rømeling ansås for at være ringe begavet. Kongen, der havde øgenavne til alle sine ministre, kaldte ham „den dumme djævel“, og Luxdorph skriver i sin kalender efter at have omtalt en sag, hvor hver af statsrådets medlemmer gav deres tanker skriftlig: „Rømeling af ingen tanker“. Han har sikkert holdt sig til sit departement, flåden; han døde 1776. — Thott var gammel og lidet energisk. Han var desuden svagelig; ofte mødte han ikke i statsrådet, hvor Bernstorff ved en lejlighed ytrede sig spydigt om hans forsigtighed med sit helbred; hans interesser lå på et andet område.

Arveprins Fredrik var kun 18 år gammel, da han skulde træde i spidsen for statsrådet, og han var i åndelig som i legemlig[1]) henseende stedmoderlig behandlet af naturen. Ernst Schimmelmann sagde om ham: „Han er intet, slet intet, aldeles ude af stand til at nære en fornuftig tanke“, og denne dom er vel ikke meget for streng. Der bør næppe lægges synderlig vægt på, at hans tilhængere dømte anderledes om ham, ikke blot Guldberg, men også Luxdorph, der efter 1773 at have havt audiens hos ham, skrev i sin kalender: „Det er en velsignet herre, som kan betage frygt og forøge respekt for sig“. Han fandt stor fornøjelse i at spille regent; således mødte han flittigt på paraderne, hvor han efter Eichstedts udsagn „fejede hen som en top på en stenbro“. Han var bestandig under andres påvirkning. I begyndelsen især under Køllers; det må formodentlig tilskrives denne, at han var imod, at dansk

---

[1]) En matros, som så ham til hest, sagde: „Han må være gjort af vådt træ, sådan som han har slået sig“.

kommandosprog indførtes i hæren. Eichstedt gik da til ham „for at tilfredsstille ham for denne chagrin"; han fandt ham temmelig opbragt; men, siger han, „jeg var så heldig at exprimere mig tydelig, hvilket jeg håber glædede ham" [1]). Dette viser, hvor overlegent ministrene behandlede ham. Siden sluttede han sig under Guldbergs, Schack Rathlous og Eichstedts påvirkning med iver til bestræbelserne for at holde fremmed indflydelse borte og give hoffet et dansk præg.

Netop fordi arveprinsen var så ubetydelig, blev det hans moder, enkedronning Juliane Marie, der, om hun end formelt ingen del havde i regeringen, dog i virkeligheden blev dens centrum. Det er sagt af hendes modstandere, at hun var en forstandig og verdensklog dame, medens det så tilføjes, at lyst til at have indflydelse og rådighed var hendes herskende lidenskab [2]). Imod denne karakteristik lader der sig dog sikkert adskilligt indvende. Hvad herskesygen angår, er det mærkeligt, at man lige til året 1772 næppe hører hende nævne, uagtet hun den gang havde været 20 år i Danmark. Så længe hendes mand levede, havde hun aldeles ingen indflydelse, og vi vide heller intet om, at hun har bestræbt sig for at få det. Selv da hendes broder, prins Ferdinand af Brunsvig, under et besøg i København 1753 søgte at rokke Bernstorffs stilling for at få Danmark til at slutte sig til den preussiske politik, kunne vi ikke påvise, at søsteren har støttet ham. Hendes mands ryggesløse levnet må have voldt hende, hvis vandel al tid var uplettet, megen kummer; men så vidt vi vide,

---

[1]) Brev til Schack Rathlou 13. Juli 1772. Ravnholt.
[2]) Regeringsskiftet 1784, s. 5.

har hun underkastet sig sin skæbne uden at gøre modstand. Da kongen lå i sin sidste sygdom, sad hun som en tro hustru ved hans seng indtil det sidste.

Christian VII havde lige fra sin tronbestigelse af negligeret hende. Han holdt lige så lidt af hende som af noget andet menneske med undtagelse af „Louison", som han kaldte søsteren. Der er bevaret en række breve fra ham til stedmoderen, hvori han på flydende fransk og med mange høflige talemåder afslår anmodninger, hun har gjort ham om at give visse personer en tittel, en kammerherrenøgle el. desl. Men hun synes med tålmodighed at have fundet sig i tilsidesættelsen. Hun omgikkes venskabeligt med Caroline Mathilde, indtil denne, da hendes lidenskab for Struensee var vakt, selv trak sig tilbage fra hende. I den struenseeske periode blev der, som bekendt, næppe vist hende og hendes søn sømmelig agtelse; men hun synes ikke at have vist sin misfornøjelse; endnu d. 10. Januar, 2 dage før hun indlod sig med Køller og de andre sammensvorne, modtog hun både Struensee og Brandt. Det synes afgjort, at det først var nødvendigheden, der drev hende til at sætte sig i spidsen for de misfornøjede.

På en gang så nu hun, der aldrig havde prøvet at have nogen magt, sig i en regerende dronnings stilling, og hun har hurtig lært, at magten er sød. Da hun atter mistede den, var hun upåtvivlelig hæftig forbitret; men hendes vrede var lige så kortvarig, som den havde været stærk, og egentlig synes det ikke at være faldet hende vanskeligt at vende tilbage til sin gamle, temmelig ubemærkede stilling. Hun gjorde aldrig noget forsøg på atter at vinde indflydelse, uagtet der let kunde have været lejlighed dertil i de første år under kronprinsens

regimente, da alle slags intriger og partikampe fandt en frodig jordbund ved hoffet. Hele slutningen af hendes liv hengik lige så stille som den første del af det. Det forekommer derfor noget tvivlsomt, om hun med rette kan kaldes herskesyg.

Men lige så tvivlsomt er det, om der kan tillægges hende forstand, hvis derved skal forstås ævne til at regere. Hun har på en næsten barnagtig måde søgt at skaffe sig attester for lovligheden af den revolution, hun havde sat i værk. Således findes der et par billetter fra kongen til hende og hendes søn, daterede d. 10. Januar 1772, hvori de bemyndiges til at styrte Struensee. Det er utvivlsomt, at de ere antidaterede. Men hun nøjedes ikke dermed; hver 17. Januar lod man kongen skrive et taksigelsesbrev til hende. I det første af disse (1773) taler han om hendes moderlige kærlighed, som har vovet at frelse ham med den største fare for hendes liv: „Du har vist mig, elskede moder! at min lykke ligger dig på hjærtet, uagtet jeg ikke har fortjent det, da jeg ofte har bedrøvet dig og ikke behandlet dig som en værdig moder, et navn, som tilkommer dig, om ellers nogen dødelig.“ I et andet brev af denne slags (1776) hedder det: „Disse mine linier skal endnu overbevise mine efterkommere, at jeg indtil min død har sat pris på den kærlighed, som De ej alene har vist imod mig, men imod hele landet. O! hvor gerne ønskede jeg ikke at kunne dele mit liv med dig, allerbedste, uskaterligste mama! Var jeg i dette øjeblik påklædt, løb jeg vist op til dig og kyssede dine søde hænder 1000 gange.“ Røsten er her Guldbergs, og i de senere breve, der ere opbevarede, er ikke en gang hånden kongens. Hele dette komediespil er ikke blot i sig selv lidet tiltalende:

men det vidner hellet ikke til fordel for enkedronningens forstand, at hun har kunnet tro, at denne korrespondance kunde gøre noget indtryk på „efterkommerne“.

Det er ikke muligt at afgøre, hvor hun har havt indflydelse på vigtige beslutninger af regeringen; har dette været tilfældet, har det sikkert været, hvor hendes personlige gunst eller ugunst har gjort sig gældende, som da Bernstorff, hvem hun ikke kunde lide, afskedigedes 1780. Derimod ville vi oftere komme til at omtale, hvorledes hun tillægger småting en urimelig betydning, især når hun frygter for, at der kan være intriger i gang imod hende, eller at der ikke tages tilbørligt hensyn til hende og hendes søn. Vi tro, at det nærmest må siges, at hun har været en temmelig indolent natur, der bestandig trængte til tilskyndelser fra andre, men som så også villig fulgte disse. Således var det Køller, der drog hende ind i sine planer mod Struensee; siden fulgte hun Schack Rathlou og Eichstedt, indtil disse fortrængtes af Guldberg. Da så denne berøvedes hende, sank hun tilbage i sin tidligere afmagt: i hende selv var der ingen kraft til at begynde paa noget. Dette bekræftes også af hendes forhold til kronprinsen. Den simpleste overvejelse måtte have sagt hende, at den tid vilde komme, da hun kun vilde kunne bevare sin stilling ved hans velvillie. Men hun synes intet at have gjort for at vinde ham, hvilket dog næppe vilde have været nogen vanskelig opgave; han var ikke forvænt med kvindelig omhu. Her var en opgave, som hun alene kunde løse, og netop derfor blev der intet gjort. Det vidner heller ikke om skarp iagttagelsesævne, at hun kunde lade sig så fuldstændig overrumple d. 14. April 1784.

Vi tro således ikke at kunne tillægge enkedronningen

egenskaber, der gjorde hende skikket til at være regeringens leder eller nogen væsentlig støtte for ministrene. Dermed skal dog ingenlunde være nægtet, at hun har kunnet tænke forstandigt over statssager og udtrykke sine tanker. Hun har i anledning af kronprinsens konfirmation opsat nogle regler, som hun anbefaler ham at følge[1]; man har ment, at de vare affattede af Guldberg; men ikke at tale om, at hun siger, at hun efterhånden har samlet dem for sig selv og nu optegnet dem for prinsen, så er deres stil så forskellig fra Guldbergs, at det er umuligt at tænke sig ham som forfatter; han vilde heller ikke have gjort sig skyldig i et så kvindeligt træk som tilsidst at tilføje nogle „glemte poster“. Hele denne afhandling viser, at enkedronningen har tænkt over sin stilling og forstået at fremstille sine erfaringer; men hun har ikke været i besiddelse af en sådan overlegenhed, at hun har kunnet erstatte den faktiske mangel af en konge.

Vi skulle nu se, hvorledes den regering, hvis organisation og personer vi ovenfor have skildret, løste de opgaver, der vare sat den. Først måtte der skaffes dom over Struensee og Brandt så vel som over dronningen for således at retfærdiggøre den voldsomhed, hvormed de vare blevne behandlede. I kommissionen over de to førstnævnte havde ingen af ministrene sæde; men de må bære deres del af ansvaret for det utilbørlige i, at Guldberg, som havde været deltager i revolutionen, nu også blev en af dommerne. Ligeledes deltog de i statsrådsmødet d. 25. April, hvor dommen blev stadfæstet i hele sin strenghed. Vi vide ikke, hvorledes

[1]) Danske samlinger I. 149.

Schack Rathlou har stillet sig til de forhandlinger, som den dag førtes om en lille formildelse for Brandts vedkommende. Men det er vel sandsynligt, at han har været enig i, at de begåede majestætsforbrydelser krævede, at dommen måtte udføres. For Struensees vedkommende kunde meget tale derfor; men den nye regering har sat en uafviskelig plet på sig ved at tilstede Brandts henrettelse.

Derimod har Schack Rathlou taget sig af general Gähler, hvis frue bad ham om at formilde mandens fængsel. Hun takkede ham siden smukt og varmt, både fordi han ved at opfylde hendes bøn havde reddet hendes mands liv, og fordi han al tid i hendes ulykke havde svaret hende lige så velvilligt som trøsteligt[1]).

Langt større del har han havt i dronningens domfældelse; ti han var tilligemed O. Thott, baron, justitiarius i højesteret Jens Krag Juel Wind og H. Stampe medlem af den kommission, som d. 9. Marts på Kronborg modtog tilståelsen af hendes brøde. Dagen efter havde de audiens hos kongen, som, siger arveprinsen, „med en anstændig standhaftighed og et fuldkomment bifald anhører deres beretning og er den samme aften ret munter, ej sorgfuld eller fortrædelig“ [2]). Det skal have været Schack Rathlou, som bestemt frarådede at give efter for pressionen fra England og fra-

---

[1]) Medens Schack Rathlou svarede straks på fru Gählers breve, undlod A. G. Carstens, til hvem hun også havde henvendt sig, dette, til mandens sag var afgjort. Han skrev da: „Les considerations, qui m'ont empeché jusqu'à ici de faire repond à la lettre, dont vous avez bien voulu m'honorer, n'auront pas echappés à votre pènetration“. Hele hans brev er luttter talemåder. Den Bøllingske brevssamling.

[2]) Arveprinsens skrivekalender 1772. Rigsarkivet.

falde skilsmissedommen; men det er vist, at det var ham, der modsatte sig enkedronningens ønske om, at Caroline Mathilde trods Englands protest skulde føres til Ålborg. Det var i et statsrådsmøde d. 15. eller 16. April vedtaget, at hun skulde blive på Kronborg, til den engelske flåde afhentede hende, og arveprinsen havde selv stemt derfor; men påvirket af moderen gav han derefter Osten ordre til at sige til den engelske gesandt, Keith, at der på grund af påskehelligdagene ikke var gjort forestilling til kongen, medens han ved et brev, som Osten ikke måtte vide noget om, søgte at omstemme Schack Rathlou. Da dette ikke lykkedes, måtte enkedronningen give efter, og d. 18. April meddeltes det Keith, at kongen „med glæde" vilde efterkomme hans brittiske majestæts ønske om at hjemføre dronningen til sine egne stater og ligeledes indrømmede, at hun blev på Kronborg til afrejsen[1]). Trods enkedronningens ønske om at beholde Caroline Mathilde et sted, hvor hun kunde have opsigt med hende, var det dog en stor lettelse for alle, da hun d. 30. Maj gik ombord på de engelske skibe. Det lyder også som et befrielsessuk, når arveprinsen efter at have omtalt hendes afrejse skriver i sin kalender: „Gud giver os endnu et andet stort bevis på sit forsyn".

---

[1]) Hist. tidsskr. IV. 2. 797. 808. Brev fra arveprinsen til Schack Rathlou 16. April. Ravnholt. Enkedronningen og arveprinsen have sikkert handlet endnu mere på egen hånd i denne sag. end ovenfor er vist. D. 14. April fik general Hauch ordre til at sige til Car. Mathilde, at hun næste mandag skulde rejse til Ålborg, og d. 16. sendtes der ham en kgl. skrivelse om det samme, der skulde vises hende, hvis hun tvivlede på, at det var kongens villie. Først d. 18. udstedtes kontraordre. Schumachers koncepter til kabinetsordrer. Kabinetsarkivet.

Allerede d. 23. April havde man ladet kongen i henhold til kongelovens § 9 udstede et testamente, der udelukkede hende fra andel i den formynderregering, der skulde indsættes, hvis han døde, før kronprinsen blev 13 år gammel. Prins Fredrik skulde indtage det forsæde, som, hvis intet testamente var bleven oprettet, vilde være tilfaldet dronningen; iøvrigt skulde den bestå af de mænd, der sad i statsrådet ved kongens død; afgik nogen af disse, skulde der sættes en ny indfødt undersåt i hans sted. Der blev også givet anvisning til, hvorledes dette råd skulde skille sig af med medlemmer, som handlede mod den ed og pligt, de vare den mindreårige konge skyldige[1]). Der var ganske vist for øjeblikket ingen fare for, at dronning Caroline Mathilde skulde få nogen lejlighed til at hævne sig på dem, der havde gjort hende landflygtig, uagtet en del mest yngre mænd i København i forbindelse med Englænderen sir Nath. Wraxall havde dannet en art sammensværgelse til fordel for hende. Som deltagere nævnes A. Hennings, E. Schimmelmann, forhenværende generaladjudant og staldmester F. L. E. Bülow og en officer, grev F. A. C. Ahlefeldt. Det er efter Wraxalls egen beretning utvivlsomt, at dronningen har indladt sig med ham, og at han har udfoldet stor virksomhed for at skaffe hende broderens, den engelske konge Georg III's understøttelse, hvilket dog ikke lykkedes synderlig godt. Men lige så utvivlsomt synes det, at de danske deltagere

---

[1]) Rigsarkivet, kongehuset. Det kasseredes 1793. Ifølge Marquis d'Yves beretning, Geheime Hof- und Staatsgeschichte 1, har der gået ugrundede rygter om, „dasz ferner noch eine andere für die Tronfolge äusserst wichtige Vorkehrung darin getroffen“, ɔ: at prinsesse Louise skulde være berøvet sin arveret.

intet have gjort, og hvis Wraxall har opfattet deres udtalelser rigtigt, have de givet ham en urigtig forestilling om forholdene i København, f. eks. når de mente, at den ældre Schimmelmann vilde slutte sig til dem[1]). Det hele har næppe medført nogen virkelig fare, og den måde, hvorpå de nævnte mænd i de følgende år bleve brugte i statstjenesten, viser noksom, at hvor årvågen regeringen end var, har den intet opdaget, som endog kunde vække den ringeste mistanke om, at de stode i forbindelse med dronningen. Heller ikke Beringschiolds lyst til at gøre den revolution om, med hvis resultater han var så lidet tilfreds, har kunnet vække virkelig frygt. Men på den anden side kunde det ikke nægtes, at der kunde indtræde omstændigheder, hvor dronning Caroline Mathilde kunde få bedre udsigter; dette vilde blive tilfældet, så snart der opstod en virkelig misfornøjelse i København med den nye regering, og endnu mere, hvis hun levede, til hendes søn blev voksen. Enkedronningens regimente var usikkert, så længe den fortrængte dronning levede, og kom hun atter til magten, vilde Schack Rathlou efter hele den del, han havde havt i det sørgelige drama, have fået en meget ubehagelig stilling. Da hun d. 15. Maj 1775 døde, ønskede den ældre Schimmelmann derfor ikke blot landet til lykke, men også Schack Rathlou, der nu kunde være helt beroliget for fremtiden. Det skal kun anføres som et vidnesbyrd om den betydning, man her hjemme til-

---

[1]) Musæum 1891. I. 378 f. I „For romantik og historie" IV, 445 f. findes et uddrag af C. F. Lascelles Wraxall, „Life and times of H. M. Car. Mathilde, Queen of Denmark and Norway". Der nævnes ikke andre danske deltagere end Bülow og Schimmelmann; men der siges, at de havde venner i København.

lagde hendes død, at Joh. Bülow kan fortælle, at alle i Celle troede, hun var forgivet med aqva Toffana. Han siger vel ikke, at det er enkedronningen, der skulde have forgivet hende; men hvem kunde ellers have interesse deraf?

Regeringens bekymringer i året 1772 vare dog ingenlunde endte med dronningens bortrejse. Tværtimod var hele året meget bevæget, og det viste sig på alle punkter, at den dannede regering var så uensartet, at den umuligt kunde arbejde sammen. Hoffet kom først i strid med Eichstedt, fordi denne og Køller ikke kunde forliges. Desuden nærede det mistillid både til Rantzau og Osten. Den sidste, der var den eneste af ministrene, som i erfaring og dygtighed kunde sættes ved Siden af Schack Rathlou, ansås af arveprinsen for at være så indiskret, at man ikke kunde betro sig til ham. Under disse omstændigheder sluttede hoffet sig mere og mere til Schack Rathlou, hos hvem arveprinsen ved private skrivelser søgte råd i alle forlegenheder. Han har dog ingen del havt i, at Beringschiold fordreves fra hoffet, ti dette skete allerede før end han var kommet til København. Derimod har han senere, da Beringschiold var bleven arresteret, søgt at forsvare ham mod ubillig behandling, uagtet han tilstod, at han var „en bekendt ond mand". Han har også, efter at Guldberg var styrtet, bevirket, at Beringschiolds temmelig strenge fængsel i citadellet ombyttedes med et mildere på Bergenshus, og at der tillagdes ham rigelige indtægter. Men der er ingen tvivl om, at han 1772 kun har kunnet glæde sig over, at enhver forbindelse mellem hoffet og en mand af Beringschiolds art var løst[1]).

---

[1]) Hist. tidsskr. V. 1. 252. 305.

Men det viste sig også snart, at man måtte skille sig ved Rantzau. Han har sikkert straks havt en meget isoleret stilling i ministeriet. Osten siger, at han kun var kommet ind i dette „på grund af en overraskelse i det første øjeblik“, og at han ikke deltog i overvejelsen af de udenlandske sager, hvorom der kun førtes forhandlinger i et snevrere råd bestående af arveprinsen, Thott, Schack Rathlou og Osten selv[1]). Hvis dette er sandt, hvad der vel ikke er grund til at tvivle om, viser det, hvorledes statsrådsanordningen lige fra begyndelsen af er bleven sat tilside, idet hoffet og de ministre, der sluttede sig til det, have dannet kliker, hvortil andre af deres kolleger ikke have havt adgang. Det har næppe kostet hoffet overvindelse at give efter, da Saldern på den russiske kejserindes vegne forlangte Rantzaus afskedigelse, hvorom der straks blev sendt kejserinden meddelelse[2]). Men det var Schack Rathlou, der ordnede sagen således, at Rantzau d. 4. Juli indgav sin ansøgning om afsked, der bevilgedes d. 9., og d. 13. forlod han København, som han aldrig mere skulde se. Han fik en pension på 8000 rd., og i Rusland synes man ikke at have været synderlig tilfreds med, at han fik så nådig en afsked; idetmindste klagede en korrespondent, kejserinden havde i Hamborg, en fru Bjelke, til Schimmelmann over, at han havde fået så stor en pension; men denne svarede, at man måtte bygge gyldne broer for landets fjender, når man derved kunde fjærne dem fra forretningerne[3]). Dette har sikkert ogsaa været Schack Rathlous mening.

---

[1]) Hist. tidsskr. IV. 3. 134 f.
[2]) Danske saml. I. 4. 289.
[3]) Brev til Schack Rathlou, formodentlig fra Avgust. Ravnholt.

Men endnu en af sammelsværgelsens medlemmer, og det hovedmanden, Køller Banner, måtte inden årets udgang forlade København. Dette skete dog hårdt mod enkedronningens villie, og det var atter her Schack Rathlou, der måtte være mægleren. Der var meget hurtigt opstået uenighed mellem Køller og Eichstedt. Denne havde udkastet en plan til en forbedring af de i Danmark og Holsten garnisonerende kyrasser- og dragonregimenter, mod hvilken Køller opponerede, da han vilde, at folkene skulde have mere øvelse, frimændenes antal indskrænkes o. s. v.[1]). Uenigheden må have fået en temmelig skarp karakter, og hoffet har formodentlig holdt med Køller; ti Eichstedt skal have truet med at tage sin afsked. Da skete den 19. Avgust revolutionen i Stokholm, Gustav III var nu omtrent enevældig konge, og den danske regering følte sig forvisset om, at det kun var et tidsspørgsmål, når han vilde erklære Danmark krig. Norge måtte derfor sættes i forsvarsstand, og som kommanderende general her troede man ikke at kunne undvære prins Carl af Hessen. Han kom til København d. 2. Oktober og afgik til Norge d. 7. November. Men i denne korte tid tog han så afgørende parti mod Køller, at han endog nægtede at overtage den ham tiltænkte kommando, hvis denne ikke trådte ud af generalitetet, og han var ikke tilfreds med, hvad enkedronningen endelig indrømmede, at han skulde ansættes som kommandant på Kronborg; han vilde have ham til Glückstadt. Også her tyede hoffet til Schack Rathlous hjælp. D. 2. November kl. 1 om natten skrev

---

[1]) **Erklæringer fra begge findes i rigsarkivet, Mallingiana, personalia privata.**

arveprinsen til ham „med det mest sønderrevne og forpinte hjærte" og klagede sin nød[1]). Hvad Schack Rathlou svarede dagen efter, vide vi ikke; men der kan næppe være tvivl om, at han har overbevist enkedronningen om nødvendigheden af at lade Køller falde. Ti d. 4. November var det bestemt, at han skulde være kommandant i Rendsborg, hvortil han rejste dagen efter at prins Carl havde forladt byen.

Under dennes ophold i København var der iøvrigt en anden meget delikat sag, hvori enkedronningen selv tyede til Schack Rathlou. Prinsens gemalinde var frugtsommelig, og det var hans ønske, at hun skulde blive i København om vinteren, da han nødig vilde, at hun skulde ligge i barselseng i en by, der vilde blive så udsat som Kristiania, hvis krigen udbrød. Men enkedronningen vilde på ingen måde finde sig deri. Hun nævnte mange grunde, hvorfor det vilde være ubelejligt; men den virkelige fortav hun; ti det var ganske afgjort hendes frygt for, at prinsesse Louise, når hun atter kom til at omgås med sin broder kongen, skulde genvinde noget af den indflydelse over ham, som hun en gang havde havt. Schack Rathlou svarede, at han, Thott og Eichstedt vare aldeles enige i, at når prinsen fastholdt sit ønske, kunde det ikke gå an at afslå dette; det vilde være en fornærmelse, man ikke kunde tilføje ham i

---

[1]) Som det tidt er tilfældet, får man ikke just den tydeligste besked i hans brev: „Jamais je ne puis me convaincre, que nos apprehensions avec lui ne soient que des préventions augmentées et nouries par quelque personne secretement emissaire d'une ou d'autre partie ..... Je désire, que ce, que le prince Charles m'a dit dans cette affaire, puisse s'expliquer plustôt comme une sorte d'animosité que comme ce, qui est vrai et fondé."

samme øjeblik, man satte ham på så ansvarsfuld en post. Men han tilføjede, at hvis der var overvejende betænkeligheder ved, at prinsessen blev i København, måtte man forestille hende, at det vilde være til gavn for staten, når hun fulgte sin mand til Norge; dette, siger han, er sandt, og det har været en af grundene, hvorfor kongen har betroet ham kommandoen der. — Dronningen har også her måttet give efter; ti prinsessen blev vinteren over i København. Men i foråret rejste hun til Norge, uagtet det endnu var hendes mand imod, både fordi det vilde blive ham dyrt at holde hus i Kristiania, og fordi han endnu troede på, at sommeren vilde bringe krig [1]).

Hele den tid, prins Carl var i Norge, førte han en flittig og fortrolig korrespondance med Schack Rathlou. Vi kunne naturligvis ikke afgøre, om han tillige stod i forbindelse med andre af ministrene [2]); men man vil ikke kunne gennemlæse disse breve uden at få det indtryk, at han betragter ham som en premierminister, og en sådan stilling indtog han ogsaa i virkeligheden. Enhver sådan henvendelse til ham fra hoffet som de ovennævnte måtte styrke hans indflydelse, og hertil bidrog det også, at han som mangeårig svensk gesandt måtte være selvskreven til at give råd netop nu, da forholdet til Sverrig trådte så stærkt i forgrunden. Vi se da også,

---

[1]) Brev fra enkedronningen 2. Oktober og fra Schack Rathlou s. d. Fra prins Carl 3. April 1773. Ravnholt. — Ved kabinetsordre 29. April 1773 befaltes det hofintendant Wegner at købe en gård i Kristiania til bolig for prinsessen. Kabinetsprotokollen.

[2]) Der findes mange breve fra prins Carl til arveprinsen (rigsarkivet, kongehuset), men det er let at se, at det ikke er denne, han betragter som den egentlige regent.

at han d. 5. September har afgivet en lang erklæring om dette, og som det var at vente, fremhæver han stærkt, at der er stor fare på grund af det svenske kongehuses had til Danmark. Det kan dengang endnu ikke have været bestemt at sende prins Carl til Norge; ti han foreslår F. C. Rosenkrantz[1]) til statholder. — Ved samme lejlighed foreslog han en forholdsregel, som straks blev udført. Der var naturligvis, da der skulde rustes, stor mangel på penge; for da at gøre rustningerne finansielt mulige, skulde der nedsættes en ekstraordinær kommission, bestående af prins Frederik, Thott og Schimmelmann. Finanskollegiet skulde tilstille den alle mulige oplysninger. Han blev vel selv medlem af den; men hans hensigt har åbenbart været at stille Schimmelmann på en sådan plads, at han i virkeligheden fik hele finansledelsen i sin hånd. Han er, siger han, en af de første mænd i Evropa, både ved sin umådelige kredit udenlands og ved sin genialitet i alt, hvad der angår finans- og handelsvæsenet. Det må vistnok ogsaa tilskrives Schack Rathlou, at det 1774 bestemtes, at ingen udgift udenfor reglementerne måtte

---

[1]) Da Rosenkrantz ikke fik denne ansættelse, hjalp Schack Rathlou ham paa anden måde. Der blev nedlagt forbud mod, at hans godser solgtes, før en forventet arv var tilfaldet ham, og kongen overtog en del af hans gæld, der i alt udgjorde 314000 rd., af hvilke 50000 prioriteredes på Barritskov, medens c. 89000 rd. skulde afdrages ved, at han leverede tømmer af sine skove til flåden. I året 1782 var gælden til kongen endnu 105000 rd. — Rosenkrantz's dygtighed roses almindelig, men han ansås for at være intrigant og upålidelig. Når han ikke fik den post, Schack Rathlou havde tiltænkt ham, har grunden formodentlig været, at man vilde sende et medlem af kongehuset til Norge under de daværende kritiske forhold.

foreslås kongen uden gennem kommissionen[1]). Derved fik den indflydelse på alle betydeligere sager, så vist som de sjældent kunde føres igennem uden at overskride reglementerne. — Kommissionen udfoldede, som det sædvanlig er tilfældet med lignende institutioner, i begyndelsen en stor virksomhed og tog initiativet til mange af de finansielle forholdsregler, der bleve tagne, hvis resultater forekomme os mærkeligt små i forhold til den pengemangel, de skulde råde bod på; den har også ledet kongens overtagelse af banken. I årene 1772—73 ere mange kabinetsordrer affattede i henhold til dens beslutninger. Siden, da Schimmelmann havde fået andre og anseligere stillinger, sygnede den hen og gav mest kun erklæringer om gagetillæg og andre lignende overordentlige udgifter. Den blev 1782 omorganiseret, prinsen trådte ud af den, kort efter også Schack Rathlou, og den bestod nu af Guldberg, Stemann og E. Schimmelmann[2]).

I de dage, prins Carl var i København, så det ud til, at også Osten skulde tage sin afsked, hvormed dog prinsen sikkert intet har havt at gøre. Danmarks hele udenrigspolitik var efter d. 17. Januar stærkt knyttet til Rusland, for at det aftalte mageskifte med Oldenburg og det gottorpske Holsten virkelig kunde komme istand. Mistilliden til den svenske konges hensigter gjorde det endnu mere magtpåliggende at være vis på Ruslands venskab. Osten havde, så vidt vi kunne skønne, bestandig ærligt søgt at blive i Bernstorffs spor; men det

---

[1]) Grundtvig, Meddelelser fra rentekammerarkivet. 1873—76, s. 119. 1878, s. 89.

[2]) Dens protokol og skrivelser til den findes i rigsarkivet.

var ikke lykkedes ham at vække tillid hos den russiske regering, lige så lidt som hos sit eget hof. Den skildring, han kort iforvejen havde givet af Rantzaus isolerede stilling, kom snart til at passe på ham selv. Som det synes, er han bleven ked af således at se sig sat udenfor spillet og har i Oktober måned 1772 begæret sin afsked. Det var netop i den tid, da rustningerne mod Sverrig dreves ivrigst og man så at sige hver dag ventede et angreb på Norge, så der er vel næppe tvivl om, at det må være de i den anledning tagne forholdsregler, der have vakt hans misfornøjelse[1]). Arveprinsen tog som sædvanlig sin tilflugt til Schack Rathlou og besvor ham i de højtideligste udtryk „i Guds navn, i kongens, dronningens og fædrelandets“ midlertidig at overtage udenrigsministeriet; men han var ubevægelig, han vidste med sig selv, siger han, at han ikke var skikket dertil. Karakteristisk nok var prinsen bange for, at Osten „par effronterie“ skulde skrive således til den russiske udenrigsminister, grev Panin, at det kunde volde regeringen ulejlighed, men Schack Rathlou søgte at berolige ham med, at Osten kun nød en begrænset tillid ved det russiske hof. Da det viste sig umuligt at skaffe ham en eftermand, måtte prinsen bede ham beholde sin plads, og Schack Rathlou konciperede en

[1]) Den 16. Oktober skrev arveprinsen til Schack Rathlou: „Mr. d'Osten a enfin marqué l'humeur, que la conference lui a donné, quoiqu'il n'en a fait sembler“. D. 18. forlangte han sin afsked. Ravnholt. Hvilke rygter der gik i byen i disse dage viser Luxdorphs kalender for 26. Oktober: „Man siger, at grev Osten skal være oberpræsident i Altona, Gähler nedersachsisk envoyé, Schimmelmann i statsrådet i Schacks sted, som skal have det udenlandske. Scheel afgår fra det norske kammer og bliver i kommercedeputationen. Storm i Scheels sted! Aldrig bedre!“

sådan anmodning for ham. Ostens svar må have været lidet tilfredsstillende; ti Schack Rathlou konciperede et nyt brev til ham, affattet i så skarp en tone, at man må undre sig over, at striden dog blev bilagt, så Osten den gang beholdt sin plads. Men Schack Rathlou har næppe tvivlet om, at dette kun vilde vare en kort tid; han ønskede heller ikke at beholde Osten i ministeriet, og da A. P. Bernstorff den 12. November kaldtes til København ved et med stafet afsendt brev fra arveprinsen, hed det vel, at han skulde antage sig „de forfaldne finans- og kammersager“ [1]; men meningen var dog sikkert, at man vilde have en mand ved hånden, der kunde overtage udenrigsministeriet, så man ikke oftere skulde have den ydmygelse at måtte bede Osten beholde det, medens man i virkeligheden helst vilde af med ham. Det varede heller ikke længer end til Marts måned, før han atter søgte og denne gang fik sin afsked, „da hans anskuelser ikke stemte med det antagne system“ [2].

Vi vide ikke med bestemthed, hvorover denne nye uenighed er opkommet, men formodentlig har det atter været forskellige anskuelser om den udenlandske politik, der har forvoldt den. Der berettes os, at Osten skal have været imod de rustninger, der gjordes for at forsvare sig mod Sverrig, og at han, da han havde modtaget en depeche fra den preussiske minister Arnim, hvori de billigedes, har gemt denne uden at meddele konseillet den [3]. Det er ikke usandsynligt, at Osten er

---

[1] Arveprinsens kalender.
[2] Kabinetsprotokollen 10. Marts 1773.
[3] Ny kgl. saml. 715 c. fol. (Wasserschlebe). Suhm fortæller i sine utrykte optegnelser om de danske konger efter suveræni-

faldet, fordi han i virkeligheden havde mere statsmandsblik end Schack Rathlou. Ti vel er der ingen tvivl om, at Gustav III straks efter at have gjort sit statscoup tænkte på at angribe Norge; men der var mange omstændigheder, som måtte gøre det klart, at denne plan vilde være vanskelig at udføre. Store egne af Sverrig led i 1772 af formelig hungersnød, fordi høsten var mislykket; det svenske pengevæsen var om muligt i endnu større forvirring end det danske, og den truende holdning, kejserinde Catharine indtog, måtte gøre det til et næsten afsindigt skridt for den svenske konge at sætte sin nylig vundne stilling på spil ved at begynde en krig. I ethvert tilfælde blev det allerede i November måned klart, at tanken om at angribe Danmark var, om end ingenlunde opgivet, så dog opsat til bedre tider.

Det er ikke usandsynligt, at Osten, men ikke Schack Rathlou, har indset dette; men det er i så tilfælde også let forklarligt, at man i Rusland ikke har været tilfreds med Ostens politik, og at denne, som hans modstandere tidt nok have fremhævet, vilde være blevet en hindring for afgørelsen af den holstenske sag. Saldern udtalte

---

teten, at Osten fik sin afsked, fordi han havde fortalt, at fru Numsen, hvem Suhm tillægger en stor indflydelse i disse år, havde fået 2000 rd. for en kammerherrenøgle, samt fordi han havde sendt kongen et brev fra Hamborg, hvori forandringen med banken frarådedes. — Osten selv havde sagt ham, at den sande grund var, at han havde sagt til Guldberg: „Men hvad er det for et brev, prinsen har tilskrevet generalitetet? Man kender nok stilen; men tænke de ikke på, at de just have dømt Struensee for det samme?“ Disse Suhms optegnelser ere dog i alle henseender så upålidelige, at de må benyttes meget varsomt. Luxdorph omtaler også, at Osten skal have været uenig med sine kolleger i sagen om banken. Men Suhm er sikkert hans kilde.

sig for den danske gesandt i Petersborg, Numsen, på en måde, der ikke efterlader tvivl om, at havde Osten ikke fået sin afsked, vilde der fra russisk side være bleven gjort fordring på, at dette skulde ske[1]), og hvor villig man end var til at føje sig efter alle russiske ønsker, vilde det dog måske være faldet noget hårdt anden gang i mindre end et år at afskedige en minister, fordi han var kejserinden ubehagelig. Schack Rathlou kan derfor med grund rose sig af at have bidraget til, at overenskomsten om mageskiftet kom i stand, ved at have fjærnet, ikke blot Rantzau, men også Osten; Schimmelmann, der tilligemed D. Reventlou næst ham havde størst del i forhandlingerne, siger ganske det samme[2]).

Da Osten var gået af, overtog Schack Rathlou udenrigsministeriet en ganske kort tid, uagtet Bernstorff, for hvem det var bestemt, opholdt sig i byen. Hensigten med dette besynderlige arrangement kan næppe have været nogen anden, end at han skulde bringe forhandlingerne med Rusland i det rette spor, hvortil han med grund kunde anses for at have bedre udsigter end Bernstorff, som endnu var en ny mand, der intet andet

[1]) Hist. tidsskr. IV. 3. 142.

[2]) „Il est vrai ... que nommement j'ai ecarté les Difficultez insurmontables, qui s'opposaient dans ces derniers tems à la Conclusion finale de notre Negociation avec la Cour de Russie, en contribuant à eloigner deux Personnes, que je n'ai pas à faire de nommer à un Homme aussi instruit de nos Affaires que Vous. Mais je ne puis au reste que convenir, que mille Circonstances heureuses amenées par la Providence depuis environ 10 Mois, et sans lesquelles tous mes efforts auroient été vains et inutiles, ont fait en peu de tems bien au de là de ce, que nous avions osé esperer nous mêmes. La Bontée divine en soit éternellement loué!“ Schack Rathlou til Schumacher 20. Nov. 1773. Mallingiana. Lignende udtalelser i et brev fra Schimmelmann 2. Juli 1774. Ravnholt.

ry havde end det, der var arvet fra farbroderen. Det synes også, at man i Rusland har været vel tilfreds med den trufne ordning; den danske gesandt, Numsen, skrev gentagne gange hjem, at det var den russiske minister Panins ønske, at Schack Rathlou skulde beholde ministeriet, så længe den nuværende krise i Evropa varede. Han havde brugt saa stærke Ord om nødvendigheden heraf, at Numsen vilde frygte alt for de danske interesser og ikke vilde svare for noget, hvis han ikke ofrede endnu nogle måneder på statens vel[1]).

Schack Rathlou tilskrev straks efter Ostens afgang både Panin og Saldern, idet han især foreholdt den sidste, hvorledes afslutningen af mageskiftetraktaten vilde bedække ham med udødelig ære. Ligeledes bevirkede han, at der blev givet den russiske gesandt i København, Simolin, løfte om 50000 rd., når traktaten afsluttedes. Der kom også fra nu af nyt sving i hele sagen, og man tog fra russisk side således fat, at det var klart, at den vilde blive bragt til ende. Dette tør vi ingenlunde helt tilskrive den tillid, Schack Rathlous person indgød i Petersborg; her indtrådte netop nogle af de „tusinde lykkelige omstændigheder", han omtaler i det ovenfor nævnte brev til Schumacher, og navnlig, at en truende strid mellem Panin og Saldern ikke kom til udbrud[2]). Men da forandringen i Ruslands holdning indtrådte samtidig med ministerskiftet i København, er der dog al grund til at antage, at dette havde sin del deri. — Da mageskiftetraktaten endelig var afsluttet, bleve Schack Rathlou og Schimmelmann udnævnte til

---

[1]) Depecher 11. og 23. April. Meddelt af prof. Holm. Smlgn. Hist. tidsskr. IV. 3. 148, anm. 4.

[2]) Holm, C. v. Saldern. Hist. tidsskr. IV. 3. 140. 146.

riddere af elefanten. Prins Carl skrev fra Norge til Schack Rathlou: „Hvilken lykke for Danmark! hvilken tilfredsstillelse for de indsigtsfulde mænd, som have arbejdet i denne sag! hvilken taknemmelighed skylder fædrelandet ikke dem, som især have gennemført en så vigtig sag, der har mødt så mange hindringer, af hvilke D. E. næsten alene har overvundet de sidste! Jeg ønsker Dem, min kære ven, af mit inderste hjærte til lykke med den hæder, De har vundet ved det fuldkommen lykkelige udfald af denne sag“[1]). — Han var sikkert også den af alle dalevende danske, der havde bidraget mest til at bringe den til ende.

Overleveringen af det hertugelige Holsten fremkaldte endnu en konflikt mellem hoffet og ministrene, og uagtet den kun varede kort, lader den til at have været alvorlig nok. Saldern forlangte nemlig, at oversekretærembedet i det tyske kancelli skulde genoprettes, hvilket stred mod statsrådsanordningen. Hoffet kom derved i største bevægelse. Enkedronningen klagede sin nød for Schack Rathlou, og hvad hun ikke gjorde, gjorde Guldberg, som ligeledes i et brev — det første, vi kende fra ham til Schack Rathlou — formelig jamrede over den fare, der var på færde; det var, skriver han, umuligt at bringe prinsen og hans moder fra den beslutning, de havde taget, „at ville trække dem ud af alt, da de desuden ikke fandt uden sorg af kabaler, bryderier og fortrædeligheder på alle kanter“. Det er vist nok, at det forløbne år havde medført nok heraf; men Schack Rathlou tog dog sagen meget roligt; den var, siger han, ikke meget farlig, og det lader til, han har været mere bange

---

[1]) 4. Septbr. 1773. Ravnholt.

for, hvad enkedronningen og arveprinsen kunde finde på at gøre, end for Saldern; ti han bad om, at prinsen ikke skulde skrive til denne, før statsrådets mening var hørt. Men prinsen kunde ikke dy sig så længe, men skrev et meget uheldigt brev[1]). — Dette vakte ministrenes levende misbilligelse. Schack Rathlou skal have skrevet til Bernstorff: „Lader os vise os mænd ved at være rådgivere, som vi ere beskikkede til, og ikke blot samtykkere i dronningens og prins Fredriks villie". Dette brev kom ved en uagtsomhed fra Bernstorffs side ind i en portefeuille, som han sendte til Fredensborg, hvor det blev læst af dronningen og naturligvis vakte stor vrede[2]). Salderns fordring var stillet d. 2. Oktober, d. 8. blev der holdt statsråd, eller i det mindste et møde af nogle af statsrådsmedlemmerne, og d. 12. tilskrev kongen ministrene, at når det hertugelige Holsten var overgivet til ham, skulde de gøre forslag om en holstensk adelsmand, der skulde være direktør for det tyske kancelli. „Videre", hedder det, „tillader min højhed, min ære og andre omstændigheder mig ikke at gå" [3]). Hermed må sagen være jævnet; d. 5. Novbr. skriver Schimmelmann til Schack Rathlou og udtaler sin glæde over, at striden mellem hoffet og ministeriet ingen videre følger har havt. — Det blev Bernstorff, som blev direktør for det tyske kancelli. I den instruktion, som blev givet ham, pålægges det ham, da kongen i

---

[1]) E. Holm, C. v. Saldern. Hist. tidsskr. IV. 3. 159 f.
[2]) Joh. Bülows optegnelser. D. kgl. bibl. Bülow antyder, sikkert uden al grund, at Bernstorff med forsæt kan have villet ødelægge Schack Rathlous kredit. Da denne 1780 modsatte sig Bernstorffs afskedigelse, mindede dronningen ham om denne sag.
[3]) Kabinetsprotokollen 12. Okt. 1773.

alt vil have statsrådsanordningen ubrødelig holdt, at i de sager, som skulle for statsrådet, skal han afholde sig fra at sige sin mening, men overlade det til kollegiets indsigt at gøre forestilling, om hvilken han da kan ytre sig i statsrådet[1]). Dette var ikke nogen praktisk ordning; ti den gik ud på, at direktøren skulde holde sig passiv i alle vigtigere sager; men den viser, at man har havt lyst til at spille Saldern og den holstenske adel et puds ved at reducere den hele forandring til, at Bernstorff i stedet for Thott skulde referere det tyske kancellis forestillinger[2]).

De her omtalte forviklinger og vanskeligheder i årene 1772—73 vare ingenlunde de eneste. Der var en ængstelighed over regeringen, som vi ikke formå at forklare anderledes end som en følge af, at den var kommet til roret på en så uregelmæssig måde og derfor alle vegne sporede intriger og planer til en ny forandring. De mænd, som tidligere havde været ministre, kunde ikke røre sig, uden at det vakte uro. Da Rantzau kort efter sin afskedigelse kom til Fyn, sendtes major Harboe til ham med en skrivelse fra kongen, at han øjeblikkelig skulde rejse tilbage til Ascheberg. Harboe havde vel ordre til „at acquitere sig fra denne kommission med al sømmelig anstændighed og alvorlighed", men han skulde tillige ledsage Rantzau til hans hjem,

[1]) Kabinetsprotokollen 16. Nov. 1773.
[2]) Det er uden tvivl hertil Reventlou sigter, når han skriver til Bernstorff: „J'applaudis fort au sentiment de V. E. relativement au directoire; il s'accorde trop avec ma façon de penser pour que je n'employe pas tout mon savoir faire à eluder la proposition de Mr. de Saldern". Hist. tidsskr. IV. 3. 170. Man må derefter antage, at det er Bernstorff selv, der har truffet den nævnte besynderlige ordning.

og når han havde bragt ham dertil, skynde sig tilbage til København for at aflægge rapport[1]). — En lignende forskrækkelse voldte det, da A. G. Moltke, der havde fået en nådig håndskrivelse fra kongen, kom fra Bregentved til København; hans uvenner, uvist hvem, vare bange for, at han atter skulde blive minister. Efter hans egen beretning benyttede han ret snildt denne frygt til at skaffe sig den pension, som han ønskede[2]). — Den 23. December 1772 skrev arveprinsen i sin kalender: „Gud opdager for os et slet anslag, hvori mange have del", og den næste dag: „Konferensråd Schumacher ansøger at komme til Segeberg". Der er utvivlsomt en forbindelse mellem disse to notitser. Når en hofmand den gang blev amtmand, kunde man være vis på, at det var en slags forvisning, og det må have været magtpåliggende at skaffe Schumacher en plads langt fra København; ti hans formand, Rothe, fik i den anledning sin afsked med 700 rd. pension. Schumachers stilling som kabinetssekretær må iøvrigt ikke sammenlignes med den, som Guldberg i en senere tid indtog; han havde kun meget få forretninger; men kongen skal have næret mere tillid til ham end til nogen anden. Hans navn blev atter bragt i forbindelse med nogle intriger, feltmarchalinde Numsen skal have spundet, uvist i hvilken hensigt, men som i September 1773 kostede hende sin stilling som kronprinsens overhofmesterinde. Fru Numsen, der, som alt er anført, var en søster til Schack Rathlous bedstemoder, og i hvis hus han havde tilbragt en del af sin barndom, fik iøvrigt

[1]) Høst, Struensee, den tyske udgave II. 395. Ny kgl. saml. 715 c. fol. Kabinetsordre 3. Novbr. 1772. Kabinetsarkivet.
[2]) Hist. tidsskr. IV. 2. 289.

en meget nådig afsked med tak for den ømhed og flittige omhu, hun havde havt for prinsen. Men formodentlig er det også bleven anset for nødvendigt at fjærne hende fra København; ti hun blev beskikket til dekanesse på Vallø, og kongen tillagde hende 600 rds. løn, for at hun ikke skulde falde stiftelsen til byrde. — Der var iøvrigt langt ubetydeligere personer, som det blev anset for nødvendigt at skaffe af vejen; således fik Caroline Mathildes frisør 100 rd. og ordre til inden 24 timer at forlade landet[1]).

Det er utvivlsomt, at Schack Rathlou har havt del i de forholdsregler, regeringen her troede at måtte tage; vi skulle se, at han efter 1784 anså det for nødvendigt at vogte sig for, at enkedronningen skulde prøve på at genvinde sin tabte magt; han har vel ikke mindre været på sin post i den tid, da man endnu kunde vente, at dronning Caroline Mathilde kunde søge hævn og oprejsning.

Der kommer øjensynlig mere fasthed i hele regeringens holdning, efter at Bernstorff var blevet minister; men grunden hertil var ikke hans indflydelse, der ikke blev stor; snarere må den søges i, at dronning Caroline Mathildes død bortskaffede den væsentligste årsag til den nervøse tilstand, hvori både hoffet og ministeriet havde befundet sig, og man blev nu fri for de hyppige ministerskifter. Der fandt intet sådant sted i de 6 år 1774—79; vel døde i den tid admiral Rømeling; men han fik ingen eftermand; ti Schack Rathlous svoger, Kaas, der nu kom i spidsen for marinebestyrelsen,

---

[1]) Regeringsskiftet 1784. 185. Kabinetsprotokollen 1773, 9. og 19. Septbr.

blev ikke medlem af statsrådet. Dette var nu blevet langt mere ensartet, end det havde været i begyndelsen. Schack Rathlou og Eichstedt stode i det venskabeligste forhold til hinanden, og det samme har sikkert været tilfældet med Thott. Derimod var Bernstorff bestandig et fremmed element iblandt dem; han har vel ret flittig korresponderet med Schack Rathlou, når denne om sommeren var i Jylland; men korrespondancen havde væsentlig et forretningspræg; den hørte op, da han fik sin afsked, og blev først genoptaget efter 1784. Schack Rathlou siger selv, at der under Bernstorffs første ministerium kun har været liden fortrolighed imellem dem, og at de ofte have været uenige[1]).

Under hele den uro, hvormed året 1772 hengik, havde regeringen et stort arbejde at udføre med at bringe orden i hele statsstyrelsen og foretage de fornødne forandringer i de i Struensees tid trufne bestemmelser. Man har været meget tilbøjelig til at tale om den stærke reaktion, der fandt sted efter revolutionen, og selvfølgelig måtte der ske en standsning; Struensee havde med sine reformer fremkaldt en sådan forstyrrelse, at hele maskineriet var kommet i uorden. Men det må langt snarere siges, at den nødvendige reaktion var meget lempelig, og det var ofte et tryk nedenfra, der drev ministeriet til forholdsregler, der ikke oprindelig vare udgåede fra dets medlemmer; hele den offentlige mening krævede dem, og de underordnede embedsmænd påstode, at de ikke kunde opfylde deres pligter, når ikke de gamle ordninger genindførtes.

Schack Rathlou sad tilligemed Thott og stift-

[1]) Hist. tidsskr. III. 5. 298.

amtmand Scheel i den kommission, der nedsattes d. 10. Februar for at foretage de nødvendige forandringer. Vi fejle næppe, når vi antage, at det har været ham, der har været dens betydeligste og virksomste medlem, ligesom han uden tvivl har affattet den instruktion, som blev givet kommissionen; det hedder i denne, at „de forandringer, som i henseende til det almindelige bedste befindes enten gode eller næsten ligegyldige, ej må foreslages omgjorte, og at de, som kunne eragtes skadelige, skal søges at vorde rettede med muligste lemfældighed“. Selv her, hvor han dog sikkert ønskede det meste ugjort, bliver han konservativ og er bange for store forandringer i det, som jo dog nu var det bestående.

Allerede før kommissionen nedsattes, ophævedes plakaten af 3. April 1771, der havde bestemt, „at enhver skal nyde i sit hus fuldkommen frihed uden at blive forhindret af politiet dag eller nat i deres particulære forretninger“. Grunden hertil var, at politimesteren i København klagede over, at politiets afmagt til at forhindre de optøjer, der fandt sted i dagene efter d. 17. Januar, kom af, „at det var ude af stand til at have øje med den menige mands sæder og levemåde i husene, hvor de ustraffet kunde begå alle liderligheder og laster“. Siden fik den myndighed, der her tillagdes politiet, en udvidelse; men heller ikke denne gang var det kommissionen, der tog initiativet; der var bleven oprettet en kommercedeputation som en overgang til fornyelsen af det afskaffede kommercekollegium. Denne indgav den 20. April en beretning om den tilbagegang, der havde fundet sted med fabrikerne, især silke- og uldmanufakturerne. Disse havde 1770 beskæftiget 5739 arbejdere og havt 553 væverstole igang; nu var der kun 3656

arbejdere og 230 væverstole. Blandt flere grunde hertil nævntes også, at ophævelsen af husinkvisitionen næsten havde tilintetgjort afsætningen i København, hvor kontrabande varer nu omtrent frit forhandledes. Efter deputationens forslag tillodes det derfor under 23. April, at der måtte anstilles undersøgelser efter ufortoldede varer hos „Jøder, kræmmere og på skrædderværksteder“ [1]).

Da lejermålsbøderne genindførtes, skete det efter en forestilling fra kancelliet, og der var vel næppe nogen af de skete forandringer, som i det hele mere havde stødt an mod den almindelige bevidsthed end disses afskaffelse. Anordningen om, at de atter skulde træde i kraft, udkom allerede d. 27. Februar.

Derimod var det først d. 14. December 1775, det bestemtes, at der atter skulde søges bevilling til giftermål i visse tidligere forbudne slægtskabsgrader. Det var den for finanserne nedsatte extraordinære kommission, der forlangte dette, da kongens kasse ikke kunde tåle at miste de indtægter, den havde havt af betalingen for bevillingerne. Anden grund måtte der ikke angives i forordningen, da „man ikke vilde hos menigmand forny nogen ugrundet tvivl eller superstition i slige ting“.

Den tilligemed stokhusretten ophævede såkaldte skarpe eksamination, der bestod i, at der under forhørene anvendtes slag med en tamp, genindførtes d. 29. Oktober 1772, da en assessor i hof- og stadsretten klagede over, at det var vanskeligt at få selv de groveste tyve til at bekende. Retten anbefalede hans andragende, og kancelliet foreslog, at det skulde tillades at følge den

[1]) Kommercedeputationens forestilling 20. April 1772. Resol. 23. April.

gamle praksis, som iøvrigt ingen hjemmel havde i lovgivningen. Dog blev der truffet nogle bestemmelser for at forhindre misbrug.

I alle de her nævnte tilfælde gik altså Schack Rathlou og kommissionens andre medlemmer ind på at føje sig efter de ønsker, der udtaltes fra forskellig side om at genindføre det gamle. Hertil kan endnu føjes genindførelsen af 4 % rentefod, borttagelsen af den kasse på hittebørnshospitalet, hvori nyfødte børn kunde nedlægges, samt flere tilfælde, i hvilke der kun foretoges mindre forandringer i retning af at bringe det gamle tilbage, som den almindelige plejestiftelse, Fredriks hospital m. m.

Men i et punkt stod kommissionen fast, nemlig i, at Hof- og stadsretten skulde bevares. Det var ikke, fordi der her manglede tilskyndelse til på ny at oprette de gamle domstole eller give dem deres fulde myndighed igen. Både generalitets- og kommissariatskollegiet, admiralitetet, universitetet og magistraten androg derom. Men fordelen ved den nye ordning var for øjenfaldende, idet man var bleven fri for de mange kompetencespørgsmål mellem de gamle jurisdiktioner, og kommissionen fandt en god støtte i det danske kancelli, der tappert forsvarede hof- og stadsretten, uagtet det ingen grund havde til at se med venlige øjne på den; ti det havde ganske uformodet fået ordre til at gøre forslag til dens oprettelse; dette var bleven udarbejdet af Stampe, og det er også ham, der især har æren for, at der ikke blev rokket ved den trufne ordning [1]).

---

[1]) Om disse reformer se Deuntzer, H. Stampe, universitetsprogram 1891, 62 f., 65, 66, 69 f. Om hof- og stadsretten tillige Stampes erklæringer VI. 325.

Vi skulle her ikke omtale de forandringer, der foretoges med regeringskollegierne, da der for disse var nedsat en særskilt kommission; derimod var der en vigtig foranstaltning, nemlig trykkefrihedens indskrænkelse, hvor forholdet var anderledes end i de hidtil nævnte, idet ministeriet her var stemt for at gå videre, end det blev tilfældet, medens det skyldtes det danske kancelli, at der dog bevaredes en del af det gode, der var opnået. D. 28. Maj 1772 udfærdigedes der en kabinetsskrivelse til kancelliet, hvori det standpunkt, statsrådet indtog til denne sag, angives. Det hed her, „at det må have sit forblivende ved skrivefriheden i henseende til videnskaberne på en anstændig måde; men at der intet angående hoffet og staten må trykkes uden foregående censur af det danske kancelli, ligesom ej heller nogen partikulær ved offentlige skrifter må angribes eller navngives". Dette vilde omtrent være blevet en genindførelse af censuren med den forandring, at ikke universitetet, men kancelliet skulde besørge den, hvad der næppe var blevet nogen formildelse. Men kancelliet frarådede at røre ved trykkefriheden, „da der nylig er sket så stor en forandring in ministerio" [1]), og statsrådet må selv have fundet det betænkeligt; thi det gik straks ind på at udsætte sagens afgørelse til årets udgang.

Der blev flere gange anlagt sager i anledning af misbrug af pressen, således mod Chr. Thura, der ved en kommissionsdom blev hensat på Kristiansø, og mod et blad, der hed „Statsmanden". Ordren til politimeste-

---

[1]) Deuntzer, H. Stampe, 72, viser, at det er denne, som har bestemt kancelliets holdning i denne sag; men han har her kunnet støtte sig til Luxdorph, der var en ivrig tilhænger af pressefriheden.

ren om dette sidste er udfærdiget af Schack Rathlou. I disse tilfælde kunde man støtte sig til reskriptet af 7. Oktober 1771, hvorved Struensee selv havde givet nærmere bestemmelser for pressefriheden. Derimod var det næppe lovmedholdeligt, når der den 5. Maj gennem kancelliet sendtes bladene et forbud mod at optage bynyt.

Imidlertid gjorde kancelliet flere gange forestilling til en ny anordning, hvorved det forgæves søgte at løse den vanskelige opgave at skille literaturen, om vi så må sige, i to dele, af hvilke den ene skulde sættes under censur, medens den anden skulde fritages for denne. Man kan ikke bebrejde statsrådet, at det vægrede sig ved at gå ind på de gjorte forslag. Derimod synes det, at det mere og mere er bleven overbevist om, at det var aviserne, man måtte se at lægge bånd paa. Det var også i anledning af en artikel i en af dem, arveprinsen endelig pålagde kancelliet at fremkomme med en forestilling om, „hvorledes man kunde reglere avisskriverne følelige mulkter, når de indrykker anstødelige ting“. Denne prinsens skrivelse er formodentlig foranlediget ved en forhandling i statsrådet; ti nu udkom reskriptet af 20. Oktober 1773, der, som bekendt, lod trykkefriheden bestå, men gav politimesteren magt til at diktere bladene mulkter fra 50 til 200 rd. Allerede d. 18. November udvidedes reskriptet til at gælde „alle bekendtgørelsesmåder af, hvad der er stridigt mod loven og vore befalinger, hvad enten det sker ved trykning eller kobberplader eller på hvad måde være kan“. Dette kunde anvendes og blev også anvendt således, at hele literaturen nu var sat under tilsyn af politimester Fedder, der afgjort ikke var nogen til dette hverv skikket mand.

Men hvorledes end resultatet blev, er hele den forhandling, som førte til det, et vidnesbyrd om, at man har anset det for en betænkelig sag at lægge hånd på trykkefriheden og således berøve folket, hvad mange anså for et stort klenodie. Suhm skrev i sine optegnelser: „Trykkefriheden er altså ophævet, og vi ere værre slaver end forhen“ [1]).

Det er dog vist nok fremfor alt regeringens holdning i landbospørgsmålene, der har skaffet den navn for at være reaktionær. Som bekendt tilbageførtes ved forordningen af 12. Avgust 1773 hele den gamle ordning af hoveriet [2]). Det er gået som sædvanligt i hele vort tidsrum, at Guldberg har fået skyld for dette som for alt, hvad der er sket; i virkeligheden havde han den gang endnu ingen indflydelse på administrationens enkelte grene; forandringen må tilskrives Gregers Juel, der var en meget virksom 1ste deputeret i rentekamret. Der er intet spor af, at der er udstedt nogen kabinetsordre om denne sag; i rentekamrets forestilling til anordningen, siges der, at den er foranlediget ved indberetninger fra amtmændene om de misligheder, hoveriets fastsættelse havde fremkaldt. Schack Rathlou har utvivlsomt været enig med Juel, og det er rimeligt nok, at de gik ud fra en lignende betragtning som den, Guldberg senere udtalte, at statens tarv krævede en bestemt fordeling af de forskellige stænder, og at enhver af disse måtte leve under sine vilkår; løsnede man den fra disse,

---

[1]) Kancelliets rotuli 16. Juli og 17. Decbr. 1772. En forestilling af 7. Januar 1773 er ikke indheftet. Deuntzer, H. Stampe. 71. Holm, Trykkefrihedstidens historie. 8.

[2]) Se om hele denne sag E. Holm, Kampen for landboreformerne s. 26—74.

vilde dens medlemmer blive misfornøjede med og uskikkede til deres stilling, og allermest vilde dette gælde dem, der skulde udføre „bondens hårde og ensdanne arbejde“ [1]).

Men selv om Schack Rathlou har delt sådanne anskuelser, så er en teori ofte mindre det egentlige grundlag for menneskenes handlinger end en slags forklaring af og retfærdiggørelse for dem, medens de i virkeligheden ere bestemte af omstændighederne. Dette er sikkert også tilfældet her. En regering, der står på så usikker en grund, som den, der dannedes d. 17. Januar 1772, havde under fødderne, i det mindste så længe dronning Caroline Mathilde levede, kan umuligt indlade sig på reformer, der ikke have hele den offentlige mening med sig. Der er intet spørgsmål om, at omtrent hele godsejerstanden var imod hoveriets indskrænkning, og det var dog for en stor del denne stands uvillie mod Struensee, der havde gjort revolutionen mulig. Der var, især i de første år, ingen fare ved forandringer, der gik i modsat retning af den forrige regering, men det var betænkeligt at gøre skridt, der kunde se ud, som om de fortsatte, hvad Struensee havde begyndt. Det har ikke kostet Schack Rathlou eller nogen af ministrene overvindelse at forøge godsejernes magt; men selv om de havde villet, kunde de ikke have gået den modsatte vej.

I de følgende år benyttedes Schack Rathlou til forskellige hverv; endnu 1773 blev han medlem af skatkamret, og året efter af en kommission til forbedring af videnskabernes selskab. Dette må have påskønnet hans virksomhed; thi det vilde 1776 vælge ham til

[1]) Hist. tidsskr. IV. 1. 168 f.

sin præsident, og da han på grund af sine mange forretninger afslog den ham tilbudte ære, udnævntes han til æresmedlem. — Da arveprinsen 1774 ægtede den mecklenborgske prinsesse Sophie Frederikke, afhentede han bruden. I den instruks, der efter hans forlangende gaves ham for denne rejse, og som formodentlig er affattet af ham selv, pålagdes det ham at lægge prinsessen på sinde, „i hvor høj grad vort fædreland og vort sprog fortjener hendes opmærksomhed, med hvilket mishag man ser fremmede træde i vor tjeneste, og i hvor høj grad min og hendes stilling kræver, at vi vise en erklæret iver for alt, hvad der er dansk“, og der ytres ønske om, at hun allerede på rejsen kunde begynde at tale dansk[1]). Vi have her et udslag af den stærke nationalfølelse, der snart skulde sætte frugt i anordningen om indfødsretten.

Det må naturligvis anses som et stort bevis på den gunst, Schack Rathlou nød, at arveprinsen valgte ham til så hæderfuldt et hverv; men endnu mere talende i så henseende er det, at det lykkedes ham at tilintetgøre et forsøg, Køller Banner gjorde på at genvinde sin indflydelse, idet han kom til København og gjorde et angreb på generalitetet og altså også på sin gamle modstander Eichstedt. Dette mislykkedes imidlertid aldeles; han indgav da på den ominøse dag d. 17. Januar 1774 ansøgning om sin afsked, der tilstodes ham på de gunstigste vilkår, idet han beholdt hele sin gage i pension og fik lov til at opholde sig i Tyskland og at gå i fremmed tjeneste. Men den kabinetsordre, der meddelte generalitetet dette, ender med, at kongen „bifalder

[1]) Instruksen er affattet 19. Septbr. 1774. Ravnholt.

de militære principer, det følger, siden samme ikke ere eller kan være andre end dem, som vi selv ville og befale". Herved var Køllers angreb afvist, og det var Schack Rathlou, der havde sat denne afgørelse igennem. Schimmelmann skrev til ham: „Himlen velsigne Dem for Deres anstrengelser for at tilintetgøre Banners hensigter". Dronningen glemte aldrig, at det frem for alle var Køller, hvem hun skyldte tak for „den lykkelige 17. Januar". Hans nederlag er det bedste bevis på, at Schack Rathlous stilling var usvækket[1]).

Han var således endnu ved 1775 ustridig den anseteste og indflydelsesrigeste mand i landet; men imidlertid begyndte allerede en anden, der snart skulde vokse ham over hovedet, at gøre sig gældende. Vi ere nu nåede et godt stykke ind i det tidsrum, der sædvanlig kaldes det guldbergske, og dog have vi kun sjældent havt anledning til at nævne Guldberg, fordi vi ikke have fundet noget punkt, hvorpå hans indflydelse har gjort sig gældende, eller hvor hans villie har stået imod ministrenes, således som det siden blev tilfældet næsten overalt. Han har utvivlsomt stået i stor gunst hos enkedronningen og hendes søn lige siden d. 17. Januar; men som vi have set, fremtræder han så godt som slet ikke i de talrige småkonflikter mellem hoffet og ministrene. Det kan her ikke komme i betragtning, at han var medlem af en del kommissioner; sådanne hverv bleve jo betroede til så mange, og det var naturligt, at han kom til at deltage i reformen af skolevæsnet og af

---

[1]) Kabinetsprotokollen 23. Januar 1775. — Brev fra Schimmelmann 2. Juli 1774. Ravnholt. Marquis d'Yves, Geheime Hof- und Staatsgeschichte 46. Høst, Struensee II, 436 f., den tyske udgave.

kommunitetet; netop disse sager måtte jo ligge ham som teolog nær; det er ikke usandsynligt, at det er ved sin iver og virkelyst her, han har banet sig vej til indflydelse også på andre områder.

Han kan have havt sin del i de mange breve, arveprinsen i de første år skrev til forskellige kollegier; men disse vare dog ikke, således som det siden al tid var tilfældet, konciperede af ham, hvis stil er meget let kendelig; de ere også bestandig skrevne af prinsen selv. Derimod er det ganske vist hans ånd, der går igennem dem, når prinsen er stærkt oprørt over rettens langsomme gang og over embedsmændenes vilkårlighed, når han taler om de mange små tyranner i provinserne og især i det arme Norge, og når han vil have sine protegéer hjulpne straks uden undersøgelse, erklæringers indhentning osv., og derved indvikler sig i mange modsigelser og fortrædeligheder. Men misfornøjelsen med kollegiernes forretningsgang var ikke noget for Guldberg særegent; den danner baggrunden for hele statsrådsordningen, og den deltes af ministrene, så det har sikkert ikke været uden deres viden og villie, når mange kabinetsordrer gå i samme retning som prinsens breve, til hvilke denne også godt kan være bleven tilskyndet i statsrådet. Men hvorledes det end hænger sammen dermed, så er der i de første 3—4 år efter revolutionen ingen påviselige spor af, at Guldberg skulde have havt nogen indflydelse, der kunde lignes med den, han siden øvede. Det kan også bemærkes, at han et helt år efter at han var bleven kongens kabinetssekretær havde tid til at give sig af med literært arbejde, idet hans „Åbenbarede teologi“ først udkom mod slutningen af 1773.

Herimod vil det dog kunne indvendes, at Guldberg

i de breve, han senere skrev til Bülow, giver en ganske modsat fremstilling; ved at læse dem må man tro, at han omtrent har været eneregent lige fra d. 17. Januar 1772. Således skulde det være ham, der havde fået „det indfald“, at kongen skulde drive fiskeri i de grønlandske have. Vi kunne ganske vist ikke bevise, at dette ikke er rigtigt; men den omtalte plan blev vedtaget efter en indstilling fra skattedirektionen af 1. April 1775, og det er kun lidet rimeligt, at Schimmelmann har lånt merkantile ideer hos Guldberg, medens det godt kan være muligt, at han på denne tid, hvor dennes indflydelse allerede var i stigning, har søgt hans hjælp for at sætte sine planer igennem[1]. — Endnu mindre ret har han til at sige „Jeg“, når han taler om hoveriforordningen af 1773[2]. Det er alt vist, at vi kunne påpege denne foranstaltnings rødder lige ned til de betænkninger fra amtmændene, der foranledigede rentekamret til at foreslå den; Guldberg har aldeles afgjort intet havt dermed at gøre. — Endelig påstår han, at det har været hans ønske, at den senere såkaldte Ejderkanal skulde have gået igennem Slesvig uden at berøre Holsten. Hvis der er noget rigtigt heri, ere Guldbergs betænkeligheder først fremkomne på et meget sent stadium. Tanken om en kanal trådte frem straks efter at det hertugelige Holsten var erhvervet, og det har åbenbart været meningen, at kanalen skulde ligesom knytte de to hidtil adskilte dele af Holsten sammen og være som et segl på, at hele hertugdømmet nu var underlagt den danske krone. Man tænkte nemlig

---

[1]) Hist. tidsskr. IV. 1. 159. Nathanson, Danmarks national- og statshusholdning, 2. udg. 434 f.
[2]) Hist. tidsskr. IV. 1. 164.

så lidt på Slesvig, at kanalen tværtimod skulde ligge helt på holstensk grund og føres fra Glückstadt til Kiel, om muligt med sidekanaler til Ejder og Trave. Denne plan var udarbejdet af generalmajor Wegner, men den blev stærkt kritiseret af Schack Rathlou, der anfører lignende betænkeligheder som Guldberg senere, at Holsten ved kongehusets uddøen kunde blive skilt fra Danmark, og at en fjende i krigstilfælde kunde bemægtige sig dette og således blive herre over en vej mellem Vesterhavet og Østersøen. Da der derefter nedsattes en kommission for nærmere at overveje planen, var Guldberg ikke medlem af denne, han blev det først 1782, da kanalens retning for længe siden var fastslået og arbejdet halvt færdigt[1]). Planen om en kanal til Elbmundingen blev ikke opgivet på grund af de betænkeligheder, Schack Rathlou havde fremsat; disse ere uden tvivl også blevne formindskede, da man måtte slå betydelig af på den dybde og brede, man oprindelig havde tænkt sig. Men de tekniske vanskeligheder bleve for store, især fordi kanalen da måtte føres gennem højtliggende land. Da man så søgte andre linier, tænkte man også på en plan, som allerede Fredrik IV skal have næret, at føre kanalen fra Sli eller Eckernførdefjord til Trave. Men også dette opgaves, fordi bekostningerne vilde blive for store[2]), og

---

[1]) Hist. tidsskr. IV. 1. 236. Kabinetsordre til prins Carl 31. Dec. 1773, Kabinetsprotokollen. Schack Rathlous betænkning 24. Marts 1773. Ravnholt. Kabinetsordre til kancelliet 14. April 1774. Sæll. tegn. 18. April s. å. indeholder kommissoriet for Bernstorff, Schimmelmann, G. Juel, J. G. Moltke, F. Carstens, C. L. Stemann og L. Prætorius.

[2]) De ansloges til 3 mill. rd., medens man mente, at Ejderkanalen kunde graves for 6—700.000. Den kom dog til at koste over 2 mill., idet arbejdet først blev endt 1784 og havde varet 3 år

d. 5. Marts 1777 approberedes den linie, som blev udført. Er der noget sandt i Guldbergs påstand om, at han har arbejdet for en helt slesvigsk kanal, må det have været, da den omtalte undersøgelse om en sådan anstilledes, formodentlig 1776; men kanalkommissionen beklagede lige til det sidste, at man havde måttet opgive at gøre Elben til det ene endepunkt, da dette vilde have medført store merkantile fordele.

Der kan ikke være tale om, at Guldberg i brevene til Būlow skulde have talt forsætlig usandhed; men de røbe ganske vist en tilbøjelighed, som også samtiden tillagde ham, til at tilegne sig æren for mere, end han har udført. Han har, da han skrev dem, ikke brugt anden kilde end sin hukommelse, og perspektivet har da forrykket sig, så han har tilskrevet sig en indflydelse allerede i de første år, som han først senere vandt. Dette kunde så meget lettere ske, som hans anseelse steg lidt efter lidt; ingen, ikke heller han selv, kunde sige, når han var bleven den mægtige mand, han tilsidst var, da Schack Rathlou med rette kunde kalde ham en kabinetssekretær med en premierministers myndighed.

Det mest afgørende bevis for, at det ovenfor fremstillede er rigtigt, er det dog, at der lige til i det tidligste 1777 ikke er noget som helst spor af uvillie mellem Guldberg og ministrene. Dette vilde være aldeles utænkeligt, hvis han allerede før den tid havde krydset deres planer på samme måde, som det siden skete. Der er ingen tvivl om, at det, som vi siden skulle påvise det nærmere, er ministrene selv og især Schack Rathlou,

---

længere, end man havde beregnet. Afskrift af en indberetning fra kommissionen 10. Juli 1784. Sorø.

som have draget Guldberg frem. Ved hans hjælp have de søgt at vinde hoffets støtte mod kolleger, som de ikke stemte overens med, og det har snart vist sig, at de sammenstød med hoffet, som de jævnlig havde, vare lette at komme over, når de havde Guldberg på deres side. Det er især i året 1775, venskabet mellem Schack Rathlou og Guldberg bliver varmt; både Eichstedt og Schimmelmann deltage i det; den sidste roser oftere i sine breve til Schack Rathlou Guldberg og ønsker, at forbindelsen med ham må vedvare; ti „da ville vi med fornøjelse kunne arbejde, og staten vil blive stor og lykkelig". Mon ikke fornøjelsen netop bestod i, at da var man sikker for modsigelser og ubehageligheder fra hoffets side?

Men den alliance, der således var sluttet, skulde snart opløses, og først blev Schimmelmann udstødt af den. Dens andre medlemmer satte nemlig, da dronning Caroline Mathildes død havde gjort regeringen tryg, hele deres kraft ind på at standse den strøm af fremmede, især Tyskere, som længe havde trængt sig ind i statens embeder. Hvor stor del Eichstedt har havt i indfødsrettens indførelse, kan ikke afgøres; men der er ytringer af ham, der vise, at han i det mindste med interesse har fulgt denne sag. Andet kan heller ikke ventes af den mand, der havde debuteret som minister ved indførelsen af dansk kommandosprog i hæren. Men det er utvivlsomt, at det er Schack Rathlou, der både har drevet værket og selv udført den største del af arbejdet. Allerede i tiden før og under Struensees regiment klage hans korrespondenter, især C. Scheel til Ulstrup og Gregers Juel, over de danskes undertrykkelse og tilsidesættelse på en måde, der noksom viser, at de

vare visse på, at han her var enig med dem. Disse mænds kærlighed til, hvad der var dansk, har næppe været af nogen meget ideel natur; de breve, hvori de beklage sig over de fremmedes indflydelse, ere affattede på fransk, og deres ønsker gå egentlig kun ud på, at landets børn bør spise landets brød, en sætning, der jo også er optaget i selve anordningen. Men det var i virkeligheden også et stort fremskridt, at der sattes bom for fremmedes indtrængen i embederne. Schack Rathlou selv har dog tillige havt blik for det uheldige i, at et land havde embedsmænd, der ikke kendte dets sprog, love eller sæder, og han har indset, at det vilde svække nationalfølelsen, når fremmede, der dog al tid ville udgøre en klasse for sig selv, stilledes lige med de indfødte. En dansk, siger han, kunde vanskelig tro, at han hørte mere til Danmark end til det øvrige Europa, når han så sig omgivet af fremmede, som nød samme rettigheder som han selv.

Anordningen om indfødsretten udkom på kongens fødselsdag d. 28. Januar 1776; den skulde være en grundlov ligesom kongeloven, som den jo forlængst har overlevet, og i virkeligheden er den den betydeligste foranstaltning, der fandt sted i hele tidsrummet 1772—84. I almindelighed har man givet Guldberg æren for den, men det er dog stundom påstået, at tanken om den er udgået fra Schack Rathlou[1]). Denne siger selv, at han er en af dens første ophavsmænd og den, som først har

[1]) Dette er allerede Bülows mening. Han tilføjer, at da det viste sig, hvor populær denne foranstaltning blev, tilegnede Guldberg sig æren, hvilket Schack Rathlou fandt sig i. Holm, Kampen for landboreformerne 93, tillægger også Schack Rathlou en væsentlig del i indførelsen af indfødsretten.

nedskrevet dens momenter[1]). Det udkast, som han her omtaler, findes endnu mellem hans papirer; det indeholder alt, hvad der siden blev optaget i anordningen, således også, hvad han kun har udtalt som et ønske, at der ikke må ansættes fremmede hofdamer, „hvorved på mere end én måde landets døttre tilsidesættes“. Ligeledes, at pager udtrykkelig skulde nævnes, da det er som sådanne, de fremmede have gjort oftest og størst lykke i Danmark.

Den endelige anordning er affattet af Guldberg, der havde indsat en § 6, som indeholdt bestemmelser om undtagelser fra loven; men denne blev atter udeladt, da Schack Rathlou var imod den. Herved blev, siger han, „en dør åben, igennem hvilken efter nogle års forløb, snart under et, snart under et andet påskud, alle fremmede, som havde formående talsmænd herinde, strømmevis kunde indtrænge sig igen til landets embeder“. Dette turde vise, hvor vidt Guldberg den gang var kommet. Han var blevet Schack Rathlous fortrolige ven og betroede koncipist, men heller ikke mere; når han vilde gå på egen hånd, stod det endnu i ministerens magt at standse ham.

Hvem det altså end er, der har fattet tanken om indfødsretten, så er det Schack Rathlou, der har bestemt, hvad den skulde indeholde, og efter hele den måde, hvorpå der siden blev regeret, må det anses for en særlig fortjeneste, at han fik undtagelsesparagrafen udeladt; der kan ikke være tvivl om, at den rigelig vilde være bleven benyttet; ti selv nu, da den manglede, er

[1]) En skrivelse til Bülow 5. April 1783, det kgl. bibl. Skrivelsen nævnes i regeringsskiftet 1784, 201.

der eksempler på, at anordningen overtrådtes ved, at uberettigede fik indfødsret. Siden gjorde han ligeledes udkast til de nærmere bestemmelser om anordningens gennemførelse. Alle, der vare fødte i det kielske Holsten, skulde regnes for indfødte, ligeså Oldenborgere, der vare fødte i dette land, medens det stod under den danske konge. Men ingen fik indfødsret, fordi han havde været dansk embedsmand; ellers vilde mange Mecklenborgere have gjort fordring på den. Han beklager de fremmede studenter, som havde informeret her i landet og tildels taget deres eksaminer i håb om ansættelse. Men da de intet løfte have herom, sker der dem ingen uret, og når dette ikke er tilfældet, kan der ikke tages hensyn til nogle enkelte i en sag af så almindelig betydning[1]). — Han har også siden strengt holdt over, at anordningen ikke overtrådtes. Ved en sådan lejlighed kalder han den „den grundlov, som er så højtidelig bekendtgjort, som har vundet så meget bifald endogså i fremmede lande, som er modtaget med så megen glæde og erkendtlighed i alle Hs. Majestæts stater, som med ét ord al tid vil være et hædersminde om hans kærlighed til undersåtterne så vel som om hans visdom og retfærdighed“ [2]). Disse ord vise noksom, hvor stor pris han satte på sit værk.

Han har sikkert ret i, at anordningen blev mod-

---

[1]) Memoire 17. Febr. 1775, 4. Jan. og 10. Marts 1776. Ravnholt.

[2]) En fransk skrivelse til statsrådet 24. April 1778 i anledning af, at storfyrst Poul havde forlangt, at der skulde gives hertug Fredr. Vilh. Phil. af Würtemberg en ansættelse i Danmark. Ravnholt. Der måtte, for ikke at bryde loven, skænkes ham en gård i København. Kabinetsprotokollen 27. Maj 1778. Schack Rathlou har andensteds nævnt, at anordningen er bleven rosende omtalt i det engelske parlament.

taget med glæde af de indfødte. Præsten Jørgen Hee prædikede i Holmens kirke over Mark. 7, 27: „Lad først børnene blive mætte". Digterne stemte harpen i samme tone, f. Eks. K. Trojel:

„Den lønsikre yngling skal Muserne dyrke
og synge din ros, — og gudinderne flette
om nordiske isser belønnende kranse
af evig uvisnende laurbær."

Men begejstringen tog også en anden retning, idet den brød ud i forhånelser mod de fremmede. M. Trojel skrev:

„Hist han flygter, den snigende fremmed.
Fly kun! aldrig kom mere til Norden",

og en anden digter, Tostrup, skrev om kongen:

„Han så, hvor grumt den sværm fra naboriger kom,
som raned landets frugt. Lyst tindred hævnens dom
og Cimbrers salighed i Dannerkongens øje.
. . . . Så skælvede vort land,
da fjender flokkevis betrådte Elvens strande,
blev yndt i Axelshus og trygt ved slebne rænker
tog dannerværldens guld og skabte lumske rænker
og lo ved Asers søvn" [1]).

Det kunde ikke være behageligt for dem, der nu i mange år havde levet i landet, at se sig omtalte på den måde, og der er ingen tvivl om, at indfødsretten hos de fremmede vakte et nag, der ikke fik så ringe indflydelse på de senere begivenheder. Da Schlanbusch og Bodendich begyndte at vække kronprinsens uvillie mod enkedronningen, underholdt de ham med spotterier over den[2]), og der findes mange ytringer af de fremmedes

[1]) Om indfødsretten i anledning af kongens fødselsdag 1777. Udgivet af et selskab. I eksemplaret på kongens bibl. ere forfatternes navne tilskrevne.

[2]) Bülow. D. kgl. bibl.

misfornøjelse med den[1]). Vi vide også, at Bernstorff modsatte sig den; han anførte bl. a. som grund, at han da ikke kunde skaffe attachéer; ti de danske adelsmænd vare uvillige til at blive diplomater. Dette var ikke ugrundet, og det må ikke have været de danske medlemmer af statsrådet let at nævne unge danske adelsmænd, der kunde bruges dertil, siden Eichstedt nævnte Bülow, hvem han sikkert aldrig har tænkt på skulde forlade kronprinsens hof. Også Schimmelmann har uden tvivl følt sig krænket ved, efter at have gjort staten så store tjenester, kun at kunne takke den omstændighed, at han havde store ejendomme i landet for, at han ikke skulde trænge til et naturalisationspatent. I det mindste er det påfaldende, at hans korrespondance med Schack Rathlou, der havde havt en meget fortrolig karakter, hørte op med året 1775, altså i den tid, da anordningen forberedtes.

Schack Rathlou stod endnu bestandig i den højeste gunst og anseelse ved hoffet; han fik 1776 et gagetillæg på 1000 rd., da han, hedder det i kabinetsskrivelsen derom, i kongens tjeneste har pådraget sig trykkende gæld. Det var sikkert sandt, når Eichstedt skrev til ham, at de kongelige herskaber talte ikke alene nådigt, men venskabeligt om ham. Men Guldberg steg også; han havde fået tittel af statssekretær, hvilket også passede bedre end kabinetssekretær, ti han var jo i virkeligheden den, der skulde ekspedere statsrådets beslutninger. I året 1777 adledes han på en måde, der noksom viste, hvor højt hoffet vilde hædre ham. De to

---

[1]) Marquis d'Yves, Geh. Hof- und Staatsgesch. 61. Ny kgl. saml. 711 d. fol. (Wasserschlebe).

felter i hans våbenskjold skulde have de samme farver som selve det danske våben, guld, blåt og rødt, de to andre enkedronningens fædrenevåben: rødt, guld og sølv[1]). Der bestod imidlertid endnu det varmeste venskab mellem disse to mænd. Når Schack Rathlou opholdt sig i Jylland, var det ikke længer blot Eichstedt, der underrettede ham om, hvad der gik for sig i København, men også Guldberg, og man kan især i året 1776 se, hvorledes de danske slutte sig sammen og nyde deres sejr. Den senere så bekendte grev Leopold Stolberg, som havde havt en lille ansættelse ved det danske hof, blev 1776 udnævnt til minister i København for biskoppen af Eutin med 3000 rd. i årlig løn. Bernstorff var meget glad over den lykke, hans svoger gjorde; men Stolberg havde lagt sig ud med Schack Rathlou; han havde sagt vittigheder om ham og havde ikke villet gøre undskyldning. Både Eichstedt og Guldberg synes at have været bange for, at Schack Rathlou skulde have modsat sig hans anerkendelse ved det danske hof. Guldberg skriver: „En eutinsk minister er lidet farlig, og hans vigtigste indflydelse vil altid blive i proverber og i det selskab, hvor die schönste weibliche Seele[2]) er bestyrerske“. Han tilføjer, at man må være glad ved at blive af med ham; ti når Schimmelmann en gang vilde tage sig af ham, vilde han dog sætte igennem, at man blev nødt til at ansætte ham, „og det er bedre at overlade dette mesterstykke af vittighed til andre end selv at fordunkles af ham“. I et andet brev fra samme år fortæller han, at Bernstorff er syg, så kun to ministre.

---

[1]) Kabinetsordre til kancelliet 26. Marts 1777.

[2]) Formodentlig Stolbergernes søster og Bernstorffs første hustru Henriette Frederikke.

Eichstedt og Thott, møde i statsrådet, og, tilføjer han, „kongen har jo også kun to kongeriger, og hvad mig angår, ser jeg heller to ministre for kongerigerne end to for hertugdømmerne“ [1]).

Da der i statsrådet kun var en tysk minister, er det sikkert Schimmelmann, som her sigtes til, og i virkeligheden kan man gerne sige, at det var mod ham, Schack Rathlou, Eichstedt og Guldberg havde sluttet en alliance, dog på ingen måde for at fjærne ham fra hans embeder, men kun for at forsøge at lette nogle af de byrder, som hans finansbestyrelse havde medført. Det var især to ting, som den gang fremfor alt trykkede befolkningen, nemlig ekstraskatten og forbudet mod brændevinsbrænding på landet. Ekstraskatten var Schimmelmanns værk; den blev indført 1762 og var vist nok da en nødvendighed, om end en sørgelig nødvendighed. Enhver voksen mand og kvinde uden forskel skulde svare 8 ß månedlig, og for dem, der ikke kunde udrede dette beløb, skulde de velhavende betale [2]). Der var siden sket nogle småforandringer, og for Norge var den bleven ophævet, da det blev af betydning at vække en god stemning i Norge af hensyn til den forventede konflikt med Sverrig. Men i Danmark og hertugdømmerne opkrævedes den endnu og var en kilde til uafladelig kummer både for betjentene, der skulde opkræve den, for præsterne, der skulde affatte skattelisterne, og for den fattige befolkning, der idelig hjemsøgtes af udpantninger og tvangsauktioner, hvor det endog gik ud over sengklæder og husgeråd.

---

[1]) 17. Avg. og 7. Sept. 1776. Ravnholt.
[2]) Hist. tidsskr. VI. 2. 513 f.

Det skyldtes vistnok også Schimmelmann, at det ved anordningen 2. September 1773 var bleven forbudt at brænde brændevin på landet. Vel anføres der adskillige filantropiske og økonomiske grunde for forbudet; men hovedsagen var dog sikkert, at man ikke kunde tilvejebringe den meget omtalte handelsbalance, og man håbede, at dette kunde ske, når en del af det korn, som hidtil var bleven brændt, blev udført. Denne anordning skærpedes 26. April 1776 på en måde, der gav anledning til mange utilbørligheder. Landbobefolkningen vilde ikke opgive sin gamle ret; den førte en formelig krig mod de fra byerne udsendte inkvirenter, og hemmelige angivelser, som loven tilstedede, falske eder og al slags hæleri demoraliserede befolkningen.

Schimmelmann var en hård mand, han gennemførte, som vi siden skulle se, sin handelspolitik med ubønhørlig konsekvens, uden at lade sig bøje af de uheld, som ramte den, og når staten skulde have penge, måtte de ind, om det end gik aldrig så meget ud over de enkelte. Men de tre mænd, som nu havde stillet sig i en vis modsætning til ham, vare blødere naturer. De havde, i det mindste ministrene, givet deres samtykke til de trufne foranstaltninger, men de havde ikke forudset følgerne af dem, og da disse viste sig, blev de betænkelige. Men de formåede intet mod Schimmelmann, og den krig, der førtes imod ham, fik også et bedrøveligt udfald.

Rentekamret, med hvem disse forhandlinger dreves, skiftede netop 1776 sin 1ste deputerede, idet Gr. Juel døde og J. G. Moltke blev hans eftermand; men Schack Rathlou havde selv givet Schimmelmann en sådan stilling, at han var den egentlige finansminister, og

i alt, hvad der angik skattevæsenet, have de sikkert begge to ladet sig lede af ham. Det var også efter forlangende af skattedirektionen, kamret i året 1776 gjorde en forestilling om en skærpelse af bestemmelserne for ekstraskattens inddrivelse. Denne blev vel approberet i statsrådet; men kort efter modtog kamret en kabinetsskrivelse, hvori det siges, at da de bestående anordninger vare strenge nok, tillod kongens landsfaderlige hjærte ikke at tåle, at dertil føjedes videre hårdhed. Kamret vidste, hvorledes han anså udpantningerne og de berygtede auktioner, og det skulde derfor til amterne udstede en ordre om ikke at forvolde nogen udsugelse og undertrykkelse. Kamret gav herpå et meget skarpt svar, der endte med, at „så længe denne alle og enhver trykkende skat af nødvendighed ikke kan undværes, udfordres sådanne anstalter af højeste nødvendighed, så som det påbudne ellers hos de fleste ej blev at erholde“, og statsrådet måtte trække i land med en udtalelse om, at hvor skatten ej kunde erholdes, skulde det blive ved forordningerne[1]). Men det varede ikke længer end en måned, inden det kom igen. Kongen havde erfaret, at præsterne og magistraterne vare blevne „inderlig bedrøvede“ over, at han havde beskyldt dem for uefterrettelighed ved affattelsen af mandtalslisterne, og sagtens endnu mere, fordi de truedes med store mulkter. Men dertil hedder det: „Kamret skal i sin nidkærhed for vore indtægter erindre, at vi ikke ville bebyrde vor kasse med suk og tårer, derfor afsky, ja ville vi straffe al hårdhed, som i henseende til denne bedrøvelige skat, så længe

---

[1]) Rentekamrets resolutionsprot. 29. April nr. 48 og 13. Maj nr. 55 1776.

den skal være, kunde ved udpantninger udøves mod sådanne, der virkeligen ere arme". Kamret svarede herpå endnu bestemtere end før; det stod ikke i dets magt at fritage dem, som vare ansatte til skat, uden at enten de formuende og jordegodsejerne bebyrdedes uforholdsmæssigt, eller at indtægten formindskedes, og statsrådet måtte atter give efter; der blev kun indrømmet præsterne nogle ubetydelige lettelser med hensyn til mandtallenes affattelse[1]). Hermed var angrebet afslået, det måtte anses for afgjort, at der med den bestående lovgivning ikke lod sig tilvejebringe nogen lettelse i skatten, og der var da intet andet at gøre end at formilde loven selv. Schack Rathlou, Eichstedt og Guldberg forhandlede herom i løbet af sommeren; det var deres plan, at inderster og jordløse husmænd aldeles skulde fritages for skatten, hvad ikke blot vilde være blevet en lettelse for dem selv, men også for de mere formuende klasser, som nu måtte betale for dem. Det gjaldt nu om at få Schimmelmann til at gå ind herpå; Guldberg skulde forhandle med ham, og han forudså, at det vilde give hårde kampe. Hvorvidt sådanne have fundet sted, kunne vi ikke afgøre; men det er ikke lykkedes at bøje Schimmelmann; ti der skete ingen forandring[2]). Statsrådet nøjedes siden med at eftergive enkelte småposter af restancer, uden at disse skulde overføres på andre. Men det skete bestandig således, at summerne dog skulde blive ved at føres på restancelisten, hvilket vel ikke kan have havt anden grund, end at man vilde undgå, at der fra skattedirektionen skulde gøres fordring på deres refusion.

[1]) Rentekamrets resolutionsprot. 26. Juni 1776 nr. 86.
[2]) Guldberg til Schack Rathlou 12. Nov. 1776.

Det angreb, som blev gjort på ekstraskatten, havde fra begyndelsen af været temmelig håbløst, fordi hverken Schack Rathlou eller Guldberg kunde anvise noget middel til at erstatte den afgang i indtægter, som en mildere fremgangsmåde nødvendig måtte fremkalde. Derimod gjorde Schack Rathlou næste år et særdeles forstandigt forslag til at mildne ulemperne ved brændevinslovene; han sendte det til arveprinsen, men modtog derefter en kabinetsskrivelse, hvori kongen udtaler, at han endnu vil undersøge denne sag nøjere, og når den da kommer til behandling, skal der blive taget alt muligt hensyn til hans ytringer[1]. Det var uden tvivl første gang, et bestemt forslag af Schack Rathlou således afvistes; og han var her, og det er ligeledes første gang, det kan påvises, bleven svigtet af Guldberg. Denne havde nogle måneder tidligere bedet ham at opsætte at gøre skridt i denne sag, indtil man havde nået at sætte den ønskede forandring med ekstraskatten igennem, og han havde „givet ham sit ord og det endda skriftlig" på i så tilfælde at yde ham sin fulde understøttelse. Formodentlig er det det uheldige udfald af bestræbelserne med hensyn til ekstraskatten, som have skræmmet ham. Schimmelmann vilde uden al tvivl også i denne sag have hindret alle

[1]) Forslagets indhold er: 1) Når købstæderne skulle have eneret til at brænde, bør der en gang om året fastsættes en pris for brændevinen. 2) Kun et vist antal af købstadens beboere må brænde. 3) Hver købstad skal have sit distrikt, hvor den må inkvirere. Kun konsumptionsforpagterne og de til at brænde berettigede må anstille inkvisitioner. 4) Hemmelige angivelser må kun holdes skjulte, når sagen går den angivne imod. I modsat tilfælde skulle navnene bekendtgøres. 5) Den bebestemmelse i loven af 1773, der gør de faldne gæsteretsdomme inappellable, ophæves. Ravnholt. Kabinetsprotokollen 13. Maj 1777.

forandringer, der kunde fremkalde nedgang i statsindtægterne. Det følgende år tænkte han endog på at foreslå en skat af 6 ß på hvert stykke hornkvæg, en tanke, som Schack Rathlou dog synes at have kvalt i fødselen[1]).

Om det er denne sag, der har kølet venskabet mellem Schack Rathlou og Guldberg, får stå hen. Men det er kendeligt nok, at kabinettet begynder fra denne tid af at blive mere og mere egenrådigt; for så vidt det støttede sig til nogen af ministrene, var det Eichstedt, der helt fulgte Guldberg; Thott var ikke skikket til at gøre modstand, og det blev derfor Schack Rathlou, som måtte prøve så godt som muligt at tage stødet af. De stridigheder, der opstod, angik som oftest embedsbesættelser og andre småting i den daglige administration, og man kan gå ud fra, at de fleste af dem ikke have efterladt sig kendelige spor. Vi skulle meddele en enkelt, der tilfældigvis er bleven bekendt, og som sikkert kan stå som eksempel for mange.

Justitiarius i den norske overret, M. Falsen, var 1777 i København og søgte pladsen som assessor i samme ret for sin søn, den siden, bl. a. som „Dragedukken"s digter bekendte Enevold Falsen. Kancelliet indstillede ham af hensyn til faderens lange og tro tjeneste, og Guldberg sagde til denne, at han kunde betragte sagen som afgjort og takke prinsen, der også tog imod taksigelsen. Men i statsrådet blev der gjort indvendinger, fordi det var utilbørligt, at fader og søn sad i samme

[1]) Brev til Schimmelmann 24. Maj 1778. Ravnholt. D. 2. Febr. 1774 har den ekstraordinære kommission af rentekamret forlangt en indberetning om hornkvægets antal i Danmark. Formodentlig har den gang noget lignende været påtænkt.

ret, og forestillingen sendtes tilbage påtegnet med Schack Rathlous hånd, at „denne post skal på ny allerunderdanigst refereres". Denne beslutning nægtede statsrådet at tage tilbage; men det måtte da finde sig i, at Falsen udnævntes ved en kabinetsordre[1]).

Der er adskillige tegn på, at Schack Rathlou af og til i disse år har følt sig misfornøjet og ønsket at trække sig tilbage. Da amtmand Woyda i Skanderborg og Åkær amter døde 1778, ønskede han at gå af med 2000 rd.s pension og overtage dette embede, hvorpå han havde en gammel ekspektance. Men arveprinsen skrev til ham, at kongen ikke vilde lade en mand gå bort, hvis tjenestes værd han kendte. Schack Rathlou bevarede dog denne ekspektance, som han altid havde sat stor pris på, og den nye amtmand, H. L. Bülow, ansattes med forpligtelse til, når forlangtes, at trække sig tilbage med ventepenge[2]). Det næste år har han følt sig krænket ved en anden os ubekendt sag, og arveprinsen måtte ved en meget indtrængende skrivelse bevæge ham til atter at møde i statsrådet[3]).

Men det første egentlige brud mellem ham og Guldberg fandt dog sted i anledning af Bernstorffs afskedigelse d. 12. November 1780. Denne var utvivlsomt fremkaldt af politiske årsager, idet den russiske minister Panin blev hæftig forbitret over, at Danmark, samtidig med at det underhandlede med Rusland om et neutralitetsforbund, havde afsluttet en traktat med Eng-

[1]) Rotuli 3. Sept. 1777 p. 299. Luxdorphs kalender 1777, 13. og 20. Sept.

[2]) Brev fra arveprinsen 31. Marts 1778. Rentekamrets resolutionsprotokol s. å. nr. 60.

[3]) 14. Oktober 1779. Ravnholt.

land, hvorved det afgjordes, hvilke varer der skulde anses for krigskontrabande. Det har ikke blot været Bernstorff, der har været af den mening, at den aftale, der var truffet med England, ikke stod i nogen strid med de forpligtelser, Danmark havde påtaget sig overfor Rusland. I de breve, som Guldberg skrev til den danske gesandt i Rusland, P. C. Schumacher, har han flere måneder efter at traktaten med England var bleven afsluttet, i bestemte udtryk forsikret, at der ikke længer var tale om nogen „Anglicisme", og at en alliance med England vilde stride mod Danmarks forpligtelser, hvorfor den ikke påtænktes. Men da uvejret i Rusland brød løs, svigtede hoffets mod, og det lod Bernstorff i stikken. Det har heller næppe været dronningen uvelkomment, at der bød sig en lejlighed til at skille sig ved en minister, som hun kun følte liden sympati for, og det er sandsynligt, at hendes broder, prins Ferdinand, som opholdt sig i København til først i November, har skudt til, da vognen heldede; navnet Bernstorff havde altid havt en dårlig klang i kong Fredrik II's øre. Men hvorledes det end forholder sig dermed, så er det vist, at Schack Rathlou modsatte sig Bernstorffs afskedigelse både i en samtale med Guldberg d. 11. November og i et brev til denne endnu samme dag[1]), dels fordi han nu som al tid var imod pludselige forandringer, og dels fordi han anerkendte Bernstorffs fortjenester og store dygtighed, samt endelig fordi han mente, at Ruslands misfornøjelse ikke vilde være uovervindelig. Men antagelig har han

---

[1]) Hist. tidsskr. III. 5. 295. Smlgn. Holm, Danmarks neutralitetsforhandlinger 1778—80 smstds. Om Guldbergs stilling se hans breve til Schumacher (Rigsarkivet), især et fra 10. September 1780.

havt en grund til, som ikke kunde nævnes; han har følt, at en stor del af magten var gledet over i Guldbergs hænder, og at forandringer i ministeriet ikke kunde finde sted uden at forøge hans indflydelse. Dette blev også tilfældet. Vel søgte hoffet også den gang at bevæge Schack Rathlou til midlertidig at overtage udenrigsministeriet, og det var kun, fordi han bestemt afslog at indlade sig derpå, det blev overgivet til Thott[1]). Men den nye udenrigsminister, Rosencrone, der nu kaldtes tilbage fra Berlin, hvortil han kort i forvejen var afgået som gesandt, sluttede sig, som Guldberg siger, „med hele sin sjæl og sit hjærte til vort (ɔ: hoffets) system" [2]), og det blev nu Guldberg, der fik ordre til at affatte en oversigt over Danmarks forhold til de udenlandske magter. Denne, der i virkeligheden var en instruktion for Rosencrone, blev læst i statsrådet, hvor man lod kongen påtegne den, at han selv havde læst den og givet den sin allerhøjeste approbation[3]). I Ostens tid havde det været Schack Rathlou, der havde affattet en sådan betænkning; at det nu blev Guldberg, betegner det skete omslag. Rosencrone blev ikke medlem af statsrådet, men derimod J. G. Moltke. Men Guldberg udnævntes til geheimeråd, og det meddeltes ham, at han var udset til at tage plads i statsrådet[4]).

Det var naturligvis fremfor alt den tyske kreds i København, som ved Bernstorffs afskedigelse fik ny næring for den uvillie, som indfødsretten havde vakt;

[1]) Regeringsskiftet 1784, 124.
[2]) Smstds. 137.
[3]) Giessing, Struensee og Guldberg, 171 f. Kabinetsprotokollen 11. Decbr. 1780.
[4]) Regeringsskiftet 1784, 127, 128.

således sagde Schimmelmann, at den var „et søm til hans ligkiste“, og han lagde sin misfornøjelse for dagen ved at tage sin afsked som gesandt for den nedersaksiske kreds. Men denne gang strakte misfornøjelsen sig videre, og det har sikkert kun været en snever kreds, der var tilfreds med det skete. Schack Rathlou modtog endnu i de samme dage et bevis på, at hoffet gerne vilde knytte ham til sig, idet referaterne for skatkamret og skattedirektionen, som Thott ikke mere kunde overkomme, overdroges ham; men dette kunde ikke skjule for ham, at hans stilling var undergravet, og der gik kun et par måneder, før det første gang kom til åben uenighed mellem ham og Guldberg. D. 8. November 1780, altså 4 dage før Bernstorffs afskedigelse, var der udstedt en ordre til at udruste 20 linieskibe foruden fregatter til det næste forår; hverken Bernstorff eller Schimmelmann skulle have været vidende herom. D. 16. forbødes det i overensstemmelse hermed det enroullerede mandskab at tage hyre på koffardiskibene. Imidlertid indskrænkedes denne store udrustning ved en ny ordre af 16. Februar 1781 til det halve; men Schack Rathlou må have fundet, at selv dette var for meget; ti han modsatte sig det i statsrådet uden dog at kunne sætte sin villie igennem; enkedronningen og arveprinsen vilde ikke vide af, at den danske eskadre skulde være svagere end den svenske, som den skulde forene sig med, og det så meget mindre, som kong Gustav havde gjort nar af, at man havde talt om 20 skibe. Schack Rathlou må have været alvorlig vred over sit nederlag; ti da Guldberg samme dag kom til ham, opstod der en sådan uenighed mellem dem, at de skiltes i vrede. Vel skrev Guldberg straks et brev til ham, der skulde gøre

det godt igen, og tilsyneladende lægedes også bruddet den gang; men Schack Rathlou havde længe samlet på den bitterhed, som her gav sig luft, og da han også herefter bestandig måtte finde sig i mere og mere at fortrænges af Guldberg, kunde den gamle forståelse imellem dem ikke genoprettes, uagtet det er øjensynligt, at Guldberg har ønsket dette, dels fordi det kunde blive en farlig sag at være uven med en mand, der havde så mange forbindelser som Schack Rathlou, dels fordi de to dog i mange punkter stemte overens, og fordi de virkelig, som fremtiden skulde vise, satte pris på hinanden. Der er dog ingen tvivl om, at der i den følgende tid har været stadige sammenstød imellem dem på grund af den meget betænkelige tilbøjelighed, Guldberg mere og mere lagde for dagen til at afgøre sager i kabinettet, hvorved ikke blot statsrådet tilsidesattes, men også privates rettigheder krænkedes, idet der forholdtes dem adgang til domstolene.

Et eksempel på dette er den fremgangsmåde, der brugtes mod Beringschiold, der lige så lidt efter som før 1772 havde undladt at tænke på hævn for de krænkelser, der vare tilføjede ham. I året 1781 blev han arresteret, efter at være angivet af sin egen søn og svigerdatter for at lægge planer til at styrte regeringen. Det blev pålagt statsministrene tilligemed Guldberg og Rosencrone at gennemgå hans beslaglagte papirer, og Guldberg opsatte derefter en forestilling til kongen, der er gået ud på, at denne af egen magtfuldkommenhed skulde afsige dommen. Men Schack Rathlou gjorde indsigelse herimod; han fandt ikke, at de papirer, han havde gennemgået, indeholdt beviser; der var ingen vidner ført, ja det var end ikke opgivet, hvem anklageren var. Da

både Thott, Moltke og Rosencrone sluttede sig hertil, så, siger Schack Rathlou selv, blev Guldbergs forestilling „af hoffet tilbageholdt og anstalterne til kammerherre Beringschiolds sags undersøgelse m. v. af Hans Maj. selv gennem kabinettet til vedkommende befalet“. Dette vil altså sige, at der først blev gjort et forsøg på at få ministrene til at gå ind på hoffets planer; men da det ikke lykkedes, opgav man at søge deres medvirkning og handlede på egen hånd. Kabinettet nedsatte vel en kommission (justitiarius i højesteret Rosenørn, Carstens og Stemann), men denne var bunden af det kommissorium, der var givet den; den afsagde en slags dom i den retning, som hoffet ønskede, og statsrådet måtte nu nøjes med en meddelelse af kommissionens erklæring[1]).

Det er vel ikke usandsynligt, at Guldberg her har været hoffets redskab, idet Beringschiold nu som tidligere har vakt enkedronningens frygt; men det må helt skrives på hans regning, når man, da nogle af de kapitainer, der førte statens hvalfangerskibe, vare satte under tiltale, fordi de antoges for skyldige i, at fangsten var mislykket, men frikendtes, lod kongen udtale, at „erfaring har længe siden overbevist os, at mennesker, som bruge den allermindste klogskab, aldrig for retten blive at overbevise“[2]). Dette lyder som en bebrejdelse mod rådgivere, der have fået ham til at gå rettens vej i stedet for at straffe vilkårligt. — I en lang kabinetsordre, der er dateret kongens fødselsdag 1783, har man ladet ham skrive så blodig en klage om retsplejens tilstand, at man

---

[1]) Hist. tidsskr. V. 1. 251 f. Schack Rathlous erklæring findes nu i rigsarkivet i „alm. politisk samling“.
[2]) Kabinetsprotokollen 26. Oktober 1780.

skulde tro, det var en avisartikel i et oppositionsblad, hvis der havde eksisteret et sådant. Her befales det bl. a., at kancelliet skal træffe forholdsregler mod en lommeprokurator i Odense „og vel agte på, at sådant skarn må udfejes af staten, og ikke kan begegnes på den ordentlige måde, da kun uretfærdighed bliver ved at ske og, om den glemmes af os, ikke glemmes af Gud". — Ikke engang den med så stor højtidelighed givne anordning om indfødsretten respekteredes, når medlidenheden var vakt med en eller anden fremmed, som derved vilde være bleven afskåret fra at få ansættelse. Da dronningen vilde have en udenlandsk konditorsvend ansat ved hoffet, hjalp man sig ved at lade kongen erklære: „Vi ville allernådigst have ham som kunstner anset, og at indfødsrettens § 5 skal og bør komme ham tilgode". — Lignende vilkårlighed kom for dagen i mange sager, der ofte i og for sig vare så ubetydelige, at man undres over, at hoffet for deres skyld vilde pådrage sig den uvillie, de vakte. Men også mere almindelige forholdsregler gennemførtes på en mislig måde, idet de kommissioner, der nedsattes, vare således bundne ved de instruktioner, der gaves dem, at der ikke var betroet dem andet end at sætte forud fattede beslutninger i form. Man vil vel kunne påvise, at noget lignende har fundet sted også før den tid, da Guldberg fik den afgørende magt; men vilkårligheden fik under hans styrelse langt skarpere og mere udfordrende former end tidligere.

Havde allerede Bernstorffs afskedigelse været et vendepunkt ved at fremkalde udbruddet af uenigheden mellem Schack Rathlou og Guldberg, så blev Schimmelmanns død d. 16. Februar 1782 det ikke mindre.

Han havde i 20 år øvet en indflydelse på finansvæsnet, handelen og fabrikerne, som vanskelig lader sig måle; den viser sig på mange områder også udenfor hans egentlige embedsvirksomhed, og den synes ikke at være bleven mindre, fordi han halvt brød med hoffet 1780[1]). Uagtet han ikke var medlem af kommercekollegiet, har han havt stor del i, hvad der gjordes for atter at bringe den i Struensees tid hårdt medtagne fabriksdrift på fode, hvilket kun i ringe grad lykkedes. Hvad handelen angår, da havde den havt gyldne tider under den nordamerikanske frihedskrig; men idealet i Schimmelmanns øjne var, at den skulde være et statsforetagende; derfor havde han ladet foretage en storartet udrustning af hval- og sælhundefangere; men den bragte kun tab. Schimmelmann var en kraftig natur; han gennemførte ubønhørlig sine planer, han var utrættelig i at finde nye hjælpekilder, og hans lange virksomhed i statens tjeneste havde bevirket, at han betragtede dens anliggender som sine egne. Dagen før han døde lod han sin sekretær hente for at diktere ham en anvisning til, hvorledes en sag, som lå ham på hjærte, skulde behandles. Hans omgivelser, der vare bange for, at han skulde have skade af anstrengelsen, bad ham lade det være; men han svarede: „Kære børn! jeg véd, jeg dør denne gang; jeg har beskikket mit hus og befalet min sjæl i Guds hånd. Lad mig endnu opofre et eneste kvarter til staten“ [2]).

Allerede medens Schimmelmann levede, havde flere af de yngre, hans egen søn, A. Hennings og formodentlig også Reventloverne, været misfornøjede med hans politik

---

[1]) Biografisk leksikon, art. O. H. Guldberg.

[2]) Luxdorphs kalender 20. Febr. 1782 efter Fr. Numsens meddelelse.

og ønsket, at staten skulde vikle sig ud af disse kostbare foretagender, der skaffede sikre udgifter, men kun lovede en fjærn og usikker indtægt[1]. Det kan heller ikke nægtes, at da han døde, var statens stilling som en stor forretningsmands, der har foretagender nok i gang, men ikke er ganske solid. Man får et levende billede deraf ved nogle breve, som finansminister Stemann i egenskab af 1ste deputeret ved det vestindiske kammer har skrevet til Schack Rathlou 1782—83: Kursforskellen mellem sølv og sedler bliver bestandig større; der er kommet mange skibe hjem, og vi have et stort vareforråd; efterretningerne fra Bordeaux tyde på, at sukker og kaffe stige. Gid dog vore varer vare vel solgte, og at man ikke vil opsige os for mange kapitaler efter nytår! — Det lyder, som var det en forretningsfører, der skrev til handelshusets chef.

Guldberg havde taget en stor indflydelse på de udenlandske sager i arv efter Bernstorff. Da Schimmelmann døde, overtog han hele ledelsen af bank- og handelsvæsnet. Det var ikke, fordi han havde selvstændige meninger om denne del af statshusholdningen; han blev helt i det mislige spor, Schimmelmann var slået ind på; forskellen var kun, at han ikke besad hans kredit, dygtighed og behændighed.

Og dog havde der aldrig været større brug for disse egenskaber end netop nu. Da freden i Versailles blev sluttet, eller, rettere sagt, allerede året i forvejen, da det var afgjort, at den vilde komme i stand, var det forbi med den danske handels overlegenhed. Aktierne faldt stærkt, de ostindiske fra 1500 til 1150, de vestindiske,

[1] Regeringsskiftet 1784. 103.

der en tid havde stået i 900, til 300 rd. Man havde netop begyndt at danne et nyt handelsselskab, det såkaldte kanalkompagni, og det vilde møde store vanskeligheder at tilvejebringe dets kapital, uagtet denne nedsattes fra 1½ til 1 million rd. Men det allerværste var, at de store handelshuse vaklede og kun kunde holdes oppe ved hjælp fra statskassen. Det var altså en handelskrisis i stor stil, der rykkede frem, og staten var så indviklet i alle disse foretagender, at en række falliter let kunde medføre store vanskeligheder for den. Guldberg anså det derfor for nødvendigt, at den holdt handelshusene oppe; men ulykken var, at disse ikke led under en øjeblikkelig forlegenhed, men at de i virkeligheden vare fallit og ikke kunde byde nogen sikkerhed for de lån, de søgte.

Det var i Oktober 1782, at det første andragende indkom til banken; Joost v. Hemmert og sønner behøvede 80000 rd. Det sendtes til bankdirektionen med en påtegning af kongen, at det skulde bevilges. I direktionen gjordes der ingen indvendinger; kun C. Reventlov og Ernst Schimmelmann bemærkede, at man da måtte indgå med en forestilling til kongen om, at dette ikke havde været muligt, når banken skulde kræve den sikkerhed, som man ellers forlangte. Schack Rathlou synes ikke at have gjort indvendinger mod lånet; men han var overbevist om, at man her var slået ind på en farlig vej, og få dage efter søgte og fik han sin afsked af bankdirektionen[1]). Da han således stod temmelig udenfor de senere omvæltninger i bankbestyrelsen, skulle vi kun kortelig nævne dem.

[1]) Regeringsskiftet 1781, s. 171 f.

Efter en krisis, hvori det var kommet så vidt, at Guldberg truede med at træde ud, sejrede hans anskuelser aldeles. Hans program var, at kongen skulde blive ved gennem banken at indvirke på kursen, og statens deltagelse i handelen skulde opretholdes. Banken skulde vel inddrage sedler, men foreløbig skulde den støtte handelshusene og lette tegningen af kanalkompagniets aktier: „endnu dette år skal være et skånsels år". Men dette program indeholdt for megen modsigelse, til at det kunde gennemføres. Købmændene mærkede, at banken stod åben for dem; v. Hemmert forlangte atter 200000 rd. og generalkrigskommissær Brown 80000, og d. 19. August 1783 afskedigedes bankdirektionen, H. Stampe, Fr. Numsen, Schimmelmann og C. Reventlov, for at give plads for føjeligere mænd. Kun Stemann, der iøvrigt heller ikke synes at have været enig med Guldberg, blev tilbage[1]). Hvor stor den sum var, som låntes til handelshusene, kan ikke opgives. Men seddelmassen udgjorde 1781 16 millioner, 1782 19 og 1783 22½[2]), så der var god grund til ængstelse over, hvor dette vilde ende.

Spørge vi nu, hvor de afskedigede embedsmænd bleve af, så er svaret, at de uden undtagelse trådte i forbindelse med kronprinsen og sluttede sig til hans plan til en regeringsforandring. Kronprinsen havde allerede siden efteråret 1781 stået i forbindelse med Bernstorff, og hans andre tilhængere, L. Reventlov, Schlanbusch, Riegels, Bodendich o. fl., havde lagt en plan til, at han skulde fremtvinge en fremskyndelse

[1]) Regeringsskiftet 1784, s. 176 f.
[2]) Mallingiana. Kurantbanken.

af sin konfirmation og indtrædelse i statsrådet eller gøre fordring på at tage sæde i dette, inden han var konfirmeret, hvad ikke vilde kunne være sket uden en revolution, der let vilde have fået en betænkelig lighed med den fra 1772. Da Bülow, som længe var bleven holdt udenfor disse forhandlinger, endelig i begyndelsen af 1783 fik at vide, hvad der var i gære, blev han yderlig forskrækket, og for at skaffe sig en forbundsfælle bevægede han prinsen til at tillade sig at bede Schack Rathlou om et råd. Han kunde påberåbe sig, at prinsen både agtede og ærede denne; ti han havde ved Bülows hjælp i det sidste par måneder knyttet en slags forbindelse med ham, idet han havde meddelt ham sit ønske om at blive konfirmeret tidligere, naturligvis uden at tale om, at han vilde fremtvinge opfyldelsen heraf. Ligeledes havde han fået Schack Rathlou til at være talsmand for visse forandringer i den da påtænkte luksusanordning, uden at det dog var lykkedes denne at sætte dem igennem[1]). Det lader heller ikke til, at prinsen selv har havt noget imod at indvie Schack Rathlou i sine planer; mere ulejlighed havde Bülow med hans tilhængere, Schimmelmann, Reventloverne og Bodendich, med hvem han havde mange disputer; ti Schack Rathlou var, påstod de, en svag og underfundig mand og tilmed en fjende af Bernstorff. Dette sidste gendrev Bülow ved at vise dem en afskrift af det brev til Guldberg, hvorved han i sin tid havde søgt at forhindre Bernstorffs afskedigelse[2]).

Bülow havde ikke taget fejl af Schack Rathlou;

---

[1]) Hist. tidsskr. III. 5. 350. Regeringsskiftet 1784, 48.
[2]) Bülows optegnelser. D. kgl. bibl.

denne tilskrev kronprinsen et overordentligt sindigt og forstandigt brev, hvori han frarådede alle forsøg på at fremme konfirmationen eller gøre noget skridt, før han fik ret til dette ved af sin fader at være kaldet til medlem af statsrådet, og da dette ikke endnu gjorde den rette virkning, gentog han få dage derefter sine forestillinger[1]). Fra den tid af stod han i stadig forbindelse med kronprinsen; han gav ham råd og affattede planer, både for hvorledes man skulde se at holde det hen, så der i den udenrigske politik intet vigtigt skridt gjordes, før Bernstorff kunde overtage ministeriet, og for hvorledes forandringen i regeringen, kabinettets afskaffelse og et skifte af ministeriet, kunde føres igennem. Hans råd blev fulgt i hovedsagen, men ikke med hensyn til de mænd, der skulde have sæde i statsrådet; om dette punkt var der i det hele en del uenighed. Bülow havde foreslået, at det skulde bestå af Thott, Schack Rathlou og Bernstorff. Schack Rathlou, som egentlig helst havde set, at man havde valgt de endnu levende medlemmer af det 1770 afgåede konseil, A. G. Moltke, D. Reventlou og F. C. Rosenkrantz, indvendte herimod, at da man ikke kunde gøre regning på prins Fredrik og Thott, måtte man have endnu et medlem, enten O. Blome i Paris eller P. Rosenørn eller G. C. Haxthausen. I en af sine skrivelser til kronprinsen foreslog han, efter at Reventlou var død, atter Moltke og Rosenkrantz. Af disse blev dog kun den sidste minister tilligemed Bernstorff, Huth og Stampe[2]).

---

[1]) Regeringsskiftet 1784, 194 og 198.

[2]) Schack Rathlous skrivelser til kronprinsen ere trykte i „Regeringsskiftet 1784“, 194, 198, 200, 201, 211, 216.

Det kan ikke nægtes, at der er noget misligt i den måde, hvorpå Schack Rathlou her er med at undergrave det ministerium, hvoraf han dog selv var medlem, og det må have været en egen sag som kollega at forhandle med mænd, som han hemmelig lagde planer til at styrte. Men på den anden side må det betænkes, at han egentlig kun har havt valget mellem enten at handle, som han gjorde, eller at gå til enkedronningen eller Guldberg og fortælle dem, hvad der i fortrolighed var meddelt ham om, hvad der var i gære. Dette sidste måtte i hans øjne være en umulighed, både fordi han var overbevist om nødvendigheden af, at der skete en forandring, og fordi han måtte betragte kronprinsen som fuldt berettiget til at foretage denne. Vil man påstå, at der var en tredie udvej, under et eller andet påskud at nedlægge sit embede og da lade sagerne gå deres egen gang, da vilde han sikkert derved have draget kronprinsens vrede over sig omtrent i lige så høj grad. som om han havde forrådt ham, og han vilde derved tillige have afskåret sig fra al indflydelse på, hvorledes den forandring, som dog måtte ske, skulde udføres. Det er hans væsentligste fortjeneste i hele denne sag sammen med Bülow at have forhindret alle revolutionære skridt.

Han var i høj grad bekymret over den vending, tingene tog; han sagde til sin hustru, at han takkede Gud, han var så gammel, at han kunde vente at blive befriet fra at se landets undergang. I en lang skrivelse til Bülow, hvori han giver regler for, hvorledes han ønskede, at kronprinsen skulde regere, har han advaret mod de misligheder, han så i det hidtilværende regimente. Han formaner prinsen til, når han kommer til

magten, fremfor alt at regere selv, hvilket ikke vil sige, at han skal afskaffe sit statsråd, men han må ikke betro den myndighed, Gud har givet ham, og som han selv skal være ansvarlig for, hverken til en yndling eller til en premierminister eller til en kabinetssekretær med en premierministers autoritet. Han må ikke ansætte borgerlige i de stillinger, der naturligt tilkomme adelen. Han skal ved sparsommelighed og orden bringe finanserne på en bedre fod; ti forvirringen i pengevæsnet har gjort landets indvortes stilling vanskeligere, ja farligere, end den nogensinde før har været.

Men han har også havt blik for, at fremtiden let kunde komme til at medføre meget, som han ikke kunde billige, og når han i de anførte punkter havde vendt sig mod fortidens misbrug, er der andre, hvori han advarer mod, hvad han frygter for, der skal komme. Meget indtrængende lægger han prinsen indfødsrettens bevarelse på sinde, og han advarer ham mod projektmagere, hvorved han ikke tænker blot på dem, der ville anlægge fabriker el. desl., men især på dem, som „danne store planer og projekter for at forandre lovene eller de store institutioner eller de væsentlige dele af landets indre økonomi“ [1]). Efter alt at dømme har det ikke været med noget let hjærte, Schack Rathlou har sluttet sig til kronprinsen og de mænd, der havde samlet sig om denne; han har ikke skjult for sig selv, at der let herefter kunde gøre sig anskuelser gældende, som han ikke billigede.

Har han havt betænkeligheder derved, så er der sikkert ingen, der mere end Guldberg har bidraget til at

[1]) Skr. 5. April 1783. D. kgl. bibl.

fjærne disse; han gjorde det vanskeligere og vanskeligere at arbejde sammen med sig. I foråret 1783 har han dog gjort et temmelig kejtet forsøg på at forsone Schack Rathlou ved at drage ham ind i en af de forbindelser, hvor enkelte af ministrene skulde afgøre en sag uden de andres vidende. Det var hensigten at åbne forhandlinger med de nordamerikanske fristater om en handels- og venskabstraktat. Guldberg lod da Rosencrone skrive til Schack Rathlou, at da disse forhandlinger skulde være meget hemmelige, havde han fået ordre til i denne sag kun at henvende sig til ham og Guldberg; disse to skulde da indhente kongens umiddelbare resolution. En sådan forhandling var ikke noget nyt; som vi have set, havde Schack Rathlou ikke sjældent været med at holde en eller anden kollega uden for spillet. Men under de daværende omstændigheder var det kun en plump fælde, og han afslog med stor bestemthed at gå ind på så mislig en affære. Både for sagens egen skyld og af hensyn til statsrådsanordningen var det absolut nødvendigt, at alle overvejelser angående traktaten forelagdes det samlede statsråd[1]).

Men kort efter indtraf der en anden begivenhed, som mere end noget andet bidrog til at forbitre ikke blot Schack Rathlou, men de fleste ansete mænd mod Guldberg. Til de handelskalamiteter, som denne havde i fuldt mål at kæmpe imod, kom, at der i Maj måned 1783 opdagedes et stort bedrageri i det ostindiske kompagni. Det viste sig siden, at det løb op til 702,079 rd. 87¾ ß. Bogholderen og sekretæren rømmede,

[1]) Kabinetsskrivelse 12. April 1783 og Schack Rathlous svar d. 13. Ravnholt.

justitsdirektøren tog sig selv af dage, og kun kassereren, der var syg, blev fængslet. Direktørerne, admiral Hooglant og hovederne for de tre største handelshuse, N. Ryberg, P. v. Hemmert og C. A. Fabricius, klagede ynkelig over al den svig og det bedrageri, der var brugt, og dette kunde være sandt nok; men ved siden deraf havde direktørerne gjort sig skyldige i den groveste pligtforsømmelse, især var dette tilfældet med Ryberg og Fabricius, der hver måned skulde have efterset kassen og sørget for, at hvad den indeholdt mere end 20000 rd., blev afleveret af kassereren. Dette var ikke sket et helt år, og dog var det attesteret i bøgerne, at kassen var i orden. Man kan ikke undre sig over, at aktionærerne vare højst forbitrede og bleve det endnu mere, da det blev bekendt, at direktørerne på generalforsamlingen vilde forlange sig fritagne for alt ansvar. Denne sag måtte komme Guldberg meget ubelejligt. Den truede med at bevirke et stort fald i aktiernes pris, og da der ikke kunde være tvivl om, at direktørerne ved enhver domstol vilde blive forpligtede til at betale, hvad der manglede i kassen, vilde med det samme tre store handelshuse være fallit. Direktørerne vare også straks tyede til kongen og havde bedt ham træffe sådanne forholdsregler, at interessenterne kunde blive tilfredsstillede, uden at der blev anlagt sag mod dem, hvorved deres kredit, selv om de kunde vinde den, vilde blive ødelagt i den tid, der hengik inden dommen faldt. Guldberg lod også kongen udstede en skrivelse til aktionærerne, hvori han udtaler, at uagtet hverken han eller nogen af det kongelige hus, der ejede aktier, tidligere havde deltaget i aktionærernes afstemninger, „så bliver der dog en langt højere lov, en lov, der er dybt

indgravet i Vort hjærte, som forbinder os i nærværende generalforsamling at lade Vor stemme høre". Kongens ønske gik da ud på, at den hidtilværende direktion skulde beholdes. Der skulde nedsættes en kommission for at undersøge kassemanglens størrelse, og der skulde skaffes dom for, hvem der skulde betale, hvad der ikke kunde fås i de skyldiges boer. Gik dommen direktørerne imod, vilde kongen enten forskudsvis betale beløbet eller forlænge oktroien på 10 år; en generalforsamling skulde vælge mellem disse alternativer[1]). Denne skrivelse blev forhandlet i statsrådet; men da ministrene alle selv vare interesserede i sagen som aktionærer, vilde de ikke parafere den; dette opfattede Guldberg som et tegn på deres taknemlighed for kongens ædelmodighed, medens de selv derved mente at have forbeholdt sig deres frihed til som aktionærer at stemme for, hvad der forekom dem hensigtsmæssigst.

Aktionærerne vare imidlertid ikke tilsinds at lade direktionen slippe så let. Tredsindstyve af dem holdt et møde, hvor de vedtog, at der skulde gås frem imod den efter loven, og at man skulde svare kongen, at man med tak modtog hans tilbud om at ville holde kompagniet skadesløst, idet man foretrak at modtage pengene fremfor at få oktroien fornyet; men man kunde ikke gå ind på først at sagsøge de egentlige bedragere for at se, hvad man kunde få ud af dem. Derved vilde sagen blive trukket ud, medens man, når man straks holdt sig til direktørerne, vilde kunne have pengene inden et år. Jo længere afgørelsen blev skudt ud, desto flere

[1]) Nathanson, Danmarks handel, skibsfart, penge og finansvæsen, 136 f.

vilde der være, som i mellemtiden kunde blive nødte til at sælge deres aktier, og som således vilde miste deres del i godtgørelsen. Det har sagtens kun været en dårlig trøst for direktørerne, at man også besluttede at vedtage den temmelig overflødige bestemmelse, at enhver aktionær kunde, om han vilde, eftergive dem, hvad de bleve ham skyldige. Højesteretsadvokat Uldall, som var talsmand for de 60 aktionærer, gik til Schack Rathlou, Thott, Eichstedt, J. G. Moltke og Stampe og viste dem den skrivelse til kongen, der skulde foreslås, og ingen af dem fandt noget anstødeligt ved den, men gav ham eller andre, der mødte for dem på generalforsamlingen, fuldmagt til at stemme for den.

Generalforsamlingen holdtes d. 20. Juni, og det lader til, at den har været meget stormende. Direktørernes parti formåede ikke at bevirke nogen forandring i den af deres modstandere forud tagne beslutning. Skrivelsen til kongen blev vedtaget med 189 stemmer mod 113, uagtet Ryberg lod føre til protokollen, at aktionærerne da „måtte have taget i overvejelse, hvad justitsråd Uldall deklareret haver, at når man betragter Hans Majestæts nådige erklæring således, som den er forfattet, så skulde interessenterne ikke blive holdte skadesløse for den indfaldende kassemangel“. Uldall svarede naturligvis hertil, at han ikke havde ytret nogen tvivl om, at det kongelige løfte jo vilde blive holdt.

Men det var dog især to andre omstændigheder, som fik videre følger. Da en af direktørernes parti kaldte skrivelsen til kongen næsvis, fik han det svar, at således måtte man ikke sige om et udkast, der var billiget af tre statsministre, og da Uldall blev spurgt, om dette var sandt, svarede han: ja! Dertil kom, at

medens skrivelsen til kongen naturligvis var affattet som et allerunderdanigst andragende, vedtoges der tillige en plan for, hvorledes sagen mod direktørerne skulde forfølges, og denne havde form af en beslutning, uden at den var gjort afhængig af kongens approbation.

Næppe var forsamlingen sluttet, før etatsråd Ryberg rejste til Fredensborg, hvor det lykkedes ham at ophidse hoffet og Guldberg til den hæftigste vrede. Den deputation, kompagniet sendte med skrivelsen til kongen, blev ikke modtaget; det blev forbudt det under tab af kongens nåde at lade den trykke, og der blev pålagt det at indkalde en ny forsamling til d. 4. Juli for at erfare kongens faderlige ømhed for interessenterne, medens der iøvrigt intet måtte foretages på denne forsamling. Men hermed var hoffet ikke tilfreds; den plan til sagens forfølgelse, der var vedtaget, var, sagde Guldberg, „mod kongen“, og hans forbitrelse skal have været så stor, at han vilde lade Uldall arrestere, hvad han dog opgav, da Colbiørnsen, som på Guldbergs vegne havde oplæst kongens skrivelse i generalforsamlingen, stærkt frarådede det, eftersom han intet havde gjort, han kunde straffes for. Man lod da kongen skrive til ministrene og Stampe, at han på ingen måde vilde betage dem deres ret til som aktionærer at stemme for, hvad de ansâ for fordelagtigst; men han var vis på, at de vare lige så forbavsede som han selv over, at Uldall havde nævnt dem under debatten i generalforsamlingen. Stilen er ægte guldbergsk; det hedder: „Vi kende vore ministre og véd, at de med afsky anse, at de ere blevne anførte på sådant offentligt sted, for sådan forsamling og ved sådan lejlighed, hvor det gjaldt om at votere om noget fra Os; end ikke i England tillader en

minister sig sådant, så længe han er minister, og da hos mig!" Det pålagdes dem derfor at skrive til Uldall, at de ikke havde bemyndiget ham til at nævne deres navne, forlange en undskyldning for, at dette var sket, og indsende den til kabinettet.

Situationen var nu i høj grad spændt; det så ud til at kunne ende med, at alle ministrene tog deres afsked. Schack Rathlou var i Jylland under den hele storm, og her modtog han kongens brev. Han fik tillige brev fra Numsen, som forsikrede ham, at hvis han ikke vilde gøre det forlangte skridt mod Uldall, vilde han få sin afsked. Men han tilføjede, at „en vis mand" havde gennem en fælles ven pålagt ham at sige til Schack Rathlou, at han på ingen måde måtte tage sin afsked. Da denne alt dengang i flere måneder havde stået i forbindelse med kronprinsen, er der vel al rimelighed for, at det er fra ham, dette råd kommer. Schack Rathlou tilvejebragte også uden nogen modsigelse den forlangte erklæring fra Uldall og sendte den d. 30. Juni til Guldberg, hvem han beder „at lægge hans hyldest og udtalelsen af sin dybeste ærbødighed for hendes Majestæt dronningens og hans kgl. højhed arveprinsens fødder og forsikre dem, at intet holder ham mere ved hoffet uden ønsket om al tid at bevare disse høje kongelige personers velvillie". Når allerede disse ord synes os noget overflødige under disse omstændigheder, bliver det endnu betænkeligere, når han skriver til Uldall, der havde ladet ham vide, at der gik rygter om, at han intrigerede mod Guldberg: „Publikum véd, og bemeldte hr. geheimeråd tvivler formodentlig ikke derpå, at når jeg har grundet årsag til at være misfornøjet med nogen, jeg da har mod til at sige det rent ud. Var jeg altså i

den cas med geheimeråd Guldberg, som jeg ikke er, da der er aldeles ingen personlig misforståelse mellem os, så gik jeg åbenbart tilværks mod ham, og sandelig, intet skulde afholde mig derfra; men at gøre ham eller nogen hemmelig fortræd, det kunde aldrig falde mig ind, dertil ærer jeg mig selv for meget."

De andre ministre og embedsmænd, der havde fået ligelydende skrivelser, faldt ligeledes tilføje. Kun „de to oldinge", Thott og Stampe, gjorde nogle indvendinger, som dog bleve overvundne. Guldberg erkendte også snart, at han var gået for vidt; Uldall havde i slutningen af Juni en lang samtale med ham, hvori han antydede den plan, han nu vilde følge, idet han erklærede, at generalforsamlingen havde misforstået kongens tilbud. Det var også dette, som blev forklaret i en lang kongelig skrivelse, som Guldberg selv oplæste på den nye generalforsamling. Det angaves her, at det ikke var hensigten, at betalingen skulde udskydes; den skulde finde sted, så snart kommissionen var kommen på det rene med kassemanglens størrelse. I planen til fremgangsmåden foretoges nogle forandringer, af hvilke den vigtigste var, at kommissionen ikke skulde gøre indberetning til kompagniet, men til kongen, og at denne da skulde bestemme, om og mod hvem der skulde anlægges sag. I Juni 1784 opgav kommissionen beløbet som alt anført til c. 700,000 rd., men det synes, at der er bleven sluttet en overenskomst med direktørerne eller aktionærerne, så der kun er bleven udbetalt 450,000 af statskassen[1]).

---

[1]) Luxdorphs optegnelser 19. Juli 1785.

Direktionen var således reddet, og Guldberg lader til at have været tilfreds med resultatet. I det mindste skrev han til Schack Rathlou: „Iøvrigt kender D. E. fuldkommen hoffets nåde og mildhed: nøjet med uden larm at have stillet for demagogerne i generalforsamlingen et forsigtighedens minde, har man ei villet drive alt dette videre, skønt begge parter med megen hidsighed have ægget dertil. . . . . Virkningen blev, at alt nu er roligt, og begge partier, så vidt jeg kan mærke, blevne tilfredsstillede, og kongens højhed håndhævet; ti den var temmelig fornærmet ved den d. 20. Juni også tillige samtykte plan, som D. E. ikke har set, og som ikke indeholdt mindre end en formelig beslutning af generalforsamlingen om de 3 poster, man i skrivelsen kun foreslog og udbad sig af kongen.“

Det er rimeligt nok, at Guldberg har ret i, at ikke blot direktørerne, men også aktionærerne vare tilfredse; de havde jo fået sikkerhed for intet tab at lide. Men sagen var ikke, som han påstod, løbet af uden larm. Tværtimod, den havde vakt så stærk en bevægelse, at Numsen i det alt anførte brev, som han sendte Schack Rathlou ad en omvej, for at det ikke skulde blive læst på posthuset, skriver: „Jeg er bange for, at hvis Guldberg forfølger sin plan, vil han ophidse en del af publikum så stærkt imod sig, at der kan opstå uroligheder. Gud bevare os derfor!“ Så vidt kom det nu ikke; ti Guldberg forfulgte ikke sin plan; men han havde nået at fornærme de mest indflydelsesrige mænd i landet, og det er ikke bleven glemt, fordi sagen jævnedes, uden at det kom til et brud. Schack Rathlou skrev, da alt var overstået, til Uldall, at denne sag, som både havde sat hans eller egentlig hans kones hele velfærd på spil

og desuden udsat ham for personlige fornærmelser, havde krænket ham mere end alt det, der var hændt ham i de 36 år, han havde tjent. Vi have alt nævnt den modstand, Thott og Stampe gjorde mod at lystre kongens ordre om at kræve oprejsning af Uldall, som efter deres mening ingen fornærmelse havde tilføjet dem. Selv Moltke, som dog nærmest skulde regnes til Guldbergs parti og inden et år skulde rives med i hans fald, viste den kongelige ordre til Uldall og tog denne i forsvar hos Guldberg, og om vi end intet vide om, hvorledes Eichstedt har forholdt sig, er det rimeligt, at den misstemning, som netop nu opstod mellem ham og hoffet, er bleven om ikke fremkaldt så næret ved dets optræden mod ham. Forsøget på at gøre Uldall til syndebuk eller påstanden om, at man kun havde villet tugte „demagogerne“ mellem aktionærerne, kunde ikke dække over, at det var ministrene, der vare blevne beskyldte for at have handlet på en måde, der var uforenelig med deres stilling. Dertil kom, at kongens tilbud til kompagniet, som Schack Rathlou bemærker, vel var til fordel for interessenterne, men til bekostning for den kongelige kasse, som dårlig havde råd til at udrede en sum på over 2 millioner kroner i vore penge, og denne blev, når alt kom til alt, dog skænket de direktører, der havde forsømt deres pligt [1]).

---

[1]) En pakke nr. 21 i arkivet på Ravnholt. Schack Rathlou har påskrevet den: „Tvende cahiers det ostindiske kompagnis stridigheder vedkommende 1783 og 85. NB. den første er især meget mærkværdig.“ — Nathanson, Danmarks handel og skibsfart, penge- og finansvæsen 136 f. . . . Allerund. rapport til kassemanglen i det ostind. komp. 1784 og Besvarelser foranledigede ved denne s. å. (af N. Ryberg). Hist. tidsskr. III. 5. 367 f. Minerva 1785 I. 1. h. 71, 2. h. 99, 3. h. 93.

Det røber en mærkelig mangel på blik for, hvad den nærmeste fremtid ikke blot kunde, men måtte bringe, når Guldberg næppe et år før kronprinsens konfirmation vovede på denne måde at lægge sig ud med så godt som alle statsmændene. Men atter her må det siges, at han ved den gavmildhed, der vistes mod de halvt fallerede købmænd og mod det ostindiske kompagnis direktører, kun fulgte det spor, som var bleven trådt lige siden 1772. Ti medens der i finansbestyrelsen stundom vistes en ligefrem smålig sparsommelighed, gik der ved siden af en storartet ødselhed med gaver, gratifikationer, skadesløsholdelser og lønningstillæg til regeringens tilhængere. Enkedronningen gik selv i spidsen; ti uagtet hun havdè en appanage på 80,000 rd. årlig og i hele tidsrummet levede på kongens bekostning, var hun al tid i gæld, og hun lod sig udbetale meget betydelige summer af finanserne. I året 1773 lånte hun 40,000 rd., som allerede det næste år eftergaves hende for at yde hende en erstatning, fordi hun havde skænket sin svigerdatter næsten alle sine smykker. Tre år efter fik hun 10,000 rd. for at betale den gæld, der trykker hendes indtægter. 1778 udbetaltes der hende 5000 rd. som den sidste del af 55,000 rd., som ere skænkede hende for bekostninger havte på Fredensborg. Tillige overlod kongen hende 500 vestindiske aktier for den pålydende pris, 50,000 rd., som hun skulde afbetale i 5 terminer, medens de i virkeligheden den gang vare 8—9 gange så meget værd. Kongen havde ved selskabets oprettelse forbeholdt sig 2000 aktier, og på en lille rest nær synes alle disse kostbare papirer at være blevne bortskænkede eller, som i dette tilfælde, solgte for den pålydende værdi. Dronningen fik siden endnu

200, formodentlig som ligefrem foræring. Da deres pris 1782 faldt, lod hun statskassen bære tabet, idet hun af den lånte 200,000 rd. mod at pantsætte 400 aktier, som den gang næppe have repræsenteret en større værdi end c. 120,000. I årene 1779 og 80 fik hun hvert år 4000 rd. til bygningsarbejder på Fredensborg; desuden et rentefrit, uopsigeligt lån på 20,000 rd., og 1783 samme sum som gave. Endelig lod hun i anledning af kronprinsens konfirmation kongen skænke hende og hendes søn godserne Drage og Friederichsruhe[1]).

Vi tør ikke indestå for, at denne fortegnelse er fuldstændig. Men vil man lægge de anførte tal sammen, vil man se, at enkedronningen udover sin regelmæssige indtægt har forbrugt 6—700,000 rd., og tilmed uden at det er muligt at sige, hvad pengene ere anvendte til.

Også arveprinsen blev staten dyr. Hans appanage forhøjedes 1773 fra 30,000 til 34,000 rd., hvorhos kongen skulde holde taffel og stald for ham. Han fik Jægerspris slot og gods, og på dets istandsættelse til de mindste enkeltheder anvendtes der mange penge. Ligeledes fik han, da han ombyttede Søllerød slot med Sofienberg 8000 rd. til dettes istandsættelse. Da han giftede sig, forhøjedes hans appanage atter til 52,000 rd., foruden 7000, hvis han vilde føre egen husholdning; i dette tilfælde skulde kongen tillige overlade ham et slot i København. Alle omkostninger ved bryllupet afholdtes af statskassen. Som erstatning for at give afkald på bispedømmet Eutin fik han 150,000 rd. og løfte om 20,000 årlig, når fyrstbiskoppen døde[2]).

Det er ikke let at afgøre, hvor megen del stats-

[1]) Gavebrevene ere indførte i kabinetsprotokollen.
[2]) Bülows optegnelser på det kgl. bibl. og i rigsarkivet.

mændene og særlig Schack Rathlou have havt i denne uforsvarlige ødselhed; men at de ikke have været uvidende om den, er afgjort; Schack Rathlou havde referatet for finanskollegiet og siden også for skatkamret og skattedirektionen. Men de have næppe kunnet rejse nogen alvorlig modstand mod den måde, hvorpå dronningen og arveprinsen brugte penge; ti de fik alle mere eller mindre del i byttet.

Schack Rathlou gør dog en undtagelse herfra; vel fik han, som alt omtalt, 1776 et tillæg til sin løn på 1000 rd.; men dette måtte anses for billigt, da han kun havde havt 5000 rd., medens i det mindste Thott havde 6000, hvilket ansås for den reglementerede ministerløn. En lignende betragtning kan gøres gældende for Bernstorffs vedkommende; han fik 1780 et tillæg af 2000 rd., som han jo rigtignok ikke skulde nyde længe. Men langt mere misligt stiller det sig for deres kolleger og andre høje embedsmænd. — Eichstedt fik megen ros, fordi han afslog et lønningstillæg, da han blev kronprinsens hofmester, men 1776 fik han 1200 rd. til at bestride de omkostninger, Elefantordenen havde voldt ham, og 1780 ikke mindre end 8000 rd. — Thott ansattes 1780 i bankkontoret med 1000 rds. løn; men det blev ham udtrykkelig tilkendegivet, at det ikke var hensigten, at han i sin høje alder skulde bebyrdes med et nyt embede. Han skulde kun møde en gang imellem for at give et godt råd, men hverken befatte sig med arbejdet eller deltage i underskriften. — J. G. Moltke afslog vel 1773 at modtage et lønningstillæg, men allerede det næste år modtog han det. General Huth fik 1773 2300 rd. og 1774 2000. — Overhofmarskal E. C. E. Schack fik, da han 1777 giftede sig, 9000 rd. til at betale sin gæld,

og hans fader 1000. C. L. Stemann fik 1775 4000 og 1779 2000 rd. — Guldberg og Jessen fik straks efter d. 17. Januar, den første 4000, den anden 2000 rd.; endvidere skænkedes der Guldberg 1780 2400 rd. „for at hjælpe ham i en forlegenhed, som han er kommen i, og som vi ej kan tåle at se denne vores tro tjener længe i“. Efter hans død fandtes der desuden mellem hans papirer et gavebrev på 100,000 rd., som tilbageleveredes til kongen. — Den eneste, man ikke kunde byde penge, var Schimmelmann; så blev det befalet som „en liden agtelse, vi ville vise denne i vor tjeneste så nidkære mand“, at han på sine rejser skulde have fri overfart over belterne. — Vi skulle ikke fortsætte denne trættende opremsning, hvilket vilde være let nok: det allerede anførte er tilstrækkeligt til at vise, at statskassen betragtedes som et nådessekretariat, hvortil omtrent enhver, der var i forlegenhed, kunde ty. Den benyttedes også rigeligt både af store og små; en kabinetsordre af 25. Februar 1781 bortskænker således 2110 rd. til 27 personer, og det var langt fra den eneste gang, noget sådant fandt sted. Men jo længere man skred frem på denne vej, desto større bleve de summer, som bortgaves, og der var ikke hidtil gjort så dybe greb i statskassen, som Guldberg gjorde for handelshusenes og det ostindiske kompagnis skyld.

D. 14. April 1784 styrtede hele Guldbergs med så megen møje opførte bygning sammen. Han synes kun at have havt en anelse om, at der var fare på færde, medens enkedronningen, så vidt vi kunne se, har følt sig helt tryg. Den værdighed, hvormed Guldberg bar sit fald og fandt sig tilrette i den forandrede situation, forsoner med de fejlgreb, han havde begået, medens

han havde magten. — Schack Rathlou var tilstede i statsrådsmødet d. 14. April, og han har sammen med Thott paraferet de ordrer, hvorved de gamle ministre afskedigedes og nye indsattes.

Hvori bestod nu den skete forandring? Hvad var det, der bevirkede, at den nye regering tog en fra den ældre så forskellig retning? Det var ikke det, at kronprinsen indtog den plads, farbroderen hidtil havde havt; ti om end hans ævner stod højt over dennes, er det aldeles klart, at den 16-årige dreng ikke kunde regere selv, lige så lidt som prins Fredrik havde kunnet dette.

Man kan sige, at det var det tyske parti, der sejrede over det danske, og dette var også straks den almindelige mening. Man talte om, at det var det danske parti, der vilde opretholde den hidtilværende handelspolitik og dermed de høje kornpriser, medens det tyske vilde bevirke forandringer i indfødsretten. At man har næret frygt for dette sidste, viser den alvor, hvormed Schack Rathlou i den oftere citerede skrivelse til Bülow advarer mod at fæste lid til de forud indtagne folk, som han véd ville vække prinsens uvillie mod en lov, der er retfærdig, vis, politisk rigtig og hæderlig både for folk og konge. Man kan hverken tilbageholde den, eller lade den gå i forglemmelse, eller tilstede undtagelser fra den uden at gøre en uoprettelig skade. — Den preussiske gesandt, grev Rohde, skrev 1785 til sit hof, at det danske parti var meget nedslået og frygtede for at blive knust. — Schack Rathlou skulde være statholder i Slesvig og prins Carl af Hessen ind i konseillet. Bülow, som meddeler dette, siger: „Så megen ondskab, som der end er i denne beretning, så ses dog af den, hvad man på den tid klagede mest over og frygtede

mest.“ Guldberg selv har udtalt, at det var „fremmede, fremmede principer og tyske professorers stuegriller“, som styrtede ham, just da han troede at have fået bugt med dem [1]. Man kan også med rette sige, at det var fremskridtet, der sejrede, om ikke over reaktionen, så dog over den forsigtighed og frygt, der havde hæmmet udviklingen. Det var de unge, som kom til roret, og det er kun til en vis alder, menneskene have det mod, der udkræves til at fremkalde store forandringer i det bestående.

Men man vil ikke kunne påstå, at noget af dette egentlig prægede sig i det ministerium, der blev indsat. Dette bestod, som alt er omtalt, af Thott, Schack Rathlou, Stampe, Rosenkrantz, Bernstorff og Huth; Schimmelmann fik vel titel af finansminister, ligsom Stemann tidligere havde havt, men han havde ikke sæde i statsrådet.

Huth, der ikke kunde tale dansk, har næppe blandet sig i almindelige anliggender; men selv om dette var tilfældet, stod der dog 4 danske ministre overfor 2 tyske. Men Thott og Stampe vare kun invalider; Rosenkrantz har vel især holdt sig til sit departement, flåden, og han stod ikke i synderlig gunst hos kronprinsen. Schack Rathlou stod således som den eneste kraftige repræsentant for det danske parti. Men dertil kom, at det tyske desuden havde støtter udenfor ministeriet som Schimmelmann, prins Carl og brødrene Reventlov. Især de sidste vandt straks en betydelig indflydelse. Det danske parti kunde vel regne på Bülow; men den gode forståelse mellem ham og Schack Rathlou varede ikke længe.

[1]) Hist. tidsskr. IV. 1. 196.

Man kan lige så lidt sige, at fremskridtspartiet var stærkt repræsenteret; ti kun Bernstorff og Schimmelmann kunde henregnes til det. Rosenkrantz var meget uvilligt stemt mod landboreformerne, og det samme var tilfældet med Schack Rathlou. Men der er en mærkelig forskel på Bernstorffs optræden i dette ministerium og i hans tidligere. Den gang holdt han sig væsentlig til sit departement; nu se vi ham snart i virkeligheden indtage en premierministers stilling og føle hans indflydelse overalt. Det kan neppe ligge i, at han selv skulde have udviklet sig i mellemtiden; thi han var 1780 45 år gammel. Men han har sikkert under sit første ministerium følt sig trykket af den ældre Schimmelmanns overlegenhed. Denne havde været hans højt hædrede farbroders ven og højre hånd, og han nærede ikke blot et varmt venskab for ham, men tillige dyb beundring. I aret 1781 skrev han til ham: „Der lever visselig ikke nogen mand, der har gjort så meget for Danmark, som De; ingen har ofret så meget for staten eller tjent den så fuldkomment og uegennyttigt" [1]). Især så længe Schimmelmann stod i et godt forhold til Schack Rathlou og Guldberg, var han utvivlsomt omtrent den mægtigste mand i landet; men under sin næsten håbløse kamp for at ordne finansvæsnet kunde han ikke ønske nye forandringer, der, hvor fortræffelige de end kunde være, dog vilde bringe uro og let kunde forstyrre krediten; desuden har han næppe billiget de anskuelser, hvorfra reformerne gik ud; han så den eneste redning i at samle hele magten i kongens hånd, medens afskaffelsen af stavnsbåndet jo i virkeligheden var en decentraliserende

[1]) Rigsarkivet. Alm. politisk samling. Afskrifter af breve fra Ahrensburg.

bestræbelse; det skulde forsøges, om ikke statens velstand og de enkeltes velvære vilde forøges, når man gav dem frihed til at røre sig på de områder, hvor de hidtil af formentligt hensyn til det heles vel havde været bundne. — Efter 1784 derimod så Bernstorff sig omgivet af en kreds af yngre mænd, der delte hans livsanskuelse, men tillige så op til ham som deres fører og åndelige overmand. Af disse satte han især pris på Ernst Schimmelmann, om hvem han sagde, at Danmark var for lille et land for ham til at vise og udføre sine finansplaner[1]), et udsagn, der på en bedrøvelig måde skulde gå i opfyldelse. Hertil kom, at medens Bernstorff aldrig ret havde stået i gunst hos enkedronningen, vandt han hurtigt så afgjort kronprinsens tillid, at denne aldrig synes at have gjort indvendinger mod hans politik, uagtet den tidt har været i strid med hans personlige meninger og ønsker. Det er Bernstorffs ære, at han, hvor megen fristelse der end har været dertil, aldrig blev nogen partimand. Selv i den tid, da mange vare mest forbitrede både over Tyskernes indflydelse og over reformerne, så dog disses værste fjender bestandig op til ham. Dette var tilfældet med Schack Rathlou og f. eks. med C. F. Numsen, som efter et voldsomt udbrud af forbitrelse mod „disse Tyskere, som vi al tid have næret som slanger ved vor barm," straks tilføjer, at ingen dansk, som har den mindste følelse for sit fædreland, kan tænke på at styrte Bernstorff; og da denne havde havt et anfald af den sygdom, der snart skulde volde hans død, skriver en anden af det danske parti, statsminister Haxthausen: „Gud bevare ham!

[1]) Bülow, Forsøg til biografier. D. kgl. bibl.

ti sandt at sige, han er den eneste, som opretholder denne svage maskine, som ellers er færdig til at gå istykker"[1]).

I det hele er det i de første år efter 1784 langt fra ministeriet, der sætter sit præg på hele styrelsen, således som i tiden efter 1772; det forsøg, der var gjort på at centralisere denne, var nu opgivet, og de betydelige resultater, der opnåedes i de følgende år, bragtes netop tilveje ved atter at tilstå dens enkelte led en større selvstændighed. Det er aldeles åbenbart, at kollegierne stærkt begynde at erobre den tabte magt tilbage. Såvel i det aktstykke, som kronprinsen lod sin fader undertegne d. 14. April, og hvorved kabinettet ophævedes, som også siden udtales det, at statsrådsanordningen af 13. Februar 1772 skal opretholdes[2]). Men dette var i virkeligheden en umulighed, når kabinettet var afskaffet. Ministrene vilde da så at sige være afskårne fra forbindelse med kollegierne. I begyndelsen brugte man den udvej at erstatte kabinetsordrerne med mundtlige ordrer fra kongen eller kronprinsen; især rentekamret søgte approbation på en mængde sådanne på samme måde, som der tidligere søgtes korroboration på kabinetsordrerne. Men man opgav tillige hele den adskillelse mellem statsrådet og kollegierne, som er hovedpunktet i statsrådsanordningen; ministrene bleve atter stillede i spidsen for kollegierne; det var ikke blot det tyske kancelli, der fik en præsident, men også det danske (1787), og Rosenkrantz blev oversekretær ved marinen. Det blev dog især rentekamret, som ved den energi og dygtighed, hvormed det under ledelse af

[1]) 4. Okt. 1794 og 9. Maj 1797. Ravnholt.
[2]) Regeringsskiftet 1784. 265. 267.

C. Reventlov og ved Colbiørnsens hjælp gennemførte landboreformerne, erhvervede sig en anseelse, der gav det indflydelse på mange anliggender, som egentlig ikke kunde siges at høre ind under det. Det er også i den henseende karakteristisk, at medens det tidligere altid var kabinettet, over hvis vilkårlighed der klagedes, møde vi efter 1784 hyppig misfornøjelse med kollegiernes vilkårlighed. De afgøre sagerne uden at kjende forholdene, uden at spørge embedsmændene o. s. v.

Men dette udviklede sig først efterhånden, og i den første tid efter d. 14. April kunde det næsten se ud, som om Schack Rathlou havde nået lige så indflydelsesrig en stilling, som han havde havt i den første tid efter Struensees fald. Det var til ham, de faldne statsmænd henvendte sig, enten for at bede om hans hjælp, eller for at takke for de stillinger, de havde opnået. Det var også for ham, enkedronningen udgød sin vrede over kronprinsens utaknemlighed[1]). Han har iøvrigt, lige så lidt som de andre deltagere i sammensværgelsen mod hende, været vis på, at hun ikke vilde forsøge at genvinde sin magt. Man skyndte sig med at skaffe alle dem, der havde tjent under hende, ansættelser i provinserne, åbenbart for at hun ikke skulde kunne søge bistand hos dem. Prins Fredrik havde underrettet kronprinsen om, at han vilde beholde Guldberg i sin tjeneste, og når denne desuagtet blev stiftamtmand i Århus, har grunden sikkert været, at man ikke vilde finde sig i, at så farlig en mand blev på Sælland. For at skaffe plads til ham blev den hidtilværende stiftamtmand, C. F. Güldencrone, afskediget „for andensteds at

[1]) Regeringsskiftet 1784, 94.

ansættes". I sommeren 1785 rejste prins Fredrik til Meklenborg, og da han derfra, uden at have underrettet nogen derom, tog til Berlin, blev Schack Rathlou i høj grad urolig; den preussiske konge var lidet tilfreds med den forandring, der var sket; hans gesandt, grev Rohde, havde ladet sig forlyde med, at enkedronningen nok snart genvandt sin kredit, og Schack Rathlou tvivlede ikke om, at prinsen på en eller anden måde søgte hjælp i Berlin. I et meget bevæget brev beder han Bülow i Guds navn gøre kronprinsen opmærksom på farbroderens skridt, for at han kunde tilintetgøre de planer, som man vilde lægge, om hvilke man vel intet kunde sige med sikkerhed, men som dog sandsynligvis eksisterede[1]). Heri tog han sikkert fejl; prinsen har næppe gjort sig skyldig i andet end at glemme, at han ikke længer kunde gøre, hvad han selv vilde; men han fik følelige påmindelser om, at han kun var en undersåt, ved et spydigt brev fra kronprinsen og en ligefrem irettesættelse gennem Bernstorff. Schack Rathlous optræden ved denne lejlighed er tilstrækkeligt bevis for, hvor ugrundet det var, når Schimmelmann indbildte sig selv og den engelske gesandt Hugh Elliot, at han stod i forbindelse med enkedronningen. Schimmelmann har i det hele i høj grad set syner; han var så bange for en kontrarevolution, at han spurgte Elliot, om han i tilfælde af en sådan måtte søge beskyttelse i England[2]).

Hvor stor tillid kronprinsen i den tid har havt til Schack Rathlou, viser sig i den del, denne havde i hans giftermålsplaner. Enkedronningen havde alle-

---

[1]) 10. Avg. 1782. Mallingiana. Personalia privata.
[2]) Regeringsskiftet 1784, 78.

rede indledt underhandlinger om at forlove ham med en preussisk prinsesse. Disse blev straks standsede, da han havde fået uvillie mod dette giftermål; den preussiske gesandt Rohde henvendte sig da halvt privat til Schack Rathlou for at få rede på, hvorledes sagen stod. Denne svarede kun, at han ingen bemyndigelse havde til at udtale sig herom[1]). Men det har dog måske været dette, der har foranlediget, at de underhandlinger, der indledtes gennem Elliot om et giftermål med en engelsk prinsesse, førtes af Schack Rathlou. Han gjorde udkast til svar, som Bülow på kronprinsens vegne skulde tilskrive Elliot, så vel som til, hvad kronprinsen skulde sige ham, når han, der havde fået orlov, var til afskedsaudiens. Men planen strandede på, at man i England var bange for, at kronprinsen havde arvet faderens sygdom[2]).

Derimod var det Schack Rathlou højlig imod, da der begyndte at blive tale om kronprinsens forlovelse med prins Carls datter. Han nærede den gang endnu bestandig håb om, at det engelske giftermål dog tilsidst skulde komme istand. Som en følge deraf blev forholdet mellem ham og prins Carl køligt, medens derimod prins Carls rival ved hove, hertugen af Augustenborg, sluttede sig nær til ham. Schack Rathlou tog sig med iver af hans giftermål med kronprinsesse Louise Augusta; han bevirkede, at hun blev konfirmeret ved Mikkelsdag 1785, for at forlovelsen da kunde finde sted; men den egentlige grund var, at han så et nyt parti rejse sig imod sig, og han mente på denne

[1]) Regeringsskiftet 1784, 309.
[2]) Aktstykker i denne sag på Ravnholt og i Bülows optegnelser på det kgl. bibl. — Hist. tidsskr. VI. 3. 271 f.

måde at bevirke, at partiånden skulde forsvinde, både i ministeriet og ved hoffet for, om ikke en fuldkommen enighed, så dog ophør af forfølgelser, intriger og uroligheder[1]). Det er sikkert det forbund, der var sluttet mellem prins Carl og Bernstorff, han her sigter til. Siden har han arbejdet for, at prinsesse Louises appanage blev ordnet efter hertugens ønske, og den usædvanlige åbenhjærtighed, hvormed de begge i deres breve omtale kronprinsen og forholdene ved hoffet, viser noksom, hvor nær forbindelsen var mellem dem. Da kronprinsen 1787 var i hertugdømmerne, nærede de begge frygt for, at prinsesse Marie skulde gøre indtryk på ham. Hertugen mente dog den gang at kunne trøste sin ven med, at dette ikke var lykkedes hende[2]). Men det var ikke vejen til kronprinsens yndest at slutte sig til hertugen af Augustenborg og lægge sig ud med prins Carl; ti denne passede meget bedre til omgang for ham end hans „lærde svoger". Dertil kom, at Schack Rathlou ved den holdning, han indtog overfor kronprinsens giftermålsplaner, kom i uvenskab med Bülow, som, efter at det engelske giftermål havde måttet opgives, sluttede sig til prins Carls parti, vist nok fordi han var bange for, at kronprinsen slet ikke skulde gifte sig, og det var dog for en stor del gennem ham, at vejen til kronprinsens gunst gik i disse år.

Schack Rathlou har uden tvivl benyttet den indflydelse, han havde i den første tid efter regeringsskiftet, til at arbejde for, at den skete forandring ikke skulde

---

[1]) Sorø. Brev til Bülow 27. Juni 1785.

[2]) En lang række breve fra hertugen og adskillige fra Schack Rathlou til denne findes på Ravnholt. — Hist. tidsskr. VI. 3. 49 f.

blive for gennemgribende, og at det liberale parti ikke skulde få for megen vind i sejlene. Han har således, da C. Colbiørnsen havde besværet sig over, at et ham ved højesteret tilkendt honorar i en offentlig sag var for lille, og derved kom i strid med justitiarius, grev Osten, konciperet en kongelig resolution, hvori det hedder: „Iøvrigt ville vi af særdeles nåde denne gang overse med den af justitsråd Colbiørnsen ved denne lejlighed imod vores højesteret brugte uoverlagte skrivemåde“. Det er vist nok, at Schack Rathlou ikke kunde lide Colbiørnsen; men det er også utvivlsomt, at det den gang blev betragtet som en strafbar forseelse at ytre tvivl om retmæssigheden af en højesteretsdom, og forseelsen måtte være så meget større, når det var kammeradvokaten, der begik den[1]). Ligeledes frarådede han kronprinsen at gøre den bekendte historiker Suhm til ridder af Dannebrog. Han kunde ganske vist med rette påberåbe sig, at Suhms private liv ikke i alle henseender havde været lige hæderligt; men det var en dårlig grund, når han tillige fældte en nedsættende dom over hans videnskabelige virksomhed, som han sikkert ikke har været kompetent til at bedømme. Iøvrigt synes det, at han her har været enig med Bernstorff; i det mindste anmoder han kronprinsen om at forhandle med denne[2]).

I det hele er forholdet mellem Schack Rathlou og Bernstorff under dennes andet ministerium mærkeligt; hvor vi kunne se deres stilling til de forskellige sager, der behandledes i statsrådet, ere de næsten altid

---

[1]) Hist. tidsskr. VI. 1. 431. Res. 25. Maj 1885.
[2]) Hist. tidsskr. VI. 1. 800, et brev til Bülow 8. Maj 1784.

uenige; men ikke desto mindre bliver der et langt varmere venskab imellem dem, end der havde været før 1780. En del af grunden hertil kan vel søges i, at den gang havde Bernstorff været det eneste liberale element i et konservativt ministerium; nu derimod stod han allerede som en ældre mand mellem de unge, der savnede hans rige erfaring. Men især må vi dog søge forklaringen i den glans, som i alles øjne, og ikke mindst i Schack Rathlous, lå over navnet Bernstorff, og som var stærk nok til at få ham til at holde fast ved ham trods hans tyske herkomst og hans i så høj grad afvigende politiske anskuelser.

En af de første uenigheder imellem dem opkom mærkeligt nok ved, at Bernstorff i et enkelt tilfælde vilde følge den gamle politik fra tiden før 1784 og understøtte et vaklende handelshus, baron Boltens. Bernstorff fik Reventlov på sin side; han anførte dels, at Bolten allerede skyldte kongen 600,000 rd., som vilde tabes, hvis han gik fallit, dels at hans fald vilde skade den danske kredit i Ostindien, og endelig, at han vilde drage et andet handelshus, Peschier, med sig; denne havde havt næsten alle kommissioner på Schweitz og Frankrig, og det måtte befrygtes, at disse kunde blive overførte til London til skade for Danmark. Schack Rathlou advarede da indtrængende mod de falske og skadelige forholdsregler, som den forrige regering havde truffet, og som den offentlige mening da havde dømt så strengt, og han har her sat sin villie igennem; resolutionen siger i meget skarpe udtryk, at der hverken kan tages hensyn til ansøgningen eller betænkningen, og at finanskollegiet på ingen måde må indlade sig på denne sag. Få dage

efter gik Bolten fallit[1]). Det næste år, 1786, forsøgte han i forening med prinsen af Augustenborg at forhindre, at kronprinsen rejste til Sverrig. Kort efter har han tilskrevet prinsen af Augustenborg et brev, der har fyldt ham med vrede mod Bernstorff og Schimmelmann. Schack Rathlou skjulte ingenlunde for sig selv, at Bernstorffs indflydelse steg, medens hans egen sank. I året 1787 tilskrev hertugen af Augustenborg ham om de to senere statsministre Møsting og Stemann. Den første vilde Bernstorff tage sig af, den sidste beder han Schack Rathlou skaffe en ansættelse. Men denne svarede, at når Bernstorff vilde tage sig af Møsting, skulde der stort uheld til, hvis det skulde mislykkes; men lige så stort et held vilde det være, hvis han skulde kunne gøre noget for Stemann; den bedste tjeneste, han kan gøre ham, er uden tvivl slet ikke at tale om ham. Det var en følge af, at han således mistede sin kredit hos kronprinsen, at han genvandt enkedronningens velvillie. I året 1787 gjorde han hende sin opvartning og var hos hende 2½ time, i hvilken tid hun kun sagde ham „nådige og behagelige ting“.

Den samme spænding mellem de to sider af ministeriet viste sig også, da der blev tale om en omordning af universitetet. Den gamle O. Thott var 1784, året før

---

[1]) Schack Rathlou til Bülow 4. Juli 1785. Sorø. Købmand Bolte nobiliteredes 19. Maj 1783, „da han her i staden har af den partikulære ostindiske handel den største fortjeneste, hvorved ikke alene vore toldintrader anseligen har vundet, indtil af ham alene forrige år noget over 1½ td. guld, men hvorved og henved 700 af vore undersåtter finder brød“. Kabinetsordre til kancelliet. — Kabinetsarkivet, Indkomne sager 1785. — Luxdorph 17. Juli 1785: „Baron Boldt spillet ordentlig Banquerot, gjort sig usynlig, og man mener, hand ei kommer tilbage“.

sin død, atter bleven dets patron, efter at denne plads havde været ubesat siden 1771. Han var imidlertid aldeles affældig, og ved hans død udnævntes Schack Rathlou til hans eftermand. Men da var det allerede bestemt, at der skulde udarbejdes en ny fundats, en plan, der vel næppe kan tænkes at være udgået fra ham. Dens ophavsmand er uden tvivl den samme mand, som kom til at gennemføre den, den teologiske professor Hector Janson. Han havde stået i en vis opposition mod sine kolleger, og han havde i ethvert tilfælde et åbent øje for, at adskillige af dem tog sig det noget mageligt med opfyldelsen af deres pligter. Janson synes ellers, hverken før eller siden, at have stået i nærmere forbindelse med Schack Rathlou; måske er det Bülow, som har gjort denne opmærksom på ham som en mand, man kunde betro så betydningsfuldt et arbejde, uden at der skulde være fare for, at han gik for vidt[1]). Schack Rathlou synes også at have stemmet godt overens med ham; han besluttede som bekendt, at prokanslerembedet skulde fornyes og beklædes af ham. Men der var, om end egentlig ingen modstand herimod, så dog megen skjult uvillie over, at det skulde være Schack Rathlou og Janson, som skulde råde for universitetets skæbne. De mænd, som havde gået Guldberg til hånde ved hans reformer af kommunitetet og hans ordning af den teologiske embedseksamen, kunde ikke finde sig i, at disse nu skulde omgøres, og mellem dem hørte så ansete mænd som den første deputerede i det danske kancelli,

---

[1]) Præsten L. Smith, den gang i Vejle, var Bülows rådgiver i mange ting. Han glæder sig over, at „manden, som så længe stod i mørke, blev miskendt for Bastholms flitterværk og Balles kryben, dog nu er sket ret". Program, Sorø, 1877. 25.

Luxdorph[1]), Balle og den teologiske professor Hornemann. Bernstorff og det hele tyske parti havde heller ingen lyst til at se denne sag lagt i Schack Rathlous og Jansons hænder; de vilde have foretrukket den gamle Cramer, der som prokansler i Kiel havde forestået dette universitets organisation, medens man fra dansk side påstod, at „det var hver fordomsfri mand vitterligt, at Cramer havde fordærvet Kiel". Han havde selv stor lyst til at få med den nye reform at gøre; han mente, at man kun havde udelukket ham, fordi man ikke vilde have nogen Tysker med, og førte den i de tider dog temmelig ugrundede klage, at man ikke vilde betjene sig af fremmede indsigter[2]). Endelig havde prinsen af Augustenborg sine egne idéer om, hvorledes sagen skulde angribes, og som vi skulle få at se, udtalte han siden stærkt sin misfornøjelse med, hvad Schack Rathlou agtede at gennemføre.

Imidlertid sejrede Schack Rathlou denne gang fuldstændig; der nedsattes d. 9. September 1785 en kommission til at afgive erklæring over Jansons plan til forandring både af skolerne og universitetet, bestående af Luxdorph, Carstens, Suhm og konferensråderne G. Nielsen og J. Erichsen. Det er ret betegnende, at ikke nogen eneste professor fik sæde i den, vist nok

---

[1]) 18. Avgust 1785: „Udlæst Dr. Jansons Forslag til Skolernes og Universitetets Forbedring. Det indeholder saare meget got, men anlangende Communitetet og Ligbæringen bliver jeg aldrig Eenig."

[2]) Brev fra Cramer til Carstens 29. Marts 1786. Den Bøllingske brevsamling. — Program fra Sorø 1876, 15, L. Smiths brev til Bülow. I P. C. Schumachers breve i Sorø findes mange nedsættende ytringer om Cramer. Men han nærer et så bittert had til Bernstorff og hans venner, at man må være forsigtig med at tro ham.

fordi man da ikke kunde have undgået Balle, der endnu forenede embedet som 3die teologiske professor med bispeembedet. Luxdorph, som ganske vist hørte til det samme parti, var næppe farlig, når han blev stillet sammen med mænd af modsat retning.

Det var, som alt nævnt, Janson, der udarbejdede „Udkast til en plan betræffende studeringernes indretning i de offentlige skoler og ved Københavns universitet". Han var utvivlsomt både en lærd og dygtig mand med kendskab til universitetet, iver for dets vel, og med ævne til at udtrykke sig klart og bestemt; men det er vel tvivlsomt, om han havde den åndelige overlegenhed, der måtte kræves af den mand, der skulde gennemføre så stor en reform på en tid, da anskuelserne om, hvad der var det rette, stod så skarpt imod hverandre. Han udnævntes 1786 til prokansler.

Hans udkast begynder med to sætninger, hvorom han mener, at alle ere enige:

1. Alle videnskaber, der på forskellig måde have indflydelse på den menneskelige lyksalighed, må fortjene flid og agtelse.

2. De, som ere mest vigtige for menneskeheden og fædrelandet, bør have den øverste rang.

Det er i den første af disse, det udtales, hvori fremskridtet skulde bestå. Ti det var Jansons mening, og deri havde han utvivlsomt ret, at embedsstudierne helt havde taget magten ved universitetet, og at disse dreves pa en sådan måde, at studenterne kun fik de kundskaber, der ansås for nødvendige for dem, men de fik egentlig ingen videnskabelig uddannelse, idet de manglede forudsætningerne for selv at prøve og videre udvikle det, de lærte. Man kan derfor gerne sige, at fremskridtet skulde

bestå i, at bividenskaberne fremdroges. I teologien var således dogmatikken bleven alt beherskende; men, siger han, „det teologiske studium består ikke i et system af sætninger og distinktioner, formler og terminologier“; men det er nødvendigt, at der lægges vægt på moralen, kirkehistorien og sprogene. Juristerne må ikke forsømme natur- og folkeretten, statsretten, statslæren eller politikken, en vel grundet og af historien oplyst statistik, medens de nu kun bryde sig om deres systema juris. Det medicinske studiums tilstand roses; men det skal undersøges, om anatomi, botanik og kirurgi dyrkes tilstrækkeligt. Teologi, jura og medicin ere hovedvidenskaberne, „som man hidtil har kaldet de højere, siden de umiddelbart angå menneskets lysalighed i de allervigtigste og væsentligste punkter“. Men heller ikke filosofi, matematik, historie og filologi, derunder indbefattet de levende sprog, må forsømmes. Af størrre betydning end disse almindelige principer vare de bestemmelser, hvorved gamle misbrug søgtes afskaffede, og der tilvejebragtes en bedre ordning af forelæsningerne. Således forbødes det, at nogen måtte designeres til professor, og at professorerne antoge vikarer på egen hånd, samt fremfor alt, at de nøjedes med at anmelde forelæsninger, men lode være at holde dem. Universitetsåret deltes i to semestre; det pålagdes professorerne at tilendebringe forelæsningerne i rimelig tid, og der blev truffet foranstaltninger til at gøre eksaminerne til en mere betryggende prøve. Den nylig trufne ordning af kommunitetet skulde afskaffes, da øvelserne vare unyttige; af 150 alumner var der kun 40, der deltoge i dem. Ligeledes skulde studenternes ligbæring ophøre. Med hensyn til skolerne, da førtes den gamle klage over remseriet,

idet hele lærebøger lærtes udenad, og den største ære sattes i at kunne recitere disse ordret fra ende til anden. Herefter „må intet læres udenad, som ikke tillige på nogen måde gøres klart for forstanden".

Vi skulle dog ikke dvæle længer ved Jansons forslag om skolernes ordning; da nemlig den omtalte kommission afgav sin erklæring, angik denne kun universitetet, medens den forbeholdt sig sine ytringer med hensyn til kommunitetet og skolerne. Herved blev det undgået, at der opstod strid mellem de mænd, der vilde holde på skoleordningen af 1775 og kommunitetets ordning af 1777; men det lykkedes kun i ringe grad at tilfredsstille de egentlige fremskridtsmænd, og især var det nær ved, at det var kommet til et sammenstød mellem Schack Rathlou og hans gode ven, hertugen af Augustenborg, der jo snart som hans eftermand skulde foretage den påtænkte forandring af skolevæsnet i en ganske anden ånd. Hvad Schack Rathlou og Janson vilde sætte i værk forekom ham kun som et forsøg på at sætte en ny lap på et gammelt klædebon. Han vilde have, at både skoleordningen af 1775 og kommunitetsordningen af 1777 skulde ophæves, dels fordi de ikke stemmede med tidens og nationens ånd eller med den oplysning, som man var nået til, dels fordi de alt for meget indskrænkede lærernes og studenternes frihed. Der skulde i stedet være udarbejdet en ny, hele skole- og opdragelsesvæsnet omfattende anordning, „hvis indhold og stil vilde have været en ære for de fortrinlige medlemmers filosofiske hoveder, som havde arbejdet derpå". Men, tilføjer han, „jeg finder i kommissionens arbejde intet, som endnu kunde berettige mig til at smigre mig med et sådant håb". Han vilde have hele den økonomiske ordning af univer-

sitetet omgjort, og han tvivlede meget om, hvor vidt det var heldigt at bevare så middelalderlig en indretning som inddelingen i 4 fakulteter; han var imod, at professorerne skulde bindes til visse lærebøger; det måtte være patronens og prokanslerens sag at våge over religionens renhed. Der skulde oprettes en særlig statsvidenskabelig eksamen for dem, der vilde opnå højere embeder; „ti det er kun få unge adelsmænd eller sønner af velhavende borgermænd, som ønske blot at være retslærde og tilbringe deres liv indenfor en domstols skranker“. Endelig fandt han det urigtigt, at hovedvægten endnu bestandig lagdes på de offentlige forelæsninger. „De fylde ikke i pungen, derfor anvendes der liden flid på deres udarbejdelse og liden umage på at holde dem; og dette er jo så naturligt; penge har for de fleste mennesker ulige større værd end æren og end ønsket om at gøre den størst mulige nytte og end bevidstheden om at have gjort sin pligt.“

Hertugens misfornøjelse med udkastet havde nær vakt uvenskab mellem ham og Schack Rathlou, fordi han talte om det til andre, inden han havde henvendt sig til denne. Da dette var sket og hans erklæring indkommet, jævnedes dog sagen i mindelighed ved, at der gjordes ham nogle mindre indrømmelser, medens i hovedsagen alt blev, som det var bestemt i udkastet. Det vil dog ikke kunne nægtes, at om end adskillige af hans fordringer vare noget vilde, var der andre, som i og for sig vare fornuftige, og endnu flere, som kun udtalte, hvad fremtiden snart uimodståeligt skulde kræve [1]). Der er næppe tvivl om, at den nære forbindelse mellem

---

[1]) Mange aktstykker og breve på Raynholt.

Schack Rathlou og hertugen ophørte efter denne tid; dette var naturligt, da deres hele tænkemåde var så grundforskellig, og det mindre var sympati end fælles antipati, der havde knyttet dem sammen. Men ved forbindelsen med hertugen havde Schack Rathlou dog havt en forbundsfælle i kronprinsens nærmeste kreds og en støtte imod sine modstandere.

Universitetets ordning bragte ham i øvrigt også i en konflikt til den anden side. Han havde al tid været meget betænkelig ved pressefriheden, og som så mange af de ældre så han en fare for kirken og staten i ethvert af de oftest ubetydelige skrifter, der dristede sig til at bedømme offentlige anliggender. Da der nu skulde udarbejdes en instruks for prokansleren, prøvede han på at benytte lejligheden til at gøre denne til en slags opsynsmand over literaturen. Pressefriheden skulde ikke ophæves, og censuren ikke genindføres; men alle trykte skrifter skulde, før de kom i handelen, sendes til prokansleren, der skulde fordele dem mellem fakulteterne. Når professorerne fandt noget anstødeligt i dem, skulde de indberette det til prokansleren, der gennem kancelliet skulde gøre de bedste forslag til at hindre den skade, slige skrifter kunde forvolde. Dette blev imidlertid i statsrådet forkastet og derfor udeladt af instruksen, og vi fejle næppe, når vi antage, at det her er Bernstorff, der har vundet en sejr over Schack Rathlou. Denne beklagede bestandig, at han ikke havde fået lov til at lægge en dæmper på benyttelsen af trykkefriheden; han skrev herom 11 år efter: „Dette beviser, at jeg allerede 1786 har frygtet for den uindskrænkede trykkefrihed, og denne min frygt har desværre været altfor vel grundet, hvilket følgerne i disse 11 år tilstrækkelig har bevist og

fremdeles vil bevise. Gud bevare sin kirke og staten! Jeg er uskyldig i alt det, der i den henseende kan hændes.“ Det synes iøvrigt, som om det har været hans hensigt at gå endnu videre og genindføre censuren, men at dette er bleven opgivet efter forhandling med Bülow[1]).

Schack Rathlou kunde, som vi ofte have set, tidt sætte sin mening igennem i statsrådet, både mod Bernstorff, Reventlov og Schimmelmann; men der var opstået en ny magt, hvis styrke han næppe anede, og som han her var kommet i kast med. Den offentlige mening, som endnu tidt kunde holde sig så utroligt ligegyldig overfor regeringens vigtigste afgørelser, havde antaget sig trykkefriheden med en iver, der rev flere og flere af dens modstandere med sig, og det var denne, der her såvel som siden i landbosagen voldte Schack Rathlous nederlag. Selv en mand som den første deputerede i kancelliet, Luxdorph, der var langt nærmere åndelig beslægtet med de gamle end med de unge, skrev i sin dagbog efter at have læst Schack Rathlous forslag: „I instruksen ophæves skrivefriheden og følgelig lyst til studeringer ganske“. Dette er sikkert et udtryk for de fleste oplyste mænds anskuelser på den tid; de misbrug, der vare gjorte af trykkefriheden, havde endnu ikke vakt længslen efter atter at få lagt bånd på forfatterne. — Iøvrigt kan det bemærkes, at om end Schack Rathlou ønskede at kunne forhindre udtalelser i pressen, som han fandt skadelige, kunde han godt i de enkelte tilfælde vise mildhed. Da der således i året 1785 var an-

[1]) L. Smiths breve. Program fra Sorø 1877. 37. 43. Holm. Statsmagten og den offentlige mening, 4 og henvisning 3.

stillet undersøgelser i anledning af fornærmelser, som R. Nyerup og en fuldmægtig i rentekamret, Th. Aabye, havde tilføjet kancelliet, måtte dette efter Schack Rathlous råd tage en forestilling, det havde gjort i denne sag, tilbage. Den forandrede forestilling er trykt, og den viser noksom, at det ikke var med dets gode villie, at det tilrådede at ophæve den offentlige sag, der var anlagt[1]).

Universitetsfundatsen udkom d. 7. Maj 1788; men da Schack Rathlou straks efter gik af, blev Janson udnævnt til biskop i Århus, og prokanslerembedet blev ikke igen besat. Den har dog havt ikke ringe betydning ved at afskaffe en del misbrug og gammel slendrian, og i mange punkter ere dens bestemmelser blevne beholdte. I det hele må den betragtes som et led af de bestræbelser, der al tid gøres, når noget nyt bryder frem, for at fastholde det væsentlige af den ældre orden, idet denne lempes efter de nye fordringer. Sådanne forholdsregler ville sjældent behage samtiden, men derfor ere de ikke forgæves, og det tør dog måske betragtes som et held, at det ikke blev overladt Schack Rathlous eftermand, hertugen af Augustenborg, at reformere universitetet på samme måde som skolerne. Der var jo intet punkt, på hvilket oplysningstiden var mere radikal end netop i alt, hvad der angik undervisning og opdragelse. Det var fra Tyskland, de nye teorier trængte herind, og det var derfor intet under, at det gik som overalt i denne tid, at striden mellem det liberale og konservative parti tillige blev en strid mellem tysk og

---

[1]) Luxdorphiana 248 f. Luxdorphs optegnelser 5. September 1785.

dansk, og at hertugen af Augustenborg ikke kunde undgå at blive uenig med sine hidtilværende danske venner.

Det skarpeste sammenstød mellem de danske og tyske ministre opstod dog i anledning af Schimmelmanns forslag om at oprette en speciesbank i Altona, hvorefter den københavnske banks sedler ikke længer skulde kursere som mønt i hertugdømmerne. Han fik Bernstorff og Reventlov til at understøtte denne vistnok meget uheldige plan, der skulde bøde på, at sedlernes kurs var forskellig i de forskellige provinser, lavest i hertugdømmerne, men højere og højere, jo nærmere man kom København[1]). Nu har man formodentlig troet ved at udelukke sedlerne fra den del at landet, hvor de stod slettest, at kunne forbedre befolkningens vilkår der, og det vilde være en fordel, hvis regeringen kunde oppebære sine indtægter derfra i sølv; men planens ophavsmænd have ikke villet eller kunnet se, at man frembragte en unaturlig forskel mellem statens forskellige dele, og at bankens kredit vilde forringes, når dens sedlers område indskrænkedes. Begge dele bleve dog sagte tydeligt nok, både af Numsen og generalprokurør Bang på bankens vegne og af Schack Rathlou i statsrådet, hvor han tre gange med stor klarhed og bestemthed protesterede mod Schimmelmanns plan[2]). Dels

[1]) Det hedder i en forestilling fra finanskollegiet af 1785: „Den forskel, som er gjort mellem dem og hine (sedler og sølv), er først begyndt i de til fremmede lande angrænsende provinser, men har derfra udbredt sig til andre, og efterhånden således nærmet sig til hovedstaden, at dersom banken ikke der opholdt deres lige værd med mønt med sine udvekslinger, hvortil mønten dog ikke uden betydelige omkostninger for D. M.'s kasse har kunnet anskaffes, de her ikke mere vilde kunne agtes lige med denne, end det sker i provinserne.“ Sorø.

[2]) 11. Oktober og 8. Novbr. 1786, 30. Januar 1788. Sorø.

anfører han de alt nævnte grunde mod denne, at de to rigeste og bedst befolkede provinser „bleve fremmede for os i den betydeligste del, der mest sammenknytter venskab, nemlig fælles interesser, og komme selv til at vinde, når statens øvrige dele tabe, ligesom og i samme proportion som Hamborgerne, med hvilke de få én interesse i den del“, dels har han øje for, at det vil være særligt uheldigt, „at hertugdømmet Slesvig, denne betydelige, til det danske rige under navn af Sønderjylland egentlig hørende, og fra samme, med hvad der end kunde ske i tilkommende tider, uadskillelige provins ikke mere skal hjælpe at bære seddelbyrden“. I virkeligheden blev også speciesbanken et af de bånd, der knyttede hertugdømmerne endnu fastere sammen indbyrdes og med Hamborg, end hidtil havde været tilfældet.

I statsrådsmødet d. 8. November synes det at være gået varmt til, Schack Rathlou understøttedes af Rosenkrantz og Stampe, og udfaldet af en afstemning vilde altså have været meget tvivlsomt. Men da befalede kronprinsen, at planen skulde underskrives. Da underskriften kom til Schack Rathlou, sagde han, at han skrev sit navn efter befaling som undersåt, men ikke som rådgiver, og han bad, at hans betænkninger måtte lægges ved sagen, for at han kunde frikendes hos efterslægten. Da ministrene forlod statsrådet, sagde Stampe til prins Fredrik, der havde tiet stille: „Jeg vilde ønske, at Deres kongelige højhed havde sagt Deres mening; De havde da vist sagt det samme som vi.“ „Ja det havde jeg vist gjort“, svarede han. Om eftermiddagen var Schack Rathlou ikke mødt i statsrådsmødet på slottet. Da Schimmelmann her læste planen for kongen, sagde denne: „Zela“! Kronprinsen bad prinsen af Augustenborg at

fortælle Schack Rathlou dette, men han svarede: „Gud give, at kongen må kunne sige Zela til denne plan om 30 år“ [1]).

Samme år, som denne sag således dreves så hensynsløst igennem, var der overgivet Schack Rathlou et hverv, som, hvis det var bleven ført til ende, ikke vilde have fået så lidt indflydelse på den almindelige tænke- og levemåde. Det var nemlig intet mindre end en afskaffelse af alle titler og indførelse af en embedsrang i stedet. Det var ham pålagt af kronprinsen at udarbejde et sådant forslag, men han har selv sympatiseret med tanken. Rangsygen, siger han, har bredt sig mere og mere og forvoldt meget ondt i mange henseender. Folk, der have fået en tittel, have ødelagt sig selv for at kunne leve standsmæssigt, og der har fundet megen insubordination sted, fordi betitlede folk ikke have villet adlyde foresatte, der havde en lavere rang. Med henblik på tiden før 1784 klager han over, at karaktererne ere blevne en vare, der kan købes [2]), og at folk have nået høj rang uden at have tjent, ligesom de ved „lommebreve“ have fået anciennitet flere år tilbage;

---

[1]) Bülows optegnelser. Det kgl. bibl. Deuntzer, H. Stampe 77. Ordet Zela (Sela) er måske det bekendte ord i de gammeltestamentlige salmer. Det forklares på mange måder, deriblandt også, at det betyder „summe, maxime, vehementissime, excellenter, plane“. Ewalds konkordans.

[2]) Hvor sandt dette er, vise mangfoldige kabinetsordrer. Arveprinsen skrev således 16. Marts 1774 til kancelliet: „Den lærde Schiønning, om hvis Fliid man ikke kan tvile, behøver til Fortsættelsen af en Reise fleere Penge, og den Alstrup, som ønsker en Tittel, tilbyder dem. Kongen vil og til Schiønnings Reise skienke dem. Stiftamtmand Levetzau, som har søgt Penge til en nyttig Stiftelse, har fundet Folk, som vil give dem, og man vil vel sørge for at befordre hans og deres Ønske.“

koner have fået højere rang end deres endnu levende eller afdøde mænd, og der har været folk, som ere avancerede efter deres død. Mod alt dette kender han intet andet middel end at afskaffe alle karakterer og den med dem forbundne rang og indføre en embedsrang. Kongen vil ved ordener og nobilitering have midler nok til at belønne fortjenesten. Han har virkelig forfattet et forslag til en klassificering af embederne; men der vides aldrig at være foretaget videre i sagen[1]).

Det havde straks efter 1784 været påtænkt, at Schack Rathlou skulde ind i kancelliet, med hvilket der da tillige skulde ske en forandring; L. Reventlov, der ligeledes skulde ansættes i det, synes allerede at have udkastet planen til denne. I Struensees tid var der blevet indført en rigtignok meget ufuldkommen og kejtet deling i departementer. Denne blev atter ophævet 1772; men forretningernes omfang var for stort, når kollegiet således så at sige skulde udgøre et kontor, og det har formodentlig været en ny deling, der har været påtænkt. Schack Rathlou anerkendte vel, at der trængte til forandringer; men han bevirkede dog, at det udsattes at indføre sådanne, dels fordi han ikke vilde krænke Stampe, der i mange år havde været i så nær forbindelse med kollegiet, dels vilde han, når han selv skulde stå i spidsen for dette, kun nødig finde sig i, at en sådan plan i forvejen udarbejdedes af en anden[2]). Men dertil er sikkert kommet, at han mindst af alt kunde finde sig i, at denne anden skulde være L. Reventlov. Vel siger han, at han gerne skulde arbejde sammen med

[1]) Kabinetsarkivet. Indkomne sager 1786. Smlgn. Sorø program 1877. 21. 22. 25. 27.

[2]) Regeringsskiftet 1784. 313.

ham, men der var dog næppe nogen af alle de unge, der nu vare komne frem, som de ældre mindre forstode og stemmede dårligere overens med end netop ham. Med al hans iver, filantropi og virkelige dygtighed havde han sikkert også mange hanke, hvorpå kritiken kunde hænge sig, hvad den da heller ikke undlod at gøre[1]).

Schack Rathlou fik den gang ikke referatet for kancelliet; men i året 1787 blev det, vist nok på grund af Stampes sygelighed, atter påtænkt at sætte ham i spidsen for det og da tillige at foretage en forandring med dets personale. Men da var spændingen mellem partierne blevet stærkere, og Schack Rathlou nægtede at overtage den ham tiltænkte post, hvis L. Reventlov skulde ansættes under ham. Der har også været tale om Schlanbusch, der protegeredes af Bernstorff, som huskede hans deltagelse i regeringsskiftet, og Colbiørnsen; men heller ikke dem vilde han arbejde sammen med[2]). Schack Rathlou sejrede endnu denne gang; ti der skete ingen forandring i kancelliets personale, derimod søgte han

---

[1]) Numsen skrev 1. Juli 1789 til Schack Rathlou, at prinsen af Augustenborg havde været på Brahetrolleborg „et que Mr. Lux, qui, comme vous l'avez sans doute appris, a demandé à la chancellerie la permission d'oser cathechiser lui même dans ses eglises, lui a fait voir ses arrangements. Quelle âme sensible ne doit pas avoir été vivement emu de voir autant de bonheur repandu autour de ce phénoméne d'homme, mais quelle suject d'affliction n'est ce point pour une telle âme de cire de voir que les paysans ont assez peu d'esprit pour ne point sentir, qu'ils doivent se croire heureux. Aussi n'y a-t-il que des ingrats en Danemarc.“ Ravnholt. — Om hans landvæsen på Brahetrolleborg se „Vor ungdom“ 1890. 277 f.

[2]) „Certainement, je ne me resoudrai jamais à y entrer, si l'on en fait sortir des gens, que je desire à conserver, ou si l'on y met un L. R., un C....n ou un Sl...sch.“ Brev til Bülow 3. Sept. 1787. Sorø.

straks at afhjælpe nogle af de misligheder, der klagedes over, især at kontorpersonalet skaffede sig sportler, der stod på grænsen af det ulovlige. Kort efter sin udnævnelse forbød han de underordnede betjente at overtage kommissioner, at give sig af med rekommandationer og at meddele fremmede noget af kancelliets sager. Hertil er det, Guldberg sigter, når han lykønsker ham til at have afskaffet store uordener [1]). Han blev dog for kort på denne plads til at kunne udrette synderligt; ti allerede det næste år tog han sin afsked fra alle sine embeder.

Som vi således have set, var der bestandig uenighed i ministeriet næsten om alle indenrigske forholdsregler. Derimod har Schack Rathlou øjensynligt i det hele været enig med Bernstorffs udenrigspolitik, og er utvivlsomt bleven dette end mere, jo tydeligere det viste sig, at et pålideligt forhold til Gustav III ikke lod sig tilvejebringe, og at der måtte træffes et valg mellem Sverrig og Rusland. I efteråret 1787 kom kong Gustav III til København og forsøgte på at bevæge den danske regering til at slutte et offensivt og defensivt forbund med Sverrig, et skridt, der vilde have været et brud på Danmarks forpligtelser mod Rusland, og som man ikke skulde antage kunde blive mere tillokkende ved, at den svenske konge uforbeholdent udtalte, at fyrsternes ordholdenhed måtte rette sig efter omstændighederne. Kong Gustav forhandlede ikke blot med Bernstorff, men også med Schack Rathlou. Med denne talte han især om, at de to lande skulde gensidigt garantere hinanden alle deres besiddelser, hvilket han anså for en fordel for Danmark,

---

[1]) Luxdorph 16. Oktbr. 1787. Guldberg til Schack Rathlou 2. Novbr. 1787. Ravnholt.

da han ikke mente sig bundet ved det, som han sagde, tvungne afkald. hans fader havde givet på sin arveret til Holsten. Schack Rathlou udviklede da med endnu mere kraft, end Bernstorff havde gjort, at hans stilling som konge af Sverrig nødte ham til at betragte traktaten som hellig, uden at derimod kunde gøres gældende, at han var søn af en holstensk hertug. Kongen har vel næppe optaget dette godt; men han frafaldt dog påstanden om, at den traktat, han ønskede at slutte, skulde indeholde den omtalte garantibestemmelse[1]).

Grunden til, at Schack Rathlou, som alt omtalt, trak sig tilbage fra forretningerne, var dog egentlig ingen af de ovenfor omtalte konflikter, men derimod hans misfornøjelse med de grundsætninger, der gjorde sig gældende i landboreformerne, og formodentlig tillige personlig uvillie mod rentekamrets første deputerede C. Reventlov, med hvem han stemmede ligeså dårligt overens som med broderen. Han var, om end modstræbende, gået ind på det forsøg, der 1785 gjordes på at give bønderne på Frederiksborg amt ejendomsskøder, så vel som på nedsættelsen af den store landbokommission; men samtidig hermed søgte han på flere måder at modvirke Reventlovs og rentekamrets planer. Da der var tale om at bevirke nogle lempelser i lovgivningen om brændevinsbrændingen, var han ikke tilfreds med rentekamrets forslag hertil, men indsendte på ny sit alt tidligere omtalte forslag fra 1777, „som var den gang min trosbekendelse i den materie, og som efter 9—10 års erfaring er det endnu“[2]). Men endnu mere afgjort modsatte han sig rentekamret, da der blev

[1]) Hist. tidsskr. IV. 1. 694.
[2]) Skr. 9. Maj 1785. Rigsarkivet, Alm. polit. saml.

klaget over dets fremfærd af en godsejer, kammerherre Morgenstierne pa Lundbygård. Denne havde i henhold til fdn. 23. April 1781 udskiftet sine bøndergårde; han var derved kommet i strid med bønderne og havde selv påkaldt rentekamrets hjælp; men da dette fandt, at der var begået fejl ved udskiftningen, klagede han over det og beskyldte det for at søge at tilrive sig ulovlig myndighed ved at blande sig i en udskiftning mellem hans godses bønder alene, medens han formente, at den omtalte anordning kun forlangte kamrets approbation, nar der var tale om udskiftning mellem bondejord og hovedgårdstakst, hvor altså herremanden selv havde interesse i denne. Der var ingen mening i den måde, hvorpå Morgenstierne optrådte, og Schack Rathlou erkendte også, at han burde have en irettesættelse; men bade han og Rosenkrantz delte hans opfattelse, at rentekamret her havde blandet sig i en sag, som ikke kom det ved. Da hans udtalelser herom vistnok kort og klart udtrykke den almindelige godsejeropfattelse af, hvad der var ret og billigt i forholdet mellem dem og bønderne, skulle vi anføre dem. Det er, siger han, „godsejeren, som virkelig ejer den jord, af hvilken fæstebønderne ikkuns er lejere på livstid; han, som er og bør være deres naturlige forsvar, han, om hvilken man umulig kan supponere, at han, når han ikke selv kan vinde noget derved for sin egen mark, skulde ville fornærme den ene af sine bønder for at favorisere den anden; og han, som bedst kan vide, hvad de alle, som ere ham lige nær, kan være mest tjent med“. Hvis rentekamret her skulde have ret til indblanding, vilde frygten for, at det kunde omgøre den trufne ordning, afholde godsejerne fra udskiftning, og endelig, hvad han

især lægger vægt på, vilde kamrets afgørelser forholde vedkommende lands lov og ret. Men dette, siger han, „er som et helligt ord dybt indprentet i alles hjærter, høres af alle munde og betrygger de fattigste og allerringeste af undersåtterne“. — Det er vel dette sidste, der er den vægtigste af hans grunde; ti der var ganske vist en stærk tilbøjelighed til, for at fremme, hvad man anså for gavnligt i landbosager, at spare tid og omkostninger ved ad administrativ vej at afgøre spørgsmål, der egentlig hørte under domstolene. Da Reventlov med dygtighed forsvarede sin fremgangsmåde, tilbød han også, formodentlig i følelsen heraf, at gøre forslag til en anordning om, når denne slags sager skulde afgøres af kamret, og når de skulde henvises til domstolene. Iøvrigt er det ikke vanskeligt at se manglerne ved Schack Rathlous argumentation; fæstegodset var ikke godsejernes frie ejendom, og den upartiskhed, som han forudsatte hos disse, var ikke så konstant en faktor, at der kunde regnes med den. Sagens udfald blev, at Morgenstierne fik en irettesættelse og pålæg om i fremtiden at holde sig fra deslige ubeføjede klager; for så vidt bifaldtes altså rentekamrets fremgangsmåde; men Reventlovs forslag til nye regler for, hvor når kamret skulde have lov til at dømme i lignende stridigheder, bleve ikke approberede. Dette betragtede han selv som et nederlag og Schack Rathlou og hans venner som en sejr, uagtet det ikke synes, at det egentlig har været Reventlovs hensigt at benytte lejligheden til at forøge kamrets magt, men kun nøjagtigere at bestemme de hidtil fulgte regler[1]).

[1]) Rentekamrets resolutionsprot. 1786. 12. B. Her findes en egenhændig tilskrift af Reventlov, som tilstrækkelig viser, at

Ved sin optræden her og formodentlig ved mange flere gange, end vi kunde påvise, at prøve på at sætte grænser for rentekamrets voksende indflydelse var Schack Rathlou i sine standsfællers øjne kommet til at stå som forsvarer af godsejerinteresserne, hvad der ikke skulde gøre hans stilling lettere, da det efterhånden blev klart, til hvilket mål landbokommissionens arbejder vilde føre.

Da Reventlov 1786 gjorde forslag til nedsættelsen af den store landbokommission, frarådede Schack Rathlou ikke denne: han erkendte tvertimod, at fæstebønderne kunde trænge til beskyttelse mod herremændenes vilkårlighed; men han ønskede, at der skulde sættes den bestemte grænser for dens virksomhed. Dette opnåedes dog ikke; ti i den kongelige resolution blev det netop udtalt, at bestemmelsen af alle poster vedrørende forholdet mellem proprietærer og bønder skal grundes på de rettigheder og pligter, som, efter at vornedrettigheden er ophævet, bør have sted mellem jorddrotten og bondestanden, og at senere anordninger, der have forvansket disse, bør ophæves. Herved var ganske vist udtalt, at når der blev spørgsmål om stavnsbåndet, kunde der kun tages hensyn til, hvad der var nødvendigt af militære grunde, ikke til godsejernes formentlige tarv[1]). Men slaget var ikke tabt, fordi der i en resolution var sagt, i hvad retning kommissionen skulde arbejde. Alt kom jo an på, hvem den kom til at bestå af, og i den henseende blev Schack Rathlous forslag fulgt; han var

det er urigtigt, når man har beskyldt ham for ikke at kunne skrive Dansk. Schack Rathlous og Rosenkrantzes skrivelser i „Alm. polit. samling". Holm, Kampen for landboreformerne, 103.

[1]) Holm, Kampen for landboreformerne, 112.

gået ind på, hvad Reventlov havde ønsket, at denne og to andre medlemmer af rentekamret skulde have sæde i den, og at Colbiørnsen skulde være dens sekretær, men desuden foreslog han tre medlemmer af kancelliet, fire jurister, uden hensyn til, om de tillige vare landmænd, og fire godsejere. Hertil kom siden generalauditøren for at varetage hærens tarv. Det kunde ingenlunde efter den sammensætning, den således fik, straks anses for afgjort, at det vilde lykkes at føre arbejderne i den retning, Reventlov ønskede.

Det er her ikke hensigten at skildre kommissionens arbejder eller at vise, hvorledes den især ved Colbiørnens dygtige ledelse og båret af den offentlige mening i København nåede sit foreløbige mål, stavnsbåndets løsning[1]). Schack Rathlou kom i denne tid ikke ud over det standpunkt, han bestandig havde indtaget; han mente, at fremskridtet i landbruget var i god gang, og at man kun vilde forstyrre dette ved så gennemgribende forandringer, og desuden sluttede han sig til de stærke betænkeligheder, der vare udtalte fra generalitetets og admiralitetets side. Derfor kunde han ikke gå ind på at indrømme bønderne flytningsfrihed, før de havde udtjent som soldater eller vare over udskrivningsalderen. Dette udtalte han i erklæringer i statsrådet d. 9. og 30. Maj 1787. Men da han ikke kunde sætte sin mening igennem, indgav han d. 1. Juni begæring om afsked fra alle sine embeder[2]). Han gav afkald på den pension, der var tilsagt ham, men udbad sig pension for sin kone, hvis hun overlevede ham.

---

[1]) Se Holm, Kampen for landboreformerne, især 120—146

[2]) Holm, anf. skr. 149.

Dette skridt kom de fleste aldeles uventet; i kancelliet fik man den første underretning derom af hans karl, som dagen efter bragte portefeuillen ned, og Bernstorff sendte ham samme dag ikke mindre end tre breve, der udtalte hans forbavselse og sorg over, hvad der var sket, og søgte at bevæge ham til at forandre sin beslutning[1]); men denne var urokkelig. Han fik da den forlangte afsked med al hæder; sin plads i statsrådet beholdt han, men beklædte den aldrig siden. Kronprinsen sendte ham en kostbar foræring, der især var ham dyrebar, fordi den indeholdt giverens portræt, og den pension, der vilde være tilkommet ham, skulde oplægges til „et vist almindeligt brug". Rosenkrantz, der havde stået i endnu skarpere opposition mod de nye love end Schack Rathlou, tog ligeledes sin afsked, og da Stampe var aldeles invalid, var der nu ikke en eneste dansk minister mere i statsrådet.

Det var ikke alene Schack Rathlous standsfæller, der beklagede hans afgang, men alle de, der frygtede for den urolige tid, de så nærme sig. Biskop Balle kaldte den et uventet slag, der havde ramt kirken og gejstligheden. D. E., skriver han, „var eneste tilflugt for ægte kristendoms rene lærere, eneste værn mod den fordærvelige nyhedssyge, som ødelægger al grundighed og orden, forstyrrer al gavnlig indflydelse af vores dyrebare religion, og nu ere vi forladte gejstlige, helst de iblandt os, som holde fast ved evangelisk tro og skik, blevne til rov, ikke for spot alene, men for vold og ondskab"[2]). Også den gamle klage over de danskes

---

[1]) Holm, anf. skr. 150.
[2]) Danske samlinger VI. 244.

tilsidesættelse lød igen, denne gang fra den bekendte diplomat Dreier, som da var ansat i Madrid[1]), og Numsen skrev på mærkedagen d. 14. April 1789: „Ak hvem skulde have sagt, at vi skulde blive således delte og adsplittede i løbet af 5 år“. Men var der således sorg over Schack Rathlous afgang hos mange, var der glæde hos andre. Rahbek, der i det hele var meget misfornøjet med ham som universitetspatron, fortæller om den fryd, det var for ham og hans venner, at „det antiliberale parti“ havde resigneret, og for Rahbek forøgedes glæden i høj grad ved, at „hans hulde ven og beskytter, musageten Augustenborg“ blev universitetspatron[2]). At denne glæde deltes i mange kredse, behøver ikke at siges for dem, der kende den iver for landboreformerne, som da især i København havde bemægtiget sig sindene.

Schack Rathlou og hans hustru rejste til Rathlousdal, og så vidt vides, har han siden ikke været i København. De vare nu ene; ti deres eneste datter, som havde været gift med baron Clement Auguste Haxthausen, var død 1778 uden børn. I økonomisk henseende har han næppe havt sorger; ejendommenes værdi var steget så meget, at der ikke længer kunde være vanskelighed ved for et par gamle folk at leve af to hovedgårde, der tilsammen udgjorde 792 tdr. hartkorn. Han synes også at have været veltilfreds med at kunne tilbringe resten af sit liv i ro; idetmindste undredes Sporon, som besøgte ham, over, at han var så munter, uagtet han var så lidt vant til stil-

---

[1]) 27. Aug. 1789. Ravnholt.
[2]) Rahbek, Erindringer III. 190. Smgln. 153, 189.

heden på landet; men Sporon betragtede rigtignok selv sin amtmandspost i Kolding som en utålelig landflygtighed. Men følgerne af de nye love, han havde frygtet så meget for, fulgte ham til Jylland. Han underskrev ikke den adresse mod landbolovene, som Lüttichau og Beenfeldt 1790 overleverede kronprinsen og prins Carl på Louisenlund. Men han har uden al tvivl deltaget i de forhandlinger, der førtes før dens affattelse, og han har aldeles sikkert været enig med de anskuelser, der udtaltes i den. Han tog også siden varmt del i den skæbne, der ramte Lüttichau. Denne havde al tid i højeste grad været en frondeur, og han havde mere end en gang været i kast med regeringen, medens Schack Rathlou sad i den. Således havde han 1780 i „dristige og uoverlagte ord“ vægret sig ved at modtage den kammerherrenøgle, som nu blev ham frataget, og måtte formelig tvinges til dette [1]. Nu forsøgte både Guldberg og Schack Rathlou at tage sig af ham; i deres øjne var han et offer for „Colbiørnismen“; Schack Rathlou gennemså endog hans skrift: „Fuldkomment bevis, at hr. etatsråd C. Colbiørnsen . . . har fornærmet den oplyste menneskelighed, den borgerlige frihed og det danske folk“; Lüttichau forsikrer selv, at han har forandret alt efter Schack Rathlous forslag [2]; hvis dette er tilfældet, kan det ikke siges, at hans bestræbelser for at formilde udtrykkene have havt held med sig; ti det er sagt med sandhed, at et formeligt raseri ånder igennem dets 116

---

[1] Kabinetsprotokollen 1. Dec. 1780.

[2] Lüttichaus og Schack Rathlous brevveksling findes på Ravnholt, også de breve, der indeholde rettelserne til manuskriptet; men de ere således affattede, at det ikke lader sig afgøre, hvorpå disse i det enkelte ere gåede ud.

sider[1]). Men det er mellem mange andre et tegn på, hvor højt stridens bølger gik i disse år, at en så sindig mand som Schack Rathlou har kunnet gennemse et sådant skrift uden at råde forfatteren til enten at omarbejde det eller at holde det tilbage. Den retssag, som det pådrog Lüttichau, blev af Schack Rathlou fulgt med den største interesse. Lüttichau tænkte på selv at rejse til København, men Rosenkrantz skrev til ham og frarådede dette, fordi han vilde udsætte sig for ubehageligheder, da alle klubberne vare på hans modstanders side. Schack Rathlou derimod skrev til ham: „Det kan jeg på min hæder og ære forsikre og bedyre Ds. hvbh., at var jeg i denne fald i Deres sted, så befalede jeg mig Gud og stolede på ham og min gode sag, rejste til København for selv at våge over, hvordan min advokat forsvarede det dyrebareste af det, man kan eje på jorden, gik enhver mand, ven eller fjende, med en anstændig og beskeden frejdighed under øjnene og tænkte, dog uden at sige det, som Luther, da han drog til Worms“. Dette råd faldt i god jord hos Lüttichau, der var lige så modig, som han var ubesindig; han rejste virkelig og var i København, da dommen i hans sag afsagdes d. 7. April 1791. Som bekendt mortificeredes beskyldningerne mod Colbiørnsen, og han idømtes for sit herved udviste „skammelige og lovstridige forhold“ en bøde af 1000 rd.

Både Schack Rathlou og Guldberg vedbleve dog at interessere sig for ham, uagtet han voldte dem mange bryderier, fordi han, som Guldberg siger, aldrig spurgte sine venner til råds, før det var for sildigt. De gjorde

---

[1]) Holm, Kampen for landboreformerne, 216.

sig umage for at bevæge ham til ikke at sælge sin gård Åkær, men forgæves. Da han i Tyskland var bleven rigsgreve og excellence, glædede det dem; det, udbryder Guldberg, kan man kalde oprejsning! Det var dog måske mest hans kone, Karen Benzon, der vakte deres medlidenhed; hun led meget under mandens ubesindigheder[1]).

Men det var ikke blot Lüttichau, der blev berørt af de store forandringer, der nu skulde ske. Godsejerne måtte se at komme til overenskomst med deres bønder om hoveriet, og amtmændene skulde mægle, hvor man ikke kunde komme ud af det med det gode. Når man læser Guldbergs breve til Schack Rathlou, skulde man tro, at der var en uro og et virvar, som aldrig kunde opredes. Der føres klage over „de københavnske landmænd“, over regeringen, som i sin travlhed overdænger embedsmændene med forretninger, så de næppe have tid til at ånde, og over de mange godser, hvor der var strid og misfornøjelse, fordi bønderne gjorde urimelige fordringer. Schack Rathlou har sikkert efter hele sin natur været en god godsejer; Guldberg siger, at han behandlede sine bønder faderligt. Men nu måtte også han i slutningen af året 1791 skrive til Skanderborg til sin amtmand, at han ikke kunde komme til akkord med dem. Men få måneder efter kan Guldberg dog ønske ham til lykke med, at dette er sket, og samtidig melde, at man også er kommet overens på godserne omkring Århus. Og mærkeligt nok, efter den tid nævnes landbovæsnet næppe i Guldbergs breve; alle vanskeligheder

[1]) Schack Rathlous brevvekslinger med Guldberg og Lüttichau. Ravnholt.

synes overvundne, vistnok langt lettere end man havde tænkt både på Rathlousdal og i Århus, men sikkert uden at man noget af stederne har tænkt på, om man dog ikke havde taget fejl, når man anså dem for så uovervindelige.

Men blev end denne sorg hurtigt slukket, så var man desto mere forfærdet og oprørt over, at regeringen ikke tog sig af pressens udskejelser. Man læste med forfærdelse Riegels's skrifter o. desl. Bruns „Aristokraternes katekismus“ var for Guldberg „sarkasmernes toppunkt“. Numsen skrev 1790 til Schack Rathlou, at han tidt tænkte på, hvad denne for lang tid siden havde sagt ham så mange gange, om hvad enden vilde blive. Nu, siger han, arbejder „den store Colbiørnsen, som nogle kalde vor polarstjærne, men de fleste vor komet“, på et pressereskript; men det var meget bedre at straffe de skyldige forfattere efter de bestående love. Også andre af Schack Rathlous korrespondenter berettede om „det djærve skriveri“, der varer ved og bliver alt værre og værre. Professor Treschow, sognepræst ved Garnisonskirken, gav det skyld for adskillige pøbeloptøjer, som han fortalte om. Man må huske, at alt dette den gang sås i den franske revolutions belysning, og det kan ikke undre os, at den tids begivenheder nok kunde se temmelig skrækindgydende ud for gamle mænd, der vare opvoksede under rolige forhold.

Da Christiansborg brændte 1794 og en stor del af byen det næste år, så mange deri Guds straf for folkets synder. Schack Rathlou skrev 1799 til den alt nævnte prof. Treschow:

„På Københavns ulykkelige ildebrand kan jeg ikke tænke uden med den allerinderligste bedrøvelse. I de

mange år, jeg har levet, er der aldrig mødt mig selv eller mit hus noget ulykkeligt tilfælde, skønt jeg har havt ret mange og ret smertelige, som således har nedbøjet mig som denne ulykke. Men hvad skal vi sige! det er Guds hånd, som atter har tugtet os. Vi må bære det med tålmodighed og indskrænke os alene til at anråbe hans barmhjærtighed, at denne tugtelse må føre os tilbage til hans frygt, til et kærligt og taknemligt skønnende på vores lykkelige regeringsform, og til dyd og gode sæder, hvilket alt på nogen tid er temmelig bleven sat til side af en del iblandt os; ti så kan også denne ellers sørgelige begivenhed tjene os til gode, og det give Gud for hans skyld, som vi skylde alt det gode, vi nyde, og hvis forbøn alene gør vor frelse, skønt det så ofte miskendes og i det mindste ej påskønnes i vore dage, som det burde, hvorom nogle af de ugudelige flyveblade, som vi oversvømmes med, og som ere misfostre af vores trykkefrihed, desværre give alt for bedrøvelige prøver."

Schack Rathlou oplevede dog året før sin død presseloven af 1799. Det sidste brev fra Guldberg til ham, der er bevaret, udtaler dennes glæde over den.

Det var dog ikke blot i hans øjne sørgelige efterretninger, han fik fra København; det kan kun have glædet ham, da G. C. Haxthausen 1789 kunde meddele ham, at han selv og Erik Skeel vare blevne kaldede til medlemmer af statsrådet, fordi det var bleven anset for nødvendigt, at dansk fødte mænd havde sæde i dette. Efter hele den måde, hvorpå Numsen meddelte ham det, må det antages, at denne har været vis på, at Schack Rathlou har delt hans tilfredshed med, at Bülow 1793 faldt i unåde. Det næste år

kan han berette, at det går tilbage for det tyske parti i København, og 1796, at kronprinsens sindelag mod ham. der havde været meget unådigt, nu var i høj grad forandret.

Men det var ikke blot politik, der optog Schack Rathlous tanker i hans sidste år. Hans optegnelser vise, at han har læst meget, og at de literære interesser indtog en betydelig plads i hans liv. Han og hans kone gennemlæste en del af manuskriptet til Guldbergs nye testamente, og deres dom, siger denne, var ham mere værd end et helt fakultets. Også en anden forfatter, sognepræsten ved Garnisonskirke, prof. Treschow, rådførte sig med ham, før han udgav sin Fredrik Danneskiolds levnet. Desuden udførte han et arbejde, som har fået betydning for eftertiden, ved at ordne sine talrige breve og optegnelser, som nu ere en hovedkilde til hans tids historie, der ingenlunde, heller ikke ved denne afhandling, er udtømt. Det fortjener at nævnes, som et bevis på hans orden og samvittighedsfuldhed, at der i modsætning til, hvad der har været tilfældet med de fleste statsmænds efterladenskaber, næppe imellem hans talrige papirer findes noget eneste offentligt dokument af den art, som burde have sin plads i arkiverne.

Schack Rathlou mistede sin hustru d. 20. Maj 1798, selv døde han 72 år gammel d. 7. Juni 1800. Han hører ikke mellem de store statsmænd, der have blik for, hvad fremtiden vil bringe; overfor P. A. Bernstorff, der stod ved hans side det meste af den tid, han var minister, kan han ikke stå mål. Det er jo en fælles skæbne for alle statsmænd, der have gjort modstand mod reformer, som siden have vist sig heldbringende, at der derved er kommet til at falde en skygge over deres

navn. Dette er måske ikke mere end billigt; men det må dog heller ikke overses, at når deres modstanderes klarere blik på forholdene gik af med sejren, så have de dog ofte havt en indflydelse på, både at reformerne først kom i den rette tid, og at de bleve holdte indenfor de tilbørlige grænser. Men Schack Rathlou har jo ikke blot skrevet sit navn i historien som en modstander af trykkefriheden og landboreformerne. Der er vigtige begivenheder i folkets historie, der uden ham vilde have fået en anden skikkelse; æren for, at mageskiftet med Rusland kom i stand, tilkommer ham næst efter den ældre Bernstorff, og han deler med Bülow fortjenesten af at have forhindret, at regeringsskiftet 1784 blev en revolution. Men frem for alt er hans navn uadskillelig forenet med indfødsrettens indførelse. I det hele fortjener han at mindes, fordi han var bevidst national i en tid, hvor der kunde trænges dertil; han stod i mange år som fører for det egentlig danske parti, og dette nåede i disse år en livskraft, der skaffede det sejren, om det end var et foreløbigt nederlag for det, da han trak sig tilbage.

Litteratur og Kritik.

A. Erdmann: Über die Heimat und den Namen der Angeln. (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. I. 1.) Upsala 1890. (118 SS.)

De Theorier, man har bygget paa Bedas Udsagn om Udvandringen til England fra det gamle danske Landskab Angel mellem Flensborg Fjord og Sli, ere vel ofte her blevne gendrevne, men da de staa i Forbindelse med Tydskernes Yndlingslære, at oprindelig have tydske Stammer beboet hele det nuværende Danmark, og at disse ere fordrevne af de fra Sverig kommende Daner, gentages de den Dag idag af Tydsklands lærdeste Mænd. Hr. A. Erdmann har taget sig for at undersøge Spørgsmaalet fra Grunden af, og da han ikke alene er i Besiddelse af den historiske Lærdom, men ogsaa i sproglig Henseende er i Stand til at anvende Resultaterne af den sammenlignende Sprogvidenskab, har hans Bevisførelse et saadant Grundlag, at det lille Skrift fortjener Opmærksomhed.

Med Hensyn til vort Angel gør han bl. a. opmærksom paa, at dette aldrig, som tydske Forfattere paastaa, har heddet Angeln og saaledes skulde være dannet i Lighed med Preussen, Hessen, Franken af Folkenavne i Dativ Flertal, og han viser ligeledes, at den Paastand, at Angel skulde betyde et Hjørne, er greben ud af Luften, thi for det første danner Angel intet Hjørne, men er en bred Strækning mod Havet, og dernæst findes i intet germansk Sprog noget med Angel beslægtet Ord i den Betydning; det engelske a n g l e, Hjørne, er et fransk Laaneord fra det 14. Aarh. Dernæst undersøger han Stam-

merne paa ang og ank og finder Grundbetydningen snever, i Lighed med oldn. angr, et snevert Vand. Ligesaa findes i Haalogaland Distriktet Öngull, der er samme Navn som vort Angel, men da Angel er en flad og bred Landstrækning, kan den ikke selv være forekommen Beboerne som indsnevret, men Navnet stammer fra den snevre Sli; det er bekendt nok, hvorledes Vandes Navne gaa over paa det omgivende Distrikt. Forf. mener, at Angel, eller, som han betegner det efter Videnskabens nyeste Smag, *Angloz, er det ældste Navn paa Sli, der forudsættes opr. at have heddet *Slîwio; at Forf. har Ret og der virkelig er v i Stammen, ses af et Engnavn fra c. 1300 i Marsken vesten for Ribe: in Slævi[1]). Sli eller Slæ er en dyndet frugtbar Jordart.

Forf. imødegaar Arnolds Bevisførelse (i Deutschlands Urgeschichte), at Stednavne paa Endelsen -lev, der findes i Thüringen, skulde bevise, at tydske Angler have trængt op i Jylland og givet Landet Navn, thi i selve Angel findes ikke et eneste Stednavn med denne Endelse, medens den er meget almindelig i det øvrige Danmark, og Følgen vilde da være, at det var hele Danmark, ja Sverig med, der var blevet indtaget af Anglerne. Han viser, hvorledes den ligebetydende Endelse -arv findes paa Gulland, men ikke paa de nærmeste Strækninger af det svenske Fastland, kun i Dalarne, Helsingeland og i Norge, med hvilke Egne man aldrig har tænkt sig nogen Forbindelse fra Gulland. Saadanne Navneformer udvikles af sig selv, uden at man derpaa kan bygge ethnografiske Forhold.

Der er ej heller nogen Omtale af Folket Angler i Jylland af Forfattere i 8.—11. Aarh., noget man dog kunde have ventet f. Ex. i Kong Alfreds Orosius, hvor alene Landskabet nævnes. Ligeledes frakender Forf. de engelske Kvad Wídsíð og Béowufl nogen Betydning som historiske Kilder; han er enig med Müllenhoff i, at Anglerne først i Britannien bleve bekendte med Grundlaget for Béowulfkvadet, hvorfor man ikke kan bygge noget paa disse Kvad, der ere digtede i Egne langt fra Sag-

[1]) Ribe Oldemoder S. 98, 104.

nets oprindelige Hjemstavn, hvad enten nu dette var Jylland eller Sverig. Forf. erklærer sig ogsaa for den af flere tydske Lærde udtalte Mening, at de til England under Hengest udvandrede Jyder var den tydske Stamme „Eutii", oldgermansk Ytas.

Anglerne vare bosatte nord for Thüringen mellem Elben og Saale; af de Levninger, der ere bevarede af deres Sprog, ses det, at de vare beslægtede med Friserne; i Forening med dem ere de sejlede ad Elben og derfra til England. Hvad deres Navn angaar, udfinder Forf. dette ved at undersøge Betydningen af de forskjellige Stammers Navne, saaledes som de forekomme hos Oldtidens Forfattere. De 4 Klasser, hvori de i saa Henseende maa deles, ere a) efter Landets Beliggenhed og naturlige Beskaffenhed: Marcomanni (Grænseboer), Aviones (Aaboer), Fahali (Sletteboer); b) efter Hovedvaabenet: Saxones (Sax, Sværd), Heruli (heru, oldn. hjör, Sværd), Suardones (Sværd), Longobardi (Langøxe), Vandali (Stav, let Spyd), Franci (Kastespyd), Chattuarii (Hjelmbærere); c) efter en aandelig Egenskab: Frisii (dristige), Thuringi (tapre), Sugambri (meget tapre), Balthi (modige), Sciri (glimrende), Teutoni (mægtige); d) efter et Forbund mellem flere Stammer: Svebi, Alamanni, Semnones, Silingi, Lugii. Efter Undersøgelse af de forskellige sproglige Rødder kommer han til det Resultat, at Angli høre til Klasse b) og betyde Spydbærere.

Det er velgørende at læse dette Skrift, der i en jevn og let fattelig Stil paa en grundig Maade underkaster først de oprindelige Kilder og dernæst de forskellige Opfattelser af disse en rolig Kritik og som udtaler sig med stor Beskedenhed om sine Resultaler; det er sjelden i vore Dage at se en Forfatter udtale sig saaledes: „Rigtignok synes det for nærværende Tid næppe muligt at frembringe fuldgyldige Beviser for en afgørende Løsning af Spørgsmaalet. De gamle Kilder ere for ufuldstændige, uklare og modsigende. Man maa for det meste lade det bero med en større eller ringere Grad af Sandsynlighed." Det er ogsaa velgørende at se en uhildet Videnskabsmand slutte sig til de Resultater, hvortil vi her i Landet ere komne for længe siden, navnlig siden 1862, da E. Jessen

udgav sine Undersøgelser om dansk Oldhistorie, der for den yngre Slægt var som et forfriskende Bad efter Arbejdet i megen død Lærdom. Forf. stiller sig mærkværdig nok tvivlsom lige overfor Spørgsmaalet om Betydningen af sidste Stavelse i Slesvig, i det han mener, at Sliesthorp i Einhards Annaler peger hen paa, at vig er lig det germ. wik, Plads, Flekke, men da Vig ellers kun kendes i Betydningen Havbugt i danske Stednavne, hvorom det en Mil østen for Slesvig ogsaa ved Sli liggende Steksvig bærer Vidne, er Sliesthorp, Saxos Sle oppidum, et Navn, der er fortrængt af Navnet paa Vigen. Om Forholdene ved Slesvig henvises til P. G. Thorsens indholdsrige og grundige „De danske Runemindesmærker“ I, 163—84.

O. Nielsen.

Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1891

vedrörende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. R. 2. Bd. 2.—3. H. Kra. S. 101—292.

Af indholdet fremhæves: G. Storm. Om Amund Sigurdssøn Bolt og Urolighederne i det sydlige Norge 1436—38. S. 101—40. — Hidtil ukjendte Optegnelser af Biskop Jens Nilssøn. Ved F. R. Friis. S. 141—55. (Fra 1559—76.) — H. J. Huitfeldt-Kaas. Tønne Huitfeldt til Thronstad. S. 156—206, 213—70. — Smaastykker. Indkvarteringer i Trondhjem. Ved A. Hagemann. S. 211—12. (Brev fra 1767.) O. Isaachsen. En Undersøgelse af Altar-Maleriet i Valle Kirke i Setersdalen. S. 286—89. G. Storm. Om Christiania Markeds Ælde. S. 289—92.

Skilling-Magazin til Udbredelse af almennyttige Kundskaber. 16. Aarg. 85.—86. Bd. Kra.

Af indholdet fremhæves: Fra Søkrigen mod England. Nr. 29. — Uddrag af Generalmajor Erik Ankers Optegnelser, 1785—1858, delvis overs. fra Fransk og udg. ved C. J. Anker. Nr. 36, 38, 40, 42, 44, 47, 49.

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 11. årg. Sthm.

Af indholdet fremhæves: A. Hammarskjöld. Om Tordenskjold och Svenskarne. (Fortsættelse.) S. 1—72. — H. Hildebrand. St. Sigfrid och hans mission. S. 73—88. — G. Djurklou. Svenska slägter med sparren öfver ett blad till sköldemärke. S. 137—84. — H. Schück. Våra äldsta historiska folkvisor. S. 281—318. — A. Hammarskjöld. Svenska flottan under Vasakonungarne. (Anmeldelse af Zetterstens Svenska flottans historie åren 1522—1634.) S. 319—54. — K. H. K.: Engelbrekt Engelbrektsson. S. 362—64. Som tillæg. Unionsbrevet fra Kalmarmödet 1397. Spörgsmål til Hr.

Kancelliråd O. S. Rydberg fra Kr. Erslev; og: Svar på Hr. Professor Kr. Erslevs spörsmål af O. S. Rydberg. 14 s.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad. Nr. 217—34. 1890 og 1891 jan.—juni. Sthm.

Af indholdet fremhæves: I årg. 1890. C. Wibling. Tvänne medeltidsgrafvar i Lunds domkyrka. S. 116—24. (Ærkekisperne Karls † 1334 og Magnus' † 1390.) — I årg. 1891. Hs. Hd. Medeltidssmycken från Halland. S. 29—31. — H. Hildebrand. Fynd fra Källemosse i Skåne. S. 90—94. (Fra beg. af det 16. årh.)

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 21. Bd. Kiel.

Af indholdet fremhæves: J. G. C. Adler. Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864. S. 3—136. — C. Godt. Bischof Waldemar von Schleswig und die Cistercienser von Guldholm. Ein Beitrag zur Geschichte Schleswigs im 12. und 13. Jahrhundert. S. 139—86. — Eckermann. Die Eindeichungen von Husum bis Hoyer. (Mit Karte.) S. 189—234. — A. Wolff. Flensburgs Belagerung im Jahre 1431. S. 237—64. — Detleffsen. Johann Rist's geschäftliches Treiben als gekrönter Poet und kaiserlicher Pfalz- und Hofgraf. S. 267—93. — A. Wetzel. Schleswig-Holsteiner auf der Universität Bologna. S. 297—306. — Bertheau. Heinrich Rantzau als Geschichtsforscher. S. 309—64. — C. E. Carstens. Zur Geschichte der Sectirer Nicolaus Teting u. Hartwig Lohmann. S. 375—83. (Fra beg. af det 17. årh.) — Kleinere Mittheilungen. H. Handelmann. Der Münzfund von der kleinen Paaschburg bei Itzehoe. S. 387—90. P. v. Hedemann. Das öffentliche Archiv der Familie v. Hedemann gen. v. Heespen. S. 392—94. (Jfr. 20. bd. S. 193 ff.)

Hansische Geschichtsblätter. Hrsg. vom Vereine für Hansische Geschichte. Jahrg. 1889. Lpz. 1891.

Af indholdet fremhæves: C. Schumann. Die Deutsche Brücke in Bergen. S. 53—125. — W. Stieda. Lübeck, Rostock und Landscrona. S. 211—18.

Mittheilungen des Vereins für Hamburgische Geschichte. 14. Jahrg. 1891. Hamburg.

Af indholdet fremhæves: J. F. Goldschmidt. Zur Hamburgischen Kunstgeschichte. S. 207—13. (Om Kristian VIII's besøg i H. 1840.) — C. Walther. Jacob Moers. S. 227—32. (Guldsmed i det 17. årh., der arbeidede en del i dansk tjeneste.) — V.: Das Geschenk der Stadt Hamburg an den König Friedrich III. von Dänemark zu seiner Thronbesteigung, 1648. S. 232—33.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 56. Jahrg. Hrsg. von *H. Grotefend.* Schwerin.

Af indholdet fremhæves: F. Techen. Überblich über die Geschichte Wismars. S. 1—17. — K. Koppmann. Die Ereignisse in Rostock von 1311, September 17, bis 1314, Januar 21. S. 33—62. — Crull und F. Techen. Die Grabsteine der Wismarschen Kirchen.

S. 95—148. (S. 123 aftrykkes en epitafiumsindskrift over Henrik Dinggrav, hofpræst hos hertug Hans den ældre; s. 129 over en dansk oberst Johan Wooght † 1679.)

Baltische Studien. Hrsg. von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 41. Jahrg. Stettin.

Af indholdet fremhæves: O. Blümcke. Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges. S. 1—98. (Fortsat fra 40. Jahrg.) — Allerhand Scherz, Neckereien, Reime und Erzählungen über pommersche Orte und ihre Bewohner. Mitgetheilt von O. Knoop. S. 99—203. (S. 129 et sagn om dronning Filippas tog mod Stralsund og Greifswalde 1429.)

Proceedings of the society of antiquaries of Scotland. Session 1890—91. Vol. 25. Edinburgh.

Af indholdet fremhæves: G. Goudie. Some forgotten incidents and personages in the local history of Shetland. S. 30—68. (Omtaler også norske og danske i det 15.—16. årh.) — G. Goudie. A. Norwegian conveyance of land in Shetland, 1537. S. 188—96. — H. F. M. Simpson. The Southesk and other rune prime-staves or Scandinavian wooden calendars. S. 256—333.

Tidsskrift for Retsvidenskab, udg. af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse. 4. Aarg. 1891. Kra.

Af indholdet fremhæves: N. Lassen. Den Struensee'ske Proces. S. 219—303. — E. Hertzberg. Den moderne Retshistorie. S. 385—405. — V. A. Secher. Nordisk Literaturfortegnelse for 1890. S. 480—91. — L. A. Det norske Sorenskriver-Embedes 300 Aars-Jubilæum. S. 514—18.

Luthersk Ugeskrift. Udg. af *M. J. Færden* og *C. A. Bugge.* 4. R. 1.—2. Halvaar. Kra. 1891.

Af indholdet fremhæves: I 1. Halvaar. Aktstykker til Katekismusundervisningens Historie i det 17de Aarhundrede. Ved A. Skavlan. S. 48—51, 65—69. — I 2. Halvaar. Fra Konventikelplakatens Tid. Ved A. Skavlan. S. 152—56. — D. Thrap. Efterretninger om nordenfjeldske Prester i Slutningen af 17de Aarhundrede. S. 305—09, 321—25, 342—44, 369—73, 401—07.

Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen- und Schulblatt. Jahrg. 1891. Pinneberg.

Af indholdet fremhæves: C. E. Carstens. Aus der schleswig-holstein'schen Predigergeschichte. XXXV. Pastor H. Steffensen. Nr. 4 og 6; Zwei Pröpste Prahl. Vater und Sohn. Nr. 20.

Arkiv för nordisk filologi, utg. genom *A. Kock.* 7. bd. N. f. 3. bd. Lund.

Af indholdet fremhæves: S. Bugge. Harpens Kraft. Et Bidrag til den nordiske Balladedigtnings Historie, forfattet under Medvirkning af Prof. M. Moe. S. 97—141. — E. H. Lind. Bibliografi för år 1889. S. 265—92. — F. Jónsson. Konrað Gíslason. S. 293—303. — Professor K. Gislasons autobiografiske optegnelser. Ved Kr. Kålund. S. 378—83.

Zeitschrift für deutsche Philologie. Hrsg. von *H. Gering* und *O. Erdmann.* 23. Bd. Halle a. S.

Af indholdet fremhæves: Gerstenbergs Briefe an Nicolai nebst einen Antwort Nicolais. Mitg. von R. M. Werner. S. 48—67. — J. Paludan. Ältere deutsche Dramen in Kopenhagener Bibliotheken. S. 226—40. — K. Maurer und H. Gering. August Theodor Möbius. S. 457—70.

Samlaren. Tidskrift utg. af svenska literatursällskapets arbetsutskot. 12. årg. Upsala.

Af indholdet fremhæves. H. Schück. Lekare och Ballader. S. 44—57. — H. Schück. Svenska Medeltidsförfattare. S. 154—70.

II. Samlinger og særskilt udgivne skrifter.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin hrsg. von *J. Jastrow.* XI. Jahrg. 1888. XII. Jahrg. 1889. Berlin.

Dr. H. Schjøth fra Kristiania behandler litteraturen om Danmark og Norge i XI. Jahrg. III, 181—202 og XII. Jahrg. III, 135—49 (indtil 1523; fortsættelsen findes i den i 1892 udkomne XIII. Jahrg.). Litteraturen om hertugdømmerne behandles af Dr. Krause fra Rostock i XI, II, 216 f. og XII, II, 362 f.

E. Mogk. Skandinavische sprachen. (Jahresbericht über die erscheinungen auf dem gebiete der germanischen philologie. Lpz. 13. Jahrg. 1891. S. 206—41.)

A. Erdmann. Über die Heimat und den Namen der Angeln. Upsala. 118 s. (O. m. t.: Skrifter utg. af humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. I, 1.)

C. F. Keary. The Vikings in Western Christendom, A. D. 789 to A. D. 888. London. XV + 511 s.

Zimmer. Über die frühesten Berührungen der Iren mit den Nordgermanen. (Sitzungsberichte d. kgl. preusz. Akademie d. Wissenschaften zu Berlin. Jahrg. 1891. S. 279—317.)

F. Khul. Die Geschichte Palnatokis und der Jomsburger, nach der jüngsten altnordischen Bearbeitung erzählt. Graz. 32 s.

A. de Vlaminck. Les origines de la ville de Gand. 127 s. (Mémoires couronnés et autres mémoires publ. par l'academie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°. T. XLV. Brux.)

S. 57 ff. „Incursion des Normands".

D. Tesoroni. The Anglo-Saxons at Rome. (The archæological review. A journal of historic and pre-historic antiquities. Vol. IV. S. 32—50. *1890.*)

S. 41—42 omtales Knud d. Stores Romerrejse.

Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle age. 21. Vol. VIII. Giraldi Cambrensis opera. De principis instructione liber. Ed. by *G. F. Warner.* LXVII + 432 s. 39. Vol. V. Jehan de Waurin. Recueil des croniques et anchiennes istories de la Grant Bretaigne, a present nomme Engleterre. Ed. by *W. Hardy* and *E. L. C. P. Hardy.* From a. d. 1447 to a. d. 1471. 739 s.

39, V. S. 458 omtales et dansk gesandtskab til England 1464.

U. Robert. Bullaire du pape Calixte II. 1119—1124. Essai de restitution. T. 1—2. Paris. C + 397 s. og 533 s.

C. Godt. Untersuchungen über die Anfänge des Herzogtums Schleswig. (Jahresbericht d. Kgl. Christianeums zu Altona 1890—91. S. I—XXIV. 4°.)

L. Dolberg. Die der Abthei Doberan bis zum Jahre 1365 gemachten Schenkungen. (Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und Cistercienser-Orden. 12. Jahrg. 2.—3. H.)

F. Zickermann. Das Lehnsverhältnis zwischen Brandenburg und Pommern im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. (Forschungen zur Brandenburgischen und Preuszischen Geschichte. 4. Bd. S. 1—120.)

Berører jævnlig forholdet til Danmark.

Les registres de Grégoire IX, d'après les manuscrits originaux publ. par. *L. Auvrai.* 2. fasc. Paris. 4°.

Les registres d'Innocent IV, d'après les manuscrits originaux du Vatican publ. par *E. Berger.* Paris. 9. fasc. S. 1—152. 4°. *1890.* [1251—52.]

Hanseakten aus England 1275 bis 1412. Bearbeitet von *K. Kunze.* Halle a. S. XLVIII + 404 s. (O. m. t.: Hansische Geschichtsquellen. Hrsg. vom Verein für hansische Geschichte. VI. Bd.)

Les registres de Nicolas IV, d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican publ. paa *E. Langlois.* 5.—6. fasc. Paris. S. 545—816. 4°. [1290—91.]

Af utrykte aktstykker mærkes 3 breve til og om Jens Grand fra 13,17/9 1291 (s. 812) og et afladsbrev til minoriterne i Flensborg (s. 815 jfr. reg. nr. *673).

Th. Fischer. Heinrich der Löwe von Mecklenburg. Inaug.-Diss. Schwerin. 75 s. *1889.*

Pommersches Urkundenbuch. III. Bd. 2. Abth. 1296—1300. Hrsg. vom kgl. Staats-Archiv zu Stettin. Bearb. von *R. Prümers.* Stettin. S. 259—728 + IV s. 4°.

Indeholder tillige register til 2. og 3. bd.

Les registres de Boniface VIII, d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican publ. par *G. Digard, M. Faucon* et *A. Thomas.* 6. fasc. Paris. Sp. 321—554. 4°. [1299.]

Af utr. breve kan særlig fremhæves et klagebrev af 18. marts til greven af Hannau (Hanonia), der havde overfaldet mag. Martin, den danske konges kansler, samt kongens øvrige udsendinge på deres (2.) rejse til Rom. (Sp. 398—99.) Desuden sp. 397 et afladsbrev til et alter i Slesvig domkirke stiftet af mag. Martin.

Vatikanische Akten zur Deutschen Geschichte in der Zeit Kaiser Ludwigs des Bayern. Auf Veranlassung S. M. des Königs von Bayern hrsg. durch die hist. Commission bei d. Kgl. Akademie d. Wissenschaften. Insbruck. XXIV + 926 s.

Indeholder flere bidrag til dansk hist. og navnlig til Sønderjyllands kirkehist.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Hrsg. von *P. Hasse.* 3. Bd. (1301—1340). 5.—7. Lief. Hamburg u. Lpz. S. 321—560. 4°. [1325 7/11—1338 19/1.]

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Hrsg. von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 9. Th. Lief. 1—4. Lübeck. S. 1—320. 4°. [1451—1456.]

H. Oncken. Zur Kritik der oldenburgischen Geschichtsquellen im Mittelalter. Inaug.-Diss. Berlin. 146 s.

Danske forhold omtales f. ex. s. 72—73. S. 134—46 gives en oversigt over den oldenborgske historieskrivning efter reformationen.

P. Simson. Danzig im 13jährigen Krige von 1454—1466. Inaug.-Diss. Danzig. 136 s.

Ghinzoni. Rettifiche alla storia di Bernardino Corio a proposite di Cristiano I. re di Danimarca. (Archivio storico lombardo. XVIII. fasc. 1.)

Æ. J. G. Mackay. On the relations of Scotland and Denmark in the reigns of James IV of Scotland and Hans of Denmark. (Skal efter Proceedings of the society of antiquaries of Scotland. Vol. XXIV. S. 147 findes som indledning til Mackays udg. af William Dunbars digte i Publications of the Scottish text society.)

Leonis X. pontificis maximi regesta. E tabularii Vaticani manuscriptis voluminibus aliisque monumentis colligi et edi coepta a *J. Hergenroether*, composuit *F. Hergenroether.* Friburgi Brisgoviae. Fasc. VII—VIII. S. 1—216. 4⁰. [1/1 1515—16/10 1515.]

L. Schwabe. Herzog Georg, ewiger Gubernator von Friesland. (Neues Archiv f. Sächsische Geschichte u. Alterthumskunde. 12. Bd. S. 1—26.)

S. 18 og 21 omtales forbund med Danmark.

A. Strindberg. Relations de la Suède avec L'Espagne et le Portugal jusqu'à la fin du dix-septième siècle. (Boletin de la real academia de la historia. T. 17. Cuad. 4. Oct. 1890.)

Omtaler bl. a. også Kristjern II's forbindelse med Spanien.

A. Strindberg. Les relations de la France avec la Suède jusqu'à nos jours. Esquisses historiques des relations des deux pays. Paris. 249 s.

Jfr. Svensk hist. tidskr. 11. årg. s. 69.

Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udg. af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 13. Saml. 2. D. Kra. S. 417—896. [1526—1570.]

A. Sack. Deutsches Leben in der Vergangenheit. 2. Bd. Halle a. S. VI + 875 s.

Af indholdet fremhæves: Die Hansa und der Seeraub im 16. Jahrhundert. S. 247—67.

H. Virck. Lübeck im Jahre 1536. Nebst einem Briefe Bugenhagens. (Zeitschrift für Kirchengeschichte. Hrsg. von Th. Brieger. 12. Bd. Gotha. S. 566—75.)

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Arranged and catalogued by *J. Gairdner.* Vol. XII. P. II. London. XLI + 727 s. [1. juni 1537—31. dec. 1537.]

H. Kiewning. Herzog Albrecht von Preuszen und Markgraf Johann von Küstrin als Unterhändler zwischen dem deutschen Fürstenbunde und England. (Forschungen zur Brandenburgischen und Preuszischen Geschichte. 4. Bd. S. 137—75.)

S. 146—48, 60, 65—66 omtales dansk mægling.

Konung Gustaf den förstes registratur. Utg. genom *V. Granlund.* XIII. 1540—41. Sthm. 356 + 56 s. (Handlingar rörande Sveriges historia utg. af riksarkivet. 1. serien.)

Briefwechsel Landgraf Philipp's des Groszmüthigen von Hessen mit Bucer. Hrsg. und erläutert von *M. Lenz.* 3. Th. Lpz. 638 s. (O. m. t.: Publicationen aus den kgl. Preuszischen Staatsarchiven. 47. Bd.)

Kristian III nævnes flere gange f. ex. s. 108, 348, 65. Bindet indeholder tillige register for 1.—3. bd.

Paillard. L'invasion allemande en 1544. Fragments d'une histoire militaire et diplomatique de l'expédition de Charles-Quint écrite sur les documents originaux inédits des archives de Bruxelles, de Vienne et de Venise. Mis en ordre et publ. par *Hérelle.* Paris. VI + 450 s.

Acts of the Privy Council of England. New Series. Vol. III. A. D. 1550—1552. Ed. by *J. R. Dasent.* London. XXXI + 573 s.

Forholdet til Danmark omtales bl. a. s. 135, 66, 203, 38.

J. Trefftz. Kursachsen und Franchreich 1552—1557. Inaug.-Diss. Lpz. 164 s.

Forholdet til Danmark omtales s. 92 og 152 ff.

A. Heidenhain. Die Unionspolitik Landgraf Philipp's von Hessen 1557—62. Halle. XIX + 480 + 139 s. *1890.*

Svenska riksdagsakter, jämte andra handlingar som höra till statsförfatningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. 2. del. II. 1568—71. Utg. af riksarkivet genom *E. Hildebrand.* Sthm. S. 181—432.

Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar utg. af *O. S. Rydberg.* 5. del. II. 1609—30. Sthm. S. 161—368.

E. Lamparter. Gustav Adolf, König von Schweden, der Befreier des evangelischen Deutschlands. Lief. 1—16. Barmen. S. 1—512.

A. Weskamp. Das Heer der Liga in Westfalen zur Abwehr des Grafen von Mansfeld und des Herzogs Christian von Braunschweig. (1622—23.) Münster. VII + 371 s.

G. Fagniez. Richelieu et l'Allemagne (1624—1630). (Revue historique. 16. année. T. 45. S. 1—40.)

C. Piot. Un diplomate luxembourgeois, envoyé, en 1625, au roi de Danemark. (Académie royale de Belgique. Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire, ou recueil de ses bulletins. 5. s. T. 1. S. 206—51.)

M. Ritter. Untersuchungen zur Geschichte Wallenstein's (1625—1629). (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Hrsg. von L. Quidde. 2. Bd. S. 14—53. *1890.*)

C. Sattler. Reichsfreiherr Dodo zu Innhausen und Knyphausen, Königl. Schwedischer Feldmarschall. Seine Lebensgeschichte. Norden. V + 680 s.

S. 134—68 „Theilnahme am Niedersächsisch-Dänischen Kriege". i hvilken han også var i dansk tjeneste, s. 161 ff.

J. Krebs. Schlesien in den Jahren 1626 und 1627. (Zeitschrift des Vereins für Geschichte u. Alterthum Schlesiens. 25. Bd. S. 124—84.)

Fortsættelse fra samme tidsskrifts 21. bd.

A. Gindely. Die maritimen Pläne der Habsburger und die Antheilnahme Kaisers Ferdinand II am polnisch-schwedischen Kriege während der Jahre 1627—1629. Ein Beitrag zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Wien. 54 s. 4°. (Denkschriften d. Kaiserl. Ak. d. Wissensch. in Wien. Philos.-hist. Classe. 39. Bd. IV.)

G. Irmer. Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631 bis 1634. 3. Th. 1633—34. Lpz. LXXVI + 562 s. (O. m. t.: Publicationen aus den kgl. Preuszischen Staatsarchiven. 46. Bd.)

Svenska riksrådets protokoll. Utg. genom *S. Bergh.* VI. 1636. Senare häftet. Sthm. S. 401—858 + X s. (Handl. rörande Sveriges historia utg. af riksarchivet. 3. serien.)

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling. Utg. af kongl. vitterhets-historie- och antiquitets-akademien. Senare afdelningen. 4. bd. Hugo Grotii bref 1640—45. Med tilläg af brefven till rikskanslerens sekreterare P. Schmalz 1635—38. Sthm. II + 702 s.

Urkunden und Actenstüche zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. 13. Bd. 14. Bd. 1.—2. Th. Berlin.

13. Bd. (O. m. t.: Politische Verhandlungen. 9. Bd. Hrsg. von *R. Brode.* X + 826 s. *1890.*) behandler forholdet til Frankrig og Nederlandene fra 1671—75. 14. Bd. 1.—2. Th. (O. m. t.: Auswärtige Acten. 3. Bd. 1.—2. Th. (Oesterreich.) Hrsg. von *A. F. Pribram.* X + 784 s. og V + s. 785—1428. 1890—91.) omfatter tiden fra 1640—75 og 1674 okt.—1688 april.

J. Ramos-Coelho. Historia do infante d. Duarte, irmão de el rei d. João. Lisboa. 1.—2. bd. XXI + 740, 898 s. *1889—90.*

Skal efter recensionen i Svensk hist. tidskr. 11. årg. s. 26 indeholde en skildring af prinsens besøg i København 1641.

A. Golubzov. „Stridigheder i trosspörgsmålet ved det påtænkte ægteskab mellem kongesønnen Valdemar og zarevna Irene.“ Moskov. 384 s.

Bogen er på russisk. Se i øvrigt Hist. Tidsskrift VI. r. 3. bd. s. 734 ff.

G. Edmundson. Louis de Geer. (The English historical review. Vol. VI. S. 685—712.)

Calendar of otate papers. Domestic series, of the reign of Charles I. 1645—1647. Ed. by *W. D. Hamilton.* London. LXIV + 679 s.

S. R. Gardiner. History of the great civil war 1642—1649. Vol. III. 1647—1649. London. XXXI + 678 s.

Carl I's forhold til Danmark omtales bl. a. s. 45, 75, 163.

E. A. Zetterqvist. Grundläggningen af det svenska väldet i hertigdömena Bremen och Verden. Akad. afh. Oskarshamn. IV + 192 s.

N. M. Börjesson. Riksdagen i Stockholm 1655. Akad. afh. Norrköping. 80 s.

C. Wibling. Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II. Lund. 66 s.

Kriegsberichte des königl. Dänischen General-Feldmarschalls *Ernst Albrecht von Eberstein* aus dem zweiten schwedisch-dänischen Kriege. Hrsg. von *L. v. Eberstein*. 2. Ausg. Berlin: 487 s.

C. Stichler. Ein Schwedischer Reiterfeldzug auf dem Eise 1658. (Neue militärische Blätter. 37. Bd. S. 464—82, 505—12.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. 9. del. 1664. Sthm. VII + 477 s.

J. E. Sars. Udsigt over den norske Historie. 4. [sidste] Del. Kra. 357 s.

C. Schlemmer. Historische Erinnerungen an Rügen. Die Eroberung Rügens 1678; die Eroberung Rügens 1715. 18 s. 4°.
Program fra gymnasiet i Colberg.

G. R. Fåhræus. Om förändringen af Sveriges allianssystem åren 1680—1682 i dess sammanhang med de europeiska förvecklingarna. Akad. afh. Uppsala. X + 162 s.

E. Du Boys. Le prince royal de Danemark à Rochefort, en 1692. (Revue de Saintonge et d'Aunis. 1891. mai.)

Berättelser om Sveriges krig. 3. 1700—1814. (Kongl. bibliotekets handlingar. 13. Arsberättelser för år 1890. Sthm. 12 s. + s. 219—339.)

A. De Rochas. Projet d'une carte politique de l'Europe par Vauban en 1706. (Revue de geographie, dirigée par L. Drapeyron. 15. année. T. 29. S. 161—75, 268—74, 328—37.)
Om de skandinaviske forhold se bl. a. s. 270.

G. L. Grove. Træk af Peter den Stores liv. Fra en samtidig dansk gesandts utrykte dagbog. (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. N. f. 4. årg. Sthm. S. 616—38.)

H. Larsson. Grefve Karl Gyllenborg i London 1715—1717. Ett bidrag till Sveriges yttre politik under Karl XII's sista regeringsår. I. Göteborg. 30 s.

F. Schenström. Armfeltska karolinernas sista tåg. (Läsning för folket. 1891. 2. h.)

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Wien. II. Serie. VII.—X. Bd.)

7.—8. bd. indeholder Tyrkerkrigen 1716—18; 9. kampene på Korsika og Sicilien 1717—20 og 1730—32; 10. den polske tronfølgekrig (1733—34).

Documents relatifs à l'histoire de Russie. T. LXXII.; LXXIV.—VII. St. Petersbourg.

T. LXXII (XIII + 611 s.) indeholder preussiske gesandtskabsindberetninger fra 1772—marts 74. Danmark omtales jævnlig f. ex. s. 261, 391 ff. og 433. — T. LXXIV (IX + 502 s.) består udelukkende af russiske aktst. fra 1826—32. — T. LXXV (XX + 543 s.) indeholder franske indberetninger fra 1727—30 og T. LXXVII (XIII + 780 s.) do. fra 1803—04. T. LXXVI (XIX + 591 s.) består af engelske indberetninger fra 1733— juli 1736.

B. v. Bilbassof. Geschichte Katharina II. Autor. Übersetzung aus d. Russ. von *M. v. Pezold.* Berlin. 1. Bd. Katharina bis zu ihrer Thronbesteigung 1729—1762. X + 543 s. 2. Bd. Forschungen, Briefe und Dokumente. 184 s.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 13. del. 2. h. 1742—43. Sthm. S. 321—743 + 13 s.

F. Arnheim. Beiträge zur Geschichte der Nordischen Frage in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. (3. — 4.) (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Hrsg. von L. Quidde. 5. Bd. S. 301—60.)

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 18. Bd. 2. Hälfte. Juli bis Dec. 1759. Berlin. S. 369—774.

A. Fryxell. Berättelser ur svenska historien. Fortsatta af *O. Sjögren.* Gustaf III's regering. Reformtiden 1772—78. Brytningstiden 1778—87. 47. del. 1. h. Sthm. IV + 302 s.

Österreichische Geschichts-Quellen. 2. Abth. Diplomataria et acta. XLV. Bd. 2. H. Wien. S. 225—890. (O. m. t.: Die Berichte des ersten Agenten Österreichs in den Vereinigten Staaten von Amerika Baron De Beelen-Bertholff an die Regierung der Österreichischen Niederlande in Brüssel. 1784—1789. Hrsg. von *H. Schlitter.*)

S. 672—73 og s. 844 indberetning om forholdene paa St. Croix.

P. E. Mellin. Verschwörung und Mordattentat gegen Gustav III König von Schweden. Nach Archivurkunden und anderen Quellen dargestellt. Inaug.-Diss. Gotha. *1890.*

S. 63, 109, 137—38 omtales forholdet til Danmark.

A. Sorel. L'Europe et la Revolution Française. III. Partie. La guerre aux rois 1792—1793. Paris. 556 s.

Skandinaviske forhold omtales bl. a. s. 417 ff.

A. Hjelmérus. Gustaf IV Adolfs frierier efter expeditionssekreteraren Samuel Hjelmérs dagboksanteckningar. Lund. 126 s.

S. 19—29 omtales H.'s ophold i Kbh. i 1795 efter branden og hans rejse gennem Danmark.

N. Åkeson. Förmyndarestyrelsens planer rörande Gustaf IV Adolfs förmälning. Politisk studie. Lund. 71 s.

Behandler særlig Sveriges politik i året 1796.

G. L. Browne. The public and private life of Horatio viscount Nelson as told by himself, his comrades, and his friends. London. XXXI + 472 s.

„Copenhagen" s. 235-64.

The battle of Copenhagen. A Danish account of the action. (The Cornhill magazine. September 1891. S. 277—89.)

Kéraval. Chroniques maritimes d'Anvers (1804—1814). Histoire d'une flotte du temps passé. Paris 172 s.

A. Vandal. Napoléon et Alexandre Ier. L'alliance Russe sous le premier empire. I. De Tilsit à Erfurt. Paris XIII + 527 s.

Tilsit and Erfurt — A Russo-French alliance. (The Edinburgh review Vol. 173. S. 563—91.)

K. Domaas. Om ordningen af vort kystforsvar under krigen 1807 til 1814. (Norsk militært tidsskrift. 54. bd. S. 20—36, 77—93, 131—54, 192—213. Kra.)

A. Hagemann. Engelskmanden under Finmarken. Kra. 145 s.

Omhandler krigsårene 1807—14.

K. Key-Åberg. De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritanien under Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår (7. sept. 1807—13. mars 1809). Upsala. 101 s.

G. Lagerhjelm. Napoleon och Carl Johan under kriget i Tyskland 1813 till och med slaget vid Leipzig. Krigshistoriska betraktelser. Sthm. X + 421 s.

Mærk blandt bilagene gen. Sjöldebrands brev til Karl Johan $^{27}/_{6}$ 13 s. 372—77 og kejser Alexanders instruktion af $^{25}/_{2}$ 12 til grev Suchtelen s. 404—08.

K. Woynar. Österreichs Beziehungen zu Schweden und Dänemark vornehmlich seine Politik bei der Vereinigung Norwegens mit Schweden in den Jahren 1813 und 1814. Mit Benützung von Acten des K. u. K. Haus-Hof- und Staats-Archivs in Wien. (Archiv für österreichische Geschichte. 77. Bd. S. 379—542 og særskilt: Wien. 166 s.)

Er 1892 også udkommen i svensk oversættelse.

V. Poulsen. Fortællinger af Norges Historie. 4. Bd. 22.—26. H. Kra. S. 1—416.

Debidour. Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du congrès de Wienne jusqu'à la clôture du congrès de Berlin (1814—78). T. I. La Sainte-Alliance. XII + 460 s. T. II. La Révolution. 604 s. Paris.

A. Beer. Die deutsche Politik des Fürsten Schwarzenberg bis zu den Dresdener Conferenzen. (Historisches Taschenbuch. Hrsg. von W. Maurenbrecher. 6. F. 10. Jahrg. S. 1—104.)

S. 80—96 behandles det slesvig-holstenske spörgsmål.

Briefe des General-Feldmarschalls Grafen *Helmuth von Moltke* an seine Mutter und an seine Brüder Adolf und Ludwig. Berlin. X + 320 s. (O. m. t.: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten etc. 4. Bd.)

Denkwürdigkeiten aus dem Leben *Leopold von Gerlach's,* Generals der Infanteri und General-Adjudanten König Friedrich Wilhelms IV. Nach seinen Aufzeichnungen hrsg. von seiner Tochter. 1. Bd. Berlin. 848 s.

Går til og med 1852.

R. Schleiden. Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. 2. Folge. Wiesbaden. XII + 371 s. (O. m. t.: Schleswig-Holsteins erste Erhebung. 1848—49.)

F. v. Levetzow. Aus den Erinnerungen eines Schleswig-Holsteinischen Offiziers. 3. Lief. (O. m. t.: Erinnerungen. 1. Bd. Vorgeschichte der Erhebung der Herzogthümer Schleswig-Holstein gegen Dänemark und der Krieg 1848 bis zum Waffenstillstande von Malmoe. 3. Hft.) Schleswig. S. 274—457.

C. Glässing. Der Antheil der Deutschen Burschenschaft an den Schleswig-Holsteinischen Verfassungskampfen. (Burschenschaft. Blätter. 4. Bd.)

Bismarckbriefe. Neue Folge. 3. Bd. Berlin. XII + 176 s.

M. von Reymond. Die Kriege von 1864 und 1866. Berlin. 670 s.

R. Haym. Das Leben Max Dunckers. Berlin. V + 470 s.

Duncker tog ivrig del i den slesvig-holst. bevægelse og begivenhederne i 1864, da han var kronprins Friedrichs privatsekretær. Se f. ex. s. 122 ff og s. 318 ff.

H. Martens. Die politische Gesundung Dänemarks. (Unsere Zeit. Hrsg. von F. Bienemann. Jahrg. 1891. 1. Bd. S. 533—551.)

Omhandler de indre politiske forhold i de senere år.

G. Storm. Den danske Geograf Claudius Clavus eller Nicolaus Niger. III—VI. (Ymer. Tidskrift utg. af svenska sällskapet för antropologi och geografi. 11. årg. S. 13—37.)

Med facsimiler af hans beskrivelse og kort.

D. Schnittger. Vom Dom zu Schleswig. (Repertorium für Kunstwissenschaft. 14. Bd. S. 472—90.)

C. Jensen. Die Nordfriesischen Inseln Sylt, Föhr, Amrum und die Halligen vormals und jetz. Mit besonderer Berücksichtigung der Sitten und Gebräuche der Bewohner. Hamburg. VIII + 392 s. samt 7 tavler og 1 kort.

E. von Bertouch. Vor vierzig Jahren. Natur und Cultur auf der nordfriesischen Insel Nordstrand. Weimar. IX + 195 s.

Helgoland einst und jetzt. Bericht von *Casper Danckwerth* vor ungefähr 250 Jahren über die Insel geschrieben, neu hrsg., mit Vorwort und Anmerkungen, sowie mit einer einer Bibliographie über Helgoland versehen von *M. Harrwitz.* Berlin. 22 s.

G. Diercks. Helgoland. Hamburg. 33 s. (Samlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge. Nr. 121.)

D. Detleffsen. Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. 1. Bd. Von der Entstehung der Marschen bis zu ihrem Übergange an die Könige von Dänemark, 1460. Glückstadt. 447 s.

De fleste af tillægene (aktstykker etc.) skriver sig fra tiden efter 1460.

Lübecks Hoheitsrecht über die Trave, die Pötnitzer Wyk und den Dassower See. Erkenntnisz des Reichsgerichts vom 21. Juni 1890. (Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 6. Bd. S. 243—326.)

G. v. Hansen. Die alten Befestigungen Revals. Reval. 16 s.

G. Stedt. Bohus såsom dansk-norsk fästning. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 5. bd. 1. h. S. 1—96 og 10 tavler og kort.)

H. Larsson. Halland vid midten af det 17:e århundradet. Strödda bidrag till Hallands historia efter freden vid Brömsebro. Halmstad. 94 s. + 9 bilag.

L. Daae. Det gamle Christiania. 2. forøg. Udg. 5.—6. (sidste) H. Kra. S. 277—435 + X s.

Jubileumsnummer af Kristianssands Stiftsavis i Anledning af 250-Aarsdagen for Byens Grundlæggelse 1641—1891. Krsand. 16 s. Folio.

F. Foss. Arendal Byes Historie, efter opbevarede Protokoller, Aktstykker og Optegnelser. 12.—15. H. Arendal. S. 275—370.

T. S. Haukenæs. Hardanger. Natur, folkeliv og folketro. 7. del: Ullensvang. 588 s. Bergen.

K. Maurer. Zur Geschichte Islands. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Hrsg. von L. Quidde. 5. Bd. S. 168—85.)

T. Thorkilsson. Die Annalen des Bischofs Gisli Oddsson in Skalholt von 1637. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Berlin. 1. Bd. Nr. 2. 1891.)

Gaffarel. La Vinland et la Norombega. (Revue bourguignonne de l'enseignement supérieur. 1891. T. 1. Nr. 2.)

Allgemeine Deutsche Biographie. 32.—33. Bd. K. v. Schmidt — G. Semper. Lpz.

Af biografierne fremhæves: R. S. Schmidt, missionær fra Nordslesvig, † 1845; G. P. S. Schmidt, f. i Lübeck, † som bankdirektør i Altona 1849; K. F. v. Schmidt-Phiseldeck, † i København 1832 som medlem af kommercekollegiet; N. S. Schmiterlow, borgmester i Stralsund, deltog i krigene mod Danmark, † 1539;

G. F. E. Schönborn, 1777—1802 dansk legationssekretær i London, † 1817; J. H. Schrader, præst og salmedigter i Tønder, † 1737; L. A. G. Schrader, prof. jur. i Kiel, † 1815; H. Schröder, f. i den holstenske marsk, litteraturhistoriker, † 1855; J. v. Schröder, f. i Præstø, dansk officer, deltog i oprøret 1848 ff., † 1862; J. M. Schulz, f. i Skodborg, filolog, prof. i Kiel, † 1849; H. Schulze, f. i Hamborg, råd hos hertugerne af Gottorp, † 1591; C. F. Schumacher, f. i Glückstadt, professor i anatomi i København, † 1830; H. C. Schumacher, f. i Bramstedt, prof. i astronomi i København, † 1850; E. F. Schütze, theolog og skolemand, ansat ved gymnasiet i Altona, † 1758 (sml. G. Schütze); C. F. Schwartz, dansk missionær i Trankebar, † 1798; J. Schwartz, Kristian V's hofpræst, † som generalsuperintendent i Slesvig 1709; J. Schwieger, digter, født i Altona, skrev digte til Fredrik III, † uvist når; W. A. Schwollmann, født i Slesvig, theolog og filolog, † 1800; C. Scriver, forfatter af flere opbyggelige skrifter, født i Rendsborg, † 1693; H. Schütz (S. 753—79), musiker, en tid dansk kapelmester, † 1672.

Dictionary of national biography, ed. by *L. Stephen* and *S. Lee*. Vol. XXV. VI + 457 s. Harris—Henry I. Vol. XXVI. VI + 448 s. Henry II—Hindley. Vol. XXVII. VI + 435 s. Hindmarsh — Hovenden. Vol. XXVIII. VI + 444 s. Howard — Inglethorp. London.

Die Matrikel der Universität Rostock. II, 2. Ost. 1563 — Ost. 1611. Hrsg. von *A. Hofmeister*. Rostock. S. 149—304 + XXIV s. 4°.

Die Matrikel des akademischen Gymnasiums in Hamburg 1613—1883. Eingeleitet u. erläut. v. *C. H. W. Sillem*. Hamburg. XXXII + 238 s. 4°.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 28.—29. H. Kraft—Leegaard. 3. Bd. S. 353—480. Kra.

J. P. Benzen. Norske Dyrlæger fra Veterinærskolernes Oprettelse i Norden til nuværende Tid. 1770—1890. Holmestrand. 63 s.

A. Kinberg. Gotländska slägter. Genealogiska och biografiska anteckningar. Visby. 1.—6. h. S. 1—100. 1889—91. 4°.

Chr. Cavallin och *A. Th. Lysander*. Smärre skrifter i urval samlade och utg. efter författarnes död med indledning och lefnadsteckningar af *M. Weibull*. Sthm. X + X + 98 + XV + 512 s.

Af indholdet fremhæves: I Cavallins skrifter. Till J. N. Madvigs minne vid nordiska festen i Lund d. 25. februari 1887. S. 53—62. — I Lysanders skrifter. Sören Kierkegaard. Litterärhistorisk teckning. S. 1—29. Skalden Paludan-Müller. Ett utkast. S. 324—55.

H. Keussen. Die Rotuli der Kölner Universität. (Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. 20. H. S. 1—38.)
S. 37 nævnes en Johannes Boetii clericus Roskild.

M. Sundt. Stamtavle over familien Barth. Kra. 114 s. og en Oversigtstavle over de norske Barther.

Dassiana. Viser og Vers af *Petter Dass* med nye Oplysninger om hans Levnet og Skrifter. Udg. for den norske historiske Forening af *A. E. Erichsen.* Kra. V + 146 s.

A. Hammerich. Niels W. Gade. (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. N. f. 4. årg. Sthm. S. 429—46.)

Ph. Spitta. Niels W. Gade. (Deutsche Rundschau. Hrsg. von J. Rodenberg. 67. Bd. S. 340—55.)

Niels W. Gade. (Nordisk Musik-Tidende. Maanedskrift for Musikere og Musikvenner. 12. Aarg. Nr. 1. Kra. 4°.)

O. Dahl. Biskop Gunnerus's virksomhed fornemmelig som botaniker, tilligemed en oversigt over botanikens tilstand i Danmark og Norge indtil hans død. (Det kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1888—90. Throndhjem. S. 102—253.)

Freiherr Theophil von Hansen. Architekt in Wien. (Deutsche Bau-Zeitung. 1891. Nr. 14—15, 24—25.)

H. Jæger. En gammel kjærlighedshistorie. Kra. 231 s.
Om Peter Andreas Heiberg og fru Gyllembourg.

W. Lang. Aus Karl Friedrich Reinhard's Leben. (Deutsche Rundschau. Hrsg. von J. Rodenberg. 67. Bd. S. 98—125, 208—18. 69. Bd. S. 271—87, 382—403.)
Reinhard var den franske republiks gesandt i Hansestæderne i slutn. af forrige og beg. af dette årh. I 67. bd. findes flere breve vexlede mellem ham og amtmand A. v. Hennings i Plön.

The convict king being the life and adventures of Jorgen Jorgenson. Retold by *J. Fr. Hogan.* London. XIV + 235 s.

C. Schrempf. Sören Kierkegaard's Stellung zu Bibel und Dogma. (Zeitschrift für Theologi und Kirche. Hrsg. von J. Gottschick. 1. Jahrg. 3. H.)

Jörgen Valentin Sonne. Schlachten- und Genremaler in Kopenhagen. (Kunstchronik. N. F. 2. Bd.)

Mörike-Storm-Briefwechsel. Hrsg. von *J. Bächtold.* Stuttgart. 74 s.

J. Ficker. Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte. 1. Bd. Innsbruch. XXXII + 540 s. (O. m. t.: Untersuchungen zur Rechtsgeschichte. 1. Bd.)

L. Beauchet. Étude sur les sources du droit Suédois jusqu'au XVe siècle. (Nouvelle revue historique de droit Français et étranger. Paris. 15. année. S. 217—77.)

S. 217—25 behandles skånske lov, s. 232—35 de skånske stadsretter.

K. Hegel. Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. 1. Bd. XVII + 457 s. 2. Bd. XII + 516 s. Lpz.

C. Gross. The gild merchant. A contribution to British municipal history. Oxford. Vol. I. XXII + 332 s. Vol. II. IX + 447 s. *1890.*

A. Taranger. Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Udg. af den norske historiske forening. 1.—3. H. Kra. 459 + XII s.

H. Delehaye. Pierre de Pavie légat du pape Alexandre III en France. (Revue des questions historiques. 25. année. T. XLIX. S. 1—61.)

S. 14 ff. omtales en strid mellem ærkebisp Eskil og abbeden af St. Victor.

H. Finke. Konzilienstudien zur Geschichte des 13. Jahrhunderts. Ergänzungen und Berichtigungen zu Hefele-Knöpfler „Conciliengeschichte“ Band V. und VI. Münster. IV + 123 s.

S. 40-41, 60 ff., 83, 97—98, 102 og 117 ydes der bidrag til Danmarks kirkehistorie.

G. Binder. Die heilige Birgitta von Schweden und ihr Klosterorden. Jubiläumsgabe zum fünften Centenarium der Canonisation der hl. Birgitta. München. XVI + 205 s.

W. Schmitz. Volksthümliche Andachtsübungen der Dänen beim Ausgange des Mittelalters. (Stimmen aus Maria-Laach. Katholische Blätter. 40. Jahrg. 6. H. 41. Jahrg. 2. H.)

The church of Denmark since the reformation. (Church Quarterly Review. Nr. 32. April.)

I. N. Skaar. Et Blad af den evangelisk-kristelige Salmebogs Historie. Porsgrund.

K. Jansen. Die Haltung der schleswig-holsteinischen Geistlichkeit in der schleswig-holsteinischen Erhebung. Kiel. 28 s.

G. Detlefsen. Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Glückstadt. II. Von der Einsetzung des Collegium scholasticum im Jahre 1747 bis zum neuen glückstädtischen Schulreglement .1796. III. Von da bis zum Rectorate Germars 1802. 24 S. 4°.

Program fra gymnasiet i Glückstadt.

O. Bremer. Zeugnisse für die frühere Verbreitung der nordfriesischen Sprache. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1889. S. 94—104. 1890.)

K. Woretzsch. Über die Sage von Ogier dem Dänen und die Entstehung der Chevalerie Ogier. Ein Beitrag zur Entwickelung des altfranzösischen Heldenepos. Halle a. S. 127 s.

I. A. Lundell. Skandinavische volkspoesi. (Grundrisz der germanischen Philologie. Hrsg. von H. Paul. 2. Bd. 1. Abth. S. 719—36.)

C. Cüchler. Islands neuere und neueste Novellistik. (Moderne Rundschau. 4. Bd. S. 159—65.)

Biografi af Jonas Hallgrimsson.

R. Sprenger. Zu Johan Laurembergs Scherzgedichten. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1889. S. 84—91. 1890.)

Briefe *Friedrich Leopolds* Grafen *zu Stolberg* und der seinigen au Johann Heinrich Vosz. Nach den Originalen der Münchener Hof- und Staatsbibliothek mit Einleitung, Beilagen und Anmerkungen hrsg. om *O. Hellinghaus.* Münster i. W. LV + 524 s.

Indeholder en mængde bidrag til dansk personal- og litteraturhistorie i tiden omkring 1800.

H. Hildebrand. Den svenska medeltidens brakteater. (Antiquarisk tidskrift för Sverige, utg. genom H. Hildebrand. 9. delen. 3. hft. S. 1—32.)

Afhandlingen tager stadig hensyn til danske forhold, navnlig s. 31—32.

W. A. Neumann. Der Reliquienschatz des Hauses Braunschweig—Lüneburg. Wien. X + 368 s. Folio.

Danske fortidslevninger omtales ofte f. ex. s. 71, 74 (Dagmarkorset) og 321.

A. Rosenkrantz. Die Schleswig-Holsteinische Post (1848—52) und deren Postschillinge. Lpz. 76 s. og 10 tavler.

G. Jacob. Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern? 2. gänzlich umgearb. Aufl. Berlin. 83 s.

R. Mejborg. Nogle Oplysninger om svenske og danske Faner, Flag og Felttegn i det 16de Århundrede. (Antiquarisk tidskrift för Sverige, utg. genom H. Hildebrand. 9. delen. 3. hft. 48 s.)

Smaastykker.

1.

Et Drengeportræt af Hans Knieper.

Af Francis Beckett.

I Portrætsamlingen, der brændte med Frederiksborg Slot, fandtes efter Høyens Udsagn fem Portræter, som skyldtes Frederik den Andens Hofmaler Hans Knieper[1]; af disse Portræter fremhæver Høyen særlig et „fortrinligt af Frederik den Andens Svigerfader, Ulrik af Mecklenborg". Men kun et af disse Kniepers Billeder reddedes ved Slotsbranden[2].

Høyen angiver ikke det reddede Billedes Emne, men den, som mellem de Portræter, der frelstes fra Frederiksborg, søger efter et Billede, der skriver sig fra en nordisk — tysk eller flandersk — Portrætmalers Haand fra anden Halvdel af det sekstende Aarhundrede, vil ikke længe være i Vilderede med, til hvilket Billede Høyen sigter: Kniepers Arbejde er det fortræffelige Knæstykke[3], der nu hænger i Stengangen paa Rosenborg Slot ovenover den højst karakteristiske Broncebuste af Georg Labenwolf, der forestiller Frederik den Anden.

Paa Rosenborg er Billedet opført som forestillende Prins Ulrik, Kristian den Fjerdes yngre Broder, født 1578[4]; Por-

---

[1] Høyen, Skrifter I, p. 245.
[2] Høyen, Skrifter I, p. 249.
[3] En ret god Gengivelse findes hos H. C. Bering Liisberg, Christian IV, p. 51.
[4] P. Brock, Haandkatalog, 1890, p. 4.

trætet er vel bevaret, kun et Par Steder, hvor Lærredet har været i Stykket, er det restavreret og malet op, men Billedet er forskaaret: det har sandsynligvis været et Portræt i hel Figur, Legemsstørrelse [1]).

Det forestiller en rask og smuk Dreng paa en halv Snes Aar omtrent, med en lidt selvfølende og egensindig Mine; den lille, fornemme Dreng med den sarte Ansigtsfarve er aabenbart vant til at faa sin Vilje og være Nummer Et, og dette har tidlig præget hans Udseende. Over hans Holdning og Skikkelse er der et vist medfødt ægte kavallermæssigt Præg, som han staar rank og strunk, ret op og ned, med venstre Haand i Siden og i den højre holdende sine mørkebrune Skindhandsker; denne bestemte, sluttede og helt alvorlige Holdning samt det lidt overlegne og myndige Udtryk i de smaa, blaa Øjne, og den fasttillukkede Mund kontrastere ret pudsigt med den unge Kavallers ganske barnerunde lille Hoved med den bløde Form af Kind og Hage, den helt uudviklede Næse og de sparsomme Øjenbryn. Hovedet, med det tætklippede brune Haar, holdes stift, som i en Skruestik, af den høje Krave med dens pibede Linned; ogsaa om Haandleddene ses pibet Linned. Dragten bestaar af den korte, tætsluttede, forneden trekantet udskaarne Trøje, der saa paafaldende minder om et Brystharnisk, knappet med en Række runde, gyldne Knapper, der sidde paa venstre Side af Linningen, om Livet forsynet med et ganske smalt Læderbælte med Guldspænde forpaa, samt meget vide, struttende Bukser og Ærmer; Tøjet er brunligrødt med guldindvirkede, ensartede Ornamenter i Skikkelse af spidst tilløbende Buelinier, kronede af stiliserede Lilier; om Halsen bærer han en tre Gange slynget, tyk Guldkæde, og i den paa Brystet en Skuepenge med Frederik den Andens Portræt.

Man har sikkert Ret i, som det ogsaa tidligere er gjort, at anse Hans Knieper for den samme Maler som hin „Johannes de Antwerpia, pictor regius Coronæburgensis“, der

---

[1]) Dimensionerne ere: 32" h. × 24" br.

omtales af Tyge Brahe[1]; han skulde da være en nederlandsk Kunstner, men om han virkelig er en Flamlænder, synes tvivlsomt; Kunstnerens Navn kunde snarere tyde paa, at han var en Tysker af Fødsel. Han hører i hvert Fald, som dette Portræt viser, til hin dygtige Gruppe af nordevropæiske Portrætmalere fra Slutningen af det sekstende Aarhundrede, der gengiver Personligheden med den redeligste objektive Strenghed og i en vis bunden og reserveret Holdning; hans Tegning, særlig af Hovedet, er baade fin og karakteristisk, hans Farve er omhyggelig, lidt pillen, som de guldindvirkede Ornamenter i Dragten vise; det er vel Kunstnerens Fejl, at man ikke kan se, hvilket Stof Dragten er af. Den maleriske Effekt, som betinges af en kraftigere Lysvirkning, der rigtig lader Stofferne komme til deres Ret, ligger i Nordevropas Kunsthistorie noget bag efter Hans Kniepers Tid.

Over den tidligere Portrætsamling paa Frederiksborg findes en haandskreven Fortegnelse[2], hvis bedste og værdifuldeste Bestanddel dannes af Høyens egne Billedbeskrivelser og hans Tilføjelser om de enkelte Billeder, — saa koncise og beundringsværdig træffende, og saa indholdsrige, at Fortegnelsen af den Grund har bestandig Værdi. Her nævnes imidlertid intet Steds Kniepers Navn, men ved at opsøge Portrætet af den saakaldte Prins Ulrik[3], opdages det, hvilke fire Portræter, foruden Ulrik af Mecklenborgs, det i Frederiksborgsamlingen var, at Høyen henførte til Hans Knieper.

Man bemærker først, at Høyen bagved Navnet Prins Ulrik har sat to Spørgsmaalstegn, og det ligger i Sagens Natur, at dette Navn er en ren Gisning. Beskrivelsen er ikke af Høyen,

---

[1]) Smlgn. Weilbach, Konstnerlexikon under Johannes fra Antwerpen og Knieper, med Henvisningerne, suppleret med de ovfr. citerede Steder af Høyens Skrifter, og F. R. Friis, Samlinger til Dansk Bygnings- og Kunsthistorie p. 213, 296, 305 fg., 343 fg., 348.

[2]) Paa Rosenborg, i Arkivet; en Afskrift paa Universitetsbiblioteket.

[3]) Har Løbenumret 259.

derfor bærer han ej Ansvar for, at Skikkelsen fejlagtig er opfattet som holdende sin Hat i højre Haand; det er et Par Handsker. Men fra Høyen skriver sig Bemærkningen om, at Billedet er beskaaret forneden, og han tilføjer: „Dette smukke Maleri, i et og alt Pendant til Prinsesse Hedvigs fra 1584, er vist ogsaa malet i samme Aar“ [1]).

I Kristian den Fjerdes Værelse fandtes da Prinsesse Hedvigs Portræt[2]), der beskrives saaledes: „Hun er afbildet som Barn i samme Dragt (som Søsteren Augusta), undtagen at Broderiet er noget anderledes [3]).

Paa en Tavle, arkitektonisk indfattet, over hendes Hoved: Hedvig D. G. nata princeps e Regia stirpe Daniæ Norvegiæ Vandalorum Gothorumque Dux Slesvici Holsatiæ Stormariæ ac Ditmarciæ, comes in Oldenburg et Delmenhorst Frederici II Daniæ Norvegiæ Regis filia ætatis III anno Christi 1584.

NB. Af samme Mester som Søsteren, Augustas Portræt. Saare net udført, taalelig konserveret.“ Senere Tilføjelse af Høyen: „Interessant Original“.

Prinsesse Augustas Portræt har Løbenumret 221 og er saaledes beskrevet[4]): „Hun er afbildet som Barn i Legemsstørrelse, staaende med Hænderne overkors paa Brystet; hun bærer grøn Underdragt med Broderier, hvide Ærmer med Broderier, en meget mørkegrøn Overkjole, ligeledes med Broderier, hvorunder et smalt, nedhængende Klæde som en Art Forklæde; desuden har hun Pibekrave om Halsen foruden en stor Guldkæde, hvori en Medaillon med Frederik II's Portræt; om Haaret et Perlesmykke.

Paa en Tavle, omgivet af en Krans, over hendes Hoved: F. Augusta geborn Frewlein zu Dennemark. NB. Af samme Mester som hendes Søster; saare net udført; taalelig konserveret.“ Senere Tilføjelse af Høyen: „Interessant Original.“

---

[1]) Det sidste er selvfølgelig ubevisligt.

[2]) Løbenummer 223. Lærred, 55″ h. × 28″ br.

[3]) Denne første Del af Beskrivelsen skyldes ikke Høyen, derimod den sidste Del, men han har sat Parenthesen.

[4]) Lærred, 55″ h. × 28″ br.

Som disse to sidste Portræter ere Pendanter, idet de havde samme Størrelsesforhold, saaledes blive de ogsaa Pendanter til det formentlige Portræt af Prins Ulrik, naar man tænker sig dette i hel Figur.

Endelig fandtes paa Frederiksborg i fjerde Etage et Portræt af Sophie, Frederik den Andens Dronning[1]), beskrevet saaledes af Høyen: „Hun staar foran et rødt Forhæng, hun har en lille, rød, guldindvirket Hat ovenpaa sin perlestukne Hue. Kraven gaar højt op om Kinderne, og om den højhalsede, røde Kjole bær hun et prægtigt Smykke. Det er en Kæde, som dannes af to forskjellige Led: *a*) tvende Perler indfattede i Guld og Emaille[2]); og *b*) en lille Triangel med to emaillerede Figurer i (Venus og Cupido?). Midt paa Brystet er det største Led: 3 Engle med ....[3]) imellem sig. Fra denne Kæde nedhænger det egentlige Brystsmykke: Et Tempel med en Mars af Diamanter, og paa hver Side af ham en lille emailleret Figur. → Den røde Overkjole, der er aaben fortil og har korte, posede Ærmer, har afvekslende en lille Guld-Rose og et ....[4]) som Bord langs ned ad Kjolen og ogsaa paa Ærmerne. Underdragten er hvid, perlebesat. Det synes at være af samme Mester som Nr. 259 i Kristian IV's Gemak, og er et smukt Portræt. Taaleligt konserveret. Temmelig ung." Senere Tilføjelse, ligeledes af Høyen: „Interessant Original-Portræt; det synes at være af samme Mester som Nr. 221—23—59."

Her have vi altsaa fire Portræter, hvilke i Forbindelse med Ulrik af Mecklenborgs udgjorde de fem Portræter, som Frederiksborgsamlingen ejede af Hans Knieper. Kunstneren havde altsaa malet Kristian den Fjerdes Moder og to Søstre, men hvem forestiller det Portræt, der er betegnet som Prins Ulrik

---

[1]) Lærred, 32" h. × 24" br.

[2]) En vedføjet Tegning deraf viser dette Smykke i Skikkelse af et Ottetal.

[3]) Her er vedføjet en Tegning af tre sammenslyngede Triangler, Treenighedens Symbol, i en Cirkel.

[4]) Vedføjet Tegning af et sammenslynget og kronet F og S.

med to Spørgsmaalstegn efter? Thi Berettigelsen af dette Navn er, om ikke umulig, saa dog ubevislig[1]).

Den 9. December 1581 sluttede Kong Frederik den Anden Kontrakt med Hans Knieper om at udføre Billeder af de 111 danske Konger før ham samt hans eget og hans ældste Søns Portræt i Tapeter til den store Dansesal paa Kronborg Slot[2]), og den 2. November 1584 slutter Kongen en ny Kontrakt med Knieper, denne Gang angaaende den dekorative, maleriske Udsmykning af forskellige Værelser paa Kronborg[3]). Det er næppe rimeligt, at Tapeterne allerede dengang have været færdigvævede, ja Knieper har vel ikke endnu — som vi straks skulle se — paa dette Tidspunkt udført alle Kartonerne, „Patronerne", som de kaldes, thi det har været et stort Arbejde, og, hvad man kan se af de bevarede Rester, udført med megen Omhu. Heller ikke Kongens Forordning til Jesper Snedker af 29. Januar 1586 om at have Tilsyn med Tapeterne paa Kronborg[4]) kan bevise, at de dengang alle vare færdige.

Resterne af disse Tapeter, nu i Oldnordisk Museum, ere vel de smukkeste og bedste Tapeter, der ere udførte her i Danmark. De store, alvorlige Kongeskikkelser hæve sig mod Baggrunde af frodige Landskaber, hvori Kunstneren har benyttet Lejligheden til at fremstille Datidens — det sekstende Aarhundredes — rige, mangfoldige og brogede Friluftsliv: Kampe, Turneringer, Jagter, Fester i det Frie, Optog og Elskovscener, i Reglen, som Frederik II udtrykkelig har forlangt, med Hentydninger til bestemte Begivenheder i den vedkommende Konges Liv. Enkelte Dyr, som en Stork, en Vadefugl, et Par Ænder og Harer, vise Kunstneren som en dygtig Skildrer af Dyrene; det har vel ogsaa Kongen bemærket, siden han forlanger af Kunstneren, at han skal dekorere to Gæste-

---

1) I Høyens Katalog, der findes paa den kgl. Malerisamling, er Billedet opført som en af Kristian IV's Brødre eller Kongen selv, medens en fremmed Haand har skrevet Navnet: „Ulrik" foran et Spørgsmaalstegn.

2) Nye Danske Magazin, II, p. 99—100.

3) Ibid., p. 101.

4) Burman Becker, Vævede Tapeter i Danmark, p. 11.

kamre paa Kronborg Slot med lutter Harer. Det har sikkert knebet noget ved de mange Kongefigurer at undgaa det Ensformige, dog vise enkelte Figurer baade morsomme og klart fortalte Motiver, som Erik af Pommern, der har lagt Krone og Scepter fra sig for at leve ligesom den Bæver med Halen i Vandet, der ses ved hans Side, og Kristian II, hvis Scepter knækker i hans Haand.

Paa venstre Side af sin Fader, Frederik den Anden, staar den lille Prins Kristian som den sidste Figur i Rækken, tydelig portrætagtig i Karakteren, som en Dreng paa vel en halv Snes Aar; heraf kan man da slutte, at i hvert Fald dette Tapet ikke har været udført 1584. Drengen staar med sin lille bjæffende Hund ved Siden paa en tavlet Stenterrasse med Ryggen til en Porfyrbalustrade og Søen ved Frederiksborg; bag dette, Drengens Fødested, stiger Solen op.

Dette Portræt viser sig i et og alt at være en Gentagelse, en Overførelse i Tapet af Kniepers Drengeportræt paa Rosenborg; Dragten er den samme rødligbrune med nøjagtig de samme guldindvirkede Ornamenter, Knapperne de samme, Halskæden med Skuepengen den samme og Stillingen er den samme, idet blot højre og venstre er byttet om, da Portrætet er bleven vævet. At dette forholder sig saaledes, kan man overbevise sig om ved at iagttage, at Knapperne her sidde paa højre Side af Linningen, og at Frederik den Andens Profilhoved paa Skuemynten vender til den anden Side. Tapetet har lidt noget, idet Farverne for en stor Del ere forsvundne, og selvfølgelig er det fint opfattede, bestemt udtalte sjælelige Udtryk, der kommer saa mærkeligt frem i Rosenborgbilledets bløde Barnehoved, gaaet tabt, dengang det overførtes i Tapet; sligt har ikke kunnet gengives med Tapetmagerens mere grove og haandværksmæssige Midler. Som Portræt har Tapetbilledet ingen selvstændig Betydning, men det viser, at Kniepers Billede paa Rosenborg maa være et Barneportræt af Kristian den Fjerde.

Hans Knieper døde den 2. November 1587 [1]); 1582 havde

---

[1]) Friis, Samlinger, p. 345.

han blandt andet malet og faaet Betaling for et Portræt af den lille Prins Kristian[1]), men Rosenborgportrætets Alder kan ikke stemme med dette Aarstal; naar derimod hans Enke 1587 faar Betaling for 22 Portræter, mellem hvilke udtrykkelig Prins Kristians nævnes, da er der al Sandsynlighed for, at der her netop er Tale om det paa Rosenborg bevarede Billede.

Det er udtalt baade af Høyen og Julius Lange, at et Portræts historiske Troværdighed retter sig efter dets kunstneriske Værdi; dette fine og dygtige Barneportræt af Kristian den Fjerde fortjener lige saa megen Opmærksomhed som et godt historisk Aktstykke. Desuden er Billedet det tidligste Portræt, vi eje af Kongen, og det eneste fra hans Barndom og Ungdom, der har Kunstværdi. Først fra 1610 er Jakob van Dorts fortrinlige Knæstykke af Kongen, ligeledes paa Rosenborg, der paa Grund af Opfattelsens Ærlighed maa betragtes som det bedste Billede, vi eje af Kong Kristian den Fjerde fra hans Manddoms bedste Tid[2]). Thi allerede Peter Isaachs og endnu mere Karl van Mandern give i deres Portræter af Kongen lidt af en Apotheose af Krigeren og Helten, og deres Portræter maa derfor snarere betragtes som repræsenterende det syttende Aarhundredes Opfattelse af en Konge, end som ganske troværdige Fremstillinger af Kristian den Fjerdes Personlighed.

I dansk Kunsthistorie har Barneportrætet af Kristian den Fjerde Betydning ved at være det eneste paaviselige Maleri, vi have tilbage af Frederik den Andens Hofmaler.

---

[1]) Friis, Samlinger, p. 309.
[2]) Smlgn. Karl Madsen, Studier fra Sverig, p. 132—35.

Hist. Tidsskr. 6. R. 4. Bd. 1. H. 1892.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Octbr. 1889—Octbr. 1891. (36. og 37. Aarg.) Udg. af Samfundets Bestyrelse ved C. Jørgensen. Kbh.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 5. Bd. 4.—5. H. Kbh., C. A. Reitzel.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. Birket Smith.* 2. Bd. 1667—1740. 4.—5. H. Kbh., Gyldendalske Bogh.

L. M. B. Aubert, Den norske Obligationsrets specielle Del. 3. Bd. Det norske Thinglysnings- og Registreringsvæsen. 1. H. Kra., P. T. Malling.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1889. 32.—33. H. Mack—Mourly. Kra., den norske Forlagsforening.

Det kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 1888—90. Throndhj.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 21. H. reynd—saurr. Kra., den norske Forlagsforening.

G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid. I. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 12. Årg. 1892. 3. H. Sthm.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 57. Jahrg., hrsg. von *H. Grotefend.* Schwerin.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1861. (Bogladepris 4 Kr.)

Den hellige Birgitta og Kirken i Norden af Fr. Hammerich. 1863. (Udsolgt.)

Kampen for Sønderjylland 1848—50 af Otto Vaupell. I. Krigen i 1848. 1863. II. Krigen i 1849. 1866. III. Krigen i 1850. 1867. (Alle tre Dele ere udsolgte. Andet Oplag er udkommet paa C. A. Reitzels Forlag.)

Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 af Holger Fr. Rørdam. 1ste Del med et Hefte Aktstykker, 1868—69; 2den Del med 2 Hefter Aktstykker, 1869—72; 3dje (sidste) Del med 4de og 5te Hefte Aktstykker, 1873—77. (Bogladepris for hver Del 7 Kr.)

Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863) af Johannes C. H. R. Steenstrup. 1889. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

Foreningens Medlemmer kunne faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te og 6te Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gjælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte: ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gjælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1-3 D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Indhold:

Den danske historiske Forenings Medlemmer betale aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor E. Holm, Gamle Kongevej Nr. 136), dens Sekretær (Arkivar C. F. Bricka, Bülowsvej Nr. 44) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne Nr. 3) samt i J. H. Schubothes Boghandel (Silkegade Nr. 13) og af dennes Kommissionærer.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i de to nævnte Foreninger mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, ville behage at gjøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds andet Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1893.

Udgivet for 1ste Halvaar 1893.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse best. af: Professor **E. Holm**, Underbibliothekar **S. M. Gjellerup**, Profess. **J. Steenstrup**, Arkivar **C. F. Bricka** og Underbibliothekar **J. A. Frideric**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—4 (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1. Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Bi 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 B tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1. Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for a 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Ræ. 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1— Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hv. for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1— Bind, 1879—87. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historisk Tidsskrift, Sjette Række, redigeret af C. F. Brick 1—4 Binds 2det Hefte, 1887—93. (Bogladepris 9 Kr. for Bind.)

Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrift, 1—5. Række. 18 (Bogladepris 50 Ø.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, sær. Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 184 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Del.

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbe. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Boglad. 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægte af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Boglad. 5 Kr. 50 Ø.)

Bidrag til den danske Literaturs Historie af N. M. Petersen. I. Middelalderen. 1853. II. Reformationstiden. 1854. III. Det lær Tidsrum. 1855—56. IV. Holbergs Tidsalder. 1857—58. V. Oplysningens Tidsalder. Første Afdeling 1860; Anden Afdeling 18 VI. Register og Tillæg. 1864. (Hele Værket er udsolgt undt. Registret, der koster 3 Kr.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

Studier over Ælnods skrift om Knud den hellige.

Af

Hans Olrik.

---

a) Ælnods personlighed og stil.

Vi véd ikke andet om Ælnod end hvad vi kan læse os til i det skrift, han har udarbejdet om Knud den helliges liv, død og skrinlæggelse. Af dette skrift fremgår det, at han var fra Canterbury, og at han havde været 24 år i Danmark, da han skrev sin helgenkrønike. Dette forfatterskab falder inden foråret 1124; biskop Arnold af Roskilde omtales nemlig som endnu levende, men han døde 24. Maj 1124. Den höjtidelige skrinlæggelse af Knuds legeme i foråret 1101 ses Ælnod at have overværet, hvorimod han ikke har været öjenvidne til den förste skrinlæggelse i Påsken 1095. Mellem disse to år, altså i Erik Ejegods kongetid, må han være kommen til vort land.

Hvad der har bevirket, at Ælnod skiftede fædreland, står ikke ret klart. Rigsarkivar A. D. Jørgensen har udtalt den formodning, at hans komme til Danmark står i forbindelse med Erik Ejegods møde med Anselm af Canterbury i Bari 1098: i sin iver for kirkens fremme i Norden skulde den landflygtige ærkebisp have bragt

det offer at afstå kong Erik en af sine klerke[1]. Så fristende denne gisning end er, kan den dog ikke kaldes berettiget. For det förste vilde det være næsten utænkeligt, at Ælnod ikke med et ord skulde mindes Erik Ejegods Romafærd, når den havde fået så indgribende betydning for hans eget liv; men på dette punkt er han tavs, han nöjes med at omtale den sendefærd, kong Erik lod udgå til pave Paschalis II. En anden og vægtigere grund lader sig dernæst rejse mod gisningen. Munken Eadmers skrifter viser os nemlig, at den landflygtige ærkebiskop Anselm af frygt for det antigregorianske partis efterstræbelser kom til Italien forklædt som munk, kun fulgt af to ledsagere, munken Balduin, der havde været hans höjre hånd og derfor allerede 1095 var udjagen af kong Vilhelm II, og selve Eadmer, som har skildret deres mærkelige rejse[2]. Der bliver således ikke plads til Ælnod i Anselms følge.

Spörger man, hvorledes Ælnod da kan være kommen hertil, må man kaste et blik på de andenstedsfra kendte forbindelser mellem England og Danmark i Erik Ejegods tid. Vi véd, at kong Erik allerede i begyndelsen af sin styrelse hentede munke fra Evesham til Odense, uden at vi for øvrigt kan sige, hvorledes han netop er kommen i berøring med dette engelske kloster. Denne forbindelse kan imidlertid ikke fuldtud forklare os Ælnods komme hertil, da han dog næppe kan være udgået fra Evesham. I så fald måtte han have nævnt sig som munk fra dette kloster og kunde ikke have nöjedes

---

[1]) A. D. Jørgensen, Den nordiske kirkes grundlæggelse, s. 879.

[2]) Eadmer, Historia novorum in Anglia II; De vita et conversatione Anselmi archiepiscopi II, 28 (ed. M. Rule, London 1884, s. 95. 389).

med at omtale sin fødsel i Canterbury. — Imidlertid har der mellem de to lande tillige været kirkeligt samkvem af anden art. Anselm af Canterbury skriver i alt fald i sit lykønskningsbrev til ærkebiskop Asser: „Jeg beder Eders hellighed, at I med Eders hellige nidkærhed vil rense det land [ɔ: Danmark] for frafaldne klerke, så at ikke nogen fremmed dér får noget kirkeligt embede; thi det hænder, at folk, som er afviste af deres egne bisper, går did og på fordömmelig vis opnår indvielse til forskellige embeder“ [1]). Anselm taler her af erfaring, og sagen vedrører ham tydelig nok personlig. Den daværende europæiske kirkespaltning er ganske vist til dels baggrunden for hans anke; men det er meget sandsynligt, at der mellem de forløbne klerke i Danmark også har været Angelsaksere, som delte den nationale uvilje mod de normanniske erobrere og derved blev modstandere af den nye engelske kirkeretning med dens romerske tugt og lovmæssighed. I så henseende stod den angelsaksiske præstestand nemlig ikke enig; nogle sluttede sig straks til den kirkelighed, Normannerne indførte fra fastlandet, andre så den kun som et led i de fremmedes åg. Ælnod, der i höj grad nærede angelsaksisk nationalfølelse, har stået på de uforsonlige klerkes side. Harme mod erobrerne har da rimeligvis drevet ham til at forlade sit fædreland.

Hvilken stilling har Ælnod indtaget her i Danmark? Den tidligere gængse opfattelse, at han skulde have tilhørt munkelaget i Odense, er bleven afvist af rigsarkivar A. D. Jørgensen med den begrundelse, at Ælnod i sin omtale af Knudsbrødrene synes at stille sig selv udenfor

[1]) Liljegren, Diplomatarium Suecanum I 44.

dem; i steden for fremhæves det som sandsynligst, at han har været knyttet til kong Nils, hvem han tilegnede sit skrift, og haft plads blandt hans kapellaner.

Det må nu ganske vist indrömmes, at Ælnod aldrig betegner sig selv med ordet „munk“, men kalder sig „den ringeste af præsterne“ [1]; og nogle af de steder, hvor Ælnod omtaler Odensemunkene, kunde virkelig i og for sig lade læseren formode, at den engelske klerk ikke hørte hjemme blandt dem. Men der er imidlertid andre steder, der afgjort viser, at Ælnod har været knyttet til Odense kirke. Fremfor alt siger han i forordet, at han har udarbejdet sit skrift med ivrig understøttelse af munkene, som tjener Jesus Kristus og den herlige sejrherre (ɔ: Hellig Knud) *på samme sted som han selv* [2]. I et vers, hvor han taler om Knuds helligdom, siger han ligeledes [3]:

Mængden strömmer *herhid*, *her* fromme glæder den nyder.

Har Ælnod altså sikkert hørt hjemme i Odense, må man også antage, at han har hørt til Knudsbrødrene, hvor påfaldende det end er, at han ikke selv kalder sig munk. Kun hvis han har været i St. Knuds kloster, forstår man hans indtrængende bön til kong Nils om at

---

[1]) S. r. D. III 328. 389.

[2]) Sed qvæ de gestis religiosi principis .... agnovi, religiosi habitus viris, Jesu Christo *ibidem* insigniqve triumphatori deservientibus, obnixe suffragantibus, posterum memoriæ apicibus contradidi (S. r. D. III 329). — Så vel her som senere henviser jeg tillige til min oversættelse af Ælnod (i „Helgenlevneder“, 1893), der helt igennem har været underkastet et indgående gennemsyn af sprogmændene professor dr. M. Cl. Gertz og fhv. rektor H. H. Lefolii.

[3]) S. r. D. III 361: Confluit *huc* populus, habet *hic* pia gaudia vulgus.

støtte klosterets munke[1]). Men her må vi lægge mærke til de ord, hvormed han slutter: „Lad *os* i *vor* svaghed holdes oppe ved håbet om Guds barmhjertighed og ved hjælp af den kongelige støtte!" Her taler Ælnod ikke særlig om sin egen person, så meget mindre, som han ellers i forordet ligesom i efterskriften bestandig bruger „jeg" og ikke „vi" om sig selv; som det fremgår af sammenhængen, taler han om hele det samfund, han tilhører. Når Ælnod da ved omtalen af Knuds skrinlæggelse siger: „*Vi* syndere så med egne öjne den salige martyrs dyrebare relikvier" [2]), må han, i det mindste först og fremmest, have tænkt på de forsamlede Knudsbrødre. Således vidner hans eget skrift om, at han har været præsteviet munk i Odense; han har søgt til det sted i Danmark, hvor han traf landsmænd.

Om sine forhold i Danmark giver Ælnod for øvrigt yderst sparsomme oplysninger; han berører egenlig kun, hvad han har döjet af modgang og avind. I efterskriften klager han i mere almindelige udtryk, men i forordet udtaler han sig lidt bestemtere: Når han nu vover sig i lag med så stort et værk, venter han, at „den bidske dadlelysts syge", som nu og da rejser sig imod ham, vil flamme op i lys lue. Straks derefter siger han: „Lad hanen, der spankulerer om i gården og oppe under tjald lader sin skingrende galen klinge gennem luften, stolt gå forbi spidsmusen, der tumler sig i sin krukke, og lad den hellere med sine hvasse sporer give sig i kast med sine ligemænd!" Disse ord tager næppe sigte på læsernes kritik i al almindelighed, men tyder snarest på

---

[1]) Slutningen af forordet: S. r. D. III 330.

[2]) S. r. D. III 387 f. Læsemåden i håndskriftet fra Ter Doest må foretrækkes.

uvenskab med en höjere stillet klerk, af hvem han ser sig forfulgt ved alle lejligheder, trolig nok også ved tidligere forfatterskab. Hvem denne mand har været, er det umuligt at danne sig nogen sikker forestilling om. Den tanke kunde måske opstå, at der sigtedes til selve ærkebiskop Asser: i henhold til Anselms formaning kunde han have søgt at få den fremmede klerk ud af landet, nærmest ved at fortrædige ham, hvor der frembød sig lejlighed. Men da Ælnod hørte til et munkesamfund, der var grundlagt af Englændere og rimeligvis havde yderst lidt med ærkebispen at göre, er en sådan formodning dog lidet sandsynlig.

Det følger af sig selv, at Ælnod under sit lange ophold i Danmark har lært det danske tungemål. Hans tydninger af danske stedsnavne godtgör det tilfulde, samtidig med at de viser, at han dog er den fremmede mand; ingen indfødt vilde finde på at give sådanne sproglige forklaringer[1]). Trods sit gode kendskab til Dansk kan Ælnod dog komme til at sammenblande det med sit eget modersmål. Blandt forklaringerne af byen Viborgs navn forekommer også den, at förste del er „Vig“ (angelsaksisk wîg), der svarer til det gammel danske „ví“; men medens det danske ord kun betyder en helligdom, et indviet sted, betyder det oldengelske ord tillige gudebilledet på sådant et sted, og herudfra giver Ælnod ikke blot tydningen „offerbjærg“, der passer på begge mål, men udleder tillige navnet fra en „afgud Vig“ der på stedet.

Har Ælnod nu også helt følt sig hjemme i det land,

---

[1]) Også Robert af Elgin har i sit „Knud Lavards levned“ haft forklaring af flere danske stedsnavne, som vi kan se det af Vedels uddrag af skriftet.

som var blevet hans andet fædreland? Svaret må lyde: nej. Stadig omtaler han de danske som et fremmed folk, og skönt han tilegner den danske konge sit værk, er hans dom over Danskerne i det hele dog såre ugunstig. Han kalder dem det hårdeste, trodsigste og grummeste folk, og det ikke blot på grund af Knud den helliges drab, men også fordi kristen sæd og skik ikke har kunnet bryde nedarvede vedtægter og love, hvorved troen efter hans opfattelse kun bliver overfladisk[1]). For den engelske klerk er de danske altså ikke blot et fremmed, men også et usympatetisk, i flere måder barbarisk folk. Det er England, der stadig har hans hjerte. Hans stolthed er det at tilhøre Angelsakserne, „det ædleste folk“[2]). Derimod hader han Normannerne, disse „Francigenæ“ eller „Romani“, som han kalder dem efter deres land og deres tungemål[3]), og han fordömmer deres magt over England. Skönt Knud den helliges tog imod dem ikke blev til noget, og der var gået lang tid hen siden da, har han dog ikke opgivet håbet om, at Gud ved et andet middel vil straffe dem og uddrive dem af det herlige land, de har tilranet sig[4]).

Ælnods skrift viser ham i besiddelse af stærk religiøsitet, parret med en vis selvfølelse, men røber tillige hans fremskredne åndsdannelse. Denne dannelse er

---

[1]) Jfr. særlig S. r. D. III 329. 344 f. 370 f.

[2]) S. r. D. III 331. 346. 348.

[3]) Ælnod undgår navnet Normanner. Kun ét sted kalder han dem „de sydlige Normanner“, tydelig nok i modsætning til Nordmændene, der også på Latin kaldtes „Normanni“ (S. r. D. III 331). Når han ellers kalder dem Romani og Francigenæ, er det derfor uden tvivl for ikke at sammenblande dem med Nordmændene.

[4]) S. r. D. III 348.

imidlertid på ret ejendommelig vis sammensat af nordiske og boglig-kirkelige bestanddele..

I Danmark har han lyttet til de folkelige sagn: han har ladet sig fortælle, at Hedeby havde sit navn af en dronning Hede, som vi også kender fra Bråvallakvadet og fortællingen hos Sakse; ligeledes har han fået underretning om, at Börglums navn hidrørte fra en dronning „Burlina", om hvem der altså også har været sagn i omløb. Han har nöje sat sig ind i danske forhold, så at han kender de egne og beliggenheden af de byer, han nævner. Han har spurgt, fra hvilken tid de danske har været kristne, og har til svar fået fortællingen om Poppos jærnbyrd og dens følger, som han optegner i sit værk. Det må også være her i Norden, han har hørt om sin landsmand Eskils martyrdød blandt de hedenske Svear[1]). Alt i alt viser disse træk, at den fremmede klerk trods sin uvilje mod, hvad der ikke var præget af den kristelige kultur, har levet sig ind i Danmarks forhold og ladet sig belære også af det nordiske åndsliv.

Ælnods boglige dannelse har efter den tids forhold været betydelig. Som klerk kender han sin bibel; han anfører den idelig og, som det synes, allevegne efter hukommelsen. Derfor kan der også indsnige sig fejl. Han citerer således et sted af Begrædelsernes bog, som om det var af David, og et sted af Joel som et ord af Jeremja, ligesom han synes at göre Salme 79, 1—3 til et sted af profeterne. I forordet taler han om, at Aron slog vand af klippen, mens han burde have skrevet Moses. Han anfører oftere stederne unöjagtig, og en

---

[1]) S. r. D. III 351. 356. 330 ff.

sammensmeltning af flere, helt forskellige skriftsteder kaldes „apostelens udsagn“ [1]). Men netop i betragtning af, at han ikke slår skriftstederne efter, men bygger på sin hukommelse, kan man ikke sige andet, end at han i det hele har været bibelfast. Vedrørende skriftens udlægning bruger Ælnod selvfølgelig den tids allegoriske fortolkning. Men af de få steder, hvor dette kommer frem, lader det sig ikke afgöre, hvilken kommentar han har haft for sig. I efterskriften bruger han fortællingen om den barmhjertige Samaritan og tyder der herberget som „forligelse med Gud“. Den almindelige fortolkning af herberget var ellers siden Ambrosius's dage „kirken“; men i denne tydning ligger jo rigtignok Ælnods opfattelse indesluttet, og jeg tror ikke, at man af den grund skal tænke sig, at han har brugt andet end Wahlafrid Strabos glosser eller en anden gængs fortolkning. — Fremdeles har Ælnod kendt flere af klassikerne. I efterskriften hentyder han til Horats's oder III, 30, og i forordet omtaler han kampen mellem Hellener og Trojaner i sådanne udtryk, at de må være genklang af Vergils Æneide. Fra dette værk har han også sit kendskab til Priamos, der jævnstilles med Sven Estridsön, og til Agamemnon [2]). Hans omtale af Hannibals grusomhed i Spanien og af Nero, der lod sin moder dræbe, stammer rimeligvis fra Orosius's verdenshistorie [3]). Endvidere ses det af hans stil, at han har kendt Martianus Capella, måske også Boëthius's „De consolatione philosophiæ“.

[1]) S. r. D. III 373 (Begr. 4, 1). 375 (Joel, 1, 17). 370 (Salme 79, 1—3). 329 (Aron). 374. o. s. v.

[2]) S. r. D. III 332. 370.

[3]) S. r. D. III 370. Orosius, Historiarum adversus paganos lib. IV, 12. VII, 7 (ed. Zangenmeister, Wien 1882, s. 244. 454).

Endelig har han læst sin store landsmand Bedas berömte skrift, „Anglerfolkets kirkehistorie“; selv henviser han til det, hvor han taler om Anglerfolkets oprindelse[1]). Alt i alt har han således en ikke ringe læsning.

Ælnods måde at skrive på er meget bred. Idelig afbryder han den historiske fortælling med betragtninger, overvejende af religiøs art, stundom prægede af patetisk deklamation, stundom røbende alvorlig selvbekendelse. Disse afbrydelser kommer nu og da med såre liden föje, særlig i slutningen af kap. 2 (efter udgaven i Script. rer. Dan.), hvor han tilsidst helt umotiveret forvilder sig hen i betragtninger over synd mod Helligånden. Ejendommelig for Ælnods stil er hans forkærlighed for tveleddede, harmoniske, stundom rytmiske udtryk og for kunstige omskrivninger; i steden for at sige, at han har opholdt sig 24 år i Danmark, siger han, at han har været der 4 femår og 2 gange 2 til; om Knud den helliges lig siger han, at det lå i jorden i 2 gange 4 år og 3 gange 3 måneder, og ved omtalen af Knuds skrinlæggelse kalder han alteret „det livnærende måltids bord“. Mærkelig er også hans lyst til pludselig at slå over fra prosa til heksametre; så vidt går han endog, at han flere gange begynder en sætning i prosa og fortsætter på vers. Hans forbillede med hensyn til denne underlige skiften er Martianus Capella, som dog også nytter andre versemål foruden heksametret, og måske Boëthius. Denne sidste har dog i reglen kun versene i begyndelsen og slutningen af kapitlerne, mens Ælnod som sagt viser större uregelmæssighed. Ælnods vers må i det hele kaldes ret gode i deres bygning, på sine steder ikke

[1]) S. r. D. III 346.

uden poesi, men på andre steder kunstige og i reglen svulstige. Hans prosa kan være aldeles udtværet. Flere sideordnede sætninger udtrykker stundom nöjagtig samme tanke, så læseren må finde sig i kedsommelig marsch på stedet. Undertiden røber vor forfatter imidlertid ypperlig evne til at skildre malende og anskueligt. Således har han særlig haft held med sig i skildringen af flådens opbrud fra Vestervig; ligeledes er de bevægede scener fra Vendelboernes rejsning lykkedes ret godt for ham, om end fremstillingen ikke allevegne er helt klar. Man får således et levende indtryk af bøndernes rasen mod biskop Henrik, da han søger at stifte fred, og af den vilde tummel, da de overrumpler kongsgården Agersborg. Det blodige optrin i Albanskirken er også skildret på ret fængslende måde. Mangler Ælnods stil end ofte form, så savner den ikke farve.

b) Ælnods kilder. Forholdet til „Historia martyrizationis".

Da Ælnod udarbejdede sin levnedstegning af Knud den hellige, havde der allerede i over en snes år foreligget et lille helgenskrift om den myrdede konge, „Passio sancti Kanuti regis et martyris". Det fremtræder som en slags prædiken og er skrevet af en Odenseklerk, der måske næppe har været danskfødt. Affattelsestiden falder mellem 1095 og 1101: efter den foreløbige skrinlæggelse og inden den endelige altersættelse af Knuds relikvier. Snarest er det at henføre til 1096 eller 1097, den nærmeste tid för Erik Ejegod drog til paven for at frembære sit ønske om Knuds kanonisation. Skriftet har ikke ringe værd for historiegransk-

ningen; i flere måder dömmer det godt om forholdene, men den kirkelige idealisering skinner dog allerede stærkt igennem.

Forholdet mellem dette lille skrift og Ælnods större værk er af stor interesse for vurderingen af det sidste. At Ælnod har haft den ældre Odenseklerks skrift for sig, er sikkert nok. Flere steder gör det i höj grad sandsynligt, et par steder godtgör det med vished. Som prøver kan anføres:

Passio (S. r. D. III 318).	Ælnod.
Nam crevit in eo morum prudentia cum juventutis gratia.	Crescebat enim in eo morum honestorum prudentia cum venustæ juventutis gratia (s. 342).
Sustentabat inopes ac refovebat flebiles.	Famelicos fovebat et pauperes, ... peregrinos at egentes misericordiæ stipendiis sustentabat (s. 343).

Trods disse enkelte overensstemmelser er det imidlertid tydeligt, at Ælnod næsten helt gennemgående undgår at bruge de samme udtryk som „Passio". Han omskriver de vendinger, han finder i det ældre skrift, og ynder at udvide og udsmykke sætningerne. Denne evne hos Ælnod til at kunne bevæge sig langs med sit kildeskrifts udtryk mærker man mange steder. Selv ved Knuds død foran alteret, hvilken han i „Passio" og Knuds gravskrift [1]) fandt skildret omtrent med de samme ord, vidste han at variere udtrykkene. Som de enkelte udtryk viser slægtskabet mellem de to kilder og dog tillige godtgör, at Ælnod skyer at afskrive „Passio", således gælder dette forhold også i mange måder, når

[1]) Ælnods forhold til Knuds gravskrift skal senere blive omtalt.

man kaster et blik på anlæg og ordning af stoffet. På den ene side viser Ælnod sig i så henseende oftere påvirket af „Passio“; på den anden side vil man dog finde forskelligheder. Lad os tage et eksempel! Til Knuds forherligelse anfører „Passio“: a) han tog sig af de små og svage i samfundet; b) han støttede bisper og præster ved løfter og privilegier; c) han skænkede gaver til kirker og klostre. Nöjagtig den samme ordning af Knuds gode gerninger finder vi hos Ælnod. Men dog er der afvigelser. Særlig nævner Ælnod ikke således som „Passio“ de kirker, som i höjest grad nød godt af Knuds gavmildhed. Vi kan også tage et andet eksempel: Straks efter at „Passio“s forfatter har fortalt om Knuds død, fremhæver han, at denne begivenhed ikke har sin lige, hverken i litteraturen eller folkets overlevering. Denne tanke griber Ælnod, men han udfører den på sin måde, i höjstemte toner: andre folk har fundet sig i de værste tyranner, som Hannibal, Herodes og Nero; men det danske folk vilde ikke tåle den konge, der dog kun var dets velgörer!

Det vil heraf fremgå, at Ælnod vel har brugt „Passio“, men meget frit, så at dette skrift ved sin udtryksmåde og form kun i ringe grad har været hans forbillede. Forskellen viser sig dog endnu större, når man ser på indholdet. Der kan ikke være tvivl om, at Ælnod ofte med velberåd hu har taget afstand fra den ældre Odenseklerk. Således ved omtalen af den foreløbige skrinlægning i foråret 1095. „Passio“ fortæller bredt om tre „store jærtegn“, der hændte ved denne lejlighed: ilden slukkedes straks, da den blev lagt på de hellige ben; vejret klarede op, da skrinlæggelsen fandt sted; og Olav Hunger, der blev hævet til konge, den gang Knud

den hellige blev lagt i graven, blev nu stedt til jorden, efter at Knud **var tagen op** af graven. Ælnod har sin kundskab om begivenheden fra „Passio"; men med sit videre og friere syn forsmår han at gå på jagt efter jærtegn og vrager derfor også den ældre Odenseklerks fremstilling. Jærtegnet med ilden omtaler han kun ganske kort som en ildprøve, der var rent selvfølgelig. Opklaringen af vejret er ham for godtkøbs; han tager det slet ikke med. Kun Olav Hungers død i samme år som Knuds skrinlæggelse fremhæves som underfuldt tegn på Knuds hellighed; her var det også ganske naturligt, at den troende sporede en höjere styrelse.

Andre afvigelser hos Ælnod er endnu mere iöjnefaldende. „Passio" vil vide, at Knud efter Haralds kongevalg blev fordreven af sine brødre; men Ælnod har en fremstilling af sagen, der går i helt anden retning. „Passio" lader Knud ruste tog mod England, fordi han deri sér et middel til at genføde og hæve det danske folk. Denne idealiserende opfattelse, som hverken regner med Knuds ærgerrighed og kamplyst eller mindes de undertrykte Angelsakseres bön, er dog Ælnod for unaturlig; han dvæler ved sine landsmænds tunge kår og bitre klager som den væsenligste grund til Knuds store forehavende. Forfatteren af „Passio" går så vidt i forherligelse af sin helt, at han fremstiller Knuds voldshandling mod Olav (Hunger) som en fortjenstlig gerning, der blev gjort for Olavs skyld, for at forbedre ham og fri ham fra vanry(!). Men Ælnod, der for øvrigt mangler meget i at bedömme Knuds færd overfor broderen på rette måde, prøver ikke på at opfatte fængslingen som hensynsfuldhed overfor Olav; han nöjes med i denne sag at berömme Knuds politiske skarpsyn og har der-

med altså fastslået, at Knud tog sigte på eget tarv. „Passio“ lader Knud under optrinnet i Odense kirke straks nedlægge våbnene; Ælnod lader ham först kæmpe mod fjendernes skarer.

Udbyttet af den hele lille undersøgelse om forholdet mellem de to skrifter bliver da dette: Ælnod har nyttet „Passio“, men på fri, overlegen måde. Han har meget stof, som ikke forekommer i „Passio“, og hvor dette ældre skrift er hans kilde, afviger han dog i reglen stærkt fra det både i udtryksmåde og i fremstilling af de enkelte begivenheder.

Som kilde har Ælnod endvidere haft gravskriften på den plade, der ved altersættelsen 1101 blev nedlagt i Knuds helgenskrin. Denne plade kom for dagen ved åbningen af skrinet i året 1582, og senere afskrev professor ved Odense gymnasium, Chr. Lund (født 1596, død 1672). dens indskrift. Efter den tid er pladen forsvunden, men indskriften var efterverdenen sikret ved et aftryk i Worms „Fasti Danici“ (efter Lunds afskrift?), der vel har sine mangler, især vedrørende læsningen af de faldne kongsmænds navne, men dog har stor betydning for fastsættelsen af den oprindelige tekst[1]). Ind-

---

[1]) Fasti Danici (1626) s. 20; i udgaven fra 1643 (s. 29 f.) er tilföjet en sammenligning mellem gravpladens indskrift og Ælnods gengivelse af den, således som man kendte den fra Huitfeldts udgave af Ælnod. Om Lunds afskrift se Bircherods note til Westphalens Monumenta IV, sp. 1438. At verset og prosastykket ikke begge skulde have haft deres plads i skrinet og på en og samme plade, er hævdet af justitsråd Herbst (Helgenskrinene i St. Knuds kirke i Odense, s. 41 f.) og tiltrådt af rigsarkivar A. D. Jørgensen (Årb. f. nord. oldkyndigh. 1887, s. 156 f.); men jeg kan ikke se, at nødvendigheden af denne antagelse er godtgjort. — En unöjagtig og ufuldstændig gengivelse af gravskriften findes i Pontanus's Danmarkshistorie s. 1199;

skriften ses at have bestået af to dele, et prosastykke, nemlig en kort beretning om Knuds og hans kampfællers død, i sådanne udtryk, at „Passio“ tydelig nok er nyttet som kilde, — og et ærevers til Knuds minde. Dette sidste har Ælnod indflettet i slutningen af sit værk; dog er det ikke nöjagtig gengivet, enten det nu er Ælnods egen skyld, eller fejlen er at søge hos afskriverne.

Pontanus har sikkert holdt sig til gengivelsen i Huitfeldts udgave af Ælnod, og ved et lån fra Sakse eller måske snarere fra Huitfeldts Danmarkskrønike föjer han uden videre forræderen „Blakkes“ navn til. Fremdeles gengiver Hamsfort prosa-indskriften alene, „fra et gammelt pergament“ (S. r. D. VII 218), og denne tekst er bleven erklæret for den bedste (A. D. Jørgensen, anf. st.). Denne tekst afviger både fra den, vi finder i de nordiske Ælnod-udgaver, og fra teksten hos Worm, men dens afvigelser forekommer mig ikke at tale særlig til gunst for den, og en af dem bliver i höjeste grad til dens fortræd: Blandt de 17 hirdmænd, der faldt i Albanskirken sammen med Knud den hellige, nævnes også — ligesom i de andre gengivelser af gravskriften — en Blakke, men til hans navn föjes der „*traditor*“, forræder. Hvorfra denne tilföjelse skriver sig, er let at se. Den høvding, der forrådte Knud i Odense, kaldtes i dansk overlevering Blakke, og derfor er betegnelsen „forræder“ föjet til den hirdmand, der bærer dette navn. Hamsfort, der anfører pergamentbladets ordlyd, har været for samvittighedsfuld og antagelig også for tænksom til at göre den tilföjelse. Den er nemlig aldeles tankeløs: de 17 hirdmænd er alle faldne på Knuds side og siges alle at have del i hans salighed; men det passer selvfølgelig ikke på *forræderen* Blakke. I det tidligste i 14. årh., da man begyndte at bruge mindetavler af pergament, må en Odensemunk have taget afskrift af gravpladens beretning eller af en ældre afskrift af denne, ja, måske netop af den afskrift, der allerede var indföjet i et Ælnod-håndskrift, og han har gjort det unöjagtig og på höjst uheldig måde lagt sit kendskab til forræderens navn ind i den gamle mindeskrift, som han burde have gengivet uforandret. — Endelig har vi i flere breviarer forkortede gengivelser af indskriften, men de har mindre betydning for os her, da de bygger på Ælnod-håndskrifter, hvori gravskriften har været indföjet.

Prosaberetningen om Knuds fald vil man også finde i de danske udgaver af Ælnod ligefra Huitfeldts og ned til Langebeks i Scriptores rerum Danicarum, og den må da have været indföjet i det Herisvad-håndskrift, som oprindelig ligger til grund for alle disse trykte udgaver[1]). Men anderledes forholder det sig, når vi undersøger Bollandisternes tekst i Acta Sanctorum, der gengiver et langt bedre håndskrift, som har været opbevaret i det flanderske kloster Ter Doest og kaldes efter det[2]). I

[1]) Selve håndskriftet gik til grunde på universitetsbiblioteket ved Københavns ildebrand 1728.

[2]) Dette håndskrift, en foliomembran, der tillige har Karl den danskes levned og flere andre helgenlevneder, findes nu i stadbiblioteket i Brügge (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte VIII 556). Der findes for øvrigt endnu et flandersk håndskrift af Ælnods værk, ligeledes indföjet i en samling helgenlevneder; det er nr. 716 i St. Omers stadbibliothek. Til St. Omer er det kommet med 115 andre håndskrifter fra det nærliggende kloster St. Maria de Claro Marisco (Archiv VIII 415. 81). At der er slægtskab mellem de to håndskrifter, lod sig på forhånd formode og støttes ved ligheden i overskrift (der vel for øvrigt stammer fra en sen tid). Håndskriftet fra Ter Doest er vistnok det ældste. Også andensteds fra hører vi om forbindelse mellem dette kloster og Norden. I Ter Doest var det, at Roskildebispen Peder Jakobsön døde 1225, på vejen til det hellige land (Årbøger f. nord. oldkyndighed 1878, s. 311 ff.). Da enkedronning Ingeborg af Frankrig de to følgende år sendte sin broder Valdemar II 540 og 549 mark sterling for at hjælpe ham med udredelsen af løsepengene til grev Henrik af Schwerin, foregik det gennem abbeden i Ter Doest: i 1226 var det Cistercienserabbederne fra Esrom og Sorø, der afhentede pengene (Wauters, Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique, IV, Bruxelles 1874, s. 29. 43). Af et diplom fra Erik Magnussön i Norge ser vi fremdeles, at da striden udbrød mellem ærkebiskop Jón Raude af Nidaros og den norske krone (1281), deponerede ærkebispen en större sum i dette kloster (Chronique de l'abbaye de Ter Doest, Bruges 1845, s. 63), ligesom vi også véd, at hans tro tilhænger, biskop Thorfinn af

dette håndskrift fra Ter Doest finder man ikke denne beretning. Det viser sig da også ved nærmere eftersyn, at denne gravskrift kun kan være indkommen i Ælnods tekst ved at man i en senere tid har skudt den ind. Beretningens törre, opregnende fortællemåde står for det förste i skarpeste modsætning til Ælnods blomstrende stil, og dernæst bryder den helt fortællingen, ja, den beretter endog om Benedikts fald som et vel kendt faktum, mens den udførlige skildring af hans grulige død först findes senere hos Ælnod[1]). Hvor klodset man end har föjet Knud den helliges gravskrift ind i håndskriftet fra Herisvad kloster og andre Ælnod-håndskrifter, synes man dog at have forsøgt en tillempning til Ælnods tekst. Hvis nemlig „Fasti Danici“ — som det er rimeligst at antage — gengiver hele indskriften uden at glemme noget, har gravpladen ikke haft ordene „ut Christus a proprio satellite traditus“, som forekommer i de danske Ælnod-udgaver; da Ælnod i det foregående havde lagt så stor vægt på Pipers forræderi, har afskriveren af egen drift sat disse ord ind i gravskriften, for at den således bedre kunde passe ind i teksten. Men hvis ordene oprindelig ikke hører hjemme i indskriften, er tilföjelsen på den anden side sket tem-

---

Hamar, i sin landflygtighed tog ophold i Ter Doest, hvor han (1284) opsatte et testamente, hvis ordlyd endnu kendes, og døde 8. Jan. 1285, og hvor der senere digtedes ham et ærevers; ærkedegnen fra Upsala, Johannes, ses også at have været i klosteret 1284, måske i følge med biskop Thorfinn (Carolus de Visch, Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis, Köln 1665, s. 316 ff.).

1) Jfr. G. Burman Becker i „Helgenskrinene i St. Knuds kirke“, s. XXIII note 4, hvor imidlertid udgangspunktet tages i „Historia martyrizationis“ som rummende den oprindelige gravskrift. Denne betragtning af „Hist. mart.“ er, som jeg straks skal vise, helt urigtig.

melig tidlig, da den fra Ælnod-håndskrifter har fundet indpas i flere breviarer og tillige har været at finde i den afskrift på pergament, som Hamsfort har gengivet.

Det er min overbevisning, at andre skrevne kilder end „Passio“ og gravskriften har Ælnod ikke haft for sig. Men har jeg ret heri, da må også et brudstykke, der hidtil har haft den ære at blive betragtet som vort næstældste historiske skrift, udgå af kildeskrifternes række. Dette brudstykke er „Historia martyrizationis sancti Kanuti regis“, der findes i Peder Olsöns collectanea (Arnemagnæanske samling 107 8vo, blad 8 b og 9 a. b) og er trykt i Scriptores rerum Danicarum III 323 ff., umiddelbart foran Ælnod. Det fortæller om Knuds død og skrinlæggelse, og man har i almindelighed antaget, at det var affattet straks efter denne, altså i de förste åringer af 12. århundred.

Hvis Ælnod virkelig, således som man har troet, havde nyttet dette lille skrift som kilde, vilde han unægtelig have båret sig ad på en måde, som danner den grelleste modsætning til hans frie brug af „Passio“. Man vil nemlig næsten ordret genfinde „martyrhistorien“ i Ælnods skrift. En eller anden vil måske tyde dette påfaldende forhold på den måde, at Ælnod selv har skrevet det kortere brudstykke og senere indflettet det i sit större værk. Men endda vilde forholdet mellem de to skrifter vække forbavselse, og ved nærmere eftersyn kan denne udvej slet ikke bruges, da enkelte uoverensstemmelser viser, at de to skrifter ikke kan have samme forfatter. Dette spörgsmål om Ælnods brug af „martyrhistorien“ bortfalder imidlertid helt. En sammenlignende undersøgelse vil nemlig føre til, at Ælnods skrift er ældst af de to, og at „Historia martyrizationis“

ikke er andet end et meget senere uddrag af Ælnod.

Et fast holdepunkt for bedömmelsen af de to skrifters forhold til hinanden vinder vi först ved at mærke os deres indbyrdes afvigelser. Tager vi aftrykket af „martyrhistorien“ i Scriptores rerum Danicarum for os, finder vi snart adskillige historiske oplysninger, som ikke findes hos Ælnod. Dette vækker mistanke. Når Ælnod ellers slavisk skulde have fulgt „Historia martyrizationis“, hvorfor tager han så ikke disse oplysninger med? Vi må da se nærmere på disse afvigelser, der er af meget ulige art og fremtræder på temmelig forskellig måde.

Jeg tager en lille gruppe af afvigelserne i „Historia martyrizationis“ for sig. Straks i begyndelsen af Langebeks aftryk finder vi følgende oplysning om forræderen Piper: „Han var en Friser, men var bleven gift på Fyn, han, som skammelig sveg kongens tillid og forrådte ham“. Efter Knuds død har „martyrhistorien“ den tilföjelse: „Under Urbanus II var det, han led martyrdøden“. Fremdeles, hvor der fortælles om dronning Edels forsøg på at tage Knuds lig med sig til Flandern, tilföjes dronningens navn, og der gives den oplysning, at hun var datter af grev Robert af Flandern, medens Ælnod på tilsvarende sted ikke nævner hendes navn og overhoved ikke nævner hendes fader ved navn, uden hvor han taler om Olav Hungers fængsling.

Når jeg har udsondret disse 3 tilföjelser i „Historia martyrizationis“ fra de øvrige afvigelser, da er det ikke, fordi de i indhold har noget med hverandre at göre, men fordi de har det tilfælles, at de i håndskriftets tekst kun står som randbemærkninger, den förste skreven på langs, de andre over og under teksten. Kun ved

meget uheldig og upålidelig udgivelsesmåde har de i Scriptores rerum Danicarum kunnet få plads i den sammenhængende tekst, hvor de slet ikke hører hjemme. Ja, Langebek er endog gået så vidt, at da den sidst anførte randbemærkning ikke let lod sig indföje i teksten, ændrede han den uden videre for at kunne indflette den i den sætning, hvor han havde mest lyst til at anbringe den[1]). I virkeligheden er disse noter ikke andet end afskriverens tilföjelser, og allerede om dem tör det siges, at de sikkert hidrører fra en langt, langt senere tid end Ælnods.

Den förste af tilföjelserne er interessantest, da den synes at give os en yngre folkelig overlevering: forræderen Piper var ikke nogen rigtig Fynbo, men egenlig en Friser. Der ligger næppe andet i denne oplysning, end at man helst vilde göre den mand, der skammelig havde forrådt sin konge, til en fremmed. Og var der ikke andre eksempler, der kunde lette slige rygters opståen? Thetlev, der ved det lumske overfald i Roskilde kongsgård nedhuggede Knud Magnussön og nær havde fældet Valdemar, var en Ditmarsker; en nordtysk vasal havde overlistet den store kong Valdemar Sejr, og en Tysker, Herman Kerkwerder, havde forrådt Erik Plovpenning. Så kunde den forestilling også let dukke op, at den høvding, som havde sveget Knud den hellige, også var udgået fra et af de danskes nabofolk. Vi har endog en fuldstændig parallel i Lundeårbogens påstand, at Hjarvard, der forrådte Rolv Krake, var „Tysker

[1]) Randbemærkningen om Edel står nederst på bladet, nærmest ved de ord i teksten „Metusque reginam comitesque perculit“, og den lyder i virkeligheden således: „nota uxor sancti Kanuti nomine Ethla fuit filia comitis Roberti de Flandria“.

af fødsel“ [1]). — Den anden randbemærkning, at Knud den hellige led martyrdøden under Urbanus II, er helt urigtig, da Urbanus först blev pave to år efter Knuds død. Oplysningen, der tilmed er aldeles fremmed for de latinske krønikers skrivemåde, er i virkeligheden ikke andet end en langt senere tids ilde anvendte boglige lærdom. Den tredje randbemærkning, som nævner dronning Edels fader, skyldes ligeledes boglig lærdom; den skriver sig enten fra læsningen af Sakses krønike eller fra Ælnods skildring af Olav Hungers fængsling og bortsendelse til Flandern. De tre noter kan rolig antages at hidrøre fra Peder Olsön selv, der ved sine flittige granskninger i fortidens kilder vel kunde føle sig fristet til at lægge noget af sin viden til de efterretninger, han forefandt.

Randbemærkningerne kunde nok allerede vække forestillingen om, at hele „martyrhistorien“ kun er et uddrag af Ælnods skrift og skyldes den samme mand, der har tilföjet noterne. Men selvfølgelig vilde en sådan slutning endnu ikke være berettiget. Det kunde jo godt i og for sig tænkes, at Peder Olsön havde afskrevet et meget gammelt kildeskrift og så blot föjet disse randnoter til. For at komme til bunds i sagen må vi derfor gå til de afvigelser fra Ælnod, som vi finder i „martyrhistoriens“ sammenhængende tekst, således som den foreligger i Peder Olsöns samlinger.

Fælles med Ælnod har „Historia martyrizationis“ fortællingen om, at den mand, som under kampen ved Albanskirken hindrede Knud den hellige i at få en drik vand, styrtede på hovedet i en brönd og druknede der.

---

[1]) Pertz, Monumenta Germaniæ, Scriptores XXIX 195.

med benene ragende op over vandet; men dernæst föjer martyrhistorien til: „Skönt den afsindige hob så dette jærtegn, lod den sig alligevel ingenlunde kalde tilbage fra sin ondskab". Denne tilföjelse har Ælnod ikke, og allerede dette røber, at han ikke har haft „martyrhistorien" for sig. Hvis han nemlig helt igennem havde udskrevet den, vilde han selvfølgelig ikke have givet afkald på at nytte dette træk, der kunde stille oprørernes formastelige færd i endnu skarpere lys; i alt fald kan han ellers ikke finde stærke beskyldninger nok imod bønderne. Forholdet mellem de to ellers enslydende beretninger må da være således, at „forfatteren" af martyrhistorien har misforstået Ælnod og fået dannet sig den sammenhæng i begivenhederne, at den hårdsindede mand endnu under kampen er druknet i en brönd; han har støttet sig til Ælnods ord, at det skete „ikke længe efter", og da fortællingen om kampen ved kirken fortsættes, indskød han uden videre ordene om, at oprørerne fik det at vide, men alligevel ikke böjede af fra deres forehavende.

Efter at have omtalt Knuds og hans Vederlagsmænds fald föjer „Historia martyrizationis" til: „Det skete i det Herrens år 1086". Hvis Ælnod virkelig havde fulgt dette skrift, vilde det være temmelig uforståeligt, at han ikke tog en så vigtig optegnelse med. Men nu har Ælnod ikke nogen årsangivelse — den findes jo i gravskriften, men denne hører som ovenfor víst oprindelig ikke hjemme i Ælnods værk —, og tilföjelsen i martyrhistorien tyder da atter på, at Ælnods skrift er ældst, og at forfatteren til martyrhistorien af sig selv har forøget beretningen, som han fandt den hos Ælnod.

„Historia martyrizationis" giver fremdeles kongerne

Olav og Erik deres tilnavne Hunger og Ejegod. Det er lidet sandsynligt, at en samtidig vilde have gjort det. Men rent påfaldende bliver det, at Ælnod, om han ellers udskrev „Historia martyrizationis", ikke skulde have taget disse tilnavne med, da de så ypperlig passede til hans skildring af nøden under Olav og lykken under Erik. Ligeledes anfører „Historia martyrizationis" i modsætning til Ælnod navnet på den pave, der gjorde Knud til helgen. Alle disse tilföjelser er tydelig nok den senere granskers boglige lærdom og viser, at martyrhistorien er langt yngre end Ælnods værk. De kan selvfølgelig tillige tjene til at godtgöre, at Ælnod umulig kunde være forfatter til martyrhistorien.

I „Historia martyrizationis" hedder det: da Erik Ejegods sendefærd var vendt tilbage fra paven, *indvies* (dedicatur) kirken til hellig Knud. Ælnod siger derimod: efter sendefærdens hjemkomst *bygges* der kirker, der skulde indvies til hans martyrium. Alt tyder også i dette tilfælde på, at „Historia martyrizationis" har gengivet meningen hos Ælnod og gjort det mindre nöjagtigt. Som vi véd af talrige eksempler, tog opførelsen af större kirker lang tid. Odense nye stenkirke, som blev indviet til Vor frue, Hellig Alban og Hellig Knud, er först bleven færdig i kong Nils's tid, så at Ælnod ved sin ytring om, at den „nu" er indviet til Knuds navn (kap. 32), tænker på en meget nærliggende begivenhed. For øvrigt vilde da heller ikke noget være rimeligere end at sætte indvielsen i forbindelse med Nils's store gave, der efter den pavelige stadfæstelse at dömme snarest skriver sig fra tiden henimod året 1117 eller fra begyndelsen af dette år.

Lidt efter ordene om kirkens indvielse har „Historia

martyrizationis" sin beretning om, at Knuds relikvier blev tagne op af stenkisten i krypten og lagte *„i det för nævnte skrin"* (in archa *predicta*). Alene ordet „predicta" er dræbende for martyrhistorien som kildeskrift. Der har nemlig i det foregående ikke i mindste måde været tale om noget helgenskrin. Men forklaringen er at finde hos Ælnod, hvor vi på det tilsvarende sted støder på ordene: *„det skrin, som vi ovenfor har omtalt"* (eadem, qvam *prædiximus*, arca).

Skönt sidstnævnte sted i „Historia martyrizationis" er så afgörende, at man ikke behøver at gå videre i sammenligningen mellem dette skrift og Ælnod, skal jeg dog for fuldstændigheds skyld endnu tilföje nogle iagttagelser vedrørende deres indbyrdes forhold. Efter at have skildret skrinlæggelsen, væsenlig med de samme ord, har begge skrifterne: *„Vi* så hellig Knuds relikvier, hvide som sne". Det måtte vel vække forbavselse, at to öjenvidner vilde udtrykke sig på selv samme måde om, hvad de havde set. Skrev den yngste af dem end ellers ud af den ældres skrift, måtte man dog vente nogen afvigelse i skildringen af det selvoplevede. Nu bliver denne påfaldende overensstemmelse let at forklare: som forfatteren af martyrhistorien har gjort uddrag af Ælnods skrift med så liden omtanke, at han taler om det „för nævnte" skrin, skönt det ikke för har været nævnet, således har han ved omtalen af Knuds skrinlæggelse rent mekanisk udskrevet Ælnods ord: „vi har med egne öjne set" o. s. v. Så slet står det med disse ord om selvoplevelsen, der hidtil i særlig höj grad har givet „Historia martyrizationis" den fremragende plads som et af vore ældste kildeskrifter!

Dernæst siger martyrhistorien, at skrinlæggelsen fandt

sted år 1100, medens Ælnod henfører den til Erik Ejegods sjette år, d. v. s. 1101. Uoverensstemmelsen må nu ud fra det foregående forklares således, at afskriveren i „Historia martyrizationis“ har beregnet Eriks sjette kongeår galt. Martyrhistorien har endelig kun de to förste linjer af Knud den helliges versificerede gravskrift. Ælnod har den hele. Også dette tyder på, at Ælnods skrift er ældst. Det fortjener også at tages med, at „Historia martyrizationis“ straks i begyndelsen kalder Odense for „Otthensby“; denne uhjemlede form er ikke andet end en misforståelse af byens gode, gamle navn hos Ælnod: Othens Wi.

De sidste fire linjer i Langebeks aftryk af „Historia martyrizationis“ indlader jeg mig ikke på. De findes nemlig aldeles ikke i martyrhistorien, således som den foreligger i Peder Olsöns samlinger, hverken i teksten eller som randnote, og jeg har heller ikke kunnet finde dem andensteds. Siden Langebek har taget dem med, må jeg dog antage, at de dølger sig et sted i de kaotiske „collectanea“; i så fald er det værd at lægge mærke til, at året for skrinlæggelsen her sættes til 1101, altså afvigende fra martyrhistoriens opgivelse. Som et kuriosum kan jeg her bemærke, at i det lige udkomne 29. bind af Pertz's Scriptores er der af „Historia martyrizationis“ netop kun medtaget disse fire linjer samt det meste af randnoterne, vel at mærke ikke som randnoter, ja endog Langebeks vilkårlige ændring er kommen med. Det kunde jo ikke godt have været uheldigere!

Efter denne undersøgelse af enkelthederne kan vi endelig i almindelighed stille de to skrifter overfor hinanden. Det er allerede fremhævet, at hvis „Historia martyrizationis“ havde ligget til grund for Ælnods skrift,

vilde den engelske klerk have båret sig höjst besynderlig ad: mens han brugte et andet kildeskrift såre frit både med hensyn til form og indhold, skulde han derimod pludselig være slået om, da han kom til Knuds død; han skulde så at sige have indsuget et helt kildeskrift i sit arbejde. Og på hvad måde? Ja, her strejfer vi så temmelig ind i umulighedernes verden. Ælnod skulde nemlig have optaget det historiske, som han fandt i martyrhistorien, med nöjagtig de samme eller noget udvidede udtryk, og dette historiske lånegods skulde han så i höjeste grad have udstoppet med sine religiøse betragtninger, som han skrev ud af sit eget hoved. Hver gang han vilde skrive noget historisk, måtte han have taget sin kilde for sig og indföjet den, oftest ordret, for atter at lægge den bort, når han skulde nedskrive religiøse betragtninger, og atter skrive den af, hver gang han vendte tilbage til fortællingens gang! Men således bærer ikke noget menneske sig ad, og mindst en forfatter med Ælnods dannelse og autoritet.

Er Ælnods skrift derimod den kilde, der ligger til grund for martyrhistorien, da bliver dennes tilblivelse let at forklare. En senere gransker — eller rettere: en historisk samler — har villet bruge Ælnods skildring af Knud den helliges død; men han har følt sig hæmmet af skriftets store bredde og idelige henfalden til religiøse betragtninger. Han har da, temmelig skødesløst og mekanisk, gjort uddrag af sin kilde for des lettere at kunne bruge den til sit formål. Hvad han har knyttet uddraget til, er ikke godt at vide. Således som optegnelserne er, begynder de med et meningsløst „altså“. Men sikkert er det i hvert fald, at hele karakteren af den så kaldte „Historia martyrizationis“ vidner om, at den er et

senere uddrag. På den måde lader Ælnod sig netop ekscerpere, når man holder sig til hans historiske fortælling.

Det er allerede sagt, at man hidtil har givet „Historia martyrizationis" plads blandt vore kildeskrifter. Som sådant anføres det endnu af professor Kr. Erslev og af Waitz i Pertz's Scriptores[1]). Kun rigsarkivar A. D. Jørgensen, der for øvrigt også oprindelig tillagde martyrhistorien betydning som kildeskrift[2]), har i forbigående udtalt den samme dom, som jeg er kommen til[3]). I kraft af den redegörelse, jeg ovenfor har forsøgt, må jeg frakende skriftet al ret til at stå blandt vore kildeskrifter, ovenikøbet i deres forreste række. Tilbage står blot at drøfte, hvornår dets oprindelse kan antages at falde. Der er nu næppe grund til at tro andet, end at Peder Olsön selv har gjort dette uddrag af Ælnod. Tilföjelserne kan i alt fald bedst henføres til den humanistiske Reformationstid, da den historiske interesse var vågnet og drev historikerne til sammenstilling af de forskellige kilders efterretninger. Vi hører ganske vist, at der i et nu tabt håndskrift sammen med et digt om Hellig Anders og munken Arnfasts skildring af Knud den helliges undere har været et kort uddrag af Ælnod om Knuds martyrdød i Odense[4]), og det kunde jo være fristende at sætte dette „breve compendium" i forbindelse med Peder Olsöns bearbejdelse. Men da det var

[1]) Kr. Erslev, Kilderne til Danmarks historie i Middelalderen. s. 5. Pertz, Monumenta Germaniæ, Scriptores XXIX 4 f.
[2]) Bidrag til Nordens historie i Middelalderen, s. 189 f.
[3]) Den nordiske kirkes grundlæggelse. s. 879 note 1. Årbøger f. nord. oldkyndighed 1887, s. 136 note 2. 157.
[4]) S. Birket Smith, Universitetsbiblioteket för 1728, s. 150 note 1.

ganske naturligt, at man gjorde uddrag af Ælnod, og da vi slet ikke véd noget nærmere om dette „breve compendium", er der ikke nogen grund til at antage, at Peder Olsön netop har afskrevet det, i steden for selv at gå til kilden.

Kun i én henseende får den detroniserede „Historia martyrizationis" værd, nemlig ved at bidrage til at vise os den udbredelse, Ælnods skrift har haft. Det kunde synes at være en tarvelig værd, da vi iforvejen vidste Ælnods Knudskrønike nyttet i Lundekapitlets mindebøger og i de forskellige breviarer [1]), ligesom vi jo også hører om et ekscerpt, der rimeligvis er forskelligt fra Peder Olsöns. Men „Historia martyrizationis" har dog betydning ved at røbe tilværelsen af et Ælnod-håndskrift, der både har afveget fra håndskriftet i Ter Doest og det i Herisvad. Fra det sidste, som ellers har været det eneste, man har sporet på dansk grund, afviger det ved at følge flere læsemåder, der stemmer med det flanderske håndskrift; man kan således se det meget tydelig ved fortællingen om vægbjælken i Albanskirken, der bliver væltet ind over alteret. Men fra Doest-håndskriftet har det skilt sig ved ligesom Herisvad-håndskriftet at have den vilkårlige indföjning af gravskriften midt i Ælnods tekst. Da det er höjst usandsynligt, at Peder Olsön — eller hvem der nu har foretaget uddraget — skulde have kombineret to håndskrifter, et af Ter Doest-typen og et af Herisvad-typen, står vi altså her overfor en tredje, nu tabt redaktion.

Det er en selvfølge, at nedstyrter man „Historia

---

[1]) Det förste af de i Script. rer. Dan. III trykte breviarer røber i påfaldende ringe grad genklang af Ælnod, men bygger i langt större udstrækning på „Passio".

martyrizationis“ fra höjsædet, hæver man samtidig Ælnod betydeligt. För måtte man sige, at Ælnod på det væsenligste punkt af sin fremstilling havde gjort sig skyldig i vidtdrevet plagiat. Nu viser hans hele værk sig originalt og ensartet sammensat vedrørende både indhold og form. De få skrevne kilder, han har haft for sig, har han nyttet med större overlegenhed end det er almindeligt blandt Middelalderens krønikeskrivere.

Foruden de beretninger, der allerede fandtes i den ældre Odenseklerks skrift, giver Ælnod os et omfattende historisk stof, som ikke hidrører fra skrevne kilder. Hvorfra han har det, siger han selv. Det hedder nemlig i forordet: „Hvad jeg *ved fortælling af troværdige mennesker af begge kön og begge klasser* har erfaret om den fromme fyrstes og gudelskede martyrs gerninger, det har jeg nu ved ivrig understøttelse af munkene, som tjener Jesus Kristus og den herlige sejrherre på samme sted som jeg, overgivet til efterverdenens erindring, at det skal bevares ved skriftens tegn“. Vi ser altså, at mænd og kvinder, klerk og læg har været Ælnods kilder. Hvor han traf dem, der enten selv havde stået kong Knud nær eller gennem deres forældre havde pålidelige frasagn om ham, der har han udspurgt og således sanket sig en rig høst. Ret ejendommeligt er det at se kvinder som overleveringens bærere. Der må snarest tænkes på høvdingers hustruer, som stod kongeætten nær, ligesom lægmændene vel til dels er at søge blandt de ædelbårne Vederlagsmænd. De klerke, der har været hans hjemmelsmænd, har vel först og fremmest været de ældre klosterbrødre i Odense, som han daglig samtalte med. Deres kloster var rejst på den jordbund, hvor bøndernes

oprør mod Knud havde nået sit mål, og det kan ikke være andet, end at kongens bratte død for undersåtters hånd har fremkaldt en levende tradition, der blev Ælnod til stor nytte. Blandt hans hjemmelsmænd har måske også været klerke fra Vendsyssel, hvor rejsningen begyndte; i alt fald finder vi denne epoke særlig udførlig og anskuelig skildret. Det har selvfølgelig sin store betydning, at Ælnod levede så nær op imod selve begivenhederne, at han til hjemmelsmænd har kunnet skaffe sig folk, der selv havde oplevet Knuds styrelse og fald og derfor var vidner af förste rang.

c) Fremstillingen af Knud den helliges flugt og fald.

Ælnod giver en udførlig skildring af den nörrejydske rejsning mod Knud den hellige i sommeren 1086 og Knuds bratte død i Odense. Men Knytlingasaga giver en endnu bredere fremstilling, der i höj grad afviger fra Ælnods. For blot at holde os til rejsningens udbrud, som vi foreløbig skal dvæle ved, er skuepladsen helt forskellig i de to skrifter. Ælnod knytter begivenhederne til fire punkter i Vendsyssel, sagaen samler derimod alt om det ene punkt, Sævarende, d. v. s. Sjörind (skrives nu Sjörring), i Thy[1]). Allerede dette er en god målestok for den fuldstændige uoverensstemmelse mellem skrifterne.

Historikerne synes ikke at have følt sig let stillede, når de har skullet klare forholdet mellem de to mod-

[1]) Ælnod kap. 17—20: S. r. D. III 355 ff. Knytl. kap. 46 ff. (s. 252. 255. 261).

stridende beretninger. Kun enkelte, som Helveg og Ræder, har dristet sig til helt at lade sagaen ude af betragtning. Men de fleste har gjort forsøg på at sammensmelte begge fremstillinger. Fuldkomnest foreligger denne kombination i rigsarkivar A. D. Jørgensens værk „Den nordiske kirkes grundlæggelse og förste udvikling“ [1]). Jeg kan for mit vedkommende ikke gå ind på nogetsomhelst sammensmeltningsforsøg overfor de to skrifters beretning. Af grunde, som jeg senere skal udvikle, mener jeg, at Ælnods og sagaens fremstillinger af rejsningen og Knuds flugt aldeles ikke lader sig forene; man får vælge mellem dem.

Hvad der bliver afgörende for dette valg, er let at se. Det er dels de to skrifters værd som kilder i det hele, dels den indre sandsynlighed og sammenhæng i deres fremstilling af folkets rejsning og kongens flugt, når disse skildringer tages for sig.

Sagaens autoritet kan ganske vist efter al rimelighed støttes ved den noget ældre „Knudssaga“, som omtales i Morkinskinna og Heimskringla. Ikke uden grund antages nemlig denne saga, om hvilken vi ellers ikke véd noget, at være udskrevet eller bearbejdet i Knytlinga. Thi dels danner Knytlingas fortællinger om Knud den hellige så temmelig en helhed for sig, dels taler dens 32. kapitel med opregningen af kirketallene i Danmark særlig for, at Knytlinga har optaget en samlet saga eller i det mindste et omfattende brudstykke i sig. Denne opregnings plads er i alt fald så påfaldende, at Knytlingas forfatter ikke af egen drift kan have anbragt den

---

1) S. 788 ff.; tillæg s. 79 ff. Jfr. Årb. f. nord. oldkyndighed 1886. s. 211. Fortællinger af Nordens historie, I 117.

der. For så vidt er det rigtigt nok, at vi ved Knytlingasagas fortællinger om Knud den hellige føres et stykke tilbage i tiden, til en ældre saga, der har stået sit emne en del nærmere. Men på den anden side må det huskes, at vi aldeles ikke kan vinde nöjagtig kundskab om, i hvor höj grad Knytlinga har nyttet „Knudssagaen". Vi véd ikke, om den sidste helt og holdent er optagen i Knytlinga eller om den har undergået en friere bearbejdelse; faktisk har vi derfor kun Knytlinga at holde os til. Og dernæst, selv om vi turde hævde, at vi i Knytlinga havde „Knudssagaen" væsenlig uforandret for os, da står denne dog også meget fjernt fra de begivenheder, den skildrer. Thi för henimod år 1200 kan den ikke være skreven, og intet taler for, at den har nyttet ældre kilder. Enten vi da antager, at „Knuds saga" er optagen ubeskåren i Knytlinga eller foreligger bearbejdet i den, synes det i hvert fald at være halsløs gerning at stille den op som medbejler, efter nogles skön endog lykkelig medbejler, til Ælnod. Den engelske klerk havde levet 24 år i Danmark og skrev dér; sagaen er skreven på det fjerne Island. Ælnod skrev en menneskealder efter Knuds fald, da talrige öjenvidner endnu var i live og kunde fortælle om deres egne minder; „Knudssagaen" er derimod skreven over et århundred, og indredaktionen i Knytlinga er sket henimod to århundreder efter de bevægede optrin! Ja, byggede sagaens skildring af Knuds skæbne endda på samtidige eller i alt fald gamle skjaldekvad, på samme måde som Markus Skeggesöns Eiríksdrape er underlag for en stor del af fortællingerne om Erik Ejegod! Men deraf er der ikke nogen antydning. Vel er Kalv Månesöns kvad om Knuds bedrifter i „Austrveg" omtalt; men disse sejr-

vindinger tilhører tiden inden Knud blev konge. Og i sin følgende fremstilling har „Knudssagaen“ afgjort ikke nyttet nogen „Knudsdrape“; vi finder ikke den mindste hentydning til de kvad om Knud, som Skule Illugesön og Markus Skeggesön ifølge Skáldatal har digtet. Tager vi Knuds billede, således som det foreligger i Knytlinga-saga, er der ganske vist mere mening i det end i så meget andet af dens opfattelse af danske forhold; blandt fortællingerne om Knud den hellige vil man f. eks. ikke finde noget sidestykke til den utrolig forvirrede beretning om dronning Bodils tyske byrd og hendes fangenskab, slegfredliv og hjemsendelse. Men på den anden side er der nok, der straks overbeviser den uhildede læser om sagaens upålidelighed som almindelig kilde til Knud den helliges historie. Således lægger man öjeblikkelig mærke til den rent romanagtige forherligelse af Thorgunnesönnerne, der göres til hovedpersoner i det hele drama, mens danske kilder slet ikke kender den ene af dem (Astrad) og ikke véd det mindste om deres optræden i tiden omkring Knuds død. Et andet punkt, der også straks må vække mistanke, er sagaens letfærdige omgang med danske stedsnavne, til dels også med personnavnene. Overfor disse løse fantasier står Ælnods samvittighedsfulde arbejde med dets sikre forståelse af de historiske og topografiske forhold. Og ganske vist kunde det på forhånd antages, at Ælnod som munk i Odense kloster havde lyst til at give et meget idealiseret *helgen*billede af Knud, hvilket måtte svække hans troværdighed; men, som vi senere skal se, hilder Ælnod sig i mærkelig ringe grad ind i denne almindelige legendeagtige omdannen. I den sag, det foreløbig drejer sig om, nemlig kongens flugt, vilde tilmed

en sådan tendens aldrig kunne få synderlig indflydelse. Ja, det viser sig endog, at sagaens fremstilling, der ikke kender noget til Knuds ombudsmænds uretfærdighed og ikke lader Knud være tilstede ved oprørets udbrud, på denne måde kommer til at göre kongen mere uskyldig, og derved bliver den selv *mere legendeagtig* end Ælnods skrift, skönt dette er en helgenkrønike. Skal man altså dömme om, hvilket af de to skrifter der rent i almindelighed kan antages at have den rigtigste fremstilling af Jydernes rejsning, da må det blive en afgjort sejr for Ælnod.

Vi vil dernæst se nöjere på de to skrifters fremstilling af oprøret i dets enkeltheder.

Ælnod lader Knud den hellige gå over Limfjorden, og efter at kongen har gæstet det sydlige Vendsyssel, går han henimod Vesterhavskysten „Vendle“ og tager med sine Vederlagsmænd ind på kongsgården Börglum. Harmfulde over hans ombudsmænds vilkårlige optræden flokkes Vendelboerne, både høvdinger og almue, ved „Pontus cornicus“. Knud indfinder sig dér, søger forgæves at tale Vendelboerne til rette og vender tilbage „for at overveje sagen“. De indtryk, han har modtaget, får ham dog til straks at forlade Börglum. Sine mænd og tilhængere lader han for största delen gå til Agersborg, „Urbs agri“; selv er han med et anseeligt følge biskop Henriks gæst i en nærliggende „torp under hans bispedömme“ (villa episcopii ejus). Vendelboerne får nys om, at kongen er römmet fra Börglum; de styrter til kongsgårdene, jager kongsbryderne ud, hærjer og vender op og ned på alt. Biskop Henrik drager oprørshæren imøde, men hans formaninger gör dem kun rasende. Hurtig farer Vendelboerne mod „den förnævnte

by", Agersborg; dér opstår en voldsom kamp, men kongsmændene må tilsidst give tabt og flygte. Kongen er imidlertid med nogle af sine mænd sat over Limfjorden og rider skyndsomst til Viborg, men da han mærker ulmende oprør, farer han videre hele Jylland igennem ned til Slesvig, hvor han indskiber sig og sejler til Fyn.

Denne fremstilling af udviklingsgangen i Jydernes rejsning indeholder ikke blot anskuelige enkeltheder og dramatisk liv og spænding; men den er tillige i alle måder naturlig. Ikke på noget punkt rummer den blot den ringeste usandsynlighed. Det vil vise sig, når vi tager kortet for os og således følger Ælnods skildring af bevægelsens fremskriden:

Knud den hellige er kommen til Vendsyssel på gæsteri. Han er gået over Limfjorden ved Ålborg og har i alt fald först virket i Kjær og Jerslev herreder[1]). Ælnod siger nemlig udtrykkelig, at det af landet nord for Limfjorden var den del, som ligger borte fra Vesterhavet, og dette viser os, at han ikke *kan* have tænkt på Thy (hvor Knytlinga anbringer kong Knud), da denne landsdel jo strækker sig langs Vesterhavet. I de sydøstlige herreder har Knud „fuldført de kongelige hverv". som Ælnod siger. Han har ført forsædet på herredstingene, hvor alle mulige retssager er blevne dragne frem. I forvejen var folket rasende over de kongelige ombudsmænds færd; de havde víst snu kløgt, når det gjaldt at plage höje og lave med retssager, og forurettet dem på det groveste, når de skulde indkræve bøder

---

[1]) Jerslev herred svarer hovedsagelig til det nuværende Dronninglund herred.

eller hvad andet der skulde udredes til kongen. Således skildrer Ælnod os situationen. At Knud selv kom tilstede, skulde ikke göre det bedre. I sin iver for at håndhæve og udvide kongemagten havde han altid været de danske en streng herre, og den store skuffelse, han havde lidt forrige sommer, da hans stolte Englandstog var glippet, har ikke gjort ham mildere stemt: kunde han ikke nå sin ærgerrigheds drömme som kriger, fordi han manglede sit folks tilslutning, så skulde han dog vide at göre sin magt gældende i sit eget land og kue enhver, der stod ham i vejen. Hårde domme og strenge straffe har da præget Knuds færd i de förste vendsysselske herreder. Og har folket klaget over hans ombudsmænds uretfærdighed — hvad der turde være meget sandsynligt —, så har han sikkert stillet sig på sine mænds side, afvist klagerne og derved end mere opirret folket.

I en håndevending er det imidlertid ikke muligt for et par herreders mænd at rejse sig mod en myndig konge. Uviljen skal have sin tid, för den kan bryde løs. Så længe der mangler faste og sikre aftaler mellem beboerne, er kraftig fællesoptræden umulig; og förend folket er i stand til at fylke en ordnet hær, tör det ikke binde an med den krigsvante konge og hans velrustede Vederlagsmænd. Derfor må de sydøstlige herreder endnu finde sig i kongens hårde optræden. Rygtet iler imidlertid hurtig forud for Knud, og i de næste herreder står man rede til at modtage kongen med trods, hvis han farer frem med samme strenghed. Mændene har uden tvivl höjtidelig lovet hverandre at stå Knud imod, hvad det så skulde gælde, og man har gensidig forpligtet sig til ikke at svigte i den forestående krise.

Derfor er det i det tredje herred, omkring kongsgården Börglum, at rejsningen begynder. Stolende på sin overlegenhed tager kongen ind på Börglum og fortsætter sin færd; men de trodsige Vendelboer samles og holder på egen hånd ting ved et sted, som Ælnod kalder „Pontus cornicus“. Hvilket dansk navn der dølger sig bag denne latinske omskrivning, er ikke helt sikkert. Enten kan der tænkes på Kragestrand ved Vesterhavet op imod Hirtshals, således som Gram og A. D. Jørgensen har foreslået; eller også må man med etatsråd Japetus Steenstrup antage, at det er et sted nærved Börglum, nu kaldet Kragedam[1]). Den sidste tydning har til forudsætning, at Ælnod ved „pontus“ har tænkt på det oldengelske ord „pond“ eller „pund“; og ret mærkeligt er det, at medens dette ord ifølge det latinsk-angelsaksiske glossar (fra 8. århundred), der findes i Corpus Christi College i Cambridge[2]), svarer til det latinske „præsorium“, en dam, dannet ved vandets sammenløb i en lavning, har vi, som etatsråd Steenstrup har gjort opmærksom på, det gamle navn „Kragesíg“ for et sted ved Börglum, og ordet „síg“ svarer ligesom „pund“ fuldstændig til „præsorium“. Kragestrand ligger noget fjernt fra Börglum, omtrent 2¾ mil; man vilde have ventet, at oprørerne samlede sig nærmere ved kongsgården, men på den anden side har dette sted i ældre tid haft en vis betydning. Kragedam er derimod ikke for langt borte fra Börglum; snarere måtte man sige, at det var alt for

[1]) Harald Hårdrådes tog til Limfjorden og Limfjordens tilstand i 11. århundred, s. 56 f., jfr. noten s. 79 og kortet.

[2]) An eight-century Latin-Anglo-Saxon glossary, by J. H. Hessels (Cambridge 1890) s. 97. Jeg bringer herved professor dr. Otto Jespersen, som har gjort mig opmærksom på dette glossar, min tak.

nær til at kunne være oprørets arnested. Spörgsmålet er vanskeligt at afgöre, men ikke meget væsenligt. Knud indfinder sig en bestemt dag på dette sted, men møder en sådan ophidselse, at han må opgive at få bønderne i tale, og hurtig må han forlade deres ting. Ælnod siger, at Knud gik tilbage til kongsgården for at „overveje“ sagen; men hans egen skildring viser, at kongen straks har været klar over sin stilling. Der havde ikke kunnet være tale om længere forhandlinger med tingskarerne, men det var overhoved for farligt nu at dvæle i de trodsige Vendelboers nærhed. End ikke på Börglum turde han blive. Han har allerede set, at han stod overfor en almindelig folkerejsning, der var i færd med rask at vokse ham helt over hovedet, og efter blot at have givet kongsbryden på stedet nogle få ordrer sniger han sig skyndsomst fra kongsgården, medens Vendelboerne, sikkert med bævende hjerte, laver sig til at angribe den krigsvante konge dér.

Snart får man dog nys om kongens flugt, og nu bliver oprørerne kry og voldsomme. De stormer Börglum og røver de store forråd, der var samlede dér som „natthold“ for kongen og hans mænd. Ælnod taler om flere kongsgårde, der således blev hærjede. Man må naturligvis også tænke sig, at rejsningen hurtig forplanter sig til det øvrige Vendsyssel, bl. a. til de herreder, hvor kongen nylig havde været, og oprørets förste udslag var da at plyndre kongens gårde. Særlig må man dog foruden Börglum tænke på en kongsgård, som selve oprørshæren kommer til på sit tog syd på efter den flygtende konge. I Hvetbo herred har der været en sådan gård, rimeligvis Udholm (i Hune sogn), der i kong Valdemars jordebog nævnes som krongods, og den er straks falden i Vendelboernes hænder.

Kong Knud er imidlertid flygtet videre i sydvestlig retning, ned mod Limfjorden. Hovedmassen af de mænd, der bliver ham tro, lader han gå ad hovedvejen til kongsgården Agersborg, der beherskede overfarten over fjorden. Selv tager han med sine Vederlagsmænd ind hos biskop Henrik af Vendsyssel, i en nærliggende „torp, hørende til hans bispedömme“ (*villa episcopii ejus*). Da Ælnod idelig bruger latinske omskrivninger og forklaringer af de danske stedsnavne — således ved Suddatorp, Sælland, Roskilde, Dalby, Vestervig, Vendle, Kragesig (Kragestrand), Agersborg, Viborg, Hedeby —, må der også her dølge sig et navn, og den nærmeste by ø. n. ø. for Agersborg hed virkelig Biskopstorp (nu Bejstrup). Grunden til, at Knud den hellige tager ind der i steden for at gå til sin befæstede kongsgård, har vel været den, at han derved kunde skuffe sine forfølgere. Disse måtte tro, at han tog ind på Agersborg, og når de straks efter går således til værks, at de overrumpler denne kongsgård, så har det sikkert fortrinsvis været deres mål at få fat på kongen dér. Fra Biskopstorp, der lå et stykke øst for hovedvejen, kunde Knud med mindre fare holde udkig og se sagen an; dér var han bedre værnet mod overrumpling.

Som god vært og nidkær præst søger biskop Henrik nu at bringe forlig til veje og rider atter nord på frem imod oprørsskaren. Hvor han har truffet de voldsomme Vendelboer, siges os ikke; men da vi hører, at de i deres raseri pisker strandsandet op med deres spyd, må det have været ved Vesterhavets kyst, vel omtrent der, hvor nu Øster og Vester Hanherred mødes. Oprørerne er da efter udplyndringen af den yderlig liggende kongsgård i Hvetbo herred dragne videre langs stranden. Da biskop

Henrik knap nok i sit hellige embede har et værn mod Vendelboernes forbitrelse, skönner han, at oprørsluen har taget endnu voldsommere fat, end han havde troet. Nu gælder det for ham om skyndsomst at vare sin kongelige gæst, han sprænger afsted, skildrer ham stillingen og får ham til ufortøvet helt at forlade Vendsyssel. Fra stranden ved Biskopstorp har kongen søgt ombord, hurtig er han bleven roet over på den anden side af Limfjorden, og nu rider han rask med sine Vederlagsmænd ad hovedvejen til Viborg. Den voldsomme kamp, som hovedmassen af hans mænd måtte bestå ved Agersborg, kom han selv ikke til at overvære.

Når Knud den hellige lod störstedelen af dem, der havde fulgt ham gennem Vendsyssel, blive på den store kongsgård ved Limfjorden, var det hans hensigt på den vis dels at værge sin ejendom, som det måtte harme ham at vide prisgiven, dels at opholde fjenderne, så at de ikke kunde komme over fjorden, hvorved han selv kunde vinde des större forspring. Efter den anstrengende flugt for Vendelboerne har kongsmændene og Knuds tilhængere på Agersborg imidlertid været trætte, så de lader sig overraske, rimeligvis i det tidlige gry. Vi hører, at flere af dem nøgne blev trukne ud af deres senge eller nøgne styrtede sig mod fjendernes våben. Vendelboerne har altså brudt op om natten, og deres overrumpling er lykkedes ret godt; har de haft håb om at gribe kongen, er de dog blevne skuffede. Medens adskillige af kongens mænd altså var værgeløse, har dog andre fået tid til at gribe til våben, så at kampen blev blodig. Undersøger man levningerne af Agersborg, vil man forstå, at stedet har kunnet være skueplads for en bølgende kamptummel. Voldstedet er nemlig i sit nuværende

omfang 5—6 tønder land, og dertil kommer forborgen, der muligvis allerede har været til på Knuds tid[1]). Vendelboerne får imidlertid overtaget, en stor del af kongsmændene bliver nedhuggede, andre bliver grebne og enten hængte eller styrtede i vandet, nogle lykkes det at frelse sig ud på skibe og sætte over Agersund, medens det ellers *hidtil* (hactenus) kun var kongen og hans følge, der var sluppen over Limfjorden. Ved denne sidste oplysning viser Ælnod, at Knud alt tidligere havde forladt Vendsyssel og ikke var på kongsgården, da den blev overrumplet. Agersborg bliver fuldstændig hærjet, og dernæst kan Vendelboerne sætte over fjorden for at forfølge kongen videre og øge den rejsning, som allerede var i gang.

[1]) Oplysningen om voldstedets omfang skylder jeg velvillig meddelelse fra musæumsdirektør dr. Henry Petersen, som i sin tid har undersøgt stedet og indgivet beretning til Oldnordisk musæum. I et pergamentbrev, udstedt i Lemvig 9. Marts 1373 (Rigsarkivet, Nörrejylland 53 b), hvorved ridder Nils Eriksön forpligter sig til at genopbygge det ødelagte Agersborg, har vi en opregning af borgens enkeltheder: „castrum Akersburgh, una cum suburbio dicto Vorborgh, ... edificiis, domibus, propugnaculis dictis bargfreth, cum asseribus dictis plankær, pontibus fossatis tumulis dictis vææle". Lidt efter omtales en ladegård: „curia ante castrum Akersburgh .... dicta grangia". Hvor meget af dette der har været til på Knuds tid, er vanskeligt at afgöre. Selvfølgelig har det i alt fald haft et helt andet udseende end på Valdemar Atterdags tid. Kampestensgrunden af forborgen, som findes under den nuværende Aggersborggård, er langt yngre og kan aldeles ikke henføres til 11. århundred. Hovedborgen har derimod nok været af samme störrelse som i 14. arhundred og haft omfang som det nuværende voldsted. — At det er til Agersborg, at Ælnod henlægger kampen, er aldeles utvivlsomt. Han taler om Vendelboernes fremstormen mod „*den för nævnte by*" (ad *urbem* prænominatam); men han har i det foregående ikke nævnt nogen anden „urbs" end „Urbs agri", Agersborg.

Følger man denne gang i begivenhederne, vil man ikke spore de vanskeligheder, som man efter rigsarkivar A. D. Jørgensens mening må støde på ved at rette sig efter Ælnods fremstilling: Det skulde være meningsløst, at bønderne angriber Agersborg, når kongen var på bispens gård i nærheden; og har kampen drejet sig om dette sidste punkt — hvilket for øvrigt er umuligt efter Ælnods ord —, skulde det være uforståeligt, at kongsmændene ikke iler til fra Agersborg for at hjælpe deres herre. Men sagen er, at kongen er sluppen fra Vendsyssel, inden Vendelboerne overrumpler Agersborg, og dette er det eneste sted, hvor der har stået en kamp. Havde kongen endnu været på Biskopstorp, da oprørerne trængte ind i Agersborg, vilde han også efter al rimelighed være bleven afskåren fra flugten videre syd på. Det kan enten tænkes, at bønderne har ventet at finde kongen i Agersborg, hvilket forekommer mig sandsynligst; eller det kan antages, at de har fået nys om hans flugt og skynder sig da mod borgen for at blive herrer over Agersund og således i stand til at forfølge kongen videre. Men i begge tilfælde har Vendelboernes angreb på Agersborg sine gode grunde.

Så vidt altså Ælnods fremstilling af oprørets udviklingsgang. Vi skal dernæst gengive det samme optrin efter Knytlingasagas skildring: Da ledingshæren til det påtænkte Englandstog har sveget kong Knud, drager han til Sælland, derfra „syd på“ til Fyn, hvor han indkræver bøder for ledingsbruddet, og derfra „syd på“ til Jylland, hvor han fortsætter med disse straffe. Rygtet om Knuds strenghed når op til Vendelboerne, og kongens egen sysselmand vest på i „Vendilskaga“, Thord Skori, ægger bønderne til oprør. Knud er imidlertid kommen

til deres nabolag: han er på gæsteri på det sted, som hedder „at Sævarenda“ (Sjörind), inderst ved Limfjorden. Derfra sender han Thorgunnesönnerne og 60 af sine mænd til „Vendilskaga“ for at lægge folket i skat. Ved en å møder de Vendelboernes oprørshær og nødes til at vende tilbage. Ved denne tidende bliver kongen ilde til mode, forlader Sjörind og drager „nord på“ til Fyn for dér at tage ind på gæsteri, som han alt havde i sinde. Toli, en af de snildeste af Knuds mænd, bliver efter hans vilje tilbage for at forhandle med Vendelboerne; han råder dem fra at fare frem med hærskjold, men til svar skyder Thord Skori sit spyd igennem ham. Bønderne fortsætter deres tog, indtil de nåer Sjörind; dér dræber de kongens årmand og plyndrer kongsgården. Rejsningen vinder större område, Asbjörn Ødane-jarl og Eyvind Bifra træder i spidsen for oprørerne og fører hæren til Randers. Efter nogle dages forløb går de videre til Fyn.

Som man vil se, er der i denne sagaskildring kun én eneste efterretning, som kan forenes med Ælnods fremstilling, nemlig at oprøret udbryder i Vendsyssel. Ellers er der uoverensstemmelse på alle punkter. Sagaen har Danskernes ledingsbrud som historisk baggrund; Ælnods fortælling taler afgjort imod, at der har fundet ledingsbrud sted, så Knuds strenghed skyldes andre forhold. Sagaen lader en af kongens egne mænd være særlig virksom ved rejsningen, Ælnod lader alle kongens mænd stå på hans side. Sagaen lader rejsningen begynde, mens Knud er andensteds; Ælnod lader derimod rejsningen foranlediges ved Knuds egen nærværelse. Sagaen lader Knud bevæge sig fra Thy henimod Vendsyssel, Ælnod lader ham (under flugten) bevæge sig fra

Vendsyssel hen imod grænsen af Thy. Sagaen lader Knud flygte, da han hører om Vendelboernes rejsning, så at han end ikke betræder Vendsyssels grund og personlig ikke får det mindste at göre med Vendelboerne för i Odense; Ælnod gör derimod Vendsyssel til skuepladsen for Knuds bevægede oplevelser. Sagaen lader Knud flygte ved förste efterretning om oprøret, Ælnod lader ham søge at tale folket til rette og senere udsende biskop Henrik for at dæmpe rejsningen.

Det er derfor umiddelbart indlysende, at man umulig kan forene de to beretninger på den måde, at man fastholder alle enkeltheder hos dem begge. Det har vel heller ikke nogen villet påtage sig. For sammensmeltningens skyld må man ofre noget af Ælnods og noget af sagaens efterretninger. Dette kunde jo i og for sig ske på forskellig måde; men jeg holder mig i det følgende kun til rigsarkivar A. D. Jørgensens forsøg på ad denne vej at klare den historiske sammenhæng. Ælnod tages som udgangspunktet; hans skildring bliver brugt som begyndelsen, Knytlinga bliver til dels nyttet som fortsættelsen. Knud er med andre ord i Vendsyssel, da oprøret begynder; han flygter fra Börglum, lader en del af sine mænd gå til Agersborg og sætte over Limfjorden, men går selv vester på gennem Thy til Sjörind, som skulde være den „villa episcopii“, der nævnes af Ælnod. Kampen, som Ælnod knytter til Agersborg, henlægges så til Sjörind, og Knud er tilstede ved dens begyndelse, men flygter ud af faren.

Meget hensyn kan man ikke sige, at der på denne måde er taget til sagaen. Thi den véd ikke noget om kongens flugt fra Vendsyssel til Thy, den lader ikke

kongen opleve nogen kamp, ja den taler overhoved ikke om nogen egenlig kamp; endelig kalder den Sjörind en kongsgård og ikke en bispegård. Hvad bliver der da egenlig tilbage af Knytlingas beretning? Kun, at Sjörind har spillet en hovedrolle under den jydske rejsning. Men selv denne rolle bliver anderledes, end sagaen har betegnet den.

Spörgsmålet er nu, om der ikke er givet en meget for höj betaling for brugen af Sjörinds navn i denne sammenhæng.

Tiltræder man det ovenfor skildrede sammensmeltningsforsøg, tvinges man for det förste ind på den påfaldende teori, at Ælnod vel skulde være udmærket underrettet om oprørets begyndelse blandt de nordlige og mellemste Vendelboer, men fuldstændig i vildrede med dets videre fortsættelse. Ælnod siger nemlig udtrykkelig, at den torp under Henriks bispedömme, hvor Knud den hellige tog ind, lå *i nærheden af* Agersborg. Men skulde der ved denne torp tænkes på Sjörind, havde vor krønikeskriver taget meget fejl, da Sjörind ligger såre langt fra Agersborg, i en anden landsdel. Allerede denne formodning, at Ælnod skulde være stedkendt ved Börglum, men ikke ved Limfjorden syd derfor, synes mig at ligge det sandsynlige fjernt.

For det andet nødes man til at göre Sjörind, der ellers kun kendes som kongsgård, til bispens gård[1]). Der findes imidlertid slet ikke nogen støtte for sådan en antagelse. Henvisningen til den bekendte „bispegrav" på Sjörind kirkegård forandrer ikke sagen. Thi dels

---

[1]) Jeg har selv tidligere sluttet mig til den gisning, at Sjörind da var bispegård og senere blev mageskiftet med Börglum: Konge og præstestand i den danske Middelalder I 242 note 2. 266.

hidrører gravstenen med bispebilledet fra tiden om 1200, da Sjörind efter rigsarkivarens egen gisning for lang tid siden skulde være mageskiftet til kronen; dels er der intet, der godtgör, at den er gravsten over en biskop. Stenens bispebilled kan ved sin sammenstilling med engelen efter den tids fremstillingsmåde ikke være billede af den jordfæstede, men må forestille en helgen, snarest St. Nikolaus. Lignende fremstilling af en helgenbisp har man på Gjessingholm-stenen og den i 1887 fundne Grenå-sten. Den stedlige overlevering fra Sjörind har da også ved at tale om „bispegraven“ kun villet fortælle, at stenen var sat over en fremmed, skibbruden bisp, men ikke over en af landets egne kirkestyrere. Derved kan overleveringen i alt fald ikke blive noget fingerpeg mod Sjörind som bispegård. Tilmed synes denne tradition om bispegraven kun at være vrangbytning med den udvalgte Oslobisp Johannes Mules jordfæstelse i Vestervig 1524[1]). Ligesom Agersborg nævnes Sjörind i kong Valdemars jordebog blandt kongelev, og intet tyder på, at det har været anderledes i Knud den helliges tid.

For det tredje lader man Knud den hellige foretage et dumdristigt og tankeløst skridt, hvis man lader ham gå fra Vendsyssel til Sjörind. Under flugten for Vendelboerne skulde han have bortsendt de fleste af sine mænd og kun med et lille følge trukket sig ud i det smalle Thyland, afskåren fra det øvrige Jylland ved Limfjorden! Det synes umuligt, at han kunde slippe derfra. Og hvis han var sluppen fra Thy, da vilde det være vanvid at

---

[1]) J. B. Löffler i Årbøger f. nord. oldkyndigh. 1877, s. 83 ff.; Gravstene fra Middelalderen, s. 16 f. XV.

göre den store bue syd om Limfjorden til Viborg. Oprørerne måtte her kunne komme ham i forkøbet, så han slet ikke havde kunnet nå frem. Men således kan det heller ikke være gået til. Hvis han virkelig havde trukket sig ud på Thy, der var som en gren fra Vendsyssel, så vilde han være løbet lige i fælden og havde sikkert allerede da måttet bøde med livet. Knud har kunnet være stivsindet, men et så planløst træk kan man ikke med föje tillægge den dygtige konge [1]).

At man har fundet våben ved Sjörind vold, kan ikke berettige til at opgive Agersborg som det egenlige kampsted. Man har for den sags skyld også opgravet våben ved Agersborg [2]). De ved Sjörind fundne økseblade, sværd, spydspidser og stigböjler *kan* — ifølge velvillig meddelelse fra musæumsdirektør dr. Henry Petersen — hidrøre fra Knud den helliges tid, men der er ikke noget i vejen for, at de også kan være ældre. Efter dette er det altså *muligt*, at våbnene kan være minder om en kamp i sommeren 1086. Thi oprøret har forgrenet sig til Thy, man har selvfølgelig stormet kongsgården, og det kan jo godt tænkes, at der har været kongsmænd, som satte sig til modværge; kun har denne kamp ikke direkte noget med kongens flugt at göre. Knud har været langt derfra. Men selv om en kamp ved Sjörind efter Knuds flugt kan kaldes en mulighed. så kan man med lige så god grund henføre de der fundne våben til Sven Estridsöns kampe med Magnus den gode eller Harald Hårdråde, ja måske endog til Sven Tjugeskægs kampe med Svenskerne i Danmark.

---

[1]) Allerede A. C. Fabricius har ytret betænkeligheder i så henseende: Antikvar. tidsskrift 1846—48, s. 181 ff.

[2]) Suhm: Historie af Danmark IV 681.

Våbenfundet kan derfor aldeles ikke afgöre spörgsmålet til fordel for sagaen.

Men fortjener Knytlingas beretning nu i det hele den tillid? Bör man tage så meget hensyn til den, så man derved forringer Ælnods værd ret føleligt og tillægger kong Knud et meningsløst tilbagetog? Nej, sagaen viser sig så dårlig stedkendt i Nörrejylland og fremfor alt så vrang i sin historiske opfattelse, at dens autoritet over for Ælnod bör sættes lig nul.

Hvad sagaens stedfæstelser angår, kan der göres indvendinger nok. Landet nord for Limfjorden kaldes Vendilskaga eller Hjarranda sýsla; men denne sidste gådefulde betegnelse — det er næppe nogen fordrejelse af Hjörring, der på et par steder nævnes i sagaen og kaldes Jörungr — savner al hjemmel. Sagaen påstår, at Asbjörn jarl og Eyvind Bifra hørte hjemme i Vendilskaga, og at to steder dér var opkaldte efter dem, Ásbjarnarbúðir og Eyvinðarbúðir; men dette turde være fuldstændig fri fantasi af sagamanden, og det er vel knap nok rimeligt, at han overhoved har hørt noget om danske stedsnavne, som lignede de af ham lavede (f. eks. Esbønderup og Everdrup på Sælland). Det svarer til sagaens vilkårlighed på andre punkter vedrørende danske stedsnavne, således når den i kap. 33 nævner „Ragnarsstaðir“ og „Ragnarssjór“, liggende „i Ribe bispedömme“, som opnævnte efter Blod-Egils fader Ragnar, skönt Ringkøbing (med Ringkøbing fjord), hvortil der sagtens skal hentydes, umulig kan udledes af dette mandsnavn. For nutidens læsere tager det sig endvidere mærkeligt ud, når Knytlinga lader Knud fare fra Sælland syd på til Fyn og derfra syd på til Jylland, ligesom han senere flygter fra Sjörind nord på til Fyn,

og oprørsskaren drager nord på til Randers. Her vilde det dog være urigtigt at gå i rette med sagamanden; han har samme stedsbetegnelser, som vi også ellers møder hos Islænderne; de anførte steder viser en regelmæssig forskydning af verdenshjörnerne: syd skal være vest, vest skal være nord, nord skal være øst, og tillige ser vi, at landsdelene betragtes som helheder overfor hverandre. Derimod viser det uklarhed, når nogle stedsbetegnelser kommer i modstrid med denne forskydning. I kap. 32 siges „Vendilskaga" at strække sin spids i *nordlig* retning og „Jyllandsside" at strække sig fra Vendilskaga *syd* på ned til Ribe; disse i og for sig rigtige bestemmelser står ikke i samklang med de andre[1]). Rent forvirret bliver det, når Vendsyssel lægges *vest* for Sjörind. Det følger af sig selv, at det var vanskeligt for en fremmed at forene de snævrere stedsbestemmelser med grundretningerne; men selv om man kan undskylde sagamanden, kan man dog ikke frikende ham for en uklarhed med hensyn til de steder, han omtaler, og dette må straks svække hans historiske pålidelighed noget. — Jeg er da overbevist om, at Knytlinga ikke røber dybere indsigt ved at omtale Knud den helliges ophold på Sjörind, og jeg tvivler stærkt på, at sagaen her støtter sig til en dansk overlevering. Grunden til, at Sjörind er gjort til skueplads for det bevægede optrin, er kun den, at Sjörind på sagaskriverens tid var kendt som stor og anseelig kongsgård i det nordligste Jylland, værnet med stærke volde; sagamanden har med andre ord, så vidt jeg kan skönne, nyttet sine kundskaber om

---

[1]) Jap. Steenstrup, anf. skr., s. 43 f.

Danmark på samme frie måde, som en romanforfatter nu til dags vilde göre det.

Som Knytlingasaga stedfæster begivenhederne i Nörrejylland på vrang og selvlavet måde, således gengiver den også den historiske stilling meget ændret, og det er en endnu væsenligere sag. Den lader urigtig Knuds indkræven af ledingsbøder være grunden til rejsningen (herom senere). Den lader endvidere Knud ved efterretningen om oprøret kundgöre, at han nu vil tage til Fyn, hvor han alligevel agtede sig på gæsteri, og det skönt han efter sagaens egne ord lige kom derfra, og skönt man dog skulde synes, at han havde andet at göre end at lade, som om der ikke var forefaldet det mindste i Jylland! Endelig indfører sagaen foruden flere ellers helt ukendte mænd, to hovedpersoner, som har mere præg af digtning end af virkelighed: Asbjörn Ødanejarl og Eyvind Bifra. Vi vil kaste et blik på fortællingerne om disse to høvdinger, i det vi derved samtidig følger begivenhedernes gang videre fra Jylland over til Fyn.

Det er almindelig og med god grund antaget, at sagaens „Eyvind Bifra“ er den samme som „Piper“ (egl. Pipre, lat. Pipro) hos Ælnod. Begge steder er han forræderen, men på höjst forskellig måde. Sagamanden har hørt en dansk overlevering om Pipers forræderi og har da omdannet hans danske navn, der var Islænderne fremmed, til det symbolske Bifra, Bævre[1]). Det var så meget na-

[1]) P. E. Müller stiller det i forbindelse med ny-islandsk bifræn og bifræfinn, hvorved betydningen må blive „den frække“ (Vidensk. selsk. filosof. og hist. afh. IV 169). Mon betydningen ikke snarere er „den upålidelige“? Så kommer det til at svare til det ligeledes symbolsk klingende Blakke, det navn, han har

turligere, som man fra Landnáma kendte en Bifra-Kári. Da dette Bifra ikke kunde stå som selvstændigt navn, blev det gjort til øgenavn og föjet til det i sagaerne vel kendte navn Eyvind, der ellers aldrig, så vidt jeg véd, forekommer på dansk grund. Alt, hvad Knytlinga fortæller om ham, er digt og ikke historie. Den lader ham myrde Knud foran alteret, skönt Benedikt og hirdmændene står vagt ved kordören, noget som ikke blot på det stærkeste strider mod fortællingen i „Passio“ og hos Ælnod, men tillige i sig selv var umuligt. Sagaen lader ham dernæst prøve på at slippe ud af vinduet ved alteret, skönt vinduerne i de gamle trækirker har været meget for små til den slags idræt; ellers måtte jo oprørerne også have kunnet trænge ind ad vinduerne, medens kongsmændene kæmpede ved kirkedören, men det hører man ikke noget om. Da han har nået op i gluggen, hugger hirdmanden Palmer ham tværs over: benene falder indenfor, overkroppen udenfor kirkevæggen. Den slags fremstilling behøver ikke nogen kommentar. For øvrigt göres Eyvind Bifra til Asbjörn jarls villige redskab. Derfor er han allerede hovedmanden i rænkespillet mod Knud, da Harald Hén ved kongevalget bliver foretrukken for ham. Det vidner om sagamandens kompositionstalent. Da sagaen opfatter den hele rejsning som jydsk, så at det er Jyderne, som i Odense dræber Knud, göres Eyvind også til Jyde og Vendelbo. Ælnod står ligeledes på dette punkt i modstrid med sagaen, da han gör Piper til fynsk høvding. Hvem man bör følge, vil vist ingen tvivle om. Og med hensyn til Ælnods

---

fået i senere dansk overlevering (Saxo 589 f. S. r. D. III 410. 420).

gengivelse af forræderens navn er der ingen grund til at nære mindste betænkelighed. Navnet Piper forekommer ofte på dansk grund; i året 1249 nævnes således netop en fynsk herremand af dette navn[1]), og der kan også henvises til de gamle stedsnavne fra Slagelseegnen, Pebertorp og Pepringe (nu herregården Falkensten).

„Eyvind Bifra“ må altså vige for Piper, og sagafortællingerne om ham, der slet ikke stemmer med Ælnods skildring af Pipers forræderi, må opfattes væsenligst som digtning. Men nu Knytlingas „Asbjörn jarl“, Knuds farbroder. Her stiller sagen sig noget anderledes, da vi andensteds fra véd, at Sven Estridsön virkelig havde en broder ved navn Esbjörn (således hedder navnet på Dansk). Men selv om sagaens Asbjörn for så vidt er en historisk person, er dens fortælling om hans optræden mod Knud den hellige under rejsningen aldeles uhistorisk. Jeg skal ikke dvæle ved det meningsløse i, at sagaen kalder ham Ødanernes jarl og dog anbringer ham i Vendsyssel for tilsidst alligevel at lade ham fra Fyn tage hjem „nord på“ (ɔ: øst på) til Øresund. Men jeg vil hævde, at alt, hvad Knytlinga fortæller om hans forhold til sin brodersön Knud under folkerejsningen på Fyn, står virkeligheden fjernt. Lad os tage sagaens fortælling i dens grundtræk: Asbjörns forræderi mod kongen, i det han går til ham, tilsyneladende for at give ham råd og hjælp, i virkeligheden for at udspejde ham; hans ærinde til bønderne, som han udfører på den måde, at han i steden for at overbringe kongens fredsbud på det ivrigste ægger dem til at overfalde Knud i Odense; endelig hans kamp i spidsen for oprørerne. Alt svarer nöje til,

[1]) S. r. D. I 289.

hvad Ælnod fortæller om Piper. Nu lægger Ælnod overordenlig megen vægt på dette forræderi; for ham er det et såre væsenligt led i Knuds martyrium, at han er bleven sveget af en af sine egne, til hvem han havde tillid. Havde forræderen da virkelig været kongens egen farbroder, vilde det i den grad have været velkomment emne for Ælnod, at han umulig kunde have udeladt det. Og der kunde ikke være tale om, at han ikke havde hørt noget om det, når han udspurgte mænd og kvinder om den tids hændelser. Havde Esbjörn jarl virkelig båret sig ad, som Knytlinga fortæller, vilde folk have talt vidt og bredt om hans færd. Han kan således slet ikke have været hovedmand for kampen mod Knud den hellige. Slige fortællinger må stå for sagamandens egen regning; som han har forandret Pipers *navn* til Eyvind Bifra, således har han henført *enkelthederne i hans forræderi* til Esbjörn jarl.

Hvad sagaen ellers fortæller om sin Asbjörn, skal heller ikke styrke tilliden til skildringen af hans optræden i Odense. Fremfor alt gælder det fortællingen om hans død: I en landsby ved Øresund overfaldes han af „vælske mus“, der ikke efterstræber nogen af hans følge, men blot ham; han løber ned til sit skib og støder fra land, men dyrene svømmer efter ham, kravler op på skibet og bider sig fast i ham allevegne, indtil han udånder. Dette er ikke andet end en genspejling af det bekendte tyske sagn om biskop Hatto, som under hungersnød indebrændte en del fattigfolk i en lade, men til straf blev overfalden af mus, og da han vilde frelse sig ud på den lille Rhinø ved Bingen, hvor der endnu findes et „Mäuserthurm“, satte musene efter ham og bed ham ihjel der. — Sagaen gör fremdeles sin Asbjörn jarl til

Harald Héns svigerfader; men, som jeg allerede tidligere har haft lejlighed til at hævde, er det af kirkelige grunde så at sige umuligt, at kong Harald kan have været gift med en datter af Sven Estridsöns broder Esbjörn[1]). Dette giftermål har sagaen vel også blot arrangeret for at støtte sin Asbjörns modarbejden af Knud, den gang Harald Hén blev valgt til konge. Men hvorledes forholder det sig i virkeligheden med Esbjörn jarls optræden ved dette kongevalg? Det er muligt, at sagaen her giver en rigtig efterretning; men jeg er alt andet end tilböjelig til at tro det. Som sagaen egenmægtig har anbragt sin Eyvind Bifra i denne sammenhæng, således kan den også godt på egen hånd have indsat jarlen. Atter her har Ælnods tavshed megen vægt. Thi var Knud bleven fortrængt ved sin farbroders rænker, kunde Ælnod bruge det som indledning til hans martyrium; men i steden for lader han Knuds egen heftige karakter være grunden til, at de danske vrager ham. Det kan også anføres, at „Passio“, der står begivenhederne så nær, lader Knuds brødre fordrive ham fra Danmark, men der tales ikke noget om hans farbroder.

Man vil spörge, hvorledes sagamanden da overhoved har fundet på at tildele sin Asbjörn denne rolle. Hvorvel historikeren sikkert ikke vil forpligte sig til allevegne at udpege et virkelighedsgrundlag for sagaens fortællinger, vil han dog her næppe betænke sig på at vise hen til de engelske årbøgers oplysninger om de to frænders tidligere forhold. Muligvis kan ad den vej gåden løses. Som bekendt udsendte Sven Estridsön i året 1069 en stor flåde til England. Flådens førere var hans to sönner

---

[1]) Konge og præstestand i den danske Middelalder I 209 f.

Harald og Knud og hans broder Esbjörn jarl. Som den ældre var Esbjörn vel den egenlige leder. Toget førte ikke til noget, og efter hjemkomsten blev Esbjörn jarl beskyldt for at have modtaget bestikkelse af Vilhelm Erobrer, og Sven Estridsön jog da sin broder i landflygtighed. Det er rimeligt, at den fyrige og krigerske Knud har græmmet sig mest over togets uheldige udfald, og i sin harme har han da, næppe helt uden grund, kastet skylden på Esbjörn jarl. Således kan der under og efter Englandsfærden have udviklet sig særligt fjendskab mellem jarlen og hans brodersön. En sådan overlevering kan under omdannelser have nået sagamandens øre; muligvis er den slet ikke udgået fra Danmark, men fra England. Thi også andensteds har England ydet sagaerne stof. i alt fald legenden om St. Edmund, der dræbte Sven Tjugeskæg. Historisk sikkert har vi ikke efterretninger om Esbjörn jarl efter flådens hjemkomst og hans domfældelse i 1070. Snarest er han vel død i landflygtighed, formodenlig i Sverige, og det turde være tvivlsomt, om han har levet endnu, mens Knud den hellige var konge.

Vedrørende det blodige optrin i Albanskirken kan man så nogenlunde følge Ælnods fortælling. Ganske vist får tendensen henimod Knuds helgenære nogen indflydelse på fremstillingen; men begivenhedernes virkelige gang lader sig alligevel ret godt bestemme ud fra krønikens ord.

Når Ælnod til begyndelse fremstiller sagen således, at Knud den hellige går over i kirken blot for at høre vespersangen, ligger der heri en overdrivelse af hans fromhed. Den påfølgende voldsomme kamp viser, at kongen og hans mænd har været fuldstændig væbnede, rede til at sælge deres liv så dyrt som muligt. Man må

derfor opfatte stillingen således: Forræderen Piper har gjort kongen tryg, så han ikke aner, hvad der forestår; pludselig ser Knud bøndernes skarer styrte ind i Odense, så at det er for sent at flygte; han opgiver da at værge sig i kongsgården, og i sidste öjeblik tyer han over i kirken for at søge ly i den. Det er let at forstå, hvad der har bevæget ham til dette skridt. Den mulighed var jo nemlig for hånden, at oprørerne vilde nære sky for at krænke stedets hellighed. Og skulde det komme til kamp, da var kirken med dens enkle rumforhold, dens ene indgang og dens små höjtsiddende vinduer et bedre værn end kongsgården, der må have været en samling af lavere bygninger, ulige vanskeligere at forsvare. Når jeg hævder, at Knud og hans mænd har været rede til forsvar, vil jeg dermed ikke sige, at fortællingen om vespertjenesten er urigtig. Det må antages, at der virkelig har været klerke samlede til aftensang, så at de har kunnet skrifte kongen og hans mænd. Thi dette sidste træk turde være en helt troværdig efterretning.

Spörges der, hvem der har kæmpet for kongen i Albanskirken, må man svare: det har Knuds broder Benedikt og de 17 „medkæmpere“, der af gravskriften navngives som delagtige i hans martyrium. Af Ælnod véd vi, at Piper æskede kongsbryden i Odense til enekamp, og at denne fik banesår, så at han udåndede indenfor kirkedören. Kongsbryden må sikkert være mellem de 17 navngivne mænd. Disse „medkæmpere“ (commilitones) har vel for øvrigt været de Vederlagsmænd (milites), som var flygtede med Knud den hellige gennem Jylland og til Fyn. Kongsbryden kan også antages at have hørt til Vederlaget; det var i alt fald til-

fældet med kong Nils's bryde i Varde, Eskil Ebbesön, som nævnes i Vederlagsrettens historie. — Erik (Ejegod) har sikkert ikke været med i kirken, således som Knytlinga fortæller. Ælnod, som udtrykkelig lader Erik og „den berömte Sven" slutte sig til kongen på Fyn og følge ham til Odense, vilde ikke have undladt at omtale deres deltagelse i kampen, hvis de virkelig havde gjort Knud følge til det sidste. De må derfor antages at have forladt Odense för böndernes indtrængen[1]) eller i det mindste, som Sakse beretter om Erik, have banet sig vej gennem skarerne inden disses angreb på kirken. Knytlinga siger, at brødrene Palmer og Blakmer faldt ved kirkedören sammen med Benedikt. Muligvis er her en lille stump af en virkelig overlevering, da gravskriften blandt Knuds faldne mænd nævner en Palne og en Blakke, hvis navne kan være blevne omdannede af Islænderne. Men når sagaen videre fortæller, at efter Knuds og Benedikts fald fik de genlevende af kongens mænd fred, blandt dem Thorgunnesönnerne Sven og Astrad, så er vi udenfor historiens enemærker. Således som de to brødre fremtræder, er de rene romanfigurer; hvad der senere fortælles om deres fangeliv i Flandern og deres underfulde udfrielse, er ren digtning, og med deres deltagelse i kampen er det næppe bedre vendt. Sven Thorgunnesön (Trundsön) kendes ganske vist fra Vederlagsrettens historie og fra Lundekapitlets mindebøger, men danske kilder véd ikke noget om hans optræden som Knuds trofaste medkæmper. Ikke en gang „den berömte Sven", som Ælnod nævner, og som jo for øvrigt efter hans fremstilling ikke kom til at deltage i

---

[1]) Således A. D. Jørgensen, Nord. kirkes grundlæggelse, s. 791.

kampen, kan være denne Sven, da han nævnes mellem Erik og Benedikt og derfor må opfattes som en af Sven Estridsöns mange sönner, snarest den Sven, der senere blev berömt som korsfarer. Det er overhoved ikke rimeligt med sagaen at antage, at nogen af kongens mænd i kirken har overlevet den frygtelige kamp. Ælnods ord om dramaets afslutning må forstås således, at *alle* Knuds mænd er faldne med ham. Og hvad er vel rimeligere? Lidenskaben er under kampen vokset til vildhed, de våbendjærve kongsmænd har fældet mange af bønderne, og kongens fjender har da ikke længer været til sinds at skåne nogen.

I Ælnods fremstilling af tvekampen mellem forræderen Piper og kongens bryde skimter man noget af det legendeagtige. De skifter svære hug, fortælles der, og begge dør af deres sår; men medens bryden dør indenfor kirkens dör, bliver Piper bragt til sit hus, hvor han under dødskampen udstøder de grueligste eder og forbandelser og i sin rasen bider sin egen tunge af. Af Ælnods egne ord kan vi skönne, hvorledes der blandt Odensemunkene kunde opstå slige overleveringer om Pipers endeligt. Ælnod er nemlig ærlig nok til at fortælle os, at kongsbryden døde *först*, umiddelbart efter tvekampen, og denne omstændighed var ubehagelig for dem, der vilde forherlige Knuds minde; thi tvekampen skulde jo være en slags gudsdom, og døde kongens forkæmper först, måtte oprørernes sag snarest siges at være den retfærdige. Odensemunkene har da snart vidst at fortælle om disse rædsler ved Pipers efterfølgende død for at godtgöre, at hans og oprørernes sag alligevel var Djævelens værk, og dette syn på sagen har Ælnod ganske naturlig gjort til sin betragtning.

Meget legendeagtig lyder Ælnods fortælling om, at Knud under kampen beder sine fjender udenfor kirken om en drik vand; en af dem er menneskekærlig nok til at løfte en strib med vand op til et af vinduerne, men da støder en anden til stribben med sit spyd, så vandet spildes; snart efter styrter udådsmanden på hovedet i en brønd og kommer ynkelig af dage. Den sidste del af denne lille fortælling er fremgået af lysten til at finde gengældelse, hvis form svarede til brøden; hvad fortællingens förste del angår, har evangeliets beretning om Kristi törst, da han hang på korset, fremmet denne legendedannelse. Men Ælnod er ikke dens ophavsmand; i verset på gravpladen hentydes der allerede til dette led i Knuds martyrium.

Kongens personlige forhold i kirken skildres selvfølgelig af Ælnod på sådan måde, at hans fromme skriftemål og bön foran alteret bliver hovedsagen. Imidlertid siger han dog lejlighedsvis, at bønderne ikke vilde høre Knud, „da han kom med billige forslag og lovede fred“, og „Passio“ skildrer endnu tydeligere, hvorledes kongen straks bød oprørerne forlig og vilde stille borgen derfor. Heraf ser vi allerede, at Knud har forsøgt alt for at redde livet. Ælnod fortæller også, at han skiftevis lod sine mænd gå til skrifte hos præsterne, hvilket ligeledes viser os, at han har færdedes iblandt dem nede ved kirkedören. Men er det tilfældet, da bör vi ingenlunde tænke os Knud fra förste til sidst optagen af bön og skriftemål. Det vilde heller ikke ligne en krigersk konge som Knud at holde sig tilbage, når det gjaldt kamp på liv og død; og desuden var kongsmændenes tal så ringe, at der tilvisse var brug for enhver, som kunde bære våben. Ælnod taler da også med rene ord om kongens

deltagelse i kampen, selv om han just ikke betoner den. Efter at der allerede længe er dvælet ved kampen i Albanskirken, hedder det nemlig: „Hidtil har vi set den fromme fyrste kæmpe sammen med sine herlige helte imod fjenderne.“ Det meste af tiden har da Knud den hellige færdedes blandt sine mænd med sværd i hånd, og under kamp er det, at han er bleven såret af spyd og sten. Rimeligvis har han först trukket sig tilbage til alteret, efter at han var bleven alvorlig såret og følte døden rykke nærmere på livet. Har forholdet været således, bliver Knud aldeles ikke den vege og lidet heltemæssige skikkelse, som sagaen fremstiller for os i sin skildring af optrinnet i Odense. Trods sin fremhævelse af alt det, som passer i en helgenkrønike, har Ælnod derimod givet os et langt sundere og sandere billede af Knuds sidste optræden.

De nærmere omstændigheder ved selve Knuds død er det vanskeligt at få klarhed på. „Passio“ og Ælnod siger, at han blev ramt af spyd og stene, som blev slyngede ind ad vinduerne, men derved fik han endnu ikke banesår. Knytlinga fortæller, at Knud blev ramt af et stenhug på brynet; det blødte stærkt, og han satte sig derfor med et bækken i skødet og sang salteren som för. Denne efterretning har man ment at finde bekræftet ved undersøgelsen af bruddet på Knuds pandeskal, og man har deri set en vægtig støtte for sagaens autoritet[1]). Det følger af sig selv, at når en anset anatom kommer til det resultat, at det store tindingebrud på kraniet *kan*

[1]) Professor F. Schmidts indberetning i „Helgenskrinene i St. Knuds kirke“, s. 26. A. D. Jørgensen i Årb. for nord. oldkyndigh. 1887, s. 149 ff.

hidrøre fra den sten, hvormed Knud ifølge sagaen blev ramt „på brynet“, vil en lægmand vogte sig for at göre indvendinger. Men mulighed er ikke nødvendighed. Det behøver ikke at være gået således til; et slag med en kølle eller med bagen af en økse kunde frembringe samme virkning. Om Knud *har* levet efter det voldsomme slag, har lægevidenskaben ikke kunnet afgöre; den har blot konstateret, at muligheden derfor, som först syntes at måtte afvises, alligevel må siges at være for hånden, og at Knytlingas fortælling om, at Knud sad og nynnede salteren efter at være bleven ramt af stenen, derfor ikke absolut er en umulighed. Men når den anatomiske undersøgelse ikke kan støtte Knytlinga stærkere — og det kan den efter forholdenes natur ikke —, forekommer det mig altfor voveligt at opfatte fortællingen om stenkastet som aldeles uomtvistelig. Jeg kan i alt fald ikke se sagen således, samtidig med at jeg har måttet vrage Knytlingas skildring så at sige på alle punkter. Og muligheden af, at dette ene isolerede træk virkelig er historisk, kan i alt fald ikke redde sagaens øvrige fortælling om rejsningen mod Knud og kongens død i Odense kirke[1]).

Som bekendt lader „Passio“ og Ælnod Knud den hellige få banesår ved et spyd, der rammer ham i siden. Ælnod lader ham dog endnu efter dette slutte Benedikt i sine arme og tage afsked med ham. Med rigsarkivar A. D. Jørgensen anser jeg dette sidste træk for ren

[1]) Når rigsarkivar A. D. Jørgensen ud fra beretningen om stenhugget har taget sagaen i forsvar, er det for at styrke dens fortælling om, at det ene af de to skrin i Odense er Benedikts (ikke Albans). Også jeg tror, at sagaen i så henseende giver rigtig besked; men dens notits om Benedikts skrin har intet at göre med dens fortælling om kampen i Albanskirken.

legende, og selve spydsåret har rimeligvis også fået for stor betydning; spydstikket i Kristi side, som spillede så stor en rolle i Oldtidens og Middelalderens allegoriserende skrifttydning, blev uvilkårlig gjort til forbillede[1]). Men jeg vil ikke med denne höjt agtede gransker stille den kirkelige omformen af begivenhederne på lige trin med sagaens fortælling om Eyvind Bifra, der snigmyrder Knud. Thi der er sikkert virkelig slynget spyd mod kongen gennem gluggerne, måske også gennem den åbning, der lige för kongens død blev tilvejebragt ved at man løsnede en af vægbjælkerne[2]). Og disse våben er ikke udsendte i blinde; folk har klatret op til vinduesgluggerne for at tage sigte, og kirkens rumforhold har været så små, at kastevåbnene kunde ramme med kraft. Et af spydene kan have ramt kongen således, at det væsenlig bidrog til hans død. For øvrigt er der, som bekendt, ved undersøgelsen af hans skelet påpeget en voldsom beskadigelse af hvirvlerne; dette viser, at kongen, død eller døende, har været genstand for den råeste mishandling. Men denne gruopvækkende afslutning på det blodige optrin i kirken har klerkenes overlevering, som vi kender den fra Ælnod, tydelig nok skudt ud. Mishandlingen har været dem for afskyelig, den vilde berøve Knud den helliges „lidelseshistorie“ dens harmoniske præg og kun lidet svare til evangeliernes korsfæ-

[1]) A. D. Jørgensen i Årb. f. nord. oldkyndigh. 1887, s. 115 f.

[2]) Grunden til, at man løsner den svære bjælke eller planke, er vistnok ikke blot ønsket om at skaffe endnu en indgang til kirken; men man har tillige prøvet på at knuse kongen ved pludselig at vælte bjælken ind imod ham. Den törnede imidlertid mod alteret, hvor den slog korset og relikvieæskerne til gulvet, og alteret tog således af for Knud.

stelsesberetning, der var martyrlegendernes forbillede[1]). Den kirkelige overlevering lægger megen vægt på, at Knud døde foran alteret med armene udbredte „som et kors“. Forklaringen hertil er, at det „at stå med armene udbredte som et kors“ (således at hele personen dannede et kors) var en i klostrene meget brugt bodsøvelse. Det er ikke umuligt, at klerkene virkelig har fundet kongen liggende i den stilling og deri allerede set et symbol på hans hellighed.

Vederlagsmændene er imidlertid blevne overmandede og nedhuggede af deres overmægtige fjender, og nu styrter bønderne ganske naturlig over i kongsgården og plyndrer. Men dér, fortæller Ælnod, opstod pludselig det spörgsmål, om ikke nogen af kongeætten endnu var i live; oprørerne gav sig til at ransage allevegne og fandt Benedikt liggende hårdt såret i et herberg, hvorpå de slæbte ham ud og tog ham af dage ved at hugge til ham og sætte spydene gennem hans bryst. Rigsarkivar A. D. Jørgensen har peget på det sandsynlige i, at det er mishandlingerne af Knud, der er overførte på hans broder; tillige foretrækker han Knytlingas beretning, i kraft af hvilken Benedikt efter Knuds drab hugger vildt ind på bønderne, indtil han falder ved kirkedören, og grunden til, at han her giver sagaen fortrinnet, er den, at det vilde have været Benedikt umuligt at komme ud af kirken. Den förste antagelse tiltræder jeg uden betænkning; selv om bønderne har været ophidsede, synes Ælnods skildring af deres grusomhed mod den døende kongesön noget overdreven. Vedrørende det andet punkt kan jeg naturligvis indrömme det som mulighed, at Be-

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen, anf. sted.

nedikt er bleven fældet i kirken. Men der vilde ikke være nogen tilskyndelse for Odensemunkene og Ælnod til at ændre en sådan kendsgerning, da det måtte være en ære for Benedikt at falde på kirkens hellige grund, hvor kongehelgenen selv havde vædet gulvet med sit blod. Når der da har været bestemt beretning om, at Benedikt blev fundet døende i et herberg, har det dog vistnok haft sin gyldige grund. Det kan tænkes, at han ved kampens ophør har ligget som død i kirken; præsterne, der havde skriftet kongen og hans mænd og selvfølgelig straks tog sig af de dræbte, så snart bønderne var styrtede over i kongsgården, har da måske mærket, at der endnu var liv i den unge mand, og båret ham over i herberget, der enten har hørt til kongsgården eller til klosteret. Der er han så bleven opdaget, er bleven slæbt ud og har fået banehug.

d) Karakterskildringen af Knud den hellige.

Det er vanskeligt at danne sig et pålideligt billede af Knud den helliges personlighed. Man står jo nemlig overfor en konge, der i sit liv har været hadet som få, men efter sin død opnåede en helgens ære og påkaldelse. Helgenkransen har, som det var at vente, kastet så stærke stråler, at adskillige af Knuds væsenstræk er trådte i skygge. Den kirkelige idealisering har med andre ord her som andensteds ladet noget af det individuelle gå til grunde.

Vil man gribe Knuds historiske personlighed, må man gå ud fra det uomtvistelig sikre i hans handlinger — og i hans skæbne. Pålidelige udgangspunkter har vi i hans tidligere tog til England, endvidere i hans sejrrige

kampe i „Østervejen", som skjalden Kalv Månesön havde forherliget, og i hans store forberedelser til et nyt Englandstog. Et hovedpunkt finder vi fremdeles i hans iver for at hæve præstestanden; allerede hans mægtige gave til Lundekirken er borgen herfor. Ved at følge den historiske udviklingsgang her i Danmark kan vi imidlertid fastslå, at hævede kongen præstestanden, fremmede han derved også sin egen magt; dette forhold må tages med, når det gælder at vurdere Knud den hellige på rette måde. Endelig har vi et sikkert udgangspunkt i hans fald for undersåtters hånd. Vi skönner, at i det mindste hele landet vest for Storebælt har reist sig mod ham, og at et politisk modparti er kommet til roret ved hans død.

Tager vi alene hovedpunkterne i Knud den helliges *styrelse* for os, tyder de på en stræben, der både er ædel og storladen. Men den modsigelse, som er mellem dem og hans ynkelige død, kan kun forklares ud fra modsætninger i kongens egen karakter. Thi Knuds avindsmænd er ikke en lille kreds, der af rent personlige og private grunde søger hævn; nej, det er folket som helhed. Men folket er ikke en samling forbrydere. Rejser det sig til uforsonlig kamp mod kongen, da har det sin dybere grund deri, at han har trådt dets dyreste interesser under fødder. De få historiske grundtræk i Knud den helliges liv lader os da allerede skönne, at der hos ham har været en mærkelig blanding af store fortrin og store fejl. Kæk og mandig har han været, dristig i sine planer, kraftig i sin optræden. Hans korte kongetid blev et af de mærkeligste afsnit i vor historie, og dette vidner atter om, at han har været en fremragende personlighed. Men hans skæbne afslører os, at

han tillige har været hård og streng, ja ligefrem voldsom. Har han været höjtstræbende, så har han i endnu höjere grad været hensynsløs. Blandt kongerne för og efter ham har flere kunnet håndhæve et myndigt kongedömme og fremme kirken uden derfor at miste folkets kærlighed; det gælder særlig Sven Estridsön og Erik Ejegod, der begge netop i höj grad havde de danskes yndest. Når Knuds stræben fik det modsatte udfald, da må det mere have ligget i hans karakter og de midler, han valgte, end i de mål, han higede frem imod.

Denne Knud den helliges grundejendommelighed, løselig skitseret ved nogle få hovedlinjer, må tjene os til udgangspunkt, når vi skal værdsætte det billede, Ælnod giver os af sin helt.

Er det ikke let for os nutildags at klare os Knuds karakter i dens enkelte træk, så har det tilvisse heller ikke været let for Ælnod at skildre hans personlighed. Helgentroen må have haft mangen en dyst at bestå med den historiske overlevering, og brydningen mellem disse to faktorer skimtes også på flere steder hos Ælnod. De fleste kirkelige krønikeskrivere vilde helt igennem have ladet hensynet til kirken være rådende. Det var således allerede tilfældet med „Passio“s forfatter, der dog har skrevet kun få år efter Knuds død: helgenværdigheden udvisker eller omdanner her kongens karaktertræk i ikke ringe grad. Men det er Ælnods store fortjeneste, at han i det væsenlige ikke følger „Passio“s eksempel. Ærlig gengiver han, hvad han har hørt, også fra lægfolk, og da han levede på en tid, hvor helgentroen endnu ikke helt havde kunnet omdigte Knuds skikkelse, har han ikke fragået, at der kunde være fejl både i Knuds personlighed og i hans styrelse.

Det taler straks til Ælnods ære som krønikeskriver, at han indfører Knud som „såre lidenskabelig“ (acerrimus). Hans heftighed er grunden til, at de danske ved kongevalget efter Sven Estridsöns død vrager ham og vælger Harald Hén, som ikke blot var ældre, men tillige „mere afdæmpet i sin optræden“. Hvor vid er ikke kløften her mellem „Passio“ og Ælnod! Det ældre skrift lader Knud blive offer for brødrenes og høvdingernes had: de vil ikke have ham til konge, og så jager de ham ud af landet, til Sverige; Knud er allerede den forfulgte martyr. Denne kirkelige forvanskning har Ælnod haft liggende for sig, og dog er han oprigtig nok til ikke at optage den, men følge en anden overlevering, skönt den gav et langt mindre kirkeligt billede af Knud den hellige. Hvorvel han lever senere, så at den kirkelige idealisering efter almindelige forhold måtte synes at have vokset i omfang og styrke, har han dog vovet at ombytte billedet af den forfulgte uskyldighed med billedet af den lidenskabelige, frygtede tronkræver, og i steden for at göre de danske høvdinger til hadere af retskaffenhed har han givet gode grunde for, at de ikke valgte Knud. Men det må ikke glemmes, at Ælnod i höj grad havde interesse af at forherlige sin helt; når han da alligevel har skildret os ham som den heftige karakter, da kan vi med sikkerhed sige, at han har talt sandt.

Det kan måske være berettiget endnu at dvæle et öjeblik ved det berömte kongevalg på Isøre efter Sven Estridsöns død. Spörgsmålet er, om Harald og Knud efter de daværende forfatningsforhold havde lige god adkomst til tronen. Den senere overlevering, som vi kender den fra Sakse, ligesom også Knytlingasagas skildring går utvetydig ud på, at Knud havde forret for

Harald, men skammelig blev trængt til side. Ælnod hævder i grunden aldeles det modsatte, og hans fremstilling er selvfølgelig rigtig, så meget mere, som den bliver alt andet end fordelagtig for Knud. De danske foretrækker efter hans sigende Harald af to grunde: a) han havde forrang i alder; b) han var dem den mest sympatetiske personlighed. Det förste af disse hensyn peger afgjort på en fast retsregel ved kongevalgene. Hvor der ikke var meget tvingende grunde imod det, valgte man den ældste af flere brødre. Vi ser det i den følgende tid blandt Svenssönnerne; og når den sidste af dem, Nils, fik kongedömmet i sin ældre broder Ubbes levetid, da var det kun, fordi Ubbe gav afkald på sin ret til kronen. Da Sællænderne i året 1131 rejste sig mod Nils, valgte de ganske vist Erik, den yngste af Knud Lavards brødre, til konge; men der var den særlige grund til at forbigå den ældste, Harald Kesje, at han havde gjort sig forhadt ved sin voldsfærd overfor sine egne landsmænd, og netop fordi forbigåelsen af Harald Kesje var en tilsidesættelse af den almindelige regel, vægrede Erik Emune sig i begyndelsen ved at modtage kronen. Men anvender vi disse iagttagelser på det omtalte Isørevalg, ser vi med andre ord, at Knud ligefrem gör et forsøg på at fortrænge Harald fra hans ret. Og selv om Ælnod ikke stempler Knuds færd således, som den måske fortjente det, antyder han dog, at Knud havde uret. Efter at have fortalt, hvorledes Harald *ved hele folkets valg* (totius gentis electione) blev indsat til konge med ønsket om langt og lykkeligt liv, siger han videre: „Skönt nu den heftige Knud tog sig dette nær, holdt han det for bedre *at gå af vejen for sin broders vrede* (fraternæ iræ cedere) end ligesom fordum de the-

banske ynglinge af lidenskabeligt magtbegær at begynde kamp.“ Medens den senere overlevering kun lod Knud være den forbitrede, ser vi her Harald, den milde og vege Harald Hén, som den, der er vred, og det skönt hans valg er sikret, da hele folket har sluttet sig om ham. Det er da klart, at efter Ælnods egen opfattelse har Knud ikke haft den adkomst til tronen som Harald; men han har altså gjort et forsøg på at trænge den ældre broder ud af hans gode ret. I de få ord har den engelske klerk givet et såre værdifuldt bidrag til bestemmelsen af Knuds virkelige karakter, og vi vil komme til at se, hvorledes hans hensynsløse optræden ved denne lejlighed kommer i samklang med adskillige karaktertræk, der kan skimtes gennem hans kongestyrelse.

Hvor fristende er det ikke som følge af denne Knuds optræden efter faderens død at tænke sig ham blandt dem af Svenssönnerne, der rejste sig mod deres svage broder Harald og søgte hjælp hos Olav Kyrre i Norge? Dobbelt fristende, når vi mindes det gode forhold mellem Knud og Olav Kyrre i den følgende tid, da den norske konge bidrog til Knuds rustninger til Englandstoget. At Knud ikke er bleven i Danmark som Haralds jarl (Knytlinga), er vel en given sag. I udlandet har han færdedes, efter „Passio“s ord rigtignok ikke i Norge, men i Sverige. Da Ælnod imidlertid ellers ikke forvansker de historiske kendsgerninger, er det vel næppe berettiget, afgjort at forkaste hans fremstilling på dette punkt og hævde, at Knud må have fejdet mod sin broder; men som *mulighed* kan det ikke afvises. At Knud senere gav gods til Dalby kirke, hvor Harald havde fået sin grav, tilintetgör ikke muligheden; døden

havde jo den gang slettet deres fjendskab, og tanken om frændskabet måtte trænge i forgrunden.

Ælnods förste karakteristik af Knud stemmer godt med det mere udførte billede, han senere giver os, i det han kalder ham „en fyrig ånd, med kongeligt ydre og livfulde öjne, våbendjærv“ o. s. v. Selv om disse træk er mere sympatetiske, bliver fyrigheden dog det væsenligste af dem og falder godt i tråd med det lidenskabelige sind. Der er kun gradsforskel mellem dem, og denne gradsforskel kommer netop frem i Ælnods udtryksmåde (acer, acerrimus). Uden skade kunde den engelske klerk have betonet Knud den helliges kamplyst noget stærkere. Der var anledning til det ved omtalen af det påtænkte Englandstog. Thi når Knuds rustninger blot begrundes ved Angelsaksernes bitre klager over Normannernes herredömme, da er det ganske vist den grund, der ligger Ælnod nærmest, men Knuds stærkeste bevæggrund er forbigået. Slige mægtige forberedelser indlader han sig selvfølgelig ikke på blot for at fri et fremmed folk fra undertrykkelse. Ælnod omtaler heller ikke Knuds tidligere våbenfærd, hans to tog til England og hans sejrrige kampe med Sember og Ester i „Østervejen“, hvor han ifølge Kalv Månesöns kvad skulde have overvundet ti konger. Dette faldt udenfor Ælnods ramme, interesserede ham vel også til dels mindre, da det ikke vedrørte Knuds kongegerning; men disse træk kan ikke undværes til et nogenlunde fuldstændigt billede af Knud. Kamplyst og ærgerrighed har drevet ham frem; og sammenligner vi ham med hans fader og hans brødre, vil vi finde ham langt mere krigersk end nogen af dem.

Også på andre områder har man sandet, at Knud

havde et fyrigt og lidenskabeligt sind. Knytlinga skildrer, hvorledes han byder sine mænd føre den smukke præstekone til hans alkove, men dog, greben af hendes alvorlige ord, lader hende være i fred (kap. 31). Denne fortælling går jo ligefrem ud på, at han har haft stærk attrå. Ganske vist tror jeg ikke, at sagaen her beretter en virkelig kendsgerning; men jeg antager, at denne sagafortælling ligesom flere andre er et godt udtryk for eftertidens uhildede opfattelse af Knuds karakter. Når Ælnod med bestemthed fremhæver, at Knud altid var Edel tro, er man ikke berettiget til at nægte det; men selv om deres ægteskab fuldtud var lykkeligt, kan Knud tidligere have givet lidenskaberne töjlen og víst sig som sin faders sön. Ælnods tanker går vistnok i den retning, når han taler om hans *ungdoms* forvildelser. For at sone dem lod han sig piske af sine kapellaner: også i sin bodfærdighed er han lidenskabelig. Man bör ikke tænke sig, at Knud for rene ubetydeligheder ydmygede sig så stærkt; större forseelser må have tynget hans samvittighed. For øvrigt kan denne selvydmygelse let vække falske forestillinger om Knud som svag og afhængig af præstestanden. Men til forståelse af dette forhold kan man henvise til adskillige fyrster i Middelalderen, som vidste at forene lignende munkedyd med myndigt herredömme, ikke mindst på det kirkelige område. Holder vi os blot til 11. århundred, møder vi konger som Henrik II og Henrik III i Tyskland og Robert den fromme i Frankrig, hvis personligheder af den kirkelige overlevering mer eller mindre blev omdannede til munkehelgener, indtil den nyeste historiegranskning har ladet dem træde frem for os i helt anden skikkelse. Hvor meget end Knud har ladet sig hudflette i lön-

kammeret, udelukker det da ikke, at han har været stolt og fuld af selvfølelse i sin styrelse.

Vi kan også sige os selv, at Knuds lidenskabelighed har givet sig udslag i voldsomme handlinger; ellers vilde harmen mod ham ikke have været så mægtig. Sikker efterretning har vi om en enkelt sådan handling. Jeg sigter her til den bekendte fortælling om, at Knud lod sin broder Olav fængsle, da han kom som ledingshærens ordfører, og derpå bringe i lænker til Flandern. Da det er en betydningsfuld begivenhed, og da den særlig har vægt i nærværende sammenhæng, vil vi også på dette punkt søge at klare os, hvor vidt Ælnods opfattelse af Knud er rigtig.

Som det allerede tidligere er berørt (se s. 218 f.), begynder den kirkelige historieskrivning med grov ensidighed i sin dom om fængslingen. „Passio" vil nemlig fortælle folk, at Knud handlede således mod sin broder for *hans* skyld, for at Olav ikke skulde blive berygtet i Danmark. En större forvanskning af kongens bevæggrunde end denne opdigtede hensynsfuldhed kan ikke let tænkes. Ælnod tager stærkt afstand fra „Passio", men roser dog fængslingen som en *snild* handling af Knud. Han har altså gjort et heldigt skridt bort fra den helgenagtige synsmåde i dens krasseste form, men noget er der dog blevet tilbage. Skönt eftertiden ellers på mange punkter gik videre end Ælnod i kirkelig idealisering af Knud den hellige, ser vi på dette punkt folkets sunde omdömme modvirke den kunstige fortolkning, som kirkens mænd havde givet. Sakse har den talende skildring af, hvorledes Knud forgæves byder sine Vederlagsmænd at gribe Olav; ingen vil lægge hånd på kongesönnen, så at Erik (Ejegod), der er sin broder Knuds

tro tilhænger, må træde til og binde ham. Skönt Sakse ikke bruger Vederlagsmændenes vægring som en dadel over Knuds påbud, bliver den det alligevel[1]), og det forekommer mig höjst sandsynligt, at andre, der för ham har fortalt om Vederlagsmændenes holdning, uforbeholdent har brudt staven over kongens færd. Jeg vil også her minde om Knytlingasagas fortælling: den lader Knuds mænd ytre mishag med fængslingen, og den lader Thorgunnesönnerne ved deres komme til Flandern erklære, at i den sag havde Knud ikke båret sig rigtig ad. Ganske vist ligger der i disse træk ikke andet, end at forfatteren på sagamænds vis lægger sin egen dom om begivenheden i de handlende personers mund; men denne dom falder sammen med den almindelige ikkekirkelige opfattelse af Knuds handling.

Hvad var egenlig Olavs brøde, siden hans broder uden lov og dom lod ham lægge i lænker og føre langt bort fra fædrelandet? Her er det værd at lægge mærke til, at Ælnod ikke nævner os nogetsomhelst, som kan kaldes brøde! Hans fremstilling går ud på, at ledingshæren, som er samlet ved Vestervig, bliver utålmodig over Knuds tøven i Slesvig og kræver ret til enten at vælge en anden fører til toget eller at vende hjem. Man anmoder kongens broder Olav om at forebringe

---

[1]) Når Sakse siger, at Vederlagsmændene snarere vilde have dræbt Olav, end de vilde trællebinde ham, da er det sikkert en rent vilkårlig opfattelse af den daværende situation. Det er höjst rimeligt, at Knuds mænd ikke havde noget mod at følge ham i åben fejde, selv om det gjaldt kamp mod hans broder, men at de skulde have haft mere lyst til det ligefremme niddingsværk, at dræbe ham værgeløs, end til at fængsle ham, er aldeles utroligt. Stillingen har været den samme, som den gang Sven Eriksön i Ringsted forgæves bød sine mænd at gribe Valdemar (Saxo 704).

Knud disse ønsker, og med veltalenhed fremstiller han da for sin broder grundene til hærens klage. Dernæst er det, at Knud, samtidig med at han overfor hæren trækker sagen i langdrag (negotio diutius protracto, Doest-håndskriftet), lader dens afsending, sin egen broder Olav, gribe og føre til Flandern. Men ledingshæren sender bud på ny: tiden er nu så fremrykket, at høsten i Danmark ikke vil blive besörget, hvis man tager afsted til England. „Adelen og stormændene“ gör nu Knud forestillinger, og han giver hæren hjemlov. Efter Ælnods egen fremstilling har da Olav ikke gjort andet end efter ledingshærens bön at tolke dens ønsker. Og disse ønsker har tilmed været aldeles berettigede. Ledingsmændene måtte forsyne sig selv med proviant, og deres beholdning var sikkert ikke beregnet på, at man i længere tid skulde ligge örkesløs, men på at man snart kunde komme til fjendens land og der tage, hvad man havde brug for. At provianten snarlig kunde slippe op, var virkelig en betænkelig sag, og ligeledes så det mörkt ud med høstudsigterne; når hele det unge mandskab var på togt, var der ingen til at bjærge høsten, og man kunde da vente sig sult og nød. Det kan også fremhæves, at „adelen og stormændene“ stemmer i med hærens ombud; thi ved disse kan der kun være tænkt på kongens omgivelser, fremfor alt hans Vederlag, der jo ikke faldt fra ham i nødens time og altså heller ikke her har talt folkets sag for at modarbejde kongen. Alt dette taler meget afgjort for, at hærens krav har været billige, og derom vidner også den omstændighed, at Knud ser sig nødt til at imødekomme dem. Men des mindre kan kongens ubroderlige færd overfor Olav forsvares. De krav, på grund af hvilke han lod ham fængsle, har han

faktisk selv snart efter måttet godkende! Det er ganske vist rimeligt, at Knud har haft Olav mistænkt for at have sat trods i ledingshæren, skönt det på den anden side er meget påfaldende, at Ælnod ikke taler derom. Men i alt fald bliver hærens ønsker ligefuldt retfærdige. og fremfor alt bliver Knuds færd en voldshandling, så meget mere som han har manglet beviser for sin mistanke. — Karakteristisk er det også, at eftertiden i sin trang til at finde en fyldestgörende forklaring til Knuds handlemåde efterhånden gjorde Olav til en trodsig og rænkefuld modstander af sin broder. Medens „Passio" og Ælnod blot havde fremstillet ham som hærens redskab, var hans politiske betydning vokset mægtig i overleveringen, da Sakse skrev sin krønike: Olav, der er jarl i Slesvig, søger at lægge sin broder kong Knud for had; derfor styrker han ham i planen om Englandstoget, som han véd ikke vil hue de danske, men samtidig enes han med stormændene om at modarbejde ham, og da Knud ligger med flåden i Limfjorden, tøver han i Slesvig under alskens påskud, indtil Knud pludselig overrasker ham i hans by og giver ham forræderens lön. I den grad er der her vendt op og ned på de virkelige forhold, at Knud og Olav har byttet opholdssted. Det var i virkeligheden Olav, der var ved ledingsflåden, og Knud, som tøvede ved landegrænsen af hensyn til et optrækkende uvejr fra Tyskland[1]). Knytlingasaga, der for øvrigt lader Olav udføre hærens ærinde nødtvungen, gör hans fængsling til årsagen, hvorfor ledingshæren egen-

---

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen, Nord. kirkes grundlæggelse, s. 785 f. — Det forekommer mig sandsynligt, at fortællingen om, at jarlen Eliv blev i Slesvig, da Nils ventede hans hjælp, kan have bidraget til denne omdannelse af de virkelige forhold.

mægtig opløste sig. I det hele fik Olavs betydning for rejsningen og for Knuds fald meget for stort omfang i *deres* tanker, der stod begivenhederne fjernt. Höjdepunktet af sagndannelse finder vi allerede hos Orderik Vital: Flåden ligger rede til at sejle over til England; inden farten begynder, går Knud ind i en kirke og knæler i bön; det ser hans broder og tænker da, hvor megen möje og fare han kan fri de danske for ved at rydde Knud af vejen; derfor træder han til og hugger hovedet af ham[1]).

Ser vi nu tilbage på Ælnods forhold til fortællingen om Olavs fængsling, da er altså hans dom mindre vrang end den ældre Odenseklerks, men ingenlunde selv helt retfærdig, i det han giver Knuds adfærd en ros, som den ikke fortjener. I selve skildringen af begivenheden og dens forudsætninger repræsenterer han imidlertid en opfattelse, som ligger forud for sagndannelsen om Olavs brøde. Det er derfor Ælnods egen uforvanskede fremstilling af sagens udvikling, der sætter os i stand til at underkende hans dom over den. Netop fordi han selv er oprigtig nok til ikke at göre Olav til forræder, kan vi påvise, at hans lovprisning af fængslingen ikke er retfærdig. De kirkelige hensyn har altså ikke kunnet ændre hans fremstilling af selve begivenheden, men kun hans vurdering af den.

Vi har dvælet ved en enkelt handling af Knud, vel skikket til at karakterisere hans heftige og stolte personlighed. Endnu står tilbage at undersøge Ælnods skildring af Knud den helliges kongegerning i almindelighed og prøve den ved hjælp af de få midler, som

---

[1]) Orderik Vital VII, 11 (ed. le Prevost III 201 ff.).

står til vor rådighed. Thi gælder det altid, at en konges karakter lægger sig for dagen i hans regeringshandlinger, så gælder det særlig under uudviklede og ufæstnede forfatningsvilkår, fremfor alt, når kongen er ualmindelig stærkt fremtrædende og søger at bryde vej for et helt nyt system.

Ælnods beretning om Knud den helliges ærefrygt for præstestanden og hans gavmildhed overfor kirkerne er der ingen grund til at opholde sig længe ved. Vi véd, at Knud særlig har beriget Roskilde, Dalby, Odense og Viborg hovedkirker, fremfor alt dog Lunds domkirke[1]). Alene den sidste gave, som efter vore hjemlige forhold er temmelig enestående, stadfæster tilstrækkelig efterretningen om Knuds kirkelige iver. Denne begejstring for kirken som åndelig kulturmagt er et af de ædleste træk hos kongen; han giver rundhåndet af sit eget for at fremme dens tarv. Det kan måske nok undre os, at Ælnod her aldeles ikke indlader sig på enkeltheder, således som „Passio“ gör det. Naturligt havde det særlig været, om han havde fremhævet Knuds gave til Lundekirken. Imidlertid må han rimeligvis have ment, at han forherligede Knud bedst ved at holde sagen i dens almindelighed.

Men ifølge Ælnods fremstilling greb Knud den hellige også til andre midler for at hæve kirken: „Han søgte at höjne ærefrygten for gudsdyrkelsen, han udvidede præstestandens rettigheder, og ved en kongelig kundgörelse, hvori der også indeholdtes straffebestemmelser, fastsatte han overholdelsen af höjtidsdagene og de retmæssige faste-

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen, Nord. kirkes grundlægg., s. 780 ff. og min: Konge og præstestand I 215 f.

tider, således som man ellers overholder dem allevegne i verden." Vi har altså her en bestemt efterretning om, at Knud har gennemført en kongelig kirkelovgivning; at opfatte ordene anderledes, vilde være at gå udenom teksten[1]. Med forkærlighed synes Ælnod at fremhæve Knud den helliges lov om helg og faste, ligesom han andensteds dvæler ved kongens egen strenge overholdelse af kirkens bud i så henseende. Derimod lyder ordene om, at Knud fremmede præstestandens rettigheder, så underlig vage og ubestemte. Sakse giver os derimod mere udformet, men just ikke helt klar besked om, hvori disse reformer bestod: Knud gav bisper og præster höj rang (hvilket stadfæstes ved ordningen af vidnerne i gavebrevet til Lundekirken), han gav præstestanden domsmagt i visse sager og friede den i flere måder fra at være folkets domstol underlagt. Har Ælnod mon ikke vidst noget om disse enkeltheder? Jo, det kan ikke tænkes andet. Men husker man, at han var fremmed klerk, vil man også forstå, at han undlader at nævne dem. I fremmedes öjne måtte de nemlig mere blive en målestok for, hvor langt Danmark endnu var tilbage i udvikling, sammenlignet med de store kulturlande, end en målestok for kongens iver for at hæve kirken: den, der var ukendt med de nordiske forhold, måtte uvilkårlig udbryde, når han hørte om Knuds kirkelige bestræbelser:

---

[1]) Jfr. L. Holberg, Dansk og fremmed ret. s. 192 f. Min: Konge og præstestand I 219. Jeg beklager, at jeg tidligere (anf. sted, note 2) *ud fra en urigtig opfattelse af Ælnods tekst* har kaldt dr. Holbergs henførelse af den kongelige straffelov til overtrædelse af fasten „en vilkårlig begrænsning". Imidlertid bliver mine ord om Holbergs opfattelse alligevel berettigede, for så vidt som han i sin gengivelse af Ælnods udsagn ikke har fået „höjtidsdagene" med, der nævnes ved siden af fastedagene.

„Ikke andet end det!“ Ja, når man så, at Knud endnu ikke helt fik frigjort præstestanden fra tingenes domsmagt, måtte man vel endog finde udbyttet af kongens virksomhed ret tarveligt. Derfor var sagen i en udlændings öjne bedst tjent med at holdes så almindelig som muligt. Af samme grund, tror jeg, har Ælnod undladt at omtale Knuds virken for at indføre tiende, hvilket dog allerede „Passio“ havde fremhævet. Da tienden ikke blev almindelig gennemført, måtte Knuds bestræbelser i denne sag for udlandets klerke tage sig ud af mindre, end de i virkeligheden var. I sådanne omstændigheder, tror jeg, må man søge grunden til, at Ælnods skildring af Knud på dette væsenlige punkt til dels mangler fylde og individualitet. Hvor Ælnod derimod vilde skildre Knuds rent humane bestræbelser, var han mindre bunden af slige hensyn. Derfor giver han os på dette punkt oplysning om de enkelte love (at frigivne trælle virkelig skulde være frie, og at fremmede skulde behandles som kristne brødre og ikke stå retsløse) og skildrer os derved igen et af de smukkeste træk i Knuds kongegerning.

Rent umiddelbart viser Ælnods fremstilling af Knuds lovgivervirksomhed kun ideel stræben hos kongen, og således har det utvivlsomt været Ælnods mening. At Knud ved at arbejde for kirken tillige faktisk arbejdede for sig selv, var Odensemunken ikke statsmand nok til at öjne, ligeså lidt som han har kunnet se, at måden, hvorpå Knud gennemførte sine tanker, måtte vække anstød. Men skönt det har ligget ham fjernt at anstille sådanne betragtninger, røber dog hans egen fortælling, uden hans vidende og mod hans vilje, begge disse forhold, både at Knud den hellige i sin lovgivning søgte at

udvide kongemagten, og at han viste folket hensynsløshed.

Ælnod fremhæver lejlighedsvis, at Knuds humane love til værn for de frigivne trælle og for de fremmede var „de danske til misnöje og had", og andensteds[1]) siger han mere i almindelighed, at da Knud satte sig for at underkue de mange nedarvede skikke, som trængte til at ændres i overensstemmelse med Guds lov, klagede de danske i deres forsamlinger over, „at han slog ind på tåbelige veje og syntes at lægge vind på *nye og uhørte påfund*", og straks efter siges det, at de „holdt ham for så at sige at være en forstyrrer af deres gamle fred og ro og en ransmand af deres tidligere frihed". Ælnod siger ikke, at folket havde uret i den påstand, at lovene var nye og uhørte påfund; han hævder blot, at man burde have böjet sig for Knuds ædle stræben i steden for trodsig at foretrække egne vedtægter for de guddommelige love. På en vis måde har Ælnod ret i sin dom, da Knuds love vel i det hele og store tilsigtede noget godt. Men han er blind for, at selv gode reformer ikke må fremtvinges hovedkulds, og at folket må have fattet deres nytte, för det kan betragte dem som noget andet og noget mere end vilkårlig indgriben i dets nedarvede ret og vedtægt. Netop fordi Ælnod mangler sans for denne side af sagen, har han ikke tænkt på at dølge Knud den helliges fejl i hans lovgivervirksomhed. Af hans ord fremgår det klart, at Knud har kundgjort sine love *på trods af* folkets vilje og ønske. Var lovene altså efter deres indhold til dels vidnesbyrd om ideel stræben, var de i måden for deres fremkomst udslag af hensyns-

---

[1]) S. r. D. III 341 f. 371.

løs stolthed. Sikrere kunde vi bedömme kongens færd, om vi vidste, hvor megen magt den daværende statsforfatning hjemlede ham i så henseende; men vi mangler oplysning om forholdet mellem den tids kongelige rigslovgivning og folkelige provinslovgivning. Dog er det værd at lægge mærke til, at Harald Héns bekendte lovgivning kun rent formelt hidrørte fra kongen, medens den i virkeligheden var stadfæstelse af, hvad folket selv allerede havde vedtaget, og Erik Ejegods lovgivning må også have været efter de flestes ønske; thi vel siger Roskildekrøniken, at han fandt på mange uretfærdige love, men af alle de andre kilder og af hans tilnavn fremgår det, at han var i höj grad yndet af folket, så at hans love ikke kan have været flertallet imod. Disse kongelige lovgivninger synes da at være fremgåede af overenskomst mellem konge og folk. Under Knud derimod finder vi en omfattende rigslovgivning, som er hele folket imod. Det tyder da på, at Knud egenmægtig har udvidet omfanget af den kongelige lovgivning — således er de senere kirkelove fremkomne ved overenskomst mellem bisp og folk, hvorimod Knud på flere punkter egenmægtig har ordnet kirkens stilling til folket —, og det vil jo sige, at han under sig har inddraget områder, som tidligere tilhørte folkets lovgivning. Når han så tilmed i udøvelsen af denne tiltagne magt slet ikke har søgt at komme overens med folket, hvad der jo var det naturlige, så kan man forstå, at hadet til Knud i løbet af få år har kunnet blive så voldsomt. Medens kongen stirrede sig blind på sit stolte mål, blev han for menigmand en tyran, der trængte folket ud af dets gamle ret. Trods sin sunde dömmekraft har Ælnod ikke kunnet se denne side af sagen; han fælder den dom, som en udenforstå-

ende klerk måtte fælde, men gör det så troskyldig, så uvidende om sin helts fejl, at han derved afslører dem.

På samme måde antyder Ælnod os Knud den helliges overgreb i den egenlige styrelse. Som årsag til folkets rejsning fremhæver han nemlig de kongelige ombudsmænds hårdhed og uretfærdighed: „Mere end billigt var de ivrige for at yppe retssager i hobetal, de brugte altfor svære lodder på deres vægt, satte alle tings værd lavt, ja, for at udtrykke mig i gængs folkemål (vulgariter): en „unze“ lod de knap nok gælde en „solidus“; de böjede retten, fortæller man, og søgte med vold og magt at kue både ædelbårne og menigmand.“ Det taler til Ælnods ære, at han ikke anslår den sædvanlige helgentone, i kraft af hvilken martyrerne plejer at omkomme uden egen skyld. Her er det sagt med rene og klare ord, at ombudsmændene på det groveste forurettede folket. For det förste var de opfindsomme lovtrækkere, når det gjaldt at påføre folk retssager. Dernæst krævede de flere penninge i afgifter og bøder, end der tilkom dem, og brugte falsk vægt; og hvor de måtte tage gods i steden for penge, vurderede de det falsk. Ælnod selv viser os, hvor frækt overgrebet var: en „unze“ regnede de knap for en „solidus“, hedder det. Ved det sidste ord forstås der ørtug, af hvilke der gik 24 på en mark sølv. En „unze“ var efter almindelig evropæisk beregning $^1/_{12}$ mark, altså 2 ørtug. Efter denne beregning har kongens mænd vurderet tingene til under halvdelen af deres værd. Ved „unze“ må Ælnod imidlertid have tænkt på øre (ora), da disse ord i England brugtes enstydig[1]). Men taler han om øre, er det selvfølgelig den

---

[1]) H. Ellis, Introduction to Domesday Book I 166.

danske øre, der bestod af 3 ørtug. Således bliver forurettelsen endnu grovere, idet kongens mænd har vurderet tingene til knap en tredjedel af deres virkelige værd! Det bör vel ikke opfattes således, at ombudsmændene altid planmæssig og nöjagtig overholdt netop dette som princip; men det er udtryk for, hvorledes den folkelige overlevering udmalte deres overgreb, og disse har i alt fald været temmelig følelige. Endelig var selve deres domme uretfærdige; de tænkte ikke på, hvad retten krævede, men brugte domfældelser som middel til at kue og ydmyge både höje og lave. Spörgsmålet bliver nu, hvor megen del Knud har i sine ombudsmænds færd. Den falske vurdering vil man helst lade stå for fogedernes egen regning; men når hele det hårde retssystem er ejendommeligt for kongens ombudsmænd i almindelighed — Ælnod antyder ikke i mindste måde, at det blot var nogle af dem, som pinte og forurettede folket —, så må kongen selv stå bagved. En sådan planmæssig fremgangsmåde vilde ikke kunne blive gennemført uden hans vilje; thi en myndig drot som Knud har selvfølgelig ikke tålt den mest hensynsløse egenrådighed hos sine ombudsmænd. Retsvæsenet har da været Knud et tjenligt magtmiddel. Særlig er han gået skrapt frem, da han ved ledingsflådens opløsning havde set sig skuffet i sin stolteste dröm. Det kan gerne være, at kongen ofte har været stillet overfor selvrådighed og trods fra storbøndernes side; Harald Héns svage styrelse synes at have været en velkommen anledning for folkets uheldige instinkter til at bryde frem. Men for at få bugt med al modstand har kongen på sin side gjort sig skyldig i overgreb, hvis følger måtte blive endnu farligere. Med hvad ret øvede han den hårde domsmagt? Efter

hvad vi ellers véd, tilkom det folket selv at dömme på tinge. Når så tilmed dommene har været uretfærdige, hjalp det kun lidet, at målet, Knud higede frem imod, i sig selv vistnok var godt. En antydning af den strenge straffemyndighed, Knud den hellige har øvet, finder vi også i hans gavebrev til Lundekirken; thi det må være mere end en tilfældighed, at adskilligt af det gods, kongen bortgiver, har han selv fået i „fredkøb". Og Ælnods beretning om, at Knuds ombudsmænd krævede afgifter ud over, hvad de havde ret til, stadfæstes på en vis måde af Roskildekrøniken, som lader Knud blive dræbt, fordi han vilde gennemføre „Nævgæld", en ny og uhørt skat af hver „næse". På dette område har Knud i det hele håndhævet en endnu mere hensynsløs kongevælde end ved lovgivningen, og det er Ælnod — mere end nogen anden —, der giver os indblik i dette forhold.

Senere tider satte Jydernes rejsning mod Knud den hellige i forbindelse med den strenge indkræven af bøder for ledingsbruddet. Men når Ælnod fremstiller sagen således, at ledingen aldeles ikke var brudt, hvorimod kongen selv havde givet hjemlov, så har han sikkert ret. Ved den senere overlevering bliver Knud jo nemlig i langt höjere grad den uskyldige martyr: först har ledingsmændene ved at römme bort grovelig forurettet deres konge, og da han dernæst lovmæssig indkræver bøder, rejser de sig ovenikøbet! Det er ejendommeligt således atter her at se de yngre ikke-kirkelige skrifter give en langt mere helgenagtig fremstilling end Ælnods kirkelige skrift. Men dette viser os klart, at senere slægter efterhånden ubevidst gav efter for lysten til at kæde hovedbegivenhederne nöje sammen, og netop derfor er Ælnods skildring, som ikke går ud på denne

sammenkobling, et langt pålideligere billede af udviklingsgangen.

Straks efter bryder Ælnods ganske naturlige hang til at forherlige Knud dog atter frem: skönt han selv hævder, at folket var hårdt forurettet, bliver dets rejsning alligevel kun afsind og ugudelig forbrydelse. Det er mærkeligt at se, hvorledes han fremhæver årsagen til rejsningen, uden dog at kunne forstå det naturlige i, at årsagen fik sin virkning. Men det følger af sig selv: skulde han prise Knud som helgen, måtte rejsningen mod ham i alle måder blive Djævelens værk. Og ganske naturlig trænger oprørets blodige afslutning alle andre indtryk til side. Ælnod har på dette punkt ikke været herre over sin egen fremstilling. Det billede, han maler os af Knud, er en mosaik af kirkelige og folkelige træk; farverne stemmer ikke altid. Men falder hans skildring af begivenhederne således noget fra hinanden, så tjener det dog til hans ros som historisk vidne, at han tro har gengivet os, hvad han hørte fortælle, selv om det var mindre smigrende for Knud. Han har uforbeholdent udtalt sin dom, men han har ikke som så mangen middelalderlig forfatter komponeret sin helt.

I fortællingen om Knuds flugt og drabet i Odense kirke har Ælnod mindre lejlighed til at skildre kongens personlighed. Vedrørende det sidste punkt har dog, som ovenfor påpeget, den kirkelige forherligelse ganske naturlig gjort sig noget gældende; Odensemunkene var her Ælnods hjemmelsmænd. For øvrigt må det være nok på dette sted at henvise til, hvad der allerede er sagt om Knud den helliges optræden i Albanskirken.

Endnu blot et tilbageblik på Ælnods skildring af Knud den helliges personlighed. Har han end ikke

efterladt os en helt klar og sluttet karakteristik, giver han os dog gode midler i hænde til at bestemme den mærkelige konges væsenstræk. Vi får indblik i Knuds kække og fyrige, men også lidenskabelige og hårde karakter. Vi ser ham hige mod det höje mål, at hæve kongedömmet og kirken, og vi ser ham udfolde humane ideers banner; men vi kommer tillige i det mindste til at skimte, at måden, hvorpå han udfører sine tanker, er voldsom, og at han lidet eller intet bryder sig om nedarvet skik og ret, lige så lidt som han skyer voldshandlinger, når han ad den vej kan nå sit mål. Dette har Ælnod været ædruelig fortæller nok til at antyde os. At han helt skulde have udviklet det, vilde være for meget forlangt af en forfatter, hvis opgave var at forherlige *helgenen* Knud. Vi vil ikke gå i rette med ham for hans mangler, som er meget undskyldelige, men rose ham for det, han har ydet. Sjælden har nogen klerk malet et helgenbillede med större troskab mod virkeligheden, end Ælnod har gjort det.

Hvem anførte den forenede svensk-dansk-preussiske Flaade i Sommeren 1535?

Af

Axel Larsen.

Indenfor Historiegranskningens vide Mark er der maaske intet Skifte, der endnu henligger saa udyrket som Krigshistoriens. Ikke saaledes at forstaa, at ikke Heltenes Bedrifter under Kampen for Fædrelandets Forsvar eller for at udvide dets Grænser overalt fylde maaske for stor en Del af Ungdommens Lærebøger; men her mere end paa andre Omraader synger hvert Folk sin egen Lovsang. Herved kan Historieforskningen selvfølgelig ikke blive staaende: den maa søge Sandheden, selv om skønne Illusioner derved briste. Navnlig mellem tre Frændefolk som Danske, Nordmænd og Svenske har det mere end blot videnskabelig Betydning at skaffe fuld Klarhed over alt, hvad der vedrører Fortiden, saaledes at Nordens Historie én Gang kan skrives helt igennem ikke set med danske, norske eller svenske Øjne, men fordomsfrit opfattet fra et fælles nordisk Standpunkt. Først da vil det være muligt at opdrage en Ungdom i fuld Forstaaelse af det aandelige Fællesskab, som, trods Aarhundreders Splid og Strid, dog altid har knyttet de tre skandinaviske Folk nær til hinanden.

Som et Forsøg paa at bidrage til at opklare et enkelt Stridspunkt mellem Danske og Svenske er det, vi i det efterfølgende ville tage Spørgsmaalet om, hvem der anførte de forenede Flaader under Kampen mod Lybækkerne i 1535, op til fornyet Behandling. Spørgsmaalet blev rejst i Sverige paa Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsacademiens Møde den 7de Januar 1879. Regeringen havde til Selskabets Drøftelse opgivet Navnene paa 26 svenske Søhelte eller andre udmærkede Mænd, som havde virket for Flaaden og gjort sig særlig fortjente til at mindes af Fædrelandet. Navnene vare bestemte til at anbringes paa den nyopførte Søkrigsskole paa Skeppsholmen ved Stockholm. Efter hvad der mundtlig er meddelt Forfatteren af disse Linier (det har ikke været muligt at faa fat paa noget trykt Referat af Forhandlingerne) var Peder Skram til Urup optaget paa Listen; men en tilstedeværende Historiker protesterede herimod og hævdede, at Æren for, hvad der blev udrettet i Sommeren 1535 paa Søen mod Lybækkerne, tilkom en svensk Mand, Måns Svensson Somme til Vesterby. Som Følge heraf blev Måns Svenssons Navn sat op som det første i Rækken af svenske Søhelte. I det nyeste Værk om svensk Søkrigshistorie, Hr. Axel Zetterstens „Svenska Flottans Historia åren 1522—1634“, Stockholm 1890, nævnes Peder Skram kun som Befalingsmand over de danske Skibe i Flaaden; Hr. Zettersten ved ikke eller omtaler ikke, at Skram var om Bord paa det svenske Admiralskib. I sin udførlige Anmeldelse af Hr. Zetterstens Arbejde i svensk historisk Tidsskrift for 1891 tager Hr. A. Hammarskjöld Spørgsmaalet op til en grundigere Behandling; han ved ogsaa, at Peder Skram var paa det svenske Skib, men kommer

til det Resultat, at „ur historiska handlingar kan det ej bevisas, hvarken att Peder Skram haft högsta befälet öfver svenska eller öfver hela den förenade flottan, och fråga kan blifva, om han ens förr än efter slaget i Svendborgsundet fått befälet öfver Kristian III's flotta“ [1]). For os Danske hører det med til vor Børnelærdom, at det var Danmarks Vovehals Peder Skram til Urup, som knækkede det overmodige Lybæks Magt paa Søen. Paludan-Müller tilkender i sit Værk om Grevens Fejde ubetinget ham Prisen og skriver herom [1]): „Den 2den April, efter fjorten Dages Ophold i Helsingborg, forlod Peder Skram sin unge Frue for at overtage en af de vanskeligste Opgaver, der nogensinde ere stillede en dansk Krigsmand, — en Opgave, hvis heldige Løsning har mere end alt Andet bidraget til Fædrelandets Frelse og gjort hans eget Navn udødeligt i Danmarks Aarbøger.“ Hvem har nu Ret? Skulle vi Danske nødes til at rive et af de smukkeste Blade ud af Peder Skrams Historie, eller skal Måns Svensson igjen give Afkald paa den Helteglorie, som saa sent er bleven kastet over hans Minde? Det er dette Spørgsmaal, vi i det følgende ville forsøge at besvare.

Lad os først i store Træk opfriske Mindet om de Begivenheder, hvorom her er Talen. Det var i Sommeren 1535. Grevefejden hærgede Danmark. Kristian III var alt Herre i Jylland, og ved Aarets Begyndelse sendte han til Dels ved svensk Hjælp Tropper over Kattegat til Halland, hvorved han blev stærk nok til baade at betvinge Modstanden i det aabne Land øst for Sundet og holde et vaagent Øje med muligvis altfor ivrige

---

[1]) Svensk historisk Tidsskrift 1891. Pag. 341.

[2]) Grevens Fejde I. Pag. 365.

Venner. I Marts gik Johan Rantzau fra Als over til Fyn, trods den lybske Flaade i Beltet, og ved Sejren paa Øxnebjerg gjorde han Kristian III til Herre over Øen, men naaede dermed ogsaa Grænsen for, hvad der lod sig udrette uden Flaadens Hjælp. Det afgørende Lod i Kampen maatte nu kastes paa Søen.

Den danske Flaade var skabt under Kong Hans og havde allerede begyndt at voxe sig stærk. Mænd som Jens Holgersen Ulfstand, Otto Rud (den ældre) og Søren Norby havde lært Hansestæderne nogen mere Respekt for de danske Farvande. Ved Kjøbenhavns Overgang til Greven og Lybækkerne var imidlertid næsten hele Flaaden falden i Kristian III's Modstanderes Hænder; og han formaaede derfor ikke ved egen Hjælp at ruste en Krigsmagt paa Søen, stor nok til at tage det op med Lybækkerne. 10 Skibe vare alt, hvad han kunde faa samlet. Her var det da, at Gustaf Vasa viste baade sit eget Land og de nordiske Rigers fælles Sag en uvurderlig Tjeneste ved at lade sin Flaade forene sig med den danske og med en af Hertugen af Preussen sendt Eskadre. De forenede Flaader joge Hanserne fra Østersøen den 9de Juni, erobrede en lybsk Flaadeafdeling i Svendborgsund den 16de i samme Maaned, dækkede Johan Rantzaus Overgang til Sjælland, indesluttede Kjøbenhavn fra Søsiden, ydede kraftig Hjælp ved Indtagelsen af de andre Byer og Slotte ved Sundet og bidroge derved i høj Grad til Krigens for de nordiske Riger gunstige Udfald.

Det er disse Flaadebevægelser, vi i det efterfølgende skulle gaa nærmere ind paa; men forinden maa vi gøre Rede for de materielle og personelle Kræfter, som virkede der, og da navnlig for de svenske, hvilke, i det

mindste i den første Tid, udgjorde Hovedstyrken af den forenede Flaade.

Da Gustaf Vasa besteg Sveriges Trone, bestod den svenske Flaade efter hans eget Udsagn ikke af andet end „en hop skärje-båtar och annat prackerij, ther hvarken hjelp eller tröst medförde“ [1]). For at blive Herre over Stockholm maatte han i dyre Domme leje Skibe af Lybækkerne. En saa vidtskuende Aand som Gustafs indsaa naturligvis fra første Færd Nødvendigheden af at skabe en Flaade, og han arbejdede saa ivrigt herpaa, at han allerede 1524 kunde sende 10 Skibe i Søen mod Søren Norby, og en halv Snes Aar efter raadede han over en stor skøn Kravel, hvis lige ikke fandtes i Østersøen, og 12 andre skønne Skibe.

Men et Materiel lader sig nu en Gang ulige lettere skabe end et Personel, og det fremgaar tydeligt af de bevarede Beretninger om den svenske Flaades første Barndomsaar, at Gustaf i den Henseende har haft betydelige Vanskeligheder at overvinde. Den idelige Skiften er i saa Henseende betegnende nok. Lad os en Gang se, til hvem Kong Gustaf betroede sin Flaade i sine første Regeringsaar. Vi notere Navnene efter Hr. Zetterstens Værk. 1522 var det Erik Joakimsson Fleming. 1523 og 24 Berent v. Mehlen, 1525 og 26 Jöns Olsson (Liljesparre), 1531 Birger Nilsson Grip, og endelig 1534, da Gustaf rustede mod Lybæk og til Deltagelse i Grevefejden, kom Flaaden først ud under Arved Joakimsson Trolle, men da han kom for silde til at hindre Lybækkerne i at lande paa Sjælland og gjøre sig til Herre over

[1]) Gyllengranat: Sveriges Sjökrigs-Historia i sammandrag. I. Pag. 98.

Byerne ved Sundet, blev han hen paa Efteraaret afløst af Ivar Joakimsson Fleming, der foretog et uheldigt Togt til de preussiske og pommerske Kyster. Det fremgaar tydeligt heraf, at det faldt Gustaf vanskeligt at finde en brugbar Flaadefører mellem sine egne Undersaatter, og han havde da ogsaa næsten lige fra sin Regerings Tiltrædelse sin Opmærksomhed henvendt paa at skaffe sig en saadan andet Steds fra. Først kastede han sine Øjne paa Søren Norby. Uagtet han i Marts 1523 vilde have alle sine Skibe ud mod „den Søren Norby, som os alle til største Forfang ligget haver“ [1]), skrev han dog nogle Maaneder senere til samme Hr. Søren om at give sig under Sverige, nu da Kristian II var fordreven ogsaa fra Danmark og Norge, og, føjede Gustaf til, „vil I være Os saa tro og huld, som I haver været Kong Kristian, ville Vi saa bese Eder her i Landet med tilbørlige Forleninger, der I Eder ærligen holde skulle, saa I skulle takke Os, saa sandt Gud hjælpe Os og alle Sveriges Patroner“ [2]). Søren Norby kendte jo imidlertid kun én Herre; ham blev han tro i Nød og Ulykke, og først da Norby i Aaret 1526 maatte rømme til Rusland, fik Østersøen Fred for ham.

Gustafs Opmærksomhed blev senere henvendt paa Skipper Clement. I Sommeren 1533 drev han dels direkte, dels gennem Slotsherren paa Elfsborg Søren Kiil, ivrige Underhandlinger med den djærve Søhane. I August skrev han saaledes til Søren Kiil: „Beflit dig, at du kan faa Skipper Clement i Vor Tjeneste, som Vi forhen haver talet til dig om; vil han end ikke være daglig i

---

[1]) Gustaf den førstes Registranter. I. Pag. 193. Disse Registranter ville vi i det efterfølgende betegne med G. I. R.

[2]) G. I. R. I. Pag. 95.

Tjenesten, at Vi dog kan faa ham, naar Vi have ham Behov. Hvad du tilsiger ham paa vore Vegne, skal ubrødeligt blive holdt ham" [1]). Denne Gang lod det til, at Gustaf skulde have bedre Held; Skipper Clement synes at have været tilbøjelig til at tage Tjeneste hos Svenskerne; men inden der var truffet nogen fast Aftale, blev Kristian II's Fane rejst paany, og saa vidste den gamle Partigænger, hvor hans Plads var.

Det lykkedes saaledes ikke Gustaf at faa Skipper Clement i sin Tjeneste; og den svenske Flaades lidet heldige Togter i Sommeren 1534 maatte yderligere tjene til at gøre ham det indlysende, at han savnede en kyndig Søkriger. Da de danske Rigsraader Niels Lunge og Iver Juel i Januar 1535 kom til Stockholm for paa Raadets og Kristian III's Vegne at underhandle om et nærmere Forbund, klagede Gustaf sin Nød for dem, og de gave ham da Anvisning paa Peder Skram, hvem de roste i høje Toner for hans Dygtighed som Søkriger. Følgen heraf var, at Gustaf gav sine Sendemænd i Jylland Befaling til at skaffe nærmere Oplysninger om den saa høit priste danske Admiral. Brevet herom blev afsendt fra Stockholm den 29de Marts, og den Del deraf, der frembyder Interesse for nærværende Undersøgelse, lyder saaledes:

„Yttermere giffue wij ether tiilkenne, ath then tiidh Her Offue Lunge och M. Iffuer Jull vore hoss oss, Snackade wij med them, bland annet huar wij skulle få en god, råthsinnig karl tiil en Ameral eller Skiper for vor skipsz flotta, thå gåffue the oss tilkenne om en Her Tykes mågh, benemnd Peder

[1]) G. I. R. VIII. Pag. 266.

Schram, Och prisede the honom for en slig alffuerlig, förståndig och krigxman tiil sziösz, at thet var vt öffuer alle motte. Dog vitte vij icke, huru högt wij them j then sack betro skole, eller huru thet haffuer sig med samme Peder skram. Huarfore är vor villie och begären, atj vele grannelige bespörie, huad thet är for en szelle, eller vm han är szå duglig, szom stort ordt aff går, atuj thet kunde med thet aller snareste få ath vitta" [1]).

Det synes klarlig at fremgaa af dette Brev, at Gustaf ikke mellem sine Svenskere har kunnet finde en god og retsindig Karl til en Admiral for sin Skibsflaade, ellers havde han vel næppe talt til de danske Rigsraader om denne Sag; Gustaf nærede som bekendt hverken synderlig Kærlighed eller Tillid til de Danske. Vi vide ikke, hvad de svenske Sendemænd have indberettet om Peder Skram; heller ikke kende vi de Forhandlinger mellem Kristian III og Gustaf Vasa, som forberedte den danske Søhelts Ansættelse paa den svenske Flaade; men sikkert er det, at først i Maj træffe vi Peder Skram om Bord paa det svenske Admiralskib, den store Kravel. Et lille Vink om Rejsen og om Forholdet mellem Kong Gustaf og Peder Skram giver et Brev fra Kongen til Skram, dateret Vesterås den 3die Juni 1537, altsaa længe efter at Skram havde forladt den svenske Flaade. Brevet lyder saaledes:

„Käre Peder. Som i scriffue och begere, Ath wij for then tijäniste och möde, som i på then resze för wåre schuld hafft haffue, ville wette ether en skenck etc., Szå wele wij gerne ther wtijnnen fram-

[1]) G. I. R. X. Pag. 99.

delis, när oss giffz bätre tess ligligheter, fortenchte ware. Tesligiste vm the iiij Clippere, som i scriffue jn kompne wåre, skulle stå opå wortt stall, huilkit oss icke drager till minnes, är thet oss icke heller witterligit, hwem i thom öffwerantwordet haffue, när i wele widere lathe oss forstå, huem thom annamede, wele wij dhå gerne hielpe till, atj schole khome till sådane Clipere igen eller till etherss betalningh. Gudh eder befalendis" [1]).

Saa meget kan altsaa nu slaas fast: Gustaf Vasa er i Forlegenhed for en Admiral til at føre sin Flaade; han taler om denne Forlegenhed til de danske Sendemænd, de anbefale ham Peder Skram. Gustaf lader forhøre om ham i Danmark, og Skram rejser saa „för wåre schuld", som Kong Gustaf skriver, til Stockholm og gaar om Bord paa den svenske Flaade. Naar Rejsen har fundet Sted, er forsaavidt ligegyldigt; Skram var i hvert Fald om Bord, inden Flaadebevægelserne begyndte. Heller ikke vedkommer det nærværende Undersøgelse. at hele det materielle Udbytte af Rejsen for hans Vedkommende synes at have været, at han satte fire Heste til.

Nu komme vi imidlertid til et Hovedpunkt, som Hr. Hammarskjöld mener fuldtud beviser, at Peder Skram aldrig har haft Befalingen over den svenske Flaade og derfor heller ikke kan have haft den over de forenede Flaader. Den 30te April udfærdiger Gustaf Vasa en formelig Skibsret eller Instruktion, i hvilken han gør vitterligt „med detta vårt öppna bref, att vi utskickat hafve denne vår troman och amiral, Måns Svensson,

---

[1]) G. I. R. XI. Pag. 318.

med vår skeppsflotta emot våre, Sveriges rikes, Danmark och Norges rikers fiender, de lybske deras anhängare och medhjälpare"[1]). Det er saaledes ikke Peder Skram til Urup, skriver Hr. Hammarskjöld, men Måns Svensson Somme til Vesterby, som Kong Gustaf har forordnet til øverste Admiral over sin og Sveriges Riges Skibsflaade. Lad os dog en Gang se lidt nærmere paa, hvorledes Forholdet har været mellem den svenske og den danske Befalingsmand paa Kong Gustafs Flaade. Omtrent samtidig med, at Gustaf Vasa lod forhøre i Danmark om Peder Skram, sendte han Bud til Finland efter Slotsherren paa Viborg, Rigsraaden Erik Fleming, for at han kunde komme til Stockholm og lade sig bruge for Admiral. Fra Finland er der imidlertid langt til Stockholm; Flaaden laa fuldt rustet, og Fleming lod vente paa sig; saa var det, at Kongen i hans Sted udsendte Måns Svensson.

Hvem var Måns Svensson Somme? Svenskt Biografisk Lexikon[2]) giver følgende Oplysninger om ham. Hans Fødselsaar er ubekendt, og der vides heller intet om hans Liv, indtil han i Aaret 1526 bliver Foged paa Åbo Slot, en Stilling, han endnu beklæder 1530; iøvrigt meldes intet om ham, før han 1535 bliver Admiral. Vi kunne dog tilføje, at han i Mellemtiden maa have været Befalingsmand i Stockholm; thi da Kong Gustaf i April 1536 skriver til ham om at føre Flaaden hjem og paa Vejen lægge Garnison i Kalmar, føjer han til: „her haffuer warit eth grofft forrederij på ferde i byn, hwilket alrede på ferde war, meden tw hade befalningen"[3]). Rime-

[1]) Svensk historisk Tidsskrift 1891. Pag. 341.
[2]) Ny Följd. X. Pag. 47.
[3]) G. I. R. XI. Pag. 96.

ligvis har vel Måns Svensson været i Stockholm og derfor nær ved Haanden, da Erik Fleming lod vente for længe paa sig. Saa er Måns Svensson til Søs med Flaaden i Sommeren 1535, overvintrer med den i Landskrones Havn og sejler med den tilbage til Stockholm i Foraaret 1536. Det følgende Aar bliver han Lagmand paa Øland, 1542 faar han Befaling til sammen med flere andre at vogte Østergøtland mod Dackes Folk. Fra 1544—48 er han Slotsfoged paa Stegeborg. 1561 bliver han Ridder af Salvator Ordenen, 1562 Rigsraad og faar Aaret efter Opsigt med Hertug Johans Bevogtning paa Gripsholm. Fra 1565—69 var han Statholder paa Kalmar, men søgte saa sin Afsked fra denne Bestilling paa Grund af Svagelighed; blev igjen Lagmand paa Øland og døde i Tiden omkring 1570. Naar undtages det ene Aar fra Foraaret 1535 til Foraaret 1536, vil man i hele dette lange Levnetsløb forgæves søge om noget, der tyder paa en Sømand eller Kriger. Det er i Fredens Gerning paa Landjorden, han virker. Man sammenholde dette Levnetsløb med den omtrent jævnaldrende Peder Skrams, der søgte Krigen i fremmede Lande, naar det blev ham for roligt hjemme. Havde Måns Svensson under Grevefejden virkelig vist sig som en fremragende Søkriger, er det ogsaa højst mærkeligt, at Gustaf Vasa, som ellers nok forstod at vælge sine Folk, aldrig senere anvender ham paa Søen; 1541 var en Flaade ude under Erik Fleming, og 1542 under Dackefejden var det ligeledes Erik Fleming, som skulde sørge for Skibene.

Nej, Forholdet har sikkert været dette. Kong Gustaf var altfor forsigtig en Mand, hans Deltagelse i Krigen for betinget og hans Mistro til de Danske for stor, til at han et eneste Øjeblik har tænkt paa at give

en dansk Mand Overbefalingen over sin Flaade, saaledes at han fik fuld Handlefrihed, naar han først var i Søen. Til en saa betroet Post valgte han en svensk Mand, der havde hans fulde Tillid, ham gav han Befalingen over sin Flaade, saaledes at han bestemte, til hvilke Krigsforetagender den maatte medvirke, hvornaar den skulde sejle hjem, kort, hvad vi kunne kalde hele den diplomatiske Ledelse af Flaadens Bevægelser. Men da denne Mand var aldeles ukyndig i Søkrigen, dristede Kong Gustaf sig ikke til at lade ham sejle ud paa egen Haand, men medgav ham en Mand, som han havde forvisset sig om var en alvorlig og forstandig Krigsmand til Søs. Dette er ikke at gøre Måns Svensson til et Nul, som Hr. Hammarskjöld mener, at Paludan-Müllers Fremstilling reducerer ham til. Måns Svensson var sit Land og sin Konge en tro og nyttig Tjener i vanskelige Tider og fortjener at æres og prises derfor; men Søhelt har Kong Gustaf sikkert aldrig anset ham for at være.

Måns Svenssons Stilling som Kong Gustafs øverste Tilsynsmand paa Flaaden savner heller ikke Sidestykker. Naar Hansestæderne sendte deres Flaade i Søen, forordnedes ofte en eller flere Raadmænd til at medfølge som Admiraler; men disse førte hverken den maritime eller militære Kommando, de vaagede kun over, at Flaaden blev anvendt i Overensstemmelse med Raadets Tanker. Ogsaa fra langt senere Tider kan baade i Sverige og i Danmark nævnes Exempler paa lignende Kommandoforhold paa Flaaden. Man sammenligne saaledes Jens Juls Stilling paa Niels Juls Flaade.

Som et yderligere Bevis paa den overordnede Stilling, Måns Svensson indtog, anfører Hr. Hammarskjöld dels, at Kong Gustaf altid i sine Breve til de to Førere

begynder med „käre Måns och Peder“ og altsaa nævner Måns Svenssons Navn først, dels at Måns Svensson næsten altid samtidig med det fælles Brev faar et privat Brev af mere fortrolig Natur. Dette modsiger imidlertid paa ingen Maade den Opfattelse af Forholdet mellem de to Førere, som vi ville gøre gældende. Tvertimod; var Måns Svensson Gustafs politisk ansvarlige Leder for Flaaden, maa han have haft meget at sige ham, som den danske, udelukkende militære Leder ikke maatte vide. Naar Gustaf saaledes den 7de August skriver til sin „käre Måns“ om, at han anser det for bedst, at de nu snart skille sig af med den Peder Skram, saa omtales dette selvfølgeligt ikke i det Brev, som den „käre Peder“ skal læse.

Et samtidigt Vidnesbyrd om den Opgave, der i Stockholm ventede Peder Skram, have vi i hans Hustrus Optegnelser fra hin Tid[1]. Peder Skrams Bryllup var bleven fejret den 2den Februar 1535; ti Uger efter maatte han forlade sin unge Brud for at ride til Sverige. De Begivenheder, der medførte denne Adskillelse, staa naturligvis saa dybt indgravede i Fru Elsebes Hjærte, at der næppe kan være Talen om, at hendes Hukommelse her skuffer hende. Hun skriver herom „Anno MDXXXV. Fredagen i Paaskeuge, efter Kongl. Majestæts vor allernaadigste Herres, salige højlovlige Konning Christians Begjæring og Skrivelse, da forskrevne Hr. Peder Skram af Helsingborg foer, 10 Uger efter hans Bryllup var der sammested standendes, og red til Stockholm, og han der da blev paa højmeldte vor naadige, salige Konges Vegne efter hans forskrevne Naades Begjæring Kongel. Maje-

---

[1]) Dr. Holger Rørdam: Historiske Kildeskrifter. II.

stæts Kong Gøstes af Sveriges øverste Admiral over Hs. Naades Orlogsskibsflaade, som Hs. Naade (ud)gjorde, højmeldte vor allernaadigste Kong Christian til Hjælp imod Grev Christoffer af Oldenborg og de vendiske Stæder, som da uden al Forvaring vare her indfaldne i Danmarks Rige.

Det samme Aar da med Guds Naade, efter at forskrevne Hr. Peder Skram nu havde selv tilhjulpet at udrede højmeldte Konning Gøstes Orlogsskibe, udløb han af Stockholms Skær og til Gulland."

Allerede de første Breve, Kong Gustaf skriver til Flaadens Førere, ere betegnende for Forholdet mellem dem. Brevene ere daterede Stockholm den 13de Maj[1]). Måns og Peder faa først Underretning om, at Kongen har erfaret, at den lybske Flaade ligger i Øresund forstærket med de to store Skibe af den i Kjøbenhavn tagne Flaade, „Samson" og „Michael", og Kong Gustaf paalægger dem vel at vogte sig for at møde Fjenden, inden de have forenet sig med de danske og preussiske Skibe; derefter skriver Kongen: „Tesligis atthj Peder skram szee vell tiil, huru thet sthår tiil på the annenn skiip, vm the på ingen deell haffua nogon brist." Her er det altsaa Peder Skram særlig, som Kongen paalægger at vaage over, at Flaaden er i Orden til at holde Søen og møde Fjenden. I det samtidige Brev til Måns Svensson alene, indskærper Gustaf først paany, at Flaaden ikke maa indlade sig i Kamp, inden den er forenet med de to andre Eskadrer; han raader ham derfor til at søge nøje Kundskab om Fjendens Styrke og fortsætter derefter: „Offuer alth foruara tig vell for falske kundzskaper, attj icke varde

[1]) G. I. R. X. Pag. 145.

forförde. Man kann icke än tiil fullo forstådh, vm the Danske ära heller nu än för alle ther the szynes, ther må du tenckia till, Man szeer jngen lenger än till tenderne.“ I en Efterskrift meddeler Kongen Admiralen nogle Efterretninger fra Finland og antyder, at der maaske kunde blive Brug for Flaaden der, og at den derfor ikke maatte løbe af Østersøen. Se, alt det var nu ikke for Peder Skram at vide.

Vi mene nu at have klaret Peder Skrams Stilling om Bord paa den svenske Flaade. Hr. Hammarskjöld drager imidlertid ogsaa i Tvivl, hvorvidt Peder Skram har haft Befalingen over den danske Flaade før efter Slaget i Svendborgsund. Saavidt vi vide, er det første Gang, en saadan Tvivl er fremsat; og skønt der ikke kan fremlægges noget Søpas som Admiral for Peder Skram, saaledes som for den svenske og preussiske Fører, saa fremgaar det dog utvetydigt af Kristian III's Befalinger til Peder Skram og hans senere store Anerkendelse af, hvad Helten havde udrettet paa Søen, at han og ingen anden har været den øverste Leder af Flaadens Bevægelser. Iøvrigt nævnes Mikkel Brokkenhus som første Høvedsmand over Kristian III's Skibe [1]).

Tilbage blive nu de preussiske Skibe. Ogsaa de havde deres egen Admiral. Ved et Søpas for sine Orlogsskibe bekendtgør Hertug Albrecht, „das wir den Ernwesten, vnsern heuptman zu Insterburgk, Rath vnd lieben getreuen Johan peyr als vnserm obirsten heuptman vnd Ammirall mit etlichen Orlejschieffen vnd notdurfftiger Kriegsrustung, haupt, Edell vnd Bosleuten, auch krigsknechten abgefertigt mit beuelh sich mit denselben

---

[1]) Historisk Tidsskrift IV. R. 4. B. Pag. 469.

zu oberurter Konigl. Wirdikeit, derselben verwandten vnd zugethanen zuuerfugen seiner Koniglichen Wirdikeit oder derselben beuelhaber gehorsams vnd weytters beuelhs zuhalten, desgleichen wartzu Inen sein Konigliche Wird: geprauchen werden" [1]).

Det fremgaar heraf, at Hertugen af Preussen har stillet sine Skibe fuldstændig til Kristian III's Raadighed og paalagt sin Admiral, der ligesaalidt som Måns Svensson var Søkriger, at adlyde Kongen eller hans Befalingsmænd, i dette Tilfælde altsaa Peder Skram. Kristian III betragtede sig ogsaa i den Grad som Herre over de preussiske Skibe, at de i Foraaret 1536, i det mindste for en Del, bleve besatte med Baadsmænd, udskrevne i Danmark og Norge.

Lad os nu vende os til selve Flaadebevægelserne. I de første Dage af Maj forlode Måns Svensson og Peder Skram Stockholm med Kravelen, endnu et større Skib, 8 middelstore og et lille Skib. 5te Maj meddeler Gustaf de danske Raader i Skaane, at Flaaden er afsejlet. Under Gulland maa den ved sin Ankomst have fundet de danske eller, som de i Reglen kaldes, de holstenske Skibe, thi disse havde allerede midt i April, 10 i Tallet, store og smaa, forladt Sønderborg. De Grevelige saa dem den 16de April under Langeland, og den 20de vidste Raadet i Lybæk, at de vare i Søen. De preussiske Skibe, seks større Fartøjer og en Jagt, under Johan Pein indtraf omtrent den 25de Maj [2]), og Flaaden naaede derved en ret anselig Styrke; men det blev ikke derved. Paa Vejen fra Gulland til Bornholm maatte

---

[1]) Rigsark. i Kbhvn. Kønigsbergske Afskrifter S. 2825.
[2]) Norsk historisk Tidsskrift I. R. III. Pag. 450.

Flaaden for Modvind ankre under Øland, og her sejlede 14 hollandske Skibe lige i Armene paa den. Svenske, Danske og Preussere udtoge hver et af disse Skibe til Krigsbrug, de fleste andre fik Lov at sejle videre[1]). Lensmanden paa Gulland, Henrik Rosenkrans, kom ogsaa til med nogle Skibe, saaledes at Hansestædernes Førere næppe have talt meget fejl, naar de ved Ankomsten til Kjøbenhavn efter Kampen under Bornholm angave de forenede Flaaders Styrke til 36 Sejlere[2]).

Den 9de Juni mødte de forenede Flaader under Bornholm 12 hanseatiske Skibe fra Stralsund og Rostock. Der havde lydt advarende Røster nok blandt de Grevelige om Faren ved at holde Flaaden delt i to Dele, nu da det var at formode, at Modstandernes Skibe vare løbne sammen i en Flaade. Desuden var der, som Jørgen Kok saa rigtigt havde skrevet til Hertug Albrecht, ingen Grund til at holde de store lybske Skibe tilbage i Lille Belt, efter at Kristian III's Flotille for længe siden var sejlet øst paa. Lybækkerne burde gaa til Sundet for sammen med Rostockerne og Stralsunderne at løbe ind i Østersøen. Det var nok, naar der blev efterladt nogle mindre Skibe i Beltet[3]). Raadet var godt nok, men det blev ikke fulgt. Hverken til Søs eller til Lands var der synderlig Enighed og Kraft i Styrelsen hos de Grevelige; og saaledes hændte det da, at de 12 Skibe hin skæbnesvangre Junidag 1535 uventet stødte sammen med den vel mere end dobbelt overlegne svensk-dansk-

[1]) Norsk historisk Tidsskrift I. R. III. Pag. 450.
[2]) Aktstykker til Grevefejdens Historie I. Nr. 228 og 29. Grev Christoffer af Oldenburg til Hertug Albrecht af Meklenburg.
[3]) Samme Kilde Nr. 215.

preussiske Flaade. Om noget egentlig Slag var der ikke Talen; de hanseatiske Skibe flyede strax ad Sundet til, desuden var Vejret saa stormfuldt, at alle de mindre Skibe havde fuldt op at gøre med at klare sig i Søen og næppe have haft synderlig Tanke om at kæmpe og bruge deres Skyts. Kun den store Kravel og endnu et svensk Skib kom ind i den fjendtlige Flaade, og kæmpede trods Storm og Sø en rask Dyst med Grevens Admiralskib „Michael" og de nærmest det værende Skibe. At Striden har været haard, fremgaar af, at den store Kravel mistede 74 Mand, hvad tydeligt viser, hvor nær Skibene maa have været hinanden, naar hine Tiders højst mangelfulde Skyts fra et gyngende Skibsdæk kunde volde saadant Tab. „Michael" blev ilde tilredt og havde næppe klaret sig fra sin Modstander, havde ikke et Skud overskudt Kravelens Storfald, saa Sejlet styrtede ned paa Dækket og derved hindrede det svenske Skib i at høste Sejrens Frugt.

Uagtet der saaledes ikke har været Talen om noget egentligt Søslag, var det dog en stor Triumf for de nordiske Riger en Gang at se de længe frygtede Hanser vige paa Søen. Naar man erindrer, hvorledes Hansestædernes Overmagt gennem lange Tider havde redet de nordiske Folk som en Mare, vil man forstaa den Glæde, det har været for de Svenske og Danske en Gang at se dem fly. Det gik, som der staar i en gammel dansk Vise om Grevefejden:

— — — — — — — — — — — — — —

De Svenske komme dennem til Undset
Emod slig fremmede Geste,
Bleff Swenske oc Danske Venner beste,
De galt dennem da bode et.

Desværre var det saa saare sjeldent, at Østersøen saa de Danske og Svenske som Venner forenede mod en fælles Modstander.

Det var de svenske Søfolk og Knægte paa Kravelen, som fik den Ære at følge Hanseaterne til Døirs, og kækt og uforsagt styrede de ind mellem Fjendens Skibe uden at agte paa, hvormange af deres egne der fulgte dem. Paa Kravelens Hytte kunne vi tænke os Måns Svensson og Peder Skram staaende Side ved Side, og hvad end der kan have været dem imellem, kunne vi være sikre paa, at de begge have forstaaet, at det var et Vendepunkt i de nordiske Rigers Historie, de her stode ved. Men give vi saaledes de svenske Søfolk den Ære, der med Rette tilkommer dem for at have været forrest i denne, for hele Norden saa betydningsfulde Strid, saa ville vi ogsaa hævde, at spørges der, hvis Stemme det var, der gennem Stormen og Kartovernes Drøn lød hen over Kravelens Dæk, saa var det den prøvede Søkriger Peder Skrams. Han repræsenterer saa at sige Danmarks Indskud i Striden, og det var ikke ringe.

Det første Maal var nu naaet. Fjenden var forjaget fra Østersøen. Af Gustaf Vasas Breve fremgaar det, at han havde tænkt sig som den næste Opgave, at Flaaden gik til Øresund og medvirkede ved Belejringen af de skaanske Søkøbstæder; men Kristian III havde andre Planer; han ønskede først og fremmest at faa Lybækkerne jagne bort fra Lille Belt for at faa Forbindelsen mellem Fyn og Jylland fri. Den 20de Maj havde han fra Flensborg skrevet sine Udliggere til, at de skulde med den ganske Flaade strax begive sig ind i Aarøsund og gjøre deres Flid, at de kunde nedlægge de

Skibe, som laa for Assens[1]). Lensmændene ved Skaanes og Blekinges Kyster fik Befaling til at søge at bringe denne Ordre til Flaadens Kundskab. Efter Fru Elsebes Beretning modtog Peder Skram Kongens Befaling Dagen efter Kampen under Bornholm, og han styrede da strax med den største Del af Flaaden, og deriblandt den store Kravel, mod Lille Belt. Den 10de Juni erobredes under Laaland to Fartøjer fra Rostock, men nogle Borgere slap i Land og meldte paa Aalholm, at Svenskerne vare i Søen med stor Magt, og at de sagdes at have 26 Skibe, store og smaa, deriblandt et meget stort[2]). Det ses altsaa heraf, at Kristian III i det mindste til en vis Grad har haft Befalingsret ikke alene over den danske og preussiske, men ogsaa over den svenske Flaade, da det var paa hans Bud, at Kursen blev forandret.

I Lille Belt laa en lybsk Flaade paa 4 store Skibe, hvert med 3 Mers, og 6 til 8 Jagter. De forenede Flaader manøvrerede nogle Dage mod disse Skibe og joge dem den 16de Juni ind i Svendborgsund. Saaledes indestængte forsøgte Lybækkerne ingen videre Modstand, men tændte Ild paa deres Skibe og flyede i Land. Hurtigt faldt Søfolkene fra den forenede Flaade i Baadene, bordede de forladte Skibe, fik Ilden slukket og erobrede derved 9 gode Orlogsskibe, blandt dem de fire store hvert med tre Mers. Lybæk forvandt aldrig dette store Tab.

Heller ikke her var altsaa Talen om noget egentligt Søslag. Derimod krævede de forud for Sejren gaaende Bevægelser for at hindre Lybækkerne i at undfly og

---

[1]) Aktstykker til Grevefejdens Historie I. Nr. 219.
[2]) Aktstykker til Grevefejdens Historie I. Nr. 227.

tvinge dem ind i den Fælde, hvor de bleve tagne, en bestemt planmæssig Ledelse af de forenede Flaaders Bevægelser, og denne kan da kun antages at være udgaaet fra Peder Skram som den eneste søkyndige blandt de højere Førere.

Kort efter Sejren i Svendborgsund indtræffer en Begivenhed, som gør det aldeles utvivlsomt, hvem Krigsmændene paa Flaaden ansaa som deres egentlige Anfører. Tranekær Slot og, hvad der havde langt større Betydning, Korsør vare blevne besatte, og for at forsyne Flaaden med Levnetsmidler gjordes derefter et Kryds langs Kysten af Laaland, Falster og Møen, hvorved der blev brandskattet paa disse Øer, som endnu vare i de Greveliges Vold. Knægtene paa Flaaden betragtede naturligvis en saadan Brandskatning som en ypperlig Lejlighed til at plyndre for egen Regning og bleve yderst forbitrede over, at dette blev dem forbudt, saa meget mere som deres Kammerater paa Landjorden i Johan Rantzaus Hær fik al ønskelig Frihed til at mætte deres Rovlyst. Knægtene paa Admiralskibet, den svenske store Kravel, gjorde da Mytteri, trængte ind i Peder Skrams Kahyt og truede med at dræbe ham. Skram undgik kun med Vanskelighed den truende Fare; han anmeldte Sagen for Kristian III og tilbød at staa til Rette for, hvilke upartiske Dommere de Svenske selv vilde vælge. Kongen anmodede Måns Svensson Somme og Erik Fleming om at undersøge Sagen, og de afgave den Erklæring, „at Peder Skram havde skikket sig mod dem alle som en ærlig Mand, saa at de intet andet kunde beskylde ham for, end at han ikke vilde tilstede dem at plyndre Laaland og Møen“ [1]). Måns Svensson

[1]) Paludan-Müller: Grevens Fejde I. Pag. 434. Efter Tegnelser fra alle Lande.

og Erik Fleming erkendte altsaa her Peder Skram som den, fra hvem Forbud mod eller Tilladelse til at plyndre udgik; men den, der har den Myndighed, er den militært Højstbefalende.

Flaaderne sejle nu til Øresund og indeslutte Kjøbenhavn og de andre Sundbyer fra Søen. Her foregaar en Forandring med Peder Skrams Stilling, idet han forlader den store Kravel og gaar om Bord i et af de i Svendborgsund erobrede Skibe, som var blevet indlemmet i den danske Flaade. Opholdet paa det svenske Skib har naturligvis været mindre behageligt efter Mytteriet; men Skrams Bortgang har sikkert ogsaa haft andre Grunde. Gustaf Vasas Misfornøjelse med den Paaskønnelse, hans Hjælp fandt hos Kristian III, og hans Mistro til de Styrende i Danmark voxede efterhaanden, som den nye dansk-norske Konge blev fastere i Sadlen og mindre behøvede Hjælp. Den 7de August skrev han til sin „käre Måns og Peder“ og takkede dem for Sejren over Fjenden; men som sædvanligt fik Måns Svensson et særligt Brev, der indeholdt adskilligt andet. Gustaf sætter sin Admiral ind i hele den politiske Stilling. Kristian III vil ikke tillade de til Skaane overførte Knægte, som lønnes med svenske Penge, at aflægge Ed til Sveriges Konge, heller ikke vil han oplade noget af de skaanske Slotte eller Borge som Pant for de Penge, Gustaf Vasa har laant ham. „Derfor er det paa Tiden“, skriver Gustaf videre, „at du ser dig og vore Skibe vel for, der ligger nu stor Magt paa. Hav dit Raad stedse med Søren Kiil, Erik Fleming og de andre gode Mænd i Lejren, tillige ogsaa med de gode Karle, som ere Høvedsmænd paa Skibene. Indret det saaledes, at Flaaden altid ligger samlet og noget nemmere ved Haanden, saa

at I altid kan pleje Raad med dem i Lejren.“ Hertil føjes endnu andre Advarsler, saaledes skriver Kongen: „Os tykkes raadeligt at være, om du med hele Flaaden begav dig ind under Bornholm eller og ind i Kalmarsund, til man yderligere faar overvejet, hvad bedst bliver at raade.“ Og et andet Sted: „Og tykkes det raadeligst at være, om du kunde skille dig af med den Peder Skram, kanske han bliver Os lidet god eller til Nytte herefter“ [1]).

Det er klart, at Peder Skrams Stilling paa den svenske Flaade, efter at Måns Svensson havde modtaget dette Brev, var uholdbar. Flaaden var nu ved erobrede Skibe og ved Skibe, sendte af danske og norske Lensmænd, naaet op til et Tal af omkring 50 Sejlere. Den blev heller ikke holdt samlet i en Flaade, men var fordelt over hele Sundet, saa Måns Svensson har ikke havt svært ved at efterkomme sin Konges Befaling om at holde den svenske Flaade samlet og saa nær den skaanske Kyst, at han kunde pleje Raad med de gode Mænd i den svenske Lejr der.

Fru Elsebe Krabbe beretter Peder Skrams Bortgang fra den svenske Flaade paa følgende Maade [2]). „Udi Jesu Navn, Mandagen der næst efter tog forskrevne danske Admiral med sin Skibsflaade 9 Orlogsskibe fra de lybske, iblandt hvilke var „den lybske Admiral“, som havde inde mange skønne Kartover, hvilket Skib siden blev Kongel. Majestæt Christians egen Admiral, og fornævnte Hr. Peder Skram blev der indsat, da Flaaden kom for Kjøbenhavn, og blev da den højlovlige Kong

[1]) G. I. R. X. Pag. 238.

[2]) Rørdam: Historiske Kildeskrifter II. Pag. 29.

Christians egen Admiral. Dog regerede han al Flaaden, baade den danske, preussiske og svenske, imens Fejden stod. Og der han samme 9 Skibe tog fra de Lybske, da stak de Lybske selv Ild i et Skib, og det opbrændte. Gud være lovet."

Endnu en Gang bleve dog Skibene i Sundet samlede; det var, da den store hanseatiske Flaade i November forsøgte at undsætte Kjøbenhavn; heller ikke ved denne Lejlighed kom det til nogen almindelig Kamp, da Hanseaterne undvege Slag og sejlede hjem efter at have provianteret Kjøbenhavn over Amager. Peder Skram blev saaret under en Fægtning, og efter Fru Elsebe Krabbes Mening overtog den preussiske Admiral Johan Pein Befalingen efter ham og har Ansvaret for, at der ikke blev udrettet mere mod Fjenden[1]). Med Rette klagede derfor Kristian III, da han besøgte den saarede Peder Skram i hans Hytte: „Min Søn, havde du været oven Senge, da havde den Ulykke ikke vederfaret Os, som sket er."

Et Øjenvidne, som var om Bord i de preussiske Skibe beretter om disse Tildragelser[2]): Den 12 Nouembris lieffen wir zu den Lübischen schiffen, aber der Schwedisch Ammeral wolt nicht mit, blib allda ligenn vor Koppenhagen, vn wir setzten den abend mit vnzern schiffen für die Lübischen schiff, dann die nacht war vorhanden, das wir nicht kundten mit jnen schlagen." Det er følgelig urigtigt, naar der i Svenskt Biografisk Lexikon[3]) berettes: „Den svenske admiralen seglade

---

[1]) I Historisk Tidsskrift IV. R. 4. Bind Pag. 469 nævner C. T. Engelstoft Mikkel Brokkenhus som den, der befalede over Flaaden, medens Peder Skram var syg.

[2]) Norsk historisk Tidsskrift. I. R. III. Pag. 458.

[3]) Ny Føljd. X. Pag. 48.

denna flotta till mötet, medan den danska flottan qvarblef utanför Köpenhamn att hålla de dit flydda lübska fartygen innestängda. Vid Saltholmen möttes svenska och lübeckska flotterna, och en träffning uppstod, hvarunder man stridde länge och modigt å ömse sidor, men slutligen måste lübeckarne vika — — —." Det var iøvrigt let forklarligt efter hele den Stilling, Gustaf Vasa den Gang indtog, at den svenske Flaade ikke viste nogen særdeles Iver for at komme i Kamp. Måns Svensson havde kun daarligt forstaaet sin Herres Tanker, hvis han havde sat sine Skibe synderligt i Vove. For de nordiske Riger var der ikke længer nogen Fare, og for Kristian III personlig agtede Gustaf Vasa ikke at sætte noget paa Spil.

Hermed kunne vi slutte nærværende Afhandling, de øvrige Begivenheder paa Søen vedkomme ikke det Spørgsmaal, vi have søgt at besvare. Hvem anførte saa den forenede svensk-dansk-preussiske Flaade i Sommeren 1535? det vil sige, hvem var dens militære Anfører? Det var den Mand, som Gustaf Vasa skrev efter til Danmark, og som for hans Skyld rejste til Stockholm og gik om Bord paa den svenske Flaade; den Mand, som Kristian III hædrede ved Siden af Johan Rantzau som sine bedste Støtter under Kampen[1]), den Mand, de svenske Knægte rettede deres Harme imod, da det blev dem forbudt at plyndre, Peder Skram til Urup, „Danmarks Vovehals".

Endnu skulle vi dog med et Par Ord omtale en

[1]) Det ses ikke. at Gustaf Vasa paa nogen særlig Maade har belønnet Måns Svensson. Først 1561, altsaa efter Gustafs Død. blev han Ridder af St. Salvator Ordenen og Aaret efter Rigsraad.

Bedrift, som Hr. Zettersten lader Måns Svensson øve. „Den 9de Oktober," skriver han Side 405, „intog amiral Some Landskrona stad med dess goda hamn." Landskrone blev overhovedet slet ikke erobret; dens Borgere hyldede Kristian III som Konge paa meget fordelagtige Vilkaar. Kongen tilsagde Borgemestere, Raad og Menighed sin Naade med fuldstændig Forglemmelse af alle fjendtlige Handlinger; Byen fik Lov at beholde sine Fæstningsværker og selv være dem mægtig, saavel som alt sit Skyts.

Måns Svensson Sommes Krigerliv paa Søen indskrænker sig saaledes til, at han var sammen med Peder Skram paa den store Kravel under Bornholm den 9de Juni og senere i Svendborgsund; efter den Tid, og særligt efter at Peder Skram havde forladt det svenske Admiralskib, har han ikke deltaget i nogen Kamp.

Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland.

Af

P. Lauridsen.

Den ældre dansk-frisiske Folkegrænse i Sønderjylland er aldrig bleven ordentlig belyst eller kritisk undersøgt, og endnu den Dag i Dag haves derfor kun højst uklare og forvirrede Forestillinger om den. De fleste ældre Forfattere, der beherskedes af falske ethnografiske Theorier, gik ud fra, at Friserne i gammel Tid boede over den største Del af Vestslesvig fra Ejderen til Ribe, og andre, som Danckwerth og Heimreich, der skreve under Paavirkning af holsten-gottorpske Tendenser, anviste dem i Midten af det 17. Aarhundrede ikke alene Marskegnene, men ogsaa baade Søndergøs- og Nørregøs- samt Kærherred, eller hele Landafsnittet vest for en Linje fra Treja til Tønder[1]).

Denne Opfattelse har ogsaa formaaet at gøre sig gældende indenfor moderne dansk Historieskrivning. Saaledes siger f. Ex. Allen: „Sognene Svesing og Olderup i Husum Amt, Fjolde og Hjoldelund i Bredsted Amt, der

[1]) Danckwerths Landesbeschreibung etc. S. 21—22. Heimreichs Nordfr. Chronik. S. 23.

alle antages oprindelig at hæve været frisiske, ere allerede i ældre Tid gaaede over til Dansk. Ligesaa . . . . Sognet Aventoft" [1]), — og Rigsarkivar A. D. Jørgensen[2]) synes at ville indrømme Friserne en endnu større Plads, naar han siger: „Det danske Folk strakte sig imod syd til Slien og Dannevirke, derfra i en Linje op til Vidaaens Munding. Vest og sydvest herfor boede Friserne indtil Ejderen." — Hos disse Forfattere forudsættes en langsom Forskydning eller Tilbagetrængning imod vest af det frisiske Folkeelement i Tidernes Løb, og selvfølgelig gaa de fleste moderne tyske Forfattere, som O. Bremer[3]) og J. G. C. Adler[4]), ud fra lignende Forudsætninger.

Man maa imidlertid ikke overse, at alle disse Forfattere, ældre som yngre, bevæge sig i vage og omtrentlige Udtryk; øjensynligt har ingen af dem haft nærmere Kendskab til Mellemslesvigs ældre ethnografiske Forhold, og det vilde været umuligt for dem sogne- og byvis at paapege den antydede Skellinje. Desuden savnes heller ikke Vidnesbyrd, der bestemt modsige disse Theorier, og særlig har Matthias Boetius' Udtalelser fra 1623 en ikke ringe Vægt. Han siger, at Friserne fra Ejdersted og de nordfrisiske Øer satte sig fast „paa Fastlandets yderste Rand, og enten opbyggede eller efterhaanden bemægtigede sig Bredsted, Hatsted, Skobøl, Mildsted, Rødemis, Rantrum og andre

[1]) Allen: Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland. II. S. 20.
[2]) A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen S. 28.
[3]) Zeugnisse für die frühere Verbreitung d. nordfr. Sprache. Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. 1889. S. 94.
[4]) Zeitschrift f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte. 1891.

Distrikter langs Kystranden.“ (Atque aut exstruxere, aut paulatim occupaverunt in extrema continentis margine — . . . . Bredstadiam vicum, Hadstadium, Schobyllum, Milstadium, Rademessum, Randerumum, pagosque alios, littori conterminos[1]).) Betydningen af dette Vidnesbyrd ligger ikke i, at Forfatteren gør det ganske af med Danckwerths og Heimreichs Grænsebestemmelser, thi at disse ere falske, kan godtgøres ad andre og langt sikrere Veje. Nej Hovedsagen er, at Boetius opfatter Friserne som en erobrende, imod Øst fremtrængende Folkestamme, der har bemægtiget sig danske Byer paa Gøsen.

I Aarhundreder har der altsaa været to højst forskellige Opfattelser af Nordfrisernes Oprindelse, ifølge den ene ere de indigene, Vestslesvigs Urfolk, ifølge den anden Indvandrere. Ad rent historisk Vej er det umuligt at dømme disse Opfattelser imellem, fordi vore Kilder enten ere altfor magre eller endog slet ikke berøre den Art Forhold. Kun ved topografisk at studere Grænsen kunne vi vente at opnaa noget. I det 16., 17. og 18. Aarhundrede, før Frisersprogets Østgrænse delvis udviskedes af Plattysk, skar denne Grænselinje sig tværs igennem ikke alene Herreder, men endogsaa Sogne. I Reformationstiden vare de sydvestligste Sogne i Søndergøsherred (Svavsted(?) og Mildsted), det store Breklum Sogn og Threlstrup i Nørregøsherred halvt danske og halvt frisiske, og i de nordlige Grænsesogne, i Enge og Læk, hvor den gamle Modsætning mellem Dansk og Frisisk endnu opretholdes, findes denne Tvedeling den Dag i Dag. Den historisk kendte Frisergrænse kan altsaa ikke

[1]) De cataclysmo Norstrandico. Slesvici. 1623. S. 59.

være urgammel. Den maa være yngre end Herredsinddelingen, eftersom baade Søndergøs-, Nørregøs- og Kærherred vare delte i en større dansk og en mindre frisisk Del, ja den maa endogsaa være yngre end Sogneinddelingen, altsaa yngre end Landets kirkelige Indretning, da det er utænkeligt, at to saa forskellige og stridbare Folkestammer som Daner og Frisere frivilligt skulde forene sig om fælles Værne-, Rets- og Kultuskredse. Her maa i den historiske Tid være foregaaet en ethnografisk Forskydning enten til Gunst for Friserne, altsaa imod Øst, eller til Gunst for Danerne, altsaa imod Vest, og dermed er det Problem stillet, som vi først skulle beskæftige os med.

Ved Undersøgelsen af ældre Folkegrænser ere Stednavnene ofte vor eneste Vejleder. Længe før noget historisk Dokument kaster sit Lys ind over Grænseegnene, og længe efter at vedkommende Folks Sprog muligvis er forstummet, staa de som sikre Vidnesbyrd om, hvem der først har bebygget Landet og givet Stedsgenstandene Navne. — Men ikke des mindre maa de benyttes med Varsomhed og med den mest omsigtsfulde Kritik. Vidt drevne Fortolkninger ere ganske forkastelige.

Dansk og Nedertysk, altsaa ogsaa Frisisk, ligge i Oldtiden saa nær op ad hinanden, at mange Stednavne med lige Ret kunne udledes af begge Sprogstammer, og det vilde derfor være ganske urigtigt at benytte dem som Bevissteder enten i ensidig dansk eller i ensidig tysk Retning. Hvor Navnet ikke er gennemsigtigt dansk, eller hvor vi ikke gennem bestemte Kriterier kunne paavise dets danske Oprindelse, maa vi betragte det som neutralt. Overfor de nedertyske Sprogarter have vi imidlertid nogle saadanne Kriterier, idet alle Stednavne, der indoptage S k o v, L u n d, B y, L e v, E n g (og maa-

AXEL E. AAMODTS LITH. ETAB.

Kort over Gestranden fra Husum til Læk.

denne Egn kun i ringe Grad har været udsat for umiddelbar frisisk Paavirkning.

Vi maa da først erindre, at før Inddigningen, altsaa i hvert Fald før Begyndelsen af det 12. Aarhundrede, var Bebyggelsen hovedsagelig henvist til Gestranden. Paa denne træffe vi alle Landsdelens ældre Byer, og for vort Emne har det en overordentlig Betydning at kende disse Bynavnes oprindelige Former. Vi ere i det heldige Tilfælde at kende Hovedbyernes Navne i Sønder- og Nørregøsherred fra det 13. til 15. Aarhundrede, altsaa fra en Tid, da de oprindelige Navneformer delvis endnu vare bevarede, og idet jeg henviser til det hosstaaende Kaart, skal jeg gennemgaa det omtalte Kystafsnit.

Nord for Husum har Søndergøsherred et kraftigt Gestfremspring lige til Havet med betydelige Bakkedrag gennem Hatsted og øst om Skobøl, saaledes at Kystens Digeværn standser udenfor dette Sogns Marker. Paa dette Gestfremspring finde vi Landsbyen Lund[1]), og Kirkebyerne Skovby[2]) (fordrejet til Schobøl) og Hattastath[3]) (Hatsted). Disse Bynavnes danske Oprindelse er indlysende uden al Forklaring, og vi kunne ikke være i Tvivl om, at vort Folk engang har boet her lige til Vesterhavet. Paa det næste Gestfremspring nord for Arlaa og lige vest for Fjoldesogns danske Byer ligger Landsbyen Arnshøft paa en tidligere skovbevoxet Bakkeø. I alle ældre Skatteregistre, ja selv paa Johannes Mejers Kaart

---

[1]) Deutsche Landesaufnahme. Danske Generalstabs Kaart.
[2]) Liber cens. ep. Slesv. 1436. S. r. D. VI. 474 o. m. a. St.
[3]) Kong Valdemars Jordebog. O. Nielsens Udg. S. 17. Se ogsaa: O. Nielsen: Olddanske Personnavne S. 41, hvor Ordet afledes af det olddanske Personnavn Hatti.

kaldes Byen Ørnshoved (Ørnshouede, Ornshoued[1]), Ornshouet), og kun igennem en Række Fordrejelser (Ohrenshoft, Ahrenshøved) har Navnet faaet sin nærværende uigennemsigtige tyske Form. Men ogsaa Kirkebyen Drelsdorf, hvortil Arnshøft hører, og som indtager et andet nordligere Gestfremspring, møde vi i Middelalderen (fra 1352—1407) med den rent danske Navneform Threlstrup („habet ecclesiam Threlstrup annexam"[2]), i Kirkeseglet staar „Trelstorppe", og den nuværende Form af Navnet er en helt moderne Fordrejelse.

Det næste store Gestfremspring, der omfatter de nuværende Sogne Breklum, Bredsted, Bordlum, Langenhorn og Bargum, har en ganske særlig Interesse for os, fordi det er den eneste Egn, hvor Friserne have bredet sig ud over en større Del af den slesvigske Fastlandsgøs og ikke indskrænket sig til selve Gøs- og Marskranden. Ved Undersøgelsen ser jeg foreløbig ganske bort fra de Byer, der ligge i selve Sammenstødslinjen mellem de to Formationer, og beskæftiger mig kun med dem, der findes indenfor eller tilbagetrukne fra Gestranden, og hvis Erhvervsliv har været henvist til det høje Land. Hovedinteressen knytter sig her til Breklum; thi ikke alene omfatter dette Sogn endnu den allerstørste Del af Fremspringet lige fra Arlaa til Søholmaa, men desuden var Breklum Kirke Herredets gamle Hovedkirke (Protecclesia),

[1]) Halsløsningsregister fra 1477, 1499. I det første og ældste staar 2 Gange tydeligt Ø, men som bekendt udelade de plattyske Skrivere i Middelalderen ellers Stregen i det danske ø. og derved opstaa saadanne Former som Ornshoved, Soholm, Rode Hus, Scroder, Orsted, Rodemis etc.

[2]) Reg. Cap. S. r. D. VI. 574. H. N. A. Jensens Kirchl. Statistik II. S. 728.

her laa Thingstedet, og betegnende nok var dette ligesom i Svavsted (hvor der holdtes særskilte Thing for Gest- og Marskbeboerne) delt i et Øster- og et Vesterthingsted, — og endelig kan det historisk bevises, at baade Bordlum og Bredsted Sogne først ved Middelalderens Slutning have udskilt sig af det store Modersogn. 1462 fik Bredsted et Kapel under Breklum, og kort før Reformationen, formodentlig først 1510, blev dette til en Sognekirke[1]). Lidt tidligere maa det samme være foregaaet med Bordlum, thi ikke alene have vi en Tradition derom, og ikke alene kalde Beboerne i Bordlum endnu de sydlige Byer i Breklum Sogn for „dat Süderkaspel", men endnu saa sent som 1479 henføres Bordlum ligefrem til Breklum Sogn[2]).

For det Tidsrum, vi beskæftige os med, den tidlige Middelalder op til det 13. Aarhundrede, er Breklum derfor sikkert den eneste Kirkeby i hele Afsnittet (Horne eller Langenhorn forekommer første Gang 1397, og Bargum er sikkert endnu yngre). Er da Breklum et dansk eller et frisisk Navn? Navnets ældste og rigtige Form er Brekling (Breckelyngh, Breklynghe etc.), og den korrumperede Endelse um optræder først i Reformationstiden. Hvis man ikke vil opfatte Endelsen ling som lyng, lader sig ad etymologisk Vej dog næppe sige noget om Ordet, og vi maa nøjes med Analogier. I Lille- og Storefrisland har jeg ikke kunnet finde et eneste Stednavn, der minder om det, men i Angel, i Nybøl Sogn, Strukstrup Herred, findes derimod et Brek-

---

[1]) Jensen, anf. St. II. S. 715. Traps Statistik.

[2]) Jensen, II. S. 713. Diplomat. Flensborgense. I. S. 505. „Lage Elersson wonachtigh to Bordelem in Brekelingh Kerspele in Norgosherde."

ling[1]), der i Midelalderen skreves nøjagtig som dette; ogsaa andre Stednavne i Sønderjylland have Forstavelsen Brek-, og i Skaane og Norge ere Former paa Brekke- ganske almindelige. Vi have derfor sikkert Ret til at betragte det som dansk.

Men desuden er den gamle Herredskirke omgiven af en hel Krans af danske Stednavne. I Nærheden af Banken „Langhy" (Langenhøh[2]), nu Langenhok) skal i ældre Tid Byen Højeboel[2]) have ligget, Bredsted skrives i Kong Vald.s Jordebog Brethæstath, og den Bæk, der løber igennem Byen, kaldes Jydebæk, hvorefter endnu en Del af Byen har Navn[3]). Endvidere findes i det oprindelige Sogn Byerne Ridderup[2]) (nu Riddorf), Sønnebøl[2]), Hagel, Haghele[4]) (nu Høgel, i ældre Dansk Hagel lig et Gærde, Hegn, Hagelværk ɔ: Stakit, sammenlign Hagelsbjærg), Vindert (egentl. Vinderuth, sml. Vinderde i Ostenfeld Sogn, der i Middelalderen skreves Vinderadt[5])), Møgelbjerg (fordærvet Mechelberg, Meklenborg), Lille Holm[6]) (Lütkenholm), og endelig helt imod nordvest i det nuværende Bordlum Sogn Landsbyen Lund[7]) (nu sammenbygget med Bütkebøl), der staar som et uomstødeligt Vidne om ældre dansk Be-

---

[1]) S. r. D. VII. 486. A. Falkmann: Ortsnamnen i Skaane. Lund. 1877.

[2]) F. Geerz: Historische Karte. Blatt II. Jeg anfører ham for at undgaa Beskyldningen for at benytte daniserede Kilder.

[3]) Jensen, anf. Sted.

[4]) Diplom. Flensb. I. S. 551 o. m. a. St.

[5]) Schlesw. Holst. Landesbericht. II. S. 231.

[6]) Jensen, anf. St. II. S. 705: „Thiellof v. d. Wisk, Væbner af Lille Holm heiszt es audrücklich 1494."

[7]) Deutsche Landesaufnahme. Generalstabens Kaart.

byggelse lige til den yderste Gestrand ogsaa i dette Afsnit.

Derimod ere Afsnittets tre nordlige Kirkebyers Navne tvivlsomme. Bordlum (Bordelem, Bordelum) har endnu ingen kunnet forklare. Sandsynligvis er Navnet opstaaet ved en Fordrejelse af Bord- eller Bordeholm, ligesom Bondelum af Bondeholm og Kringelum af Kringholm, men da Bord og vel ogsaa Holm ere fælles for Dansk og Frisisk, opnaas intet ved denne Tolkning. — Langenhorn skreves gennem hele Middelalderen Horne, og ligesom en hel Række andre nordiske Stednavne har det feminint Flertalsmærke paa -e, uagtet Ordet selv er Intetkøn (Horneherred, Horne paa Fyen osv.). Dette kunde hjemle det som dansk, og det saa meget mere som den almenfrisiske Form er Hörn (Hohenhörn, Südwesthörn), og som Sogneboerne have ændret Navnet til de Horen[1]), men hertil maa dog bemærkes, at der i det hollandske Frisland i Bordega ligeledes forekommer Stednavne paa -horne[2]), og frisisk Oprindelse er saaledes ikke helt udelukket.

Det samme gælder om Bargum. Afdøde Generalmajor F. Geerz var meget vred over, at vor Generalstab havde gengivet dette Navn ved Bjerum; men dette er dog sikkert det ene rigtige. Bargum er slet ikke andet end en tysk Fordrejelse, der kan føres tilbage til den slesvigske Biskops plattyske Skrivere. I Diplom. Flensb. kan Navnets Udvikling forfølges op i Middelal-

---

[1]) M. Mørk Hansen og C. L. Nielsen: Kirkelig Statistik over Slesvig. Kbhvn. 1863—64.

[2]) K. v. Richthofen: Untersuchungen über Fries. Rechtsgeschichte II. S. 709. „Haskerhorne“, „in da Horna, in Hoerna“. Ligeledes Kortet: Alde-Horne, Nie-Horne.

deren fra Barghum til Barghen, Bergen, Berghum, Beregum (1397), og bag dette ligger øjensynlig en Form som Bergheim eller Biergheim, der paa Nutidsfrisisk eller Dansk maatte gengives med Bierum eller Bjerum (Bierum i Groningerland, Sicksbierum, Pietersbierum, Oosterbierum; ligeledes Berghum og Berum[1])). Det stemmer nøje overens hermed, at Navnet i selve Sognet udtales Bjer'm[2]), og det turde herefter være ret umuligt at afgøre, om det er dansk eller frisisk.

Ockholm, der senere regnedes med til Nørregøsherred, var før 1550 en uinddiget Hallig og kan derfor lades ude af Betragtning.

I Kærherreds sydvestligste Del findes 2 frisiske Gestsogne, Stedsand og Enge, og da disse Sogne ere de yngste i Herredet, og vi ret nøje kende deres Historie, ere Bebyggelsesforholdene her meget gennemsigtige og oplysende. Hovedinteressen knytter sig til Byen Klintum, Læk Sogns sydvestligste By, thi derfra ere begge de nævnte Sogne udgaaede. For Tiden er denne By blandet frisisk-dansk. Ifølge Adler[3]) tale 27 Familier Frisisk, 8 Dansk, 2 blandet Frisisk og Dansk og 2 Plattysk, men da han savner Oplysning om 11 Familier, kan hans Sprogstatistik ikke gøre Fordring paa nogen stor Nøjagtighed. 1857 fandtes 38 Familier i Byen, hvoraf 20 talte Frisisk, 14 Dansk, 2 blandet Frisisk og Dansk

---

[1]) F. Geerz: Geschichte der Landkarten Nordalbingiens. Berlin. 1854. S. 266. Diplom. Flensb. I, II. — Vrije Fries. XIII. S. 249. — I. ten Doornkaat Koolmann: Friesische Ortsnamen und deren älteste Form. Jahrbuch des Vereins f. niederdeutsche Sprachforschung. 1887. S. 153 flg. K. v. Richthofens Kort.

[2]) M. Mørk Hansen og C. L. Nielsen: Kirkl. Statistik.

[3]) Zeitschrift etc. 1891. S. 104.

og 2 Plattysk[1]). Det maa altsaa antages, at det frisiske Element ogsaa i den sidste Menneskealder har udvidet sig paa det danskes Bekostning, og selv Adler indrømmer, at Danskerne i Klintum ere hjemmebaarne, og der kan ikke være nogen Tvivl om, at Byen først i Middelalderens Slutning er bleven blandet.

Den hed da Klintring (um er altsaa ogsaa her uægte), nævnes flere Gange i Regist. Cap. paa Grund af Gejstlighedens Besiddelser, og alle de forekommende Marknavne (Eng, Mose. Kile) ere af dansk Oprindelse. Ved brede Strømme og Marsksumpe adskiltes dens Jorder fra Nørregøsherred og Gestøen Risum Moor, men efterhaanden som disse tilslemmedes, opstod der frugtbare Marskenge langs Søholmaa, Kolonisationen greb disse nye Arealer, og der fremstod to nye Byer: Klintring Enge og Klintringsted[2]). Af disse to Byer have Sognene Enge og Stedsand udviklet sig. Endnu 1359 var Kirken i Enge kun et Kapel under Læk og kaldtes „Capella beatæ Catharinæ in Klintring enge", men da dette Kapel efterhaanden ved forøget Bebyggelse havde faaet rundelige Indtægter, omdannede Bispen af Slesvig det til en Sognekirke, og den sydvestlige Del af Læk Sogn lagdes ind under den, men selv efter denne Tid beholdt Sognet Navn af Klintring Enge; thi endnu mod Slutningen af det 14. Aarhundrede forekommer en „Tyge Pedersøn de Clintring engi" som Medlem af Sct. Laurentii Gilde i Flensborg[3]).

Saaledes er Enge opstaaet, og Navnet er simpelthen

---

[1]) Indberetninger i Rigsarkivet.
[2]) S. r. D. VI. 577. Ibi capitulum habet in Klyntryng engi bona... Item Klintringsted totaliter ad capitulum pertinet.
[3]) Dipl. Flensb. I. S. 86.

det danske Ord Eng i Flertal, hvorfor Byen paa Tysk ogsaa kaldes „die Enge“ eller „in der Enge“. Kirkebyen er dog langtfra det eneste Stednavn af dansk Oprindelse. I Sognet findes desuden Byerne Søholm (hvor der 1857 [1]) fandtes 11 danske og 14 frisiske Familier) og Holtager (1857 [1]) 11 danske Familier af 12), samt Beboelsesstederne Knorborg, Lund, Hauge, Klaphage o. fl., der utvivlsomt ere danske, og de øvrige Bynavne (Sande, Perbøl eller Perebøl, Skardebøl) ere vel nærmest det samme. At Enge er en forholdsvis ung Nybyggerby, ses ogsaa af, at den og de vestlige Byer i Sognet havde Særeje, medens derimod de gamle danske Byer paa Gesten: Holtager, Knorborg og Søholm, bevarede Markfællesskabet lige op til dette Aarhundrede [2]). — Paa Grundlag af denne Udvikling have vi sikkert Ret til at paastaa, at i det sydvestlige Hjørne af Kærherred kunne Friserne ikke være komne tilstede før i det 14de Aarhundrede [3]), ja, det er jo end ikke bevisligt, at det er dem, der først have koloniseret disse Engstrækninger.

Om Stedsand (Stesand, Stedesand, Strøsand) haves mere knappe Oplysninger. Ifølge Sagnet og forøvrigt

---

[1]) Indberetninger i Rigsarkivet. Adler har for den første kun blandet dansk-frisisk-plattyske af 32, for den anden 7 tildels danske af 16, kun 1 frisisk. 1841 siger Jensen: Holtacker und Knorborg sind dänisch, Soholm dänisch u. friesisch gemischt, die übrigen Ortschaften des Kirschpiels friesisch.

[2]) Danske Atlas. — Jensen, anf. St.

[3]) Herom udtrykker den forsigtige Jensen sig i følgende diplomatiske Vendinger (Statistik II. S. 454): „Ob in dieser südwestlichen Ecke der Harde vorher etwa wie im übrigen Theile eine dänische Bevölkerung gewesen, läszt sich schwerlich angeben, jedenfalls aber standen diese Friesen nicht in politischem Verband mit ihren Stammgenossen, den sogenannten Königs-Friesen in den Utlanden“.

temmelig upaalidelige Kirkelister skal Kirken tidligere have hedt Oxlev, ligget længere Vest paa i Marsken og være forgaaet ved en eller anden Oversvømmelse i det 14de Aarhundrede, hvorefter Befolkningen tyede til Gestranden og paa Klintringsted[1]) Sand opbyggede en ny By, der da ganske i Analogi med Enge fik Navnet Stedsand. Dette Navn er saaledes ogsaa af fuldt gennemsigtig Oprindelse. Sognet omfatter kun en ganske smal Geststrimmel, hvorpaa Byerne Stedsand og Vester Snattebøl ligge, og var i hvert Fald indtil 1523 kun et Kapel under Læk[2]).

Hermed har jeg gjennemgaaet Fastlandsgøsens Hovedbyer fra Husum til Læk, og Udbyttet af denne Undersøgelse er følgende: Den danske Befolkning har oprindelig koloniseret hele Sønderjyllands Gøsland og endnu i den tidlige Middelalder boet fra Østersø til Vesterhav, da vi selv i de yderste Gestfremspring, der umiddelbart begrænses af Havet eller af „Utlandenes" Sump- og Marskdrag, træffe Stednavne af ren dansk Oprindelse. Derfor fulgte Landets ældre administrative Grænselinjer: Syssel- og Herredsgrænserne og i en senere Tid ogsaa Sognegrænserne, denne Gestrand, og kun Udlandenes ubeboede Sumpdrag faldt udenfor disse Grænser, ikke fordi de ikke hørte med til Landet eller Staten, men fordi der her, nøjagtig som i Landet mellem Sli og Ejder, ikke fandtes nogen Befolkning at inddele eller administrere.

Rigtigheden af denne Opfattelse bestyrkes ved den

---

[1]) Reg. Capit. S. r. D. VI. 577.
[2]) Jensen, anf. St. II. 498.

følgende Iagttagelse. Langs hele Afsnittet findes nemlig en anden Række af Byer, byggede enten ude i selve Marsken eller som oftest i Sammenstødslinjen mellem Marsk og Gøs, paa Gøsfoden, kun nogle faa Alen hævet over Højvandslinjen. Som milelange, næsten sammenbyggede Husrækker sno de sig i en Krans omkring Marsken og vise, at Beboernes Erhvervsliv har været henvist til denne. Disse Byer kunne ikke forfølges op i den tidlige Middelalder, af det 15de Aarhundredes Skattelister ses det, at de endnu dengang som oftest vare smaa og ubetydelige, ingen af dem ere Kirkebyer, og deres Navne vise, at de ere grundede af et helt andet Folk og tilhøre en fremmed Nationalitet. Disse Byer og Beboelsessteder ere: Haykebøl, Eddenham (undergaaede Steder ud for Mildsted), Hockensbøl, Wobbenbøl, Sterdebøl, Tedebøl, Herftum, Ellerbøl, Almtorp, Valsbøl(?), Borsbøl, Ebøl, Sterdebøl, Bütkebøl, Addebøl og Efkebøl. De ere næsten alle sammen dannede ved Sammensætning af frisiske Personnavne og det danske -boel, der senere ændredes til bøl og büll. Disse ere de egentlige Friserbyer, og Modsætningen mellem Stednavnene vil bedst ses af følgende Sammenstilling[1]):

Danske Byer.	Frisiske Byer.
Lund	Hockensbøl
Skovby	Wobbenbøl
Hattastath	Sterdebøl

[1]) Af denne Sammenstilling har jeg udeladt Byerne Fesholm, Bomsted og Bordlum, fordi jeg ikke kan klassificere dem, samt Munkebøl, der har sin Oprindelse fra Rydeklosters Ejendomme i Marsken, og Dørpum, der kan forfølges tilbage til Formen Dorpn eller Dorpen. Se derom Jensen: Kirchl. Stat. II. og Dipl. Flensb.

Danske Byer.	Frisiske Byer.
Ørnshoved	Tedebøl
Threlstrup	Herftum
Brekling	Ellerbøl
Brethæstath	Almtorp
Ridderup	Wallsbøl (?)
Hagel	Borsbøl
Lund	Ebøl
Horne (?)	Sterdebøl
Bjerum (?)	Bütkebøl
Søholm	Addebøl
Enge	Efkebøl
Stedsand.	Snattebøl.

Vi kunne nu give Svar paa Spørgsmaalet: Er der sket en Forskydning af Danskerne imod Vest eller af Friserne imod Øst? Det sidste er indtraadt. Enten fra de foranliggende Øer eller fra deres oprindelige Hjem hinsides Havet have Friserne trængt sig ind i de danske Byer paa Gøsen og derfra kultiveret den foranliggende Marsk.

Da der paa hele Halvøens oprindelige Fastlandskyst ikke findes en eneste Kirkeby med utvivlsomt frisisk Navn, maa denne Indvandring være sket efter Kristendommens Indførelse i Sønderjylland, altsaa efter Begyndelsen af det 11te Aarhundrede, ja, da de sproglige Omdannelser i tysk-frisisk Retning først gøre sig gældende højt oppe i Tiden, kunne vi endogsaa antage, at den frisiske Indvandring paa Gesten først faar nogen ret Betydning efter Inddigningerne i det 12te Aarhundrede og de ødelæggende Oversvømmelser i de følgende Menneskealdre.

Paa Grundlag af den foranstaaende Udvikling komme vi til den Slutning, at Gestlandet mellem Ejder og Vidaa i den sidste Halvdel af Middelalderen maa have været beboet af et dansk-frisisk Blandingsfolk, og selvfølgelig vilde det i høj Grad støtte Bevisførelsen, om vi ethnografisk kunde paavise, at en saadan Blanding virkelig har været til Stede. Dette lader sig gøre. Ved en ret omfattende Syslen med Nordholstens og Sønderjyllands Personnavne, saaledes som vi træffe dem i de ældste bevarede Skatteregistre fra 1438 til 1540, er jeg bleven opmærksom paa, at dette Navnestof, topografisk knyttet til Sogne, Byer og Gaarde og eneste Levning fra disse henfarne Bondeslægter, afgiver et fortrinligt, hidtil ganske ubenyttet Grundlag for ethnografiske Grænseundersøgelser. De forskellige Folk og Stammer, der bebo den jydske Halvø, udsondre sig bestemt fra hinanden alene ved deres Personnavne og de Ejendommeligheder, som dertil ere knyttede. Ditmarskerens Maade at give sig Navn paa er saa særegen, at han kan skelnes blandt Tusinder. Mellem Holtsaterne og Danerne er der en lige saa betegnende og afgørende Forskel, idet hine benytte faste Slægtnavne (ligesom vor Adel), medens disse fortrinsvis anvende Fædrenavne (Patronymika) paa sen eller dog kun rent undtagelsesvis virkelige Slægtnavne (Jul, Hjort, Blad, Krake, Høg, Grubbe o. s. v.), der alle ere gennemsigtig danske. I den holtsatisk-danske Sammenstødslinje i Sydslesvig er det derfor muligt, alene ved Hjælp af dette Navnestof, lige ud til den yderste Detail at afgøre, hvad der omkring Aar 1500 var af saksisk og hvad af dansk Æt.

Oprindelig har der været en lige saa stor Forskel mellem danske og frisiske Navne, om end Ulighederne

her laa paa andre Felter: særlig i selve Fornavnet og i Afstamnings- eller Paternitetsmærkets Dannelse. Fra Oldtiden have Friserne været i Besiddelse af et overmaade rigt og originalt Navnestof, som de ikke tilsatte ved deres Overgang til Kristendommen. Deres Fornavne ere derfor langt mere oprindelige eller langt mindre paavirkede af Kirkens Helgennavne end de danske, og lige til vor Tid have de bevaret en Mængde urgermanske Former, der naturligvis, selv i deres stærkt afslidte Skikkelse, i mangt og meget minde om gammelnordiske Navne. Men fra dette Slægtskab som fra alle andre sproglige Subtiliteter kunne vi i denne Sammenhæng se ganske bort, da enhver, der blot har set en Fortegnelse paa ældre frisiske og danske Bondenavne, meget hurtig vil finde sig til Rette[1]).

I Nordfrisland ere de hyppigst forekommende Fornavne i det 15de Aarhundrede følgende: Adde, Agge, Ammick, Ase, Babe, Backe, Bane, Bo, Boyge, Bole, Broder, Dede, Düye, Ecke, Edo, Edelef, Emo, Ese, Fedder, Follich, Frodde, Frouwe, Gunne, Haye, Harre, Harke, Hemme, Hummer, Hun, Ide, Inge, Iwer, Kircke, Leue, Ludde, Lübbe, Lüt, Mamme, Melef, Menek, Mert, Mumme, Namenn, Nann, Nomen, Nonn, Numpne, Obbe, Ocke, Ode, Olde, Paye, Pebe, Po, Pon, Poppe, Rickmer, Redlef, Renlich, Roewert, Sibbe, Sibbern, Sirick, Süster,

[1]) Foruden Skatteregistrene se: N. Outzen: Glossarium der friesischen Sprache. Kopenhagen 1837, hvor der ogsaa findes en Navnefortegnelse. — B. Brons: Friesische Namen, Emden 1878, hvor der ligeledes findes en nordfrisisk Navnefortegnelse af C. P. Hansen, Keitum paa Sild. — Joh. Winkler: Een en ander over Friesche Eigennamen. De Vrije Fries XIII. Leewarden 1876—77. — A. Heimreich: Erneuerte nordfr. Chronik. Tønder 1819. — Friedländer: Ostfriesisches Urkundenbuch. III. 1881.

Søncke, Tete, Thietlef, Toncklef, Ubbe, Ude, Uldi, Wwen, Wobbe, Wunke, Wirick.

Det vil let ses, at denne og en Række andre ligesaa ejendommelige, om end sjældnere Navne ere vel skikkede til ethnografisk at drage Skel mellem Frisere og Danskere, der paa faa Undtagelser nær benyttede Kirkens Helgennavne som Fornavne; men ikke des mindre skabes her ad anden Vej store Vanskeligheder. Paa dansk Grund fastholde Friserne ikke deres nedarvede Ejendommeligheder, og navnlig opgive de, tildels meget hurtigt, de medbragte Patronymikonsmærker. — Ligesom Danskerne havde Friserne, saavel mellem Vidaa og Ejder som mellem Weser og Rhin, ingen egentlige Slægtnavne. Paa en vis Maade stod enhver Person for sig, individuelt alene uden Stammemærke, og kun Paterniteten betegnedes, sædvanlig ved Hosstilling af Faderens Fornavn. altsaa ved Genitivmærker (a, ia, na, sena, ma, inga, n, en, s og ens) eller ogsaa — om end sjældnere — ligesom i Dansk ved Tilføjelsen sen, son. Den ældste Søn modtog i Daaben Faderens Efternavn, ɔ: Bedstefaderens Fornavn, og saaledes opstod fortløbende, ensformige Navnerækker ved Omstilling af kun 2 Ord. F. Ex.:

Fader:	Ruurd Tiarda.	Hajo Eggen.	Poppe Abbinga.
Søn:	Tjaard Ruurda.	Egge Hajen.	Abbe Poppinga.
Sønnesøn:	Ruurd Tiarda.	Hajo Eggen.	Poppe Abbinga.

Ved disse Genitivudgange paa a fik de frisiske Navne en tiltalende og fuldtonende Klang, der altid har vakt Opmærksomhed („Nomina Frisiorum desinunt in a"), og selv om de tildels afsledes temmelig tidligt, findes dog endnu en stor Mængde saadanne Navne i Øst- og

Vestfrisland. Derimod kendes de aldeles ikke i Nordfrisland, selv i det ældste Skatteregister fra 1438 haves kun Genitivmærkerne ingk, en, ens og s[1]. De mest almindelige nordfrisiske Patronymikonsformer ere derfor saadanne som Addingk, Boyingk, Harringk, Hayingk, Nissingk, Payingk, Obbingk, Ocken, Hajen, Tetens, Honnens, Edelefs, Peters o. s. v. Tede Addingk er altsaa det samme som Tede Addes Søn, maaske med en Biklang af Diminutivet, og Menek Ocken vil simpelthen sige: Menek, en Søn af Ocke.

Dog selv disse endnu meget karakteristiske Paternitetsmærker ere hovedsagelig indskrænkede til Øerne (Sild, Føhr, Nordstrand med Halligerne) og Ejdersted, ja, paa denne Halvø ere de endog stærkt isprængte med saksiske Slægtnavne. Spredte forekomme Formerne paa ingk og en tillige paa Fastlandskysten ligeoverfor det gamle Nordstrand, eller maaske rettere saalangt som den süderbüllingske Mundart naaede, d. v. s. til Søholmaa, men her forsvinde ogsaa de. Omkring Aar 1500 kendes i Wieding-, Bøking- og Kærherred kun Stamnavne paa sen, ja, af Bastardformer som Payingk Luddesen, Ockensen, Payingksen o. a. maa man vel endog slutte, at Befolkningen ganske har mistet Forstaaelsen af de gamle Genitivmærker.

Men ogsaa i en anden Retning lode Friserne sig paavirke af de hosboende Danske. De optog ikke alene flere og flere af Kirkens Helgennavne som Fornavne, men de benyttede dem endog i den danske og ikke i

---

[1]) J. Winkler, anf. St.: De friesche geschlachtsnamen, op n, en, s, es en ens uitgaande, zijn allen jonger als 't jaar 1500, dagteekenen allen uit den tijd van 't vervaal der oude friesche taal.

den frisiske Skikkelse, ja, de adopterede ligefrem førkristelige danske Navne som Bundi, Lagi, Palle, Sven, Tyge, Tymme, Vagn, Knud, Trogels, Jul o. s. v. Derved udviskedes vel endnu ikke ganske Navnets frisiske Præg, da dette vedvarende kom frem i Paternitetsordet, men en Mulighed for noget saadant var dog bragt til Veje. Hvis en Mand, der hed Frodde Paygesen, i Daaben gav sin anden Søn Navnet Peter, og denne igen sin anden Søn Navnet Nis, opstod i 3dje Slægtled Navnet Nis Petersen, hvor ethvert Minde om frisisk Afstamning er forsvundet, og hvor det ved Hjælp af Navnet alene er umuligt at skelne denne Friser fra de omboende Danskere. Vi have adskillige Exempler paa saadanne Denationaliseringer, og op imod vor Tid have de sikkert endog været ret almindelige, fordi mange af de oldfrisiske Navne gik af Mode[1]). Men ved Siden heraf maa det fremhæves, at et frisisk Navneelement paa samme Vis, ved Giftermaal og Venskabsforbindelse, kunde komme ind i danske Bondeætter, og i det store og hele kunne vi vel ikke være i Tvivl om, at det Sammensurium af danske og frisiske Navne, som vi i det 15de Aarhundrede møde langs hele Gestranden, d. v. s. hos Sysselfriserne i Søndergøs-, Nørregøs- og Kærherred, er opstaaet ved en Sammensmeltning af de to Folk, uden at det nu, saaledes som paa Holtsatergrænsen, er os muligt rent enkeltvis at udsondre Daner og Frisere fra hverandre.

Alligevel ere vi ikke uden vejledende Korrektiver selv over for denne Blanding. Den indtager kun en smal, 1 à 2 Mile bred Strimmel langs Gøsranden; vesten

---

[1]) N. Outzens Glossarium.

for den ligge de nordfrisiske Øer med et rent frisisk Navnestof og østen for den Sognene Østenfjeld, Svesing, Fjolde, Hjoldelund, N. Haksted og Ladelund, hvor de danske Navne optræde i sluttede Rækker, og indenfor selve Blandingsbæltet finde vi henholdsvis frisiske eller danske Navne aflejrede, eftersom vi fjærne os fra eller nærme os til den ene eller den anden af disse Tyngdelinjer. Den geografiske Beliggenhed er det afgørende; imod Øst kunne vi paavise en stadig Forøgelse af danske Navne, imod Vest en tilsvarende af frisiske, og de to Formationer løbe over i hinanden uden kraftig fremtrædende Grænser. Ved Middelalderens Slutning findes paa Fastlandsgøsen intet sikkert eller paaviseligt Skel mellem de to Folk, og de Grænser, som i dette Aarhundrede ere komne ind paa danske eller tyske Sprogkaart, have saare ringe ethnografisk Betydning og vare vel ogsaa ret tvivlsomme i rent sproglig Henseende.

Nogle faa Exempler ville tilstrækkeligt oplyse disse Forhold. Naar vi omkring Aar 1500 i Videbæk (Wittbek) i Østenfjeld Sogn træffe kun 1 Frisernavn blandt Byens 25 Skatteydere, men i Mildsted derimod 30 af 46, saa slutte vi deraf, at Videbæk ethnografisk set er dansk og Mildsted blandet frisisk-dansk. Eller naar der til samme Tid iblandt Fjolde Sogns 50 Skatteydere fandtes kun 3 Frisernavne, spredte i 3 forskellige Byer, i Ørnshoved 12 af 27, i Bomsted 13 af 30, i Threlstrup 5 af 12, i Hatsted Sogn derimod 117 af 135, saa have vi al Grund til at betragte Fjolde Sogn som dansk, Drelsdorf som blandet dansk-frisisk og Hatsted som frisisk[1]).

---

[1]) For at give Læseren en Forestilling om det Raastof, hvormed her arbejdes, meddeles en Navneliste over Skatteyderne i

Den efterfølgende Oversigt vil i det hele og store give et rigtigt Billede af Gøsrandens Bebyggelse i Slægtleddene omkring Aar 1500. De overvejende frisiske Byer (med over 66 pCt. frisiske Navne) vare alle sammen Byer med Marskjorder og som oftest byggede i selve Sammenstødslinjen mellem Gøs og Marsk. Dertil hører Rantrum, Mildsted og Horsted i Mildsted Sogn[1]), Skobøl og Hatsted Sogne, alle de foran opførte Friserbyer i Breklumafsnittet og desuden Horne, Bordlum, Munkebøl, Bargum, Søholm, Stedsand, Øster- og Vestersnattebøl samt Aventoft.

Byer med mellem 60—40 pCt. frisiske Navne vare: Østerhusum, Arnshøft, Bomsted, Threlstrup, Breklum, Ridderup, Dørpum, Folsted, Høgel, Goldelund, Enge, Klintum, Klægsbøl By og Ubjerg By.

Østen for den sidst anførte Byrække har det frisiske

Arnfjolde og Skobøl 1548, altsaa fra en dansk og en overvejende frisisk By.

Arnfjolde.	Skobøl.
Jurgenn Lassenn	Volquart Aggissenn
Hanns Lassenn	Hanns Wolberssenn
Laurens Kalliessen	Volquart Nompnessenn
Laurens Jonss(en?)	Ludde Carstenssenn
Peter Jennssen	Hume Luddessenn
Johann Hanssenn	Siberick Ingwersz
Hans Albertssenn	Joenn Harrinck
Jenns Tamssenn	Knut Toipssenn
Süder Broder Peterssenn	Hanns Martenssenn
Dirck Tamssenn	Frede Peterssenn
Norder Broder Peterssenn	Joenn Saxenn
Johann Peterssenn	Bo Hanssenn
Jons Hanssenns Kinder.	Anne Hunnens
	Sax Herdingessenn.

[1]) Jeg udelader Købstæderne Husum og Bredsted af denne Oversigt, da Navnene her allerede ere kosmopolitiske. Olderup Sogn tilhørte Adelen og findes derfor ikke i Skattelisterne.

Element kun ringe ethnografisk Betydning. I Gøsherredernes øvrige Byer optræde de kun ganske spredte og enkeltvis, i Viesherred træffes ligeledes enkelte frisiske Indflyttere, særlig i Lindaa, Hørup og Mejen; derimod ere de noget talrigere i Kærherred. I alle dette Herreds Sogne findes frisiske Skatteydere omkring Aar 1500: I Læk By 7 af 34, i Medelby Sogn 3 af 49, i Ladelund 5 af 35, i Karlum 7 af 40, i Brarup 7 af 70, i Humtrup 4 af 41 og i Sønder Lygum 7 af 70. Noget lignende er Tilfældet i Møgeltønder Sogn og i den Del af Højer Sogn, der kaldes Ved Aaen, hvor der fandtes 8 af 26. — Jeg formoder, at det er denne svage frisiske Indvandring i Kærherred, som har givet Danckwerth Anledning til at betragte det som helt frisisk.

Hermed har jeg omskrevet Nordfrisernes ethnografiske Udbredningsfelt ved Middelalderens Slutning (idet jeg mener ganske at kunne se bort fra deres Indvandring i Flensborg), og de naaede Resultater ere følgende:

1. Det frisiske Navnestof optræder med størst Oprindelighed paa Øerne og da særlig paa det gamle Nordstrand med Halligerne, mindre oprindeligt i Ejdersted, hvor det allerede er isprængt med saxiske Elementer, eller i Bøking- og Wiedingherred, hvor Bastardformer og Danismer gøre sig stærkt gældende; paa selve Fastlandsgøsen findes ingensteds noget rent frisisk Navnestof. — Disse Forskelligheder hvile paa ethnografiske Forhold, særlig paa den større eller mindre Indblanding af danske og saxiske Elementer. Øfriserne ere de mest ublandede, Sysselfriserne de mest blandede, og det er højst interessant, at moderne Iagttagere anthropologisk komme til samme Slutning. Th. Siebs siger: „Hvad

endelig Forskellen mellem Ø- og Fastlandfrisernes Ydre angaar, da have netop de første — i mine Øjne — det ægte frisiske Præg, saaledes som vi kende det fra de øst- og vestfrisiske Øer: de ere ikke høje, men brede og kraftige, deres Haar- og Hudfarve er mørk, Øjnene blaa. De paafaldende lange og slanke Skikkelser, som ofte træffes paa Fastlandet, den lyse Hudfarve og det lysblonde Haar repræsenterer det jydske Elements stærke Indflydelse“ [1]).

II. Ved Middelalderens Slutning findes ingen paavislig ethnografisk Skellinje mellem Danskere og Frisere. Fra de foranliggende Øer have de sidste sat sig fast først langs den ubenyttede Fastlandsmarsk, hvor de have bygget en Række Byer langs Gøsranden, og derefter ved Indflytning arbejdet sig langsomt frem særlig i nordøstlig Retning i Nørregøs- og Kærherred, hvor Jordbundsforholdene synes at have tiltalt dem. Som et svagt og i ethnografisk Henseende betydningsløst Bølgeslag spores denne Emigration (ved Giftermaal, Gaardkøb o. s. v.) til Fjolde, Hjoldelund, N. Haksted og Medelby Sogne og i nordlig Retning til Møgeltønder og Højer. — I det hele og store er der kun ringe Forskel mellem da og nu. De blivende Forhold ere alt bragte til Veje med det 15de Aarhundrede, og her som i de øvrige af Hertugdømmets Grænseegne se vi, at Bebyggelsen, Kolo-

---

[1]) Th. Siebs: Zur Geschichte d. Engl.-Fries. Sprache. S. 26. Jeg henviser ligeledes til Dr. Meisner: Die Körpergrösse der Wehrpflichtigen im Gebiete der Unterelbe, Archiv f. Anthropologie. XVIII. S. 124—30, der dog uheldigvis forfalder til en Række ethnografisk-politiske Kandestøberier.

nisationen, de holdbare ethnografiske Aflejringer tilhøre det 12te til 14de Aarhundrede.

III. Disse Resultater have megen Betydning for den rette Opfattelse af Sprogforholdene i Vestslesvig. Det danske Sprog er indigent lige til Gestranden, og kun ved den Vanrøgt og de ugunstige Forhold, som Regeringerne igennem 7 Aarhundreder have budt det, er det lykkedes Friserne at paatrykke denne Egn et sprogligt-germansk Præg. Igennem disse mange Aarhundreder maa der have fundet en sej, om maaske end temmelig ubevidst Sprogkamp Sted mellem de to Folkeelementer, thi kun derigennem er det forklarligt, at Byer som Ubjerg, Bosbøl og Klægsbøl have kunnet hævde det oprindelige Modersmaal lige over for den stærke frisiske Indvandring. Naar Danckwerth 1652 betegner Gestfriserne som „trilingues“, naar Superintendent Adler 1811 indberetter, at der tales Dansk i Drellsdorf, naar Amtmand Levetzow samme Aar siger, at af Bredsted Amts 9 Sogne tales Frisisk i de 7, „doch sehr mit dänisch untermischt“, naar J. A. Petersen, K. J. Clement o. a. meddele, at Byerne Dørpum, Høgel og Lütjenholm endnu i dette Aarhundredes Midte sprogligt set vare blandet dansk-frisiske, ja, naar J. G. C. Adler 1891 oplyser, at der i Høgel endnu findes 6 dansktalende Familier[1], — saa stemmer alt dette jo ikke alene nøje overens med den ovenfor givne Fremstilling, men vi se deri tillige et nyt Vidnes-

[1]) Allen II. S. 76. — J. A. Petersen: Wanderungen durch die Herzogthümer. III. S. 457. — K. J. Clement: Das wahre Verhältnis der süderjüt. National. u. Sprache. Hamburg 1849. — Zeitschrift etc. 1891. S. 95.

byrd om, med hvilken Sejhed Befolkningen holder fast paa Sprog og Nationalitet.

IV. Vi kunne nu forstaa, hvorfor der ikke er taget det mindste Hensyn til disse Fastlandsfrisere ved Landets ældste administrative Inddeling. De vare der slet ikke, da Syssel-, Herreds- og Sogneskellene droges, og da de endelig indfandt sig, kom de kun som taalte fremmede, der maatte indordne sig under Landets bestaaende Forhold. Derfra og derfra alene hidrører den retslige og fiskale Forskel mellem Fastlands- (Syssel-) og Ø- (Konge-) Friserne i Middelalderen. Fastlandets Frisere vare Frisere i Danelagen, „Frisones de lege Danica", som Slesvigs gamle Stadsret (omkring Aar 1200)[1], med et heldigt valgt og slaaende Udtryk betegner dem, d. v. s. de vare fremmede Indvandrere i alt bestaaende danske Retskredse.

Saavidt ere vi altsaa naaede, og, som jeg tror, med fuldgod Sikkerhed. Men kunne vi naa videre? Er det muligt at føre Bevis for, at ogsaa Udlandsfriserne, Strandfriserne, Kongefriserne, d. e. den frisiske Befolkning i Ejdersted, i Bøking og Horsbølherred og paa Øerne, ere Indvandrere fra en ligeledes forholdsvis sen Tid?[2])

[1]) Thorsen: Slesvigske Stadsretter. S. 11. Om den ældre Opfattelse af disse Forhold se navnlig A. D. Jørgensen: Utland (Friselagen) i Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen. 1871. S. 37.

[2]) Literatur: Dr. V. Langhans: Ueber den Ursprung der Nordfriesen. Wien 1879. Jeg har laant nogle af de følgende Argumentationer fra denne Forfatter. — Kruse: Ueber den Ursprung der Friesen auf der Westküste Schleswigs. Provincial-Berichte

For at afgøre dette Spørgsmaal kunne vi følge den hidtil anvendte Fremgangsmaade og først se paa Landets ældre Navne. Det første Navn, Historieskriverne give os paa disse Vesterhavsøer som Helhed, er Saxo's Frisia minor. I og for sig er dette meget betegnende og passer fuldstændig ind i vor Tankegang, da det jo bestemt antyder en Kolonisation fra et større Frisland, men uheldigvis er der den Fejl ved det, at det er et Bognavn, at det er af ren og skær literær Oprindelse og dannet med Saxo's klassiske Forbilleder for Øje. Efter Saxo benyttes det vel vedvarende af lærde Mænd lige ned til det 17de Aarhundrede, men det kan ikke bevises, at Nordfriserne selv — før de kom under Paavirkning af den lærde Literatur — have betjent sig af dette Navn for deres Land. Vi kunne derfor vel ikke sige andet, end at Navnet Frisia minor er meget betegnende for Saxo's Opfattelse af Spørgsmaalet, men at det forøvrigt vilde være ganske urigtigt at tillægge det nogen videre Betydning eller argumentere ud fra denne Betegnelse [1]).

Helt anderledes forholder det sig med det andet samtidige Navn paa Landet. I et latinsk Dokument fra 1187 kaldes det Utlandia [2]), i Slesvigs gamle, paa Latin

---

1793. 2. B. — Th. Siebs, anf. St. — A. D. Jørgensen, anf. St. — Michelsen: Nordfriesland im Mittelalter. Schleswig 1828. — Heimreich, anf. St. — Cypræi Annal.

[1]) Frisia minor forekommer i Petri Olai Chron.: „Principium regni Danici est Jutia ..... Huic Frisia minor adjacet.“ S. r. D. I. 76. Ligeledes hos Heinrich Rantzau, hos Heimrich o. a. St. Westphalen: Mon. inedit. I. 71; IV. 1486. Navnet er øjensynlig laant hos Saxo.

[2]) In Utlandia in tribus navigiis juxta Ederam, scilicet Tunninghæret, Gerthinghæret, Holmbohæret. Thorkelin: Diplom. Arna-Magn. I. 60.

skrevne Stadsret (fra c. 1200) møde vi atter dette Navn. og under Formen Utland gentages det i Kong Valdemars Jordebog[1]), ligesom det lidt senere (1261) benyttes af selve den frisiske Befolkning[2]), hvorfor vi ikke kunne være i Tvivl om her at have Provinsens gamle Navn foran os. Ordet „Utland" forekommer ret hyppigt i de samtidige danske Provinslove og betegner den uopdyrkede Del af Bymarken i Modsætning til Vangen og Hustoften. Utlandia er altsaa Udland, hvorfor Michelsen ogsaa gengiver det paa Tysk ved „Aussenland". Navnet er dannet i Analogi med Udhus, ɔ: den ubeboede Del af Huset, Udmark, ɔ: den uopdyrkede Del af Bymarken (sml. Udmark (Ohrfeld) i Angel), Udland, den ubeboede Del af Landet, altsaa de lave Sump- og Marskstrækninger, der som ubeboede faldt uden for Syssel- og Herredsinddelingen, — det ubebyggede Statsoverdrev i Vestslesvig. Et Navn som Udland kan kun opstaa ved et tilstedeværende Modsætningsforhold, her Modsætningen mellem den bebyggede Gøs og de mennesketomme Marskøer; det maa være „Udland" til noget. Betegnelsen kan derfor umuligt stamme fra Friserne, thi

[1]) Kong Valdemars Jordebog. O. Nielsens Udg. S. 18.

[2]) Hamburg. Urkund. I. S. 538. — P. Hasse: Regest. u. Urkunden. II. S. 97. -- Michelsen, anf. St. S. 52 flg. -- Se ogsaa S. r. D. VII. S. 264: „Causa et occasione terre dicte Judland, Gottorp.... Alsen et Frisonice heredes et Uthland." Herhen hører maaske ogsaa Helmolds Beretning om Friserne: „qui habitabant Juthlandie", der, som A. D. Jørgensen antyder, kan være en Læsefejl for Utlandie. — Se ligeledes Statsb Magaz. IX. S. 700 og yngre nordfrisiske Skrifter. — Om „Utland" som dansk Lovord se: Skaanske Lov. Thorsens Udg. S. 15, 22, 23. „þa ma han uita alt utlændæt til husætoftæn æræ til giald." — „Skiftæ börn æftær faþur sin husætoftær ællær utiorþ." Ligeledes Valdemars Sæll. Lov. Thorsens Udg. S. 50—51. „Sæl man burt sit utlændæ".

deres Hjem, hvad enten de ere indigene eller ej, hvad enten de have boet i det i 1000 eller i 100 Aar, er og bliver for dem deres Hjemland, deres Indland. Navnet maa stamme fra Danskerne, og i selve Ordet have vi altsaa en bestemt Erindring om, at denne Del af Sønderjylland engang har henligget som ubebygget, „øde" Land, som Udland til den bebyggede Gøs, og dette kan ikke ligge længere tilbage, end at Overleveringen omkring Aar 1200 — altsaa i en Tid, da man kun havde lidet skriftligt at støtte sig til — saavel hos Landets Administration som hos Egnens Beboere kunde holde sig levende selv under højst ændrede Forhold.

Og dette er slet ikke noget løst Paahit af mig eller en Tolkning, der er lavet for Tilfældet. Øfrisernes statsretlige Stilling gennem hele Middelalderen er jo netop bestemt af, at de kom til at bygge og bo i et saadant Udland eller i Almindinger, der efter gammel dansk Ret vare Konunglev; derved kom de i en særlig Stilling til Kongen og Kronen og kaldtes Kongens Frisere i Modsætning til Friserne i Syslerne, der tilhørte Hertugdømmet, ɔ: Staten. Derfor kunde Kongen give dem visse Friheder og tillade, at de ordnede deres Retsforhold efter eget Tykke og egne Love, og paa ganske naturlig Maade opstaar Forskellen mellem Syssel- og Udlandsfrisernes statsretlige Stilling. At ville søge Oprindelsen til denne Forskel i en Erobring er for det første ganske unødvendigt og for det andet lige saa ubevisligt[1]).

[1]) O. Nielsen, anf. St. S. 126. Anm. 6: „Foran .... findes Afgift af alle Herreder i „Utland" opført som Kongens Indtægt, og da disse ere betydelig større end i Alm. ved de andre Herreder, ses det, at dette er Herredernes almindelige Afgifter,

Men det allermest betegnende ved denne Sag er dog, at selve Friserne have accepteret Navnet. De kalde sig 1261[1]) „Frisones in Utlandia constituti", og i Middelalderens senere Skrifter dukker Navnet gentagne Gange frem paany; men deri ligger jo, at Friserne have sat sig i Besiddelse af Landet netop som et dansk Udland, at Navnet allerede paa et tidligt Tidspunkt havde faaet saa sikker Borgerret i den offentlige Bevidsthed, at selve Frisernes Kolonisation og deres Bestræbelser efter at danne et nationalt Navn ikke formaaede at fortrænge det igennem Aarhundreder.

I Navnet Udland have vi altsaa et sikkert Bevis for, at den frisiske Indvandring er langt yngre end den ældgamle danske Bebyggelse af Gestranden, ja endogsaa for, at denne Indvandring ikke kan falde ret mange Slægtled forud for den slesvigske Stadsrets Affattelsestid.

Middelalderens øvrige Betegnelser paa Landet ere ligesaa karakterløse og ufrisiske. Det kaldes Strand og Beboerne Strandfriserne[2]), Navne, der ligesaa sikkert

---

der opregnes til Forskel fra det øvrige Land, fordi de forholde sig paa en egen Maade som Kronens Indtægt, medens Skatterne i det øvrige Land afveksle. Da Frisland engang i Tiden maa være erobret, er der sandsynligvis paalagt det en bestemt Skat." I sin Opfattelse støtter O. Nielsen sig hovedsagelig til A. D. Jørgensens oftnævnte Afhandling.

[1]) P. Hasse: Regesten und Urkunden. II. S. 97.

[2]) Annal. Hamburg. 1252: Item Abel rex Danorum die apostolorum Petri et Pauli turpissimis a Strantfresis rusticis occisus est. Ligeledes Albert af Stade. Mon. Germ. Scr. XVI. S. 373. Die apostolorum P. et P. rex Danorum Abel Strantfresones ab insolentia eorum volens compescere inopinata morte ab eis est occisus. — Derefter i Chronik d. nordelbischen Sassen. Ed. Lappenberg S. 85. Anno 1250 do wart Koning

have deres Rod i det danske Sprog[1]). I Modsætning til Syslerne kaldes det Herrederne, de frisiske Herreder[2]), det danske Frisland, Frisland i Danmark, den frisiske Provins eller simpelthen Frisland. Skribenterne vakle frem og tilbage imellem alle disse Betegnelser, og af Kong Erik af Pommerns store Proces om Sønderjylland 1424 ser man ret, hvor vanskeligt de enkelte Vidner have ved at betegne Landet. Ja selv Landets nuværende Navn fremkommer i Literaturen første Gang fra dansk Side, idet Biskoppen af Odense 1424 i den nævnte Proces kalder Landet Frisia borealis[3]). Dette Navn grebes senere af Paul Cypræus[4]), af Danckwerth og Heimreich, og det er først med hans Ernewerte Nordfres. Chronik 1668, at Navnet Nordfrisland for Alvor bryder igennem og holder sig i den følgende Tid, men selv dette er altsaa ligesaa fuldt et Bognavn som Frisia minor, og den frisiske Folkebevidsthed har saaledes ikke formaaet at skabe et originalt eller oprindeligt Navn for Land og Folk.

Hos et gammelt indfødt Folk vil man forgæves søge

Abel doet geslagen uan den Stranturesen, den slimmen buren. Ogsaa hos senere Forfattere forekommer Navnet.

1) Saaledes opfattes ogsaa Navnet af Johannes Petreius, Præst paa Nordstrand i det 16. Aarhundrede. „Die Dänen nöhmen fast alle Oerter an dem Rande des Meers, Strandt, wie denn etzliche sondere Oerter davon benöhmet als: Mohrstrandt, Wiedrichstrandt, Nordstrandt“ osv. Camerer II. S. 737.

2) S. r. D. VII. S. 264. Alsen et Frisonice heredes. S. 341: Et multis provinciis Frisonicis, que dicuntur Herden. S. 373: Dat Land Eyderstede mid anderen vreschen Herden. S. 397: Provincia Fricie, Herden vulgariter nominata, etc.

3) S. r. D. VII. S. 406.

4) P. Cypræus: De Saxonum Cimbrorum origine, nomine, sedibus. 1622.

efter en saadan Fattigdom, og den kan kun forklares af, at de ere Indvandrere, og det endog sene Indvandrere. Af deres Historie se vi, at de ingensinde have været i Besiddelse af politisk Selvstændighed eller havt nogen selvstændig Statsform. Dette er med stor Styrke paavist af A. D. Jørgensen i hans oftnævnte Afhandling, ja de have end ikke kendt til Folkesamfølelse, og trods højtravende Talemaader („lewwer duad üs slaaw") har det, som Dr. V. Langhans rigtig bemærker, til alle Tider været dem temmelig ligegyldigt, hvilken Herre de tjente, naar han kun skaanede deres Pengekasse[1]). Fra de ældste Tider have de levet afsondrede i Smaagrupper, i Klaner; bag Vaddestrømmene og Digerne har hver Gruppe for sig ført sit eget Liv, optaget udelukkende af Erhvervsinteresser, og saa isolerede, at den ene næppe forstod den andens Maal, ja netop paa Grund af denne sproglige Forskellighed mene Nutidens Sproggranskere jo endog at kunne paavise deres forskellige Hjem hinsides Vesterhavet før Udvandringen[2]).

---

[1]) V. Langhans, anf. St. S. 43. „Ein eigenthümlicher Zug politischer Gleichgiltigkeit geht durch's Volk, und sie tragen der Dänen und der Herzöge Herrschaft ohne Widerwillen und ohne Sympathien wie heute die der Hohenzollern. Den Fürsten beurtheilen sie blos nach der Höhe der Steuern und der materiellen Lasten." Deres Oprør imod Kong Abel fremkaldtes ligeledes ved nye Skattepaalæg. — Sammenlign dog hermed Brevet fra 1261 og Udtrykket „Cummunitas nostra".

[2]) Th. Siebs, anf. St. S. 25. „Die Einwanderung der Friesen nach Schleswig mag im 9. Jahrh. geschehen sein; wenigstens widerspricht die Sprachentwicklung den Anhalspunkten, welche Langhans angeführt, nicht. Da zu vermuten ist, dass Inselfriesen die Besiedler von Sild, Amrum-Föhr und Helgoland

Men hvad her er udviklet, stemmer nøjagtig med vor ældste Historieskrivers Opfattelse og Vidnesbyrd. Det bekendte Sted i Saxo's fjortende Bog er bygget over samme Tankegang. Han gaar ud fra, at engang var dette Frisland ubeboet, det var et „Udland", men da, siger han, „kom hertil en Gren af det store frisiske Folk, hvorom Sprogets og Navnets Fællesskab bære Vidnesbyrd; de søgte ny Bopæle og fandt tilfældig denne lave og sumpede Egn, som de fæstnede ved ihærdigt Arbejde. Dernæst begyndte Provinsen at blive styret af vore Konger." (Hos a Frisonum gente conditos nominis et linguae societas testimonio est. Quibus novas quaerentibus sedes ea forte tellus obvenit, quam palustrem primum ac humidam longo duravere cultu. Administratio deinde provinciæ sub nostris regibus esse coepit.)

De moderne Historieskrivere gaa sikkert altfor let henover dette Sted, de betragte Saxo's Udsagn blot som en subjektiv Formodning, som en af hans mange „ethnografiske Meninger, der intet Værd have, fordi de gaa ud fra aldeles vilkaarlige og tilfældige Forudsætninger" [1]). Det forekommer mig imidlertid som i højeste Grad

---

waren. Festlandsfriesen aber die Westküste Schleswigs coloniscirt haben; da ferner die Sprache der nordfries. Inseln dem wangeroogischen Dialecte, das Nordfriesische des Festlandes dem emsfriesischen (saterländischen) besonders nahe verwant ist, so könnte möglicher Weise der Hunsego, Fivelgo oder Emsgo und die Insel Bant als alte Heimat gedacht werden. Es ist das jedoch nur eine Vermutung." Se ogsaa H. Möller: Das altenglische Volksepos. Kiel. 1883.

[1]) A. D. Jørgensen, anf. St. S. 48. Se ogsaa Waitz: Nordalb. Studien I.

mærkværdigt, at en fordomsfri Nutidskritik nøjagtig maa falde sammen med Saxo's Opfattelse. Og endelig fremtræder Hovedsagen i hans Meddelelse jo slet ikke som en Formodning, han er vis paa, at de ere Invandrere, kun om Grunden til denne Indvandring netop i Sønderjylland udtaler han sig mindre bestemt. — Vi tør vel være berettigede til at opfatte Saxo's Ord som et sikkert Vidne om, at Friserne i danske ledende Kredse omkring Aar 1200 betragtedes som Indvandrere.

Fra Saxo kunne vi forfølge Friserne endnu henimod et Hundrede Aar tilbage i Tiden. Helmold, der skrev omkring Aarene 1163—72, kalder dem blot: „Frisones, qui habitabant Juthlandie", og fra Kong Niels' Dage, fra Tiden kort før Knud Lavard blev Hertug i Sønderjylland, altsaa fra Tiaaret 1105—15, have vi to Vidnesbyrd om deres Nærværelse i Landet. Saxo[1]) fortæller, at i denne lovløse Tid rasede Frisere, Holtsatere og Ditmarskere værst af alle, og kunde de ikke faa fat i de ulykkelige Beboeres Gods paa anden Maade, trængte de gennem underjordiske Gange ind i Husene; medens derimod Forfatteren af Hertug Knuds Levned[2]) meddeler, at Kong Niels ikke kunde opholde sig i Slesvig uden Frisernes Beskyttelse. Med disse to Udtalelser gøre Friserne deres Entré i vor Historie, og det har ikke været muligt for Videnskabsmændene at rime to tilsyneladende saa modstridende Udsagn sammen, hvorfor det sædvanlig

[1]) Saxo S. 621—22.

[2]) Vita Kanuti duc. II. Ibi erat tempore illo pro defectu iuris et iusticie tam assiduus Sclavorum incursus, quod ipse rex. nisi munitus Frisonum presidio, illic pernoctare non potuit. Se A. D. Jørgensen, anf. St. S. 49—50. H. Olrik: Knud Lavards Liv og Gærning. Kbhvn. 1888. S. 76, 82.

gaar ud over Saxo. I mine Øjne er det dobbelte Anslag den naturligste Ting af Verden og derfor i højeste Grad karakteristisk. Som Kolonister paa Kongens Almindinger stode de i et afhængigt Taknemmelighedsforhold til ham og flokkedes som Livvagt omkring ham i Slesvig; som haardhændede og jordgriske Indvandrere stode de i medfødt Opposition til den danske Urbefolkning[1]), og i en lovløs Tid gik dette over til Haandgribeligheder. Andet og mere er der ikke fortalt i de to Kilder, og i deres Udsagn ser jeg ligeledes et Vidnesbyrd om, at vi nu stærkt have nærmet os det Tidspunkt, da en frisisk Indvandring i større Stil til Sønderjylland har fundet Sted.

Med Tiaaret 1105—15 forsvinder ethvert Spor af Nordfriserne af vor Historie. I vore ældre Kilder findes ikke en Stavelse, som uden Tvang og haartrukne Fortolkninger kan tydes paa dem. Netop fordi Friserne vare det eneste fremmede Folkeelement indenfor Rigsgrænsen, netop fordi de — hvis de ere indigene — baade maatte erobres og kristnes fra Hedeby af, ser dette højst paafaldende ud; men vor Forbavselse stiger, naar vi erindre, at Adam af Bremen, der skrev umiddelbart før 1075, ikke alene ikke kender dem, men endog ligefrem fornegter dem. Netop hos Adam skulde vi vente at finde dem omtalte. Han var nøje kendt

---

[1]) Prof. Detlefsen berører et ganske lignende Træk fra den holstenske Marsk, naar han siger (I. S. 245): Die Kremper Marschbauern mögen sich noch längere Zeit ihren Nachbarn überlegen gefühlt haben, und daraus wie aus ihrem nahen Verhältnis zum Grafenhause, das sie ins Land gerufen zu haben scheint, wird es sich erklären, wenn wir sie im Beginn des 14. Jahrhunderts sogar im kriegerischen Gegensatz zu den übrigen Elbmarschen finden.

med Vestfriserne, der delvis hørte til Bremens Bispestol. og han taler vidt og bredt om Frisernes Folk; han havde været i Hedeby, han havde rejst igennem Sønderjylland, han havde søgt Oplysning om Danernes Folk og Land hos Kong Sven Estridsøn, der fra sine Søtogter ligeledes var kendt med Storfriserne hinsides Havet, men ikke des mindre gentager han Alcuins Ord[1]), at Helgoland ligger imellem Danernes og Frisernes Grænse: „(insula) quae sita est in confinio Danorum et Fresonum", ja, han siger endogsaa udtrykkeligt, at Danerne bo lige til det frisiske eller britanniske Hav i Modsætning til Friserne. der bo paa dette Havs Sydside[2]). Adam siger altsaa netop det, jeg i denne Afhandling har sat mig til Maal at bevise.

Det er altsaa for lidt at sige, at Adam ikke vidner om Friserne, han vidner imod dem. Jeg betragter hans Udtalelser som en Bom, ingen Forskning kan komme forbi, og man kan have hvilken Opfattelse man vil af det vanskelige Sted hos ham om Harald Blaatands Love. men om Nordfriserne kan han ikke have talt, thi saa kunde han umulig have skrevet de ovenfor anførte Sætninger[3]).

---

[1]) Pertz VII. S. 369, 372. Herhen hører ogsaa Stedet: „Sunt et aliae insulae contra Fresiam et Daniam, sed nulla earum tam memorabilis", der viser, at Adam har haft geografisk Kundskab om Kystlandet.

[2]) P. W. Christensens Oversættelse af Adam S. 183: Mod Vest omslynger (det britiske Hav) Britanien, imod Syd strejfer det Friserne tilligemed de Saxer, der høre til vort Stift Hamborg. Dets Omgivelser henimod Sols Opgang ere Danskerne, Udløbet af det baltiske Hav og Nordmændene.

[3]) Se derom Paludan Müller: Harald Blaatands Lovgivning. Program fra Odense Skole. 1832. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirke II, Tillæg VII. — De Tilknytningspunkter, Langhans so-

Hvis vi altsaa vilde lade os vejlede af Historiens Vidnesbyrd, maatte vi komme til den Slutning, at Friserne ere indvandrede i Slesvig i den sidste Halvdel af det 11. Aarhundrede, eller at de, da en saadan Emigration selvfølgelig er sket gradvis og i Hold, først paa dette sene Tidspunkt ere komne tilstede i saa stort Antal, at de have kunnet udøve nogen Indflydelse paa Landets almindelige Forhold og gøre sig historisk bemærkede. Denne Opfattelse er kommen frem før, særlig hos ældre Forfattere, ja gamle Heimreich siger endog med en vis Iver, at de tage meget fejl, som tro sligt. Som vi have set, strider denne Antagelse ikke imod Landets Bebyggelse og Stednavne, imod Frisernes egen Tradition eller imod de historiske Textsteder; men er det muligt ad andre Veje at styrke og begrunde den?

Den ældre Opfattelse af Friserne som det slesvigske Kystlands Urbeboere hviler hovedsagelig paa Theorien om, at hele Vesterhavskysten fra Rhin til Vidaa oprindelig har været beboet af Frisere, lidt efter lidt for-

---

ger i Annalernes Beretning om Normannerhøvdingen Roriks Besiddelse af Landet mellem Havet og Ejderen (som efter hans Mening skal være Nordfrisland), om Vesterfold og i Jordebogens Væstæn Land, der ligeledes, men uden al Hjemmel, fortolkes som Frisland, ere forlængst tilbageviste af nordiske Historieskrivere. Endnu bliver kun tilbage Stedet i Translatio S. Alexandri (Pertz II. 677): Est enim gens in partibus nostri regni Saxonum scilicet et Fresonum commixta in confinibus Nordmanorum et Obodritorum sita. Men dels er Stedets Ægthed ikke hævet over Tvivl, dels er det ganske vilkaarligt af Zeuss og Waitz at henlægge dette Blandingsfolk til Holsten, endsige da til Sønderjylland.

trængte af Saxere. Men denne Theori er først fremstaaet i det ganske kritikløse 17. Aarhundrede og er næppe ældre end den frisiske Forfatter Ubbo Emmius, der endnu skrev 1636[1]), og hans Paastande vilde tilmed have været ganske virkningsløse, hvis de ikke i dette Aarhundrede vare blevne grebne af de slesvigholstenske Forfattere N. Falck[2]), Michelsen[3]), K. Müllenhoff[4]) og Waitz[5]) for at begrunde deres chauvinistiske Opfattelse af Hertugdømmets ældre ethnografiske Forhold.

Hos de romerske Forfattere er aldrig Tale om andre Frisere end Øst- og Vestfrisere, og efter at Dr. E. Jessen i sine Undersøgelser har rammet en forsvarlig Pæl igennem Tacitus' og Ptolomæus' gamle Folkenavne paa Halvøen, vilde det kun være Tidsspilde at beskæftige sig med disse Gaader eller med H. Møller at ville henlægge Avionerne, hvis Sæde er ganske ubekendt, til disse Egne og gaa ud fra deres ethnografiske Samhørighed med Nordfriserne, en Opfattelse, der aldrig kan blive andet end den dristigste Hypothese. — Først med Karolingertiden falder Historiens Dagslys ind over Kystlandene mellem Ems og Ejder, men ingensteds (med Undtagelse af den ovennævnte Translatio S. Alexandri) vil man finde Friserne

[1]) Emmius, Ubbo: Rerum frisicarum historia. Lugd. Bat. 1616.
[2]) N. Falck: Handbuch d. schlesw.-holst. Privatrechts I § 80.
[3]) Michelsen, anf. St.
[4]) Nordalbing. Studien. I. S. 111—74.
[5]) Nordalb. Studien. I. S. 1. Anm. 2 og S. 10. „Man hat die Friesen für spätere Einwanderer gehalten, doch weis die Geschichte dafür kein Zeugnis und viel wahrscheinlicher ist es, dass sie hier seit alten Zeiten angesessen waren. Fast um den ganzen Rand der Nordsee zog sich friesische oder nahverwandte Bevölkerung hin." Som det ses, savnes her endog ethvert Forsøg paa at bevise Opfattelsens Rigtighed.

omtalte som bosatte i disse Egne. Annalerne, Adam af Bremen og alle øvrige Kildeskrifter saavel som Landenes ældste Stednavne bevise, at ved vor Histories Begyndelse boede Saxerne lige til Havet baade i Hannover og Holsten, og en umiddelbar Kolonisation fra Ems over Hadeln og Ditmarsken til Vidaa kan altsaa ikke have fundet Sted.

Dette er allerede noget, men vi kunne gaa endnu et Skridt videre. I de allersidste Aar have en Række historisk-topografiske Undersøgelser, særlig af Dr. E. O. Schulze[1]) i Breslau og Prof. D. Detlefsen[2]) i Glückstadt, godtgjort, at alle de hollandsk-frisiske Elementer, som i den senere Middelalder træffes langs Wesers nedre Løb, i Hadellandet, i Kedhingen og Altes Land, paa Elbøerne, i Haseldorfer, Wilster, Crempe og Breitenburger Marsk i Holsten, ja vel endog i Ditmarsken, udelukkende skyldes en hollandsk-frisisk Indvandring i det 12. Aarhundrede, og med disse fulgte tillige den ingeniørmæssige Inddigning, Afvanding og Kultivering af Nordtysklands Marskegne. Vi kende ikke Grunden til denne Masseudvandring fra Zuidersøens Bredder; det er muligt, at den, som Detlefsen formoder, er fremkaldt ved Oversvømmelser eller af de Feudalstridigheder, der i Slutningen af det 11. Aarhundrede hjemsøgte Landet[3]); vi vide kun, at der i det mindste fra Aar 1100 bredte sig en hollandsk

---

[1]) Niederländische Siedelungen in den Marschen an der unteren Weser und Elbe im 12. u. 13. Jahrhundert. Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen. Jahrg. 1889. S. 1—105.

[2]) Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. Glückstadt. 1891—92. I, særlig Kap. XIII: Niedersachsen und Holländer in den Elbmarschen. Sml. A. v. Wersebe: Ueber die Niederl. Colonien im nördl. Teutschland. Hannover 1815—16.

[3]) Vrije Fries XIV. S. 381 flg.

Udvandrerstrøm ud over Nordtyskland til alle mulige Marsklande og til de ved Venderkampene affolkede Egne i det indre. Hos den samtidige Helmold vil man finde flere Vidnesbyrd om denne Bevægelse. Saaledes fortæller han, at da Grev Adolf af Holsten omkring Aar 1143 var kommen i Besiddelse af Vagirien, som var menneskelomt, sendte han „Bud ud i alle Lande, nemlig i Flandrien og Hollandien, til Trajektum, Westfalen og Fresien for at lade sige, at alle, der savnede dyrkelig Jord, skulde indfinde sig med deres Husstand. .... Paa dette Opraab satte en talløs Skare af forskellige Folkeslag sig i Bevægelse, tog deres Husstand og rørlige Gods med sig og indfandt sig hos Grev Adolf i Vagirernes Land for at komme i Besiddelse af den Jord, som han havde givet dem Løfte paa. .... I Darguneland kom Westfaler til at bo, i Utineland Hollandrere og i Susle Fresere“ [1]), og lidt senere meddeler han, i Anledning af Venderfyrsten Niklots Overfald 1147, at denne Fresernybygd Süssel i Vagrien talte over 400 Mandspersoner.

Her interessere vi os dog særlig for den hollandsk-frisiske Kolonisation i Marsklandene. 1106 erhvervede hollandske Emigranter fra Utrecht Stift paa denne Side Rhinen, altsaa fra Omegnen af Zuidersøen, betydelige Mose- og Marskstrækninger omkring Bremen, 1123 ere

---

[1]) Helmold 1. C. 56. 57. 64. P. Kierkegaards Oversættelse er benyttet. S. 145. 156. Den tapre Præst Gerlav siger her, at „af alle Indvandrere er ingen Barbarerne saa forhadte som Friserne; vi ere ret stinkende for dem.“ Se ligeledes sammested I. C 87—88 om Albert der Bärs Indkaldelse af Hollændere til Bispedømmerne Brandenburg og Havelberg. Her hedder det: „han sendte Bud til Trajektum og de Strøg, der grænse op til Renus, samt derhos til dem, der bo ved Oceanet og idelig maatte døje Overlast fra Søen.“

lignende Kolonister virksomme i den hannoveranske Elbmarsk, hvor de, i hvert Fald senere, karakteriseres som Frisere, og efter 1126 begynder en lignende Indvandring, væsentlig knyttet til Vicelins Missionsvirksomhed, i de holstenske Marskegne, og rundt omkring i Prof. Detlefsens fortrinlige og grundige Værk vil man træffe sikre Beviser for, at et betydeligt frisisk Element har deltaget i denne Kolonisation. Ifølge Neokorus og Dahlmann møde vi nogle Aartier senere Frisere fra Butjadinger Land (i Rüstringen) virksomme paa Ditmarskerøen Busum, hvorfra de, nøjagtig som i Slesvig, trænge over paa Fastlandet og slaa sig ned i Landsbyen Syderdyk, ligesom de længere sydpaa grundlægge Neukircken.

Her have vi altsaa en ny Traad, der fører os lige op til Nordfrislands Tærskel. Vi møde en almindelig hollandsk-frisisk Indvandring langs Vesterhavskysterne nøjagtig samtidig med, at vore historiske Kilder for første Gang nævne det frisiske Element i Sønderjylland. Dette Sammentræf turde dog næppe være tilfældigt. Kildernes Tavshed før og deres Tale efter den Tid faa derved en særegen og overbevisende Vægt. I alle Nabolande er det frisisk-hollandske Element kommet tilstede med det 12. Aarhundrede, og sammenholdt med alt det øvrige, turde det vel ikke være dumdristigt at antage, at den frisiske Indvandring i Danmark falder omtrent samtidig. Vi se, at Friserne, som Saxo udtrykker sig, paa denne Tid søgte sig nye Boliger; disse Sumpmennesker havde overalt hjemme, hvor Havet og Landet laa i evig Kamp med hinanden, deres Stolthed var det at fravriste Søen Kyststrækning paa Kyststrækning; „Deus mare, Friso litora fecit“ — og det turde været umuligt for dem at finde et Land, der mere faldt i deres Smag

end de sønderjydske „Utlande". Jeg antager derfor ogsaa, at netop disse ere blevne okkuperede af dem førend de tit tarvelige Mose- og Engdrag eller ligefremme Vildtnis i Nordtyskland, som de senere gave sig i Lag med. Af sproglige Grunde mener Th. Siebs[1]) at kunne fastsætte Egnen mellem Ems og Lauwers, altsaa de gamle frisiske Bygder Rüstringen, Emsgo, Fivelgo og Hunsgo, som Nordfrisernes oprindelige Hjem, og af I. ten Doornkaat Kolmann's Fortegnelse[2]) over gammelfrisiske Stednavne fra disse Bygder ses det, at der her findes en sikkert ikke tilfældig Overensstemmelse med nordfrisiske Former.

Af sikre historiske Efterretninger vide vi, at Friserne vare tilstede i Sønderjylland før Aar 1115, og at de allerede da spillede en vis Rolle i Hertugdømmets snevrere Historie, men alligevel vilde det sikkert være lige urigtigt at antage, enten at de paa een Gang, som ved eet Slag, altsaa ved en pludselig Masseindvandring havde bemægtiget sig Landet, eller at de kun ved en svag Emigration gennem flere Aarhundreder vare komne tilstede. Her som andre Steder er den hollandsk-frisiske Indvandring[3]) foregaaet holdvis, fra forskellige Egne i Moder-

---

[1]) Th. Siebs, anf. St. S. 24. „Aus der Sprache der heutigen Nordfriesen, der Insel- und Festlandsbewohner, wird sich erweisen, dass dieselben aus dem Gebiete zwischen Lauwers und Elbe, wahrscheinlich aber zwischen Lauwers und Weser nach Schleswig eingewandert sind."

[2]) Jahrbuch d. Vereins für niederdeutsche Sprachforschung XIII. 1888. S. 153.

[3]) Detlefsen, anf. St. S. 299. „Zeitlich ist die holländische Einwanderung nicht eine einmalige, rasch verlaufende, auch nicht eine durch lange Jahrzehnte oder Jahrhunderte langsam sich fortsetzende gewesen, sondern es sind, wie ich meine, mehrere

landet og med forskellige Støttepunkter og Centrer i det ny Land, noget der jo nøjagtig stemmer med Sprogforskernes Nutidsiagttagelser. Paa Gestryggen i Ejdersted, paa naturlige Forhøjninger eller ved Kunst opkastede Warfer i den øvrige Marsk kunde de første Kolonister finde et foreløbigt Værn imod Havet, men en virkelig Bebyggelse af Utlandene, en omfattende Kultivering af den sønderjydske Marsk, der var fuld af Sumpe, Mosedrag og Vaddestrømme, krævede store fælles Kræfter, rigelige Pengemidler og en for større Distrikter ensartet Arbejdsplan ved Digeværnenes Opførelse. I Ditmarskens smalle og mere sammenhængende Marskstrækninger[1]) er denne Kultivering udført af selve Landets saksiske Urbefolkning ud fra Gestranden, men af vore tidligere Undersøgelser er det klart, at den omvendte Fremgangsmaade er kommen til Anvendelse i Sønderjylland, og dette forudsætter, at større naturlige Afsnit som Ejdersted, Nordstrand, Risum Moor og Wiedingherred enkeltvis, ved et stort, fælles lokalt Arbejde, ere blevne forsynede i hvert Fald med Sommerdiger, og efter Saxo's Fremstilling har der jo næppe været noget andet Værn selv mod Slutningen af det 12. Aarhundrede[2]).

Men vi kunne endnu komme hele Sagen et Skridt nærmere ind paa Livet. Fra Kolonisationen omkring

---

Wiederholungen derselben von verschiedenem Umfange und nach verschiedenen Teilen unserer Marsch hin zu unterscheiden. Freilich sind ausführlichere Nachrichten darüber gar nicht erhalten, doch läszt sich durch Schlüsse eine gewisse Wahrscheinlichkeit erreichen."

[1]) Dr. R. Chalybæus: Geschichte Ditmarschens. 1888. S. 10 flg.

[2]) Saxo. 14. Bog.

Bremen 1106 [1]) er den afsluttede Kontrakt eller Oktroi (pactio) med Ærkebiskop Friedrich endnu bevaret, og den turde ikke være uden Betydning for Spørgsmaalet om Nordfriserne. Efter Emigranternes Begæring afstod Ærkebispen et betydeligt Landareal, der bestod af ukultiverede, sumpede og af Indbyggerne ubenyttede Strækninger omkring Bremen. Dette Areal udstykkedes i Gaarde eller „Hufen“ af nøjagtig ens Størrelse (720 Kongeroders Længde og 30 Kongeroders Brede) og overlodes Kolonisterne i Selveje, mod at de aarlig svarede Bispen en fast Afgift af hver Gaard, ydede Tiende og i gejstlig Henseende indordnedes under Stiftet. Den verdslige Retspleje overlodes derimod til deres egen Forvaltning; der oprettedes Retskredse af hvert Hundrede Gaarde, som altsaa udgjorde et Birk under egne Embedsmænd og med særegne Retsvedtægter. Aarlig skulde disse svare Bispen 2 Mark, og kun i større Retssager forbeholdt han sig Overdommermyndigheden og Andel i Bøderne, imod at Kolonisterne tillige ydede Gæsteri under hans Ophold iblandt dem.

Vi møde Rudimenter af de samme fiskale og judicielle Indretninger overalt i de fra Holland koloniserede Egne. 1368 dømtes endnu efter frisisk Ret i Elmshorn [2]) („ut dem Vreschen rechte tum Elmeshorne“), og i Wilster og Crempe Marsk bestod den saakaldte „Hollerrecht“ [3]) under folkevalgte Embedsmænd lige til 1470. da Kong Christian I ophævede den, ligesom Detlefsen

[1]) Ehmck: Brem. Urkundenb. I. n. 27. Schulze, anf. St. S. 9 flg. Detlefsen, anf. St. S. 85 flg.
[2]) Detlefsen, anf. St. S. 230—31.
[3]) Detlefsen, anf. St. S. 327.

paa mange Omraader har paavist en nøje Overensstemmelse i Skatteforhold, Selvejendom, Udstykningsret o. a. mellem Crempe og Wilster Marsk paa den ene Side og „Hollerland“ ved Bremen[1]) paa den anden Side.

Sammenligner man den ovennævnte Oktroi med Nordfrisernes ældste Rets- og Ejendomsforhold, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til den meget nøje Overensstemmelse mellem begge. Nordfriserne betalte ligeledes en fast og uforanderlig Jordrente til Kongen, de vare Selvejere, de havde intet Markfællesskab, de forvaltede selv deres Ret efter frisiske Vedtægter under folkevalgte Ombud (Frisones de lege Frysonica), og som jeg senere skal godtgøre, maa deres Retskredse have havt et Omfang, der meget nær svarer til 100 Gaarde eller Boel af den ovenfor beskrevne Størrelse. Ligeledes ydede de Kongen Bøder for Saar og Drab og vare forpligtede til Gæsteri 3 Dage om Sommeren og 3 Dage om Vinteren[2]).

[1]) Se navnlig anførte St. S. 320. Das Oding, eine unablösliche Bodenrente. S. 327. Das hollische Recht in den Marschen.

[2]) Sammenlign hermed Kong Vald.' Jordebog, Cypræus og Heimreich, anf. St. Heimreich fortæller S. 194 efter Cypræus, at Friserne vare „dem Könige to rechte nicht mede pflichtig to gevende, als von iszlichem Demt landes 3 penning, und vor einem iszlichem huse, dat dar 18 Facke lang was (dat was by den tyden en vulle husz), dat gaff en nye Torney, dat was 9 d. Lübisch, alle jahr eins. Und vor ein dodtschlag, dat dar fulle fye het, 4 mk. lötig an den König, und in de dre lande Eider., Ever. und Uthholm iszlich land ock 4 mk., und vor eine schlechte wunde börede dem Könige 1 mk. Sülvers etc. Anders en hadde de König neen bott aver de Uthlande. Ohne idt wehre dem König behoeff, se scholden ehm sin land effte sine Schlöte helpen tho wehrende.“ Om Kongens Overejendomsret til Landet se: Beschriebenes Land-Recht des Nordstrandes. Schleswig 1652. S. 70 o. a. St.

Af alle disse væsentlige Overensstemmelser turde vi være berettigede til at slutte, at den danske Konge har overladt de frisiske Indvandrere sine „Utlande" noget nær paa samme Betingelser som Ærkebisp Friedrich „das Hollerland" ved Bremen 1106. Den eneste Afvigelse, der kan paavises, er Nordfrisernes Ledingspligt, men denne hidrører jo ganske simpelt fra, at det her var en verdslig, i Bremen derimod en gejstlig Landsherre, som overlod dem Jorden. Det fortjener ligeledes at bemærkes, at en Del af Frisernes Skat i Jordebogen kaldes „Vingift", en Kategori, der ellers ikke forekommer som dansk Skattebetegnelse. Men den betyder jo netop den Sum, som den ene af to kontraherende Parter efter Overenskomst maa erlægge som Vennegave, og vi finde altsaa ogsaa her et Minde om den fiskale Oktroi, der sandsynligvis ligger til Grund for Nordfrislands Bebyggelse[1]).

Der er dog særlig et Punkt, som jeg mener her at burde dvæle lidt længere ved. Ofte og med stor Styrke har man anført den nordfrisiske Herredsinddeling som Bevis for, at Nordfriserne ere urgamle i Landet, og i hvert Fald ældre end Herredsinddelingen, der er af forhistorisk Oprindelse. Men man vil sikkert allerede have lagt Mærke til, hvorledes selv dette sidste Støttepunkt glider bort under dem. I det 12te Aarhundrede dan-

[1]) J. C. H. R. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. — Kong Vald.s Jordebog, udg. af O. Nielsen. S. 106. Anm. 10. Dr. O. Nielsen tilføjer: „Paa Grund af Frislands særlige Stilling er Vingift sandsynligvis den Afgift, som Landet skulde yde til Danmarks Konge som undertvunget Land, medens det desuden ydede den almindelige Skat." Selvfølgelig strider denne Bemærkning ganske imod min Opfattelse, og jeg kan ikke indse Nødvendigheden af en saadan Hypothese.

nedes rundt omkring i Nordtyskland hollandsk-frisiske Retskredse, der nøjagtig svare til det danske Herred, ja, paa dansk Grund sprognødvendigt maatte benævnes med dette Ord, som oprindelig jo ogsaa betyder 100 Boel eller Gaarde. Paa Grundlag af den bremiske Oktroi have forskellige tyske Lærde anstillet Beregning over, hvilket Flademaal 100 Gaarde à 730 Kongeroders Længde og 40 Roders Brede indtage, og Resultatet er, at en saadan Retskreds maa have omfattet c. 1 □ Mil Land[1]).

Sandsynligvis ere de frisiske Herreder opstaaede ved en lignende Opmaaling, og i Forhold til de danske Herreder ere de alle forsvindende smaa. Øen Føhr, der nu er 1¹/₅ □ Mil stor, dannede 2 Herreder, Nordstrand bestod af 5 Herreder, og Ejdersted, der nu omfatter 6 □ Mil, men i Middelalderen var gennemskaaret af Sumpe og Strømme, dannede 3 Herreder. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at disse Smaabirker hvile paa en ganske anden Inddelingsgrund end de store danske Herreder, hvoraf et enkelt ofte kunde have rummet det meste af Nordfrisland. Den danske Herredsinddeling er baseret paa en Optælling af Gaardbesiddere, den frisiske paa en geometrisk Opmaaling og Udstykning af det dyrkelige Areal. — Og endelig er det jo slet ikke rigtigt, at Herredsinddelingen overalt er urgammel. I andre Dele af Sønderjylland, i Afsnittet mellem Sli og Ejder, altsaa ogsaa i en ny koloniseret Egn, opstod selv i den sene Middelalder baade Krop-, Hohn-, Berg- og Risbyherred, og naar Herredsinddelingen kunde skaffe sig Indpas iblandt denne tyske Befolkning, er det vanskeligt at paastaa, at

[1]) Schulze, anf. St. S. 12 og de der anførte Kilder.

noget lignende ikke kunde ske i Nordfrisland et Par Aarhundreder tidligere.

Videre turde det for Øjeblikket ikke være muligt at komme med Spørgsmaalet. Begyndelserne unddrage sig alt for ofte vor Viden, Folkesamfundene grundlægges i det usete, og først paa et senere Udviklingstrin træder Historiens Vidnesbyrd til. Saaledes gaar det ogsaa her. Kun i den yngre frisiske Tradition have vi nogle Minder, der tyde paa en Indvandring omkring Aar 1100, men de ere blandede sammen med saa mange Urigtigheder, at jeg mindre for Bevisførelsens end for Fuldstændighedens Skyld skal berøre dem. For det første knytte Cypræus og Heimreich Ordningen af Nordfrisernes statsborgerlige Forhold indenfor Riget til en Hertug Knud, der ikke kan være nogen anden end Knud Lavard, hvis der overhoved er Sandhed i Efterretningen[1]), og for det andet meddeler Ejdersted-Krøniken[2]), der er forfattet under Kong Christian I., at den første kristne Kirke i Marsklandene byggedes i Tating 1103. Denne Efterretning har givet ældre Forfattere Anledning til at fable om Nordfrisernes Hedenskab højt op i Middelalderen, og selv

---

[1]) Heimreich, anf. St. S. 194.

[2]) Staatsb. Magaz. IX. S. 695 flg. Anno Christi 1103 in der vasten wart gebuwet eine holten Capelle by Wittendunen in de ere S. Magni vp Taten Eskels lant, vnde wart genomet Tatinghen, vnde was dat erste Gadehus in Spadenland. — Sml. hermed: Pontoppidan. I. S. 340. Hammerich: Danmark u. Valdemarerne. II. S. 28. Helveg: Den nordiske Kirke. I. S. 320. A. D. Jørgensen, anf. St. S. 39. H. Olrik, anf. St. S. 162.

Nutidshistorikere ere utilbøjelige til helt at forkaste Krønikens Meddelelse. Paa Grundlag af den ældre Opfattelse har man dog intet andet at gøre. Ere Nordfriserne Vestslesvigs Urfolk, maa de ogsaa have holdt Skridt i Kulturudvikling med det øvrige Land og faaet deres Kirker under Kongerne Knud den Store og Sven Estridsøn; men er det Sandhed, at den første Kirke i „Spadenland“ er bygget Aar 1103, saa er dette med det samme et afgørende Bevis for, at Nordfriserne først mod Slutningen af det 11te Aarhundrede ere komne til Lande.

Om Holbergs sidste autobiografi (Epistel nr. 447).

Af

Verner Dahlerup.

Som bekendt er hovedkilden til kundskab om Holbergs liv hans „Tres epistolæ ad virum perillustrem". Angående disse „breve" er det for længst oplyst[1], at det første er afsluttet i året 1727, da den danske skueplads var bleven lukket, som det syntes, for bestandig, det andet 1735, kort efter Danmarkshistoriens fremkomst, og det sidste 1743, da der atter var gået 8 år, altså det samme tidsrum, som havde ligget mellem de to første breves fremkomst.

Som en fortsættelse af disse tre latinske breve skrev Holberg den store epistel, der bærer nummer 447, og som står først i den 5te tome af hans danske epistler, hvilken udkom efter hans død i året 1754.

Men skønt en stor del af vor viden om Holbergs liv og virksomhed i hans 10 sidste leveår er bygget på denne epistel, er der hidtil ikke gjort noget alvorligt forsøg på at forklare de mange besynderligheder, som den frembyder, og det uagtet der gentagne gange er

[1] Se C. W. Smiths indledning til Holbergs trende Epistler (1857).

gjort opmærksom på, at Holbergs ytringer på flere steder er indbyrdes modstridende[1]). Og som det er gået med epistlens fortolkning, er det også gået med dens datering. Rahbek[2]), som mener, at Holbergs ord om de „forefaldne Stridigheder" ved theatret må sigte til spektaklerne i anledning af mad. Rosenkildes debut den 6te juni 1753[3]), siger, at epistlen „må være skrevet hen i 1753", medens Werlauff[4]) antager, at den er skreven „omtrent 1752, efter at hans franske småskrifter var udkomne". At man med lige så stor eller større ret kunde erklære epistlen for skreven i året 1751, har ingen af de to lærde forfattere bemærket.

Om de modstridende beretninger siger nu rigtignok Skavlan, at det „ikke har synderlig interesse" at få dem opklaret; men ikke at tale om, at Skavlans egne ytringer om Plutus og Abracadabra er blevne fejlagtige på grund af disse „selvmodsigelser", så viser navnlig Rahbeks udtalelser i bogen om Holberg (III, 463), til hvilke ligefrem halsbrækkende fortolkningskunster man har måttet ty for at forklare Holbergs ord[5]).

Så vist som Epistel 447 er en hovedkilde til Holbergs historie, så vist er det også, at en undersøgelse om beskaffenheden af denne kilde, om epistlens alder og tilblivelse, ikke kan afvises som interesseløs. Og en

---

[1]) Se Rahbek: Om Holberg som lystspildigter III. s. 365 og 463, O. Skavlan: Holberg som komedieforfatter s. 49.

[2]) l. c. s. 381.

[3]) Overskou: Den danske skueplads II. s. 133 ff.

[4]) Nyt hist. tidsskr. VI. s. 442.

[5]) Rahbek henstiller som en mulighed, „at Holberg under navnet komedie blot forstod et fuldstændigt tre eller fem akts stykke og ikke et énaktsefterspil som Sganarels rejse".

sådan undersøgelse vil formentlig kunne føre til et tilfredsstillende resultat, når man blot ikke som de nys omtalte forfattere indskrænker sig til at betragte enkelte løsrevne stykker af epistlen, men optager epistlen i sin helhed til kritisk behandling[1]).

Holberg begynder sin epistel med at give en slags disposition for det følgende: det skal indeholde 1. „en Fortsættelse af mit Liv og Levnets Historie", 2. „en Liste paa de Skrifter, som siden den 3die Latinske *Epistels Publication* ere komne for Lyset", og s. 9—10 siger han: „Dette er alt hvad jeg har kundet antegne om min egen Person udi disse sidste Aaringer ...... Rester derfor alleene, at give en Fortegnelse over mine Skrifter, som siden den sidste Latinske *Epistels Publication* ere komne for Lyset", — man var altså berettiget til at vente, at når denne fortegnelse var given, var epistlen helt (eller omtrent) til ende. Men skønt fortegnelsen over de trykte skrifter slutter s. 15, fortsættes der på følgende måde:

3. s. 15—18 utrykte komedier,
4. s. 18—20 personlige forhold,
5. s. 20—24 forhold til skuepladsen og ny komediedigtning,
6. s. 24—25 personlige forhold,
7. s. 25—26 ny forfattervirksomhed,

altså Holberg afviger ikke alene fra sin to gange udtalte bestemmelse at give en liste over sine udgivne værker, idet han s. 15—18 opregner skrifter, som „endnu ikke ere *publicerede*"; men uagtet han har erklæret s. 9, at

[1]) Henvisningerne til Epistel 447 gives efter 5te bind af Bruuns udgave.

han nu har sagt alt, hvad han „har kundet antegne“ om sin egen person, så vender han to gange på ny tilbage til sine personlige forhold, sin levemåde, sit helbred, sine studeringer, processer o. desl. Ja, hvad mere er, han gentager undertiden næsten ordret, hvad han i samme epistel har sagt om disse forhold: hans „delikate“ helbred omtales s. 4—5 og s. 19—20, processen med hans ridefoged s. 6 og s. 18—19, den ubillighed, der vises ham efter hans baronisering, s. 5 og s. 25, hans utilbøjelighed til at være theaterdirektør s. 9 og s. 20. Og på ganske tilsvarende måde går det med omtalen af hans værker: hvad der er sagt om Plutus s. 15, gentages, til dels ordret, s. 23.

Mærkværdigt er det også at se, at Holberg to gange betjener sig af udtryk, som lader formode, at han nærmer sig afslutningen af brevet: på det nys citerede sted, s. 10, hedder det: „Rester derfor alleene, at give en Fortegnelse over mine Skrifter“, og s. 24 siger han: „Dette Brev kand min Herre lægge til de trykte *Epistler*, og saa haver han mit heele Levnets Løb“, og dog er vi på det første sted end ikke komne midtvejs i epistlen, og efter det sidstnævnte sted følger omtalen af noget helt nyt, nemlig Holbergs virksomhed som fransk forfatter.

Til alt dette kommer så endda nogle håndgribelige selvmodsigelser. Side 24 ender Holberg sin omtale af „Plutus“ med ordene: „Denne *Comœdie* er ellers den sidste af dem, som jeg har skrevet“, en udtalelse, som er ganske uforenelig med det, som han nogle få sider foran har ytret: S. 16—18 har han nævnt 5 andre komedier, om hvilke han udtrykkelig har fortalt, at de er skrevne efter „Plutus“. — S. 23 opregner Holberg

7 komedier, „hvorudi ingen Elskov findes“; — men blandt disse nævnes ikke „Abracadabra“, om hvilket han dog har sagt på side 17: „udi det heele Stykke tales ikke om Kiærlighed“ [1]).

Men Holberg har egentlig selv givet os nøglen til alle disse mærkværdigheder. S. 7 omtaler han, at prisen på københavnske grundejendomme var sunken betydeligt, så at det var vanskeligt at anbringe „*publiqve* Penge“; men i en note på samme side står: „Nu merker man dog, at Priisen paa Huuse begynder sterkt at stige“. Da det nu vel kan antages for givet, at et stærkt omslag i priserne på grundejendomme ikke — under nogenlunde normale forhold — foregår i løbet af ganske kort tid, har man i tilføjelsen af denne lille anmærkning et vink om, hvorledes epistlen er bleven til: Holberg har været længere tid om at skrive den, så lang tid, at der var foregået et væsentligt omslag med hensyn til prisen på et så vigtigt salgsobjekt som de københavnske grundejendomme, medens han skrev på denne sin sidste autobiografi.

En anden oplysning får vi ved at betragte epistlens slutning, hvor Holberg taler om sine forsøg på at skrive fransk (s. 25); dette afsnit begynder med ordene: „Min Herre forundrer sig ellers over, at jeg har dristet mig til at forfatte nogle Skrifter paa Fransk“ — altså en vending, som ganske svarer til dem, hvormed Holberg plejer at indlede sine epistler (se f. ex. Ep. 467), og da der ikke er den ringeste logiske sammenhæng [2])

---

[1]) I Epist. 455, der handler om „Skue-Spill, hvor udi ingen Elskov er“, omtales Abracadabra derimod udførligt.

[2]) En ringe stilistisk sammenhæng tilvejebringes ved det ene ord „ellers“.

mellem det således indledede stykke og det nærmest foregående, gives der os en fornyet oplysning om, at epistlen ikke er bleven til i én støbning, men at Holberg fra tid til anden har gjort tilføjelser til denne epistel, for at den kunde komme til at indeholde alt, hvad mærkeligt der hændte i hans sidste leveår.

At udskille de forskellige afsnit, hvoraf epistel 447 består, og at bestemme deres indbyrdes kronologiske forhold, lader sig nu temmelig let gøre dels ved hjælp af de forskellige tidsbestemmelser, som Holberg selv giver, dels også af stilistiske og logiske grunde.

Epistlens ældste afsnit er da s. 1—15 l. 7. Dette stykke gør helt igennem indtryk af at være skrevet uno tenore og passer fuldstændig til „dispositionen" i begyndelsen. Efter at have omtalt sine økonomiske forhold, sin alder og sit helbred, folks bedømmelse af hans gerninger, sine embedsforretninger og sin stilling til skuepladsen går Holberg over til at opregne sine publicerede skrifter: 1744 Moralske Tanker, 1745 Heltindehistorierne[1]), 1746 Herodian, 1748 Epistler I—II, 1749 Epigrammata, Danmarks og Norges nuværende Stat, 1750 Epistler III—IV. Derefter omtaler han den tyske oversættelse af Peder Paars (1750), og ved omtalen af de udenlandske kritiker over dette værk kommer han naturlig til at berøre de udenlandske (svenske) angreb på Danmarkshistorien. Nogen egentlig (stilistisk) afslutning har han på dette tidspunkt ikke givet sin epistel; måske har det allerede den gang været hans hensigt ved lejlighed at fortsætte den.

---

[1]) Uvist af hvilken grund nævner Holberg Heltindehistorierne før de Moralske Tanker.

Til at datere dette første afsnit af epistlen har vi mange hjælpemidler. At det er skrevet i året 1751, fremgår for det første af den omstændighed, at Holbergs testamente af 1735[1]) omtales (s. 2) som oprettet „for 16 Aar siden". Vi ser da også grunden til, at Holberg just i det år gav sig til at fortsætte sin levnedsbeskrivelse: der var nu gået 8 år siden fremkomsten af hans tredje latinske epistel, ligesom der lå 8 år mellem den anden og tredje og mellem første og anden.

Men vi kan også fastslå den tid på året, da Holberg skrev begyndelsen til sin epistel 447. Han omtaler (s. 6—8) de besværligheder, som hans kvæstorembede ved universitetet forvolder ham (altså er han endnu kvæstor); men han tilføjer, at han „maa overdrage det til andre, som dertil kand være beqvemmere", hvilket viser, at disse ord er skrevne enten kort før eller medens Holberg lå i underhandlinger med konsistorium om at få kvæsturen overdraget til H. Stampe, og disse underhandlinger fandt sted i marts og april 1751[2]).

Efter midten af april kan epistel-fragmentet imidlertid ikke være skrevet. Den 14de april 1751 opførtes nemlig Holbergs ny komedie „Plutus", og denne begivenhed vilde han sikkert ikke have undladt at berøre, da han omtalte forholdene ved theatret (s. 9).

At opførelsen af „Plutus" stod for Holberg som en hovedbegivenhed i hans liv, kan ikke forbavse os. Han havde i mange år ikke skrevet nogen ny komedie; nu i sin alderdom skriver han igen et skuespil, og det „behager unge og gamle, lystige og ærbare Folk, Høye og

---

[1]) Se Bruuns anmærkning s. 294.

[2]) Bruuns anm. s. 295—298.

Lave". Intet under, at Holberg nu får lyst til at fortsætte sin afbrudte epistel.

Det afsnit, som han derefter skriver, er s. 19 l. 19—s. 25 l. 16. Han begynder også denne gang med en kort omtale af sine studeringer og sit helbred, uden at sørge for at bringe det nylig tilføjede i harmoni med det, han tidligere har skrevet; han benytter altså en fremgangsmåde, der er ganske i lighed med den, vi kender fra hans omarbejdelser af komedierne[1]). Derefter fremfører han nogle bitre klager over den behandling, han har lidt i „det *Collegium*, hvoraf [han] er et Lem" (s. 20), hvor hans „Ord og Tale ikke blive agtede uden som puur Lyd og *Echo*" — at der med disse ord sigtes til hans stridigheder i konsistorium inden fratrædelsen af kvæstorembedet[2]), kan der næppe være tvivl om. Også ved theatret har Holberg haft genvordigheder, uagtet han ikke har villet være direktør[3]). Navnlig har han dog ærgret sig over publikums forandrede smag. „Vore unge reisende *Messieurs* slaae Kryll paa Næsen" ad de holbergske stykker og foretrækker Des Touches og andre „af samme Surdey"; men i den sidste tid har Holberg fået oprejsning: man har igen begyndt at spille hans gamle komedier, og hans Plutus, „den sidste af dem, som jeg har skrevet", har gjort en exempelløs

---

[1]) Se f. ex. Den politiske kandestøber, Barselstuen m. fl.

[2]) Se Bruuns anm. s. 298.

[3]) Der er ingen grund til, med Rahbek, at mene, at „de forefaldne Stridigheder" (s. 20) skal være striden angående mad. Rosenkilde; stridigheder mellem skuespillerne indbyrdes og med direktionen o. s. v. har der sikkert alle dage været nok af ved theatret. Overskous theaterhistorie beretter om flere forskelligartede theaterkampe (f. ex. II. s. 115), og andre er naturligvis forefaldne, uden at vi nu kender dem.

lykke. Han bemærker derefter, at dette stykke er skrevet, da han „nærmer sig“ 70 år, og taler så igen lidt om sit helbred, for til sidst at erklære, at „de koldsindige Domme“ over hans virksomhed ikke går ham til hjærte. Han „lader [sig] nøye med det lidet Navn, som [han] har erhvervet udi den lærde Verden“ (s. 25). Alt tyder på, at Holberg har villet have dette stykke til at danne slutningen på epistlen. Det er rimeligvis skrevet kort efter opførelsen af „Plutus“, altså i tiden omkring maj 1751.

Men i de næst følgende måneder indtraf begivenheder, som nok kunde give Holberg lyst til at føje et nyt afsnit til sin stadigt voxende epistel. Det derefter tilkommende er s. 15 l. 7 — s. 19 l. 18. Han meddeler deri en fuldstændig oversigt over sin litterære virksomhed i året 1751. Først omtales de to danske udgaver og den tyske oversættelse af de „Moralske Fabler“, og dernæst opregner han sine hidtil utrykte ny komedier: Plutus, om hvilken han kommer til at gentage (s. 15) en del af det, han forhen (s. 23) havde sagt, Sganarels rejse, Abracadabra, Philosophus, Publicum (d. e. Republiken) og Den forvandlede brudgom. Af Holbergs korte ytringer om Sganarel (første gang opført 1. dec. 1751) kan man ikke se, om stykket har været givet på scenen eller ikke; Abracadabra (første gang opført 3. novbr. 1752) omtales som uopført[1]).

---

[1]) „De, som have læset Stykket, dømmer —“ (s. 17): hvis det havde været opført, vilde Holberg sikkert have beråbt sig på erfaringen fra skuepladsen.

En lille vanskelighed ved Holbergs omtale af de utrykte komedier ser jeg mig ikke i stand til at løse: han siger (s. 15): „Jeg haver ellers udarbeydet 5 nye *Comœdier*“, og disse er 1. Plutus.

Efter dette stærke arbejde for skuepladsen var Holberg bleven træt og trængte til ro; men hans fred blev forstyrret ved den langvarige proces med ridefogden, af hvilken han så giver en vidtløftig skildring; men denne skildring har han dog af grunde, som jeg strax skal komme tilbage til, måttet forkorte, hvorfor han har strøget det allermeste af, hvad han først skrev om denne sag. Det udstregede findes ikke i originaludgaven af epistlerne, men er bevaret i manuskript på det store kongelige bibliothek og optrykt bogstavret af Chr. Bruun (s. 302 ff.).

Dette manuskript bekræfter også ved en lille, hidtil overset egenhed, at det afsnit, hvis slutning det indeholder, er føjet senere ind; hvis epistlen nemlig var skreven i samme orden, hvori den står trykt, måtte enten det håndskrevne stykke om ridefoged-processen have sluttet nederst på siden, eller også måtte der i manuskriptet have fulgt de første linjer af det følgende (s. 19 l. 19 ff.); men manuskriptet slutter med et ubeskrevet rum ca. 2 tommer bredt, nederst på siden. Om i det hele taget nogen vilde gøre det, vilde navnlig ikke en mand, der var så karrig på papir som Holberg[1]), uden grund have ladet et så stort rum stå ubeskrevet; i forbindelse med de fremhævede grunde afgiver altså selve det bevarede manuskriptfragments ydre beskaffen-

---

2. Sganarel, 3. Abracadabra, 4. Philosophus, 5. Publikum og — 6 Den forvandlede brudgom. Flere løsninger er mulige: enten kan tallet 5 skyldes en skrive- eller trykfejl, eller Den forvandlede brudgom kan være skrevet, efter at dette parti af epistlen var færdigt, og de få linjer (s. 17—18) om dette stykke være senere tilføjede.

[1]) Sml. P. Botten Hansen: Nogle utrykte breve af Holberg (1858) s. 8.

hed et vidnesbyrd om, at s. 15 l. 7 — s. 19. l. 18 er indføjet, efter at Holberg havde afsluttet epistlen med s. 19 l. 19 — s. 25 l. 16[1]).

Grunden til, at Holberg har valgt at indflette dette afsnit netop her, må uden tvivl være, at han så fik fortegnelsen over sine hidtil udgivne skrifter samlet på ét sted.

Hvornår er nu dette epistlens 3dje afsnit skrevet? Til at besvare spørgsmaalet får vi al ønskelig hjælp fra Holbergs store proces med ridefogden. Angående denne for Holberg så ærgerlige sag har der hidtil, så vidt jeg ved, ikke været offentliggjort noget; men sagen lader sig ganske godt oplyse ved en del aktstykker i rigsarkivet[2]).

Det er unødvendigt her at dvæle ved alle denne sags enkeltheder, især da Holberg har givet os en ganske vist subjektivt farvet, men dog i alt det faktiske fuldstændig korrekt fremstilling af sagen.

Det får være nok her at bemærke, at Holberg i maj 1749 afsatte sin ridefoged på Brorup, Lars Winderslew, hvem han beskyldte for opsætsighed, misbrug af godsets bønder til egen fordel, uforsvarlig omgang med det „aftorskne" korn, forfalskning af bøndernes kvitteringsbøger, ulovligt krohold m. m., hvorfor han anlagde sag imod ham[3]); men Winderslew fik ved kongl.

---

[1]) Et ganske lignende udseende har Holbergs tillæg til manuskriptet af Heltehistorierne, hvilket findes i Kristiania universitetsbibliothek.

[2]) Supplik-Protokol første halvår 1750, 5 A. nr. 902; sidste halvår 1750, 5 B. nr. 69; Sjællandske tegnelser under datoerne 8. maj og 24 juli 1750, 29. jan. og 11. juni 1751; højesterets voteringsprotokol for 1752 Lit. A. pag. 161 ff.

[3]) Om Holbergs forbitrelse mod Winderslew vidner også nogle af hans offentliggjorte breve; se J. K. Høst's Politik og historie II.

åbent brev af 8. maj 1750 sagen henvist til en kommissionsdomstol, bestående af amtsforvalteren (Rasmus Salten) og byfogden (Mouritz Høeberg) i Kalundborg, hvilke ifølge Holbergs udsagn bægge havde været ridefogder. Holberg, der for kommissionsdomstolen optrådte som kontracitant, medens hovedsøgsmålet kom til at angå Winderslews klage over Holbergs formentlig uretfærdige beskyldninger m. m., benyttede sig derimod ikke af den ret, som det kgl. åbne brev hjemlede ham til også at udnævne to kommissarier, og udfaldet af sagen blev da også yderst ugunstigt for ham. Ved kommissionsdommen af 12. aug. 1751 blev nemlig Lars Winderslew frifunden for de allerfleste af Holbergs krav, og selv hvor der blev dømt i Holbergs favør, blev de summer, ridefogden skulde erlægge, nedsatte betydeligt under det af Holberg forlangte (f. ex. fra 200 rdl. til 20 rdl.), og det endelige resultat blev, som Holberg selv fortæller (s. 302), at han blev dømt til at betale ridefogden 600 rdl., hvorimod denne slap med at erlægge 115 rdl. 3 ₰ 7 ß. Holberg dømtes desuden til at give Winderslew „et ærligt og velfortjent pas“ samt at betale en mulkt til justitskassen. Og hvad der næsten var det værste: kommissarierne havde udstykket sagen i 34 småposter (jvf. det udslettede stykke s. 304—305), hvoraf følgen blev, at summa appellabilis egentlig kun i 3 tilfælde var nået[1]), så at Holberg i hovedsagen måtte slå sig til ro med denne dom af to fhv. ridefogder.

---

s. 255, Danske samlinger IV. s. 288 (den der omtalte Arent Dam var Winderslews kautionist); har der ikke også stået „Windersleff“ i Holbergs brev af 4. okt. 1748 (Høst's Dannora for 28. aug. 1814)? Høst har læst „Wimmorble“!

[1]) Se Klevenfeldts votum.

Den 6.—10. maj 1752 førtes sagen for højesteret[1]). og udfaldet blev, at kommissionsdommen stadfæstedes, og Holberg idømtes sagens omkostninger[2]).

Det indtryk af sagen, man får ved at læse højesteretsassessorernes vota, er, at Holberg i sin misfornøjelse med de mangler, der virkelig fandtes i Winderslews regnskab, har beskyldt Winderslew for bedragerier, som enten slet ikke var begåede eller i alle fald ikke kunde bebrejdes denne, men ladefogden; at kroholdet var noget, som faktisk fandt sted på de fleste herregårde og i reglen tolereredes[3]); kort sagt, at Holberg har været mistænksom og nøjeregnende[4]) i pengesager og derfor er faret frem med unødig voldsomhed mod Lars Winderslew (har „arresteret“ ham på gården, uden tilstrækkelige beviser beskyldt ham for bedrageri m. m.).

---

[1]) Om proceduren for højesteret findes der følgende notits af Carl Deichmann: „Da sagen skulde til højesteret, påtog sig Lausen (d. e. advokat A. Lowsen) fogdens sag, og da han ikke heller var Holberg noget godt skyldig, som så ofte havde gennemheglet denne profession, især i hans Dannemarks og Norges beskrivelse, glemte Lausen ikke at benytte sig af komedien Jeppe på Bjærget, der som baron examinerede sin ridefoged, der skulde hænges, og da denne spurgte, hvad ondt han havde gjort, svarede baronen: Est du ikke ridefoged og spørger endda, hvorfor du skal hænges, og som har støbte sølvknapper etc. Slutningen blev, at Holberg tabte sagen der med alle *honores*, og ved den lejlighed forefaldt adskillige allusioner til hans barons værdighed.“ Norsk historisk tidsskrift III. s. 86. jvf. Brandes: Holberg (festskrift) s. 294.

[2]) Kun én af assessorerne (Falsen) voterede til bedste for Holberg; de 9 andre stemte for „konfirmation“ af kommissionsdommen.

[3]) If. Suhms votum.

[4]) I Muncks votum hedder det bl. a., „at havde baronen holdt de fornødne folk, havde han vel kunnet profitere noget med de påklagede emter“.

Undersøger vi nu de to steder i epistlen, hvor ridefogedsagen omtales, vil vi forstå, dels at Holberg to gange omtaler sagen, dels at hans omtale af den er så forskellig. Da han i det ældste parti af epistlen, det, jeg daterer fra de første måneder af 1751, omtaler denne sag, er han ret fortrøstningsfuld (s. 6 nederst); men da han anden gang fremstiller sagen, er han fuld af forbitrelse over kommissariernes formentlig uretfærdige dom (s. 18—19 og det udslettede stykke s. 302—305).

Det er altså utvivlsomt, at epistlens tredje afsnit er skrevet efter august 1751, men inden maj 1752, rimeligvis i de første dage af 1752[1]).

Vi ser nu også grunden til, at Holberg udslettede sin detaillerede kritik af kommissionsdommen[2]). Han havde selv erklæret (s. 304): „hvis mod forhaabning udfaldet (for højesteret) skulde blive anderledes (sc. end Holberg ønskede), vill ieg tie gandske stille“; og da han nu virkelig led denne bitre skuffelse, kunde der jo nok være mange hensyn, som afholdt ham fra offentlig at omtale kommissariernes dom som så skrigende uretfærdig, som „en kiede af *contradictioner*“, nu da højesteret var nået til det selv samme resultat.

Tilbage står nu kun den før omtalte halve side (s. 25 l. 16 — s. 26 l. 3). Som tidligere fremhævet står den ikke i nogen forbindelse med det foregående, men er løst hængt til, uagtet epistlen forhen havde fået en af-

---

[1]) Da afsnittet begynder (s. 15) med ordene: „Udi det Aar 1751 komme for Lyset mine Moralske Fabler“, er det sandsynligt, at året var gået til ende.

[2]) At udslettelsen ikke, som man tidligere antog, er foretagen af censoren, har også Bruun udtalt (s. 301, jvf. s. 337). Det bør bemærkes, at det blæk, hvormed stregerne er foretagne, har nøjagtig samme farve som det, hvormed texten er skreven.

slutning, der åbenbart har været beregnet på at være endelig. Grunden til, at Holberg har tilføjet dette ny lille afsnit, er den, at han i årene 1752 og 1753 udsendte tre småværker, som han selv havde skrevet på fransk: Lettre qui contient quelques remarques sur les memoires concernant la Reine Christine (1752), Conjectures sur les Causes de la Grandeur des Romains (1752) og Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans l'Esprit des Loix (1753). Den aldrende Holberg, som således havde vist sine evners forbavsende rækkevidde fra en ny side, har da ønsket også at tilføje nogle ord om disse sine seneste værker og har sat bemærkningen om sin sidste litterære bedrift bag efter alt det andet, uden hensyn til at det således tilføjede kun dårligt passede på dette sted.

Da Holberg ikke angiver tallet på sine franske småskrifter, kan man ikke se, om han, da han gjorde denne sin sidste tilføjelse, havde skrevet (og offentliggjort) alle tre værker eller kun de to første. Rimeligvis har han dog på dette tidspunkt i det mindste skrevet bogen om Montesquieu, eftersom nogle af udtrykkene i indledningen til det franske værk svarer nøje til, hvad han siger i den danske epistel om franskmændenes bedømmelse af sprogfejl[1]). Man fejler næppe ved at datere epistlens sidst tilføjede parti fra slutningen af 1752 eller snarere begyndelsen af 1753.

Det viser sig altså, at Epistel 447 er skreven i 4 forskellige partier imellem foråret 1751 og begyndelsen

---

[1]) J'en excepte les demi savans, qui sont des Censeurs impitoyables; jvf.: Og merker man, at de saa kaldne *Demi-Savans*, eller halvlærde, ere de u-barmhiertigste *Censores*.

af 1753 (eller slutningen af 1752), og at alle de „selvmodsigelser“, man har villet finde i epistlen, alene hidrører fra dens stykkevise tilblivelse. Rettelig betragtet bliver den kun et fornyet vidnesbyrd om den åndelige friskhed, som Holberg bevarede til det sidste, og om hans trang til stadig at gøre sine læsere til sine fortrolige, hvem han ikke vilde forholde oplysninger om nogen som helst vigtigere begivenhed i sit liv.

Litteratur og Kritik.

N. Neergaard: Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866. Første Bind. Kjøbenhavn (P. G. Philipsen) 1892. (972 SS.)

For os af den ældre Slægt, som selv have gjennemlevet det Tidsrum, der kan indbefattes under Junigrundlovens Navn, det indholdsrigeste og betydningsfuldeste af vor Historie i de sidste Aarhundreder, synes det endnu at ligge saa vidunderligt nær. Hine atten Aar med deres store ydre Begivenheder og deres stærke indre Brydninger have en Fylde og Interesse, som ikke er fordunklet ved de siden forløbne syvogtyve Aar, ialfald hvad vore indre Forhold angaar, et langt Interregnum, som vel ikke har været uden Værdi for Udviklingen, men som kun altfor meget minder om Israeliternes Vandring i Ørkenen. Saa nær synes os hin Periode, at vi næppe endnu kunne skjønne den at være moden til Historieskriverens Behandling. Paa den anden Side er det en daglig Erfaring, at den yngre Slægt, den, som nu er forrest i Kampen og bærer Tiden, har et paafaldende ringe og ganske overfladisk Kjendskab til, hvad der skete i hine indholdsrige Aar, at den dømmer baade Forhold og Personer ud fra ganske andre Forudsætninger end dem, som da forelaa, at den derved bliver uretfærdig imod Fortiden og mangler en Betingelse for den rette Forstaaelse af Nutiden. Den, som har Mod og Evne til at tage fat paa den vanskelige Opgave at skrive disse atten Aars indre og ydre Historie, viser derfor baade Ældre og Yngre en Tjeneste og bør paa Forhaand mødes med Paaskjønnelse, naar han da ellers viser en Bestræbelse efter Sandhed og Upartiskhed, naar

han ved Siden af at paapege Fortidens ledende Mænds Feil og Synder, som nu ere ulige lettere at see end dengang, tillige anerkjender deres gode Sider og ærlige Villie til at fremme Folkets og Landets Vel, og naar han, idet han hævder den senere Slægts Ret til nye Synspunkter, dog tillige berigtiger dens Misforstaaelser og minder den om, at den staaer paa Fædrenes Skuldre, bygger videre paa deres Værk.

Vor Litteratur har allerede et Arbeide af denne Art at opvise. Der sigtes ikke herved til J. A. Hansens „Forfatnings-historie", der er saa fjernt som vel muligt fra at give et sandt eller endog blot anskueligt Billede af det, som den vil skildre. Den er et udpræget Partiskrift, forfattet alene i Partiøiemed af en Mand, der manglede de væsenligste Betingelser for at være Historieskriver, og dens Hovedstof er løsrevne, helt ensidigt udvalgte Brudstykker af Rigsdags- og Rigsraads-Tidenden, i hvilke der findes spredt nogle ganske faa Oplysninger af Værdi om saadanne Ting, som ikke vare vitterlige for Alle. Der menes selvfølgeligt Dr. *Alex. Thorsøe*'s „Kong Frederik den Syvendes Regering", hvis to anseelige Bind (760 og 1100 Sider) udkom 1884 og 1889. Det er, som alle dets Læsere ville vide, et særdeles fortjenstligt, omhyggeligt og grundigt Arbeide, som paa mange Punkter giver nye og værdifulde Oplysninger. Det er ikke Hensigten her at anstille nogensomhelst Sammenligning imellem det og den Del af Hr. Neergaards Værk, som foreligger afsluttet, eller at afveie det enes Egenskaber imod det andets. Hvis Sligt behøves eller er til nogen Nytte, maa det overlades til Andre. Her vil det være tilstrækkeligt at sige, at skjøndt de to Bøger i det Væsenlige omfatte det samme Tidsrum — thi Aarene fra 1863 til 1866 høre dog, skjøndt under en anden Monark, nærmest endnu til Frederik VII's Periode — og skildre de samme Begivenheder, er der dog i Planen og Anlæget en vis Forskjel. Dr. Thorsøe dvæler fortrinsvis ved den militære og diplomatiske Historie, men glider lettere hen over den Del af den indre Politik, som ikke direkte knytter sig til Forholdet ligeoverfor Udlandet og Spørgsmaalene om Monarkiets Organisation; han forbigaaer eller overspringer den ikke paa nogen Maade, men

han lader den træde mere i Baggrunden. Hos Neergaard er, som allerede Titelen tilkjendegiver, netop den indre Politik, Grundlovens Tilblivelse og den konstitutionelle Udvikling, Hovedsagen, og de ydre Begivenheder, om man kan kalde dem saa, danne kun den Baggrund, paa hvilken Hovedhandlingen maa sees for ret at forstaaes, omend Sagens Natur medfører, at der maa skjænkes dem udførlig Omtale og grundig Prøvelse. Han giver en virkelig Forfatningshistorie.

Hr. Neergaard er, som bekjendt, en udpræget Tilhænger af Venstre, det forhandlende Venstre. Hans hele offenlige Virksomhed, som Udgiver af „Tilskueren“, som Folkethingsmand, en af Ordførerne for Finantsudvalget og senest som Redaktør af et jydsk Dagblad, bærer uforbeholdent Partiets Farver. Det vilde være unaturligt, om disse Sympathier ikke gave sig tilkjende i en Skildring af de politiske Brydninger, i hvilke Partiforskjellen, om end med mange Svingninger og forbigaaende Tilnærmelser af Modsætningerne, gjorde sig saa stærkt gjældende. Men det bør strax og fuldt anerkjendes, at der ikke herved gjøres noget Skaar i den Bestræbelse efter til alle Sider at finde Sandheden og yde Retfærdighed, som er Værkets gjennemgaaende Træk. Dette gjør det muligt for mig, som ikke er og aldrig kan blive nogen Tilhænger af Venstre, hverken det radikale eller det forhandlende, at gaa ind paa en udførligere Omtale af det dygtige, ikke hidtil tilstrækkeligt paaagtede og endnu for lidet kjendte Værk. Der er selvfølgeligt mange Punkter, paa hvilke min Dom og min Opfattelse afvige fra hans, men der er intet, paa hvilket jeg troer at kunne bebreide ham Ubillighed eller Uretfærdighed, og der er mange, hvor jeg med Paaskjønnelse maa anerkjende hans fordomsfrie Bedømmelse af politiske Modstandere og hans uforbeholdne Optræden imod Misforstaaelser og Forvanskninger. Efter det Sted, hvor denne Anmeldelse fremkommer, bør jeg føie til, at jeg ikke tør vove mig ind paa nogen egenlig historisk Kritik, der ligger udenfor min Evne, og hvortil jeg savner Betingelserne, ikke mindst Tiden og Materialet. Det er som gammel Politiker, som Deltager i de fleste af disse Aars politiske Bevægelser, *quorum pars exigua fui*, at jeg ønskede at

yde mit Bidrag til at vække den Opmærksomhed for Bogen, som den i saa høi Grad fortjener.

Det bør da først fremhæves, at der bag denne Fremstilling af det danske Folks indre og ydre politiske Historie i Aarhundredets to indholdsrigeste Decennier ligger et ligesaa omfattende som omhyggeligt og grundigt Studium. Forfatteren har med en beundringsværdig Flid gjennempløiet det store Materiale, som er opbevaret i Rigsdagstidenden, i Datidens Blade og Flyveskrifter, hvor Avnerne have været mange og Kornene faa, men fundne med sikker Haand og vel benyttede. Vor egen allerede ikke ganske ringe Memoire-Litteratur fra den Tid har han selvfølgelig skjænket sin fulde Opmærksomhed, saasnart de stode til hans Raadighed; exempelvis kan nævnes, at C. E. Bardenfleths „Livserindringer“, som udkom i 1890 og derfor ikke kunde benyttes af ham ved Skildringen af Frederik VII's Liv som Kronprinds, ved Omtalen af hans mærkelige Brev til Kongen af 6te Febr. 1847 og af selve Martsdagenes Begivenheder, hvor de vilde have været af største Nytte, senere faae deres Plads blandt hans Kilder. De forskjellige tydske Værker af mere eller mindre slesvigholstensk Farve ere flittig raadspurgte, blandt dem Hertug Ernst af Coburg-Gothas saa særdeles karakteristiske Memoirer, der indeholde en Rigdom af ikke hidtil kjendte, ialfald ikke i denne Udstrækning og med en saadan Authenticitet kjendte, Oplysninger til Tidens Historie, som den udviklede sig bag Kulisserne. Men vigtigere end alt dette har det været for Forfatteren, at der med en paaskjønnelsesværdig Liberalitet har været aabnet ham Adgang saavel til Udenrigsministeriets Arkiv af danske og fremmede Aktstykker som til Rigsarkivets Samlinger af høist interessante Optegnelser fra Samtidige. Den er benyttet, ikke alene paa en forstandig Maade til at sprede Lys over Begivenhederne, men tillige med en Smag og Diskretion i Formen, som ikke er ganske almindelig og derfor har Krav paa at fremhæves.

For at forklare den nationale Opvækkelse i 1848 og give Junigrundlovens Genesis har det været nødvendigt for Forfatteren at gaa tilbage til Christian VIII's Thronbestigelse.

Omtrent Halvdelen af Bogen (c. 450 Sider) gaaer med, førend vi virkelig ere komne „under Junigrundloven", og deraf igjen den største Part, inden vi naa Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling. Det maa indrømmes, at det ikke godt kunde være anderledes, hvis der virkelig skulde gives et anskueligt og forstaaeligt Billede, men det turde dog være, at der i dette Afsnit er anlagt en noget for stor Maalestok, som let kan skræmme Læsere, der hige efter at komme til det egenlige Thema. I sin Helhed er den givne Fremstilling af de Begivenheder, der danne Indledningen til og betinge Forstaaelsen af, hvad der foregik i 1848 og de følgende Aar, baade fyldig og sand, ligesom den er skreven med en velgjørende Varme. Intet væsenligt Moment er forbigaaet eller stillet i for svagt Lys, og hvad enten Forfatteren skildrer den slesvigholstenske Bevægelse, der voxede sig stærk ved den danske Regerings Feil og næsten ubegribelige Sorgløshed, eller de indre Frihedsrørelser, lægger han et solidt Fundament for sin Hovedopgaves Løsning. Der er i dette Afsnit Intet af Betydning at rette eller tilføie, og heller ikke er der Andet end Anerkjendelse at udtale om den Dom, som han fælder over Datidens ledende Personligheder, og den Karakteristik, han giver af dem. En lille Bemærkning kan jeg dog ikke tilbageholde om Orla Lehmann, eller rettere om en Yttring af ham, som Forfatteren citerer. Lehmann var Personifikationen af den ideale Stræben paa Frihedens, Nationalitetens og Skandinavismens Omraade, som i faa Aar voxede op til at blive saagodtsom hele Folkets aandelige Eie; der udstraalede fra ham en smittende Begeistring, som henrev Alle, og hvad hans fødte Modstander og Rival, M. A. Goldschmidt, siger om ham i sine Livserindringer (S. 357): „Orla Lehmann var virkelig i poetisk-politiske Øieblikke som en Frihedens Brudgom", gjælder ikke mindre om ham, naar han stod som Nationalitetens, den nordiske Nationalitets, Talsmand. Ingen herhjemme har vel naaet ham i Evnen til under stærke Bevægelser at give Øieblikkets brusende Stemninger et klart og veltalende Udtryk, og hvad enten han tyede til det levende Ord, der fra hans Læber og med hans hele personlige Fremtræden fik en uimodstaaelig

Magt, eller han kaldte sin Pen til at tjene Tanken, var hans Geni som Improvisator lige stort. Men med denne sjeldne Evne var ogsaa forenet dens Skyggeside, Tilbøieligheden til under Improvisationen at benytte farlige Udtryk, der siden i rolige Tider kunde vende sig imod ham og hans Sag. „Fortvivlelsens Selvhjælp“ i Marts 1848, de „ret gode Efterretninger“ ved Hjemkomsten fra Udlandet senere paa Aaret, Yttringen i 1863 om, at Regeringen havde „fremkaldt Krisen med velberaad Hu“, ere Exempler derpaa. Et uforsigtigt Udtryk af ham fra Tiden før 1848 er ved Forvanskninger blevet fordreiet til dette, at „det med blodige Striber skal skrives paa Slesvigernes Ryg, at de ere danske“, og saaledes lever det endnu i Traditionen, ikke blot hos Slesvigholstenere og Tydskere, men desværre ogsaa i visse danske Kredse. Forfatteren, der ikke deler denne Misforstaaelse, citerer (S. 23) korrekt det Udtryk, som Lehmann virkelig brugte i sin Tale paa Skydebanen den 28de Mai 1842 (den er fuldstændig trykt i hans efterladte Skrifter, IV, S. 261—67), men undlader at give en Forklaring, som er nødvendig til dens rette Forstaaelse, men som han mulig ikke har kjendt. „Deutsche Vierteljahrsschrift“ havde kort i Forvejen indeholdt en Artikel med Titelen „Deutschland, das Meer und Dänemark“, der forlangte Danmarks Optagelse i Tydskland som Vasalstat og sammenfattede sin Tendents i de Ord: „Dänemark s o l l wollen“; „Fædrelandet“ havde bragt en udførlig Gjendrivelse af denne udfordrende og krænkende Artikel, og dette var dengang i Alles friske Erindring. Det er paa denne Baggrund, at man maa opfatte Lehmanns Ord, der lød saaledes: „Derfor forstaa vi ved Danmark alt Land mellem Øresund og Eideren og ere rede til at forsvare vort gamle Dannevirke baade mod Nordalbingiernes høiforræderske Skraal og mod alle tydske Fuglefængeres søsyge Erobringslyst. Og skulde det gjøres fornødent, da ville vi med Sværdet skrive paa deres Ryg det blodige Bevis for den Sandhed: Danmark vil ikke.“ At der var „dansk Chauvinisme“ i denne Vending, lader sig ikke nægte, men det bør dog ikke glemmes, at den var Svar paa Tiltale, en Retorsion mod tydsk Anmasselse.

Orla Lehmann var jo ogsaa Koncipisten af det Svar, som den 24de Marts 1848 blev givet til den slesvigholstenske Deputation. Ligesom hans Ansvar for „Fortvivlelsens Selvhjælp“ dækkes ved, at han havde Kjøbenhavns besindige Borgerrepræsentantskab og endnu besindigere Magistrat til solidariske Medunderskrivere, hele Nationen saa at sige til Medskyldig, saaledes var jo Svaret af 24de Marts tiltraadt, ikke alene af Kongen, men ogsaa af det lige dannede Martsministeriums konservative Elementer: A. W. Moltke, Bardenfleth, Bluhme. Forfatteren har fuldkomment Ret, naar han (Side 170 ff.) udvikler, at Svaret indeholdt et afgjort Brud med de Tilsagn, som baade Christian VIII og Frederik VII kort i Forveien havde givet om at ville bevare Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten, at det derfor beredte os store Vanskeligheder i Udlandet, og at det med Held blev benyttet af vore Modstandere som et revolutionært Skridt, der retfærdiggjorde — om end *ex post facto* — Oprøret i Hertugdømmerne. Heller ikke kan det bestrides, at det i Svaret givne Program: Danmark til Eideren i Modsætning til et autonomt Holsten, senere viste sig ikke at kunne realiseres. Han synes mindre at have Blik for den Side af Sagen, at om end dette Brud med Fortiden havde sin Betænkelighed ligeoverfor Udlandet, som forøvrigt paa det Tidspunkt befandt sig i en almindelig Opløsningstilstand, i hvilken Alt ramlede sammen, saa var det en absolut Nødvendighed under de givne Forhold for at samle det danske Folks Kræfter og vække dets begeistrede Villie til den svære Kamp, som utvivlsomt forestod. I Skildringen af, hvorledes Martsministeriet blev til — en Skildring, der som berørt kunde have været beriget med adskillige Træk, hvis Bardenfleths Erindringer dengang havde været trykte —, dvæler Forfatteren med Føie ved den Episode, da der efter Bardenfleths mislykkede Forsøg paa at danne en Regering tænktes paa en „provisorisk Regeringskommission“, bestaaende af Bang, Carl Plessen og Bardenfleth, altsaa tre Modstandere af det Eider-Program, der var vedtaget i Kasino-Møderne og var hele Folkebevægelsens fælles Løsen; dens foreløbige Løsning var dog betinget af, at Oppositionens Hovedledere underskreve en

Erklæring, hvorved de godkjendte denne Ordning, og Monrad og Hvidt paatog sig at skaffe en saadan. Medens de vare borte, søgte Tillisch og Oxholm at formaa Kongen til at sammensætte et Ministerium af Carl Moltke, A. W. Moltke. Bluhme, Bardenfleth og General Schøller, altsaa politisk talt nærmest en Rekonstruktion af den nys afskedigede Regering. Bang gik da til J. F. Schouw i Professorboligen i Botanisk Have for at faae den Erklæring, paa hvilken man ventede, og han fik den, skjøndt med nogen Vanskelighed, især fra Lehmanns Side. Var det blevet staaende herved, vilde Oppositionens Førere have diskrediteret sig selv i allerhøieste Grad, de vilde, uden at nogensomhelst Forklaring kunde have retfærdiggjort dem, have svigtet den Fane, som de selv havde plantet, og Følgen vilde være bleven, enten at den hele Folkebevægelse var sunken sammen i Afmagt og Hjælpeløshed, eller at Harmen havde ført til den virkelige Revolution, hvorom der hidtil kun var talt. Om Lunde og J. C. Jacobsen havde Ret, naar de indfandt sig hos Schouw og bebudede det sidste Alternativ som det sandsynlige, er maaskee tvivlsomt, men en af Delene maatte nødvendigt skee. Hvordan det da var gaaet med den nationale Sag, lader sig ikke beregne, men en Junigrundlov vilde ialfald saa ikke være fremgaaet af Martsdagene, thi den vilde have været umulig uden den nationale Begeistring og uden Kampen med Oprøret. Prinsen af Noers Brev og den slesvigholstenske Deputations Ankomst havde imidlertid sat Kongen i den stærkeste Bevægelse og gjort det klart for hans Raadgivere, at om en provisorisk Regeringskommission som den paatænkte eller om en Rekonstruktion af det gamle Ministerium kunde der nu slet ikke være Tale, og Følgen blev, at de national-liberale Ledere atter kaldtes til Slottet, og ved A. W. Moltkes fortjenstfulde Medvirkning dannedes da Martsministeriet. Det Svar, som det umiddelbart efter skulde give til Deputationen, kunde efter alt dette ikke blive anderledes, end det var. Det var mindre Personernes Villie end Forholdenes Magt, som dikterede det, og der maatte sees bort fra de ydre Farer for at møde de indre. Noget Haab turde

der ogsaa knyttes til Fremtiden, thi, som Prindsen af Noer skrev: „jetzt ist Alles auf der Wippe“.

Imod Eiderprogrammet, tidligt med stærk Betoning af Slesvigs „Selvstændighed“, bryder sig i 1848 Tanken om Slesvigs Deling som en endelig Løsning af det indviklede slesvigholstenske Spørgsmaal. Den Fremstilling, som Hr. Neergaard giver af Delingstankens vexlende Skjæbner, er særdeles livlig og anskuelig. Fra ingen af Siderne betragtedes den som et i og for sig tiltalende og ønskeligt Maal — det skulde da herhjemme være af en ganske lille Kreds, nærmest repræsenteret af nu afdøde Geheimeraad Andræ og hans Svoger H. E. Schack —, men den Part, som Lykken i hvert enkelt Øjeblik gik imod, hældede dog til den som et mindre Onde. Allerede sidst i Marts 1848 udsendte den oprørske provisoriske Regering i Kiel en Proklamation til det danske Folk, hvori den erklærede ikke at ville hindre Nordslesvigs Indlemmelse i Danmark, hvis Befolkningen udtalte sig derfor — vistnok den første Antydning af den Folkeafstemning, som siden ved Pragfredens Art. 5 fik sit folkeretlige Udtryk, uden derfor dog at blive gjennemført. Men det varede ikke længe, førend Oprørsregeringen, da Lykken syntes at tilsmile den, optraadte med største Eftertryk imod sit eget Tilbud og imod det anførte netop de samme Grunde, som siden under Forhandlingerne om Fred eller Vaabenstilstand bleve gjorte gjældende fra dansk Side. Det var udefra, at Slesvigs Deling blev anbefalet de stridende Parter i det danske Monarki. I Mai 1848 var det den preussiske Gesandt i London, Bunsen, som paa Preussens og Forbundets Vegne gjorde Forslag herom med en Delingslinie lige Nord for Flensborg og Tønder, Sydslesvig indlemmet i Holsten, optaget i det tydske Forbund og kun i Personalunion med Danmark, Nordslesvig „inkorporeret“ i Kongeriget, men dog som eget Hertugdømme og med en den tydske Nationalitet garanterende Forfatning. England, eller rettere Lord Palmerston, sluttede sig hertil, og han blev snart den, som stærkest drev paa Delingen; Delingslinien vilde han have dragen, ikke ved Folkeafstemning, men ved diplomatiske Forhandlinger, og den Grændse, han nærmest anbefalede, var

fra Flensborg til et Punkt paa Vestkysten omtrent udfor Før. Han fandt Støtte hos Czar Nicolaus, hvis Indflydelse paa det europæiske Fastlands Politik atter begyndte at gjøre sig gjældende efter Rystelserne i Marts, og selv Sverig-Norge, der i Principet havde tiltraadt Eiderprogrammet, raadede indtrængende Danmark til ikke at afvise Delingen. I Kongeriget ikke mindre end i Slesvig mødte Tanken imidlertid den mest afgjorte Modstand. I „Fædrelandet" for den 23de Juni 1848 optoges en Artikel under Mærket A. B.[1]), hvori Eiderprogrammet vel fremdeles fastholdes som det principielt rigtige og statsretligt begrundede, men erkjendtes, at dets Gjennemførelse ligeoverfor Europas Modstand vilde være en Umulighed, og at Danmark, naar Valget blev stillet mellem Slesvigs Selvstændighed og en Deling, burde vælge det sidste som det mindst farlige Alternativ; den Linie, som her antydedes, og som senere fik høiere Autoritet, var Slien-Husum. En sand Storm af Uvillie reiste sig imod denne Artikel. Fra Slesvig protesteredes der i 12 Adresser, som udtalte sig for en saa stor Selvstændighed, som kunde forenes med Slesvigs Stilling som uadskillelig Del af det danske Monarki. I Kongeriget krævede en Adresse med over 26,000 Underskrifter, et for den Tid overordenligt stort Antal, „det udelte Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Danmark". Forf. gjør den meget rigtige Bemærkning, at Modstanden var stærkest hos de foreløbigt til Siden skudte, men ingenlunde overvundne Tilhængere af Helstaten, som haabede og næsten følte sig sikkre paa, at naar Delingen blev forhindret, maatte Forholdenes Udvikling med uimodstaaelig Magt føre Landet til det Maal, som de ønskede. Frederik VII, som aldrig havde havt nogen Sympathi for Delingen[2]), gjentog i September ved Revuen paa Lerbæk Mark

[1]) Daværende Kontorchef, senere Jernbanedirektør Viggo Rothe har i sine Livserindringer S. 151 navngivet sig som denne Artikels Forfatter og derved stadfæstet en almindelig Formodning. Da Bogen er trykt som Manuskript for Venner, har Hr. Neergaard formodenlig været ubekjendt hermed.

[2]) Hvor udpræget Kongens Stemning baade da og senere var paa dette Punkt, fremgaaer af et interessant Aktstykke, som

Ordene i H. P. Holsts Sang: „Det skal ei skee!" — I Martsministeriet var Stemningen delt; de konservative Elementer vare imod et saadant Kompromis, medens de Medlemmer, som saae Sagen mere fra det dansk-nationale end fra Traktaternes Standpunkt — altsaa Lehmann, Monrad, Hvidt og Knuth —, vare stemte for at bøie sig, og Tscherning, der vel i Principet havde meget vægtigere Indvendinger imod Delingen end de øvrige Ministre, hældede til samme Side, „fordi hans Pessimisme gjorde ham tilbøielig til at gaa ind selv paa en i hans Øine slet Løsning, naar der dog ved den reddedes Noget". Krisen kom, da Lord Palmerston efter Malmø-Vaabenstilstandens Afslutning bestemt formulerede et Delingsforslag som Fredsbasis, og da Grev Knuth, Udenrigsministeren, og Grev Reventlow, vor Gesandt i London, skulde udarbeide Instruktionerne for vore Underhandlere. Udkastet stillede Slesvigs Selvstændighed i første Række, men bemyndigede til, hvis den ikke kunde gjennemføres, at optage Delingen med Linien Slesvig-Husum. Den 7de November resolverede Kong Frederik VII, at dette ikke maatte skee uden hans særlige Tilladelse, og den 11te November afgik som Følge heraf Martsministeriet.

I Virkeligheden var Delingstanken hermed definitivt fjernet. Skulde den have været realiseret, saa var dette Øieblikket; her var, kan man kalde det, dens „psykologiske Moment". Greben dengang, kunde den maaskee have været gjennemført og maaskee have ledet til en Ordning af Monarkiet, som havde forhindret de sørgelige Begivenheder i 1864. Kongen og Folket, baade de danske Slesvigere og de Danske i Kongeriget, vare imidlertid som sagt enige om at modsætte sig den. Naar Delingstanken senere blev ved at dukke frem, naar den i og udenfor Regeringen vedblev at have Talsmænd, naar f. Ex. Madvig under Fredsforhandlingerne i Sommeren 1850 og atter nogle faa Maaneder før Januar-Kundgjørelsen slog paa denne

---

ikke tidligere har været trykt, en Skrivelse af 9de Dec. 1849, som var bestemt til de danske Underhandlere i Berlin. Den er (S. 460) meddelt efter A. W. Scheels efterladte Papirer, der opbevares i Rigsarkivet.

Stræng, saa er dette ganske forklarligt, men den ene Lok, som Lykken efter Ordsproget bærer i Panden, var ikke greben under den eneste Situation, hvor den kunde have været holdt fast, og det var i Efteraaret 1848. I Løbet af faa Aar havde Alt forandret sig, mindre endda i vort eget Land end i den store Verden udenfor os, af hvilken vi mere og mere atter bleve afhængige, og det var blevet for silde.

Forfatteren afholder sig fra at fælde nogen Dom herover, han udtaler sig ikke om, hvad det vilde have været rigtigt at gjøre, og heri handler han sikkert ret. Det er et overordenligt vanskeligt Spørgsmaal at besvare, om en Deling af Slesvig dengang og under de daværende Forhold vilde have været det danske Danmarks Frelse, eller om den ikke ad andre Veie, men ligesaa sikkert og med ligesaa uimodstaaelig Magt, vilde have ført os derhen, hvorhen vi ikke vilde og ikke ville gaa, eller til noget endnu Værre end det, der timedes os i 1864. Efter Monarkiets Sprængning, efter de tydske Landes Erobring af en fremmed Magt betyder Slesvigs Deling det Samme som et anerkjendt national-dansk Enheds-Rige, samlet under een Forfatning, med eet Sprog, med fælles national Sympathi, frigjort for al fremmed Indflydelse. Men Slesvigs Deling med Bevarelse af Monarkiet, hvad enten dette nu fik en føderativ Ordning eller kom til at bestaa af en dansk og en tydsk Del, alene sammenknyttede ved en Personal-Union, vilde have været noget ganske Andet, en vedvarende Fare for nye nationale og politiske Kampe — ikke mindst hvis den danske Part af Slesvig skulde have bevaret nogen provindsiel Selvstændighed — og tillige en Fare for hele Monarkiets Inddragning i den Hvirvel, som har omskabt det tydske Forbund til det tydske Rige. Det, som bandt Danmarks Hænder under hele Krisen, var jo dette, at det ikke kunde, og ikke turde — ikke mindre for Kronens og Landets Skyld end af Hensyn til Udlandet — afstaa, udskille, helt opgive nogen Del af Riget. Havde det været tænkeligt, at den danske Konge kunde tilbyde Preussen Holsten og Lauenborg, og at Preussen kunde have modtaget det, vilde det ikke have været vanskeligt at realisere Eiderprogrammet, end-

mindre at opnaa en i alle Maader nationalt tilfredsstillende Deling af Slesvig. Men dette var jo netop aldeles utænkeligt, en politisk Umulighed. Riget fra Øresund til Elben var det faktisk Bestaaende, det alene af Europa Anerkjendte. Monarkiets Integritet var, allerede førend det med klare Ord blev udtalt i Londonerprotokollen af 2den Aug. 1850 og i Londonertraktaten af 8de Mai 1852, en Paragraf i den europæiske Folkeret, en Faktor i den europæiske Ligevægt[1]), og under Byrden af denne Alt overveiende Grundsætning maatte og skulde der arbeides fremad — for saa at see den, efter alle de tunge Offre, der vare bragte paa dens Alter, svigte i det afgjørende Øieblik og blive given til Pris af de Magter, som vare gaaede i Borgen for den.

Vi ere paa dette Punkt naaede til den grundlovgivende Rigsforsamling og dens Værk. I sin Indledning har Forfatteren givet en i det Hele korrekt og fyldig Skildring af Liberalismens Udvikling, af Bondebevægelsen og af den store Indflydelse, som den nationale Reisning kom til at udøve paa Frihedsspørgsmaalet. Han gjengiver klart og anskueligt de afvigende Opfattelser, som før og under Valgene i 1848[2]) gjorde sig gjældende fra de forskjellige Sider: de Moderate med Universitets-Komiteen, de Radikale, hvem Bondevennerne stode nær, med Hippodrommøderne, de Konservative væsen-

[1]) Ordene i Traktaten ere: „I Betragtning af, at Opretholdelsen af det danske Monarkis Integritet, som knyttet til den europæiske Ligevægts almindelige Interesser, er i høi Grad vigtig for Fredens Bevaring . . .“

[2]) Leilighedsvis kan her bemærkes, at Forfatteren tager feil, naar han blandt Medlemmerne af den Ottemands-Komitee, som fra et liberalt Standpunkt bekæmpede Bondevennerne i Østifterne, ved Siden af J. C. Drewsen og N. F. Jespersen nævner Geheimearkivar Wegener (S. 306). Denne, der kun nødigt modtog Kongevalg, har — jeg har den nys Afdødes skriftlige Erklæring derom — ikke deltaget, hverken dengang eller senere, i politiske Agitationer. Det maa have været hans Broder Johan Wegener, Præsten i Halsted, som deltog aktivt i Politiken og antoges for at være Forfatteren til de mest bemærkede ledende Artikler i „Loll.-Falst. Stiftstid.“.

ligt i Haandværkerforeningen. De to store Spørgsmaal, som dengang navnlig bragte Lidenskab i Sindene: Kongevalgene og det suspensive Veto, og de Forsyndelser imod sund Sands, hvortil Lidenskabeligheden førte; faae fra hans Haand en baade klar og upartisk Behandling. Den hele Tidsaand med dens barnlige Uerfarenhed, barnlige Tillid og ofte barnagtige Ilterhed, men ogsaa med dens Begeistring og dens Tro paa Idealerne, kommer fuldt til sin Ret. Ikke mindre heldig har Forfatteren været med de Karakteristiker af ledende Personligheder, som han her og paa andre Steder af Bogen har givet; med en Sikkerhed, som er overraskende hos en Mand, der ikke selv har gjennemlevet hine svundne Tider og seet dens Mænd optræde, har han fundet deres Eiendommeligheder og i det Hele særdeles træffende skildret Karakteren af den Indflydelse, de udøvede. Ogsaa her er Bestræbelsen efter Upartiskhed umiskjendelig, og det maa vel endog siges, at virkelig Upartiskhed er opnaaet. Ligesom han har givet et godt Billede af Frederik VII ved hans Thronbestigelse — Bardenfleths Bog kunde ogsaa her have beriget ham med adskillige Træk og givet ham yderligere Autoritet for sin Opfattelse —, saaledes skildrer han senere ligesaa livligt som træffende Monrad, Hall, Tscherning, Balth. Christensen og J. A. Hansen i deres indbyrdes Modsætning. A. S. Ørsted, Sponneck, General Hansen, Fenger, Bluhme, Spandet o. s. v. Det kan tilføies, at de 12 Portræter, som ledsage det første Bind, og som venteligt ville blive fulgte af flere, ere ualmindeligt heldige og stemme fortræffeligt med de Pennetegninger, der ere givne af disse Personer.

Forhandlingerne paa den grundlovgivende Rigsforsamling, der saa let kunde have fristet til en trættende Brede, ere behandlede paa en Maade, som giver alt det Væsenlige uden at tabe sig i Enkeltheder. Det erkjendes i Bogen, hvad der da heller ikke er mere end simpel Retfærdighed, men hvad der kun altfor ofte af Partihensyn er fordulgt eller benægtet, at Grundloven, saaledes som den var forelagt i det første Udkast, og saaledes som den blev i den endelige Affattelse, ikke skyldtes det lige vaagnende, endnu neppe selvbevidste og slet ikke organiserede Demokrati, væsenligt repræsenteret af Bondeven-

nerne, men Middelklasserne og Embedsstanden, hos hvilke de liberale Ideer havde fæstet Rod og taget Væxt, altsaa det „Bourgeoisi“ og „Bureaukrati“, der snart blev Gjenstand for saa bittre og hadefulde Angreb fra det med Magt udrustede Demokrati. Der kunde, hvor selve Debatten om Udkastet behandles, have været ydet en noget større Anerkjendelse til Krieger, Grundlovsudvalgets Ordfører, som med en saa mærkværdig Modenhed og med et saa stort Talent værgede de sunde konstitutionelle Grundsætninger imod baade Modstandere og farlige Venner, og Martin Hammerich havde havt Krav paa at mindes for sine Fortjenester af Grundlovens gode Sprog og lødige danske Udtryk for Ting, som hidtil kun havde været kjendte i franske eller engelske Klæder. Men det er ikke saa uforstaaeligt, at for Forfatteren har Hovedsagen været og Hovedinteressen samlet sig om Kampen for og imod den almindelige Valgret. Her ligger Junigrundlovens politiske Tyngdepunkt, dens sande demokratiske Element, og det er naturligt, at en Venstremand fortrinsvis beskjæftiger sig med dette Spørgsmaal, som jo ogsaa i Virkeligheden optog det Meste af Tiden og af Kræfterne. Novemberministeriet tog, skjøndt af en afgjort stærkere konservativ Farve, Grundlovsudkastet i Arv fra sin Forgænger og kunde efter hele Situationen ikke gjøre Andet. Men fuld Sympathi havde det ikke for det, og alt som i Vinterens Løb Opbrusningen over hele Europa lagde sig, og Reaktionen gjorde sig gjældende, kom der nogen Usikkerhed ind i Ministeriets Holdning, og endnu større var den Tvivl og Mistænksomhed, som herved vaktes, navnlig hos Venstre. Indenrigsminister P. G. Bang, Partiets Ven og Støtte paa Landboreformernes Omraade, havde udtalt sig paa en Maade, som ikke gav nogen Tryghed. Det kritiske Øieblik var den 30te April, da Andræs Forslag om et Eetkammer med dobbelte Valg, efter at Afstemningen over en hel Række (37) Ændringsforslag havde markeret de enkelte Gruppers Stilling og Styrke, var forkastet med 112 St. imod 28, og da der kun stod tilbage to Muligheder: Udvalgets Flertalsforslag, som var tiltraadt af Venstre og Centrum, og som temmelig nøie stemte med Udkastet, og det Bruun-Jespersen-

ske Forslag. Da Kultusminister Madvig paa dette Standpunkt i Regeringens Navn erklærede sig for det sidstnævnte og lovede at ville indstille det til Stadfæstelse, hvis det vedtoges med ikke ringe Flertal, men udtalte sine store Betænkeligheder ved Udvalgsflertallets Forslag, vakte dette den største Bevægelse i Forsamlingen og den mest levende Harme hos Venstre, mindre maaskee af Realitetsgrunde — thi Forskjellen var egenlig ikke stor — end i Betragtning af Motiveringen; de skarpeste Angreb rettedes imod Ministeriet, der endog sigtedes ikke utydeligt for politisk Uredelighed. Det Bruun-Jespersenske Forslag vedtoges vel, men kun med 68 St. imod 66. Dette var imidlertid ikke den endelige Behandling, og førend denne kom, havde Venstre i al Stilhed slugt sin Harme og sine stærke Ord og besluttet at kaste sine Stemmer over paa den seirende Side for derved at sikre Grundlovens Gjennemførelse. Det var baade en klog og en patriotisk Handling, og det vilde have været ønskeligt, om senere Dages Venstre havde ladet sig belære af denne kloge Patriotisme. Det dramatiske Optrin den 7de Mai er livligt fortalt. Balthazar Christensen — det har sikkert været hans Livs stolteste og lykkeligste Øieblik — tog Ordet for at forkynde den i Partiet fattede, men strengt hemmeligholdte Beslutning og tiltræde det vedtagne Repræsentationsforslag, med hvilket Alt i Alt „Demokratiet og Folket ret vel kunde hjælpe sig". Ogsaa den Glæde og det Bifald, som hilsede denne Erklæring, vidner om Tidens Barnlighed. „Stemningen var saa bevæget, at det kun blev betragtet som naturligt og smukt, da Centrumsmanden, Oliemøller Schytte, efterat Christensen havde endt sin Tale, faldt ham om Halsen og kyssede ham til Tak." Det var den danske Udgave af det historiske *baiser Lamourette,* heldigvis ikke fulgt af den franske Originals blodige Efterspil. Hermed var Sagen klar, Forslaget vedtoges med 127 St. imod 3, og den 25de Mai vedtoges selve Grundloven med 125 Stemmer imod 4. Fra Niendedagen derefter[1]) befinde vi os „under Junigrundloven".

---

[1]) Forf. omtaler ikke og har vel altsaa ikke vidst, hvad der dog

Et Par Bemærkninger i dette Afsnit fortjene at fremhæves. Ved Omtalen af den Forsigtighed og Tilbageholdenhed, som den grundlovgivende Rigsforsamling viste ligeoverfor den udenrigske Politik, og dens Sky for at lade det komme til aaben Konflikt hedder det: „Med et Blik for de europæiske Bevægelsers Betydning, ogsaa for Udviklingen af Danmarks indre Forhold, og en Respekt for politiske Magtfaktorer, som desværre ikke har hørt til de dagligdags Ting i dansk Politik, forstod Forsamlingens Venstre, at det, saaledes som Forholdene i Øieblikket stode i Europa, var den ubetinget svageste Part, selv om det skulde kunne lykkes det at faae Flertal mod Regeringen indenfor Rigsforsamlingen.“ Bemærkningen er vistnok tænkt at skulle have mere end een Adresse, men det formindsker ikke dens Vægt. Kort efter citeres nogle Ord af Formanden, J. F. Schouw, da han formanede Medlemmerne til at undgaa unyttig Talen og trættende Vidtløftighed, særlig „lange Indledninger, det være sig nu af historisk eller filosofisk Indhold, eller som blot bestaa deri, at Taleren angiver, hvad han ikke vil tale om, og hvorfor han ikke vil tale derom“. Og derefter: „det vilde maaskee ogsaa kunne hjælpe noget, ifald de Talere, der, siden de engang have reist sig, ville yttre Noget, hellere vilde undlade dette, thi naar de ikke finde det, som de anføre, saa vigtigt, at de alene derfor ville reise sig, saa vil man vel kunne undvære det.“ Gid Formændene i Rigsdagens to Afdelinger, navnlig i Folkethinget, jevnligt vilde gjentage denne Formaning og sørge for, at den blev fulgt!

Medens Grundloven forhandledes i Rigsforsamlingen, bestod Malmø-Vaabenstilstanden af 26de Aug. 1848. Dens Tilblivelse var ligesaa eiendommelig som dens senere Skjæbne. Den første Overenskomst af 2den Juli, sluttet imellem Danmark

er en Kjendsgjerning. at Frederik VII i det afgjørende Statsraad gjorde Modstand, førend han underskrev Grundloven. Han udtalte Tvivl om, at en saadan Forfatning vilde være til Gavn for Danmarks Rige, og Ministrene maatte gjøre ham indtrængende Forestillinger, inden han skrev sit Navn.

og Preussen, vakte en Storm af Forbittrelse hos Slesvigholstenerne og i Tydskland, og da der omtrent samtidigt i Frankfurt var skabt en tydsk Centralmagt, hvis Ledelse overtoges af Rigsforstanderen, Erkehertug Johan, blev dette benyttet til at omstøde den indgaaede og allerede ratificerede Overenskomst, og det ved et Dobbeltspil, som alene kunde tænkes i saa forvirrede Tider, idet General Wrangel, Kongen af Preussens General, nægtede. — selvfølgeligt ikke uden hemmeligt Samtykke fra Berlin — at respektere sin Konges Underskrift og forlangte Rigsforstanderens Ratifikation. Dette fremkaldte en kort Fornyelse af Fjendtlighederne. De neutrale Magters Optræden, det vedvarende Tryk af Blokaden i Østersøen og Preusserkongens voxende Harme overfor Revolutionen førte dog snart til Underhandlingernes Gjenoptagelse og til den endelige Vaabenstilstand af 26de August. Men i Virkeligheden blev heller ikke denne holdt. Den Regering, som skulde været dannet under Carl Moltkes Forsæde, kom aldrig istand, og efter en Række Forviklinger, som ere kort og klart fortalte, endte det med, at den slesvigholstenske Forfatning, Forsamling og Regering vedblev at være Herrer over Hertugdømmerne, alene med Undtagelse af Als og Ærø, som styredes af en dansk Immediatkommission. En saadan Forvirring og Opløsning af alle Forhold var kun mulig i „det gale Aar“.

De militære Skildringer, der omfatte de tre Krigsaar, staa ikke paa Høide med Fremstillingen af de diplomatiske Forhandlinger og den indre Politik. De ere vistnok ganske korrekte, da de have benyttet authentiske Kilder, navnlig den danske Generalstabs Værk, men de savne det Liv og den Anskuelighed, som Forfatteren ellers forstaaer at give sin Fortælling. Efter Værkets Plan skulle de jo ogsaa kun danne en Baggrund for det egenlige Thema, og helt vilde de selvfølgeligt ikke kunne undværes. Interessen knytter sig altsaa væsenligt til de diplomatiske Underhandlinger, som førte først til Fredspræliminærerne af 10de Juli 1849 — der neppe vilde være komne istand, hvis der dengang havde været en Telegraf, som i et Nu kunde have spredt Efterretningen om Fredericiaslaget den 6te Juli ud over det hele Tydskland — og

derpaa til Freden i Berlin den 2den Juli 1850, *la paix pure et simple*. I disse og de senere Aars Underhandlinger indtages paa dansk Side en fremragende Plads af en Personlighed. hvis rette Karakter og politiske Holdning er bleven staaende i en vis Dunkelhed. Det er Holger Christan Reedtz til Palsgaard, født i Aarhundredets første Aar, en kort Tid Udenrigsminister, død i 1857 som Geheimekonferensraad. Han har i den hele Udvikling henimod Helstaten spillet en betydelig, til sine Tider noget tvetydig Rolle, men hverken om hans Evner, Kundskaber og Begavelse eller om hans politiske Holdning i de vexlende Kriser, ud over dette, at han var en absolut Modstander af Eidertanken og en bestemt Tilhænger af Helstaten, faaer man i noget af de historiske Værker eller i nogen af Datidens Memoireværker nogen klar Forestilling. og Forfatteren har vistnok ganske savnet Materiale til at udfylde Lakunen. I Berlin blev han sædvanligt i Fortrolighed kaldt „der alte, schlaue Fuchs", men det turde være et Spørgsmaal, om hans Snuhed virkelig var saa stor, og om Betegnelsen ikke nærmest var et Smigreri, som skulde narre ham og Andre. Saa Meget er ialfald klart, at saa længe den danske Regerings Politiks Maal var et Danmarks Rige til Eideren, bygget paa Inkorporationen og Garantierne af 1720—21 og sikkret ved den fælles Arvefølge efter Kongeloven, var Reedtz, hvor dygtig og routineret en Diplomat han end maatte have været, ikke nogen heldig Repræsentant. Hans dristige Overskriden af sine Instruktioner i Juli 1849 (S. 369—72) kan maaskee ikke bebreides ham og retfærdiggjordes ialfald ved Resultatet, ligesom den godkjendtes i Kjøbenhavn. Men der kommer senere adskillige Leiligheder, hvor hans Holdning neppe lader sig saaledes forsvare.

Oprørskrigen var endt med Seire for Danmark, først ved Isted, derpaa ved Frederiksstad, men det var ikke Vaabnene. som under de givne Forhold afgjorde Sagen. Efter 1850 glider eller trænges Danmark mere og mere over imod Helstaten. og de Forsøg, som gjøres paa at standse denne Bevægelse, saaledes ved Notabelprojektet i 1851, vise sig afmægtige. Allerede den afgjørende Vægt, som lagdes paa Monar-

kiets Integritet, maatte drive hen til Helstaten som Maal. Reaktionen havde atter vundet Overmagten i Europa, kulminerende ved Napoleon III's Statskup den 2den Decbr. 1851, og den stod afgjort fjendtlig ligeoverfor alle Martsbevægelser og deres Frugter, altsaa ogsaa ligeoverfor det nationale Eiderprogram. Forfatteren fremhæver Gang efter Gang, og det med fuld Føie, de store internationale Vanskeligheder, som beredtes ved den demokratiske danske Grundlov; den betragtedes overalt i Europa af de ledende Kredse som et yderst farligt Experiment, der maatte holdes indenfor saa snevre Grændser som muligt, den maatte ikke overskride Kongeaaen, og det maatte være Opgaven at tilveiebringe en Organisation af Monarkiet, hvorved dens Virksomhed blev beskaaren saa meget som muligt. De midlertidigt tilbagetrængte konservative og helstatligsindede Elementer havde atter fattet Mod og arbeidede disse Udlandets Bestræbelser paa bedste Maade i Hænderne. Ganske særligt blev Geheimeraad Tillisch's Bestyrelse af Slesvig gjort til Gjenstand for de stærkeste Angreb. Det var ikke blot det nationale Tydskland og den af slesvigholstenske Patrioter ophidsede tydske Presse, som opløftede høie „Smertensskrig“ over den „voldsomme og tyranniske Fordanskning af Slesvig“, men ogsaa de saakaldte venskabelige Magter greb enhver Leilighed til at udtale deres Misbilligelse af Tillisch's Styrelse; Lord Palmerston sendte en særlig Kommissær (Oberst Hodges, Englands Repræsentant i Hamborg, tidligere som Opmand knyttet til Preusseren Grev Eulenburgs og Tillisch's fælles Forvaltning) til Slesvig for at undersøge Forholdene, og hans Rapport var saa ugunstig som vel muligt. Forfatteren tager, og det med fuld Ret, Tillisch's Administration i Forsvar imod de reiste Beskyldninger, medens han vel indrømmer — og det gjorde ogsaa den Gang den almindelige Mening i Danmark — enkelte Misgreb. Men ligeoverfor Sprogforordningerne stiller han sig, om ikke just afgjort misbilligende, saa dog ialfald stærkt tvivlende. Afgjort er det nu, at Sprogreskripterne angrebes stærkere end nogen anden Del af Forvaltningen, men ikke desto mindre er det en Kjendsgjerning, at de ikke i det Hele og Store gjorde Tydskheden Uret, og at

de nu under preussisk Herredømme levende danske Slesvigere vilde prise sig lykkelige, om de ikke vare underkastede en værre Sprogtvang end Angelboerne i hine Aar. Et Moment, som Forfatteren ikke har tillagt den Betydning, der tilkommer det, er dette, at Grev Carl Moltke, da han senere efter Tillisch og Bardenfleth fik Slesvigs Bestyrelse i sin Haand, opretholdt den hele Sprogordning. Hans Anti-Konstitutionalisme førte ham til, ikke blot at gjenoprette de tidligere Provindsialstænder, hvilket var et af Punkterne i Aftalen, men ogsaa at bevare den aldeles urimelige Valglov, som reducerede den danske Befolkning til et født Mindretal; den Modsætning, som herved skabtes imellem Kongeriget og Slesvig, var ikke nogen Støtte for Helstaten, men blev det tvertimod for den Slesvigholsteinisme, hvis Oprør han stemplede i stærkere Udtryk, end Nogen før ham havde vovet af benytte. Sprogordningen derimod, den haardest angrebne Del af Tillisch's Regeringssystem, hævdede han med kraftig og hensynsløs Haand, — og, mærkeligt nok, under hans Forvaltning antog „Smertensskrigene“ en ulige mere dæmpet Form. Hvorledes man i 1851 dømte om Tillisch og hans Administration, fremgaaer maaskee tydeligst af et interessant Aktstykke, hvormed Offenligheden for første Gang bliver bekjendt ved Hr. Neergaards Bog (S. 541 ff.). Det er et Brev af 5te April 1851 fra Baron Budberg, russisk Minister i Berlin, til hans Kollega i Kjøbenhavn, Baron Ungern-Sternberg; det fordømmer i de mest uforbeholdne Udtryk en Politik, hvori Brevskriveren seer „Extravagancer af et yderliggaaende Parti, der, efter hvad det synes, kun tæller altfor mange erklærede og hemmelige Tilhængere i Kabinettet“, og det ender med, at „Tilliden først fuldstændig vil kunne gjenoprettes, naar Kabinettet i Kjøbenhavn har frigjort sig for Resterne af den nationale Revolution“. Reedtz, som dengang var Udenrigsminister, forelagde dette Brev uden videre Kommentar i Statsraadet, da det kunde være af Interesse for dets Medlemmer at see, „hvad man i Udlandet mente om den danske Regering“. H. N. Clausen, der var Minister uden Portefeuille, ansaae — han nævner det selv i sine Optegnelser — med Føie Brevets

Fremlæggelse for en Fornærmelse imod ham og hans nærmeste Meningsfæller og søgte Audients hos Frederik VII for at indgive sin Demission, men det endte dog med, at han foreløbigt blev i Ministeriet. Budbergs Brev viser Stemningen hos en Magt, der dog ikke hørte til Danmarks Modstandere, og den Ugeneerthed, hvormed man alt da kritiserede de danske Ministre, man ikke syntes om. Skridtet var ikke stort derfra til, saaledes som det mindre end et Aar senere skete, at give tilkjende, hvilke Personer man forlangte.

Denne Gliden henimod Helstaten, først langsom og tøvende, derpaa voxende i Fart og endende med en overraskende Slutningshastighed, er fyldigt og anskueligt fortalt. Notabelprojektet, som det siden kom til at hedde, — i korte Træk: en dansk-slesvigsk Rigsdag med et selvstændigt Kongerige og et selvstændigt Slesvig; Holsten og Lauenborg som udsondrede Statsdele; ingen Fællesrepræsentation for Monarkiet, men Fælleslovene forelagte de enkelte Forsamlinger — var billiget af hele Ministeriet undtagen Reedtz og var dets Program. Det Naturlige havde da været, at Reedtz var gaaet af, men han ønskede ikke at opgive sin Indflydelse til Bedste for Helstatens Gjennemførelse, og han foreslog „ikke uden Malice“, at Grev Sponneck skulde reise til Wien og Berlin for at prøve paa at vinde de to Stormagters og Ruslands Billigelse af Projektet. Sponneck reiste i Januar 1851. Det var, hvad man kan kalde Olmützer-Perioden, hvor Østerrig under Schwarzenbergs energiske Ledelse havde ydmyget Preussen dybt og gjort en Ende paa alle liberale eller nationale Revolutionslyster, og Østerrig, der endnu ikke havde faaet Leilighed til at „forbause Verden ved sin Utaknemlighed“ imod den russiske Bistand i Ungarn, havde fuldt ud Rusland paa sin Side. Sponneck mødte hos Magterne og hos vore egne Gesandter overalt „den samme overvældende Sikkerhed paa, at Intet kunde trives i Europa, som ikke faldt i Traad med de tre konservative Stormagters Politik“, og fra Indrømmelse til Indrømmelse gled han eller gik han over til Helstaten som den eneste Mulighed. Stor Sjælekamp har dette neppe kostet ham, thi som det rigtigt siges, var Sponnecks Forhold til den national-

liberale Politik nærmest et „Fornuftparti“, og da han tillige var „en praktisk og ærgjerrig Natur med dyb Respekt for Magten“, gik han til den Side, hvor Magten laa. Nok er det, at han drog ud som en Saulus og vendte hjem som en Paulus, eller, som H. N. Clausen udtrykker det, „snarere som vunden end som vindende“, og da han var „Ministeriets kraftigste Villie og største politiske Talent“, blev hans Overgang til Helstatspolitiken af afgjørende Betydning.

Det Naturlige havde herefter været at opgive Ideen om Notabelforsamlingen, men de nationale Medlemmer af Regeringen vilde formodenlig dog endnu gjøre et Forsøg, og de for Helstaten stemte Ministre have vel anseet det for ret hensigtsmæssigt, at ogsaa Notabelprojektets indre Umulighed, dets Uigjennemførlighed ligeoverfor Holstens bestemte Modstand, blev konstateret. Var dette Hensigten, saa blev den fuldstændigt opnaaet, thi Notabelforsamlingen, hvis hele Betydning var betinget af Enstemmighed eller dog Enighed om en Fremtidsordning, endte med en fuldt saa dyb Kløft mellem Dansk og Slesvigholstensk som før. I Juli udtraadte H. N. Clausen af Ministeriet, og Carl Moltke traadte ind — en noksom betegnende Personalforandring. Imod Forventning benyttede Reedtz, som nu egentlig var Ministeriets toneangivende Mand, og som efter sin Reise til Warschau i særlig Grad nød Udlandets Tillid, ikke Situationen til at bringe sit Program videre. Forfatteren søger Grunden hertil væsenligt i hans Mangel paa Forstaaelse med det danske Folk og den danske Rigsdag, i Trykket af den personlige Uvillie, for hvilken han var Gjenstand herhjemme navnlig efter hans sidste Reise. Situationen betegnes ganske rigtigt saaledes: „Forholdet var i det Hele det, at den Fløi af Ministeriet, som nød Udlandets Tillid, var uden al Indflydelse indadtil, og at de, hvis Ord havde Magt over den offenlige Mening i Danmark, ved Stormagtshofferne betragtedes som fordægtige Personer, med hvem det var umuligt at indlade sig paa nogen alvorlig politisk Forhandling.“ I Oktober 1851 fulgte et nyt Ministerskifte, idet Bluhme afløste Reedtz som Udenrigsminister, og fra nu af tog Helstatspolitiken Fart. Bluhme traadte

dristig op imod Rigsdagen og tvang den til faktisk, nemlig ved at vige tilbage fra Forsøg paa at styrte Ministeriet, at anerkjende Umuligheden af en Ordning, som havde nogen Tilsætning af Eiderdanskhed, samtidigt med at han i al Stilhed og bag sine Kollegers Ryg forhandlede navnlig med den russiske Minister, Baron Ungern-Sternberg, om et afgjort Helstatsprogram. Det afgjørende, officielle Omslag i Regeringens Politik indtræder, efterat Madvig, den sidste „Professor“, var afløst af P. G. Bang, ved Noterne af 6te December 1851. Mindre end to Maaneder efter staaer Helstaten der som Kjendsgjerning ved Kundgjørelsen af 28de Jan. 1852, der ikke var et Program, men en Handling, et Statskup i tilsyneladende legale Former.

Skildringen af Thronfølgervalget, som udfylder et Kapitel paa halvhundrede Sider, læses som en fængslende historisk Roman. Allerede i December 1849 begynde de første Skridt i Sagen, om end i største Fortrolighed, og ikke blot Ruslands Stilling i Europa, men ogsaa det gottorpske Dynastis anerkjendte Arverettigheder til visse Dele af Holsten maatte nødvendig føre til, at den første Henvendelse skete i St. Petersborg. Med Frederik VII's Samtykke nævnedes der for Czaren fire Kandidater: først Prinds Frederik af Hessen, der som Søn af Landgrevinde Charlotte var nærmeste Arving efter Kongeloven; derpaa en Søn af Prinds Christian af Glücksborg, der paa den ene Side ved sin Troskab i Oprørsaarene havde erhvervet virkelige Sympathier for sig og sin Slægt hos det danske Folk, og som paa den anden Side vilde i sig forene den hessiske Linies Berettigelse og Egenskaben af en holstensk, skjøndt ikke successionsberettiget Prinds; endelig en Prinds af det storhertugelige oldenburgske Hus, enten den 22aarige Arvestorhertug Peter eller hans Fætters Søn, den 9aarige Nicolaus, hvis Fader var russisk General og Søstersøn af Czaren. Det første russiske Svar foretrak Peter af Oldenburg, hvis de hessiske Kognater vilde give Afkald til Fordel for ham, og den danske Regering kunde ikke Andet end modtage denne Tilkjendegivelse. Det kan ikke have været med noget let Hjerte, thi Oldenburgs Fyrstehus havde ikke

forsømt nogen Leilighed til at lægge de mest udprægede slesvigholstenske Anskuelser for Dagen, og det var let at forudsee, at hans Kandidatur vilde møde den allerstærkeste Modstand hos det danske Folk baade i Kongeriget og i Slesvig. Saaledes saae ogsaa Landgrevinde Charlotte Sagen, da Geheimeraad Dankwart kom til hende i den delikate Mission at opnaae hendes og Kognaternes Renunciation til Fordel for Peter af Oldenburg. Baade hun, hendes Gemal Landgreven og deres Søn, Prinds Frederik, vægrede sig længe og krævede ialfald en betydelig Kompensation ved en Udvidelse af Hessen-Cassels Landomraade og dets Ophøielse til et Kongerige, men de erkjendte, at det ikke stod i Danmarks Magt at opfylde et saadant Vilkaar, og det Tilsagn, som de tilsidst gave om en Renunciation, var forsaavidt ubetinget. Ædel og høihjertet var den Holdning, som Prinds Christians Gemalinde indtog, og Dankwarts Beretning herom (S. 709—10) fortjener at kjendes i den videste Kreds; med et skuffet Haab bøiede hun sig under, hvad det dyrebare Danmarks Ro og Vel krævede, og udtalte kun Ønsket om, at hendes Mand og Børn maatte faae en Stilling og et Tillægsnavn, som kunde antyde en ret inderlig Forbindelse mellem dem og Danmark. Efter dansk Anmodning var Czaren gaaet ind paa, at hele det storhertugelige Hus skulde kaldes til Thronfølgen, men dog med det udtrykkelige Forbehold, at Peter af Oldenburg skulde være den, som først kaldtes til Thronen, og dennes Kandidatur syntes saaledes at have alle Udsigter til at gaa igjennem. En lykkelig Skjæbne forhindrede dog, hvad der i Danmark „vilde blive betragtet som intet Mindre end en national Ulykke“. Det oldenburgske Hus modtog velvilligt de første Meddelelser om den tiltænkte Succession og søgte, *tant bien que mal*, at bortforklare sin anti-danske Holdning, og var Sagen dengang, i Mai 1850, bleven ført videre, vilde den rimeligvis have fulgt det brudte Spor. Men Olmützer-Krisen foranledigede en Opsættelse, og denne blev skjæbnesvanger for Oldenburgernes Udsigter. Imod Danmark viste de Ligegyldighed og Kulde, deres slesvigholstenske Sympathier gave sig tilkjende paa alle Maader, og ikke nok dermed, Prinds

Peter udtalte sin Samstemning med Frankfurter-Parlamentet og med „Paulskirkens Lærdomme“. Katastrofen kom i Sommeren 1850, da Fredsunderhandlingerne mellem Danmark og Preussen førtes i Berlin, og da Prindsen i den russiske Minister Meyendorffs Salon helt forglemte sig selv. Denne Scene, som hidtil kun har været løseligt bekjendt, skildres her (S. 716) fuldstændigt efter ikke tidligere trykte Optegnelser af Baron Pechlin. Fra nu af var Prinds Peter en Umulighed, og dette erkjendtes snart selv af Rusland. Den danske Regering lod da klogeligt Sagen hvile nogen Tid, og dette bidrog til, at det glücksborgske Kandidatur, der var saa populært i Danmark — ubetinget mere populært end Valget af en svensk-norsk Prinds, hvorom der forresten aldrig for Alvor var Tale —, og som varmt støttedes af de danske Diplomater (Pechlin, Wulf Plessen, Otto Plessen og Reedtz), atter traadte i Forgrunden. Prinds Christian blev i Oktober 1850 sendt til Warschau, formelt for at takke for Czarens Lykønskning efter Isted-Slaget, men i Virkeligheden for at præsentere sig for den mægtige Selvhersker og vinde hans Velvillie. En Feil, en Taktløshed kunde have forspildt Prindsens endnu svævende Udsigter, men hans elegante, ridderlige Optræden og hans fine Reserverthed gjorde Udslaget til hans Fordel. Endnu var der dog fra dansk Side kun Tale om Thronfølgens Overførelse til hans og Prindsesse Louises „Descendents“, særlig til deres ældste Søn, den nuværende Kronprinds Frederik, medens Rusland efter Warschau-Mødet tog Sagen saaledes, at Prinds Christian selv skulde være den første Thronfølger, og heraf opstod en Række Vanskeligheder. Frederik VII var ikke Prinds Christian personlig bevaagen, nærmest vel — som ogsaa Madvig udtaler — paa Grund af den Tilbageholdenhed, som han og Kongehusets øvrige Medlemmer viste ligeoverfor Grevinde Danner, og det kostede Anstrengelse at faae ham til at acceptere den russiske Opfattelse, at det var Prindsen selv, som skulde kaldes til Successionen i Monarkiet. Ruslands Ønske var imidlertid Lov, og denne Ordning var det da, som blev slaaet fast i Warschauer-Protokollen af 5te Juni 1851. Hvor Forfatteren omtaler denne (S. 729 og ff.), findes

der Intet om, at Reedtz ved dens Affattelse havde forsømt eller overtraadt et vigtigt Punkt i sine Instruktioner; hvis jeg ikke tager meget feil — Beviset kan kun føres efter Akterne i Udenrigsministeriet —, var dette dog Tilfældet, og senere hen i Skriftet (S. 772 og 774) siges dette ogsaa indirekte, idet det nævnes, at den danske Regering søgte og fik Ruslands Samtykke til at stryge en Passus i Protokollen, der henviste til Prinds Christians Adkomster som Ætling af Christian I, netop fordi den ledende Tanke fra dansk Side var den, at Alt, hvad der i den nye Ordning angik Danmarks Rige, ɔ: Kongeriget og Slesvig, skulde knyttes til Prindsesse Louises Arveret, altsaa til Kongelovens Arvefølge. I Juli 1851 renuncerede Landgrevinden og Prinds Frederik af Hessen paa deres Rettigheder efter Kongeloven til Fordel for Prindsesse Louise og hendes Arvinger og Efterkommere „efter den for Danmarks Rige gjældende Arvefølgeorden“, og i de næste Maaneder fulgte lignende Renunciationer af Prindsesse Marie af Anhalt og hendes ældste Datter. Prinds Frederik af Hessen stillede i sit Afkald intet Vilkaar, men ligesom han i sin Skrivelse til Statsraadet af 9de August stærkt betonede det Offer, han havde bragt, saaledes yttrede han senere i en Tale til Statsraadet, at han havde opstillet en eneste Betingelse, som han havde opsat skriftlig, „og det er, at det danske Monarki bliver bevaret i sin Helhed: ikke som Danmark til Eideren, men som det danske Monarki til Elben, omfattende Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg“. Allerede den 18de Juli havde Prindsesse Louise overdraget sine Rettigheder til sin Gemal og efter ham til deres fælles Børn „ifølge den for Danmarks Rige gjældende Arvelov“, dog at hendes Gemal skulde erkjende, at han modtog dette Rige, disse Rettigheder og Adkomster, ikke ifølge nogen sin nedarvede Ret, men ifølge Prindsessens Overdragelse, og at deres Børn og Afkom skulde arve Danmarks Rige, „ikke efter deres Fader, vor høitelskede Gemal, men efter Os, deres Moder“. Den nye Thronfølge i det danske Monarki fik sin europæiske Sanktion i Londonertraktaten af 8de Mai 1852, der tiltraadtes af enkelte tydske Magter, men ikke af den tydske Forbundsdag — den

Mistelten, som ikke var tagen i Ed, og som lidt over et Decennium senere udførte det dræbende Stød imod Monarkiets Integritet. Affindelsen med Hertugen af Augustenborg, som fik en Pengesum af 6 Mill. Kroner, ordnedes først den 30te Decbr. 1852 under Klausuler, som syntes at betrygge imod alle fremtidige Forsøg fra den Side, men som „Friedrich der Achte“ ikke undlod at bryde, saasnart Øieblikket syntes gunstigt.

Det vil neppe overraske Forfatteren, at det Afsnit af hans Bog, om hvilket min Anskuelse stærkest afviger fra hans, er det, som angaaer Thronfølgesagens Behandling i 1852—53. Det kan ikke med Føie siges, at han har fortiet eller er gaaet for let hen over de Argumenter, der førtes i Marken for Bevarelsen af Kongelovens Arvefølge i de Bestanddele af Monarkiet, hvor den bestod, eller at han har miskjendt det patriotiske Sindelag, hvoraf Forsvarerne af den vare besjælede. Tvertimod, det maa erkjendes, at han ogsaa her søger at skifte Sol og Vind lige, at yde Retfærdighed til alle Sider. Det er hans egen Dom i Sagen, imod hvilken jeg gjør Indsigelse. Forholdet var jo det, at Monarkiets Integritet og en fælles Arvefølge alene kunde opnaaes derved, at Ruslands agnatiske og Hessernes kognatiske Arverettigheder bragtes til at mødes i en bestemt Person, i et udpeget Dynasti. Da Ruslands Afkald kun gjaldt dette Dynastis Mandsstamme — og det kunde ikke let tænkes at strække sig videre —, var det en uundgaaelig Konsekvents, at Arvegangen i Monarkiet maatte blive agnatisk, og Ingen reiste herimod den fjerneste Indsigelse, det var den fælles Forudsætning. Men indenfor Monarkiet vedblev Ruslands agnatiske Ret at bestaa til en Part af Monarkiet, nemlig den større Del af Holsten; den var foreløbigt hvilende ved Ruslands Afkald, men vilde leve op igjen i sin fulde Kraft, naar det valgte Dynastis Mandsstamme engang maatte uddø. For dette Tilfælde, for denne vistnok fjerne, men ikke umulige Eventualitet — for ikke at tale om andre historiske og statsretlige Grunde — var det da af Vigtighed at bevare ogsaa den subsidiære Arveret til Resten af Monarkiet, nemlig den kognatiske efter Kongeloven. Paa

denne Maade vilde der, naar den glücksborgske Mandsstamme engang maatte uddø, atter være den samme Situation som ved den oldenborgske Mandsstammes Udslukning: to Sæt Arvinger, en agnatisk (russisk) til Monarkiets mindre Del og en kognatisk (hessisk eller glücksborgsk) til dets større Del. Ved Ophævelsen af Kongelovens Arvefølge som subsidiær i den sidstnævnte vilde der kun være een arveberettiget Linie: den agnatiske, og Monarkiet vilde som et russisk Sekundogenitur hjemfalde til denne uden nogen Modvægt. Dette var Tankegangen lige fra det Øieblik, da Forhandlingerne om Thronfølgen antog virkelig Form og Skikkelse, og derpaa gik de danske Bestræbelser ud, saa længe Affattelsen af Statsakterne af selve den danske Regering var betroet C. F. Wegener og J. E. Larsen. Forfatteren har ikke Ret, naar han (S. 767) siger, at „Londonertraktatens Ord kunne ikke naturligt forstaaes anderledes“, end de senere af Bluhmes Ministerium bleve og nu af ham blive forstaaede. Tvertimod, baade i Warschauer-Protokollen og i Londonertraktaten vare Ordene med yderste Omhu valgte saaledes, at de ikke udelukkede Kongelovens Arvefølge som subsidiær i Danmarks Rige. Han er maaskee her blevet ført paa Vildspor ved den urigtige officielle danske Oversættelse af et meget betydningsfuldt Udtryk i hine Akter. Den danske Text lyder i den første: „en Kombination, som, med Udelukkelse af Kvinderne, kalder Mandsstammen alene til Arv i alle de Lande, som nu ere forenede under Hs. Maj. Kongen af Danmarks Scepter“, og i den anden: „... at anerkjende Hs. H. Prinds Christians ... og hans af hans Ægteskab med den nævnte Prindsesse i lige Linie nedstigende mandlige Descendenters Successionsret til alle de Lande, som nu ere forenede o. s. v.“. Men i den alene gyldige franske Text hedder det hverken *„tous les pays“* eller *„tous les états“*, men *„la totalité des États“*. Det vil neppe være nødvendigt her yderligere at udvikle Betydningen netop af dette Udtryk, som ikke kan være, og heller ikke var, valgt ved nogen Tilfældighed. Det vilde have været unaturligt, forskruet, undtagen netop med hin Reservation for Danmarks Riges Vedkommende for Øie. Endnu efter hine to

internationale Overenskomster bleve jo samtlige Renunciationsakter aldeles umiskjendeligt affattede med denne Forudsætning om Bevarelse af Dynastiets cognatiske Ret til den større Del af Monarkiet som subsidiær, som reserveret paa samme Maade som de russisk-gottorpske Agnaters. Om det Bluhmeske Ministerium, da det i Oktober 1852 fremlagde Budskabet om Arvefølgen, der brød med hin saa omhyggeligt fulgte Forudsætning og uden videre hævede Kongelovens Arvefølge, ikke har forstaaet Sagen eller fra et „praktisk Statsmands-Standpunkt" var ligegyldigt ved den eller er veget tilbage for en eller anden tænkt eller virkelig Vanskelighed, er det vel nu umuligt at afgjøre. Det kan være, at man vilde have faaet noget Besvær med at gjøre de fremmede Magter begribeligt, hvad det dreiede sig om, og at det indviklede slesvigholstenske Spørgsmaal derved vilde have faaet en Uforstaaelighed mere for dem. Men der er ingen berettiget Grund til at tvivle om, at hvis den danske Regering strax og tydeligt havde taget hin Forudsætning med, maatte det ogsaa have kunnet lykkes den at vinde Magterne for den, thi de havde egenlig alle — alene med Undtagelse af Rusland — Interesse i, at den holdtes fast, og dette vilde netop have været i Londonertraktatens Aand. Da Ministeriet, hvad Grunden nu end har været, opgav dette vigtige Punkt, var imidlertid Slaget i Grunden tabt med det Samme. De fremmede Magter — og Mange herhjemme — kom aldrig til at forstaa Sagen, de saae kun, at der blev gjort Indvendinger og Vanskeligheder imod Thronfølgeordningen i det Hele, imod den danske Regerings egen Fortolkning af Londonertraktaten, og de fandt deri kun et Udslag af national-liberal Opposition, af Uvillie imod den valgte Thronfølger, maaskee af hemmelige skandinaviske Tanker. Nu, efterat Monarkiet i tredive Aar har været sprængt og indskrænket til Kongeriget alene, kan det tage sig ud for den yngre Slægt, som om det kun var en „akademisk", en „theoretisk" Kamp, som førtes for Kongelovens Arvefølge; men det var det ikke under den givne Situation, det var tvertimod en baade historisk og statsretligt meget alvorlig Sag, og at dens praktiske Betydning laa fjernt, endog meget

fjernt[1]), burde ikke være noget Argument for dem, der have Blikket aabent for, hvad der i svundne Tider er forsømt for den da fjerne Fremtid, og hvad der saa mægtigt har bidraget til Slesvigs Tab. Havde Ministeriet Bluhme holdt Sagen i det omhyggeligt brudte Spor, vilde Thronfølgeloven være gaaet igjennem, ikke blot uden Indsigelse fra nogen Side, men under almindelig og taknemlig Tilslutning, og netop under de givne Forhold vilde Enighed i en for Land og Rige saa betydningsfuld Statsakt have havt de lykkeligste Følger. Nu blev der Kamp, Misforstaaelser, Bitterhed, og Følgerne heraf strakte sig gjennem de følgende Aar. Toldsagen, ɔ: Flytningen af Toldgrændsen til Elben, vilde ikke alene have sat Sindene i saa stærk Bevægelse; det var Arvesagen, som gav Situationen dens lidenskabelige Præg og voldte de to Opløsninger i 1853.

Ministeriet seirede i denne første Kamp paa Helstatspolitikens Omraade, men Seiren bar ingen Frugter. I Arve- og Toldsagen havde Venstre, eller „Bondevennerne", som Terminologien dengang var, staaet paa Regeringens Side, og under de to Opløsninger var den gjensidige Forstaaelse bleven udviklet til en endogsaa meget varm Alliance. De konservative Helstatsmænd og de demokratiske Bondevenner — „Menigmændene, der hverken oversaae Sagen til den ene eller den anden Side", som Grev Sponneck engang var saa uheldig at yttre sig — arbeidede Haand i Haand og støttede gjensidigt hinanden. Men heri indtraadte en væsenlig For-

---

[1]) Selv efter Monarkiets Sprengning er den unødvendige Opgivelse af Kongelovens Arvefølge for Kongeriget ikke en absolut ligegyldig Sag. Den kan engang i Tiden faae sin Betydning. Kongehuset er nu blomstrende; det tæller i anden Generation tre, i tredie Generation tolv Agnater, saa at Thronfølgen vil være sikkret for lange Tider. Men Ingen kan gaa i Borgen for den fjernere Fremtid, og den Dag kan komme, hvor den agnatiske Række uddøer; der vil da ikke være nogen arveberettiget Thronfølger, der maa tyes til Kongevalg efter Grundlovens § 8, og dette er en Eventualitet, som ikke er ubetinget farefri.

andring, da man fra Præliminærerne kom over til den virkelige Opgave, Forfatningsforandringen, og da Ministeriet, i hvilket A. S. Ørsted nu havde faaet en betydningsfuld Plads, skred til at gjennemføre sine reaktionære Planer. Forfatteren skildrer fortræffeligt og uforbeholdent det Omslag, som saaledes foregik paa den demokratiske Side. Her endnu mere end i noget andet Afsnit har han ved Siden af Rigsdagstidenden, Aviserne og almentilgængelige Skrifter havt en ypperlig Hjælp i dem af Tschernings efterladte Papirer, som ikke ere trykte, i Optegnelser af Fru Tscherning og i afdøde Statsrevisor, senere Kultusminister Fischers utrykte Dagbøger. De ere ikke hinanden lige i Troværdighed. Tscherning var, hvor uenig man end kunde være med ham i hans hele Politik og i hans mange Extravagancer, en Hædersmand, høisindet, ikke opsat paa at tillægge Modstandere slette Motiver, besjælet af varm Følelse og stærk Tro paa Rigtigheden af det, han til enhver Tid forfægtede. Fischer var en udpræget Partimand, en negativ Natur, ulige stærkere i sit Had end i sin Kjærlighed, tilbøielig til at tro det Værste om sine Modstandere. Dette forhindrer ikke, at der i denne skarpe Iagttagers fra Dag til Dag og med stor Uforbeholdenhed nedskrevne Optegnelser kan findes mange pikante Oplysninger, som angaa Begivenhederne bag Kulisserne og kunne kaste gode Streiflys paa Personer og Situationer. Men de maa dog altid benyttes med en vis Varsomhed, og Forfatteren synes at have havt Øie herfor.

Under de absolutistiske Tendentser, som Ministeriet aabent viste, og de endnu stærkere, som frygtedes hos det, og som antoges at finde Medhold i meget høie Kredse, ikke mindst hos Arveprinds Ferdinand, bleve Bondevennerne ikke blot drevne over i Oppositionen, men ogsaa dragne ind i hemmelige Forbindelser med Kongen og Grevinde Danner. Det var underlige Tider. Bluhme, Kongens Minister, yttrede en Dag hos Tscherning, hvor ogsaa General Oxholm var tilstede, at han nok kunde tænke sig, at man i en Overgangstid maatte vende tilbage til Absolutismen, men „han kunde ikke bekvemme

sig til at levere Absolutismen over i Hænderne paa Jfr. Rasmussen og Hr. Berling" (S. 821). Frederik VII selv var ingenlunde nogen saa sikker Vogter for den grundlovmæssige Frihed, som Folketroen dengang og Legenden senere have villet gjøre ham til. Forfatteren anfører (S. 822 ff.) forskjellige Vidnesbyrd om, at han jevnligt skiftede Stemning, og at han regnede sig det til en særlig Fortjeneste, at han ikke lyttede til de stadige Raad om at kuldkaste Forfatningen. Grevinden og Berling vare endnu ivrigere for at faae dette indprentet i den almindelige Bevidsthed. Jeg erindrer endnu fra min første Redaktørtid, at jeg, som ellers ikke havde Noget med Hoffet eller Grevinden at skaffe, blev anmodet om at komme til Berling, som da viste mig en hel Plan til et Statskup, udviklet i et Brev til Kongen fra Baron Const. Dirckinck-Holmfeldt, men tillige forsikkrede, at Kongen aldrig vilde svigte sit Ord og sin Ed, og søgte at faae mig til at dele hans Begeistring derover. Bondevennerne stode fra tidligere Tid, med Berling som Mellemmand, i nøiere Forbindelse med Grevinden; de bleve endog raadspurgte allerede førend Vielsen; Balth. Christensen var her Hovedmanden, men Tscherning var enig med ham, fordi Grevinden „umiskjendelig aldrig havde draget Kongen nedad, men vel opad i sin Væren" (S. 691). Alliancen var paa en vis Maade ganske naturlig: Bondevennerne skulde skaffe Grevinden folkelig Støtte og Sympathi som den fra de jevne Samfundslag udgaaede Kvinde; Grevinden skulde formaa Kongen til at skjærme den folkelige Frihed og holde ham, som det med et uforligneligt Udtryk af Balth. Christensen hedder, paa et „syvende Frederiksk" Standpunkt.

Efterhaanden som Bondevennerne stærkere og stærkere træde i Opposition imod Ministeriet, følge Grevinden og Berling med dem, om end forsigtigt og i al Stilhed. Der kommer først Form og Fart i denne stille Strømning, efterat L. N. Scheele (hans Navn skreves dengang forresten almindeligt uden det sidste e), Landdrosten i Pinneberg, er dragen ind i eller har bemægtiget sig den, og efterat der i ham er fundet den præsentable Personlighed, som i det kritiske Øieblik kan

træde til og tage Affærer[1]). Alt dette er godt fortalt og stemmer ganske med de Indtryk, som ere efterladte hos os, der gjennemlevede hin Tid. Ikke mindre korrekt er Skildringen af den Opløsningstilstand, som snart, navnlig efter Forordningen af 26de Juli 1854, indtraadte i selve Ministeriet, hvor hver enkelt Minister gik sin egen Vei uden at bryde sig om sine Kolleger. Kongens Holdning var indtil det Sidste tvetydig og vaklende, han havde eet Ansigt i Geheime-Statsraadet og et andet i sit Kabinet. Vidste man ikke, at Frederik VII var langt fra at være nogen Macchiavelli, kunde man fristes til at tro, at han forsætlig søgte at føre Ministeriet paa Glatis, at drive det til saadanne Yderligheder, at det tilsidst maatte falde. Til de Oplysninger, Forfatteren derom giver, kan jeg efter Optegnelser fra hin Tid af en Mand, som efter sin Stilling var fuldt underrettet, men som nedskrev disse Bemærkninger uden nogen Tanke om Offenliggjørelse, føie endnu een. Da det efter Adresseforhandlingen paa Rigsdagen, hvor Halls Forslag var blevet saagodtsom eenstemmigt vedtagen, og hvor den Grundsætning var udtalt, at Helstaten maatte være konstitutionel og ellers var en Umulighed, blev besluttet at opløse Rigsdagen, skete dette som bekjendt ved et Budskab til Rigsdagen og med et aabent Brev til Befolkningen, som i skarpere Udtryk, end der nogensinde tidligere var brugt, fordømte Modstanden imod Regeringens Forfatningsplaner, og som imod Rigsdagens Politikere appellerede til „Folkets Kjerne“. Man undredes over at see den „folkelige Konges“ Navn under disse Aktstykker, men de vare ham ikke aftvungne. I Geheime-Statsraadet den 18de Oktober 1854 var det Kongen selv, som i en Tale erklærede, at Rigsdagens Adresse indeholdt Mistillid til ham, at han derfor maatte forlange Rigsdagens Opløsning, og mindede Ministrene om det Løfte, de gave ham ved Kundgjørelsen af 28de Januar, og som han gav dem igjen, „at vi ville staa og falde med hinanden, at vi ville staa Last og

---

[1]) Scheele stod i intim Forbindelse med Kongen, Grevinden og Berling. Han modtog fra Civillisten en særlig Subvention af 6000 Rdl., hvilken han ogsaa som Minister vedblev at hæve.

Brast med hinanden". Og han føiede til: „Jeg gjentager dette Løfte her og haaber, at De, mine Herrer! ikke ville svigte mig, saa at man skal faae at see, at det er min faste Villie at gaa frem paa den Vei, vi nu ere paa, og at bringe Fællesforfatningen igjennem." De Aabne Breve, som derefter forelagdes ham, underskrev han strax og bemærkede kun, at han „ikke fandt dem stærke nok". Den 1ste Decbr. foregik Valgene, og de faldt aldeles afgjørende imod Ministeriet; men førend de endnu vare bekjendte, stillede Kongen i Geheime-Statsraadet den 3die Decbr. de to Spørgsmaal til Ministrene, om de vilde tiltræde den Maade, Rigsdagen sidst i sin 5te Session eenstemmig antog og var enig i at følge ved Grundlovens Forandring til en særlig Lov for Kongeriget Danmark, og om de ubetinget vilde følge ham i hans Villie at give Rigsraadet besluttende Myndighed i alle Fælles-Finans-Anliggender for hele Monarkiet, — altsaa om Ministeriet nu vilde „staa Last og Brast med ham" i at antage den Politik, som sex Uger i Forveien var besvaret med Opløsningen og de aabne Breve. Ministeriet kunde selvfølgeligt kun svare med et Afslag, som ganske kort motiveredes bl. A. med den Bemærkning, at det første Spørgsmaal „er af Deres Majestæt allerhøist selv gjentagne Gange besvaret i den modsatte Retning af den, hvori Deres Majestæt nu vil have den besvaret". Ministrene begjærte derfor deres Afsked, fik den strax og bleve saa indbudte til Taflet, hvor Kongen udbragte „min høitelskede Gemalindes Skaal", ledsaget af Trompetfanfarer. Den 12te Decbr. dannedes under P. G. Bang som Premierminister det nye Kabinet med Scheele, Andræ og Hall. Og med dette Tidspunkt slutter Værkets første Bind.

Det vil fremgaa af det Foregaaende, at jeg ikke har Meget at kritisere og endnu Mindre at modsige i Hr. Neergaards store Arbeide. Den Anerkjendelse, jeg har at yde saavel hans Flid og Grundighed som hans alvorlige Søgen efter Sandhed og hans Frihed for al eensidig Partiopfattelse, kunde forsaavidt have været udtalt paa en Side eller to. Naar jeg istedetfor dette har valgt at gjennemgaa adskillige af Bogens

Afsnit og dvæle noget udførligere ved nogle af de politiske Episoder, som den skildrer, er det ikke blot for derved at levere Beviset for den fordelagtige Dom, som jeg har troet at kunne udtale, men ogsaa for at give Læserne af „Histor. Tidsskr.“ et Indtryk af det fyldige Indhold og om muligt bevæge dem til selv at gjøre Bekjendtskab med „Under Junigrundloven“. De ville ikke fortryde at gjøre det, thi Studiet lønner rigeligt Umagen. Ganske særligt er det at haabe, at Bogen vil finde mange Læsere af de Partier, som udgjøre de forskjellige Afskygninger af Venstre. De have her en historisk Fremstilling, der skyldes en Meningsfælle, og til hvis Dom over den forbigangne Tid, dens Bestræbelser, dens Kampe og dens Mænd de kunne nære Tillid, og de ville ved at følge hans Domme ikke paa noget væsenligt Punkt gjøre Uret imod Venner eller Modstandere.

Stort som det Arbeide er, Hr. Neergaard har nedlagt i sit fuldendte første Bind, har han endnu den største og vistnok vanskeligste Del tilbage. Min Bedømmelse gjælder selvfølgeligt kun, hvad jeg kjender, men jeg udtaler et oprigtigt Ønske om, at Behandlingen af det Tidsafsnit, der staaer tilbage, fra 1854 til 1866, maa lykkes ham ligesaa godt. At han vil gaa til det med den samme ærlige Villie til at finde Sandheden og aabent sige den, er der ingen Grund til at betvivle. Naar han kommer til Krisen i 1863 og Krigen i 1864, vil han sikkert ikke forsømme at raadspørge f. Ex. Julian Klaczkos forskjellige Skrifter og den fhv. franske Minister Rothans diplomatiske Erindringer, i hvilke der findes mange fortrinlige Bidrag til Begivenhedernes rette Forstaaelse. Naar andet Bind engang foreligger, vil Værket forhaabentlig ogsaa faae et Register — et nøiagtigt Register! — ialfald for Personernes Vedkommende, hvoraf dets praktiske Brugbarhed efter Læsningen væsenligt vil være betinget. Ja, var det ikke ubeskedent, vilde jeg gjerne henstille til Forfatter og Forlægger at give allerede et saadant Register til det foreliggende første Bind.

Under Læsningen har jeg stødt paa nogle faa Unøiagtigheder, som dog bør noteres. Professor Peder Hjort kaldes af og til Hjorth, hvilket ikke er rigtigt. Den slesvigske Patriot hed ogsaa P. Hiort Lorenzen (ikke Hjorth, eller Lorentzen). „A. F. Poulsen", en af de Tiltalte ved den skandinaviske Fest 1845 i Ridehuset, skal være „H. F. Poulsen". „Provst Hvidt" (Note S. 112) skal være Provst With. Den S. 317, Note, nævnte konstituerede Amtmand i Veile Amt „P. Hvidt" maa være Herredsfogden i Bjerre-Hatting Herreder Jesper Peter With. Generaladjutanten „Schøler" (S. 152) hed Schøller. Den S. 513 nævnte „A. H. Bille", dengang dansk Minister i Stockholm og Direktør for Udenrigsministeriet under A. W. Moltke, hed Christian Høyer Bille. En Feil af mindre Betydning er, at der hyppigt skrives I. A. Hansen, som han ogsaa kaldtes; men Jens Andersen Hansen kræver (ligesom Johan Chr. Drewsen) korrekt et Jod til Forbogstav. Jeg erindrer, at Kapitain A. B. Hoffmeyer, dengang Folkethingsmand for Storeheddinge, i „Dagbl." under en Polemik faldt paa den tarvelige og ikke træffende Vittighed at kalde „Almuevennen"s Redaktør Ja-Hansen; denne retorkverede ulige heldigere ved saa at kalde sin Modstander Abe-Hoffmeyer; men han har Krav paa sit Jod.

S. 471 faaer Londonerprotokollen Dato af 4de Juni 1850, hvilket skal være 4de Juli, som Kontexten ogsaa viser, thi den fulgte umiddelbart efter Freden i Berlin af 2den Juli. S. 488 angives Willisens Brev til General Krogh at være af 18de Aug. 1850; det maa have været 18de Juli, før Istedslaget.

C. St. A. Bille.

Angul Hammerich: Musiken ved Christian den Fjerdes Hof. Et Bidrag til dansk Musikhistorie. Kjøbenhavn (W. Hansen) 1892. (258 SS.)

Efter den sørgelige Nationalulykke, som for næsten et Aarhundrede siden (1794) ramte os ved Kristiansborg Slots Brand og med et Slag røvede os Størsteparten af det betydelige og tildels uerstattelige Musikarkiv[1]), opsamlet i lange Tider og særlig egnet til at illustrere Musikens praktiske Udøvelse ved det danske Hof, har Studiet af vor Musikhistorie saa at sige ligget i Dvale paa enkelte mindre Bidrag nær som

[1]) Se herom E. L. Gerber „Lexicon der Tonkünstler" passim (baade i Hovedværket og i „Neues Lex. der T.").

f. Ex. G. L. Badens Afhandling „Samlinger til den danske Musiks Historie“ [1]) og et lille Stykke af N. H. Weinwich, betitlet „Fragment af et Skrift om Musikens Historie i Danmark“ [2]), hvortil dog J. Matthesons „Grundlage einer Ehrenpforte“ er den væsentligste Kilde. Medens der i Udlandet, særlig i Tydskland, England og Frankrig, allerede fra forrige Aarhundrede har yttret sig ivrige Bestræbelser efter at hæve Musikhistorien til en selvstændig Videnskab, er man hos os først i Nutiden begyndt at komme med paa dette Felt. Foruden de fra Tid til anden opdukkende musikalske Tidsskrifter, der — med Undtagelse af det af H. V. Schytte redigerede „Musikbladet“, som nu er begyndt paa sin tiende Aargang — alle have havt en mere eller mindre kortvarig Tilværelse, have vi ogsaa fornylig faaet et „Nordisk Musik-Lexikon“ [3]), det første af denne Art i Danmark. En frodig Literatur af Biografier af nogle af vore fremragende Komponister er ogsaa i Færd med at udvikle sig [4]); men en større samlet Oversigt over vort Musiklivs Historie savne vi endnu. Dog har V. C. Ravn gjort et Forsøg paa en kort Oversigt i sit lille Skrift „Abriss der Geschichte der Skandinavischen Musik“, Berlin 1883, skrevet til Supplementbindet af Mendel-Reissmanns „Musikalisches Conversations-Lexicon“, ligesom han ogsaa i flere mindre Afhandlinger og særlig i sit fortjenstfulde Skrift „Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid“ [5]) har givet

[1]) Oprindelig trykt i Maanedsskriftet „Ej blot til Lyst“ IV, 1803, senere fortsat i Forfatterens „Afhandlinger i Fædrelandets Historie“, I, 1820.

[2]) Trykt i Molbechs „Athene“ IX, 1817, S. 230—36.

[3]) H. V. Schytte „Nordisk Musik-Lexikon“ I—II, 1888—92. Foruden Musikens Encyklopædi indeholder det tillige en Mængde i deres Kortfattethed velskrevne Biografier af danske Musikere, særlig nyere.

[4]) Som Exempler kan her nævnes: H. F. Rørdams Monografi af Hans Mikkelsen Ravn (Corvinus); A. P. Berggreen, Weyses Biografi; C. Thrane, Danske Komponister; flere mindre Skrifter om J. P. E. Hartmann, N. W. Gade o. s. v.

[5]) Kjbhvn. 1886, udgivet af Musikforeningen som 1ste Del af dens Jubilæumsskrift (223 S.).

værdifulde og omfattende Bidrag. Hertil slutter sig A. Hammerichs „Musikforeningens Historie 1836—86“ [1]) og samme Forfatters lille Piece „Kjøbenhavns Musikkonservatorium 1867—92“: men begge disse sidste Skrifter bevæge sig efter deres Natur paa et snævrere Omraade og ligge nær op til Nutiden.

I det i Overskriften nævnte nye Arbejde af Dr. A. Hammerich, hvormed vi her skulle beskjæftige os, har han derimod, og det med Held, forsøgt at give en videre Udsigt over en ældre, men tillige interessant og lysende Periode af vort Musikliv, nemlig Christian den Fjerdes Tid. Titlen lover kun en Fremstilling af Musiken ved Hoffet, der jo var den Sol, som paa de Tider særlig spredte sine Straaler over Tonernes Kunst, men Forf. har dog medtaget mangt og meget om Musikforholdene udenfor dette Brændpunkt, saaledes i Cap. IX og X. Man kunde derfor ønske, at han var gaaet endnu videre. Der savnes saaledes Oplysninger om Komponisterne Thomas Schattenberg jun., der 1620 har udgivet et Værk i Kjøbenhavn [2]), Christian Hunnius [3]), der i 21 Aar var Organist ved St. Olai Kirke i Helsingør og døde sammesteds, Orgelspilleren Antonius Schuler fra Brunsvig, der 1643 sejrede ved Konkurrencen om Organistembedet ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, de musikelskende Adelsmænd Knud Brahe og Lave Urne, Musiken i Kjøbstæderne o. a. l., ligesom man f. Ex. ogsaa kunde have ønsket noget fyldigere Oplysninger om en saa betydelig Mand som Kapelmesteren Gregorius Trehou og om Organist Johan Lorentz; men i det store og hele kan man kun glæde sig over det smukke og harmoniske Billede, som Forf. opruller for os fra hine svundne Dage.

Naar jeg, opfordret til at skrive en Anmeldelse af Dr. Hammerichs Skrift, fremkommer med efterfølgende Notitser, der for Udenforstaaende maaske kunde synes ubetydelige, da

[1]) 2den Del af Musikforeningens Jubilæumsskrift (243 S.).

[2]) Jubilus S. Bernhardi de nomine Jesu. IV vocibus decantatus. Hafniæ 1620, 4to.

[3]) Trias melodiarum sacrarum, ... composita à Christiano Hunnio, Herbslebiensi Thuringo, apud Cronoburgenses in Dania Musico. Erfurt 1624. 4to, s. Gerber, Neues Lex. d. T. II, 747.

er det udelukkende i Sagens Interesse og ingenlunde for at nedsætte dette fortjenstfulde og med megen Flid udarbejdede Værk, der tilmed er saa livligt og underholdende skrevet, at det kan betragtes som Fornøjelseslecture. Hvem der har beskjæftiget sig med et, navnlig for de ældre Tiders Vedkommende, saa lidet dyrket Felt som den danske Musikhistorie, vil vide, hvor brydsomt et Arbejde alene Indsamlingen af Materialet er. Der ligger heri en Opfordring til dem, der interessere sig for denne Del af vor Kulturhistorie — og deres Antal vil forhaabentlig med Tiden voxe —, om at slutte sig sammen for med fælles Kræfter at arbejde hen til et fyldestgjørende Maal; men hertil vilde det være ønskeligt, om man hos os ligesom paa flere Steder i Udlandet[1]) havde et specielt Organ for Musikhistorie. Idet efterstaaende Bemærkninger, henhørende til dette Specialfag, fremkomme i Historisk Tidsskrift, har jeg, saavidt det var mig muligt, undgaaet at komme ind paa Spørgsmaal vedrørende Musikens Theori og Praktik og derimod holdt mig til Emner af mere personalhistorisk og bibliografisk Karakter. For at spare Plads har jeg valgt at referere mine Bemærkninger til de forskjellige Paginer i Forf.s Afhandling; af samme Grund har jeg heller ikke medtaget forskjellige Navne, hvorom jeg kunde have ønsket at udtale mig nærmere, saaledes den før nævnte Trehou, Abraham Prætorius, John Dowland, Matthias Marcher, Michael Utrecht, Johan Alter, Ambrosius Günther („Brorsius Trommeter") og flere af den lange Række Sangere, Instrumentister og Trompetere, som Forf. har anført.

S. 1. Naar Forf. taler om det „store og temmelig ufrugtbare Øde" i den danske Musikhistorie før og efter Christian IV's Tid, bør det dog billigvis bemærkes, at „Kantoriet" under tidligere

---

[1]) Saaledes „Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis", „Monatshefte für Musik-Geschichte", „Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft".

Konger, særlig under Christian III., var en efter Datidens Forhold ret betydelig Institution. Oplysninger herom findes f. Ex. i den interessante Indledning til V. C. Ravns „Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid"; ligeledes har Dr. H. F. Rørdam, der saa ofte i sine Skrifter har vist sin Interesse for dansk Musikhistorie, forskjellige Meddelelser om Kantoriet i sin „Kjøbenhavns Universitets Historie" (se Registret).

S. 2. Hans Massak, eller Jan Maschack, som han kaldes i et Anbefalingsbrev af 26. Aug. 1586 fra Landgrev Wilhelm I. af Hessen[1]), var ifølge sin Bestalling af 1. Octbr. 1586 antagen „at skulle være under de Store Sangere" (Rentem. Regnsk. 1587, II. Fol. 321) og maa derfor vistnok formodes, i al Fald i Begyndelsen, at have gjort Tjeneste som Sanger. Herved er jo ikke udelukket, at han ogsaa kan have faaet Undervisning paa Instrumenter, saaledes som hans tidligere Herre ønskede det (s. ovennævnte Brev), eller maaske have gjort Tjeneste i begge Korps. Fra Frederik II's Tid have vi saaledes i Artus Damler et Exempel paa en Mand, der, oprindelig ansat som Instrumentist (18. Jan. 1579), senere tillige samtidig gjorde Tjeneste blandt Sangerne som Altist, s. R. R. fra 1581 og følgende Aar, indtil Jule Dag 1586, da han blev aftakket og Petrus Arnoldi kom ind i hans Plads som Altist.

S. 3. Blandt de „formentlig unge Mennesker" nævnes Johan Kortenberg. K., der fra 1. Jan. 1587 havde været i dansk Tjeneste, havde allerede fra en tidligere Tjenestetid hos Biskoppen af Osnabrück Løfte om et derværende Kanonikat[2]). Da saadanne Præbender i Reglen kun tildeltes som Belønning for en længere Tids Tjeneste, tør man vist ikke antage, at han har været saa ganske ung paa den af Forf. omtalte Tid. Basuneren Valentin Skvin — rettere Skein eller Schein — kan heller ikke have været ung, eftersom han havde været i dansk Tjeneste fra Michaelis 1573 (R. R. 1574 Fol. 278). Af Ausl. Registr. 1. April 1587 ses, at hans Forældre havde hjemme i Meissen eller i al Fald vare døde der, hvorfor Formen „Schein" vist er den rigtige.

S. 4. Det er vel for strængt at sige, at Instrumentalmusiken i den af Forf. behandlede Periode endnu laa i Svøbet. Forholdet er snarere det, at nyere Forskere af naturlige Grunde med en vis Forkjærlighed have kastet sig over Studiet af Vokalmusikens Hi-

---

[1]) Nylig meddelt af Dr. H. Rørdam i „Historiske Samlinger og Studier" II, 1893, S. 163–65.

[2]) I et Brev af 28. Septbr. 1596 fra Christian IV. til Biskop Philip Sigismund i Osnabrück anbefales Joh. Kortenberg, eller Kartenberg, til det ommeldte Kanonikat, som er lovet ham af Biskoppens Forgænger (Ausländischer Registrant i Rigsarkivet).

storie; se herom W. J. v. Wasielewski, Geschichte der Instrumentalmusik im XVI. Jahrhundert, 1878.

S. 10. Skjøndt Formynderregjeringen sparede, maa den dog ved visse Lejligheder ikke have været saa kneben paa Musikrepræsentationens Omraade. Saaledes da det spansk-nederlandske Gesandtskab var her i 1594, s. en Notits i Histor. Tidsskr. 5. R. V. 169[1]). I den af et af Gesandtskabets Medlemmer herover førte Dagbog omtales den fortræffelige Musik, hvormed Gesandtskabet blev modtaget paa Slottet i Kjøbenhavn d. 9. og 10. Marts. Som en Udtalelse fra Fremmede, der maa antages at have været bekjendte med, hvad der i Udlandet paa den Tid præsteredes, har deres Ros af den danske Musik en vis Vægt.

S. 26, Noten. Kilden, her anføres, skal være: C. F. Becker, Die Tonwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Leipzig. 1. Udgave 1847. 2. Udg. 1855. Om Johan Tollius s. det hollandske musikhistoriske Tidsskrift „Bouwsteenen“, I. 48. II. 62, 160, 161, 249.

S. 27. Det er muligt, at den bortrømte Daniel Norcum endnu levede 1647; sikkert er det i al Fald, at Daniel Norcome, Instrumentist (Viol da Gambist), 1641 anføres i Listen over Medlemmerne af Kapellet ved Hoffet i Bryssel, hvor han havde 500 Flor. i Gage[2]).

S. 36, L. 8 f. n. Mogens Pedersøns lange Ophold i Italien bar Frugt i en Samling Madrigaler, som den unge Mand fik trykt 1608 i Venedig hos det bekjendte Firma „Angelo Gardano et Fratelli“. Da dette hans Arbejde rimeligvis er ukjendt for de Fleste, skal jeg her anføre den fuldstændige Titel: [Stemmebetegn.] DI MAGNO | PETREO DANO. | MUSICO. | DELLA MAESTA | DI DANIA NORVEGIA, ETC. | MADRIGALI A CINQVE VOCI. | LIBRO PRIMO. | Nouamente Composti. & dati in Luce. | [Firmaets Trykkermærke[3]).] IN VENETIA, | APPRESSO ANGELO GARDANO ET FRATELLI. | MDCVIII. — I Kvart. Indeholder 21 Numere. I Fortalen, en Dedikation til Christian IV., dat. Venetia 1. April 1608, omtaler Komponisten, at dette er hans første Arbejde,

---

[1]) Compte rendu des séances de la Comm. royale d'hist. 4. S. T. XI. Brux. 1883, S. 492: „buccinarum egregia melodia excepti“. 498: „musicali buccina excepti“ ..... „prandium augustum et regale fuit insigni optima vocali et instrumentali musica egregia consonantia celebratum“.

[2]) Edm. vander Straeten, La musique aux pays-bas. Brux. V. 136. I II, 9 nævnes en Daniel Noiriam [!] i en Liste over Medlemmerne af Kapellet i Bryssel i Decbr. 1611.

[3]) En Bjørn og en Løve, der holde et Baand imellem sig, hvorpaa staar: Concordia-Virtute-Natura-Miraculis.

og roser sin Læremester „Giouanni Gabrielli, dette Musikens sande Lys“ (quel vero Lume della Musica). Et komplet Exemplar af Stemmerne (Canto, Alto, Tenore, Basso, Qvinto) — vistnok et Unicum — findes i „Ständische Landesbibliothek“ i Cassel. Alt for flere Aar siden har jeg skaffet mig en Afskrift af disse Stemmer og har sat den største Del af Madrigalerne i Partitur for en eventuel Udgivelses Skyld; havde jeg havt dem i Hænde, dengang da den af Overlærer G. St. Bricka og mig publicerede Samling „Fra Cæciliaforeningen“ I. blev trykt [1]), havde vi sikkert optaget en eller anden af dem som en smuk Prøve paa den unge Mogens Pedersøns Kunst.

S. 38, Noten. Den omtalte Instrumentist Arnold de Fine er en Søn af Frederik II's Kapelmester, s. V. C. Ravns Biografi af sidstnævnte i Dansk Biogr. Lex. V. 155.

S. 40, Note 1. Allerede 1577 og 1584 er Vincenzo Bertolussi (Bortolusi, Bertholussi) kjendt som Komponist, idet et Par Madrigaler af ham ere optagne i datidige italienske Madrigalsamlinger [2]). I den af Forf. anførte Samling af Lilius er der 2 Motetter af B. [3]). Hans Cantiones sacræ, Venetia 1601, findes paa Universitetsbibliotheket i Upsala [4]). De 3 første Dele af Abrah. Schadæus, Promptuarium musicum — heri de 9 Motetter af B. — findes paa det St. Kgl. Bibl. i Kjøbenhavn.

S. 53. Foruden den nævnte Psalme har Johan Schop skrevet andre fortræffelige Melodier, særlig til Texter af Vennen Joh. Rist, der atter nævner ham som en af de 4 store „S“er (Jac. Schultz, Scheidemann, Selle, Schop), der paa en Tid (1649) vare ansatte ved Hamborgs Hovedkirker, og kalder ham en Amphion, naar han rører sin Violin [5]). Schop skal til 98 af de Ristske

---

[1]) Den blev oprindelig trykt i de nærmest paafølgende Aar efter Prof. H. Rungs Død (1871) i mindre Hefter, efterhaanden som der var Behov.

[2]) E. Vogel, Bibliothek der gedr. weltlichen Vocalmusik Italiens, 1892, II. 426, 437.

[3]) Rob. Eitner (m. fl.), Bibliographie der Musik-Sammelwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts, 1877.

[4]) Catalogus libr. impress. Bibliothecæ Reg. Acad. Upsaliensis. Upsaliæ MDCCCXIV. I. Pag. 1013.

[5]) Joh. Rist, Neuer teütscher Parnass, Kopenhagen 1668, S. 63, 76, 309. — I Joh. Rud. Ahle: Neu-gepflanzter Thüringischer Lustgarten, Erster Theil, Mühlhausen 1657, Vox prima, findes følgende Linier:

„Es hat S im Abc, was Music thut anlangen,
Wie bekantlich ist, biszher allen Preisz fast eingefangen.
Schütze, Schein, Scheid, Schop, Schild, Schultze, Sell'
und letzlich Scheidemann“, o. s. v.

Vierteljahrsschr. f. Musikwissenschaft. VII. 195.

Texter have skrevet Melodier, hvoraf henved 30 endnu ere mere eller mindre bekjendte[1]; men hvad der særlig maa interessere os Danske, er, at Melodien til Nr. 121 i Berggreens Psalmeværk: „Nu velan, vær frisk tilmode" (Werde munter, mein Gemüthe) er komponeret af S. En ypperlig og her i Landet, navnlig tidligere, meget benyttet Melodi af S. er: „Daphnis ging vor wenig Tagen", oversat af Søren Terkelsen[2]). Omtrent samtidig blev denne Melodi af Præsten Joh. Neukrantz benyttet til en Psalme: Warum toben doch die Heiden[3]).

S. 55—56. Naar Forf. her drager en Sammenligning mellem Christian IV's Kapel (1618) og andre Kapeller i Europa paa omtrent samme Tid, kunde han foruden de anførte have medtaget et Par, som dengang nærmede sig meget til det af ham fremførte Tal: 77 Mand, og vel ogsaa, hvad Kræfternes Godhed angaar, kunde antages at staa paa samme Højde. Saaledes Würtemberg, hvor Kapellet under Hertug Johann Friedrich i 1610 bestod af 52, i 1611 endog af 68 Medlemmer[4]). Det kejserlige Hofkapel i Wien bestod i 1612 ved Rudolph II's Død og Matthias's Tronbestigelse af 45 Personer (29 Sangere og Instrumentister og 16 Sangerdrenge)[5]). Blandt Navne, der staa i Forhold til Danmark, findes Alessandro Orologio, Vicekapelmester fra 1603—13, og Bassisten Eitel Friedr. Loringkhofer fra 1608—19. Under Ferdinand II. (1619—37) talte det 1619: 59 Mand, i hvilket Tal vist ikke er medregnet nogle „Tubicines non musicales"; men 1637 gik Musiketaten op til 78 eller, som Hoflisten udtrykker sig: octoginta circiter[6]). Her træffe vi 1619 Paul Paganinus, der var ansat som Sanger og Præceptor puerorum. Ved den i Louvre 19. Januar 1617 opførte Ballet „de la Délivrance de Renaud", hvori Louis XIII.

---

[1]) G. Döring, Choralkunde, 1865, S. 115—16. Nogle Prøver paa Schopske Melodier findes i C. v. Winterfeld, Der evangelische Kirchengesang, 1843—47. Moller, Cimbr. lit. I. 600, opregner en Del af S's Værker. I Jos. Sittard, Hamburger Concertwesen, 1890, S. 19 er han fejlagtigt kaldet Paul Schop.

[2]) Nyerup og Rasmussen, Udvalg af Danske Viser, 1821, II. 21. C. F. Becker, Die Hausmusik in Deutschland, 1840, S. 16, 96.

[3]) I. Neukrantz, König Davids Psalter-Spiel, Hamburg 1650, S. 11, cfr. Beckers anførte Værk S. 69.

[4]) Jos. Sittard, Gesch. der Musik am Württemb. Hofe, I, 1890, S. 44.

[5]) L. v. Köchel, Die Kaiserliche Hof-Musikkapelle in Wien, 1869, S. 126—28; sammenholdt med S. 52—56 synes der dog at have været flere, nemlig omtrent 47 Mand foruden en Del Trompetere (18?), et Par Paukister og 6—16 Kapeldrenge, altsaa ialt mindst 70.

[6]) Köchel, 129—31.

selv spillede med, medvirkede 64 Korsangere og 42 Instrumentister[1]).

S. 57. En Beskrivelse af Trometerstolen paa Frederiksborg fra et endnu tidligere Tidspunkt end det af Forf. citerede Skrift. Wolf, Encomion 1654, findes i Joh. Ad. Berg, Beschreibung des Schl. Friedrichsburg, 1646, Blad Iij; Molbech henviser i sin Udgave af Christian IV's Breve I. 462, 505 hertil.

S. 60. Den i Nodebilaget aftrykte Madrigal No. 16 af Brachrogge er heller ikke fejlfri (S. 234 Takt 8). Hvorfor har Forf. ikke hellere valgt den særlig melodiøse No. 21 „Che puo mirarui"?

S. 66. Af Udtrykkene i Kongens Brev af 20. Juni 1619 (Ausl. Registr.) til Paul de Willem i Amsterdam synes det dog, som om Hans Brachrogge har faaet nogen Understøttelse til Rejsen.

S. 68—69. Naar Forf., ligesom Mendel & Reissmann i Universallex. der Tonkunst (II, 162), nærer en vis Tvivl om Identiteten mellem de flere Personer ved Navn Willum Brade og som Grund for sin Betænkelighed anfører den betydelige Lønningsforskjel mellem den berlinske Kapelmester B. 1619 og den danske Instrumentist B. 1620, kan denne Tvivl dels bortforklares ved, at Sønnen, Christian B., der samtidig med Faderen antoges og afgik i Berlin[2]) og her, ligeledes maatte lide den samme Skjæbne, dels ved, at Willum B. muligen har havt Vanskelighed ved at faa sin Løn i Berlin betalt og derfor har foretrukket en mindre, men sikkrere Løn. I Ausl. Registr. findes nemlig et Brev af 1. Juli 1622 til Kurfyrsten af Brandenborg, hvori Christian IV. paa W. Brades Vegne indstændig anmoder om, at dennes Tilgodehavende maa blive betalt i Kurfyrstens Rentekammer „ohne langes auffhalten vnd geldtspieldungen". En anden Forklaring til Brades Ustadighed giver maaske et Brev af 16. April 1612 i „Mittheil. d. Vereins f. Hamburg. Gesch." XIV, 1891, S. 234, hvori Grev Ernst af Schauenburg karakteriserer B.s Hustru som et Huskors. Alt i alt synes W. Brade at have været en urolig og omflakkende Natur, saaledes som man saa ofte træffer den hos Musikere. Foruden de af Forf. S. 210 anførte 3 Tjenestetider hos Christian IV. (1594—96, 1599—1606 og 1620—22) samt i Berlin har B. været ansat i Hamborg fra Paaske 1608 — St. Hansd. 1610, derefter hos Greven af Schauenburg og atter i Hamborg fra Paaske 1613 — St. Hansd. 1615[3]). Mærkeligt nok findes der i vort Rigsarkiv en Bestalling

[1]) H. M. Schletterer, Studien zur Geschichte der französischen Musik, III, 1885, S. 86.

[2]) Se Bestallingen, dat. Morungen $^{24}/_{14}$ Februar 1619, trykt i L. Schneider, Geschichte der Oper in Berlin. 1852. Octavudg. Anhang II. 29—31.

[3]) Ovennævnte Mittheil. d. V. f. Hamb. Gesch. S. 233—35, 317.

for ham, dat. 15. Aug. 1614, som „Fiolist vnd Musicus" hos Hertug Johan Adolph af Gottorp! Hr. Cand. Louis Bobé har meddelt mig, at der i Statsarkivet i Slesvig findes en Bestalling, dat. 20. Octbr. 1622, for Wilhelm Brade, Kapelmester og Violist paa Gottorp. I Dedikationen af B.s „Newe ausserlesene Paduanen vnd Galliarden mit 6 Stimmen" ..., Hamburg 1614, fortæller Komponisten, at han har tjent Markgreverne Johan Georg og Joachim Friedrich af Brandenburg som Fiolist og Musicus. Da Joach. Friedr. regjerede fra 1598—1608, tør man maaske formode, at vor Mand har tjent Joh. Georg enten før 1594 eller imellem 1596 og 98 og Joach. Friedr. mellem 1606 og 8.

S. 72. Forf.s gode Argumentation (S. 35—36) for, at det er „Drengen" Hans Nielsen (Giovanni Fonteio), der i Foraaret 1599 rejste til Italien sammen med Melchior Borchgrevinck, klarer et vanskeligt Punkt i Fonteios Historie, og hermed falder det hos Fétis[1]) og andre anførte: at denne Musiker 1595 skulde være sendt til Italien. Men er han først 1599 rejst til Italien som Læredreng, vil man vanskelig kunne tænke sig, at denne unge Mand saa hurtigt skulde have opnaaet en slig Modenhed, at han endnu samme Aar kunde faa udgivet ikke blot en, men endog to Samlinger Madrigaler i Venedig. Dengang var Læretiden ikke saa kort som nutildags. Becker anfører rigtignok Madrigalerne i sin Bibliografi[2]), men hvorfra har B. disse bestemte Titler, ovenikjøbet med Angivelse af, at de ere trykte i Kvart? Mig har det været paafaldende, at en omtrent samtidig Bogkatalog[3]), hvori der findes en Mængde Musikværker opregnede, ikke har medtaget disse Madrigaler, og Forf. har da ogsaa i sit korte Resumée af Fonteio (S. 212, L. 3 f. o.) sat et Spørgsmaalstegn herved, medens han baade S. 38 nederst og S. 72 synes mindre betænkelig. Heldigvis har man i Nutiden taget godt fat paa Udgivelsen af de for Musikhistorien saa vigtige bibliografiske Kataloger over de store Musiksamlinger, der findes paa forskjellige Bibliotheker i Udlandet, og vi vide saaledes af Katalogen fra Wolfenbüttel[4]), at de omtalte Madrigalers 1ste Bog findes dér, desværre kun en enkelt Stemme (Tenoren). Titlen lyder herefter: Giovanni Fonteijo Danese, musico della maestà del Re di Dania. Il Primo Libro de Madrigali a

[1]) F. I. Fétis, Biographie universelle des musiciens. 2. éd. III. 290.
[2]) C. F. Beckers før anførte „Tonwerke", 1855. 209.
[3]) Johannes Cless. Elenchus consummatissimus Librorum. Francofurti MDCII.
[4]) O. v. Heinemann, Die Handschriften der Herzogl. Bibl. zu Wolfenbüttel. VIII. Abtheil. (Handschr. nebst älteren Druckwerken der Musik-Abtheilung beschrieben v. E. Vogel), 1890, S. 127.

cinque voci. Nouamente composto & dato in luce. In Venetia, appresso Angelo Gardano. 1606. — I Kvart; indeholder 21 Numere ligesom Mogens Pedersøns før omtalte Madrigalsamling. Dedikationen til Christian IV. er dat. Venetia, 1. April 1606, og Fonteio fortæller, at han paa Kongens Bud er sat i Lære hos den høje Republiks Organist „Signor Giovanni Gabrielli“ [1]). Hvorvidt 2. Bog Madrigaler af F. er udkommen, maa endnu staa hen.

S. 73. Hans Brebus findes allerede paa Frederik II's Tid som „Orgemager“ (R. R. 1574). Et Gjældsbrev, udstedt af ham, var blandt den gamle Kapelmester Arnold de Fines Efterladenskaber. En berømt flandersk Orgelbyggerfamilie af Navn Brebos (Faderen Gilles og Sønnerne Gaspard og Jean) fra Slutningen af det 16. Aarhundrede omtales i Edm. v. d. Straetens før citerede Værk VIII. 237 ff.

S. 73—74. Nicolai Maas (Maesz) byggede i Aarene 1604—9 Orgelet i S. Nikolaj Kirke i Flensborg [2]). 1611 reparerede han Orgelet i Roeskilde Domkirke [3]). Foruden Orgelbygning paatog han sig ogsaa andet Arbejde; saaledes overtog han i Febr. 1602 at lægge Blytaget paa Tøjhuset i Kjøbenhavn [4]). Den i og for sig usandsynlige Historie, som gaar igjen i de forskjellige Lexika, at den Nic. Maas, som tilsidst havnede i Kongen af Danmarks Tjeneste, allerede 1543 skulde have bygget et Orgel i Stralsund, skriver sig ikke fra Mich. Prætorius, saaledes som Forf. anfører det. Derimod er det sikkert, at vor Nic. Maas [† 1615] har bygget et Orgel

---

[1]) Titlen findes lidt nøjagtigere bibliografisk (med Linieangivelse) i: E. Vogel, Bibliothek der gedr. weltl. Vocalmusik Italiens, 1892, I, 246. Heraf se vi ogsaa, at det er en af disse Madrigaler (No. 7 „Corre al suo fin“), der er optaget i Borchgrevincks „Giardino novo“ 2. Bog, 1606 (II, 495), og bemærke til vor Glæde, at sidstnævnte Værk dog findes komplet i „British Museum“ i London, ligesom ogsaa, at en Tenorstemme med kobberstukket Titelblad, i Lighed med det i „Musiken ved Christian IV's Hof“ S. 43 aftrykte, findes i Wolfenbüttel. Naar der derimod, ligesom i R. Eitners „Sammelwerke“ S. 242, anføres, at 2. Bog ogsaa findes komplet i Cassel, da er dette jo desværre en tvivlsom Sag. Paa min Forespørgsel i sin Tid modtog jeg det Svar fra Bibliothekets Direktion, at Værket vistnok havde været komplet tilstede dengang, da afdøde Dr. Carl Israël beskrev Musiksamlingen, eftersom han i modsat Fald vel ikke vilde have undladt at gjøre en Bemærkning derom, men foreløbigt vare de manglende Stemmer ikke til at finde.

[2]) Rich. Haupt, Bau- und Kunstdenkmäler in Schlesw.-Holstein III, 1889, S. 42; cfr. A. C. C. Holdt, Flensburg früher og jetzt. 1884, S. 281.

[3]) Steen Friis, Roeskilde Domkirke. II, 1852, S. 107.

[4]) Hist. Tidsskrift, 6. R. I. 580.

i Stralsund, men rimeligvis betydelig senere, da man ikke let kan antage, at han vilde have ladet sit Tilgodehavende henstaa i en saa urimelig lang Tid som i dette Tilfælde 72 Aar. I Ausl. Registr. findes 1616—17 en længere Korrespondance, hvoraf ses, at Enken beklager sig over, at hun endnu har et Tilgodehavende hos Byen Stralsund for det af hendes Mand byggede Orgel. Det beskrives som et Orgel paa „over 40 Stemmer og med 3 Klaverer", hvad der stemmer godt med den af Prætorius (Syntagma II. 167—68, ny Udgave 198—99) anførte Disposition.

S. 77—78. Ogsaa Johannes Heckelawr var en flersidig Mand. Medens han er beskjæftiget med at forfærdige det omtalte Sangværk, bliver han 1620 Organist hos Hertugen af Gottorp[1]) med aarlig Gage af 120 Th., reparerer og bygger Orgeler (1625 paa Gottorp, 1626 i Husum) og bliver senere Kammertjener hos Hertugen. Endnu senere bliver han Amtsinspektor paa Gottorp og paatager sig større Byggeforetagender, saaledes i Tönningen 1651—52[2]). Et Epitafium over ham i Domkirken i Slesvig viser, at han var født i Nordhausen i Thüringen og døde i Slesvig 13. Aug. 1652, i en Alder af 56 Aar[3]).

S. 78. Sangværket i Helligaandskirken i Kjøbenhavn indrettedes 1647—49 af Henrik Vestrinck fra Campen. Slange har her rimeligvis en Fejl, se C. Nyrop i Kirkehist. Saml. 3. R. IV. 299.

S. 81—83. Melchior Schild var fra 1623—26 Organist ved Mariekirken i Wolfenbüttel[4]). Han, Jacob Prætorius, David Scheidemann, Paul Syfert og Samuel Scheidt vare de mest fremragende af Sweelincks Disciple[5]). Faderen, Antonius S., Organist i Hannover, maa ogsaa have været en dygtig Mand, siden han var en af 53 Organister og Musikere, der 1596 vare hidkaldte for at prøve det store Orgel i Slotskirken i Gruningen[6]). Melchior S. døde 22. Maj 1667 som Organist ved S. Jacobs & Georgs Kirken i Hannover, 75 Aar gl. Gode Oplysninger om hans Personalia findes i en Afhandling af Max Seiffert i Vierteljahrsschr. f. Musikwissensch. 1891, 220—26, hvoraf det bl. a. fremgaar, at hans Formue ikke var slet saa stor, som Gerber angiver[7]), og vistnok stammer fra hans første Hustrus medbragte Midler. Matthias Schacht siger i sit Manuscript fra 1687, „Musicus Danicus", Afdelingen „Bibliotheca

---

[1]) Bestalling af 24. Octbr. 1620 i Statsarkivet i Slesvig; meddelt mig af L. Bobé.
[2]) Rich. Haupt, Bau- und Kunstdenkm. III. 42.
[3]) Kgl. Bibl. Thottske Saml. 1229 Fol.
[4]) Monatsh. f. Musikgesch. XXIII. 127—28.
[5]) do. X. 149.
[6]) Andr. Werckmeister, Organum Gruningense redivivum. 1705.
[7]) Gerber, Neues Lex. d. T. IV. 70.

Musica"[1]) S. 85 om Melchior Schild: „Melotheticus ingeniosus intonationes publicavit, duobus organis, alternis vicibus pulsandas." I den nævnte Afhandling i Vierteljahrsschr. f. M. er efter et Manuscript i Lüneburger „Stadtbibliothek" aftrykt 2 Orgelstykker af Schild; der angives, at foruden disse og de 2 af Frk. H. Panum meddelte Stykker kjendes indtil nu ikke flere af denne Mesters Kompositioner. Det ene af disse Orgelstykker, en Bearbejdelse af Koralen „Hertzlich lieb hab ich dich, o mein Herr", er netop „Ad manuale duplex", hvad der er af Interesse, idet herved Schachts Paalidelighed dokumenteres og man desuden af hans Udtryk „intonationes" tør antage, at der har existeret flere af Schilds Kompositioner i denne Genre.

S. 89. Sangerne Jens Jensen Poscolan og Poul Lauritzen (Lund) have ogsaa givet nogle Bidrag til Literaturen[2]). Den sidste blev 1640 Degn og Klokker paa Kristianshavn, men forrettede alligevel Tjeneste i Kantoriet[3]); af Titlerne paa Poscolans Oversættelser af Gerhards og Arndts Andagtsbøger ses, at han var født i Odense[4]).

S. 90. Om Augustinus Sandt s. Bricka & Fridericia, Christian IV's Breve I. 221 og nogle flere Steder i Kirkehist. Saml.[5]). Under sit lange Ophold i Helsingør havde han forskjellige Stridigheder dér; saaledes klager han i Marts 1595 over en Boghandlersvend Albert Jostsen, der var kommen til ham fra Landskrona for at kræve Penge for nogle Bøger og i hans egen Stue havde overfaldet ham med Værge[6]). 1608 gjør han Execution i et Hus i Helsingør[7]). Han døde 31. Decbr. 1649 ifølge Epitafiet over ham i Roeskilde Domkirke[8]).

S. 90—91. Til de i Histor. Saml. og Studier II, 1893, S. 166 af Dr. H. Rørdam anførte Tilføjelser om Embedsbefordringer af Kantoriets Sangere kan ogsaa føjes Altisten Petrus Arnoldi (Nr. 8 paa Listen over Sangerne), saafremt min Antagelse er rigtig, at han er identisk med Petrus Arnoldi de Fine, Danus Hafniensis, der blev indskreven som Student i Wittenberg i Sommerhalvaaret

---

[1]) Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 109 k. Fol.
[2]) Nyerup & Kraft, Literaturlex. 356, 468.
[3]) Kjbhavns Diplomatar. III. 210.
[4]) Personalhist. Tidsskr. 1. R. IV. 296.
[5]) Ny kirkehist. Saml. V. 53, 148; VI. 111; 3. R. IV. 333.
[6]) Helsingørs Tingbog 17. og 31. Marts 1595.
[7]) 16. Febr. 1608 „blev Hr. Augustinus Sand tydsk Prædikant lovligen indført og sat for Bordenden udi afgangne Ulrik Schwartz's Hus, liggende udi Klostergaden". Helsingørs Tingbog.
[8]) Steen Friis, førn. Skrift S. 125, 243; cfr. J. B. Løffler, Gravstenene i Roeskilde, S. 54.

1591[1]) og 1593 findes som Præst i Stillinge ved Slagelse[2]). Min Formodning støtter sig paa, at Studenten Petrus Arnoldi 28. Maj 1591 rejser fra Kjøbenhavn til Tydskland[3]), hvad der passer godt med, at Sangeren P. A. i Maj 1591 forsvinder af Regnskaberne. — Bassisten Bartholomæus Stockmann, der var antaget som Sanger 8. Octbr. 1587 (R. R. 1588 Fol. 341), træffes ca. 1598 som Kantor ved Flensborg Latinskole[4]). At denne Ansættelse skyldes hans forrige Stilling i Kantoriet, tør jeg imidlertid kun henstille som en Formodning. — Blandt Præbendarier kunde foruden Jens Harbo, som 29. Aug. 1636 blev forlenet med et „ringe" Kanonikat i Lunde Kapitel (Indk. Breve til Danske Kanc. 4. Febr. 1637), ogsaa nævnes Sangeren Peder Andersen, der havde et Vikariat i Aarhus[5]).

S. 91. Foruden Willum Dops selskabelige Talenter, hans smukke Stemme osv. er det sandsynligvis Familiekonnexion, der har bidraget til hans gode sociale Stilling. Hans anden Hustru Bodil — han var første Gang gift 1611 med Mette Jonasdatter[6]) — var Søster til Kongens Frille Karen Andersdatter[7]). Willum Dops Forældre vare 1576 flygtede til Bergen fra Brabant paa Grund af Religionsforfølgelserne[8]).

S. 94. Grunden til Altisten Johan Hasselts høje Løn 400 Dlr., en Løn, som hidtil ikke var opnaaet af nogen af Sangerne — naturligvis med Undtagelse af selve „Sangmesteren" Trehou —, maa søges i den Betydning, han havde som Sanger i Kurfyrst Johan Georg I. af Sachsens Kantori, og i den Omstændighed, at Heinrich Schütz satte megen Pris paa ham. De urolige Tider i Aaret 1630 og den derved foraarsagede Ebbe i Kurfyrstens Kasse voldte, at Hasselt havde Vanskelighed ved at faa sin tilgodehavende Løn, og han ønskede derfor at tage sin Afsked. Kurfyrsten, der er vred over H's noget paatrængende Adfærd, bevilger den forlangte Dimission, men Schütz, der nødig vil undvære den „fortræffelige Sanger med den skjønne Stemme, hvilken han er sikker paa at Kurfyrsten ogsaa selv vil savne", søger i et Brev[9]), dat. Leipzig 28. Febr. 1631,

---

1) Ny kirkehist. Saml. IV. 74.
2) S. V. Wiberg, Dansk Præstehistorie, III. 193.
3) Kirkehist. Saml. 3. R. II. 514.
4) O. M. Brasch, Flensborg Skoles Historie, I. 184.
5) Kirkehist. Saml. 3. R. II. 758.
6) Bryllupsvers i Hjelmstjernes Bogsaml. (St. Kgl. Bibl.) Nr. 3692. 4°.
7) D. biogr. Lex. I. 216. II. 547.
8) Personalhist. Tidsskr. IV. 24.
9) Aftrykt i Karl Aug. Müller, Forschungen auf dem Gebiete der neueren Geschichte, I, 1838, S. 25.

til Husmarschal Pflug at faa denne til at mægle mellem de Stridende, idet han anvender den spøgefulde Vending: „Belangende seinen hasirlichen Kopf, könnte derselben wohl zu rechte gerücket werden“ osv.

Til de fyldige Personalia, som Forf. har meddelt S. 95—100 om Melchior Borchgrevinck, skal jeg kun tilføje lidet. Bonaventura B. blev 1. Januar 1587 antaget som Kapelmester hos Frederik II. og blev afskediget i Juli s. A. (R. R. 1587. II. Fol. 318). Af de der brugte Udtryk, at Bonaventura skal have „paa en Dreng og hans Søn, som synger Discanten, ligesom andre Discantister sædvanlig Underholdning“, synes at fremgaa, at Melchior var Søn af B. I en „Verzeichniss der Besoldungen so bei Lebezeiten Hertzog Adolffen zu Schleswig [† 1. Octbr. 1586] entrichtet worden“ (Rigsarkivet) træffe vi denne Mand som Kapelmester hos Hertugen med en Løn af 309 ℳ 6 β. I samme Fortegnelse, der ifølge gl. Registrant er fra 1586, findes ogsaa 24 ℳ 8 β som Besolding for Bonaventuras Datter. Hvad hun hed, og i hvilken Egenskab hun oppebar ovennævnte Løn, ses ikke, ligesom Melchiors Navn heller ikke findes blandt Musikanterne; derimod skjuler han sig maaske i en lige efter Kapelmesterens Løn følgende Post, som hedder: „49 ℳ 8 β jedem seiner Gesellen“. Fra en noget senere Tid, under Hertug Johan Adolph, findes en Heinrich Borchgrevinck som „Instrumentist“ paa Gottorp med Bestalling af 9. Juni 1602[1]). Om Melchiors Moder se vi af et Brev til Grev Simon zur Lippe (Ausl. Registr. 19. April 1607), at hun nylig var død i Byen Slesvig, og at Melchior „nebst seinenn Brudernn vnnd Schwegernn“ vilde sende en Fuldmægtig afsted, „welcher dass ihenige, so etwa gedachte seine Mutter inn ewer Grafschaft vnnd Bodtmessigkeit ann ein oder andernn nachgelassenn habenn mochte, abfordernn, vnnd mit sich anhero vberbringenn solte“. Kongen anmoder endvidere om, at Arvingerne maa blive fri for Tiendepenge af omtalte Efterladenskaber. Af det Anførte fremgaar, at Spørgsmaalet, hvor Slægten Borchgrevinck stammer fra, ikke er saa let at afgjøre. Den hollandske Musikhistoriker J. C. Boers mener, at den stammer fra Geldern eller Overijssel, hvor Navne med Endelsen inck ere almindelige[2]). — Som Forf. anfører S. 99, maa Melchior Borchgrevinck antages at have været en ret velstaaende Mand; 25. Februar 1622 lader han læse et Pantebrev paa Helsingørs Ting[3]). Om hans sidste Levetid skal her følge nogle Notitser hentede fra Acta Con-

---

[1]) Rigsarkivet. Meddelt mig af L. Bobé.
[2]) Bouwsteenen. I. 8.
[3]) Helsingørs Tingbog.

sistorii. Saaledes klages der i Januar 1631 i Consistorii Møde over, at Melchior, som haver Trønninge Skov[1]) i Possession, skal meget rundelig bruge den. I Marts s. A. klages endog over, at han solgte Træ af Skoven til fremmede Bønder og Borgere fra fremmede Byer. Fra 9. Januar 1633, altsaa lige efter hans Død, ser man af Forhandlingerne, at der føres en længere Strid om Sigfridi Præbende og Naadsensaaret efter Melchior. Der optages Syn paa den omtalte Trønninge Skov og paa Melchiors Residents i Roeskilde, baade paa Tag og Fag, Indhegning, Brønden, Frugttræerne i Haven, og hvad ellers forekommer. Særlig skal det undersøges, om et Hus, som sal. Melchior ved Kongens og Rigens Raads Dom er kjendt pligtig at opsætte, er rejst og færdigt. (For denne Besigtigelsesforretning fik Synsmændene en Tønde tydsk Øl.) Først i Maj 1634 endes Striden med, at „Falden" (Brøstfældigheden) efter Hr. Cancelers Bevilling eftergives Magdalene sal. Borchgrevincks Enke; hun faar halvt Naadsensaar og Halvpart af Smaaredsel, hvormed Consistorium „gjerne er tilfreds og glæder os, at den christen Øvrighed antager sig Enker og faderløse Børn, hvilket Gud igjen vil belønne"!

S. 104. John Price, som 1634 faar Pas til Würtemberg, havde ogsaa tidligere sit Hovedophold der, i al Fald fra 1605—25[2]). Han har hidtil nærmest været kjendt fra Fürstenaus af Forf. citerede Bog; hos Sittard findes nogle flere Oplysninger om denne Mand, der hørte til den særegne Art af Musikere, der kaldtes „Engelske Instrumentister". Han maa have været højt skattet ved Hoffet i Würtemberg; i al Fald havde han 1605 betydelig højere Løn end selve Hofkapelmesteren. Om hans Fløjtespil høre vi ikke noget; derimod omtales han som udmærket dygtig paa Zinke og paa Viola bastarda[3]).

S. 104, Note 3. Angaaende Heinrich Schütz kunde ogsaa anføres Karl Aug. Müllers før nævnte „Forschungen" 1838 og særlig W. Schäfer, Sachsen-Chronik, 1854, Ser. I. 500—587, hvori en Mængde Breve og Aktstykker vedrørende Schütz ere aftrykte.

S. 114, Noten. Allerede 1580 fandtes Kastratsangere i Baiern: 1593 var i Hofkapellet i München ansat en „Aufseher der Castrirten Bueben"[4]). Forresten havde allerede Greg. Trehous Rejse til Nederlandene 1598 (cfr. Forf. S. 25) det særlige Øjemed at engagere „Eunuchos" (Ausl. Registr. 9. Marts 1598).

---

[1]) 1630 hørte 9 Gaarde i Trynninge By under Sigfridi Præbende.

[2]) Jos. Sittard, Geschichte der Musik am Württembergischen Hofe. I, 1890, S. 33, 37, 44, 46.

[3]) Om dette Instrument, en Art Viola da gamba, se Prætorius, Syntagma 1618. II. (Ny Udg. S. 29, 55 og Tavle XX.)

[4]) Fr. M. Rudhart, Geschichte der Oper in München, 1865, S. 21 ff.

S. 123 24. Foruden den af Forf. nævnte Skrivelse fra Prinds Christian, dat. Nykjøbing 25. Maj 1635, er tillige et „Grussbrieflein“, dat. Kronborg 4. Maj 1635, fra Christian IV. til Kurfyrsten af Sachsen trykt hos Schäfer[1]). Heri beder Kongen indstændig om, at Schütz snart maa faa Orlov igjen, „damit er dasjenige, so er bei unserer Music angefangen, vollends zu Stande bringen möge“ (her synes dog at antydes en Art Reform, cfr. Forf. S. 109). Desuden maa Kongen omtrent samtidig ogsaa have sendt Kurfyrstinden et „Grussbrieflein“; i Rigsarkivet (Sachsen Nr. 48) findes nemlig en Kompliment-Skrivelse fra hende som Svar, dat. Dresden 14. Juni 1635. Da der i Svaret er bemærket, at Schütz selv har overrakt hende Kongens Brev, maa S. altsaa være naaet til Dresden inden 14. Juni. — I en Memorial, dat. Dresden 1. Febr. 1637[2]), ansøger S. Kurfyrsten om Tilladelse til at rejse til Danmark, hvor han har sine bedste musikalske Sager „sowohl auch mein Gratial bey dem Printzen und andere Anforderung dero Oerter stehend habe“. Han kan gjøre Rejsen derhen paa 14 Dage og vil enten strax begive sig tilbage efter at have endt sine nødvendige Forretninger eller ogsaa, hvis Kurfyrsten tillader det, blive endnu en Tid hos Kongen af Danmark „und Dero selben Music“. Hvad Udfaldet blev, ses ikke.

S. 123, Noten. Fürstenau har maaske dog Ret paa en Maade. Schütz omtaler nemlig i 3. Post af sin Memorial, dat. Dresden 21. Maj 1645[3]), at han med Kurfyrstens Tilladelse har en „Hausbestallung“ paa 200 Th. fra Christian IV. med Løfte om yderligere Recompensation, „wenn ich persönlich des orts ich mich befinden. und mit aufwarten werde“.

S. 129. For Muligheden af, at Schütz kan have været i Danmark 1645, tale ogsaa Udtrykkene i tvende af dennes Memorialer[4]). I den første, dat. Leipzig 21. Maj 1645, ønsker han bl. a. at gjøre en kort Reise til Danmark; i den anden, skreven fra Weissenfels i Slutningen af Juli 1646, omtaler han Litra F, at han har sine Sager staaende i Nedersachsen, „nach meiner in Dännemark abgelegten Reise“. Han maa i det Hele taget ikke have skyet at rejse! Kort efter sin Ansættelse i Danmark (fra Maj 1642) maa han have været i Dresden allerede i Juli s. A.[5]).

S. 135—36. Forinden Agostino Fontana blev Kapelmester hos Christian IV (15. Decbr. 1647), havde han underhandlet saavel

---

[1]) S. 541—43.
[2]) Schäfer, S. 543—44.
[3]) Schäfer, S. 550—51.
[4]) Schäfer, S. 550—51 og 555—58.
[5]) Schäfer, S. 549, Brev fra Schütz, dat. Dresden 15. Juli 1642.

med Hertugen af Gottorp som med Kurfyrsten af Sachsen om Overtagelsen af en lignende Plads, se herom en Memorial fra H. Schütz, dat. Dresden 21. Septbr. 1647[1]). Paa sidste Sted var det Embedet som Vicekapelmester, hvorom Sagen drejede sig. Som ret betegnende for Fontanas Higen efter at opnaa en Dirigents Værdighed skal her anføres en kort, øjensynligt humoristisk Yttring af Schütz, der iøvrigt protegerede F. og maaske gjerne vilde knytte ham til Kapellet som Sanglærer eller Sanger. Lønnens Størrelse er sat til 400 Thlr., men Schütz, der formodentlig kjender Mandens Forfængelighed, foreslaar Kurfyrsten, at Lønnen skal deles saaledes, at F. faar 100 Thlr. for at undervise de andre Sangere og 300 Thlr. som Vicekapelmester „(NB. nach welchem Officio Er insonderheit strebet)“.

S. 136, Noten. 1586 var en Zinkeblæser Jurgen Ohren ansat hos Hertug Adolf af Slesvig med 100 ℛ Gage[2]). Mon han skulde være i Slægt med Jacob Ørn?

S. 137—38. Henrik Johanszen Gardtner Pharodinus dedicerer sin Medulla arithmetica, Kbhvn. 1638, til forskjellige „besynderlige Patronos“, af hvem han venter „refusionem expensarum“; blandt Navnene findes „Jacob Øernn, K. M. Cappelmester“. — Det af Forf. anførte Citat fra Kirkehist. Saml 3. R. III, 25—26 forstaar jeg rigtignok saaledes, at Jacob Ørn 1645 var færdig med en Del af sine Psalmeudsættelser, at de brugtes meget, og at Arbejdet næsten var helt færdigt d. 22. Decbr. 1647. I Hovedsagen ere vi vist enige om det beklagelige i, at Ørns Udsættelser ere gaaede tabte, da den enkelte foreliggende Prøve er saa god[3]). — Foruden Sønnen Christian havde Jacob Ørn 2 Døttre, Maria og Inger (døde 1648 og 1649)[4]); faa Aar efter, 1654, døde han, rimeligvis i en fremrykket Alder[5]). I Mandtal over Hovedskatten 1645 staar mærkeligt nok Jacob Ørn som boende paa Kjøbmagergade, medens Kirstine Jacob Ørns boer paa Østergade! (Kbhvns Diplomatar. VI. 306, 309).

S. 138. Efter den musikelskende Hertug Heinrich Julius af Brunsvigs Bisættelse i Octbr. 1613 drog Daniel Zellner (Sellner) herop med Orlov fra Efterfølgeren, Hertug Friedrich Ulrich, der ikke interesserede sig saameget for Musik. Af et Brev til Christian VI.

---

1) Schäfer, S. 558, Note 36.
2) Rigsarkivet. Meddelt mig af L. Bobé.
3) Jeg skal blot her gjøre den Sidebemærkning, at den af Hr. Organist Th. Laub interpolerede manglende Takt i Bassen findes i de bag i „Canticum“ trykte Errata.
4) Ligvers i Hjelmstj. Saml. Nr. 3940, 3974 og 3973 i 4to (og Folio).
5) Ligvers over ham (Hjelmstj. Nr. 657 Fol.); Ligverset over Datteren Inger (3973) er stilet som en Samtale mellem den Afdøde og den efterlevende gamle Fader.

fra denne Fyrste, dat. Wolfenbüttel 10. Aug. 1614 (Rigsarkivet). ses det dog, at han har havt Brug for sin „Musicant“[1]) til sit forestaaende Bilager. Da S. med Kongens Tilladelse er rejst til Gottorp „og altsaa er i Nærheden“, har Hertugen kaldt ham til sig, hvorfor han gjør en Undskyldning og lover snart at sende Manden tilbage.

S. 139. Jørgen Rasch var fra Anhalt-Dessau[2]) og havde været i Tjeneste hos Christian I., Fyrste af Anhalt-Bernburg[3]). Under den unge Fyrstes Ophold i Kjøbenhavn i Foraaret 1623 kommer Rasch den 4. og 5. Marts og forlyster sin forrige Herres Søn med sit Luthspil efter Aftensbordet, medens en Irlænder (mon Darby Skott?) spiller „auf einer sonderlichen Irländischen lieblichen Harfe“[4]). Da Fyrsten rejser, følger Rasch ham til Afsked til Korsør d. 10. Marts.

S. 140. I Sjæll. Reg. XXI. 317—18[5]) findes Kongens Konfirmation af 3. Decbr. 1644 paa et gjensidigt Testamente mellem Michael Cracowit og hans Hustru Dorothea Christina, hvorefter den Længstlevende skal beholde deres iboende Gaard i Pilestræde. Efter hendes Død maa han have giftet sig igjen, thi i Grundtaxten af 1661[6]) anføres i Pilestræde „Margreta Krakaus Organist encke“. — Matth. Schacht siger i sit førn. Manuscr.[7]) om Georg Fr. Hoyoul, at han har komponeret forskjellige Motetter for 3, 4 og 5 Stemmer „lituis, tubis et buccinis canendas“. Af et Par Breve i Ausl. Registr. 1646 ses, at han havde en Søn ved Navn Frederik (kaldes ogsaa Jørgen), hvem Kongen 1643 har sendt til Baiern til videre Uddannelse i Kurfyrstens Kapel og nu kalder tilbage; men samme Person er gaaet over til den katholske Religion og vil ikke hjem igjen, hvorover Kongen er fortrydelig. Forf. bemærker S. 70. Note 3, at Kornettisten G. Fr. Hoyoul muligen er fra Lübeck, hvor en „Rathsmusikant“ Fr. Hoyel døer 1634. Andre Muligheder kunne

---

[1]) Sellner gjorde nemlig Tjeneste i Wolfenbüttel som Altsanger.
[2]) Se Titlen paa den anførte Oversættelse af Dinesens Tractat.
[3]) Tagebuch Christians des Jüngern, Fürst zu Anhalt, herausgeg. v. G. Krause, 1858, S. 97, 98, 103. Meddelt mig af Hr. Overlærer G. St. Bricka.
[4]) Den følgende Passus i Dagbogen: „NB. Der König hat 40 Musicanten, also dz sie eine gantze woche die Musica bestellen, vnd doch nur einmal in der woche die reihe an einen kompt“, har en vis Interesse, idet den giver et Indblik i Kapellets daglige Forretningsorden. I Reglen havde altsaa 5 til 6 Mand hver Dag Opvartning hos Kongen, hvad der ogsaa passer med Musikstykkernes almindelige Udsættelse for 5 eller 6 Stemmer.
[5]) Kjbhvns Diplomatar. III. 253.
[6]) Kjbhvns Diplomatar. I. 757.
[7]) Afdelingen „Bibliotheca Musica“, S. 40.

ogsaa anføres; saaledes blomstrede Familien Hoyoul i Würtemberg, hvor en Johan Ludvig Hoioul, en Søn eller Sønnesøn af den bekjendte Balduin H. fra Flandern, der allerede 1567 nævnes som Komponist i det hertugelige Kapel, d. 15. April 1608 af dette Kapels Medlemmer foreslaaes til Vicekapelmesterpladsen: „insonderlich auch Sein Vatter und Altvatter schon Capellmeister gewesen“ [1]).

S. 141. Da Zach. Conr. Uffenbach 12. Marts 1710 besøgte Kirken i Buxtehude, noterer han som en Mærkværdighed et med Billedskjærerarbejde og Forgyldning forsiret Epitafium med Portræt af en Kgl. Dansk „Capellmeister(!) und Theorbenist Ullich“ [2]).

S. 141—43. Erhard Stärcke var en Søn af Trompeteren Peter Sterck, en Veteran fra Frederik II's Tid. Erhard havde været sendt udenlands for at perfectionere sig i sin Kunst hos Grev Philip af Hohenlohe og blev efter Grevens Død revoceret derfra af Christian IV. (Ausl. Registr. 22. Januar 1606). En Arvesag, hvori „ærlig og velagtet Mand Erhard Trommeter“ optræder for Lisebet Jochums, forekommer i Acta Consistorii i Januar 1631. Angaaende forskjellige Gravsteder, han havde fæstet i Nikolaj Kirke, se Personalhist. Tidsskr. I. 201, 222.

S. 146, L. 6. f. o. Omtrent 100 Aar senere kom dog Joh. Dan. Berlins Skrift „Anledning til Tonometrien“ (trykt i Det Throndhjemske Selskabs Skrifter III. Kbhvn. 1765).

S. 147. At den lille Bog „Musicæ Practicæ Rudimenta. Hafniæ 1607“ er af Johan Kraft, bekræftes baade ved Corvinus, Prolegomena til Heptachord. Dan. S. 31 og ved de lignende Udtryk i Schachts førn. Manuscript S. 60. I det sidstnævnte hedder det: „Johannes Kraftius Rector qvondam Scholæ Hafniensis in rudimentis qvibusdam Musicis, qvæ pro incipientibus evulgavit, Hexachordo Gvidonis septimam vocem Si, qvæ ejus ætate in usu venerat, addidit.“ Det af Forf. i Bilag Nr. 12 trykte Brev til Kraft fra Aaret 1611 er allerede tidligere trykt af Dr. H. F. Rørdam i Kirkehist. Saml. 3. R. I. 797.

S. 148. Baade Johannes Meursius den yngres lille Bog „Collectanea de tibiis. Soræ 1641“ og Jac. Gronow, Thesaurus Antiq. Græc. (VIII. 2449—64) findes paa det St. Kgl. Bibl.

S. 150. Biskop Jersins Luth, et prægtigt Instrument af Ibentræ med indlagte Ornamenter af Elfenben, signeret Johan Tölche, Hamborg 1587, var af Besidderen, fhv. Byfoged Nyegaard, udstillet paa Kunst- og Industriudstillingen i Kjøbenhavn 1879 (Ka-

---

[1]) Jos. Sittard. Gesch. d. M. am Württemb. Hofe, I. 25, 39, 43.
[2]) Uffenbach, Merkvürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und England, II, 1753, S. 146.

taloget Nr. 104); cfr. Molbechs Udg. af Chr. IV's Breve I. 361. S. M. Gjellerup, Jens Dinesen Jersin, S. 234—35.

S. 153. Eberhard Schipmann (Evert Taarnblæser) maa have været en ganske habil Mand. Han skulde „slaa" det Positiv i Frue Kirke, som Johan Meincke ikke mente sig forpligtet til at spille paa, se Acta Consistorii 3. Maj 1628; ligeledes afgiver han og „Johannes Orgelbuer" ved Besættelsen af Organist-Embedet ved Frue Kirke 1633 en Betænkning om to Ansøgeres Dygtighed i at „lege Moteter og Psalmer" i Kirken samt i „Fuge og Concerter" (Acta Consist. 6. Marts 1633).

S. 169. Hr. Arkivar C. F. Bricka har gjort mig opmærksom paa, at der i Rigsarkivet („Lærde Mænds Breve" Fasc. 6. Registr. 63) findes 3 Breve fra Alessandro Orologio. I det første, der er paa Latin og dat. Wolfenbüttel 12. Oktbr. 1599, dedicerer han Christian IV. følgende „cantiones Italicas nouas", „1) Madrigali quinque, sex, septem. 2) Madrigali per concerti ut vocamus. 3) Dialogos per concerti", og endelig en Bog „de coloratura". Det er beklageligt, at disse Værker maa antages at være gaaede tabte, særlig for det sidstes Vedkommende, da det maaske havde kunnet give interessante Oplysninger om Koloratursangen, der paa den Tid endnu var noget temmelig nyt[1]. Det øvrige af Brevet handler om et Engagement af 4 Instrumentister, som Brevskriveren efter et af Kongen mundtlig udtalt Ønske staar i Underhandling med, og hvoraf den ene er særlig dygtig paa „Clarin". Det andet Brev, der udmærker sig ved en sjælden skjøn Skrift, er paa Tydsk og, paa Underskriften nær, vistnok skrevet af en Kalligraf. Det er uden Steds- og Datumsangivelse, men efter sit Indhold skrevet ikke lang Tid efter det første. Orologio beklager, at de omtalte Instrumentister fra Prag ere rejste til Italien, hvor de haabe at faa endnu bedre Vilkaar. Han har af sin Herre, Hertug Henrik Julius, faaet Orlov paa 4 Maaneder for at rejse hjem og skal gjøre sit Bedste for at skaffe andre. En udmærket Tenorist — „einen ausbundt eines Tenoristen" — ved Navn Arnoldus, som har været i kejserlig Tjeneste i Prag (rimeligvis Arnold Geertz, cfr. Forf. S 220 Nr. 46), har han allerede engageret. Samme Arnold G. eller Herrtz, som han kaldes i et Intercessionsbrev af 22. Novbr. 1600 (Ausl. Registr.), fik Kongen iøvrigt kun en kortvarig Glæde af; denne Sanger døde nemlig efter Forf.s Angivelse allerede i Decbr. s. A. Det tredje Brev, der er paa Italiensk og dat. Wolfenbüttel 29. Juli 1600, indeholder kun Komplimenter, men

---

[1]) Se herom F. S. Kandler, Palestrinas Leben, udg. af R. G. Kiesewetter, 1834, S. 14 og en Afhandl. af Fr. Chrysander i Vierteljahrsschr. f. Musikw. 1891: „Ludovico Zacconi als Lehrer des Kunstgesanges."

har sin Interesse ved, at Orologios Segl er bevaret derpaa: En skraa Bjælke eller Murtinde med en Stjerne over og et Træ under; udenom findes hans fulde Navn.

S. 173. I det St. Kgl. Bibliothek[1]) findes endnu et Værk, der er dediceret Christian IV., nemlig: CANTIO NOVA. | IN HONOREM SERENISSI- | mi, & potentissimi principis, | ac DOMINI, DOMINI CHRISTIANI IV., de- signati Daniæ, & Nor- | uuegiæ Regis, Du- | cis Schlesuigæ, | & Holsatiæ, | Stormariæ, | & Dithmarsiæ, comitis in Oldenburg | & Delmenhorst etc: | Sex vocibus discriminata | à | THOMA MANCINO | Reuerendissimi, & Illustris- | simi Principis, ac DOMI- | NI. DOMINI HEN- | RICI IVLII Epis- | copi Halber- | stadensis. | & ducis Brunsuicensis & Lune- | burgensis. | chori Musici Magistro. | — Manuscriptet, der er i meget stor Folio og elegant udført med røde Initialbogstaver i samme Stil som den af Forf. S. 13, Noten, omtalte Messe, er i 3 Afsnit og staar efter Nøglesammenstillingen i Chiavetten[2]). Det er udateret, men efter Texten at dømme kan man antage, at det er fra Kongens Bryllupstid (Decbr. 1597). Secunda Pars begynder nemlig saaledes, med en Art Profeti:

Uxor prole tuam domum beabit,
Lætis ut generosa uitis uuis,
Ad mensam tibi filij sedebunt osv.

Thomas Mancinus sen., der var født 1550, var Kapelmester i Wolfenbüttel fra 1587—1604; derefter blev han Bibliothekar hos Hertugen[3]).

S. 176. Johannes Meincke eller, som han selv skriver sig: Meineken, havde muligen tidligere været Organist i Kiel (en paabegyndt og udateret Bestalling for ham fra Tiden før 1608 findes i Rigsarkivet); senere bliver han Organist ved Domkirken i Slesvig, hvor han 18. Januar 1613 kjøber 2 gamle Vikarie-Boliger og en ubebygget Plads; 28. Aug. 1626 faar han af Domkapitlet Lov til at sælge sit under dets Jurisdiction liggende Hus. — Som Vidnesbyrd om hans stridbare Natur skal, foruden den af Forf. berørte Strid med Bogføreren 1619, her anføres et Par af hans andre Kontroverser, hentede fra Acta Consist., hvor hans Navn hyppigt fore-

---

[1]) Ny kgl. Saml. 633 g. Fol.

[2]) To G-Nøgler, Mezzosopran-Nøglen, to Alt-Nøgler og Baryton-Nøglen.

[3]) Fr. Chrysander, Jahrbücher f. musikal. W. I, 1863, S. 148—50; Monatsh. f. Musikgesch. XIV. 150—60; den føm. Katal. over Musik-Afdelingen i Wolfenbüttel; E. Vogel, Bibl. d. gedr. weltl. Vocalmusik Italiens.

kommer. Saaledes klager Rectoren ved Frue Skole M. Anders Hegelund i Mødet 27. Septbr. 1628 over, at M. „steller“ sig meget trodsig mod hannem og synderlig nu forgangen Sommer til Rectoris Resignationem, saa vel som anden Tid, da vilde M. ikke probere Stykkerne med hannem og derover er bleven en stor Dissonantia. M. havde ogsaa brugt Skjældsord mod hannem og svaret hannem engang, at det var en „Skelmsklügen“, han sagde. Med Professor Claus Plum laa han ogsaa idelig i Fejde. Der klages over M's Uvillighed til at „lege paa Positivet“ — maaske det af Plum 1625 til Frue Kirke skjænkede Positiv[1]) —, og til Gjengjæld besværer M. sig over, at man „forholder hannem gode Daler til Løn imod hannem bevilget var“[2]). Tilsidst fremkommer saa M. med sit i H. F. Rørdams Universitetets Historie[3]) nævnte vidtløftige og temmelig konfuse tydske Indlæg, Sagen bliver optagen til Doms, og en Overenskomst kommer istand[4]), som bl. a. gaar ud paa, at Evert Taarnblæser, „saavidt hannem muligt er, skal lade sig bruge til at slaa paa Positivet, efterdi Evert dog til Kirkens Tjeneste obligeret er“. — Som Forf. bemærker (S. 213 Nr. 57), havde Meineken som kongelig Organist og som Organist ved Frue Kirke en aarlig Løn af tilsammen 320 Dlr., fra 24. Maj 1615 at regne. Af Bestallingen, der er dat. Kbhvn. 8. Juli 1615, og som i Kopi findes i Konsist. Arkiv, er et Udtog trykt blandt Aktstykkerne til Rørdams Universitetets Historie[5]), hvoraf man kan se, hvilke Forpligtelser der paahvilede M.: som Supplement skal blot tilføjes, at den aarlige Løn udrededes dels af Kirken, nemlig 100 Dlr. og 20 Dlr. til Hushyre, og dels af Rentekammeret med 200 Dlr., at hæve kvartalsvis, hver Gang med 50 Dlr.

S. 179. Blandt Prinds Christians tidligste „egne“ Trompetere kan ogsaa den tydske Trompeter Christopher nævnes, der er bekjendt ved, at han under et Gjæstebud i Malmø 1629 yppede Kiv med et Par Adelsmænd, Niels Trolle og Manderup Due, og blev stukket ihjel af den sidste[6]). Trompeterne, der jo udgjorde en Mellemting mellem Musikere og Krigsmænd, vare vistnok i det Hele taget et voldsomt Folkefærd. Foruden den af Forf. S. 47 omtalte Drabssag, hvor Friederich Mott faldt for sin Kammerat

---

1) Kirkehist. Saml. 3. R. I. 485.
2) Acta Consist. 10. Marts 1627.
3) IV. S. 716.
4) Acta Consist. 3. Maj 1628.
5) IV. S. 716.
6) Molbechs Udg af Brevene I. 367, cfr. Bricka & Fridericia's Udg. II. 224. Den omhandlede Trompeter er muligen Christopher Vers, der forekommer sidste Gang 1628, se Forf. S. 80, 206.

Christen Laursens Haand, kan fra Helsingørs Tingbøger oplyses, at en Trompeter Morten Springer „v. Dresen“ (fra Dresden?) 1616 blev dræbt i Helsingør af Anders Harpeslager. Den sidste slap godt fra det, thi „Henrich Hoffmester og hans medfølgende 16 Mænd gjorde deres Afsigt, at de ej kunde andet befinde, end Anders Harpeslager, som haver dræbt den Trommeter Morten Springer, haver gjort samme Drab af Nødværge og bør være med Fred og Nødværge Boed, som deres skriftlige Afsigt, her nu fremlagt, videre forklarer“ [1]).

Blandt Sangerdrenge hos Prindsen kan nævnes Clemens Thieme, der var i Tjenesten fra 1642—46 og senere blev en betydelig Mand. Da Stemmen muterede, rejste han 1646 til Dresden, lærte Komposition hos den senere saa berømte Christopher Bernhard, Heinr. Schütz's Efterfølger, og døde 1668 i en ung Alder som Kapelmester i Zeitz, til hvilket Embede Schütz havde anbefalet ham [2]). Kompositioner af Thieme, deriblandt en „Sonata“ for 6 Strygeinstrumenter, findes paa Bibliotheket i Cassel.

S. 181, Note 1. Fürstenaus Fejltagelse har maaske sin Grund i, at Stolle var tilstede i Dresden ved Mikkelsdags Tider 1645 [3]). For Friedr. Werners Vedkommende siges det i en Ligprædiken over ham, at han var i Danmark fra 1641—47 [4]).

S. 183. Jeg antager snarere, at Peder Stub er den Peder Nielsen Stub (Holsatus), der 1635 var Hører i Nykjøbing paa Falster — den samme By, hvor Laurits Pedersen Thura samtidig var Provst —, og som senere blev Præst i Idestrup [5]). Paa Universitetsbibliotheket [6]) findes Thuras Korrespondanceprotokol fra 1630—40, i hvilken Peder Nielsen Stubs Navn hyppigt forekommer. Thura var iøvrigt selv Student fra Slagelse (1619) [7]) og maaske Elev af Kantoriets tidligere Skolemester, Holsteneren Jørgen Schrøder (cfr. Forf. S. 91), der i al Fald 1616 endnu var Rector sammesteds [8]).

---

[1]) Helsingørs Tingbog 4. Octbr. og 9. Decbr. 1616.
[2]) Ligprædiken over ham, meddelt af Phil. Spitta i Monatsh. für Musikgesch. III. 38—41.
[3]) Se Schäfer, Sachsenchronik, S. 553, Note 34.
[4]) Monatsh. f. Musikgesch. VIII. 5—6.
[5]) Wiberg, Præstehistorie II. 5. Kirkehist. Saml. 3. R. V. 129. I. Barfod, Falsterske Gejstlighed I. 90. 205. P. Rhode, Saml. til Lolland-Falsters Hist., udg. v. Friis. II. 33.
[6]) Additamenta in Fol. Nr. 142.
[7]) Wiberg, Præstehist. II. 478. F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Slagelse lærde Skole (Progr. Roeskilde 1861). S. 4.
[8]) Hundrup, anf. Skr. S. 3.

S. 184. Voigtländers Visesamling er paa Titlen betegnet som „Erster Theil", men en Fortsættelse vides ikke at være udkommen. Den foreliggende Del maa imidlertid have gjort megen Lykke, thi foruden de 2 Udgaver (Sorø 1642 og Lübeck 1650), der begge findes paa det St. Kgl. Bibl., anfører C. Stiehl[1]) en Udgave, Lübeck 1647, som findes paa det derværende „Stadtbibliothek". En Udgave, Goslar 1651, findes i Breslau[2]), og endelig nævner Moller[3]) en Udgave, Lübeck 1664.

S. A. E. Hagen.

---

[1]) Lübeckisches Tonkünstlerlex.
[2]) Em. Bohn, Bibliographie der Musik-Druckwerke in Breslau, 1883.
[3]) Cimbr. lit. II. 931.

Fortegnelse over dansk historisk litteratur fra året 1892

vedrörende Danmarks historie.

Ved M. Mackeprang.

I. Tidsskrifter.

Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 4. H. S. 289—403 + VI s. Kbh. 4⁰.

A. D. Jørgensen. Reformforslag fra Kong Kristian V's første Tid. S. 289—319. — H. F. Rørdam. Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621—60. S. 320—49. — B. Olsen. Fortegnelse over Klæder, Vaaben m. m., som have tilhørt Kong Frederik den Tredie. S. 349—61. — J. A. Fridericia. Breve fra Statsmænd i Danmark til den danske Resident i Stockholm, Peder Juel, fra Aarene 1648—55. S. 362—87.

Historisk Tidsskrift. 6. Række. 3. Bd. 3. H. S. 477—795. 4. Bd. 1. H. S. 1—204. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 3. Bd. E. Holm. Nogle Bemærkninger om Peter Andreas Heiberg. S. 477—516. — J. Jakobsen. Poul Nolsø. Et Livs- og Tidsbillede fra Færøerne ved Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. S. 517—601. — K. Erslev. Sven Estridsøn og Biskop Vilhelm. Sagnstudier. S. 602—26. — H. O. Lange. Johan Snell, Danmarks første Bogtrykker. En bibliografisk Undersøgelse. S. 627—42. — M. Mackeprang. Krøniken om Jens Grands fangenskab. Dens affattelsestid og værd som historisk kilde. S. 643—65. — F. Stuckenberg. I Bremerholms jern. S. 666—91. — H. Olrik. Den danske biskop Tymme (Thietmar) af Hildesheim. S. 692—710. — Litteratur og Kritik. M. Mackeprang. Fortegnelse over dansk historisk litteratur fra året 1891 vedrörende Danmarks historie. S. 711—29. — Smaastykker. H. R. Hiort-Lorenzen. Om Grev Rantzau-Aschebergs sidste Dage. S. 730—34. C. Nyrop. Yderligere Oplysninger om Grev Valdemar Kristians Ruslandsfærd 1643—1645. S. 734—39. — I 4. Bd. L. Koch. Statsminister J. O. Schack Rathlou. S. 1—171. — Litteratur og Kritik. O. Nielsen. A. Erdmann: Über die Heimat und Namen der Angeln. S. 172—75.

— M. Mackeprang. Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra aret 1891 vedrörende Danmarks historie. S. 176—96. — Smaastykker. F. Beckett. Et Drengeportræt af Hans Knieper. S. 197—204.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. II. Række. 6. Bd. 4. H. 7. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 6. Bd. K. Erslev. Fortsatte Bemærkninger om Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397. S. 346 70. — I 7. Bd. A. Olrik. Forsøg på en tvedeling af kilderne til Sakses oldhistorie. S. 1—134. [Også udkommet særskilt i en noget forøget skikkelse.] — H. Olrik. Biskop Valdemar og den danske krone. S. 342—84.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. 5. Bd. 2.—5. H. S. 107—458. Kbh.

Niels Rosenkrantz's egenhændige Breve til Frederik VI 1810—11. S. 107—10. — Aktstykker vedrørende Forholdene ved Sydgrænsen 1810—11. S. 111—50. — Aktstykker nærmest vedrørende indre Forhold 1810—11. S. 151—210. — Niels Rosenkrantz's egenhændige Breve til Frederik VI 1812. S. 211—82. — Aktstykker nærmest vedrørende Danmark-Norges Forhold til Sverig 1812. S. 283—376. — Aktstykker vedrørende den „bevægelige Armédivision" 1812. S. 377—92. — Andre Aktstykker til 1812. S. 393—418. — Tillæg vedrørende Aaret 1809. I. Om den paatænkte Overgang til Skaane. S. 420—42. II. Om Kjøbenhavns og Sjællands Forsvar. S. 443—58.

Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Redaktion: C. Bruun, A. Hovgaard, P. F. Rist. Aarg. 1892. 1.—2. Halvbd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 1. Halvbd. En dansk Soldats og Statsfanges Erindringer. Meddelt af J. Clausen. S. 1—43. — D. H. Wulff. Rothenburg ob der Tauber (med bidrag til Kristjern I's historie). S. 44—51. — H. D. Lind. En liden Bremerholms-Kronike 1576—1648. Efter samtidige officielle og private Optegnelser. S. 52—64. — O. Lund. Gamle Dage i Helsingør 1800—1830. S 65—96, 129—58, 211—49. — C. V. Christensen. Fra Herregaardsslagternes Tid. S. 97—106. — J. Bidstrup. Nogle Oplysninger om P. A. Heibergs Fader. S. 107—28. — Breve til Oversekretær C. Møinichen. Meddelte af O. Nielsen. S. 159—84 (Breve fra Mag. C. L. Tychonius) og S. 250—61 (Breve fra Geheime-Kabinetssekretær P. Ramshart). — C. Listov. To Aar ved Slesvig Domskole. S. 185—92. — C. Bruun. Slavekrigen i Jylland 1848. S. 193—210. — H. Olrik. En arabisk Beretning fra det 10de Aarhundrede om Slesvig og andre nordeuropæiske Byer. S. 262—69. — Uddrag af Magnus Stephensens Dagbog for Aaret 1808. Meddelte af B. Magnusson Olsen. S. 270—80. — J. Martensen. Om Theatret i Lille Grønnegade efter Forestillingen af „Den danske Komedies Ligbegjængelse" og Thaliæ Afskedstale. S. 293—307. — H. V. F. Hartmann. Fra 3die jydske Regiment. 308—47. — L. Bobé. Grevinde Louise Stolberg. En Studie efter utrykte Breve. S. 348—72. — C. A. Thyregod. Kulturhistoriske Smaatræk fra Jyllands Fortid. Ild og Lys. S. 373—76.

I 2. Halvbd. M. K. Zahrtmann. Tilstande og Personer paa Bornholm efter Krigen 1658. S. 1—14. — C. Nyrop. Et Stykke dansk Haandværks- og Fabrikshistorie. Slægterne Gamst og Caspersen. S. 15—54, 166—92. — J. F. Rønne. Store Dimon. S. 55—64. — J. C. Johansen. Kong Jørgen Jørgensen. S. 65—113, 221—59. — A. Tuxen. Fra Christian den Femtes Ungdom. S. 114—65. — En velhavende kjøbenhavnsk Borgermands Rejse til Hamborg 1821. Meddelt af L. H. Schmidt. S. 193—220 (Forf. er L. Holmblad, † 1827). — Et Bidrag til Charlottenlunds Historie. S. 260. — Et Brev fra Albert Küchler. Meddelt af E. Hannover. S. 261—65. — F. Krarup. Et politisk Smædeskrift fra 1679 og dets Følger. S. 266—92. (Forf. af den bekendte Jakob Worm.) — J. C. W. Hirsch. Pestposteringen om Helsingør. Efter utrykte Kilder. S. 293—317. — Et Brev om Regjeringsskiftet i 1784. Meddelt af L. Daae. S. 318—20. — E. Holm. Nogle Træk af Forholdet mellem Danmark og Norge under Enevoldskongerne indtil Rigernes Adskillelse. S. 321—40. — J. Clausen. Borups Selskab. Et Interieur fra Privattheatrenes Tid. S. 341—69. — V. Holm. Saxkjøbing Latinskole. S. 370—73. — C. A. Thyregod. Kulturhistoriske Smaatræk fra Jyllands Fortid. Ulovlig Brændevinsbrænding. S. 374—80.

Danskeren. Tidsskrift for Land og By. Udg. af F. Jungersen, F. Nygård og L. Schrøder. Kolding. VII. Bd. 4.—6. H. S. 193—386. VIII Bd. IX Bd. 1.—3. H. S. 1—192.

Af indholdet fremhæves: I VII. Bd. L. Schrøder. Grundtvig og den akademiske Ungdom. S. 193—221. — L. Schrøder. B. S. Ingemann og P. L. Ingerslev. S. 221—24. — L. Schrøder. Christian Flor som Politiker. S. 224—37. — F. Wexelsen. Minder om Vilhelm Andreas Wexels. S. 269—80, 333—56. — I. Falbe-Hansen. Et kritisk Afsnit af Ingemanns Liv. S. 356—74. — I VIII. Bd. L. Schrøder. Til N. J. Termansens Eftermæle. S. 177—82. — F. L. Grundtvig. Fuglevisen af H. J. Ranch. S. 321—40. — L. Schrøder. Vilhelm Birkedal. S. 374—77. — I IX. Bd. Dagbogsoptegnelser af Sigfred Ley om Grundtvig m. fl. Ved F. Nygård. S. 1—17. — H. Jessen-Hansen. Professor, Dr. phil. Emil Chr. Hansen. S. 65—76. — L. Schrøder. Den nye Folkevandring. S. 129—60. — L. Schrøder. C. Hostrup 1818—92. S. 182—87.

Vort Forsvar. 12. Aarg. Kbh. Folio.

Af Indholdet fremhæves: S. A. Sørensen. Fyens Gjenerobring 1659. Nr. 289, 91, 93, 97, 300, 03, 12. — O. Blom. Generalløjtnant Wilhelm Kauffmann. Nr. 290. — J. Clausen. Generalløjtnant W. Kauffmann og Forsvarssagen. Nr. 290. — F. Meidell. Historiske Bidrag til Belysning af dansk Militarisme. Nr. 291—92. — F. L. Rantzow. Josias Rantzow. Nr. 294. — F. Meidell. Muntre Dage i det militaristiske Kjøbenhavn. Nr. 294—97, 99. — V. Hansen. Otto Christian Hammer. Nr. 295 A. — H. W. Harbou. Katastrofen paa Tydalsfjeldet i Januar 1719. Efter en samtidig Beretning. Nr. 297. — A. Larsen. Daniel Rantzau. Nr. 299. — O. Vaupell. Frederik Adolf Schleppegrell. Nr. 300—01. — F. Meidell. Stats Ludvig. Historie om en Soldat fra Midten af det 17de Aarhundrede. Nr. 301. — T. Lund. Henrik Gerner. Nr. 302. — F. Meidell. Af Citadellet Frederikshavns ældste Historie. Nr. 302, 04, 07. — O. Vaupell. Conrad Oscar Carlson. Nr. 303. — A. Larsen. Johan Rant-

zau. Nr. 307—08. — V. Bokkenheuser. Niels Chr. Møller Bredsdorff. Nr. 307. — J. Clausen. Vilhelm Birkedal som Forsvarsven. Nr. 308. — L. Koefoed. Generalløjtnant Niels Christian Lunding, Fredericias Kommandant i 1849 og 1864. Nr. 309—10. — F. Meidell. Adam Tresler (Trester?). Nr. 309. — O. Vaupell. General Frederik Georg Henrik Hirsch. Nr. 311. — A. Meyer. Lützow-Stenen i Halland.

Militært Tidsskrift. 21. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: En dansk Ingenieurofficers Levnedsløb i det forrige Aarhundrede. Meddelt af J. P. Købke efter et forefundet Manuskript, og dertil føjet en kort Levnedsbeskrivelse over Grev Louis de Saint-Germain, dansk Krigsminister i Aarene 1763—1767. S. 291—319, 395—436. (Officeren er den 1809 † major C. C. Pflueg.) — J. P. Købke. Indkvarterings- og Kaserneringsforholdene i Kjøbenhavn fra Byens Belejring i 1659 indtil nu. S. 503—22.

Militær Tidende. Udg. og redigeret af H. Jenssen-Tusch og V. Giersing. 2. Aarg. Aarhus. 4°.

Af indholdet fremhæves foruden de talrige officersnekrologer: H. U. Ramsing. Kort Oversigt over Fæstningen Kjøbenhavns ældre Historie (1167—1600). Sp. 11—16, 32—36. — H. U. Ramsing. Fæstningen Kjøbenhavn i det 17. Aarhundrede. Efter trykte Kilder. Sp. 205—13, 42—50, 71—74.

Geografisk Tidsskrift. 11. Bd. 5.—8. H. Kbh. 4°.

Af indholdet fremhæves: C. G. Bruun. „Sillende" og „Singulones". Landet Sild og Anglerne. S. 158—59. — H. Weitemeyer. Columbus. Island — Toscanelli — Guanahani. S. 232—49.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 2. Række. 3. Bd. 3.—4. H. S. 195—378.

Af indholdet fremhæves: F. R. Friis. Mere om Friherren paa Herningholm. S. 195—205. — En Herredagsdom af 13. Maj 1636, der belyser Tilstandene i Kolding under Hærens Mytteri i September 1627. Ved F. Meidell. S. 206—22. — F. Meidell. Et Par Oprør i Aalborg i Perioden mellem Kalmarkrigen og den tydske Krig. S. 223—40. Et Actstykke af Aalborgs Thingbog for Mandag den 7. Februar 1625. Ved F. Meidell. S. 241—43. (Som bilag til den foreg. afhandling.) — F. Meidell. Fra Invasionstiden. 1627—8. S. 244—54. — F. Meidell. Et Vidnesbyrd om jydsk Patriotisme under Krigen 1644—45. S. 255—60. — Meddelelser fra Aalborg Bispearkiv. Ved D. H. Wulff. 22. Til Bodum Sognekalds Historie. S. 261—68. 23. Bidrag til Skagens Kirkehistorie. S. 268—76. 24. Snested Sognekalds Annexforhold. S. 276—90. 25. En Præst skal holde sin Prædiken frit efter Hukommelsen og ikke oplæse den af Papiret eller skrevne Optegnelser. S. 290—98. — C. V. Christensen. Mordet paa Jørgen Bramming til Lydumgaard. Et Optrin mellem Herremand og Bonde. S. 299—334. — Fra Kosakvinteren 1813—14. Meddelt af O. Nielsen. S. 335—38. — M. H. Rosenørn. Tillæg. S. 338—39. — A. C. Nielsen. Skildringer og Sagn fra Vest-Himmerland. S. 340—51. — F. Meidell. En lille Berigtigelse. S. 351. (Om Eske Bille.) — Nogle Kongebreve fra Slutningen af det 16. Aarhundrede. Ved G. Bang og N. Ellinger. S. 352—66. —

C. V. Christensen. En Bemærkning og et Tillæg til „En Herredagsdom af 13de Maj 1636", mdl. af F. Meidell. S. 367—70. — D. H. Wulff. Bidrag til Aalborg Bys Historie. S. 371—76.

Jylland. Maanedsskrift redig. af F. von Jessen. Jan.—Juni 1892. Aarhus. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: E. Tang Kristensen. Den jyske Bondes festlige Sammenkomster saaledes som de har været holdte i Mands Minde. S. 108—11, 61—64. 241—44. — J. P. Andersen. Jydsk Husflid før og nu. S. 117—26. — S. P. Petersen. Væddekjørsler og Væddeløb i Jylland. Et Blad af den danske Hesteavls Historie. S. 135—45. — A. Knudsen og S. P. Petersen. Søren Kanne. S. 156—60. — S. Müller. Jyllands Kunstnere. II. Vilhelm Kyhn. S. 193—97. — E. Tang Kristensen Et Par utrykte Digte af Niels Andersen. S. 209—14. — J. G. Pinholt. Vestkystens Fiskere. S. 235—41. — R. P. Rossen. En slesvigsk Bondeslægt gennem 200 Aar. S. 245—50. — B. Janssen. Vesterpaa. S. 250—56. (Med et kongebrev af $^{28}/_{1}$ 1609.)

Sønderjydske Aarbøger. 1892. Udg. af H. P. Hanssen-Nørremølle, G. Johannsen og P. Skau. Flensborg.

Af indholdet fremhæves: Nekrologer. S. 17—19. (J. J. Bjørnshauge, H. P. Rosenbom og C. Hanssen.) — Niels Chr. Nissen. Ved J. Ottosen. (Breve fra N. til Flor.) S. 20—62. — L. Schrøder. Christian Flor. S. 63—104. — H. P. Hanssen-Nørremølle. J. P. Junggreen. S. 105—9. — J. P. Junggreen. Udtalelser om Nordslesvigs nationale Ret 1868—1877. S. 110—34. — J. Jørgensen. Forfattere, der har skrevet om Haderslev. S. 135—49. — J. Ottosen. Et bidrag til kundskab om stemningen i Holsten og Slesvig 1813. S. 158—59. — P. Skau. Degn og Lærer, Dannebrogsmand A. Kloster i Sommersted og hans Slægt. S. 161—81. — H. V. Clausen. Folkesproget i Sønderjylland. S. 182—212. (Jfr. Zeitschrift d. Gesellsch. f. Schleswig-Holst.-Lauenb. Geschichte. 21. Bd. S. 3—137.) — H. R. Baumann. Tre Sønderjyder i den danske Kunst. Biografiske Skitser. S. 213—28. (Eckersberg, H. V. Bissen og Heinrich Hansen.) — Om Haderslevs tilstand som købstad for hundrede år siden. To artikler i „Schlesvig-Holsteinische Provinzialberichte". Meddelte i oversættelse af J. Jørgensen. S. 229—40. — A. D. Jørgensen. Kong Kristian II på Sønderborg. S. 241—75. — N. N. Oversigt over historisk litteratur fra årene 1888—91 vedrørende Sønderjyllands historie. S. 276—306.

Tímarit hins íslenzka bókmennafjelags. XII. árg. 1891. Reykjavík.

Af indholdet fremhæves: B. M. Ólsen. Konráð Gislason. S. 1—96. — Dansk biografisk Lexikon. Etc. I.—IV. Bd. Anmeldt af H. Þorsteinsson. S. 241—61. — J. Stefansson. Íslenzk áhrif á enskar bókmentir. S. 278—94.

Sunnanfari. I. Nr. 7—12. II. Nr. 1—6. Utg. af J. Þorkelsson. Kph. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: I I. B. Jónsson. Jón skolameistari Þorkelsson. S. 85—87. — J. Þorkelsson. Þottur af Mála-Davið.

S. 88—90. — E. Hjörleifsson. Séra Jón Bjarnason. S. 93—96. — V. Briem. Séra Helgi Hálfdánarson. S. 113—17. — I II. Ó. D.: Páll Melsteð. S. 1—2. — Þórarinn Böðvarsson. S. 13—15. — Um hæstarétt i íslenzkum málum. S. 17—22. — Oddgeir Stephensen. S. 37—39 — Ó. D.: Páll Olafsson. S. 49—50. — Guðbrandur biskup. S. 57—59.

Personalhistorisk Tidsskrift. 3. R. 1. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift. 1.—2. Række. 1870—91. S. I—XVIII. — Nogle Breve fra Frederik II's Dronning Sofie til hendes Fader, Hertug Ulrik af Meklenborg. (1573—79). Meddelte af J. A. Fridericia. S. 1—9. — L. Bobé. Borgmester Hans Nansens Efterslægt. S. 9—17. — Peter Erichsøn Arbins Optegnelser. Meddelte af H. K. Steffens. S. 18—23. — K. Dons. Genealogiske Optegnelser om de Personer, der har været optagne i „Thomas Angells Hus“ i Trondhjem. S. 23—64. — C. E. A. Schøller. Nogle Oplysninger om Familien Tillisch's ældste danske Led. S. 64—69. — To Ansøgninger fra Lieutenanterne O. Rye og F. A. Schleppegrell. Mdl. af J. A. L. Lesser. S. 69—72. — Oberstløjtnant Hans Elias von der Weydes Selvbiografi. Udg. af H. W. Harbou. S. 79—131, 201—69. — E. A. Thomle. Lidt om Familien Fasting i Norge. S. 132—47. — C. F. Bricka. Om Familien Berings Adelskab. S. 147—51. — Et Brev fra Henrik Stampe. Mdl. af A. Thiset. S. 152—55. — Et tydsk Digt af F. C. Sibbern. Af Otto B. Wroblewski's Autografsamling. S. 163. — Series Pastorum i Skjærstad Kald. Forfattet og nedskrevet i Kaldsbogen af C. F. Hagerup. Mdl. af A. Hagemann. S. 167—87. — Forskjellige Slægtebogsoptegnelser. Mdl. af E. A. Thomle. Borgermester Jens Nilssøn Friis's Optegnelser. S. 188—91. Optegnelser om Familien Meldal. S. 191—192. Assessor Knud Frantsens Optegnelser. S. 287—90. — En samtidig Karakteristik af Generalkrigsdirektoriets Medlemmer 1764. Mdl. af C. Blangstrup. Noterne ved H. W. Harbou. S. 193—99. — A. E. Erichsen og H. J. Huitfeldt-Kaas. Om Oslobispen Mag. Jens Nilssøns nærmeste Slægt. S. 270—83. — Et Væddemaal mellem Kong Frederik II. og Fru Inger Oxe. Mdl. af Thiset. S. 284—87. — Genealogiske Smaastykker. Ved E. A. Thomle. 1. Et Thingsvidne vedkommende Slægten Coucheron. S. 73—75. 2. Lidt om Familien Lembach. S. 75—76. — Kisteindskrifter. 1. Møntmester Peter Nicolai von Haven. Mdl. af B. Olsen. S. 72—73. 2. Oberst Peter Bernhard von Wolffrath. Mdl. af H. Rasmussen. Noterne ved H. W. Harbou. S. 156—58. 3. Fra det Bärnholdtske Kapel i Skien. Mdl. af J. Hanssen. S. 158—62. 4. Oberstlieutenant Povl Frederik v. Dresky. Mdl. af H. J. Huitfeldt Kaas. — Tillæg. Dødsfald i Danmark. 1891. Udarbejdet i Genealogisk Institut. S. 1—20. W. Rasch. Dødsfald i Norge. 1891. S. 21—54.

Danmark. Illustreret Kalender for 1893. Udg. af Journalistforeningen i København. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Minderuner 1892. S—n: C. Berg. Bergs journalistiske Virksomhed. S. 19—27. — B: A. A. Wolff. S. 29—33. — K. Pontoppidan. Valdemar Steenberg. S. 35—39. — O. Damkier. O. D. Rosenørn-Lehn. S. 41—47. — -n: J. H. G. Tauber. S. 49—53. — C. Bruun. Christian Iversen. En Provins-

redaktør fra forrige Aarhundrede. (Efter Aktstykker i Rigsarkivet.) S. 87—107.

Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 2. Bd. 3. H. S. 369—560. Kbh.

Af indholdet fremhæves: L. Koch. Samlinger til den danske kirkes historie i slutningen af det 18de århundrede. S. 369—95. — L. J. Moltesen. Anthoinette Bourignon og hendes ophold i Sønderjylland. S. 396—430. — Breve til Hans Gram. Ved H. F. Rørdam. S. 431—60. — Bidrag til fynske Kirkers og Præstekalds Historie. Ved H. F. Rørdam. S. 461—92. — H. F. Rørdam. Duebrødre Stiftelse i Roskilde i ældre Tid. S. 493—530. — Smaastykker. Personalia over Provst, Mag. Søren Wedege. Ved D. H. Wulff. S. 531—35. H. F. Rørdam. Prædikestolen i Snoldelev Kirke. S. 535—38. S. B. Smith. En Notits om Just Lauridsen Ranch. S. 538—39. Biskop, Dr. Caspar Wildhagen i Viborg. S. 540—48. Den theologiske Professor Dr. Hans Vandals Selvbiografi. S. 548—54. Bidrag til Svenborg Skoles Historie. S. 554—60.

Dansk Kirketidende. Udg. af J. H. Monrad og L. J. Moltesen. 1892. Kbh.

Af indholdet fremhæves: J. H. Monrad. Grundtvigs første Altergæster i Vartov. Nr. 8. — Breve fra N. J. Termansen. Nr. 23, 25—26. — Spredte Iagttagelser i Anledning af Prof. Høffdings: Søren Kierkegaard. (J. H. Monrad.) Nr. 27—28, 31. — F. Birkedal-Barfod. Vilhelm Birkedal. Nr. 34. — Pastor emeritus Joachim Evalds Levnedsløb. Nr. 38—39. — C. H. Spur. C. Hostrup. Nr. 50.

Nordisk Missionsskrift, udg. af J. Vahl, Knudsen og Strømberg. 1891—92. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 1891. E. V. Lose. Kort Udsigt over den dansk-lutherske Missions Historie paa St. Croix, St. Thomas og St. Jan. S. 1—37. — J. Vahl. Om nordiske Missionærer. S. 278—88, 360—69. (Materialsamling til biografier.) — I 1892. Livsbilleder af nordiske Missionærer. R. Petersen. Adolf Henrichsen. S. 3—39. — Bülow. Sønderjyden Hans Nikolajsen og hans Mission i Jerusalem. S. 97—135. — C. N. Lorenzen. Sønderjyden Andreas Riis, Missionær paa den danske Del af Guldkysten fra 1832—45. S. 289—340.

Nordisk Ugeblad for katholske Kristne. 40. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: St. Olafs Relikvieskrin. S. 667—70. (Om Skrinets skæbne efter reform.) — St. Ansgars Kirkens 50-aarige Jubilæum. S. 893—904. — Endnu et Par Ord i Anledning af St. Ansgars Kirkens Jubilæum. S. 909—14.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af H. Trier og P. Voss. 1892. Kbh.

Af indholdet fremhæves: S. Bagger. Søren Sørensen, forhen Bestyrer af „Odense Realskole“. S. 173—80. — En studierejse i forrige århundrede. Bendt Bendtsens dagbogsoptegnelser fra universitetet i Göttingen (decbr. 1787 til juni 1789.) Ved F. Nygård. S. 399—432. — J. G. Pinholt. Et Skoleforhold for 50 Aar tilbage. S. 532—39.

Højskolebladet. 1892. 17. Aarg. Kolding.

Af indholdet fremhæves: O. O. Barfod. Caspar Johannes Boye. 1791 — 27. Desember — 1891. Nr. 1. — A. Jørgensen. Anders Stephansen. Nr. 2–3. — J. Langkjær. Prof. H. V. Rasmussen. Nr. 4. — S. Müller. Vilhelm Marstrand. Nr. 5. — L. Frederiksen. Et Bidrag til Folkehøjskolens Historie. Nr. 5—6. — K. Østergaard. En „hellig" Kilde (ved Skjørping i Jylland). Nr. 5. — J. Hansen. Til Minde om Præsten Johan Frederik Plesner. Nr. 8–10. — S. Müller. Anton Melbye. Nr. 9. — C. Petersen Schmidt. Forstander, Kapt. Chr. Nielsen. En Levnedstegning. Nr. 11. — S. Müller. Jørgen Sonne. Nr. 14. — M. Eskesen. Af en sønderjydsk Bondeslægts Saga. Nr. 19—20. — H. Ramsøe. Den danske Landsbyfortælling. Nr. 20—21, 23. — C. Petersen Schmidt. Professor H. V. Rasmussen som Præst i Halk. N. 24. — S. Müller. Albert Küchler. Nr. 27. — N. Nielsen. Højskolelærer Peter Lodal. Nr. 28. — „Gamle Birkedals" sidste Dage og Død. Nr. 33. — E. Elberling. Niels Jokum Termansen. Nr. 34—40. — S. Müller. Constantin Hansen. Nr. 41. — C. Schrøder. Mix Anker, f. Boisen. Nr. 44 (jfr. Nr. 48). — S. Müller. P. C. Skougaard. Nr. 45. — F. Nygaard. Schøller Parelius Vilhelm Birkedal. Bidrag til en Levnedsskitse. Nr. 46–49. — H. Rosendal. Heibergs Vaudeviller og „Elverhøj". Nr. 50—51. — J. Langkjær. C. Hostrup paa Foredragsrejse i Sønderjylland. Nr. 51. — H. Begtrup. Nogle Minder om C. Hostrup som Præst. Nr. 52.

Dania. Tidsskrift for Folkemål og Folkeminder, udg. for Universitetsjubilæets danske Samfund af O. Jespersen og Kr. Nyrop. 1. Bd. 4. H. S. 253–320. 2. Bd 1. H. S. 1–80. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 1. Bd. A. Olrik. Dansk Folkemindelitteratur 1891. S. 253—60. — Småtræk af Livet i ældre Tider. Fortalte af „Gamle Nielsen", nedskrevne af hans Søn Anton Nielsen. S. 276—82. — Kr. Nyrop. Skrædderen og Kalven. S. 283—86. — I 2. Bd. T. Laub. Studier over vore Folkemelodiers Oprindelse og musikalske Bygning. S. 1—16. — M. Kristensen. Bidrag til den jyske Litteraturs Historie. I. Indtil St. St. Blicher. S. 17—34. – O. Nielsen. Bemærkninger om Nutidens danske Folkesagn. S. 35–48.

Aarbog for dansk Kulturhistorie. 1892. Udg. af P. Bjerge. Kbh. 223 s.

H. F. Feilberg. Levende begravet. S. 1–60. — C. Nyrop. Fra Danmarks ældste Lavsskraaer særlig med Hensyn til Forholdet mellem Mestere og Svende. S. 61—104. — P. Hansen. Jens Lange på Rødkilde og hans Bønder. S. 105–209. — I. R. Dein. Fra Kjøbenhavn i Tyverne. Barndoms Erindringer. S. 210–23.

Tilskueren. 9. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: J. Collin. Fra den Collinske Brevsamling. Syv Breve fra H. C. Andersen til Jonas Collin (sen.), skrevne i hans Skoletid. S. 182—94. — J. A. Fridericia. En literær Protest mod Enevælden under Christian V. S. 441—59. — C. N. Frederiksen. Et Stykke Rigsdagsvirksomhed. S. 617—40.

Tidsskrift for Kunstindustri. 7. Aarg. Kbh. 4°.

Af indholdet fremhæves: B. Olsen. De kjøbenhavnske Guldsmedes Mærker fra Tiden før Aaret 1800. S. 20—24, 37—40. — F. Meldahl. Charlottenborg Slot. S. 29—33. — P. Brock. Kongedragter paa Rosenborg. Dragterne fra Christian den Femtes indtil Christian den Syvendes Tid. S. 41—53. — B. Olsen. Bryllup i fordums Tid. S. 77—89. — A. D. Jørgensen. De danske regalier. S. 100—03. — P. Brock. Egenhændige Arbejder udførte af Medlemmer af det danske Kongehus. S. 103—115. — J. Lange. Hundredaarsjubilæum for Frihedsstøtten. S. 115—28. — B. Olsen. Glas og Bly i Vinduer. S. 54-62, 129—35. — F. R. Friis og L. Fenger. Springvandet paa Gammel Torv i Kjøbenhavn. S. 161—72. — R. Mejborg. Bidrag til Portenes og Dørenes Historie. S. 172—84. — B. Olsen. Om Tydning af danske Fajancemærker. S. 188—91.

Tidsskrift for Toldvæsen, udg. og redigeret af J. Grube. 9.—10. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 9. Aarg. Fr. L.: Sigbrit Willumsdatter. S. 81—88. — O. Jensen. H. P. Løhde. S. 137—41. — I 10. Aarg. Fra Konsumtionstidens Dage. En gammel Toldmands Erindringer. S. 1—5. 17—21.

Haandværkerbladet. Fællesorgan for dansk Haandværk og Industri. 9. Aarg. Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: A Bauer. Den danske Industris Velgjører Niels Lunde Reiersen. Et 150-aarigt Jubilæum. Nr. 13. — Et gammelt Lav. Fra Stolemagernes Lavstid. Nr. 17. — Johan Frederik Clasen. Nr. 24. — Vilhelm Christensen. Nr. 54.

Illustreret Tidende. XXXIII. Bd. (1. Okt. 1891 — 30. Sept. 1892). Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: Renæssance-Basrelieffer i Træden Kirke. N. Hancke. I Boldhusgade. Minder fra Studenterforeningen i 1857 og Aarene deromkring. Nr. 2. — Klosterkirken i Horsens. Nr. 3. — H. J. Gr.: Professor Rasmussen. — R. R. Vestergaard. Elers' Kollegium. Nr. 9. — N. Neergaard. Christen Berg. Nr. 10. — N. Møller. J. L. Heibergs Hundredaarsdag. — J. Clausen. Efterslæt til Heibergs Vaudeviller. — Overrabbiner Dr. A. A. Wolff. Nr. 11. — τ: Nicolai Elias Tuxen. — P. Lauridsen. Vitus Bering. Nr. 12. — M. G.: C. Neumann. Nr. 13. — Cab.: Frederik Bruun. — R. C. Mortensen. Brøchner Larsen. Nr. 14. — Kammerherre Benzon. — s—p. Professor Schurmann. Nr. 15. — —U— General Kauffmann. — A. Feddersen. Professor Erslev. Nr. 16. — Iver Iversen. Nr. 17. — V. Hoppe. En Vandledning fra Slutningen af det 16de Aarhundrede. Nr. 18. — P. Brock. Magnus Bergs Elfenbensarbejder. Nr. 19. — Kronborgs Kasematter. Nr. 21. — Professor Ove Petersen Nr. 22. — Kammerraad Andersen. Nr. 24 — J. Petersen. Professor Steenberg. — Etatsraad C. P. A. Koch. — R. C. Mortensen. Jonstrup Seminarium. Nr. 25. Kaptein Hammer. Nr. 26. — H. H. Boyesen. Nr. 27. — A. Aumont. Emil og Olaf Poulsens Skuespiller-Virksomhed paa det kongelige Teater 1867 — 16. April — 1892. En statistisk Oversigt. Nr. 29. — Et Ungdomsportræt af Frederik III. Nr. 30. — Livsforsikringsanstal-

tens Jubilæum. Nr. 31. — Lensgreve Holstein-Holsteinborg. — Chr. Herforth. Nr. 32. — J. Clausen. Træk af Hovedstadens Fysiognomi for halvtredsindstyve Aar tilbage Nr. 34—37. — Dr. o—e. 1842—92. — Danske Kongers Ægteskaber. Nr. 35. — G. L. Grove. O. D. Rosenørn-Lehn. Nr. 37. — Fru Adelgunda Vogt. Nr. 39. — F. Jonsson. Dr. jur. Højesteretsassessor V. Finsen. — J Petersen. Professor A. G. Drachmann. Nr. 41. — J. Schovelin. Moritz Levy. — C. C. Lose. Nr. 43. — J. G. Pinholt. „Dømmerne". — Vilhelm Birkedal. — M. G.: Hans Friis. Nr. 44. — C. Behrens. Jenny Lind i Kjøbenhavn. Nr. 46. — E. W. Præstegaardsliv og Almueliv i 40-erne. — Skaføgaard. — Skanør og Falsterbo. Nr. 51.

Nordstjærnen. Aarg. 1891—92. (4. Okt. 1891 — 3 Okt. 1892.) Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: C. Lehmann. L. J. Brandes. Nr. 6. — A. Verner. Fra Burmeister & Wains Skibsbyggeri. Nr. 10. — C. Lehmann. N. Zahle. Nr. 11. — Christen Berg. Nr. 12 B. — B. Hansen. Færøerne. Nr. 22. — Direktør Riis-Knudsen. Nr. 23. — Kjøbenhavnske Redaktører. Nr. 27—28. — V. Ohlson. Derovre fra Grænsen. Nr. 38. — Th. Møller. En af Danmarks ældste Kirkebygninger. Nr. 40. (Merløse.) — S. P. Nielsen. Erindringer fra Livet paa Landet for et Par Snese Aar tilbage. Nr. 44—45.

II. Særskilt udgivne skrifter.

Salmonsens store illustrerede Konversationslexikon for Norden. Kbh. 2.—17. H. S. 49—816.

Aarhus Amt — Andrejéfskij.

J. C. H. R. Steenstrup. Fra Fortid og Nutid. Historiske Skildringer for Alle. Kbh. 299 s.

Af indholdet fremhæves: Nutid og Fortid. Nogle Breve fra en Historiker til en Ven. S. 1—33. — Historieskrivningen hos de keltiske Nationaliteter. S. 65—99. — Darwinismen i Danmark eller det mærkværdige Aar. S. 130—38. — Digteren og Videnskabsmanden Christian Olufsen. S. 175—276.

A. D. Jørgensen. Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. 3. Oplag. Ved Udv. for Folkeoplysnings Fremme. Kbh. 520 s.

Danmarks Historie i Billeder, udg. af A. Jakobsen. (Med Tekst af *W. Mollerup* under Medvirkning af S. Müller og F. W. Horn.) Kbh. 1.—10. H. 60 sp. Tværfolio.

L. F. A. Wimmer. Sønderjyllands historiske Runemindesmærker. Festskrift fra Kjøbenhavns Universitet i Anledning af

Deres Maj. Kong Christian IX's og Dronning Louises Guldbryllup. Kbh. 56 s. 4°.

H. Olrik. Konge og Præstestand i Danmark indtil 12. Århundreds Begyndelse. (O. m. t.: Konge og Præstestand i den danske Middelalder. 1. Bd.) Kbh. 280 s.

Regesta diplomatica historiae Danicae. Cura societatis regiae scientiarum Danicae. Series II. Tomus posterior. I. Ab anno 1537 ad annum 1558. Hauniae. S. 1—288. 4°.

Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udg. ved *V. A. Secher* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Hist. Kbh. 3. Bd. 2.—3. H. S. 161—480. [1603—1616.]

H. C. Bering-Liisberg. Christian IV. Danmarks og Norges Konge. Populær Skildring. For Krigshistoriens Vedkommende bearbejdet af A. Larsen. Historisk illustreret. Kbh. 13.—15. (sidste) H. S. 389—490. 4°.

F. Barfod. Danmarks Historie fra 1536 til 1670. 3. Bd. Fra 1625 til 1660. Kbh. 376 s.

L. C. Müller. Danmarks Historie med Fortsættelsen. Udg. af J. T. A. Tang. 42. H. 5. Dels 10. H. Danmark-Norge under Adelsvælden. Kbh. S. 576—604.

S. Kjær. Gjøngehøvdingen Svend Povlsen og Snaphanerne. Et Bidrag til Snaphanetidens Historie. Kbh. 300 s.

M. Rubin. 1807—14. Studier til Københavns og Danmarks Historie. Kbh. 652 s.

Anmeldt i Nationaløkon. Tidsskrift. N. R. 10. Bd. S. 338—61, 464—72.

R. Petersen. Fredrika Bremer. En nordisk Kvindes Liv og Gerning. Kbh. 293 s.

S. 115 ff. skildres hendes ophold i København i slutningen af 40erne.

Nogle Optegnelser af en gammel Dame. Udg af *N. N.* Trykt som Manuskript. Kbh. 118 s.

C. Rosenberg. Danmark i Aaret 1848. 2. Udg. gjennemset af S. B. Thrige. Ved Udv. for Folkeoplysnings Fremme. Kbh. 338 s.

A. Wilde. Fra Krigen i 1848—49. Kbh. 190 s.

N. Neergaard. Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie 1848—66. Med Portræter af ledende politiske Personligheder. Kbh. 12.—15. Levering.

Sørensen om Sørensen. Et Ord til Forsvar for Kapitain C. Th. Sørensen af *Chilian*. Kbh. 52 s.

C. A. Hoffmann. Erindringer fra Krigen 1864. Kbh. 308 s.

A. Duus. Under Fremskridtets Fane. Politiske Kritiker. Kbh. 314 s.

M. P. Friis og *H. Hansen.* Forhandlingspolitiken 1890—92. Kbh. 74 s.

Ikke i boghandelen.

Rigsdags-Aarbog. 1891—92. Udg. af *C. Rasmussen.* 2. Aarg. Kbh. 128 s.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt.* Kbh. 49.—52. Levering. Folio.

P. F. Rist. Rundt om Roskildefjord. S. 629—32. — M. Thoresen. Frederiksværk. S. 630—52. — H. Drachmann. Nordostsjælland. S. 653—90. — C. Markman. Fra Københavns Udkanter og Omegn. S. 691—724.

Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til Nutiden. I Uddrag udg. ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1. Bd. 3. (sidste) H. 1634—48. Kbh. S. 481—700.

Fru Eline Gøyes Jordebog med tilhørende Brevuddrag. Udg. for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af *A. Thiset.* Kbh. IX + 568 s.

N. Rasmussen-Søkilde. Uddrag af Fyenbo Landstings ældste Skjøde- og Pantebøger. Odense. 204 s.

M. Kleinsorg. Sønderjylland. Halvhundrede Billeder. Tekst af *J. Ottosen.* Kbh. 64 s. 4°.

O. Nielsen. Kjøbenhavn under Kong Frederik den Fjerde (1699—1730). Kbh. 505 s. (O. m. t.: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. 6. Del.)

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. Kbh. 34.—36. Lev. 3. Del. S. 193—364.

K. E. Jørgensen. Østerbro før og nu. Lidt Topografi. Kbh. 16 s.

W. Mollerup. Helligaandskirken i Kjøbenhavn. Tegningerne af H. Storck. Udg. af Kirkens Bestyrelse med Understøttelse af Carlsberg-Fondet. Kbh. 46 s. og 8 tavler. Folio.

C. Bruun og *L. P. Fenger.* Thorvaldsens Musæums Historie. Fortalt ved Hjælp af hidtil ikke udgivne Aktstykker og Breve. Med 14 photolithogr. Tavler og 7 zinkætsede Afbildn. tr. i Texten. Kbh. 176 s. 4°.

J. Kornerup. Roskilde i gamle Dage. Tildels efter utrykte Kilder. Udg. med Understøttelse af det Raben-Levetzauske Fond. Kbh. 282 s.

J. P. Jørgensen. Ledøje Kirke før og nu samt personalhistoriske Optegnelser om Gejstligheden og Lærerstanden i Ledøje-Smørum Pastorat. Kbh. 68 s.

L. J. Bøttiger. Æbeltoft og Omegn (Mols) nærmest til c. 1814. Med det jydske hist.-topogr. Selskabs Støtte. Aarhus. 1. H. S. 1—104.

Bidrag til Hellum Herreds Beskrivelse og Historie samlede af *Kl. Gjerding* og udg. ved *D. H. Wulff*, med et Tillæg, Sønder-Kongerslev Sogn ved *A. C. Nielsen.* Udg. af Selskabet for jydsk Historie og Topografi. Aalborg. 4. (sidste) H. S. 249—93.

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka.* 41.—48. H. (6. Bd. Gerson — H. Hansen.) Kbh. 644 s.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog. 1893. 10. Aarg. Kbh. XIX + 570 s. 16°.

H. Petersen. Danske adelige Sigiller fra Middelalderen. Afbildningerne tegnede af E. Rondahl. Kbh. 1.—2. H. S. 1—12. Tavle I—XIV. Folio. [1224—1328.]

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. B. Smith.* 2. Bd. 1667—1740. 3.—5. H. Kbh. S. 161—400. 4°. [1688—1716].

Studenterne fra 1867. Mindeskrift i Anledning af Studenter-Jubilæet. Kbh. 46 s.

A. Petersen. Den jonstrupske Stat. Personalhistoriske Meddelelser om det kgl. blaagaard-jonstrupske Seminariums Lærere og Demittender 1790—1884 med Tillæg og Rettelser til 1891. Tillægsh. Kbh. 80 s. *1891.*

P. Sveistrup. Tillæg til Rigsdagskalenderen 1890, indeholdende biografiske Oplysninger om de nyvalgte Rigsdagsmænd. Kbh. 18 s.

F. Olsen. Danske Socialister. Portrætter og Skildringer. Kbh. 72 s.

J. N. Schultz. Personalhistoriske Optegnelser om Realdimittender fra Frederiksborg lærde Skole 1869—1891. (Fredriksborg lærde Skoles Indbydelsesskrift f. 1892. S. III—XXIV.)

Til Minde om vor Moder Johanne Kristiane Frederikke Barfod, født Thomsen. Trykt for Familien. Nykjøbing p. F. 79 s.

Til Minde om Folkethingsmand C. Berg. Udg. af hans Partifæller på Rigsdagen ved *H. Nutzhorn.* Kbh. 160 s.

G. Norrie. Nogle Bemærkninger i Anledning af Prof. Jul. Petersens Afhandling: Om Lægen Christian Johann Berger. (Hospitals-Tidende. 1892. S. 86—92, 118—27. Jfr. S. 152—54, 176—77.)

Bille-Ættens Historie. 1. Del af *W. Mollerup.* 9. H. S. 513—76. Kbh.

L. Nyegård. Mindeblade om Vilhelm Birkedal og hans Hustru. Kbh. 116 s.

F. F. Bock. Oplevelser og Rejse-Erindringer fra Aarene 1865—75. Tilegnet mine Børn. Nedskrevet i Febr. 1887. Kbh. 136 s. *1891.*

Ikke i boghandelen.

F. Rønning. Carl Joakim Brandt. En Levnedsskildring samt et Udvalg af hans Digte. Kbh. 216 s.

Legatstifteren Grosserer Niels Brock's og Hustru Lene Brock, født Bredals Slægt. Mands- og Kvindelinien. Samlet og udg. af *P. J. Schmidt.* Stamtavlens 5. Udg. Gjennemset af Genealogisk Institut. Kbh. 160 s.

P. C. B. Bondesen. Slægten Bugge i Danmark og Norge. Odense. 217 s. 4.⁰ *1891.*

Ikke i boghandelen.

J. C. la Cour. C. Christensen (Hørsholm). (Tidsskrift for Landøkonomi. 5. R. 11. Bd. S. 28—32.)

A. Waidtlow. Efterkommere af Cathrine Copmann og Poul Swendsen. Svendborg. 30 s.

Niels W. Gade. Optegnelser og Breve, udg. af *D. Gade.* Kbh. 342 s.

Stamtavle over Familien Gottlieb. Horsens. 52 (upag.) s. 4.º *1891.*

Viborgbispen Gunners Levned. Oversat af *H. Olrik.* Udg. af Selsk. for hist. Kildeskrifters Oversættelse. 2. R. 12. Kbh. 27 s.

J. L. Heiberg. Et Liv gjenoplevet i Erindringen. (Udg. af A. D. Jørgensen.) III. Del. 1849—56. 322 s. IV. Del. 1856—82. 448 s.

Stamregister over Familien Helms, tilligemed nogle biografiske Notitser om Familiens i Aaret 1579 fødte Stamfader. Samlet og udg. 1858 af *R. Helms.* Ført til Nutiden af *H. St. Helms* og *E. Helms.* Odder. 56 s.

J. Vahl. Stamtavle over Slægten Jelstrup. Kbh. 32 s. (O. m. t.: Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500. 9. H.)

L. Jørgensen. Mine Erindringer. Efter hans Død udg. som Manuskript for Slægt og Venner. Kbh. III + 378 s. *1891.*

J. F. Hogan. En deporteret Konge eller Beretning om Jørgen Jürgensen, Konge af Island etc. etc. Udg. paa Grundlag af de hidtil utrykte Manuskripter i British Museum. Oversat og forsynet med supplerende Bemærkninger af *U. v. Ripperda.* Kbh. 172 s.

J. Þorkelsson. Saga Jörundar Hundadagakóngs. Með 98 Fýlgiskjölum og 16 Myndum. Kph. 226 s.

H. Høffding. Søren Kierkegaard som Filosof. Kbh. 164 s.

V. Falbe Hansen. Konferensraad Levy. (Nationaløkonomisk Tidsskrift. N. R. 10. Bd. S. 377—99, 591—93.)

H. B. Krenchel. Stamtavle over Slægten Meyer. Kbh. 17 s.

S. M. Hafstrøm. Jens Nielsen. Et ødelagt Livs Historie. Kbh. 98 s.

H. Chr. Johnstrup. Stamtavle over Familien Petri. 2. Udg. Kbh. 16 s.

J. Hansen. Til Minde om Præsten J. F. Plesner i Vedersø. Kolding. 69 s.

K. Rønne. Sognepræst Christian Frederik Rønne, Formand for den indre Mission fra 1858 indtil 1881. Odense.

H. F. Rørdam. Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling. 2. Del. (1844—56.) Kbh. 318 s.

F. Skouboe. Til Minde om Professor, Dr. theol. J. C. Schurmann. Odense. 56 s.

Til Minde om Johannes Theodorus Suhr i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel. Af Direktionen for den Suhrske Stiftelse. Trykt som Manuskript for Familien. Kbh. 24 s.

Den jydske Bonde Niels Jokum Termansen. Et Mindeskrift ved *P. Bjerge.* Aarhus. 213 s.

Thorvaldsen, hans Liv og Værker. Et Billedværk. Med Text af *S. Müller.* Kbh. 13.—17. H. S. 193—272. 4.°

V. Haderup. Lidt om Johan Clemens Tode, navnlig som populær-hygiejnisk Forfatter. (Hospitals-Tidende. 3. R. 10. Bd. S. 64—79.)

Nicolai Elias Tuxen. (Tidsskrift for Søvæsen. 27. Bd. S. 2—7.)

F. Uldall. Stamtavle over Familien Uldall. 1 Ark patent. Randers.

Vejledende Arkivregistraturer. II. Rentekammeret, Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet. 1660—1848. Ved *J. Bloch,* udg. af Rigsarkivet. Kbh. XXII + 341 s.

Meddelelser om Rigsarkivet for 1889—91. Kbh. 62 s.
S. 28—40. Provinsarkiverne. Historisk Tilbageblik.

Forarbejderne til Kong Kristian V.s danske Lov, udg. ved *V. A. Secher* og *C. Støchel* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1. Bd. 3.—4. H. S. 321—612 + XII s.

Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for skandinaviske Sømænd i fremmede Havne i dens første 25 Aar, 1867—1892. Udg. af Foreningens Bestyrelse. Kbh. 66 s.

N. Dalhoff. Den nordiske Santhalmission 1867—1892. Udg. af de danske Komiteer for Santhalmissionen. Kbh. 150 s.

V. Bang. Latinskoleliv og Studenterliv som Indledning til Præstegaardsliv i Danmark og Norge mest i det 16. og 17. Aarhundrede. Kbh. 304 s.

T. Sierstedt. Kolding kommunale Skoler 1792—1892. Et Bidrag til Almueskolevæsenets Historie udg. i Anledning af Hundredaarsfesten. Kolding. 96 s.

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske sprog (1300—1700). 19.—20. h. Kbh. 2. bd. S. 753—895 + VII s. 3. bd. S. 1—32 (langsommelig — mangefoldelig).

H. F. Feilberg. Bidrag til en ordbog over jydske almuesmål. Udg. af universitets-jubilæets danske samfund. 8.—9. h. Kbh. S. 561—704 (Harvehamle — hvilter).

E. Jessen. Dansk-etymologisk Ordbog. 1. Part: A—O. Kbh. 176 s.

E. T. Kristensen. Danske sagn, som de har lydt i folkemunde. Udelukkende efter utrykte kilder. 1. Afd. Bjærgfolk. Aarhus. 464 s.

Andreae Sunonis filii archiepiscopi Lundensis Hexaëmeron libri duodecim. Nunc primum edidit *M. C. Gertz.* Hauniae. XXXVII + 429 s.

Anmeldt af H. Olrik i Nordisk tidsskrift for filologi. 3. R. 1. Bd. S. 135—45.

C. Behrens. Forfatterskabet til „Gulddaasen". Christian Olufsen — Christian Hertz. Kbh. 58 s.

F. Jónsson. Ágrip af bokmenntasögn Íslands. II. 1400—1890. Reykjavik. 88 s.

P. Hansen. Den danske Skueplads. Illustreret Theaterhistorie. Kbh. 16.—21. H.

A. Hammerich. Musiken ved Christian den Fjerdes Hof. Et Bidrag til dansk Musikhistorie. Kbh. 266 s.

R. Mejborg. Slesvigske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Kbh. 4.—9. H. S. 77—220. 4°.

H. Hertel. Danmarks Jordbrugshistorie og Statistik. (Landmandsbogen. Raadgiver for den danske Landmand og hans Husstand ved den daglige Gerning. Udg. af T. Westermann og H. Goldschmidt. Kbh. S. 139—248.)

S. P. Petersen. Blade af Landbrugets Historie i Aarhus Amt i dette Aarhundrede. Udg. som Festskrift i Anledning af Aarhus Landboforenings 50 Aars Jubilæum 1842—1892. Aarhus. 130 s. 4°.

S. P. Petersen. Landbrug før og nu. „Blade" af den danske Bondestands Historie. Aarhus. 88 s. 4°.

E. T. Kristensen. Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv, som det er blevet ført i mands minde samt enkelte oplysende sidestykker fra øerne. 2. og 3. Afd. Aarhus. 192 og 144 s.

A. Oppermann. Skovforordningen af 1814. (Aktstykker til Skovenes og Skovbrugets Historie I.) (Tidsskrift for Skovvæsen. Årg. 1892. Række B. S. 67—88.)

L. Schrøder. Det danske Hedeselskab 1866—1891. Et Forsøg. Ved Udv. for Folkeoplysnings Fremme. Kbh. 108 s.

C. Nyrop. Træk af dansk Lavsordning. Lavenes Ophævelse i det 16de og 17de Aarhundrede. (Beretning om det 6. danske Industrimøde i Kjøbenhavn. Redigeret af C. Nyrop. S. 317—45. Kbh.)

H. C. Johnstrup. Meddelelser om Kongens Bryghus og Bryggerlavet 1443—1890. Trykt som Manuskript. Kbh. 40 s. *1891.*

M. Petersen. Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792—1892. Et historisk Overblik i Anledning af Brandforsikringens Hundredaarsdag den 29. Februar 1892. Trykt som Manuskript. Kbh. 152 s.

De statsgaranterede danske Livsforsikrings-Anstalter. Festskrift ved Halvhundredaarsdagen for Anstalterne af 1842. Udg. af Livsforsikrings- og Forsørgelses-Anstalten af 1871 under Ledelse af *S. Hertzsprung.* Kbh. 400 s. 4°.

S. Thomsen. Frimureriet paa Fyen. Festskrift i Anledning af St. ∴ Joh. ∴ Logen „Maria til de tre Hjærter"'s 100-Aars Jubilæum 30. Maj 1891. (Manuskript for Brødre.) Kbh. 154 s. *1891.*

Fra de tyske Barberers Tid. Tre Eksamensansøgninger. Meddelte af *K. Carøe.* (Bibliothek for Læger. 84. Aarg. S. 620—33.)

G. Norrie. Jødernes Kamp for Adgangen til Universitetet og den medicinske Doktorgrad i Danmark. (Bibliothek for Læger. 84. Aarg. S. 117—38.)

J. Petersen. Koleraepidemierne med særligt Hensyn til Danmark. Medicinsk-historiske Forelæsninger holdte ved Kjøbenhavns Universitet. Kbh. 226 s.

K. Carøe. Københavns Natterenovation 1870—1890. (Tidsskrift for Sundhedspleje. I. R. 3. Bd. S. 1—34.)

C. R. Kofoed-Jensen. 19. Bataillons Historie 1790—1815. Kbh. 148 s.

Th. Petersen. 20de Bataillons Historie 1842—92. Kbh. IV + 307 + II s.

Kr. Erslev. Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen (omtrent 1000—1450). Bibliografisk Oversigt. Kbh. 39 s.

Bibliotheca Danica. Systematisk Fortegnelse over den danske Literatur fra 1482 til 1830, efter Samlingerne i det store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Med Supplementer fra Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og Karen Brahes Bibliotkek i Odense. Udg. ved *C. V. Bruun.* 8. H. (III. Bd. 2. H.) Historie II. Fortsættelse: Færøerne, Island og Grønland. De danske Besiddelser i Vestindien. Slesvig og Holsten. Norge. Kbh. Sp. 601—930. 4°.

Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Kbh. 2. Bd. 1. H. 505 s.

Fortegnelse over de af det kgl. danske Videnskabernes Selskab i Tidsrummet 1742—1891 udg. videnskabelige Arbejder. Kbh. X + 135 s.

P. Brock. Musée chronologique des rois de Danemark au chateau de Rosenborg. Aperçu descriptif avec 89 gravures. Copenhague. 124 s.

Også en engelsk udgave.

Smaastykker.

2.

Hemming Gads Tale mod de Danske.

Af Egil Petersen.

Diskussionen om Talens Ægthed, d. v. s. dens Afstamning fra Hemming Gad, er taget op paany, efter at Annerstedt har udgivet den i Scriptores Rer. Suec.[1]). Almindeligvis betragtes den som et Falsum af Johannes Magnus, og selv dens Forsvarere, som senest Schück[2]), indskrænke sig nu til at paastaa, at Johannes Magnus ikke blot har oversat Talen paa Latin, men tillige „omskrevet og læmpet den til sit Brug“[3]).

For ikke at blive staaende ved et saa ubestemt Resultat skal der i det Følgende gøres Forsøg paa at bevise Uægtheden af større og mindre Dele af Talen, idet det undersøges, hvilke Kilder der ere benyttede til dens Udarbejdelse, en Fremgangsmaade, der falder naturlig ved et Arbejde, der i den Grad har Karakter af en lærd Afhandling. De Partier, som ere byggede paa Kilder fra Tiden efter 1510 — det Aar, Talen tænkes holdt — eller i hvert Fald efter 1520 — Hemming Gads Dødsaar —, ere uægte.

[1]) III. 1. S. 43—67.
[2]) (Svensk) historisk tidskrift 1891. S. 315. Våra äldsta historiska Folkvisor. Appendix.
[3]) Jfr. Schück: Svensk Literaturhistoria. 1. Bind. 1890. S. 141, med Rettelser.

Det er Stykker af Saxo's Historie, der ligge til Grund for en stor Del af Talen; dog fremdrages ogsaa enkelte Forhold (særlig efter Saxo's Tid), hvor „aliæ historiæ Danicæ" nævnes som Kilden. Hvilke ere da disse? Forinden vi gaa over til Besvarelsen af dette Spørgsmaal, maa det fremhæves, at stammer Talen fra Johannes Magnus, og har han benyttet historiske Arbejder fra Tiden efter 1510—20, maa han antages at have omskrevet sine Kilder betydeligt for ikke at røbe dens sene Oprindelse, og har derved for sin Samtid saa vel som for os vanskeliggjort den bestemte Paavisning af dem.

Talen er som bekjendt udgivet paa Latin i Joh. Magnus' „Gothorum Sveonumque Historia"[1]). Side 761 o. f. omtales de danske Konger fra Christopher I til Christopher II. Det er i meget almindelige og ensartede Udtryk, Taleren giver sin Harme mod dem Luft; nedenstaaende Citat med et Par historiske Enkeltheder tillader os dog at drage nogle Slutninger ved Sammenligning med det tilsvarende Sted i den jyske Krønike[2]).

Joh. Magnus.	Den jyske Krønike.
Christophorus secundus . . . nobiles qvippe & proceres regni ita oppressit, atque in ordinem redegit, ut ipsos nihil, aut parum amplius, qvam empta mancipia æstimare videretur. Preterea toti plebeiæ communitati adeo molesta atque intolerabilia tributa imponebat, ut vix nudam carnem turpissimæ seruituti obnoxiam eis relinquere cogitârit. Nec minus seuerus in Pontifices . . . in qvorum numero erat Tycho Burglanensis Antistes (S. 762).	Christoferus . . . hic nullam iustitiam fecit, sed magis tyrannidem exercuit, veritatem in verbis non habuit, sed nimis lubricus fuit, communitatem graviter talliavit, nobiles indifferenter cepit vel proscripsit, propter qvod nullus, qvantumcunque sibi fidelis, de se securus erat . . . . Cepit autem Christoferus qvendam Tukonem Episcopum Burglanensem (S. R. D. II. 391).

[1]) Første Udg. Romæ. 1554. Fol. S. 753—76.

[2]) Tidligere tillagt Thomas Gheysmer, jfr. Kr. Erslev: Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen, S. 10.

Af Citaterne fremgaar, at det er den jyske Krønike eller mulig en yngre, af denne afhængig Krønike, der er benyttet som Kilde.

Ved Omtalen af Erik Barn er Taleren ikke tilfreds med, hvad Saxo meddeler, men gengiver ogsaa, hvad „ceteræ Danicæ historiæ“ berette, med følgende Ord:

„Ericus fidei Christianæ persecutor, ecclesias desolavit, altaria subvertit, ecclesiarum proventus fisco applicuit, Episcopos occidit, tyrannidem in Gallos et Alemannos exercuit, Cæsarem Ludovicum et Brennonem Brunsvicensem ducem trucidari fecit, Frisiosque ad turpem seruitutem et gravissima tributa pendenda coëgit“ (S. 761).

Kilden hertil er ikke den jyske Krønike, der kun har: „Ericus . . . in omnibus probissimus fuit, excepto qvod cristianos super modum persequebatur, eos proscribendo, spoliando, tormentando“ (S. R. D. II. 345).

Undersøger man de paagældende Steder i de andre Aarbøger, der ere udgivne i Scriptores, vil man derimod finde

Roskildekrøniken.

Hericus Puer . . . . mox super Christicolas efferatus, Sacerdotes expulit, Ecclesias claudi precepit. . . . . Inde permotus Rex Ingvar cum novem aqvilonis Regibus classem divisit . . . . Qvorum pars . . . . Saxoniam invasit, ibique Ducem Brunonem cum decem Comitibus occidit sibi occurentem, cum quibus duo Episcopi trucidati sunt. Deinde Trajectum oppidum invadunt. . . . . Ecclesias sanctas cum fidelibus aut incenderunt aut subverterunt . . . . Tunc Fresia etiam a Danis depopulata est (S. R. D. I. 374).

Ryd-Aarbogen.

Erik Barn. Iste ut regnu[illegible] norum suscepit, multo plura [illegible] fecit qvam patres ejus in om[illegible] regnis. Vastavit enim Saxon[illegible] Brun Ducem occidit & XII Co[illegible] . . . . Theodoricus & Narn[illegible] Episcopi truncati sunt (S. R. [illegible] 157).

flere Lighedspunkter med Talen, des flere, jo yngre Aarbøgerne ere.

Som man vil se af nedenstaaende Uddrag, er det Petrus Olai, der er fulgt i Talen. Roskildekrøniken og Ryd-Aarbogen kunne ikke have været benyttede, da disse savne flere Enkeltheder, der findes hos „Hemming Gad"; at det af de øvrige er Petrus Olai og ikke Esrom-Aarbogen, der er Kilden, fremgaar af, 1) at Talen mangler netop de samme Navne (Theoderic, Narward, Utrecht), som P. Olai har udeladt, 2) at der ifølge P. Olai og „Hemming Gad" tages „Tribut" af Friserne, medens Esrom-Aarbogen taler om Plyndring, 3) at hine lade Kejser Ludvig blive myrdet, hvorimod denne lader ham falde i Kampen, at endelig 4) kun P. Olai har „Francia" svarende til Talens „Galli".

At Hemming Gad ikke kunde benytte Petrus Olais Arbejder, er selvfølgeligt; men kunde selv Johannes Magnus det? Svaret maa lyde bekræftende. Denne angives nemlig at have skrevet sin Historie 1540 og døde 1544. Hans Landsmand

Esrom-Aarbogen[1]).	Petrus Olai's Chronica regum Dan. - 1513.
ericus puer . . . . mox ut reg- Danorum suscepit, ingenti fu- super cristicolas efferatus est, dotes Dei expulit & ecclesias li precepit . . . . Tunc Saxonia ta est a Danis & Normannis. dux occisus, cum aliis XII Co- ıus. Theodericus & Marwath opi truncati. Tunc Fresia po- a. Trajectum civitas excisa . Lodovicus . . . . victus occu- (S. R. D. I. 229).	Ericus Puer . . . . mox super christicolas efferatus, eos supra modum persequebatur, rebus & bonis spoliavit, suppliciis affecit, exilio relegavit, sacerdotes expulit, & ecclesias claudi precepit . . Ericus IIdus Barn . . plurima mala fecit contra fidem Christi, propter qvam vastavit Saxoniam, Brun ducem occidit & XII Comites & duos Episcopos cum multis aliis jugulavit, ecclesias diruit, christianos occidit, juniorem Imperatorem Ludovicum interfici fecit . . . . In Francia & Sclavia debellavit & vicit omnes civitates, item Frisiam tributariam fecit (S R. D. I. 113).

[1]) Eller „Lundeaarbogen", udgiven af Waitz i Nordalb. Studien V. S. 31

og Samtidige, Historieskriveren Olaus Petri (død 1552) vides at have benyttet et af Petrus Olais Arbejder, nemlig Chronicon Danicum 1268—1523[1]), der for en stor Del kun er en skødesløs Afskrift af den ovenfor citerede Krønike[2]). Da denne saaledes er ældre end den af Olaus Petri benyttede, er der Intet til Hinder for, at den kan have foreligget Joh. Magnus.

Af det tidligere Citat om Christopher II droges den Slutning, at den jyske Krønike her syntes at være Kilden. Imidlertid vilde det være lidet rimeligt, at Joh. Magnus i Udlandet skulde have haft to forskellige danske Aarbøger for sig, og

---

[1]) Rørdam: Historieskrivningen siden Reformationen. S. 50. Kroniken er udgiven i S. R. D. VI. S. 219—47.

[2]) At Forholdet er dette mellem de to Krøniker, fremgaar saa at at sige af hver af deres Sider. Da imidlertid D. Schäfer i „Dänische Annalen" S. 121 mærkeligt nok synes at anse Kroniken 1268—1523 for ældre end P. Olai's (øvrige) Arbejder, fremdrages her nogle enkelte Bevissteder, valgte i Flæng, idet det samtidig bemærkes, at Krøniken — 1513 findes i P. Olai's haandskrevne Oktavbind (Arnam. Saml. 107), hvor det ses, at den efterhaanden er vokset til sin endelige Form ved en Mængde udførlige Randnoter; Krøniken 1268—1523 findes ikke heri, men er af Ludewig (Reliqviæ Tom. IX. Pag. 92) aftrykt efter et Haandskrift paa Universitetsbiblioteket, om hvilket kun vides, at det er brændt 1728 (Birket Smith: Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, S. 77). Aftrykket i Scriptores er taget efter Ludewig. Medens S. R. D. I. 135 rigtigt har: „Parlamento Slaglosie . . . Falsterbodhæ", har S. R. D. VI. 229 forvansket de samme Navne til: „Parlamento Staylosiæ... Halsterbőe". Til I. 136: „Gerardum filium Henrici filii Gerardi in Randrus cesi," svarer VI. 230 „Gerardum filium Gerardi occisi in Randerhus" (hvor et nødvendigt Led er oversprunget ved skødesløs Afskrivning). I. 138: „Dux autem Gerardus" er i VI. 233 ændret til „Dum autem Gerardus" (hvorved Konstruktionen bliver meningsløs, da der mangler Eftersætning i det Følgende). I. 144: „Christiernus coronatus est ... Eodem anno nata est Margareta", gengives VI. 240—41: „Christiernus coronatur . . . . Eodem anno coronata est Margaretha" (nata er urigtigt blevet til coronata, da dette Ord bruges umiddelbart før).

Vanskeligheden fjernes ogsaa let derved, at P. Olai ved Omtalen af Kong Christopher ordret følger den jyske Krønike, saa at altsaa Joh. Magnus ogsaa har dette Sted fra P. Olai.

Side 772 o. f. berettes der vidtløftigt og i stærke Udtryk om de Danskes Grusomhed mod Skibbrudne af fremmede Nationer. Til Trods for den af tidligere nævnte Grunde nødvendige Omskrivning kan Forfatterens Hjemmelsmand sikkert paavises, nemlig Cornelius Scepper i hans Christierni secundi ad Lubicenses responsio, 1524, hvori hele Lybekkernes Angrebsskrift er optaget. Joh. Magnus har udvalgt Partier af begge Skrifter, men har naturligvis med særlig Glæde og fuld Overbevisning om Paalideligheden afskrevet, hvad der fra dansk Side villig indrømmedes med Hensyn til de nævnte Grusomheder.

Overensstemmelsen vil fremgaa af følgende Sammenstilling:

Corn. Scepper.

Lubicenses: Vetus et solitum Theoloneum ab Helsckenor ad Hafniam quinque miliaribus transtulit, coactis nautis eo proficisci dimissis navibus. Ubi ... Sybrechta ... mandatum habuit vectigal extorqvendi. Item nautæ tantisper illic manere cogebantur .... qvo factum est, ut multi nautæ propicium sibi ventum negligere debuerint, nonnulli etiam ea ratione et vitam et naves in mari perdiderint ....

Responsio: ... Ea enim pridem inveterata consuetudo fuit, ut qvoties tempestas ingrueret, aliqvot rusticorum milia in littora concederent navigantes vestros et periclitantes occisuri bonaque omnia vestra directuri .... semineces subinde in mare reiicerent, sanos autem indigne interimerent ......

Joh. Magnus.

..... Mercatores omnium nationum ultro citroque navigantes, qvadam belluina feritate dispoliant, vectigalque adeo intolerabile ab eis extorquent .... Immo plerumque accidit, ut totas naves pretiosissimis mercibus onustas occupent, conficta aliqva culpa in naucleros, qui pro magno munere ducunt, si albo baculo in manus dato, vivi abire permittantur.

..... omni tempore in importuosa eorum litora infelicissimos naufragos iactari contingit. .... Dani .. ad eos, qui desperatis omnibus fortunis semimortui iactantur, tam atrocibus animis turmatim adnavigant, ut lupi in agnos ferocius insilire non possent ...... At si forte in litus viui peruenerint, mox ab armata Danorum turba iner-

Corn. Scepper.	Joh. Magnus.
Responsio: prius quidquid bonorum in littus concesserat, idipsum ..... rapiebant, trucidatis nautis, qui ruinis nauium adfixi in littus evadere nitebantur; hæc nullo non die fiebant. (Side R III — S. IV.)	mes, nudi, semianimes & vix ullas spiritus reliquias habentes captiuantur, cæduntur, trucidantur ...... Nec rarum est hoc apud Danos exercitium. Pauci enim dies in singulis annis prætereunt, in quibus hanc militiam in calamitosos non exercent. (Side 772 o. f.)

Side 758 forekommer en Udtalelse, der ikke kan Andet end virke overraskende; den gaar ud paa, at ikke blot den danske Almue, men ogsaa de Adelige i Modsætning til deres svenske Standsfæller leve af meget daarlig Kost „paneque puluerulento & potu adeo insipido uterentur" („äta swartt och mullefulltt brödh och dricke så osmackeligitt tuntt och dufuitt öll", som det hedder i den lidt yngre svenske Oversættelse, S. R. S. III. 1. S. 52). Stedet virker overraskende, fordi der ellers ikke foreligger Noget i denne Retning, og Livet og Levemaaden paa de danske og de svenske Herregaarde vel maa antages at have været omtrent ens. Dog kan Hjemmelsmanden hertil formentlig ogsaa paavises; man maa nemlig tage Hensyn til en Ejendommelighed ved Joh. Magnus's Forfatterskab, som Schück [1]) fortræffelig har betegnet saaledes: „tack vare en otrolig förmåga att kombinera lyckades han att fylla luckorna i materialet. Den mindsta notis, som kunde tänkas hafva afseende på Sverge, är nog att sätta hans fruktbara fantasi i rörelse. Alt hvad han visste om t. ex. Fiolmus (Fiolner) var, att denne drunknat i ett mjödkar, men detta magra faktum är tilräckligt att gifva honom anledning till en karaktäristik af „drinkaren" Fiolmus och dennes utsväfvande hof." Nu kendes der fra Historien et enkelt Eksempel paa, at en Svensk paa en dansk Herregaard fik en meget daarlig Beværtning og maatte „friste Livet med salt Øl, sort og grovt Brød og harske Sild" [2]), nemlig — selve Gustav Vasa

[1]) Svensk literaturhistoria. I. S. 133.
[2]) Paludan-Müller: De første Konger af den oldenb. Slægt. S. 416.

under hans tvungne Ophold hos Erik Banner paa Kalø. Paludan-Müller følger her Peder Swarts Gustaf I.s Krönika [1]), hvor det hedder (Side 6): „doch behagade honom then spijsning, ther wonkade (nemlige salt ööl och grofft brödh, och härsk sill), så, att han hade endels så gierne waret om halsen, som han leffde i sådane ymke, effter han fast bäter war wan i sitt fädernesland .... hwarken maatt eller drick kunde wähl smake, fast han än hade bliffuit bätter spijsadt, än ther skedde". Det er dog umuligt, at Joh. Magnus kan have sin Viden fra P. Swarts Krønike, ti denne paabegyndtes først 1561, altsaa 17 Áar efter hins Død. Naturligt var det derimod, om de havde fælles Kilde, nemlig Kong Gustavs egen mundtlige Beretning; ti det er denne, der ligger til Grund for Swarts Historie [2]). For Joh. Magnus maa der have været rig Lejlighed til at høre Kongen fortælle om sine Modgangs-Aar; ti samme Aar, Gustav blev Konge, valgtes Joh. Magnus til Ærkebisp i Upsala, og denne høje Stilling beholdt han til 1526.

Uddragene af Saxos Historie optage henved Halvdelen af Talen; de kunde tænkes at danne dens Grundstamme og virkeligt at skrive sig fra Hemming Gad; men allerede Kall-Rasmussen [3]) har fremhævet det Usandsynlige deri. Citaterne i Talen hos Johannes Magnus stemme ordret med Christiern Pedersens Udgave og maa derfor i hvert Tilfælde være tagne fra denne; ti i den oprindelige Tale, den Hemming Gad skal have holdt, maatte de vel antages at have været gengivne paa Svensk som alt det Øvrige. Kun én Enkelthed hos Joh. Magnus kunde tyde paa et Kendskab til Saxo ud over det, han kunde faa gennem Christiern Pedersen, nemlig det, at han et Sted [4]) benævner ham Johannes. Her, kunde man tro, alligevel var Noget, der stammede fra Hemming Gad og hans Granskning i de rostockske Codices. Men Joh. Magnus selv giver os Nøglen til en langt simplere

---

[1]) Udg. 1870 af G. Klemming.
[2]) Klemmings Indledning.
[3]) Geheimearchivets Aarsberetn. I. Tillæg, S. 28 jfr. Rørdam: Historieskrivningen, S. 77. Note 1.
[4]) Side 754.

Forklaring; han siger nemlig i Indledningen til sin Historie[1]: „nec dedignatus sum etiam Ericum Upsalensem et Saxonem Danicum, qvem Irenicus Joannem Saxonem vocat, in eorum historiis imitari." Irenicus, der levede i Heidelberg i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, udgav 1518 en Exegesis historiæ Germaniæ, i hvilken vor Historieskriver ofte benævnes Saxo Grammaticus, men ogsaa et Par Gange Joannes Saxo Grammaticus[2]). Havde Joh. Magnus ligeledes truffet dette Navn hos Hemming Gad, var der ingen Grund til i Indledningen særlig at angive som Hjemmel en Forfatter, der var yngre og fremmed for nordiske Forhold. Kilden bliver saaledes her Irenicus[3]).

I tidligere Angreb paa Talens Ægthed er paavist andre Partier, der kun kunne stamme fra Johannes Magnus, saaledes Citaterne af Krantz's Svecia[4]), Deklamationen mod Indstrømningen af Danske i Sverig[5]) samt utvivlsomme Hentydninger til Blodbadet i Stockholm[6]). Hertil maa kunne føjes Paastanden om, at Skaane er et gammelt svensk Landskab, samt om, at Orkneyøerne paa ulovlig Vis bleve pantsatte af Christiern I., idet det ikke er rimeligt, at disse Forhold skulde være bragte paa Bane henholdsvis forinden Gustav Vasas Virksomhed for at erhverve Skaane og Udstedelsen af Frederik I.s norske Haandfæstning[7]).

---

[1]) Side 17.

[2]) Saaledes S. 111 og 133 i Udgaven 1728, Hanoviæ. Fol.

[3]) Om Navnet hos denne stammer fra Andet end en Misforstaaelse, skal ikke her kunne siges. Mærkeligt er det forøvrigt, at Irenicus paa et andet Punkt viser godt Kendskab til danske Personer og Forhold, nemlig til Korttegneren Claudius Niger og hans Arbejde; som Hjemmelsmand herfor nævner han Johannes Virdung, der „nylig" havde besøgt Danmark. Ed. Erslev: Jylland, S. 131. Prof. Kr. Erslev har velvillig gjort mig opmærksom herpaa.

[4]) Kall-Rasmussen l. c. og Daae i (Norsk) hist. Tidsskr., 2. Række, 5. Bind, Side 238 o. f.

[5]) Daae, l. c.

[6]) Hildebrand i (Svensk) hist. tidskr. VI. 1886. Side 239.

[7]) Jfr. Allen: De tre nord. Rigers Historie. II. Side 74.

Ialt udgøre de i det Foregaaende fremdragne Partier, som maa tilskrives Joh. Magnus, henved en Snes af de 22 Sider, Talen fylder; og ikke engang de tiloversblevne faa Sider ere gaaede Ram forbi; en Del af dem optages af Udfaldet mod de Danske for deres Tilbøjelighed til Eder og deres Forvanskning af Navne som Jacob til Jeppe, Udgydelser, der af Rørdam [1]) fremhæves som Noget, der umuligt kunde stamme fra Hemming Gad. Den samme Dom har Hildebrand [2]) fældet over de Citater af klassiske Digte, som udgøre en anden, mindre Del.

Sikkert ikke en eneste Realitet i Talen er der levnet, for hvilken man kan give Hemming Gad Æren. Indrømmes det fra den ene Side, at Hemming Gad maaske har holdt en Tale paa det angivne Tidspunkt, maa det af Modparten indrømmes, at vi ikke have en Linie af denne Tale bevaret.

---

[1]) Historieskrivningen. S. 77.
[2]) (Svensk) historisk tidskrift l. c.

Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1877—1892.

Da Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie i indeværende Aar kan se tilbage paa en sextenaarig Virksomhed, har det ment at burde forelægge Offentligheden en Beretning om sin Virksomhed, dennes Maal og Karakter og et Regnskab for Anvendelsen af de Selskabet i de forløbne Aar betroede Pengemidler.

Paa det Tidspunkt, da Selskabet blev stiftet (1877), syntes der her i Danmark i altfor ringe Grad at blive arbejdet paa Offentliggjørelsen af historiske Kilder. Det har i den nyere Tid rundt om i Europas Lande været opfattet som et nationalt Foretagende, lige saa nyttigt for den videnskabelige Forskning som tiltalende for Folkets Følelse, at de haandskrevne Kilder bleve offentliggjorte i gode Udgaver, og der er dels igjennem direkte Statsunderstøttelse dels igjennem Selskaber med dette Formaal for Øje udfoldet en betydelig Udgivervirksomhed. I Norge har saaledes Storthinget siden 1857 bevilget 4,200 Kroner aarligt til „det norske historiske Kildeskriftfond“, som har udgivet et stort Antal af Hovedkilderne til norsk Historie. Under Ledelse af The Master of the Rolls er i England med betydelig Statsunderstøttelse en lang Række af Krøniker, Breve, Regnskaber og andre Kilder blevne offentliggjorte i ypperlige Udgaver. Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres i Paris har store Summer til Raadighed for sin Udgivervirksomhed, og La Société de l'Histoire de France

virker med mod samme Maal. Det tyske Rige bekoster i Forening med den østrigske Regering Udgivelsen af „Monumenta Germaniæ historica“, de nordtyske Byer sammenskyde betydelige Summer til Offentliggjørelse af Aktstykker fra Hanseforbundets Tid, og den bayerske Regering understøtter med rige Midler Münchener Akademiets historiske Kommission, der udfolder en over hele Tyskland forgrenet Udgivervirksomhed. I Følelsen af, at vort Land i Sammenligning med disse Bestræbelser stod langt tilbage, besluttede en Kreds af tretten yngre Historikere at begynde en lignende Virksomhed her i Landet, idet man især haabede gjennem Sammenslutning og Organisation at kunne gjennemføre en mere planmæssig Udgivelse af Kildematerialet og tillige at opnaa den nødvendige pekuniære Bistand hertil hos Staten eller hos de videnskabelige Formaal understøttende Fonds og Instituter.

Den 28. Januar 1877 konstitueredes saaledes Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie, der satte sig til Opgave at arbejde for „en planmæssig Udgivelse af hidtil utrykte eller paa utilfredsstillende Maade trykte Kilder til dansk Historie“. Selskabets Virkemaade vil særligt fremgaa af følgende Bestemmelse i dets Vedtægter: „Efterat et Skrifts Udgivelse foreløbigt er bestemt, nedsættes et Udvalg, der i Forening med den eller de aktive Udgivere drøfter Principerne for Udgivelsesmaaden, indstiller dem til Selskabets Behandling og Vedtagelse og derefter kontrollerer Arbejdet under dets Udførelse. Udvalgets Medlemmer kunne paa ethvert Punkt forlange at se saa vel Manuskriptet som Korrekturerne, og intet maa rentrykkes, før det er godkjendt af Udvalget. Baade Udvalget og Udgiverne kunne appellere imod hinanden til Selskabet. For Kontrollen tilstaas ordentligvis intet Honorar.“

I Henhold til denne og andre Bestemmelser i Selskabets Vedtægter have alle dets Medlemmer deltaget i dets Virksomhed dels som Forretningsudvalg dels som Udgivere eller som kontrollerende Tilsyn ved de andres Arbejde. Ved dette Samarbejde og ved den udøvede sagkyndige Kontrol har der kunnet gives Staten og de Instituter, der vilde yde Selskabet Understøttelse, en Sikkerhed for, at de strengt videnskabelige

Fordringer til Udgivelsesmaaden vilde blive efterkomne, og i dette Forhold maa vel ogsaa Hovedgrunden søges til den store Støtte, Selskabet paa forskjellig Maade har opnaaet. Carlsbergfonden satte det i Stand til at udgive sit første Skrift, ligesom denne Fond ogsaa senere og dernæst den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og det kgl. danske Videnskabernes Selskab har støttet Selskabets Virksomhed med betydelige Tilskud, for hvilken Hjælp Selskabet maa udtale sin oprigtige Taknemlighed.

Ialt har Selskabet saaledes modtaget 40681 Kr. 25 Ø., medens Udgifterne samt Kassebeholdningen beløbe sig til 44062 Kr. 28 Ø. Forskjellen skriver sig fra Indtægterne ved Salg af Selskabets Skrifter og ved indvundne Renter af Kassebeholdningen. Skrifterne ere udkomne i Kommission hos Boghandler Rudolph Klein, senere efter dennes Død hos Universitetsboghandler G. E. C. Gad: dog er Forlaget af Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve blevet overtaget af Klein (senere af Gad) imod et mindre Tilskud fra Selskabets Side. Selskabet har i alt udgivet 9 Skrifter (i 18 Bind), hvoraf 7 ere afsluttede og 2 endnu under Udgivelse; desuden forberedes Udgivelsen af 2 andre Skrifter.

At ældre Medlemmer af Selskabet, efter Haanden som deres Tid blev stærkere optaget, have trukket sig tilbage, har været en Selvfølge; nye Medlemmer ere imidlertid optagne, saaledes at Selskabet for Tiden tæller 15 Medlemmer. Til Slutning tør det vel tilføjes, at Selskabet har haft den Tilfredsstillelse at modtage megen Anerkjendelse for sin Virksomhed baade i Danmark og i Udlandet.

Vi meddele nedenfor: I, en Liste over Selskabets nuværende og forhenværende Medlemmer, med Angivelse af Ind- og Udtrædelsesaar; II, en Fortegnelse over de udgivne eller forberedte Skrifter, med Angivelse af Udgiverne, Medlemmerne af Tilsynsudvalgene og de Institutioner, som have ydet Understøttelse til Udgivelsen; III, Regnskab over Indtægter og Udgifter.

I. Selskabets Medlemmer.

a. Ved dets Stiftelse 1877.

1. C. F. Bricka, cand. mag., Bibliotheksassistent, senere Arkivar i Rigsarkivet. Udtraadt 1892.

2. Kr. Erslev, cand. mag., senere Dr. phil. og Professor i Historie ved Universitetet.

3. J. A. Fridericia, Dr. phil., Bibliotheksassistent, senere Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.

4. S. Gjellerup, cand. theol., Bibliotheksassistent, senere Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.

5. A. D. Jørgensen, Arkivfuldmægtig, senere Rigsarkivar. Udtraadt 1891.

6. Fr. Krarup, cand. mag., Arkivassistent, senere Registrator ved Gehejmearkivet.

7. W. Mollerup, cand. mag., senere Dr. phil. og Musæumsassistent.

8. O. Nielsen, Dr. phil., Arkivar ved Kjøbenhavns Bys Arkiv. Udtraadt 1892.

9. Henry Petersen, Dr. phil., Musæumsassistent, senere Musæumsdirektør.

10. V. A. Secher, cand. jur., Arkivmedhjælper, senere Dr. jur. og Provinsarkivar i København.

11. S. Birket Smith, Bibliotheksassistent, senere Universitetsbibliothekar. Udtraadt 1892.

12. Johannes C. H. R. Steenstrup, cand. jur., senere Dr. jur. og Professor i Historie ved Universitetet.

13. C. Weeke, Bibliotheksassistent, senere Underbibliothekar ved det store kgl. Bibliothek.

b. Senere optagne.

14. A. Thiset, Assistent i Intendanturen for den kgl. Civilliste, senere Arkivsekretær ved Rigsarkivet, optaget 1881.

15. G. L. Wad, cand. polit., Postekspedient, senere Provinsarkivar i Odense, optaget 1889.

16. C. Nyrop, Sekretær i Industriforeningen, Professor, optaget 1892.

17. G. L. Grove, cand. jur., Arkivsekretær ved Rigsarkivet, optaget 1892.

18. A. Olrik, cand. mag., senere Dr. phil., optaget 1892.

19. H. Olrik, Dr. phil., optaget 1892.

II. De af Selskabet udgivne eller forberedte Arbejder.

1. Kong Frederik den Førstes Danske Registranter, udgivne ved Kr. Erslev og W. Mollerup. 1879. 36½ Ark.

Tilsyn: Krarup og Steenstrup. — Med Understøttelse af Carlsbergfonden.

2. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udgivne ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia. 1—7. Bd. 1878—91. 188¾ Ark.

Tilsyn: Birket Smith og Weeke. — Med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

3. Codex Esromensis. Esrom Klosters Brevbog. Udgivet ved O. Nielsen. 1880—81. 23⅓ Ark.

Tilsyn: Gjellerup og Weeke. — Med Understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

4. Danske Kancelliregistranter 1535—1550, udgivne ved Kr. Erslev og W. Mollerup. 1881—82. 36⅞ Ark.

Tilsyn: Krarup og Secher (senere afløst af Bricka). — Med Understøttelse af Carlsbergfonden.

5. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, udgivne ved Kr. Erslev. 1—3. Bd. 1883—90. 110⅞ Ark.

Tilsyn: Fridericia og Jørgensen. — Med Understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og Videnskabernes Selskab.

6. Libri memoriales Capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger („Libri datici Lundenses“). Paa ny udgivne ved C. Weeke. 1884—89. 25¼ Ark.

Tilsyn: Gjellerup og Jørgensen. — Med Understøttelse af Carlsbergfonden.

7. Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660, udgivne ved V. A. Secher. 1—3. Bd.s 1—2. Hæfte. 1887—92. 118¼ Ark.

Tilsyn: Erslev og Mollerup. — Sat i Gang med Understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse; derefter giver Udgiveren et Tilskud af den ham af Staten til Udgivelsen tilstaaede Bevilling.

8. Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie, udgivne af J. A. Fridericia. 1888. 21¼ Ark.

Tilsyn: Erslev og Steenstrup. — Med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

9. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen (indtil 1450), med Udtog af de hidtil utrykte, udarbejdet af Kr. Erslev og W. Christensen. (Under Forberedelse.)

Tilsyn: Secher og Thiset. — Med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

10. Forarbejderne til Kong Kristian V's Danske Lov, udgivne ved V. A. Secher og Chr. Støchel. 1. Bd. 1890—92. 39¼ Ark.

Tilsyn: Steenstrup og Wad. — Med Understøttelse af Carlsbergfonden.

11. Haandværksskraaer fra Middelalderen, udgivne ved C. Nyrop. (Under Forberedelse.)

Tilsyn: Erslev og Secher.

III. Regnskab over Indtægter og Udgifter.

A. Indtægter.

Tilskud modtaget af Carlsbergfonden	11065,00 Kr.
— — - den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse	7600,00 -
— — - Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet	14500,00 -
— — - Videnskabernes Selskab	4800,00 -
— til Corpus constitutionum 1558—1660	2716,25 -
Indtægt af solgte Skrifter	2586,83 -
Renter af Kassebeholdning	774,20 -
Diverse Indtægt	20,00 -
Tilsammen	44062,28 Kr.

B. Udgifter.

1. Kong Frederik den Førstes danske Registranter.		
Honorar	1210,00 Kr	
Trykning, Papir og Hæftning	1726,40 -	
		2936,40 Kr.
2. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve.		
Honorar m. m.	6664,29 Kr.	
Tilskud til Forlæggerne	2285,00 -	
Indkjøb af Exemplarer	471,00 -	
		9420,29 -
3. Codex Esromensis.		
Honorar	774,00 Kr.	
Trykning, Papir og Hæftning	862,25 -	
		1636,25 -
4. Danske Kancelliregistranter 1535—1550.		
Honorar	1302,25 Kr.	
Trykning, Papir og Hæftning	1630,16 -	
		2932,41 -
5. Aktstykker til Rigsraadets Historie.		
Honorar	3975,00 Kr.	
Trykning, Papir og Hæftning	4644,63 -	
		8619,63 -
6. Libri memoriales Capituli Lundensis.		
Honorar	912,81 Kr.	
Trykning, Papir og Hæftning	1281,25 -	
		2194,06 -
at overføre		27739,04 Kr.

	overført . . .		27739,04 Kr.
7. Corpus constitutionum Daniæ.			
Porto for Tilsendelse af Haandskrifter	2,94 Kr.		
Trykning, Papir og Hæftning. . .	4473,25 -		
			4476,19 -
8. Aktstykker til Stavnsbaandets Historie.			
Honorar	735,00 Kr.		
Trykning, Papir og Hæftning. . .	816,34 -		
			1551,34 -
9. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis.			
Til Arkivundersøgelser	717,26 Kr.		
Honorar	3450,00 -		
			4167,26 -
10. Forarbejderne til Kristian V's Danske Lov.			
Honorar	1830,00 Kr.		
Trykning, Papir og Hæftning . .	893,68 -		
			2723,68 -
11. Bestyrelsesudgifter.			
Lokale til Møders Afholdelse	35,00 Kr.		
Assurance.	56,00 -		
Porto	22,32 -		
Diverse	22,30 -		
Pakhusleje	40,00 -		
Stempelmærker	7,15 -		
Vignet og to Clichéer	27,40 -		
Avertissementer	77,67 -		
			287,84 -
	Tilsammen.		40945,35 Kr.
	Kassebeholdning[1]) . . .		3116,93 -
			44062,28 Kr.

[1]) Med Hensyn til Kassebeholdningens Størrelse bemærkes, at forskjellige udestaaende Regninger paa større Beløb endnu ikke vare indgaaede, da ovenstaaende Regnskab afsluttedes den 31. December 1892.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Den dansk-tydske Krig 1864. Udg. af Generalstaben. 3. D. Kbh.

Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede, udg. af *Holger Rørdam*. 2. B. 1. H. Kbh., G. E. C. Gad.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 5. Bd. 6. H. og 6. Bd. 1. H. Kbh., C. A. Reitzel.

L. M. B. Aubert, Grundbøgernes (Skjøde- og Panteprotokollernes) Historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland. Krist., H. Aschehoug & Co.

Dombog for 1578. udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *E. A. Thomle*. 1. H. Christ.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814 - 1880. 34.–35. H. Mourly—Nicolaysen. Krist., den norske Forlagsforening.

Yngvar Nielsen, Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid. 1779—1840. 5. H. Krist., A. Cammermeyer & P. T. Malling.

Prins *Carl af Hessens* optegnelser (1744--1784), overs. fra fransk af C. J. Anker. Krist., P. T. Malling.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 22. H. saurugliga—skapstórr. Krist., den norske Forlagsforening.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. Række. 2. Bd. 4. H. Krist.

Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817—1822. Udg. for den norske historiske Forening af *Ludvig Daae*. 1. H. Krist.

L. M. B. Aubert. Den norske Obligationsrets specielle Del. 3. Bd., indeholdende: det norske Thinglysnings- og Registreringsvæsen. 2. H. Krist., P. T. Malling.

Det kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 1891. Trndhj.

Oscar Alin, Carl XIV Johan och Rikets Ständer 1840—1841. Historisk teckning. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Svenska Riksrådets protokoll. utg. af Kongl. Riksarkivet genom *Severin Bergh*. VII 1637—1639. 1. H. Sthm., P. A Norstedt & söner.

Riksrådet grefve *A. J. von Höpkens* Skrifter, saml. o. i urval utg. af *Carl Silfverstolpe.* Senare Bd. (Bref, Statsskrifter) Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling. utg. af kongl. Vitterhets-, historie- o. antiqvitets-akademien. Senare afd. 5. Bd. Jakob de la Gardies bref 1611—1650. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 12. Årg. 1892. 4. H. Sthm.

Das älteste Kieler Rentebuch (1300—1487). Im Auftrage der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte bearb. u. hrsg. von *Chr. Reuter.* Kiel, H. Eckardt.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1861. (Bogladepris 4 Kr.)

Den hellige Birgitta og Kirken i Norden af Fr. Hammerich. 1863. (Udsolgt.)

Kampen for Sønderjylland 1848—50 af Otto Vaupell. I. Krigen i 1848. 1863. II. Krigen i 1849. 1866. III. Krigen i 1850. 1867. (Alle tre Dele ere udsolgte. Andet Oplag er udkommet paa C. A. Reitzels Forlag.)

Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 af Holger Fr. Rørdam. 1ste Del med et Hefte Aktstykker, 1868—69; 2den Del med 2 Hefter Aktstykker, 1869—72; 3dje (sidste) Del med 4de og 5te Hefte Aktstykker, 1873—77. (Bogladepris for hver Del 7 Kr.)

Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863) af Johannes C. H. R. Steenstrup. 1889. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

Foreningens Medlemmer kunne faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te og 6te Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gjælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gjælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1-3 D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Indhold:

Den danske historiske Forenings Medlemmer betale aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor E. Holm, Gamle Kongevej Nr. 136), dens Sekretær (Arkivar C. F. Bricka, Bülowsvej Nr. 44) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne Nr. 3) samt i J. H. Schubothes Boghandel (Silkegade Nr. 13) og af dennes Kommissionærer.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i de to nævnte Foreninger mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, ville behage at gjøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds tredje Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1894.

Udgivet for 2det Halvaar 1893.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af: Professor **E. Holm**, Underbibliothekar **S. M. Gjellerup**, Professor **J. Steenstrup**, Arkivar **C. F. Bricka** og Underbibliothekar **J. A. Fridericia**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45. (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Binds 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 Bind tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1ste Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for alle 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Rækkes 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1—6 Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hvert, for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—6 Bind, 1879—87. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historisk Tidsskrift, Sjette Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—4 Bind, 1887—94. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrift, 1—5. Række. 18.. (Bogladepris 50 Ø.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, særdeles Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 1845, 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Delen.)

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbech. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Bogladepris 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

Bidrag til den danske Literaturs Historie af N. M. Petersen. I. Middelalderen. 1853. II. Reformationstiden. 1854. III. Det lærde Tidsrum. 1855—56. IV. Holbergs Tidsalder. 1857—58. V. Oplysningens Tidsalder. Første Afdeling 1860; Anden Afdeling 1861. VI. Register og Tillæg. 1864. (Hele Værket er udsolgt undtagen Registret, der koster 3 Kr.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

Om Brugen af Bøsser og Bøssekrudt i Hansestædernes Krige mod Valdemar Atterdag.

Af

Otto Blom.

---

1. Der er nu gaaet en halvandet Hundrede Aar, siden Gram i det 1ste Bind af det kjøbenhavnske Selskabs Skrifter offenliggjorde Erland Kalvs bekjendte Brev af 25de Juni 1372 som det ældste authentiske Vidnesbyrd, der var kommet ham for Øie, om, at man i Danmark og i det Hele taget i Norden har kjendt Bøsser og Bøssekrudt; og der er ikke senere kommet noget endnu ældre Vidnesbyrd for Dagen, saa der vel neppe er stort Haab om, at noget saadant vil blive fundet. Man maa endog gaa mere end 20 Aar længere frem i Tiden, til Stokholms Beleiring under Dronning Margrete, før man atter i Norden træffer paa et Dokument, der taler om Bøsser, nemlig det af Styffe fremdragne Brev af 3die Septbr. 1395, hvori Herman von der Halle tilmælder de preussiske Stæder, bl. a. at Kong Albrekts Tilhængere vare i Besiddelse af „ene grote busse", allerede inden Stokholm blev undsat fra Tydskland[1]).

---

[1]) Se Styffe: Bidrag till Skandinaviens Historia från utländska Arkiv. II. 10.

Vilde man være overordenligt kritisk nøieregnende, saa kunde man endda reise Tvivl om, hvorvidt Erland Kalvs Brev strængt taget godtgjør Kjendskab til Bøsser. Den Forbrydelse, hvorfor den ulyksalige Borger i Ribe Nikolaus van Riine blev dømt fra sin Hals paa Bytinget, var, at han havde prøvet paa at tilføre Slotsherrens og Byens Fjender, ɔ: den kongelige Besætning paa Slottet Gram, to „lagunculas plenas sulfure dicto Suauel et salpeter dicta Byss Krwd“. Strængt taget siger Brevet altsaa, at Bøssekrudt er det danske Navn for Salpeter, ikke for Blandingen af Salpeter og Svovl — samt Trækul, der helt ignoreres, noget som iøvrigt oftere er Tilfældet ogsaa i andre gamle Aktstykker, der tale om Krudt, rimeligvis fordi Kullene vare saa lette at tilveiebringe i Sammenligning med de andre Ingredienser. Havde „Bøssekrudt“, hvad der iøvrigt ingen anden Hjemmel haves for, fra gammel Tid været det Navn, som man paa Dansk og Tydsk gav Salpeter — det maatte da formodenlig være efter den Emballage, hvormed den gik i Handelen, ligesom i vore Dage Kanastertobak, Tubefarver, Daasehummer o. s. v. benævnes efter Emballagen —, saa kunde man nok tænke sig, at Navnet var blevet overført paa Blandingen af Salpeter med Halvdelen eller Trediedelen af Svovl og Kul; paa Arabisk bruges virkeligt samme Ord, „Barud“, baade om Salpeter og om Krudt. En saadan Hypothese kan imidlertid ikke fastholdes overfor den Kjendsgjerning, at Bøsse baade i det tydske og i de nordiske Sprog ligefra de første Øieblikke, hvor man har kjendt Ildskydevaaben, har været brugt som Betegnelse for disse. Ordet „Bøssekrudt“ maa være afledet af Ordet „Bøsse“; og skulde det første virkeligt nogensteds, saasom i Erland Kalvs Brev, hvad der ikke synes

rimeligt, være brugt om ublandet Salpeter, saa er dets Brug ikkedestomindre et Vidnesbyrd om, at man har kjendt baade Ildskydevaaben eller Bøsser og Krudt, to Ting, hvis Opfindelse iøvrigt langtfra falder sammen.

2. Krudtet har hørt med til Bysantinernes hemmelighedsfulde „græske Ild“ [1]), og om denne maa Efterretninger, ihvorvel ikke virkelig Oplysning, have naaet Norden ligesom det øvrige Europa en rum Tid før det 14de Aarhundrede. Sigurd Jorsalafarer og hans Stalbrødre saa jo i Aaret 1111 Grækernes „Skudild“ ved Kamplegene paa Konstantinopels Hippodrom. Den „Skjoldjotun“, som Kongespeilet henved 1260 omtaler paa en forblommet Maade som det ypperste Vaaben til at forsvare en Fæstning med, er sagtens en ikke rigtigt forstaaet Anvendelse eller Form af den græske Ild, som ialtfald Ludvig den Hellige af Frankrig og hans Korsfarere havde havt overfor sig i Saracenernes Hænder. Formodenlig ere det bysantinske Keiserdømmes pyrotekniske Hemmeligheder blevne røbede ved Katastrofen 1204. Ialtfald mod Slutningen af det 13de Aarhundrede vare hverken Krudtet eller dets explosive Egenskaber helt ukjendte blandt Europæerne eller Saracenerne [2]). En islandsk Saga ved at fortælle om den „Hærbrest“, ɔ: Krigsbrag, hvormed en Flamlænder, Thrand Fisiler, gjorde Opsigt ved Erik Præstehaders Hof i Bergen i Julen 1294—95; det har uden Tvivl været den samme Opfindelse, som de „crakys of war“, der omtales som noget Nyt en Menneskealder senere i en skotsk Rim-

---

[1]) Se herom Lalanne: Recherches sur le feu grégeois, 2den Udg., 1845.

[2]) Om Arabernes tidlige Kjendskab til Krudtet se Reinaud et Favé: Du feu grégeois et des origines de la poudre à canon, 1845.

krønike i Anledning af Edvard d. 3dies Tog 1327 mod Robert Bruce[1]). Til at afstedkomme Hærbresten har der ifølge den gamle islandske Beretning hørt fire Ting: Ild, Svovl, Pergament og Blaar; at der foruden Svovlet ogsaa har været Salpeter og Trækul med i Legen, fremgaar noksom af Beskrivelsen af Virkningen: der frembragtes saa stort et Brag, at Mænd faldt ned af Bænkene og svangre Koner fore ilde derved; det siges, at i Krig brugtes Hærbresten ofte til at skræmme Fjender med, naar han ikke var belavet derpaa[2]).

3. Krudtet og dets explosive Egenskaber maa være benyttede ved Hærbresten paa samme Maade som nuomstunder ved de saakaldte Kanonslag, men ikke til at drive Projektiler, det være nu Pile eller Kugler af Jern, Bly eller Sten, ud af et Jern- eller Broncerør, et Ildskydevaaben eller en Bøsse. Opfindelsen heraf kan dog ikke være nogen hel Menneskealder yngre end hint Aar 1294; men Ingen kan sige, naar eller hvor eller af hvem Bøsserne ere opfundne. At Opfindelsen skulde være gjort af en tydsk Munk, som de fleste kalde Barthold Schwarz, men andre Konstantin Anklitzen og atter andre Peter Libs, synes at være en ganske løs og uhjemlet Tradition, hvor ofte den end er blevet gjentaget ogsaa af nyere Historikere, blandt hvilke endnu i de seneste Aar Max Jähns i sin for det baierske Videnskabsakademis historiske Kommission skrevne „Geschichte der Kriegswissenschaften“ har været mærkeligt ivrig for at holde denne Tradition ilive, uagtet han ikke har nogen bedre Hjemmel for den end en fransk Opskrift fra det 17de

[1]) Hewitt: Ancient armour and weapons of war in Europe. II, 299.

[2]) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie, 4de Del, II, 290.

Aarhundrede om en Befaling, der skal være givet af Johan den Gode i Anledning af den tydske Munks Opfindelse, der, hvilken den end har været, ialtfald er en god Del yngre end Bøssernes Brug i en stor Del af Europa. Alt, hvad man med fuld Sikkerhed ved om Tingen, er, at det ved authentiske Dokumenter, nemlig ved samtidige Regnskaber og Regnskabsbilag, er godtgjort, at Bøsser have været i Brug i Syd- og Vesteuropa i den anden Fjerdedel af det 14de Aarhundrede, nemlig i Italien (Florens) 1326, i Frankrig (Rouen) 1338, i England (London) 1339, i Flandern (Tournay) og i Vesttydskland (Aachen) 1346 [1]). Den kronologiske og geografiske Række-følge i disse Data kunde nok tænkes at tyde paa, at Opfindelsen skrev sig fra et af Landene ved Middelhavet, muligvis endog hinsides dette, og derfra lidt efter lidt havde bredet sig mod Nord langs Atlanterhavskysten; men bevise lader det sig ikke, dertil har Tilfældet havt for meget at gjøre med, hvad Tiden det ene eller det andet Sted har skaanet af den Slags beskedne Papirer, hvorfra Oplysninger maatte hentes frem. Hypothesen kunde maaske støttes, hvis Benævnelsen paa det nye Vaaben havde fulgt det fra det ene Folk til det andet; men et sligt filologisk Hjemstedsbevis for Ildvaabnene lader sig ikke føre; hvert Folk saa at sige har, ligefra det første det har kjendt det nye Vaaben, havt et eget Navn til det, som det har vedblevet længe, tildels indtil

[1]) Jvfr. herom fornemmelig: Lacabane: De la poudre à canon et de son introduction en France, 1845 (et Aftryk fra 2den Rækkes 1ste Bd. af Bibliothèque de l'Ecole des Chartes); Angelucci: Documenti inediti per la storia delle armi da fuoco italiane, 1869; tvende Artikler af dav. Kapt. Brackenbury i det engelske Tidsskrift The Athenæum for 12te og 19de Dec. 1868; endeligt Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften I, 1889.

vore Dage, at føre i vedkommende Sprog; Italienerne have kaldt det Bombarda[1]) og Schioppo, Franskmændene Canon, Engelskmændene Gun, Tydskerne Busse; at ogsaa Nordboerne altid have brugt dette sidstnævnte Ord, er vel et Fingerpeg om, at det er sønderfra, Ildvaabnene ere komne til os; at romanske Benævnelser som Bombarda og Canon have bredet sig nordefter, er ikke noget oprindeligt Fænomen, men først indtraadt, efter at Bøsserne for længe siden vare komne i Brug; Ordet Kanon er her i Danmark neppe kommet i Brug før omtrent 1650 for, hvad man tidligere altid kaldte Bøsse eller Stykke.

4. Der er noget Paafaldende i den betydelige Tidsforskjel af en hel og af halvanden Menneskealder imellem Bøssernes første paaviselige Anvendelse i Danmark 1372 og f. Ex. i England 1339 og i Italien 1326. Der er vel ingen Tvivl om, at Norden i hin Tid har staaet langt tilbage i materiel Kultur for Syd- og Vesteuropas Lande; men netop den Side af Kulturen, som finder sit Udtryk i Vaaben og krigersk Udrustning, har vistnok ellers dengang ligesom nuomstunder været en af dem, hvor de til det europæiske Folkesamfund hørende Nationer have fulgtes ligeligst ad; saaledes vil den, der studerer den middelalderlige Udviklingsgang i den krigerske Dragt, vistnok have ondt ved at paavise, at vi Nordboer i saa Henseende have været synderligt agterud for Mellem- og Vesteuropas Nationer. Er Sammenhængen med den berørte Forskjel da ikke snarest den, at vi her i Norden først saa sent kunne opvise authentiske Vidnesbyrd om Kjendskab til Ildvaabnene, fordi vi her have været endnu

---

[1]) Det kastillanske Ord Lombarda er efter Kyndiges Dom kun en fonetisk Omdannelse af det italienske Bombarda og ikke nogen Erindring om, at Vaabnet skulde være af lombardisk Oprindelse.

mindre omhyggelige, end man var i sydligere Lande, med at tage vare paa offenlige Aktstykker og især da paa saadanne, ved første Øiekast lidet betydelige eller interessante som de Regnskaber og Regnskabsbilag, man fast allevegne skylder de ældste, ubestridelige Oplysninger om Brugen af Bøsser?

Denne Forklaring synes i og for sig at være den rimeligste. Paa Kristoffer d. 2dens og Valdemar Atterdags Tid var det politiske Samkvem med Tydskland og den kirkelige Forbindelse med Pavehoffet i Avignon, altsaa med Frankrig, og idetmindste for Norges Vedkommende Handelssamfærdselen med England altfor levende til, at man let faar det i sit Hoved, at en Opfindelse, som straks maa have gjort en vis Opsigt, selv om den ikke straks har vist sig som epokegjørende, kan have været en Menneskealder eller længere om at naa de nordiske Lande. Ingenstedshen var disses Samfærdsel saa levende som med de nordtydske Hansestæder. Fra det Øieblik, Ildskydevaabnene ere komne i Brug i disse Stæder, kan der kun være gaaet kort Tid, vel ikkun enkelte Aar, førend deres Brug har naaet ethvert af de nordiske Riger. Forsaavidt allerede berører Spørgsmaalet om Bøssernes og Bøssekrudtets Indførelse i Hansestæderne ogsaa de nordiske Folks og Rigers Historie; og endnu mere vedkommer det Danmarks Historie, naar det gjælder om, hvorvidt de nye Vaaben ere blevne brugte i de Krige, Hansestæderne paaførte vort Fædreland under Kong Valdemar Atterdag.

Spørgsmaalet har da ogsaa været berørt, om end mest kun i Forbigaaende, af forskjellige baade nordiske og tydske Historikere, tildels af høi Rang i Videnskaben. Til hvad disse have bragt af faktiske Oplysninger har

jeg intet Nyt at føie; men jeg tror, at det ikke er helt overflødigt at sammenstille de Resultater, Historikerne ere komne til, og de Aktstykker, de have fremlagt i Sagen, eftersom jeg mener, at en Sammenstilling og Drøftelse af Enkeltheder kan føre, om end ikke til et helt andet, saa dog til et sikkrere Resultat, end man hidtil har naaet i dette Spørgsmaal.

5. I sin ovenfor berørte, nu 150 Aar gamle Afhandling „Om Bysse-Krud, naar det er opfundet i Europa, og hvorlænge det har været i Brug i Danmark" kommer Hans Gram ind paa, naar Bøsser ere komne i Brug i Hansestæderne, ved en Drøftelse af de historiske Efterretninger om disses to Krige mod Valdemar Atterdag, navnlig den første. Det er fornemmelig to Efterretninger, som her komme i Betragtning. Den lybske Krønikeskriver Albert Krantz fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede og efter ham en endnu yngre dansk Krønike vide at fortælle, at i et Søslag, som stod i Sommeren 1362 udenfor Helsingborg mellem Stædernes og den danske Flaade, blev Kong Valdemars eneste Søn, Hertug Kristoffer, saaret af en Bombarde, saa at han døde ikke længe efter. Den ældre lybske Historieskriver, Sortebroderen Herman Korner, hvis Arbeide naaer til 1435, fortæller ogsaa, at Kristoffer i Slaget fik Banesaar af en Sten, uden dog at sige, at den var skudt ud af en Bombarde. Gram belyser, hvorledes Krantz's Beretning ved lærde Mænds Misforstaaelser og Skjødesløsheder har givet Anledning til Paastande om, at Bøsser skulde være brugte første Gang paa de danske Strømme 1354, eller endog at de skulle være opfundne i Danmark og ikke, som Mythen om Barthold Schwarz ellers lyder, enten i Mainz eller i Freiburg eller i Køln eller Goslar

eller Nürnberg. Uagtet det af danske Kilder bestemt vides, at Hertug Kristoffer først døde d. 11te Juni 1363 i Halmstad og altsaa ikke kort efter Slagdagen ved Helsingborg, men i det allermindste tre Fjerdingaar efter, saa vil Gram dog ikke forkaste Krantz's Beretning helt, men opstiller den Formodning i Henhold til Hvitfelts Fortælling, at Hertugen døde efter at have ligget nogle Uger i Vildelse, at han vel er blevet ramt af en Bøssesten, formodenligt i Hovedet, men at Saaret først længe efter har bragt ham Døden. Gram tror altsaa, at Hansestædernes Flaade 1362 førte Bøsser; og han føler sig bestyrket deri ved Korners Fortælling om, at der omtrent 1360 var overgaaet Lybeks Raadhus en Ildsvaade, fremkaldt ved Uforsigtighed af dem, der tilberedte Bøssekrudt.

Længe efter at Gram skrev sin Afhandling om Bøssekrudtet, har man fundet og udgivet baade Hvitfelts danske Hovedkilde til Hansestædernes Krig 1362, nemlig den i lang Tid som tabt ansete Fortsættelse 1357—1363 af de saakaldte sjællandske Annaler, og den Kilde, som baade Korner og Krantz have udskrevet med Tilsætninger af deres egne, nemlig den plattydske Krønike, som de lybske Graabrødres Læsemester Detmar har ført i Pennen i Aarene 1385—95. Det viser sig nu, at de sjællandske Annaler kun sige, at Kristoffer laa nogle Uger syg, før han døde d. 11te Juni 1363. Det viser sig endvidere, at Detmar ikke ved, at det netop var ved Tilberedning af Krudt, at Lybeks Raadhus kom i Brand 1358, men kun at der kom Ild i noget Svovl og andet Gods. Han fortæller derhos ikke, at det var en Bøssesten, der ramte Hertug Kristoffer, men kun at denne fik sit Banesaar i Slaget ved Helsingborg, hvilket han urigtigt

henfører til Hertugens virkelige Dødsaar 1363. Uagtet det tydeligt fremgaar af Detmars Ord, at det har været ham en Balsam for hans lybske Patriotisme i Kraft af en kronologisk Feilregning at kunne sætte det smertelige Tab, Kong Valdemar led ved at miste sin eneste Søn, i Forbindelse med det for hele Krigen afgjørende Nederlag, som Hansestæderne lede ved Helsingborg, og uagtet det er sikkert, at Hertug Kristoffer efter dette førte Befalingen i Halland, underhandlede med Kongerne Magnus Smek og Haagen Magnussen, gjorde et væbnet Indfald i det smaalandske Landskab Finveden og endeligt døde i Halmstad mindst 9 og rimeligere 11 Maaneder efter hint Slag, hvis Dato man ikke kjender nøie, saa have dog selv nyere Historikere som P. A. Munch og C. E. F. Reinhardt ikke helt kunnet løsrive sig fra Grams sindrige Kombination om det langsomt virkende Bøsseskud i Hovedet, som skal have voldt Hertug Kristoffers Død[1]). De nyeste tydske Forfattere om Krigene mod Valdemar Atterdag, O. Fock og D. Schäfer have dog gjennemskuet, at Detmar og hans Efterfølgere have ført uefterrettelig Tale om Kristoffers Død. — De historiske Efterretninger give altsaa ingen Oplysning om Hansestædernes Brug af Ildskydevaaben i deres Krige mod Kong Valdemar. De nyere tydske Historieskrivere udtale sig da

[1]) Snurrigt nok har man allerede fra Samtiden en anden endnu mere urimelig Forklaring om en dog ikke fuldt saa langsomt virkende Aarsag til hans Død, nemlig islandske Aarbøgers Fortælling, at han saavelsom Dronning Blanka og endnu en høibyrdig norsk Dame bleve svegne (ɔ: forgivne) ved hans Søster Dronning Margretes Bryllup med Dronning Blankas Søn, Kong Haagen. Bryllupet feiredes d. 9de April 1363, Kristoffer døde d. 11te Juni og Blanka efter al Rimelighed ikke før September, men ialfald efter 1ste Juli s. A.

ogsaa meget forsigtigt om denne Gjenstand. Fock udtaler saaledes i en Exkurs „über die ersten Spuren der Anwendung des Schiesspulvers im Norden Europas“ i det 3die Bind af hans Rügensch-Pommersche Geschichten, at man ikke har nogen fuldkomment sikker Efterretning om Brugen af Bøsser i Hansestæderne før 1385, da de vendiske Stæder udrustede Skibe med Bøsser under Wulf Wulflams Befaling for at skaffe Fred i Østersøen; dog henviser han, med Støtte af den lybske Historieforsker Mantels, til visse Aktstykker, der muligvis kunne tydes saaledes, at Ildvaaben dog have været kjendte i Lybek endog før 1350; jeg kommer senere tilbage dertil. I den høist instruktive Oversigt, hvormed Koppmann indleder det 1ste Bind af sine „Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg“, betegner denne Aaret 1372 — altsaa det samme, hvorfra man har det ældste danske Dokument, hvori Bøssekrudt er nævnt — som det første, hvori Hamborgs Regnskaber omtale Indkjøb af Bøsser, en Angivelse, som Usinger har tiltraadt i en kritisk Anmeldelse af Bogen[1]. Max Jähns udtaler endeligt udtrykkeligt sin Forundring over, at Ildskydevaaben ikke omtales som Bestanddele af Hanseflaadernes Udrustning under de to store Krige mod Valdemar Atterdag.

6. Helt sikkert er det dog maaske ikke, om Jähns's Forundring er fuldkomment beføiet. Ved de to Konventioner angaaende Rustningerne mod Danmark, som de vendiske Stæder afsluttede i Greifswalde 1361 og i Rostock 1368, vedtoges det, at der skulde medgives Stædernes Kogger eller Orlogsskibe et vist Antal Krigs-

[1]) Sybels Historische Zeitschrift 1870, XXIV, 33.

maskiner, dels Blider, dels „drivende Werke“, af hvilke de sidste, efter hvad det lader til, have oversteget de mindre Stæders Kræfter at stille. Og netop de samme to Arter af Krigsmaskiner omtales allerede i Stædernes Overenskomster af 1353 og 1354 med deres Nabofyrster om Haandhævelsen af Landefreden[1]). Der er blevet gjort meget afvigende Meninger gjældende om, hvad det drivende Værk egenligt var for en Maskine. P. A. Munch har henkastet den Mening, at det muligt er en Benævnelse for Bøsser eller Kanoner, som han kalder dem[2]); andre, f. Ex. Jahn, gjætte paa, at det har været en Art „Væddere“ til at bryde Stormhul i Fæstningsmure med, atter andre, at det har været en Slags Kastemaskiner til at kaste Stene o. dsl. med Slynger ligesom Bliderne. Endeligt har Fock fremsat en Forklaring[3]), som baade Reinhardt og Schäfer have tiltraadt i den Tanke, at den definitivt har afgjort Spørgsmaalet; Fock anser „drivende Werke“ som ensbetydende med det sjældnere forekommende „schietende Werke“. I Aaret 1363, eller egenligt nok 1364, har Raadet i Lybek bortfæstet en Staden tilhørende Mølle paa det Vilkaar, at Fæsteren hvert Aar skulde levere Staden „unum machinamentum sagittarium, vulgariter eyn schietende Werk“, til hvilken Maskine Raadet dog skulde skaffe Tømmermaterialet og andet Tilbehør[4]). Af dette Aktstykke drager Fock den Slutning, at „ein schietende“ eller „ein drivende Werk“ har været en Krigsmaskine, der nærmest har lignet eller i Hovedtrækkene har været bygget som

[1]) Urkundenbuch der Stadt Lübeck, III, 156 o. 214.
[2]) Det norske Folks Historie, 2den Hovedafdeling, I, 713.
[3]) Rügensch-Pommersche Geschichten, III, 146.
[4]) Urkundenbuch der Stadt Lübeck, III, 528.

en Armbryst i meget stort Format, og som har udskudt en Stang eller Bjælke ligesom en Pil i horisontal Retning. Det er jo muligt, at Fock har Ret heri; men hans Formodning er dog vist bygget paa den Forudsætning, at Verbet „sagittare“ udelukkende har den specielle Betydning at skyde med Bue og Pil. Ved Midten af det 14de Aarhundrede er Ordet imidlertid tillige brugt om Skydning med Bøsser; Staden Aachens Regnskab for Aaret 1346 indeholder saaledes følgende Udgiftsposter[1]):

Item pro una busa ferrea ad sagittandum tonitrum: 5 schilde.
Item pro salpetra ad sagittandum cum busa: 7 sch.
Item Magistro Petro carpentario de lignea opera ad busam: 6 sch.
Item 1 dugtzin de clavis et opere sue ad eandem busam: 6 sch.

Man ser heraf, at der hørte Træværk til en Bøsse ligesom til et „schietende Werk“, samt at Verbet „sagittare“ brugtes om Skydning med Bøsse ligesaavel som om Skydning med et „Werk“; maaske Bøssen i Aachen har skudt med Pile; det var noget, Bøsser ofte brugtes til i det 14de Aarhundrede og selv senere; men ogsaa naar de brugtes til at skyde med Kugler, kunde man udentvivl bruge Ordet „sagittare“ om dem; idetmindste er det deraf umiddelbart afledede italienske Verbum „saettare“ benyttet saaledes af Historieskriveren Giovanni Villani (død i Florents 1348 under den sorte Død) i den ofte citerede Beretning om Engelskmændene i Slaget ved

---

[1]) Laurent: Aachener Stadtrechnungen aus dem 14ten Jahrhundert. citeret af Max Jähns i hans Geschichte der Kriegswissenschaften, I, 227.

Crecy 1346: „con bombarde saettavano palottole di ferro con fuoco per impaurire e disertare i cavalli de' Francesi“. De „schietende Werke“, som omtales i den ovennævnte af Lybeks Raad d. 24de Juni 1364 udfærdigede Fæstekontrakt om en Mølle, kunne herefter ligesom de andensteds omtalte „drivende Werke“ ligesaa godt være Bøsser, som de kunne have været kolossale Armbryster. Vidste jeg, at den omtalte Mølle var blevet brugt som Hammermølle, vilde jeg betragte den første Forklarings Rigtighed som bragt udenfor enhver Tvivl. Er P. A. Munchs Gisning om de „drivende Werke“s Identitet med Bøsser end ikke bevist, saa maa man dog vistnok foreløbigt lade den staa som ligesaa eller fuldt saa god som Focks Forklaring af Ordet; det er vel noget paafaldende paa et saa tidligt Tidspunkt som 1353—1368 gjentagne Gange at finde, hvad der antages for Bøsser, nævnt jævnsides med, man kunde næsten sige som Konkurrenter med Blider; der er nemlig ellers mange Tegn, som tyde hen paa, at det først har været ved eller efter Aaret 1370. at man har begyndt at tilvirke Bøsser af saa store Dimensioner, at de kunde stilles ved Siden af og snart helt fortrænge de ældre Beleiringsmaskiner. Men sandt at sige er det ikke mindre paafaldende at tænke sig virkelige Beleiringsmaskiner konstruerede i Analogi med Armbryster.

7. Uagtet jeg kun ugjerne vil forøge denne Afhandlings Omfang med Digressioner udenfor dens egenlige Emne, kan jeg dog ikke tilbageholde en Bemærkning til en af de fortræffelige Afhandlinger i Historisk Tidsskrift, som Etatsraad C. E. F. Reinhardt sendte som Forløbere for sin Bog om Kong Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning, nemlig den fjerde af dem, om Be-

givenhederne i Hansekrigen 1362[1]). Hovedmomentet i denne er som bekjendt Søslaget ved Helsingborg. Reinhardt mener, at Hansestædernes Beleiringshær, der laa udenfor Helsingborg Slot og bekastede det med 16 Bukke og Blider, straks, da Kong Valdemar uventet angreb Stædernes Flaade i Sundet, maatte have kunnet være rede til fra Strandbredden at tage Del i Kampen med sine Bueskytter og Kastemaskiner, hvis ikke Valdemar ved at kaste en Del af sin Styrke iland paa Kysten havde foretaget en Diversion imod den, hvad han finder bestyrket ved en Yttring i den sjællandske Krønike om Fjendens Tab baade paa Søen og iland. Jeg har ondt ved at tro, at Kong Valdemar skulde have gjort den samme Feil, som han lod den lybske Anfører Johan Wittenborg og hans Flaade undgjælde saa haardt for, den Feil at splitte sin Styrke i det Øieblik, han gik frem til Angreb; er der overhovedet blevet kastet danske Tropper iland, da har det neppe været, forinden Stædernes 12 Kogger vare tagne og Resten af deres Flaade dels brændt, dels drevet paa Flugt. En Diversion mod Beleiringshæren vilde desuden have været overflødig; denne vilde dog ikke have kunnet gjøre andet end, hvad den ogsaa synes at have gjort, nemlig, da det uventede Angreb kom, at sende saamange Folk ud til de svagt bemandede Skibe, som der kunde blive Tid til. Om saa hele den skaanske Kyst havde struttet af Bueskytter og Kastemaskiner, selv om der fandtes Bøsser blandt disse, vilde der med den Tids virksomme Skud- og Kastevidder, som neppe gik op over nogle faa Hundrede Alen, intet kunne været udrettet fra Land til Hjælp for

---

[1]) Historisk Tidsskrift 4de R., IV, 181.

den tydske Flaade, hvis den f. Ex. har ligget tilankers paa den naturlige Ankerplads „Disken“, eller selv om den har ligget kun en halv Fjerdingvei fra Skaanes Kyst: og Sundet er jo omtrent 2½ Fjerdingvei bredt der, hvor det er snævrest. Men saa desuden har det ikke været noget Øiebliks Sag for Johan Wittenborg at skaffe sine Kastemaskiner, der jo stode i Batteri mod Slottet, opstillede langs Strandbredden, dengang det uventede Angreb kom. Hvilke Transportmidler raadede han over i Øieblikket? Rimeligvis slet ingen. I Aaret 1428 blev der nedbrudt en gammel Blide, som stod paa et af Staden Orleans's Fæstningstaarne; Materialierne af den udgjorde, da de skulde kjøres bort, 26 Vognlæs[1]). Og til at tage en saadan Krigsmaskine fra hinanden, lægge Bridsk for den paa et nyt Sted, samt igjen samle og reise den har der efter al Rimelighed medgaaet flere Gange saa lang Tid, som den danske Flaade behøvede, fra den først kom tilsyne, til den havde tilendebragt det fuldstændige Nederlag paa Hansestædernes Flaade[2]).

---

[1]) L. N. Bonaparte: Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie. II, 45.

[2]) Rigtignok fortælles det i Sverres Saga, hvorledes Birkebenerne ved deres første Sammenstød med Baglerne ved Saltøsund i Vigen sent paa Aaret 1196 fik reist en Valslynge (ɔ: en Blide) paa den korte Efteraarsdag, hvoraf tilmed en Del var medgaaet til Fægtning, saaledes at de, inden Mørket faldt paa, kunde begynde at kaste med den tværsover det smalle Sund efter Baglernes Skibe. Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Norges Kongesagaer, II, 122. Men man har vist Lov at antage, at det har været en forholdsvis lille og let Valslynge, en hel Del mere handelig end de Blider, der 1362 vare reiste mod Helsingborg. Og nogle Timer kunne Birkebenerne ifølge Sagaens Fremstilling godt have havt til at føre Valslyngen iland og stille den op.

8. Da de opbevarede Brevskaber angaaende Hansestædernes Udrustninger mod Kong Valdemar ligesaalidt som de nogenlunde eller helt samtidige historiske Beretninger om deres Krige imod ham give nogen bestemt Antydning om Brugen af Bøsser under disse, staar det endnu blot tilbage at gjennemsøge en tredie Art af Kilder, den som ogsaa andensteds har ført til de ældste og paalideligste Oplysninger til Artilleriets tidligste Historie, nemlig Samtidens Regnskaber og Regnskabspapirer, forsaavidt de ere bevarede. Det er til alt Held Tilfældet med en Del af Staden Hamborgs Regnskaber fra den sidste Halvdel af det 14de Aarhundrede.

Indtil den store Brand, som overgik Hamborg om Sommeren 1842, og ved hvilken ogsaa Raadhuset gik op i Luer, eiede Staden sine gamle Regnskaber i sammenhængende Række fra 1350 til 1562. Af denne Rigdom gik Regnskaberne 1350—1369, og 1388—1460 samt Udgiftsregnskaberne 1501—1521 tilgrunde ved Branden; dog bevaredes der en Afskrift af Regnskabet 1350. Denne Afskrift, de originale Regnskaber for 1370—1387 samt en Række ældre, for en Del rigtignok meget summariske Uddrag af Regnskaberne 1351—1358, 1360—1369 og 1388—1400 ere udgivne 1869 af Koppmann med en høist fortjenstlig orienterende Indledning som 1ste Bind af de senere med en Række af Bind fortsatte „Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg". Det er i Udgiftsregnskaberne for den ganske tilfældigt begrænsede Periode 1350—1387, at man maa søge de Oplysninger, som kunne have nogen Betydning for nærværende Undersøgelse om Ildskydevaabnenes Barndom; naturligvis er det et stort Savn, som ikke staar til at afhjælpe, at Udtogene af Regnskaberne 1351—1369 i sin Tid ere

foretagne uden noget Hensyn til det her foreliggende Emne; mangen Oplysning til dette kan være og er vistnok gaaet tabt derved.

Regnskaberne ere affattede paa Latin, paa hvilket der dog jævnligt har maattet hjælpes efter med nedertydske Ord og Vendinger, hvor det klassiske Sprog strittede altfor stærkt mod de uklassiske Gjenstande og Begreber. — Saavel Indtægts- som Udgiftsregnskaberne ere for hvert Aar førte efter et iforveien opgjort Skema med en Række af forud valgte Rubriker eller, som man nuomstunder vilde kalde dem, Budgetkonti, paa hvilke de mere eller mindre specificerede Indtægts- og Udgiftsposter ere indførte. Oftest gaa disse Konti igjen Aar efter andet med samme, stundom dog med modificeret Overskrift. Tidt er en Konto ikke benyttet enkelte Aar, stundom ikke en Række af Aar uden derfor at udgaa af Regnskabsskemaet, før man omsider er kommet underveir med, at den for Fremtiden nok kunde undværes. Paa den anden Side medførte Udviklingen, at det af og til blev fundet nødvendigt at udvide Skemaet med en eller anden ny Konto for nogenlunde ensartede Udgifter, som meldte sig, eller som Regnskabsføreren i nogle Aar havde hjulpet sig med at putte ind paa en af de gamle Konti. hvor han syntes, de passede bedst, om ikke paa nogen anden, saa paa den meget rummelige „ad Diversa“. I enkelte Tilfælde, hvor man ikke anstændigvis kunde bebyrde denne med betydelige, men extraordinaire Udgifter, har man sanket disse sammen paa et eget supplementairt Regnskab, f. Ex. 1362: „Exposita ad gwerram contra Regem Dacie“.

Indtægter og Udgifter ere førte i Pund, Skilling og Penninge, hvoraf 1 ℔ = 20 ß = 240 d; undtagelsesvis er

der regnet med Mark, hvoraf 1 ℳ = 4/5 ℔ = 16 ß = 192 d. I Midten af det 14de Aarhundrede kan man regne, at der i Hamborg og Lybek, som fra 1255 havde fælles Møntfod, af en kølnsk Mark omtrent 15lødigt Sølv udmøntedes 45 ß[1]), altsaa af en Mark fint Sølv 48 ß, hvorefter 1 ß i Sølvværdi var = 37 Skilling Rigsmønt efter den danske Møntfod af 1813 og 1854; efter Krigen med Danmark 1362 synes man dog at have slaaet noget lettere Mønt, til 64 eller 68 ß paa en kølnsk Mark. Det er let nok ved et simpelt Regnestykke at bestemme den daværende Mønts Sølvværdi; vanskeligere er det at angive den i Forhold til vor nuværende Guldmønt, idet Forholdet mellem Sølvets og Guldets Værdi har forandret sig saameget; omtrent 1350 var Forholdet 1 : 11 1/3; dengang Danmark ligesom Tydskland 1873—1875 gik over til Guldmøntfoden, var Forholdet omtrent 1 : 16; og nu (Sommeren 1893) er det kun omtrent 1 : 31. Jeg mener, at man ved Omsætningen til nuværende Mønt gjør rettest i at gaa ud fra det ved Overgangen fra Rigsmønt til Kronemønt vedtagne Forhold: 1 Daler R. M. = 2 Kroner. Det er ialtfald dette Forhold, man maa gaa ud fra, naar man for at faa en nogenlunde rigtig Opfattelse af Fortidens Priser vil sammenligne Kjøbeevnen for den Tids og for Nutidens Mønt og derved benytte tidligere Historikeres Undersøgelser af Sølvets Kjøbeevne, der iøvrigt selvfølgelig kun ufuldkomment kan udtrykkes ved et enkelt Forholdstal, eftersom den relative Pris baade paa Arbeide og paa de vigtigste Fornødenheder og Varer naturligvis har været store Fluktuationer underkastet. P. A. Munch gaar ud fra, at Møntmetallets Kjøbeevne

[1]) Urkundenbuch der Stadt Lübeck, III, 245 i en Optegnelse af 9de Okt. 1355.

ved 1350 var omtrent 10 Gange saa stor som i hans Tid (1862); D. Schäfer anslaar Forholdet (1879) til 6 à 8 Gange[1]). Blot for at have et enkelt Tal at regne med, som vel neppe kan være meget feilagtigt, vil jeg regne Møntens Kjøbeevne 7½ Gange større end nu og kommer da til følgende Sammenstilling:

Hamborgsk og lybsk Mønt 1355	Metalværdi i Dansk Rigsmønt	Metalværdi i Dansk Kronemønt	Omtrentlig Kjøbeevne i Kronemønt
1 ℔	7 Rdl. 68 Sk.	15 Kr. 42 Ø.	115 Kr. 65 Ø.
1 ℳ	6 - 16 -	12 - 33 -	92 - 48 -
1 ß	„ - 37 -	„ - 77 -	5 - 78 -
1 d	„ - $3\frac{1}{12}$ -	„ - $6\frac{2}{5}$ -	„ - 48 -

9. Idet jeg vender mig til de Poster i Hamborgs gamle Regnskaber, der kunne betegnes som Artilleriudgifter, er det allerførst paafaldende, at til de gammeldags Krigsmaskiner, som dog dengang endnu vare i fuld Brug, finder man kun faa Udgifter opførte. 1358 er der paa Kontoen „ad Diversa“ ført: „Hermanno Pralen 8 ß, qui fuit pro uno blidenswenghel“, ɔ: den lange Vippestang, til hvis ene Ende Blidens Kontravægt, til den anden dens Slynge var befæstet. 1361 er der blandt de aarlige Bygningsudgifter, „pro Lignis“ og „pro Ferramentis“, samt under Kontoen „ad Diversa“ ført en Del Udgifter „ad machinam“, hvormed sagtens menes en Blide, saasom til Staal („pro calibe“), Osmundjern og Spiger, endvidere til „linen, towe, schoo, talg unde smeer“:

[1]) P. A. Munch: Det norske Folks Historie, 2 Hovedafd. I, 683 o. 684. D. Schäfer: Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark, 207.

der er kjøbt et Mastetræ til at reise Maskinen med og desuden Kalk til et „domum machinae", formodenlig det samme Blidehus, som ellers først findes nævnt 1376.

10. En meget større Rolle i Regnskaberne end Krigsmaskinerne spille de gammeldags Haandskydevaaben, Armbrysterne. Det vides ifølge Koppmanns orienterende Indledning andenstedsfra, at Staden 1329 antog en Balistarius eller Armbrystmager i sin Tjeneste, som var forpligtet til hvert Aar at levere Staden 4 nye Armbryster. Lønningen til denne Balistarius forekommer i Regnskaberne blandt Lønningerne til Raadets Tjenere eller Embedsmænd regelmæssigt hvert Aar lige til 1528, da Embedet blev inddraget samtidigt med, at Kontoen „ad Balistas" faldt bort, naturligvis af den Grund, at Armbrysterne omsider vare ved at gaa af Brug som Krigsvaaben, idet der blandt Ildskydevaabnene havde uddannet sig en brugbar portativ Form, Halvhagen[1]). Kontoen „ad Balistas" afholder indtil 1529 Udgifter til Nyanskaffelser, men dog især til Istandsættelser af Armbryster samt til Indkjøb af Pile og Piletene. En enkelt Gang er Kontoen blevet bebyrdet med Udgifter til Bøsser, øiensynligt fordi disse dengang endnu ikke havde faaet en Rubrik for sig selv paa Regnskabsskemaet; 1378 er nemlig under Udgifter „ad Balistas" ført: „46 ß pro salpetra et ad preparandum pixides"; det sidste Ord er Regnskabernes stadige Navn for Bøsser.

11. Udgifter til Bøsser forekomme imidlertid en rum Tid tidligere, selv i de lidet udtømmende Extrakter

[1]) Denne nævnes som nylig kommen i Brug efter den sidste franske Krig i Reimar Kochs Beretning om Lybekkernes og de Kongeliges Togt til Oslo 1532 mod Kristian d. 2den. Se Mag. f. mil. Vidensk., X, 434.

af Regnskaberne for 1351—1369, vi maa tage tiltakke med i Mangel af bedre. Blandt de overordenlige Udgifter til Krigen mod Danmark 1362 findes der i Anledning af Udrustningen af to Kogger til Orlogsbrug nævnt, foruden „4 ß pro carbonibus, vurschot", endvidere „21 ß pro pixidibus ferreis". Store kunne disse Bøsser rigtignok ikke have været, selv om der kun har været to af dem, da de tilsammen kun have kostet en Metalværdi af 16 1/5 Krone, der kan anslaaes til en Kjøbeevne af omtrent 121 1/2 Krone; i Aaret 1370 betaltes der 20 og 24 ß for en sædvanlig Armbryst og 44 ß for en af de store Vindearmbryster; men den lave Pris stemmer godt med, hvad man ogsaa andensteds er kommet til ved en Betragtning af Priser, af Krudtforraadenes Størrelse o. s. v., nemlig at før henimod 1370 har man ikke i Reglen smedet eller støbt Bøsser af saa store Dimensioner, at man nuomstunder vilde regne dem for egenligt grovt Skyts, hvorimod man derefter hurtigt og allerede inden Udgangen af Aarhundredet drev det op til endog overmaade store Dimensioner. At Smaabøsserne 1362 udtrykkeligt betegnes som forfærdigede af Jern, tyder hen paa, at man dengang i Hamborg ogsaa kjendte dem støbte af Bronce; saadanne nævnes da ogsaa 1326 i Florens, 1339 i London.

I Aaret 1372 er der paa Kontoen „ad Diversa" betalt 12 1/2 ℔ 8 ß for „twe donrebussen"; hver af dem har altsaa staaet i en Pris af ca. 100 Kroner, svarende til en Kjøbeevne nuomstunder af omtrent 750 Kroner. En endnu meget høiere Pris, henved 950 Kroner, svarende til noget over 7100 Kroner i vore Dage, er der udredet 1379 for en stor Bøsse, endnu paa en tilsyneladende uvedkommende Konto, „ad Vurschot", som jeg ret straks

skal komme tilbage til, nemlig: „60 ₶ pro pixide magna, empta a Husmanne, et pro herbis (ɔ: Krudt) ad ipsam et pro vectura ipsius de Lubeke huc; 30 ß pro expensis dicti Husmannes". Denne betegnes andensteds i Anledning af en ubetydelig Reiseudgift som „bussenschutte" og har formodenlig som saadan staaet i Staden Lybeks Tjeneste.

12. En egen Konto i Hamborgs Regnskaber opnaaede Bøsserne først 1382. I dette og de nærmest følgende Aar findes følgende Udgifter opførte „ad Pixidem"[1]):

1382: 1 ℔ pro herbis per Walterum Westfaal.

1383: 5½ ₶ 2 ß pro ferramentis, videlicet to beslande; 4½ ₶ 6 ß ad eandem pixidem; 22 ß pro celtis (ɔ: Kiler) et pro ferramentis ad purgandum pixidem.

1384: 18 ₶ 3 ß 4 d (ca. 278 Kroner i Metalværdi, men svarende til omtrent 2100 Kroner i Kjøbeevne nutildags) pro duabus pixidibus et lapidibus et speciebus (ɔ: Krudt), quae empta fuerunt in Flandria.

1385: 2½ ₶ Heyno de Winzen ad ferrandum pixidem.

1386: 32 ß pro ferramentis; 7 ß pro 1 selte.

Det er altsaa ikke meget Artilleri, Staden har kjøbt i disse fem Aar, kun to ikke overvættes store Bøsser fra Flandern, dog store nok til at skyde med Stenkugler. Det meget Jernbeslag til Bøsserne tyder paa, at de have været skjæftede i Tømmerstokke, til hvilke Beslagene have fastholdt dem; de anskaffede Kiler tyde paa, at Bøsserne have været til at lade bagfra, rimeligvis med løse Kammerstykker. Med alt Forbehold tænker jeg

---

[1]) Kontoen beholdt dette Navn, indtil det 1468 forandredes til: „ad Bombardas".

mig dem nærmest som de otte rimeligvis dog yngre Bøsser, der 1846 bjergedes med deres tilhørende Skjæfter, og nogle af dem ladte med Stenkugler, andre med Jernkugler, fra et Vrag nordenfor Anholt, og hvoraf fem gjemmes paa Tøihuset og en sjette paa Prinsens Palais.

Fra 1381 indeholder Regnskabet hvert Aar en Post: „ad respiciendum et custodiendum pixidem et vurschot, Waltero Westfaal". Denne Mand, som 1381—87 har havt Stadens Bøsser med Tilbehør i Varetægt og derfor oppebaaret en Pengegodtgjørelse, har fra 1376 staaet i Lønning som en af Raadets „sagittarii" eller Skytter; 1381 findes et af Byens Fæstningstaarne nævnt efter ham, hvad enten han har haft Tjenestebolig der, eller det har tjent som Gjemmested for Bøsser og „Vurschot". Som Bøssemester eller Bøsseskytte nævnes han ikke, uagtet han har fungeret som saadan.

13. Ordet „Vurschot" er af forskjellige Forfattere anset for Navnet paa en Slags Brandpile, en Betydning, som hvis den er rigtig, ikke udelukker, at det bruges i Forbindelse med Bøsser ligesaavel som med Armbryster og Buer. Det er nemlig sikkert nok, at i Ildvaabnenes Barndom brugtes disse ofte til at skyde med store Pile udstyrede med „Fjer" af Kobberblik paa den bageste Ende af Tenen; og endnu saa sent som mod Slutningen af det 16de Aarhundrede brugtes Smaakanoner til at skyde med Brandpile, som det f. Ex. fremgaar af Billedet og Forklaringen af „das Storm- oder Khamer-Stügk, das mit Hagell und mit einen vhyell geschossen wirdth," i den kjøbenhavnske Arkelimester Rolf von Deventers Artilleribog fra 1585[1]). Brandpile have sikkert været

[1]) To Foliohaandskrifter i Ny kgl. Samling Nr. 101 og i Thotts Samling Nr. 273 i det Store Kongelige Bibliothek.

leilighedsvis i Brug længe før og længe efter 1350. I Hamborgs Regnskaber 1353 og 1354 føres Udgifter „pro vurschot" jævnsides med andre „pro pile, pro vurpile" under en Konto „Sagittariis"; det, at „Vurpile" og „Vurschot" forekomme umiddelbart jævnsides, tyder ikke egenligt paa, at de to Ords Betydning er identisk. Fra 1360 til 1400 er „ad Vurschot" det staaende Navn paa en egen Konto i Regnskaberne, hvad der vilde være paafaldende, om Benævnelsen kun gjaldt en saadan Specialitet som Brandpile; men i de Aar, for hvilke Regnskaberne ere i Behold, har Kontoen da ogsaa et langt videre Omfang; paa den opføres:

1370: 2 𝔱𝔱 „ ß 6 d uden Specifikation.

1371: 10½ 𝔱𝔱 2 ß pro salpeter.

1374: Craneken 3 ℔ vor pyle to bussenschote; 2½ 𝔱𝔱 pro pilis Thiderico Nyenstad fabro.

1378: 2 𝔱𝔱 9 ß uden Specifikation.

1379: foruden de tidligere omtalte Udgifter af 60 𝔱𝔱 og af 30 ß til den store Bøsse fra Lybek, endvidere: 10 ß pro herbis.

1380: 7 ß per dominos Albertum Brelling et Nicolaum de Gelderssen; 13½ 𝔱𝔱 pro zalpetre per dominum Albertum Hoyeri.

1381: 4½ 𝔱𝔱 7 ß ad secandum et ducendum lapides ad pixidem; 6 ß ad bursas de corio pro speciebus conservandis ad pixidem.

1383: 1 𝔱𝔱 12 ß uden Specifikation.

1384: 1 ß ad bursam in qva sunt species; 12 ß pro speciebus et plumbo.

1385: 10 ß ad preparandum salpetram Woltero Westfaal; 3 ß tho vornissene magnam pixidem.

1386: 4½ ß pro bursis ad tela ignilia; 11 ß Woltero

Westfaal ad faciendum lapides ad pixidem; endvidere 4 ℔ 12 ß 9 d uden Specifikation.

Ved den samlede Opfattelse af de ovennævnte Udgiftsposter kan man se bort fra den betydelige Post 1379 til Anskaffelsen af den store Bøsse, der kun er kommet med paa Kontoen „ad Vurschot“, fordi man dengang endnu ikke havde besluttet sig til at indrette en ny, „ad Pixidem“; at det ikke er paa denne sidste, at 1385 den ubetydelige Udgift til Ferniseringen af samme store Bøsse er bleven optaget, ser ud som en Tankeløshed. De øvrige specificerede Udgifter paa Kontoen „ad Vurschot“ angaa Anskaffelsen af Projektiler til Bøsser, dels Pile — Brandpile dog ikke nævnte deriblandt —, dels Stenkugler og Bly, endvidere af Salpeter og Krudt samt af Krudtsække. Brandpile ere slet ikke nævnte under denne Konto, uden forsaavidt der er kjøbt Sække til at gjemme dem i. Kontoen maa i det Hele siges at angaa, hvad man nuomstunder vilde kalde Ammunition til Bøsser, og der er intet Spor til, at Betydningen af Ordet „Vurschot“ har været begrænset til Brandpile, for hvilke sidste Regnskaberne jo have baade et andet tydsk Ord „Vurpile“ og et latinsk „tela ignilia“.

14. Dette Resultat har nogen Betydning med Hensyn til Fortolkningen af Ordet „Vurschutte“, som man har været tilbøielig til at give Betydningen af en Bueskytte, der skjød med Brandpile. Denne Udlægning kunde tilnød — men ogsaa kun tilnød — forsvares, saafremt Benævnelsen „Vurschutte“ blot fandtes tillagt en enkelt Mand saasom den Thile Vuurschute, der nævnes 1351 i Hamborgs Regnskaber blandt Raadets fastlønnede Tjenere; han kunde jo tænkes at have faaet dette Tilnavn paa Grund af en enestaaende Færdighed eller af

en særegen Bedrift i Retningen af Skydning med Brandpile. Men betænkelig bliver Forklaringen, naar Vurschutte, saaledes som O. Fock, støttende sig til W. Mantels, har oplyst, findes brugt i lybske Aktstykker som Tilnavn eller vel rettere som Embedstitel for fem Mænd i Løbet af 25 Aar, 1346—1371[1]). Engang 1346 eller 1347 havde en vis Margarete Wuurschute en Bodplads i Fæste paa Torvet i Lybek; det maa være efter sin formodenlig afdøde Ægtefælles eller sin Faders Livsstilling, at hun har baaret sit Tilnavn. 1352 blev Willeke Vurschutte Borger i Lybek, og 1363 havde Helmich Vurschutte Tjenstbolig i et af Stadens Fæstningstaarne. Allerede Aaret forud havde „Ludemannus Vurschutte, dictus Grutter de Brunswyk," taget Tjeneste i Lybek, vel sagtens i Anledning af Krigen mod Danmark; 1363 har han kvitteret for sit Tilgodehavende for Tjeneste paa Borgholm Slot paa Øland, der 1362—66 var i Hansestædernes Hænder; i hans Segl under Kvitteringen er hans Navn skrevet Ludolf. Endeligt har 1371 Zwederus Vurschutte af Staden Lybek faaet sin Lønning for Tjeneste paa Helsingborg Slot, som fra 1370 i Henhold til Freden i Stralsund var besat af Hansestæderne for et Tidsrum af 15 Aar. At alle de ovennævnte Mænd skulde have gjort den Idræt at skyde med Brandpile i den Grad til Livsopgave, at de have faaet Navn eller Embedstitel efter den, er lidet rimeligt, da der ikke foreligger noget om, at hin Idræt har spillet nogen egenlig Hovedrolle i den Tids Krigsførelse; en anden Sag er det, at der ikke mangler Exempler paa, at den leilighedsvis er kommen til Anvendelse ved Beleiringer. Naar Hensyn

[1]) Se O. Fock: Rügensch-pommersche Geschichten, III, 264 o. 265, og Mantels: Beiträge zur lübisch-hansischen Geschichte, 92.

tages til, at „Vurschot“ i Hamborgs Regnskaber betegner Fornødenheder af Projektiler og Krudt til Bøsser, forekommer det mig at ligge lige for, at „Vurschutte“ baade i Hamborg og i Lybek har betegnet det samme som den 1379 forekommende Titel „Bussenschutte“, paa Dansk Bøsseskytte, og at der altsaa haves en tilstrækkelig Hjemmel for, at Bøsseskytter og følgelig ogsaa Bøsser have været kjendte i de nordtydske Hansestæder 1346 eller 1347, om ikke endnu tidligere. Denne Tanke har da heller ikke været fremmed for Historikere som Mantels og Fock, hvis Opfattelse dernæst begge Kong Valdemar Atterdags seneste Historieskrivere, D. Schäfer og C. E. F. Reinhardt, have tiltraadt[1]); dog er det hos alle disse Forfattere med en vis Forsigtighed, at de udtale sig om Muligheden af, at Ildskydevaaben kunne have været kjendte i de nordtydske Stæder før Midten af det 14de Aarhundrede eller endog blot ved Udbruddet af Krigen mod Danmark; det er, ligesom om de alle forbeholde sig Ret til at frafalde deres Mening om Tingen.

15. I dette Stykke ere nu aabenbart baade Mantels og Fock i deres gode Ret. Dengang de udgave deres Bøger, var Offenligheden endnu ikke bekjendt med de hamborgske Regnskaber, ved Hjælp af hvilke man er istand til at oplyse, hvad der er ment med Ordet „Vurschot“, og derved ad en Omvei, i hvilken Betydning Ordet „Vurschutte“ maa være brugt. Det vilde heller ikke være billigt at bebreide Schäfer eller Reinhardt, at

---

[1]) Se D. Schäfer: Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark, 304 o. 305, samt Reinhardts Afhandling: Til Belysning om nogle Punkter i Valdemar Atterdags Historie, i Hist. Tidsskr. 4 Række, IV, 186.

de have forsømt at benytte de hamborgske Regnskaber i den Retning, jeg ovenfor har forsøgt at vise, at de kunne bruges, til Oplysning om, hvor tidligt man i Hansestæderne har kjendt Ildvaabnene. En speciel Fordybelse i dette Spørgsmaal har man ingen Ret til at forlange af Forfattere, der behandle Kong Valdemar Atterdags og Hansestædernes Forhold fra et mere almindeligt historisk Synspunkt, selv om de leilighedsvis komme til at berøre hint Problem. Og dog forekommer det mig, at begge de to sidstnævnte Forfattere, hvor de i Forbigaaende have tangeret dette, ikke kunne frikjendes for at være gaaede videre i deres kritiske Fortolkning af de foreliggende Oplysninger, end det egenligt er tjenligt for en ædruelig Opfattelse af Tingen.

Etatsraad Reinhardt har, dengang han affattede sine Afhandlinger og sin Bog om Valdemar Atterdags Historie, endnu ikke helt kunnet frigjøre sig for Detmars, Korners og Krantz's Beretning om, at Hertug Kristoffer fik Ulivssaar i Slaget ved Helsingborg, ikke engang for Krantz's Version, at det var ved et Stenkast af en „Bombarda", at han blev saaret. Det behøver nu vel ikke at frygtes, at denne Beretning skal blive ved at gaa igjen i fremtidige Skildringer af Krigens Tildragelser 1362; men ligefuldt er der Grund til at modsige den Maade, hvorpaa Reinhardt søger at frelse Krantz's Troværdighed paa dette Punkt, nemlig ved at fremsætte den Paastand, at Ordet „Bombarda" kan betyde ikke blot en Bøsse, men ogsaa hvilkensomhelst anden Krigsmaskine[1]). Denne Paastand burde neppe være bragt frem paany, efterat Gram for saa længe siden har imødegaaet den saa

---

[1]) Hist. Tidsskr. 4de Række. IV. 203.

kraftigt, det skulde da være, at der kunde fremføres virkelige Beviser til Støtte for den. Men som et Bevis kan man neppe med Reinhardt benytte den Forklaring, som du Cange giver af Ordet „Bombarda“; han betragter aabenbart og med Føie dette som et Onomatopoietikon; men som saadant kan det neppe bruges om andre Krigsmaskiner end netop om Ildskydevaabnene; man kan tale om „Buestrængens Hvinen“ og maaske om Armbrystens Smeld; men hverken om disse Vaaben eller om Middelalderens Blider og Manger kan man tænke sig, at de have afstedkommet et Brag, der kan have givet Anledning til en saa fuldttonende Benævnelse som „Bombarda“. Hvor dette Ord er brugt af Krantz eller hvilkensomhelst anden Forfatter, kan han kun antages at have tænkt paa en Bøsse, et Ildskydevaaben.

16. Der haves en udateret lybsk Optegnelse, hidrørende fra et af Krigsaarene 1368—1370, angaaende Udgifterne ved et Søtogt under Anførsel af de lybske Raadsherrer Simon Swerting og Dankward vom See[1]). Blandet ind mellem en Mangfoldighed af andre Udgifter til Lønninger samt Skibsfornødenheder og Mundforraad forekommer der saadanne Poster som:

30½ ß pro sagittis, speciebus, saccis etc.;
11 ℳ 6 ß pro tribus pixidibus;
5 ℳ pro speciebus;

og angaaende en Sum, som indbetaltes ved Togtets Slutning, bemærkes det, at „8 ℳ 6 ß pervenerunt de duabus balistis et 1 pixide“. Den, som forud har gjort sig bekjendt med Hamborgs Regnskaber, kan neppe være i synderlig Tvivl om, at der her som der med „pixides“

[1]) Urkundenbuch der Stadt Lübeck, III, 810—812.

menes Bøsser, med „species" Bøssekrudt, med „sagittae" Pile enten til Bøsser eller til Armbryster, maaske til begge Slags Skydevaaben. Det forekommer mig, at Professor Schäfer driver sin kritiske Forsigtighed noget ud over Maalet, naar han ikke trøster sig til at betegne de tre „pixides" nøiere end som tre smaa Kastemaskiner[1]). I Gjennemsnit have de kostet 3 ℔ 12 ß 8 d eller 46¾ Kroner i vore Penge, svarende til en Kjøbeevne nutildags af c. 350 Kroner; de have altsaa været ikke saa lidt kostbarere end de Bøsser, Hamborg anskaffede til sine to Kogger 1362 (se p. 504), men dog noget billigere og vel altsaa ogsaa lettere end de „twe Donrebussen", Staden kjøbte 1372. At der i en enkelt Post er brugt 5 ℔ eller henved 62 Kroner, svarende til en Udgift i vore Dage af c. 460 Kroner, alene til Krudt, synes at tyde hen paa, at Skibsudrustningen maa have omfattet flere og maaske større Bøsser end de i Optegnelsen nævnte tre.

17. Naar Hamborgs Regnskaber fra det 14de Aarhundredes sidste Halvdel under Konti som „ad Vurschot" og „ad Pixidem" nævne „herbae" og „species", saa give de dermed ordrette Oversættelser til Latin af Ordet „Krud" i begge de to Betydninger, hvori det allerede forud brugtes paa Nedertydsk og endnu bruges paa Hollandsk, dels om Urter og urteagtige Vækster, dels om Krydderier og i det Hele om exotiske Varer og om Droguer, især om dem, der gaa i Handelen i Pulverform. Ogsaa i de nordiske Sprog haves der Levninger af en lignende, formentlig fra det Plattydske laant, dobbelt Brug af Ordet Krudt foruden den tredie som

---

[1]) D. Schäfer: Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark, 353.

Betegnelse for Bøssekrudtet, saasom Ukrudt, Krudtpotte (ɔ: Urtepotte) og Rottekrudt.

Der er blevet opstillet den Formodning, at Ordet Krudt fordum vel er blevet brugt om allehaande fremmede Krydderier, men fornemmelig dog om det vigtigste af dem alle, nemlig Peberet, og at det skulde være af sin Lighed med denne Vare i Farve og Kornform, at Bøssekrudtet havde faaet sit plattydske og nordiske Navn. Denne Hypothese er dog langtfra uangribelig. Saaledes som Krudtet brugtes i det 14de og Størstedelen af det 15de Aarhundrede, lignede det ikke Peberkorn; først senere begyndte man at bruge det i „knoldet“ eller kornet Form; fra første Færd tilvirkedes det i saa findelt Pulverform, som det kunde skaffes. Det er denne den oprindelige Agregatform, som har skaffet Bøssekrudtet det Navn, hvormed det ligefra Begyndelsen har været kaldt i de allerfleste europæiske Sprog, og som paa Tydsk for længe siden har fortrængt den oprindelige hjemmegjorte Benævnelse; selv i det danske Sprog har Benævnelsen „Krudt“ i den anden Halvdel af det 15de Aarhundrede havt en Kamp at bestaa med Ordet „Pulver“ og har først ved eller efter 1500 sat sig endeligt fast i Sadlen. Jeg antager, at Benævnelsen Krudt fra første Færd er blevet valgt, dengang Nedertydskerne og Nordboerne stiftede Bekjendtskab med den pulveriserede Blanding af Salpeter, Trækul og Svovl, fordi hverken det germaniske eller det nordiske Sprog havde noget egenligt Ord for et Pulver og derfor maatte hjælpe sig med en uegenlig Brug af det eneste hjemlige Ord, der anvendtes om pulverformige Varer, nemlig Krudt. Bussenkrud og Bøssekrudt svare da i Betydning

nøiagtigt til Italienernes „polvere da bombarda", Franskmændenes „poudre à canon" og Engelskmændenes „gunpowder".

At Ordet Krudt engang i Fortiden fortrinsvis skulde være blevet brugt om Peber, er en Formodning, som heller ikke støttes ved Hamborgs Regnskaber. Fra 1350 til 1381 have disse en staaende, men rigtignok stadigt ubenyttet Konto: „pro Pipero et Croco", ved Siden af en anden, der 1350 til 1358 hedder „pro Speciebus", og som, hvis Regnskabet havde været ført paa Tydsk, uden al Tvivl vilde have heddet „vor Krud"; jeg antager, at det netop er for at undgaa den Tvetydighed, der kunde fremkomme, efterat „Krud" og dermed den latinske Gjengivelse „Species" havde faaet Bibetydningen Bøssekrudt, at Navnet paa den sidstnævnte Konto fra 1360 er blevet forandret til „pro Riis et Amygdalis". Medens man under „Species" f. Ex. 1354 finder opført saadanne Varer som Ris, Mandler, Figener og Rosiner og endnu 1362 under Udrustningsudgifterne til de to hamborgske Kogger finder Ordet brugt om Peber, Safran, Ingefer og Muskat, er det senere foruden om Bøssekrudt kun om en særegen Slags Krydderier, at Ordet Species er brugt, nemlig om „Stomaticum et Drosia" som Apotekeren leverede til Raadets officielle Gilder, formodenlig til den Tids krydrede Drikke.

18. Efter et ældre Skrift fra 1773, nemlig Stavenhagens „Beschreibung der Stadt Anklam", har O. Fock for at godtgjøre, hvor tidligt man har brugt Ordet „Hansestede" om Indbegrebet af de nordtydske, navnlig vendiske Stæder, optrykt en Skraa for Byen Anklams Kræmmerlav, der angiver sig selv at være udstedt af Stadens

Borgemestere og Raad d. 17de Decbr. 1330[1]). Dens 4de Artikel fastsætter Grænserne mellem de større Kjøbmænds og Kræmmernes Handelsret og indeholder derfor en forholdsvis omfangsrig Varefortegnelse med Angivelse af de mindste Kvanta, hvori Kjøbmændene havde Lov at falholde Varerne. De maatte saaledes ikke sælge Peber i mindre Partier end 1 Lispund, Safran 2 Pd. o. s. v.: af andre „gewurze" var det kun tilladt at sælge 25 Pund, og der opføres fire Vareklasser, som kun maatte sælges centnervis nemlig Ris, Mandler, Spidskommen samt for det fjerde „lorbeern und büssenkrud". Hvad i al Verden er dette for en Vare, dette „büssenkrud", som klassificeres blandt „wurtze" i umiddelbar Forbindelse med Laurbærblade, og som 1330 sælges centnervis i den lille pommerske By Anklam? Har „Büssenkrud" nogensinde været det gængse Navn paa et eller andet sydlandsk Krydderi, der da efter al Rimelighed maatte have sit Navn efter den Emballage, hvori det gik i Handelen? Jeg tror ikke, at Bøssekrudt ellers nogensinde forekommer som Navn paa et Krydderi, og det skulde ogsaa være sært, om en Vare, der emballeredes i Bøsser, skulde blive solgt centnervis. Der er neppe anden Tolkning mulig, end at der er ment den samme Vare, som ogsaa Erland Kalv 1372 kalder Bøssekrudt, og som Hollænderne den Dag idag benævne „Buskruid". At det velvise Raad i Anklam har klassificeret denne Vare sammen med Spidskommen og Laurbær blandt andre „Wurtze", maa vel hidrøre derfra, at med dette sidste Ord havde Ordet Krud en i de fleste, ihvorvel ikke i dette Tilfælde, sammenfaldende Betydning.

---

[1]) Fock: Rügensch-Pommersche Geschichten, III, 246 o. flg.

Professor Schäfer er ved en kritisk Undersøgelse af den af Stavenhagen meddelte gamle Kræmmerskraa fra Anklam kommet til det Resultat, at det ikke kan være i dens orignale Affattelse, at den er trykt, at der maa have foreligget en senere foretagen Sammenarbeidning af to forskjellige Aktstykker, i hvilken der tilmed er gjort Interpolationer i en senere Tid[1]. Jeg skal selvfølgelig ikke gjøre Indvendinger mod denne Schäfers Opfattelse af Sagen; kun mod et enkelt Punkt skal jeg tillade mig at tage et Forbehold. Schäfer finder det mistænkeligt, at der etsteds i Skraaen tales om Salg af Papir i hele Ris; havde han tillige fremhævet det Mistænkelige i Talen om Salg af Bøssekrudt i hele Centnere, saa havde han givet en Indvending Udtryk, som allerede for mange Aar siden har reist sig hos mig ved Gjennemlæsningen af Aktstykket, som det foreligger trykt. Det er nemlig ellers i meget mere beskedne Kvanta, at Krudtet findes omtalt i Aktstykker fra Ildvaabnenes første Barndom[2]. Derimod kan jeg ikke ganke følge Schäfer, forsaavidt han har taget Anstød af i det Hele at finde Bøssekrudt nævnt i et Dokument, der daterer sig fra 1330. Høist mærkeligt vilde det tilvisse være at træffe Krudtet nævnt saa tidligt i en pommersk By; men utænkeligt kunde det ikke siges at være; Ingen ved, naar eller hvor Bøsserne ere opfundne; 1326 kjendtes de i Florens, 1339 i London; der behøvedes da intet Mirakel, for at de kunde være kjendte 1330 ved Østersøens Sydkyst.

---

[1]) Se D. Schäfer: Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark, 252.

[2]) Jvfr. herom f. Ex. Lacabane: De la poudre à canon, 24, samt forskjellige af ham meddelte franske Dokumenter.

19. De Resultater, den foranstaaende Undersøgelse har ført mig til, kunne sammenfattes i følgende Hovedpunkter:

Under Hansestædernes Krige med Valdemar Atterdag er der fra Stædernes Side saavel under den første som under den anden Krig brugt Bøsser, maaske dog kun af smaa Dimensioner. Det kan godtgjøres direkte ved hamborgske og lybske Regnskaber og Regnskabspapirer, medens det Bevis derfor, som Gram støttede til de lybske Krønikeskriveres Beretninger om Lybeks Raadhuses Brand og om Aarsagen til Hertug Kristoffers Død, ikke kan opretholdes, da de have vist sig uefterrettelige.

P. A. Munchs Hypothese, at de i Hansestædernes Historie 1353—1368 gjentagne Gange forekommende „drivende Werke“ muligvis have været Ildskydevaaben eller Bøsser, kan gjerne være rigtig; men den kan ikke bevises ved, hvad der hidtil foreligger.

W. Mantels's Hypothese, at de i lybske Aktstykker mellem 1346 eller 47 og 1371 nævnte „Vurschutten“ ere at opfatte som Bøsseskytter, finder saa stærk Stadfæstelse ved, hvad der af Hamborgs Regnskaber kan udledes angaaende Betydningen af Ordet „Vurschot“, at dens Rigtighed kan betragtes som godtgjort, hvorved det tillige er bevist, at Bøsser have været kjendte i Hansestæderne allerede før 1350.

Den Formodning om et endnu ældre Kjendskab til Bøsser og Bøssekrudt, der kan støttes til Kræmmernes Skraa af 1330 i Byen Anklam, er meget usikker, saalænge dette Dokuments Authenticitet ikke er nærmere undersøgt.

Overfaldet paa Hamburg 1686.

Af

A. Tuxen.

I Aaret 1669 afholdtes den sidste Hansadag. Den var det engang saa mægtige Forbunds sidste Livstegn. Hansaen havde vel alt for længe siden ophørt med at være en vigtig Faktor i Evropas politiske Liv, men fra nu af optraadte Stæderne ikke mere i Fællig; adskillige af dem mistede deres Uafhængighed, medens andre førte en politisk Skyggetilværelse. Hamburg var i Grunden den eneste, der endnu optraadte som selvstændig Magt; den krigede med Naborigerne og voldte ved sine indre Stridigheder og sin Opsætsighed mod Kejseren det hellige, romerske Rige mange Bryderier. Den stærkeste og farligste Nabo var Danmark, Hansaens gamle Fjende, der havde mangt et Mellemværende med Hamburg at opgøre. Fra ældgammel Tid havde Staden staaet i et rigtignok noget ubestemt Afhængighedsforhold til de holstenske Grever, og da deres Rettigheder gik over til de danske Konger, mindede disse ideligt Byen om, at den skyldte dem Hyldningsed. Mangfoldige vare de Forhandlinger, der gennem Aarhundreder førtes mellem Danmark og den frie Hansestad, der altid med stor Snildhed forstod at trække Sagen i Langdrag; og naar saa Kongerne tabte Taalmodigheden og greb til Sværdet, ja

saa trak Staden vel nok det korteste Straa, men efter Kampen var man i Grunden lige vidt. Thi selv om man kunde kue Byen, hvis Modstandskraft ikke var saa ganske ringe, saa tillod den evropæiske Ligevægt ikke, at Danmark blev Herre over Elbmundingen. Christian IV trængte Hamburg meget haardt, men i hans Tid vare de tyske Magter jo saa optagne af Krige, at de ikke kunde yde Byen synderlig Bistand. De Fordele, han vandt, bleve ikke varige, og Danmark hjemsøgtes i mange Aar af saa store Trængsler, at det ikke fik Tid til at forlange Hyldning af Staden; det var først Christian V, der gjorde alvorlige Forsøg paa at blive anerkendt som Herre over sin „erbunterthänige" By.

Det er underligt nok, at den lille hamburgske Republik overhovedet besad nogen synderlig Modstandskraft; thi dels var den i sig selv den dansk-norske Stat meget underlegen, dels herskede der i Reglen megen Splid og Tvedragt indenfor dens Volde. Navnlig mod det 17de Aarhundredes Slutning hjemsøgtes Byen af voldsomme indre Stridigheder, som gave Nabomagterne Anledning til at blande sig i dens Anliggender. Raadet[1]), der med Borgmestrene i Spidsen faktisk var i Besiddelse af Magten, kæmpede en forbitret Kamp med Borgerskabet, der gjorde Fordring paa at være den egentlige Suveræn, og som krævede gennem de borgerlige Kollegier og de almindelige

[1]) Raadet (senatus) bestod efter Valgrecessen af 1663 Art. 3 af 24 Medlemmer, hvoriblandt 4 Borgmestere og 20 Raadsherrer. Foruden disse, der vare „in senatu", hørte endvidere til Raadet 3 Syndici, retslærde Doktorer, 3 Sekretærer, hvoraf 1 Protonotar, samt en Arkivar; disse 7 Herrer vare kun „de senatu" og vare uden Stemme; dog havde Syndici et konsultativt Votum. Raadet supplerede sig selv. (N. A. Westphalen: Hamburgs Verfassung und Verwaltung. Hamburg 1846. B. I. S. 33 ff.)

Borgerforsamlinger at faa en afgørende Indflydelse paa Styrelsen. For at dæmpe Striden og bringe rolige Forhold til Veje kom Grev Gottlieb Windischgrätz i Begyndelsen af Aaret 1674 som overordentlig kejserlig Gesandt til Hamburg; han forhandlede med Deputerede fra Raad og Borgerskab, og Resultatet heraf blev en efter ham opkaldt Reces, som blev færdig den 3dje April. Der blev truffet en Del Bestemmelser vedrørende Forvaltningen, og Recessen fastslog, at naar Raad og Borgerskab fremtidigt bleve uenige, skulde „fredelskende Personer“ i lige Antal fra begge Sider komme sammen for at forhandle, men den afgjorde rigtignok ikke, hvorledes man skulde forholde sig, naar Enighed ikke kunde tilvejebringes ved Forhandling[1]).

Efter mere end 3 Aars Forløb kom Recessen tilbage fra Wien, bekræftet af Kejseren og forsynet med en Straffeklausul, der fastsatte høje Bøder for hver, der ikke holdt sig den efterrettelig. Denne Bestemmelse vakte almindelig Misfornøjelse, saa meget mere som den var fremkaldt af et af Stadens egne borgerlige Kollegier, „die ehrbaren Oberalten“[2]). Paa egen Haand havde disse Borgerskabets Tillidsmænd sendt en Gesandt til Wien for at forhandle med de kejserlige Ministre, og de havde

---

[1]) Om Windischgrätz's Mission se bl. a. F. G. Buek: Die hamburgischen Oberalten. Hamburg 1857. S. 116 ff. og J. G. Gallois: Geschichte der Stadt Hamburg. Hamburg 1853. B. I. S. 460 ff.

[2]) De 3 Älterleute i hvert af Hamburgs 4 Kirkesogne dannede et Kollegium, der under almindelige Forhold var det Organ, hvorigennem Raadet forhandlede med Borgerskabet. Oprindelig synes det at være fremgaaet af almindelige Valg blandt „erbgesessene Bürgerschaft“, men det kom snart til ligesom Raadet at supplere sig selv, rigtignok under dettes Kontrol. Fra 1685, da Michaelis Sogn kom til, bestod Kollegiet af 15 Medlemmer. (Buek: D. hamb. Oberalten. S. 1 ff.)

betalt ham med offentlige Midler, hvis Bestyrelse var dem betroet. Det forbitrede Borgerskab rejste Klage mod Kollegiet, hvis skyldige Medlemmer bleve afsatte og straffede. Uheldigvis var dettes Præsident, Nicolaus Krull, nylig bleven Raadsherre, og Raadet modsatte sig længe, at han blev sat under Tiltale; til sidst lykkedes det dog Borgerskabet at faa ham suspenderet, men denne Sejr var af yderst tvivlsom Værdi; thi den blev Anledningen til alle de Ulykker og Fortrædeligheder, der nu strømmede ind over Hamburg. Krull tog nemlig sin Tilflugt til Kejseren, som udstedte det ene Dekret efter det andet for at faa Byen til at give ham Oprejsning. Han blev imidlertid aldrig genindsat; Raad og Borgerskab vare i Hovedsagen enige om ikke at finde sig i Kejserens Overgreb; men medens Raadet optraadte forsigtigt og søgte at skaffe Krull nogen Erstatning, gik Borgerskabet hidsigt til Værks, og sendte endog 1682 en egen Gesandt, Licentiat Daurer, til Wien. Han skulde bede Kejseren om ikke at dømme i Sagen, før Raad og Kollegier vare hørte, han skulde ogsaa klage over, at den kejserlige Agent, Rondeck, blandede sig i Stadens indre Anliggender, hvorfor man helst saa, at han blev hjemkaldt. Daurer søgte Støtte hos den danske Agent Mejersheim[1]), der lovede at tage sig af Borgerskabets Sag, og nu intrigeredes der i længere Tid livligt i Wien og i Hamburg, hvor Rondeck stadig støttede Raadet i dets Bestræbelser for at skaffe Krull nogen Satisfaktion. Til sidst tabte Kejseren Taalmodigheden; han hjemsendte Daurer, der døde inden han naaede Hamburg, og han

[1]) Mejersheim var kurköllnsk Resident i Wien og varetog tillige en Tid Danmarks Interesser.

gav Celle og Bremen Kommissorium til at ordne den Krullske Sag[1]).

I December 1683 begyndte Forhandlingerne mellem Bremens og Celles Delegerede paa den ene og et Udvalg af Raadet og Hundertundvierundvierzigernes Kollegium[2]) paa den anden Side; de førte ikke til noget. Der blev fra Byens Side gjort den Indvending, at Sagen ikke hørte ind under Rigets men under Stadens Kompetence, og da Kommissionen ikke vilde gaa ind herpaa, vægrede Borgerne sig ved yderligere at deltage i Forhandlingerne. Nu klagede de Delegerede til Kejseren, som udstedte truende Dekreter; men disse virkede ikke, og i Marts 1684 forlode Kommissionens Medlemmer Byen, fulde af Forbitrelse mod „Fedtekræmmerne og Sildehøkerne", som de kaldte de hamburgske Borgere. Hertugen af Celle, Georg Wilhelm, var imidlertid ikke tilfreds med den Behandling, hans tvende Gehejmraader havde faaet; han forlangte Dækning af Kommissionsomkostningerne og anden Satisfaktion, men denne var Borgerskabet ingenlunde villigt til at yde. Raadet derimod, der frygtede Hertugens Vrede, kæmpede, med Borgmester Heinrich Meurer i Spidsen, for, at man skulde opfylde Celles Fordringer. Den upopulære Borgmester vakte ved sin Iver

---

[1]) Jfr. bl. a. Gallois. B. I. S. 464 ff. og Briefe des Hamburger Bürgermeisters Johann Schulte. Hamburg 1856. S. 145 ff.

[2]) Dette Kollegium, der var oprettet 1528, bestod af 36 Borgere fra hvert Sogn og havde den Opgave at forhandle med Raadet paa Borgerskabets Vegne i vigtige Sager. En Tredjedel af Kollegiets Medlemmer, de saakaldte Diakoner, hvortil ogsaa „die Oberalten" hørte, dannede „Achtundviertzigerne", et snævrere Udvalg, der optraadte for Borgerskabet i Sager af mindre Betydenhed. Kollegiet supplerede sig selv. Efter 1685 bestode disse Kollegier af 180 og 60 Medlemmer og toge Navn derefter. (Buek: Die hamb. Oberalten. S. 2.)

for Hertugens Sag en sand Storm imod sig. Han beskyldtes for at have intrigeret mod Borgerskabet i Wien og Celle, og man paastod, at han havde betalt Hertugen store Summer af Byens Kasse. I den afdøde Licentiat Daurers Papirer mente man at have fundet tilstrækkelige Beviser for hans Brøde, og Stemningen mod Meurer blev saa stærk, at han den 11te Juni 1684 blev tvungen til at resignere, efter at Borgerne i nogen Tid havde holdt ham arresteret. Han maatte stille en betydelig Sikkerhed og love ikke at skade Byen, men han holdt ikke sit Løfte[1]). Georg Wilhelm havde strax paa Efterretningen om Meurers Arrestation anholdt en Del hamburgske Købmænd og beslaglagt deres Varer, men da Borgmesteren blev løsladt, frigav han ogsaa sine Fanger og hævede Embargoen. Tilsyneladende stod Borgerskabet nu med Palmer i Hænderne; saa vel i den Krullske som i den Meurerske Sag havde Raadet maattet bøje sig; men Sejren var ikke afgørende, Kejseren var Byen ugunstig, Mellemværendet med Celle var uafgjort, og nu truede en tredje, endnu mægtigere Fjende den splidagtige Republiks Uafhængighed.

„Af de Danske vente vi intet godt", skrev Borgmester Johann Schulte den 13de Juni 1684 til sin unge i Lissabon bosatte Søn, hvem han gav et Overblik over den Meurerske Sag, og Byen havde da ogsaa al Grund til at frygte for, at Christian V skulde benytte sig af dens vanskelige Stilling. Allerede 1679 havde han med en mægtig Hær staaet for Stadens Porte og forlangt Arvehyldning og Satisfaktion for forskellige Krænkelser

---

[1]) Heinrich Meurers Liv er bl. a. skildret i Bartels: Heinrich Meurer. Hamburg 1836. Buek: Geneal. u. biograph. Notitzen üb. d. hamb. Bürgerm. Hamburg 1840. og Relationes curiosæ. Hamburg 1706.

af tidligere Traktater; men den Gang var Hamburg sluppen med Skrækken. Den raadede selv over 4000 regulære Soldater og fik Løfte om virksom Hjælp fra de braunschweig-lüneburgske Fyrster [1]), Biskoppen af Münster og andre tyske Potentater; men Sagen blev ordnet, uden at man behøvede at ty til Vaabnene. Ved Frankrigs, Brandenburgs og de lüneburgske Fyrsters Mægling sluttedes den 1ste November 1679 i Pinneberg en saakaldet Interimsreces, hvorved Kongen og Byen forbeholdt sig deres Rettigheder. Hyldningsspørgsmaalet skulde senere afgøres ved mindelig Overenskomst eller ad retslig Vej. Kongen lovede at opretholde Byens Nevtralitet og Privilegier, han forpligtede sig til at tilbagegive alle opbragte Skibe og til ikke at hindre Byens Handel, han frafaldt sine Fordringer paa Vierlandene, men Byen maatte til Gengæld betale 220000 Rdlr. og love at holde sig til Danmark samt afvende al Fare, der truede dette, saa vidt det stod i dens Magt.

Denne Reces, der kun opsatte, men ikke afgjorde Hovedspørgsmaalet, Hyldningssagen, rummede i sig store Farer for nye Sammenstød, og det varede ikke længe, inden der fra dansk Side lød Klager over, at den ikke overholdtes. 1680—81 forhandlede den danske Minister i den nedersachsiske Kreds, Gehejmraad Lilliencron [2]),

---

[1]) Christian V Morbrødre, Georg Wilhelm og Johan Friederich, regerede siden 1665 over Lüneburg-Hoya-Diepholtz og Calenberg-Göttingen; de residerede henholdsvis i Celle og Hannover. 1679 døde Johan Friederich, og hans yngste Broder Ernst August blev hans Efterfølger. (Se O. v. Heinemann: Gesch. v. Braunschweig u. Hannover. Gotha 1892. B. III.)

[2]) Andreas Paulli, f. 4/2 1630 i Bredsted i Slesvig, † 22/8 1700, adlet 1654 under Navnet Lilliencron af Kejser Ferdinand III, naturaliseret i Danmark 1665, Afsending i Wien 1662—79, Oversekretær

uden Resultat med Hamburg om Arvehyldningen, og da Byen i Juni 1684 sendte Deputerede til Christian V, der dengang var i Itzehoe, erklærede disse, at de kun havde Ordre til at komplimentere Kongen, men at de intet Svar havde at bringe paa de Spørgsmaal, som gennem Lilliencron vare rettede til Hamburg. Mangfoldige vare de „gravamina", der fremførtes mod den troløse Stad. Den havde ikke holdt sig til Kongen, men havde i 1683 tilladt Lüneburgerne at rykke over paa den højre Elbbred, hvorved Danmark var bleven nødsaget til at sende Tropper til Grænsen, ja den havde endog støttet Georg Wilhelm med Penge[1]). Dette sidste Klagepunkt var kun til Dels rigtigt. Raadet havde betalt Hertugen Subsidier, mod at han paatog sig Republikkens militære Forpligtelser overfor Riget, men i Byen troede man, at Raadet havde skænket Lüneburg disse Penge, og det var til Dels derfor, at Meurer blev styrtet.

I alle Tilfælde var Raadets Samvittighed ikke den bedste, og da Christian V i 1684 foretog en Expedition mod Lauenburg[2]), nærede det Frygt for, at det danske Hærkorps ogsaa vilde gæste Hamburg[3]); men den Gang drev Faren over, og den før omtalte Deputation blev i Itzehoe vel behandlet og trakteret. Raadet havde truffet forskellige Foranstaltninger for at værne Byen mod Overfald.

i det tyske Kancelli 1700. (F. C. Bruun: Til Erindring om det kgl. danske Udenrigsministeriums hundredaarige Bestaaen. Kbh. 1870. S. 37.)

[1]) Specifikation einiger Contravent. u. Exces., so v. d. Stadt Hamb. gegen d. Pinneb. Interimsreces u. sonsten begangen worden. Hamb. 11. R.-Ark.

[2]) 1684 havde Chr. V tvunget Lauenburg og Lübeck til at betale nogle Kvarterpenge, de skyldte fra den skaanske Fejdes Tid. Ved denne Lejlighed blev Mölln taget ved Overrumpling.

[3]) Jfr. Schultes Breve April—Juni 1684.

Det havde forstærket Befæstningen dels mod Nord-Vest, hvor „Sternschanze“ [1]) blev anlagt, dels mod Øst, hvor „das neue Werk“ [2]) opførtes uden om den gamle Vold. Men disse Anlæg gjorde til en Begyndelse mere Skade end Gavn; thi de vare opførte uden Kongens Tilladelse, og „das neue Werk“ laa tilmed paa Hammerbrook, en Grund, der kun var pantsat til Byen. I Danmark saa man da ogsaa skævt til disse fortifikatoriske Arbejder, og Stemningen mildnedes ikke ved de mangfoldige Hindringer, som Hamburgerne lagde i Vejen for den danske Handel paa Elben, og ved de talrige Trakasserier, de øvede mod Altona og de andre holstenske Nabobyers Købmænd; særlig var Kongen vred over, at Byen ved spidsfindig Snedighed havde maget det saa, at den Schauenburgske Told [3]) nu intet indbragte.

Det saa betænkeligt nok ud for Hamburg, og længe varede det ikke, inden Uvejret brød løs. I Oktober 1684 forlod Meurer sin Fædrenestad og begav sig til Hertug Georg Wilhelm, der med Iver antog sig hans Sag. I Januar 1685 lod han Moorburg [4]) og Moorwerder [5]) besætte og begyndte paa ny at anholde rejsende Hamburgere og beslaglægge deres Varer [6]). Brandenburg søgte

---

1) Anlæget af Sternschanze paa Heidberg 3500′ NV. for Volden paabegyndtes i Maj 1682. (C. F. Gaedeckens: Historische Topographie d. freien u. Hansestadt Hamburg. Hamburg 1880. S. 149.)

2) Dette Værk paabegyndtes 1679 af Kaptajn Bertrand de la Coste. Det bestod af 4½ Bastion og gik uden om den gl. Volds østl. Del i en Afst. af 4000′ fra denne (ibidem S. 145).

3) Den Schauenburgske Told var en Transit-Told. Ved Forlig af 1ste Maj 1601 var det blevet bestemt, at den skulde opkræves af en dansk og en hamburgsk Forvalter og deles lige mellem begge Parter. (Buek: D. hamb. Oberalten. S. 425.)

4) Hamburgsk Besiddelse paa den venstre Elbbred NV. for Harburg.

5) Elbø, der skiller Nordelben fra den sydlige Flodarm.

6) Schultes Brev af 23. Jan. 1685.

nu at mægle og sendte Gehejmraad Canitz til Celle og Hamburg for at bilægge Striden. Raadet foreslog da Borgerskabet at udvælge en mindre Deputation, der i Forbindelse med et Senatsudvalg kunde forhandle med Gehejmraaden. Den 5te Februar 1685 valgte Borgerskabet det nye Kollegium, der kom til at bestaa af 30 Medlemmer, 6 for hvert Sogn, medens Raadet deputerede 5 Senatorer og en Syndikus. Raadet havde vel nærmest tænkt sig, at „Dreizigerne“ skulde spille en temmelig underordnet Rolle, men det viste sig snart, at det havde forregnet sig; det nye Kollegium, der i sin Midte talte flere af Borgerskabets dygtigste men ogsaa ærgerrigste og uroligste Mænd, lagde snart utvetydigt for Dagen, at det tragtede efter at tilrive sig hele Magten. og Samarbejdet med Raadet viste sig fra første Færd umuligt[1]).

Dreizigerne kastede sig strax over Udenrigspolitikken. hvis Ledelse de søgte at faa i deres Haand. De manglede ikke Forudsætninger; thi Kollegiets Kærne dannedes af et Udvalg af 5 Mænd, der siden det forrige Aar havde ført Korrespondancen med Mejersheim i Wien, som meget mod Raadets Ønske vedblev at varetage Hamburgs Interesser ved Kejserhoffet. Af disse vare Cordt Jastram. en velhavende Farver og Skibsreder, og Hieronymus Snitger, en rig Købmand, de mest fremtrædende[2]). Saa vel i Wien som i Celle vare de tvende Folkeførere ilde anskrevne; allerede i 1684 havde en Agent for Celle.

---

[1]) Om Dreizigernes Oprettelse se bl. a. Buek: D. hamb. Oberalten. S. 141 ff.

[2]) Biograf. Notitser om Jastram og Snitger findes bl. a. i Gallois: Gesch. d. St. Hamb. I. S. 475 ff.

Marloth, søgt at bortføre Jastram fra hans Landejendom [1]), og Aaret efter udførtes mod Snitger et lignende Attentat, der fik vidt rækkende Følger. Desuden havde baade Kejseren og Georg Wilhelm forlangt begge disse Borgere arresterede og udleverede eller straffede. Kejseren var især vred over, at de ved at benytte de Daurerske Papirer havde blottet Wienerhoffet, medens Hertugen beskyldte dem for at have opirret Staden mod ham ved deres hadefulde og haanlige Udtalelser.

Under disse Omstændigheder mente den danske Regering ikke uden Grund, at der var en Mulighed for, at den kunde skabe sig et Parti i Hamburg. Den officielle Resident, Georg Lincker [2]), var næppe skikket til at lede Intrigespillet, men den hemmelige Agent, Kancelliraad Jacob Heinrich Paulli [3]), havde saa meget desto bedre Betingelser. Han kendte vel endnu mod Slutningen af 1684 hverken Jastram eller Snitger personligt, men han stod paa en fortrolig Fod med Syndikus Pohlmann [4]) og Dr. Andreas Schulte, Borgmesterens Broder, og ved disses Hjælp kom han i Forbindelse med de to

---

[1]) G. Linckers Indberetn. af 13. Aug. 1684. (Gesandschaftsberichte v. Hamb. 1713—33. R.-Ark.)

[2]) G. Lincker stod i dansk Statstjeneste fra 1668 til sin Død, der indtraf i Aaret 1700. Fra 1678 var han Resident i Hamburg, før den Tid havde han virket som Agent i Berlin. Han blev flere Gange sendt i Mission til forskellige tyske Hoffer. (Medd. af Hr. Arkivassistent L. Laursen.)

[3]) Søn af kgl. Livmedikus Simon Paulli, deponerede i Kbh. 1655. 1664 Prof. hist. og kgl. Historiograf, 1674—86 Resident (?) i Hamburg, 1693—97 ansat ved Gesandtskabet i England, adlet 1697 under Navnet Rosenschild. (Nyerup og Kraft: Alm. Lit. Lex.)

[4]) Pohlmann, der en kort Tid var hamburgsk Gesandt i Berlin, tog efter Katastrofen 1686 sin Tilflugt til Danmark, hvor han blev kgl. Raad i Glückstadt. I 1687 førtes der mellem Hamburg og Danmark en livlig Korrespondance om hans Sag. (Hamb. 67.

indflydelsesrige Borgere. Han kunde snart meddele den danske Regering, at han havde godt Haab om Fremgang, og under 30te Januar 1685 fik han Forholdsordrer. Han skulde holde sig nøje underrettet om alt; han bemyndigedes til at træde i Forbindelse med Jastram, Snitger og Pohlmann og skulde hemmelig forhandle med dem; han fik Ordre til at udtale for dem, at Kongen ikke vilde taale noget Indgreb i Borgernes Frihed, men var rede til paa Opfordring at hjælpe Borgerskabet mod Lüneburgerne[1]). Det lykkedes Paulli at indbilde Dreizigernes Ledere, at den danske Konge virkelig interesserede sig for det hamburgske Demokrati, og han kom snart i et fortroligt Forhold til dem.

Striden med Celle førtes imidlertid uden synderlig Energi paa nogen af Siderne. I Marts 1685 frigav Hertugen en Del af de beslaglagte Varer og trak sine Tropper tilbage fra Moorwerder, hvorimod han vedblivende holdt Moorburg besat. Brandenburgs Mægling tegnede allerede til at give et gunstigt Resultat, da Rondeck foretog et Skridt, der fik Hadet til Kejseren til at slaa ud i lys Lue. Paa hans Anstiftelse blev Snitger nemlig den 12te Marts bortført af en Bande aftakkede Officerer og Underofficerer, der søgte at føre ham over Elben. Forskellige Uheld sinkede Expeditionen, og inden Voldsmændene havde passeret Floden med deres Fanger, indhentedes de af hamburgske Borgere og Betjente, der

R.-Ark. Denne Pakke, som bærer Paaskriften: „Was zu Wien 1686, da die Stadt Hamburg von I. K. M. attaqvirt worden, negociirt worden, und sonst passiert ist, mit beiliegenden kgl. originalen Ordren“, hører til den danske Gesandt i Wien C. G. v. Breitenaus Papirer.)

[1]) Skrivelsen er aftrykt i Gallois: Gesch. d. St. Hamb. B. II. S. 5 ff.

befriede Snitger og hans Hustru. En Del af Rondecks Bande blev strax paagreben, og Resten indfangedes efterhaanden. Nogle af dem havde søgt Tilflugt paa dansk Territorium, men de bleve paa Jastrams mundtlige og skriftlige Begæring udleverede[1]). Samtlige Deltagere i Bortførelsen henrettedes[2]), og Rondeck flygtede til Harburg. Paulli fik Befaling at meddele Jastram og Snitger, at naar de ønskede at opholde sig paa dansk Grund, vilde de der finde fuldkommen Sikkerhed; nærede de Mistanke til nogen, skulde de blot angive ham, saa vilde der blive truffet saadanne Foranstaltninger, at de ikke mere behøvede at nære Frygt[3]). Under 12te Juni udstedte Kongen fra Aggershus Beskyttelsesbreve for Jastram og Snitger, hvem han lovede Sikkerhed for Person og Ejendom, hvor de end færdedes i hans Riger, Fyrstendømmer og Lande[4]). Efter Sigende toge de ikke imod den tilbudte Protektion.

Aaret 1685 gik i øvrigt hen uden at bringe større Begivenheder med sig. Raadet og Dreizigerne kivedes stadigt, og Lüneburgerne og Hamburgerne drillede og chikanerede hinanden paa alle mulige Maader. Brandenburg fortsatte vel Fredsmæglingen, men alt strandede paa Hertugens Fordring om Meurers Genindsættelse, som Byen ikke vilde gaa ind paa, medens Georg Wilhelm betragtede hans Restitution som en Æressag[5]).

---

1) Regeringen i Glückstadt til Kongen 14. April 1685. Skrivelser fra Reg. i Glst. til Kongen 1672—85. R.-Ark.

2) Blandt de Henrettede befandt sig en fhv. dansk Officer, Ritmester v. Gahlen, som skal have været beslægtet med Ahlefeldterne.

3) Hamburger Justitzsachen 2den Juni 1685. R.-Ark.

4) Hamburg 11. R.-Ark.

5) Bartels: Heinrich Meurer. S. 216.

Det skæbnesvangre Aar 1686 begyndte med, at Lüneburgerne uformodet faldt ind i Vierlandene; de toge Bergedorf, besatte Elbøerne: Moorwerder, Spadenland og Tatenberg med Ochsenwerder og truede Billwerder, der laa mellem Elben og Bille. Hamburgerne hvervede Soldater og rustede sig efter bedste Evne. I Borgerskabet herskede den største Ophidselse mod Angriberne, og man var bestemt paa at møde Magt med Magt. 1800 hamburgske Soldater rykkede ud for at forsvare Billwerder, men Expeditionen mislykkedes; ved Heckaten Skanse led dens Fører, Oberstløjtnant Manecke, den 26de Januar et Nederlag. Efter tapper Modstand maatte de hamburgske Soldater med stort Tab trække sig tilbage, og Lüneburgerne besatte Adgangene til Billwerder. Raad og Borgerskab tabte dog ikke Modet, de afsloge alle Tilbud om fremmed Hjælp og lode den uheldige Troppefører henrette.

I Danmark fik man selvfølgelig strax Meddelelse om, hvad der gik for sig, og der blev snart truffet militære Foranstaltninger. Chefen for Dronningens Livregiment, Oberst Jobst Scholten, der tillige var ældst Ingeniørofficer i Holsten og Grevskaberne, var netop i Hamburg paa Gennemrejse til Oldenburg, da Træfningen ved Heckaten fandt Sted; han afbrød strax Rejsen og begav sig tilbage til Glückstadt for at være ved Haanden[1]). Ogsaa Guvernøren over Militsen i Hertugdømmerne, Generalløjtnant Johan Erhard Geyse, begav sig til Grænsen, og samtlige i Holsten garnisonerende Officerer fik af ham Ordre til at melde sig ved deres Regimenter. Den 5te Februar tog han efter kongelig Ordre til Hamburg

---

[1]) Scholten til J. Harboe $^{2}/_{2}$86. Indk. Breve. R.-Ark.

for i Forbindelse med Lincker paa nært Hold at følge Begivenhedernes Gang[1]). Fra Pløn sendte Hertug Johan Adolf Kongen Meddelelse om, at Lüneburgernes Indfald efter Sigende var sket efter Kejserens Befaling, og at man troede, at de havde Ordre til at tage Vinterkvarter i Trittau, Eutin og de plønske Amter, der beskyldtes for ikke at have opfyldt deres Pligter mod Riget. Hertugen var sig ingen Forsømmelse bevidst og anraabte Kongen om Bistand[2]). Denne svarede, at Celle havde lovet ikke at krænke den danske Grænse; der vilde dog strax blive sendt Tropper til de mest udsatte Punkter, og Hertugen kunde faa en Sauvegarde, saa stærk han vilde have den[3]).

Den 30te Januar fik de Deputerede af Landetaten Ordre til at udstede Marchebestemmelser for en Del Tropper, der skulde forlægges til Sydgrænsen[4]). Oldenburgske Rytterregiment og Livregiment Ryttere, Løvendals og Aderkaas Dragoner samt Dele af Dronningens, Prins Georgs og Prins Christians Regimenter indrykkede i de förste Dage af Februar i Altona, Pinneberg, Oldesloe, Trittau, Reinbeck og andre Grænsedistrikter. Tropperne vare ikke beredte paa hurtig Udrykning, og Udrustningen led af store Mangler[5]). De danske Officerer rekognoscerede flittigt i Hamburgs Omegn til stor Fortrydelse for Lüneburgerne; og inden Maanedens Udgang kunde Scholten og Geyse sende Kongen Kort saa vel over Byen som over Vierlandene. Ved de danske Troppers Nærmelse trak Lüneburgerne sig tilbage fra Billwerder, og Ham-

---

1) Geyse til Kongen 1/2—5/2 86. Indk. Sager. R.-Ark.
2) Johan Adolf til Kongen 29/1 86. Hamb. 67. R.-Ark.
3) Kongen til Joh. Adolf 2/2 86. Hamb. 67. R.-Ark.
4) Krigskancell. Exped. 30/1 86. R.-Ark.
5) Indberetninger fra Regimentscheferne til Harboe for Fbr. 1686. R.-Ark.

burgerne besatte de Reduter, som de havde maattet forlade efter Kampen den 26de Januar[1]).

Den danske Gesandt i Wien, Christoph Gensch v. Breitenau, fik nu Ordre til at meddele den kejserlige Regering, at Troppesamlingen ved Grænsen kun havde til Øjemed at værne Holsten mod Plyndringer; det paalagdes ham endvidere at undersøge, om det var sandt, at Lüneburgernes Indfald i Vierlandene var sket efter kejserlig Ordre; forholdt det sig rigtigt, skulde han erklære, at ethvert Forsøg paa at trænge ind paa dansk Territorium vilde blive tilbagevist med Magt[2]). Gesandten meldte snart tilbage, at Celle var optraadt uden Kejserens Vidende og Vilje, men at man i Wien troede, at Danmark stod bag ved hele denne Affære, en Anskuelse, som Breitenau fik Ordre til paa det bestemteste og kraftigste at bekæmpe[3]).

Midt i Februar havde Kongen ladet Lincker tilbyde Hamburg militær Understøttelse mod Lüneburg[4]); Tilbudet blev ikke modtaget, men Byen erklærede dog, at hvis Danmark og Brandenburg vilde anvende deres „hohe officia" til at faa Lüneburgerne „delogerede", saa vilde den fremtidig „salvis privilegiis" opføre sig saaledes med Hensyn til de tidligere Traktater, at begge de høje Potentater vilde faa Glæde af den[5]). I Celle søgte Overstaldmester Anton Wolf Haxthausen som dansk envoyé extraordinaire at faa Hertugen til at indstille Fjendtlighederne, og denne lovede da ogsaa at trække alle sine Tropper ud af Vierlandene, hvis Hamburg vilde ophøre med sine „Plackereyen", give

---

[1]) Geyses og Scholtens Breve til Kongen i Fbr. 1686. Indk. Sager. R.-Ark.

[2]) Kongen til Breitenau 2/2 86. Hamb. 67. R.-Ark.

[3]) Kongen til Breitenau 27/2 86. Hamburg 67. R.-Ark.

[4]) Gallois. B. II. S. 36.

[5]) „Extrakt-Protokol" af 1/3 86. Hamburg 67. R.-Ark.

ham Satisfaktion og tilbagegive Meurers beslaglagte Ejendomme[1]). Forsøgene paa at ordne Sagen ad fredelig Vej førtes tilsyneladende endnu et Skridt videre, da Staden paa Brandenburgs Opfordring endelig bekvemmede sig til at sende et Gesandtskab til Wien. Men denne Sendelse fik et bedrøveligt Udfald; thi da de hamburgske Gesandter, Raadsherrerne Dr. Johan Dietrich Schafshausen og Lic. Heinrich Hartwig Möller, rullede ind i Kejserstaden, bleve de overfaldne og jammerligt gennempryglede af den lüneburgske Gesandt, Baron Mahrenholtz, der var fornærmet paa Hamburgerne, fordi disse havde beskyldt ham for at have forværret Stadens Sag ved at fremlægge forfalskede Skrivelser for Kejseren. De dybt krænkede Gesandter klagede strax deres Nød for Leopold I, der forlangte Mahrenholtz's Rappel. Brandenburg beslaglagde Baronens i Kurfyrstendømmet liggende Godser, og Hertugen af Celle desavuerede sin Gesandt, men mente dog, at der var meget, der talte til hans Undskyldning. Hamburgerne vilde i Øjeblikkets Ophidselse kalde deres Udsendinge tilbage, men Kejseren vilde ikke tillade dem at rejse[2]). Da deres ufrivillige Ophold i Wien trak længe ud, henvendte Raadet sig til Christian V, der paalagde Breitenau at tale deres Sag hos Kejseren[3]). Ogsaa Brandenburg intervenerede til Fordel for dem[4]).

I Wien bleve Danmarks Mæglingsforsøg vel optagne, og Kejseren lod Vicekansler, Grev Königsegg meddele Breitenau, at det vilde være ham kært, om Sagen blev

---

1) Hertugens Resolution af 27/2 86. Hamburg 67. R.-Ark.

2) Buek: Hamb. Bürgermeister S. 141 ff. Hertugen af Celle til Kejseren 31/3 86. Hamb. 67. (Kopi.) R.-Ark.

3) Kongen til Breitenau 4/5 86. Hamb. 67. R.-Ark.

4) Kurf. Fr. Wilh. til Grev Schmettau 15/5 96. Hamb. 67. (Kopi.) R.-Ark.

ordnet i Mindelighed[1]). Kongen roste sig da ogsaa af, at han havde faaet Hertugen til at nøjes med en rimelig Satisfaktion og til at love at rømme Vierlandene, medens Byen havde forpligtet sig til at vise sig føjelig og omgængelig. Sagen gik dog istaa; thi Hertugen vilde ikke forlade det besatte Territorium, før han havde faaet Satisfaktion, og Byen vilde ikke yde denne, før hans Tropper havde rømmet hele dens Distrikt. Hertugen havde imidlertid sat sig fast i det erobrede Land og anlagt Værker, ved Hjælp af hvilke han kunde hæmme Elbhandelen[2]). Haxthausen havde sidst i Marts faaet Ordre til at gøre Modforestillinger i Celle, og Hertugen gav for saa vidt efter for det Tryk, Kejseren og Danmark øvede paa ham, som han den 3dje April opgav Vierlandene, Elbøerne og Bergedorf, men det strategisk vigtige Punkt Moorwerder beholdt han, idet han dog meddelte Haxthausen, at han var villig til at sløjfe Værkerne, naar Byen forpligtede sig til at lade ham beholde sit Pant i Ro. Han længtes efter Fred og vilde tilbagegive alt, naar han fik den begærede Satisfaktion. Den lüneburgske Minister v. Bernstorff[3]) bad Haxthausen om at bidrage til, at Danmark fik Hamburg til at betale den ønskede Satisfaktion, det var jo af Hensyn til denne Magt, at Vierlandene vare rømmede. Da Haxthausen indvendte, at det vel i lige saa høj Grad var af Hensyn til Kejseren og Brandenburg, svarede han, at det var man vel nødsaget til at sige, men i Virkeligheden forholdt det sig ikke saa.

---

1) Breitenaus Relation af $^{14}/_{24}$ Marts 1686. Hamb. 67. R.-Ark.
2) Kongen til Breitenau $^{6}/_{4}$ 86. Hamb. 67. R.-Ark.
3) Andreas Gottlieb B., senere engelsk og kurhannoversk Premierminister, Morfader til Joh. Hart. Ernst B.

Kejseren, Brandenburg, Sachsen, Danmark, Sverig, Nederlandene og England søgte at faa Hamburg til at betale; Raadet var mest stemt for at give efter, men Borgerskabet vilde fordrive Lüneburgerne med Magt [1]). Under disse Omstændigheder holdt den kejserlige Gesandt, Baron Gödens [2]), sig ikke for god til at forhandle med Dreizigernes Førere, og Paulli fortæller i en af sine Indberetninger, hvorledes Baronen i hans Nærværelse bad Jastram anvende sin store Indflydelse paa Borgerskabet til at fremkalde en Afgørelse, som Kejseren, Brandenburg, Celle, Sverig og sikkert ogsaa Danmark ønskede. Her blev han afbrudt af den danske Agent, der erklærede at Kongen endnu ikke havde udtalt sig, og Jastram, som herved var bleven beroliget, erklærede rent ud til Gödens, at Borgerskabet ikke vilde bøje sig, før Kejseren havde unddraget Krull og Meurer sin Beskyttelse og ophævet Celles Kommissorium. Det var i det hele mærkeligt, tilføjede han, at de høje Potentater interesserede sig mere for disse Personer end for hele Staden Hamburg, der havde lidt saa meget under Celles Overgreb. Man maatte ikke drive Staden til Yderligheder, thi saa kunde den komme til at gaa videre, end man nu anede. I en Samtale, som Paulli og Lincker senere havde med Jastram og Snitger, erklærede disse, at den Meurerske Sag maatte bringes ud af Verden, og kunde det ske ved Kongen af Danmarks Hjælp, vilde denne ikke blot bevare den „Affektion", Borgerskabet nærede til ham, men Staden vilde mest reflektere paa ham, der ved sit gode Forhold til Frankrig og England kunde gavne dens Handel. De

[1]) Gallois. B. II. S. 35.

[2]) Haro Burckhardt v. Fridag Freiherr zu Gödens, Broder til U. F. Gyldenløves Svoger Frantz Heinrich Greve af Freytag.

bade, om Hs. Maj. vilde lade Breitenau tale deres Sag hos Kejseren, hvem de vilde give 100000 Rdlr. i „Türkensteuer“, hvilken Sum, de af Hensyn til Kongen om fornødent vilde forhøje betydeligt [1]).

Raadet søgte at ordne Forholdet til Celle ved direkte Henvendelse til Hertugen og opsatte en Skrivelse, hvori det erklærede, at Staden vilde gøre alt for Genoprettelsen af det gode Naboskab, naar blot Mahrenholtz blev straffet og det beslaglagte Gods tilbagegivet; men til Linckers og Paullis store Beroligelse nægtede Borgerskabet den 22de April bestemt at afsende en Deputation til Celle, før Moorwerder var rømmet og Satisfaktion givet. Vilde Hertugen ikke gaa ind herpaa, maatte man tvinge ham dertil. Borgerforsamlingen var i det hele krigersk stemt, og Mødet endte med, at der blev bevilget „Vold- og Gravpenge“ [2]). Hertugen tog dette Møde ilde op og erklærede i en Skrivelse til Raadet, at hvis Staden havde følt sig krænket over Mahrenholtz Adfærd, saa var han selv fornærmet ved de krænkende Udtalelser, Hamburgerne havde brugt om hans Gesandt; han var dog tilbøjelig til at betragte Optrinet som en Demonstration, sat i Scene af nogle urolige Hoveder, der vilde sætte Splid mellem ham og Byen [3]). I Wien hed det sig, at de danske Ministre i Hamburg havde opfordret Borgerskabet til ikke at sende en Deputation til Celle, og Kejseren lod Breitenau anmode om at bede Kongen forbyde sine Ministre en saadan Optræden, som sikkert var sket uden hans Vilje, men som krydsede Kejserens Planer [4]).

---

[1]) Paullis Relat af 13/4 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[2]) Lincker til Breitenau 24/4 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[3]) Hertugen til Raadet 11/5 86. (Kopi.) Hamb. 67. R.-Ark.
[4]) Breitenau til Kongen 30/4 86. Hamb. 67. R.-Ark.

Breitenau remonstrerede overfor de kejserlige Ministre med Hensyn til den umiddelbare Jurisdiktion, Kejseren havde tiltaget sig overfor Staden; det stred mod den Rigsumiddelbarhed, der var tilstaaet den, og som var bekræftet 1618. Han indgav en Klage over de lüneburgske Skanseanlæg og besvarede i læmpelige Udtryk Forespørgslen om de danske Ministre. Kongen billigede hans Optræden og befalede ham blot lejlighedsvis at meddele den kejserlige Regering, at man ikke maatte undre sig over, at Danmark tog sig særligt af Hamburg, der stod i et arveunderdanigt Forhold til Kongen. Man vilde dog ikke hindre Kejserens Forsøg paa at tilvejebringe Ro i Staden, man vilde meget mere støtte dem, saa vidt det kunde ske, uden at egne Rettigheder derved krænkedes, uanset at Danmark ikke var taget med paa Raad. Skulde Kejserhoffet imidlertid foretage noget, der præjudicerede Kongens Arverettigheder, paalagdes det Gesandten at indgive en Generalprotest til Rigshofretten [1]).

Paa Danmarks Opfordring sløjfede Hertugen af Celle de omtalte Skanser [2]); de danske Grænsetropper vare allerede inddragne, da Vierlandene bleve rømmede [3]). De kejserlige Gesandter i Hamborg arbejdede stadigt paa at faa Byen til at give sig ind under Kejserens Naade, og skønt Raad og Borgerskab ikke vilde indrømme, at de havde fortjent hans Unaade, gik de dog ind paa at træffe Forberedelser til en ny Deputations Afsendelse til Wien, og man bad Gesandterne virke hen til, at en saadan Sendelse blev vel modtaget.

---

[1]) Kongen til Breitenau 16/5 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[2]) Georg Wilhelm til Raadet 2/6 86. (Kopi.) Hamb. 67. R.-Ark.
[3]) Kongen til Breitenau 24/4 86. Hamb. 67. R.-Ark.

Den levende Interesse, som Danmark viste de hamburgske Affærer, var selvfølgeligt ikke dikteret af ren Uegennyttighed. Det gjaldt om at benytte Stadens Forlegenheder til at lette Gennemførelsen af de gamle Fordringer. Derfor søgte man at holde fremmed Indflydelse borte og at skabe sig selv et stærkt Parti; og det var med en lettende Følelse, at man erfarede, at Byen havde afslaaet Tilbudene om Hjælpetropper mod Lüneburgerne. Disse kunde nemlig have besværliggjort det Angreb, hvortil man i største Hemmelighed rustede sig, samtidigt med at man søgte at berolige de ængstelige eller mistænksomme Gemytter. Den 27de Juni modtog Kongen i Glückstadt meget naadigt en hamburgsk Deputation, idet han ytrede det Haab, at den „respective gnädigste und unterthänigste vertrawen“ snart maatte blive genoprettet [1]). Men denne Tillid blev der rokket stærkt ved navnlig af de kejserlige Gesandter og det Meurerske Parti. Den 18de Juli sendte de førstnævnte Raadet en Advarsel. Staden skulde vogte sig for Danmark, hvis Krigsskibe laa paa Elben og lurede paa Hamburgernes Returfartøjer. Konjunkturerne vare Kongen gunstige. Kejseren var optaget af Krigen mod Tyrkerne, flere af de tyske Stater havde sendt ham deres bedste Tropper. fra Sverig var ingen Hjælp at vente, og med Lüneburg var Byen jo i Krig. Da Jastram ansaas for at være særlig vel underrettet om Danmarks Planer, blev han kaldt op til Borgmester Schlüter [2]), hvem han med stor Møje fik beroliget; han erklærede, at Danmark for Tiden

[1]) Pakke i R.-Ark. mrk. „Hamburgs Huldigung betreffend“ aftr. i Zeitschr. d. Vereins f. hamb. Gesch. B. VIII.

[2]) Borgmester Johann Schlüter, Meurers Efterfølger, antoges, vistnok med Urette, for at være vundet af Danmark.

havde nok at gøre med at hævde Besiddelsen af Slesvig, og vilde med sit Hoved indestaa for, at Kongen i dette Aar intet vilde foretage mod Hamburg. Det lykkedes ham ogsaa at faa forpurret et Forslag fra de kejserlige Ministre om at sammenkalde et almindeligt Borgermøde [1]); derimod kunde han ikke hindre, at der blev valgt en Deputation, der hemmeligt skulde forhandle med disse [2]). Da Kongen erfarede disse Forsøg paa at mistænkeliggøre hans Planer, befalede han Lincker og Paulli underhaanden at meddele Borgerskabet, at han ingenlunde havde til Hensigt at overrumple Staden. Han havde været nødsaget til at sende Folk og Materiel til Jahde for at reparere og montere Fæstningen Christiansburg; Raadets og Borgerskabets „velintentionerede" Medlemmer havde selv anmodet ham om at sende nogle lette Fregatter til Nordsøen for at hæmme Kaperiet. Vilde han absolut tage hamburgske Skibe, saa kunde han lettest gøre dette i rum Sø eller under Norge, men derom var der ikke Tale. Ministrene gik øjensynligt ud paa at intimidere Byen, for at den skulde give sig helt i Kejserens Vold [3]).

I Hamburg herskede der stadigt Uenighed med Hensyn til Fremgangsmaaden mod Lüneburgerne. Borgerskabet vilde bruge skarpe Midler, medens Raadet vilde læmpe sig frem ved de kejserlige Ministres Hjælp. I et Borgermøde sidst i Juli besluttedes det at tage Moorwerder med Magt; men Expeditionen, der bestod af en Eskadrille under Kaptajn Tam og et Korps Soldater under Oberst Scheiter, havde Uheld med sig [4]), og

---

[1]) Paullis Indberetning af 20/7 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[2]) Paulli til Breitenau 26/7 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[3]) Kongen til Lincker 22/7 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[4]) Paulli til Kongen 30/7 86. Hamb. 67. R.-Ark.

Borgerskabet tabte Modet. De kejserlige Ministre derimod fik Vind i Sejlene; hele Raadet og en ikke ringe Del af de indflydelsesrigeste Borgere sluttede sig til dem[1], medens Mistanken til Danmark voxede. Jastram og Snitger mærkede, at man ogsaa mistænkte dem, og de begyndte at blive mere tilbageholdne over for Paulli, der stadigt forsikrede, at Danmark ikke havde ondt i Sinde. Det lader i øvrigt til, at han talte i god Tro, han beklager sig i hvert Fald i sine Relationer over, at Regeringen ikke havde indviet ham i sine Planer. Jastram bad indstændigt om, at Kongen vilde undlade at befæste Grevenhoff, en lille Danmark tilhørende Elbø tæt udenfor Hamburg[2]. Rygterne svirrede i det hele om i Staden; ogsaa fra Udlandet kom der Advarsler. Kongen af Danmark har 7000 Md. i Holsten, hedder det i et fransk Brev fra Haag, og flere ventes. I Glückstadt tilvirkes Ammunition, danske Krigsskibe sendes til Nordsøen, Tropper kastes i Land paa Elbøerne. De danske Residenter forhandle ved Nattetid med Borgere, og Byen er kun i slet Forsvarsstand[3].

Ugrundede vare Advarslerne ikke. Den danske Regering havde omhyggeligt overvejet de Grunde, der talte for og imod en Expedition mod Hamburg[4]. Staden havde krænket Interimsrecessen og intet gjort for at

---

[1]) Paulli til Kongen 3/8 86. Hamb. 67. R.-Ark.

[2]) Paulli til Kongen 3/8 86. Hamb. 67. R.-Ark.

[3]) Til Mich. Schröder fra hans Svigersøn i Haag 2/8 86. Hamb. 67. R.-Ark. (Kopi.) Citeret i Oversættelse hos Gallois. B. II. S. 38.

[4]) I Pakken i R.-Ark. „Hamburgs Huldigung betreffend“ findes 2 udaterede Aktstykker: I. Rationes so Ihr. Königl. Maytt. bewegen könten Ihr vorhabendes dessein gegen dero Stadt Hamburg fortzusetzen. II. Rationes so Ihr. Königl. Maytt. von dem vorhabenden dessein abwendig machen könten. Aftr. i Zeitschr. d. Vereins f. hamb. Gesch. B. VIII.

afgøre de svævende Spørgsmaal. Kongens Ære krævede, at en paa holstensk Grund beliggende opsætsig Stad holdtes til Lydighed. Var Byen taget, vilde man have en fortrinlig place d'armes til Sydgrænsens Dækning. Konjunkturerne vare gunstige, Kongens Søskendes Besøg[1]) og Lüneburgernes Angreb gave ønskelige Paaskud til Troppesamlinger i Hertugdømmerne; Hamburg havde lidt ved Ild[2]) og Vand, indre Splid og fjendtligt Anfald; Kommandanten var en gammel, udlevet Mand[3]), og Fæstningsværkernes Tilstand var slet. Danmark stod i fortrinligt Forhold til Udlandet, medens Byen ingen Hjælp kunde vente; Kejseren, Brandenburg og Sachsen vare optagne af Krigen med Tyrkerne, Sverig havde ingen Folk i Tyskland, Holland var skinsygt paa Hamburg, og i England vare de indre Forhold saa vanskelige, at de ganske optoge Regeringens Opmærksomhed. Man vilde desuden berolige Udlandet med den Forsikring, at man ikke vilde ødelægge Staden, men kun tvinge den til at gøre sin Skyldighed.

Der var dog ogsaa meget, der talte mod Foretagendet. Sammendragningen af Angrebshæren vilde tage Tid, Vind og Vejr kunde besværliggøre den, og den kunde blive opdaget i Utide. Styrken kunde vanskelig blive saa stor, at man kunde spærre alle Adgange til Byen. Angrebet maatte føres med en saadan Kraft, at Maalet kunde naas i 2—3 Uger, dette kunde lettest ske ved et Bombardement, men derved ødelagde man Staden,

---

1) Kurfyrstinderne Anna Sophie af Sachsen og Wilhelmine Ernestine af Pfalz gæstede Danmark i Høsten 1686.

2) $^{22}/_{6}$ 84 udbrød i Hamburg en voldsom Ildebrand, der lagde 214 Huse i Aske.

3) Generalmajor Joh. Georg Freiherr v. Uffeln, f. 1619, blev 1679 Stadtkommandant. † $^{7}/_{8}$ 1690.

hvad der vilde skade Holsten. Hamburg var nok svækket, men dens Indbyggere havde Kredit og havde Raad til at hverve Tropper. Vel var Frankrig Danmarks Allierede, men Ludvig XIV vilde næppe uden Mishag se paa, at man ødelagde en By, hvorpaa hans Undersaatter dreve en saa vigtig Handel. Kejseren vilde sikkert erklære alle de Betingelser, man paatvang Hamburg, for ugyldige, han vilde ophidse hele Tyskland mod Danmark, der allerede paa Grund af Alliancen med Frankrig[1]) havde Stemningen imod sig. Var den ungarske Kampagne først til Ende[2]), vilde han vist lade flere Kredse foretage Exekution mod Danmark, og saa kunde det blive vanskeligt nok at beholde, hvad man havde taget, f. Ex. Gottorp; endelig maatte det erindres, at, hvis Forsøget denne Gang glippede, vilde det være yderst vanskeligt senere at fornye det.

Alle disse vægtige Modgrunde formaaede ikke at holde Kongen tilbage, og den 21de Juli erklærede han i en Ordre til Etatsraad Christopher Sehested, at han havde resolveret og fastsat „det bevidste dessein at fortsætte, og det saaledes, at Vi formene førstkommende 20de August dermed i Guds Navn Begyndelse at gøre"[3]). Foruden Sehested indviedes paa dette Tidspunkt Generalmajor Hans Schack, Admiral Henrik Span og Gehejmraad Johan Vibe i Hemmeligheden, og der blev tilstillet dem meget udførlige Ordrer angaaende Troppers og Materiels Overførelse til Holsten; men alt skulde foregaa

---

[1]) Forsvarsforbundet af $^{31}/_{4}$ 82.

[2]) I Sommeren 1686 belejrede Kejseren Ofen; da denne Fæstning var taget, bleve hans Hære frie, og det blev en af Grundene til, at Hamburg ikke blev erobret.

[3]) Krigskancelliets Exped. Nr. $^{142}/_{1686}$. R.-Ark.

saa hemmeligt, „at ingen det allerringeste faar at vide eller deraf ombrage tager". Fra København skulde 3 store og 20 smaa Mørsere i den første Halvdel af August sendes til Frederiksort, medens Betjeningsmandskabet i smaa Hold dirigeredes til Kielerfjord. Nakskovs Garnison og de øvrige paa Laaland liggende Tropper, 6 Kompagnier af Sjællandske Regiment og noget Artilleri, beordredes til at indskibe sig til København den 15de August, men Hensigten var at lade Transporten afgaa til Holsten. Af Københavns Garnison bestemtes 5 Kompagnier af Sjællandske og 11 af Prins Frederiks Regiment til at deltage i Expeditionen. Cheferne maatte først 2—3 Dage inden Afrejsen faa at vide, at de skulde til Holsten. Tropperne skulde medføre Telte, Brødvogne og 20 Patroner pr. Mand. Naar Hamburgerposten Lørdag den 14de August var afgaaet, maatte Indskibningen begynde, saaledes at man næste Dag kunde gaa under Sejl. Landstigningen kunde efter Omstændighederne finde Sted i Neustadt eller Kiel, begge Steder vare de nødvendige Foranstaltninger trufne. Til den befalede Tid gik Indskibningen for sig, kun nogle faa Mørsere maatte efterlades, da de ikke vare brugelige[1]).

I Juni og Juli beordredes henholdsvis 9 og 10 Kompagnier af Garden til Fods til Eckernførde[2]), da Kongen, som det hedder i et Brev til dens Chef, Hertug Ferdinand Wilhelm af Würtemberg, havde til Hensigt at formere en Lejr ved Gottorp omkring den 20de August[3]). Livgarden til Hest var den 25de Juni afmarcheret fra Møn med 222 Heste og ankom den

[1]) Indkomne Sager August 1686. R.-Ark.
[2]) Krigskancel. Exped. 8/6, 6/7 86. R.-Ark.
[3]) Kongen til Ferd. Wilh. 16/7 86. Hamb. 67. R.-Ark.

6te Juli til Haderslev[1]; af Drabantgarden fulgte 70 Mand med Kongen[2]. Af Skyts ankom den 1ste August til Jahde fra Norge 3 større og 6 mindre Mørsere med flere Tusinde Fyrkugler og Granater[3].

Medens der saaledes foreligger ret fyldige Oplysninger om de Tropper, der fra Sjælland og Smaalandene sendtes til Holsten, har det ikke været muligt at finde Marcheordrer for Afdelingerne, der laa Vest for Store Bælt. Ved Hjælp af de Tabslister og andre Indberetninger, der forefindes[4], kan man dog se, at Angrebshæren har bestaaet af følgende Tropper:

Rytteri.

Livgarden.	3dje Jyske Rgt.
Livregimentet.	4de do.
1ste Jyske Rgt.	5te do.
2det do.	Oldenburgske do.

Dragoner.

Løvendals Rgt.	Aderkaas Rgt.

Fodfolk.

Garden til Fods.	Sjællandske Rgt.
Dronningens Livrgt.	Jysk-Wedellske do.
Prins Christians Rgt.	Fynske do.
— Frederiks do.	Oldenburgske do.
— Georgs do.	

Artilleri.

14 10-Pds. Kanoner.	10 3-Pds. Kanoner[5].

---

[1]) Dansk Korrespondance-Protokol 1686. R.-Ark.
[2]) Kongelige Ordrer 1686. R.-Ark.
[3]) Indkomne Sager. R.-Ark.
[4]) Indkomne Sager og Breve Aug. og Septbr. 1686. R.-Ark.
[5]) I Vaupells Den dansk-norske Hærs Historie B. I. S. 231 findes en Ordre de bataille, der indeholder de fleste her nævnte

Til Trods for den store Hemmelighedsfuldhed, der omgav de danske Rustninger, var Raadet i Hamburg dog ret godt underrettet om dem, og i en den 5te August afholdt Borgerforsamling foreslog det at trække de hamburgske Tropper ind til Byen, da Celle havde lovet at rømme Moorwerder, men Borgerskabet erklærede, at det ikke troede paa nogen Fare fra Danmark, og Tropperne bleve, hvor de vare[1]).

Kongen besluttede nu at meddele Kejseren sit Forsæt, og han beordrede Breitenau til ved en Audiens og en skriftlig Memorial at underrette denne om, at han paa Grund af Hamburgs stadige Vægring ved at opfylde Pinneberg-Recessen vilde gribe til skarpere Midler, efter at alle Forsøg paa at faa Byen til Ræson vare glippede. Med de til Generalmønstring samlede Tropper vilde han rykke mod Staden, som nok faldt til Føje, naar den saa, det var Alvor. Kongen vilde ikke beholde Hamburg eller berøve Borgerne deres Privilegier, han agtede tvært imod at ophjælpe Handelen; han haabede derfor, at Kejseren ikke vilde modsætte sig hans Planer, men meget mere støtte dem. Til Gengæld vilde han holde Byen til dens Pligter mod Riget[2]). En næsten enslydende Meddelelse sendtes nogle Dage efter til Kurfyrsten af Brandenburg[3]). Hamburgerne, hvem Sagen

---

Tropper, dog mangle begge Garderne, medens de 2 Fynske Rytterregimenter ere tagne med. I „Kurtze und ausführliche Relation“, trykt i Hamburg 1686, nævnes Garderne, medens de Fynske Ryttere ere udeladte; de omtales heller ikke i de Aktstykker, der ere komne Forf. i Hænde.

1) Paulli til Breitenau 5/8 86. Hamb. 67. R.-Ark.

2) Kongen til Breitenau 12/8 86. R.-Ark.

3) Auszüge aus Actenstücken d. Kgl. Geh. Staats-Arch. zu Berlin. Afh. i Zeitschr. d. Ver. f. hamb. Gesch. B. VIII.

vel mest interesserede, fik ogsaa Meddelelse om, hvad der forestod, og den 16de August fik Lilliencron Ordre til at begive sig til Hamburg sammen med Paulli, der en kort Tid havde været fraværende fra Byen. Der medgaves dem to Instruxer, den ene indeholdt hvad de i Forbindelse med Lincker skulde meddele Raadet, den anden gjaldt kun de „velintentionerede“. Den 19de skulde de samle de vigtigste af den danske Sags Tilhængere og opfordre dem til at virke for, at der den 21de blev sendt Deputerede af Raad og Borgerskab til Pinneberg, hvor Kongen vilde modtage dem. Det var i Borgerskabets sande Interesse, at Forhandlingerne snarligt indlededes, thi, som Sagerne nu stode, var det at befrygte, at Raadet snart atter vilde tilrive sig hele Magten, og saa gik det ud over de „velintentionerede“. Ordnedes Sagen derimod ved deres Hjælp, vilde Kongen sørge for, at Dreizigernes Kollegium bibeholdtes, at alle mistænkelige Personer fjærnedes fra Raadet, og at de ledige Pladser besattes efter de „velintentioneredes“ Forslag. Desuden vilde han med Æresbevisninger og „virkelige“ Gunstbevisninger lønne dem, der støttede ham. Særligt paalagdes det Gesandterne at opmuntre Borgerne til ikke at tillade Magistraten eller det Meurerske Parti at indføre fremmede Tropper i Byen; thi saa vilde Magten fra Dreizigernes Hænder glide over i Raadets: et fredeligt Forlig vilde blive vanskeligt, og Kongen kunde mod sin Vilje blive nødsaget til at bombardere Staden, medens Senatet ved de fremmede Troppers Hjælp kuede Borgerskabet. De „velintentionerede“ behøvede ikke at frygte for, at Forbundet med Danmark skulde skade Hamburgs Handel; en Krig med Sverig vilde ikke berøre den, og hvis det var en anden Magt.

der brød Freden, skulde Kongen nok vide at skærme Staden[1]). Naar ovenstaaende Meddelelse var gjort, skulde Lilliencron stævne Deputerede af Raadet til et Møde den 19de om Eftermiddagen og fremstille Sagen for dem. Kongen kunde ikke uden „Verletzung Unsers kgl. Respects auch höchsten Präjuditz Unserer Jurium" finde sig i, at Hyldningspørgsmaalet og de andre Spørgsmaal længere stode uafgjorte, derfor var han nu med sin Hær rykket mod Byen, og opfordrede Raad og Borgerskab til at sende Befuldmægtigede til ham den 21de i Pinneberg, for at man kunde komme til en endelig Resolution. Han vilde ikke bemægtige sig Staden og ikke lægge Garnison i den, ligesom han ikke paa nogen Maade vilde krænke Borgerskabets Privilegier, Næring eller Handel[2]).

Det ses ikke rigtigt klart, om Forhandlingerne med Raadet fandt Sted den 19de eller den følgende Dag. Det sidste er det rimeligste, da Borgmestere og Raad i en Skrivelse til Lilliencron tale om dennes Proposition af 20de August[3]); men de fleste trykte Kilder nævne den 19de, en endog den 21de[4]). Saa meget er imidlertid vist, at de „velintentionerede" den 19de fik udførlig Underretning[5]), og det synes, som om Paulli har overskredet i hvert Fald sine skriftlige Instruxer, idet han meddelte, at Kongen forlangte Arvehyldning, Optagelse

---

1) Hamburg 11 B. R.-Ark.
2) Hamburg 11 A. R.-Ark.
3) Borgmestere og Raad til Lilliencron 22/8 86. Hamb. 67. R.-Ark.
4) Auszug aus Actenstücken u. s. w. Zeitschr. d. V. f. hamb. Gesch. B. VIII. S. 231.
5) Buek: D. hamb. Oberalten S. 143.

af en Besætning, Udbetaling af 1,200000 Mark samt Afgørelse af alle Stridsspørgsmaal i Danmarks Favør. Det viste sig nu, at der ikke i Hamburg existerede noget egentligt dansk Parti. De saakaldte „velintentionerede“ vilde gerne modtage Danmarks Hjælp i deres indre og ydre Stridigheder, men om nogen Underkastelse vilde de ikke høre Tale. Snitger ilede strax op i Raadet og meddelte det Paullis Udtalelser. Senatet blev ikke overrasket, det sammenkaldte Borgerskabet, meddelte, hvilke Forholdsregler det havde truffet til Stadens Forsvar, og tog hele Sagen i sin Haand. Hvad Kongen havde forudsagt, gik i Opfyldelse, Dreizigerne styrtedes uden Kamp, Jastram, Snitger, Borgmester Schlüter og andre Medlemmer af det saakaldte danske Parti fængsledes, de to første bleve siden henrettede, Borgmesteren døde i Fængslet, og de andre straffedes med Forvisning og høje Bøder, skønt Kongen erklærede, at de havde været ganske ukendte med hans „dessein“ [1]). Under disse Omstændigheder gjorde Lilliencrons moderate „Proposition“ til Raadet ingen Virkning; han fik et undvigende Svar og forlod Hamburg den 20de eller 21de August, hvorpaa han strax begav sig til Kongen sammen med den stærkt kompromitterede Paulli, der skal være flygtet Natten til den 20de [2]).

Hamburg havde allerede længe holdt en lille Hær, hvis Styrke varierede efter Behovet. I Efteraaret 1685 havde Byen et Infanteriregiment paa 2000 Mand, men under Kampen mod Lüneburg antoges flere Soldater, og

[1]) Protokol over Forh. paa Gottorp. Hamb. 67. R.-Ark.

[2]) Paullis Papirer, som han havde skjult, bleve fundne, og Magistraten vilde ikke levere dem tilbage. (Reg. i Glückstadt til Raadet i Hamb. 27/12 86. Hamb. 67. R.-Ark.)

da den danske Armé stod for Stadens Porte, disponerede Raadet over 2 Regimenter, tilsammen 3600 Md. stærke, kommanderede af Obersterne Johann Bernhard Scheiter og Johann Wilhelm Klauberg. Byen havde intet staaende Rytteri, men inden de Danskes Ankomst havde den hvervet 2 Kompagnier Dragoner og 2 Kompagnier Ryttere, tilsammen 160 Heste under Oberstløjtnant Eberrang. Artilleriet talte 174 Konstabler med Haandlangere[1]. Foruden denne regulære Styrke havde Hamburg en „Borgervagt“ paa 5 Regimenter med i alt 57 Kompagnier. De 5 ældste Raadsherrer vare „Colonelherren“ og førte Regimenterne, i hvilke enhver Borger fra sit 19de til 60de Aar var forpligtet til at tjene med egne Vaaben og Klæder. Skønt denne Væbnings Medlemmer maatte gennemgaa en Exercerskole, var dens militære Værd kun saare ringe. I Spidsen for Landmagten stod Stadkommandanten Johann Georg Freiherr v. Uffeln. Administrationen var henlagt under et Krigsraad, bestaaende af den ældste Borgmester, Colonelherrerne og 8 Borgere[2]. Byen havde ogsaa en lille Sømagt, hvis væsentligste Opgave var at konvoyere Handelsskibene; den administreredes af Admiralitetet, hvori den næstældste Borgmester, 4 Raadsherrer og 6 Borgere havde Sæde[3]. Hamburgs Befæstning var i Hovedsagen opført i den første Fjerdedel af det 17de Aarhundrede, men den var stadigt bleven forøget og forbedret. En Hovedvold, anlagt efter nederlandsk Mønster af den hollandske Kaptajn Johann v. Walckenburgh, omgav Byen; den havde 21

---

[1]) C. F. Gaedechens: Das hamb. Militär, Zeitschr. d. Ver. f. hamb. Geschichte. B. VIII.

[2]) Buek: D. hamb. Oberalten S. 403.

[3]) Ibidem S. 429.

Bastioner, vaade Grave, Raveliner, dækket Vej og Glacis, de vigtigste Udenværker vare de tidligere omtalte Anlæg: Sternschanze og das neue Werk[1]).

Alene kunde Hamburg i Længden ikke tage det op med Danmark, men det varede kun kort Tid, inden der kom Hjælp fra det store Fædreland. De første, der mødte, vare Lüneburgerne, Byens gamle Fjender, senere kom Hannoveranerne, Brandenburgerne og en Del Frivillige, hvoriblandt adskillige svenske Officerer. Byen blev ikke indesluttet, saa at Vejen for Undsætningstropperne hele Tiden var aaben.

Den 20de August om Eftermiddagen slog den danske Hær Lejr i Terrainet Vest for Altona. Sammensætningen af Belejringskorpset er ovenfor angivet, Styrken beløb sig til c. 14000 Md. Skønt Kongen var tilstede ved Armeen, førte han ikke selv Overkommandoen; han opholdt sig endnu den 21de om Morgenen i Pinneberg og kom først den næste Dag til Ottmarschen, hvor han opslog sit Hovedkvarter. Øverstbefalende over Angrebshæren var Kongens berømte Halvbroder, Norges Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve. Der siges, at han ikke skal have ønsket denne Kommando, hvorved der, som han selv bemærkede, ikke var megen Ære at vinde, men Kongen befalede ham udtrykkeligt at overtage den og fritog ham for alt Ansvar[2]). Han kom først i yderste Øjeblik til Krigsskuepladsen, idet han forlod København den 18de August[3]). De første Fjendtligheder fandt Sted

---

[1]) C. F. Gaedechens: Hist. Topograph. d. freien und Hansestadt Hamb. S. 123 ff.
[2]) Jfr. Leyenclos Relat. Sptbr.—Nvbr. 1686. Dsk. Saml. 2. R. B. V.
[3]) Skaanlunds Autobiografi. S. 66.

den 21de August[1]). Danske Furageurer, eller vel rettere Marodører, plyndrede nogle tæt ved Volden beliggende Huse. De forjoges ved et Par Kanonskud og flygtede, forfulgte af de hamburgske Dragoner, der toge flere af dem til Fange. Det første Skud faldt saaledes fra hamburgsk Side, en Omstændighed, som Kongen lagde megen Vægt paa. I Løbet af Natten aabnedes Trancheerne saa vel mod Sternschanze som mod de nærmest Elben liggende Bastioner. Den 22de aabnedes en kraftig Ild mod Skansen, og om Natten førtes Approcherne frem til dens Glacis. Et voldsomt Angreb skal være bleven forsøgt, men Hamburgerne tilbageviste det. Den 23de fortsattes Beskydningen med forskellige Afbrydelser, foranledigede ved kortvarige Vaabenhviler, som benyttedes dels til at bortskaffe Døde og Saarede, dels til at lade Diplomater passere ind og ud af Byen. I Løbet af Natten til den 24de naaede de danske Approcher saa tæt ind paa Sternschanze, at Haandgranater kastedes ind over Bryst-

[1]) Materialet til Belejringens Historie er ganske overordentligt tarveligt. Fra dansk Side findes ingen Rapporter indgivne, hvad der er en ganske naturlig Følge af, at Kongen og Oversekretær Harboe vare tilstede i Lejren. Heller ikke de hamburgske Arkiver indeholde nævneværdige Bidrag til Forsvarets Historie. Derimod foreligger der et større Antal samtidige trykte Relationer, der dog ere temmelig kortfattede. Et Udvalg af dem er udgivet af Dr. W. H. Fleischfresser i Zeitschr. d. Vereins f. hamb. Geschichte. B. VIII. De vigtigste ere: 1) Kurze und ausführliche Relation etc. Hamb. 1686 (vistnok skrevet af en sachsisk Officer), 2) Wahrhafliger Bericht etc. (forfattet under selve Belejringen fra et dansk Synspunkt, den gaar kun til 4de Sptbr., men er senere fortsat til 14de s. M.), 3) Unpartheiischer Gegenbericht etc. (forfattet i Sptbr., skrevet fra et hamburgsk Synspunkt), 4) Hamburger Gross-Mütigkeit berewet Ihre Undanckbarkeit (skrevet i Slutn. af Aaret 1686 fra et lüneburgsk Synspunkt). Den førstnævnte synes mest upartisk, de 2 sidstnævnte ere de stærkest farvede.

værnet. Forsvarerne lede betydelige Tab, men ogsaa Angriberne mistede mange Folk. Fra de sydligste danske Batterier, som laa paa Hamburger Berg, der hvor David- og Heinestrasze nu ligge, naaede Projektilerne ind i Byen, dog uden at gjøre synderlig Fortræd. Den 25de gjorde de Belejrede et Udfald; et større Korps Rytteri med 400 hamburgske og lige saa mange lüneburgske Grenaderer og Musketterer marcherede gennem Kommunikationsgangen til Sternschanze. Lüneburgerne gik nu til Højre, Rytterne og Hamburgerne til Venstre. „Da smaa Manquements forekomme ved Udfald, kom vort Rytteri Fjenden for nær“, siger „Unpartheiischer Gegenbericht“, de allierede Ryttere bleve redne over Ende af det danske Kavalleri, der forfulgte den slagne Fjende lige til Dammthor, i den Grad pêle-mêle med Flygtningene, at Voldenes Skyts ikke kunde gribe ind i Kampen. Fodfolket var i Begyndelsen heldigere, det fordrev det danske Infanteri fra Løbegravene og ødelagde en Del af Belejringsarbejderne, men ogsaa det maatte vige for det danske Rytteri, som dog af Fæstningens Kanoner hindredes i at føre Angrebet til Bunds. Paa begge Sider var der kæmpet tappert, og Tabene vare ikke ringe. Den 26de indstilledes Angrebet paa Sternschanze, og skønt Belejringen vedvarede endnu en Stund, havde Kongen opgivet Tanken om at indtage Byen. Det var dog ikke Hamburgernes Tapperhed eller Værkernes Styrke, der tvang ham til at indstille Angrebet og senere hæve Belejringen, men det var det Tryk, som Udlandet øvede paa ham.

Forhandlingerne med det hamburgske Raad havde været resultatløse. Som ovenfor meddelt forlod Lilliencron Byen uden at faa Svar paa den Proposition, han

havde at overbringe; Raadet havde endelig den 22de affattet en Skrivelse til Kongen, som det med en Trompeter sendte ud til Gesandten, da Lincker nægtede at besørge den. Den indeholdt Byens Beklagelse over Kongens Fremfærd mod den, Hs. Majestæt handlede mod sin egen og sine Undersaatters Interesse ved at afbryde Handelen paa Hamburg; der burde ikke være Strid imellem Folk af ens Tro, det var kun til Fryd for Evangeliets Fjender. Hele Ulykken skrev sig fra nogle desperate Mennesker, som vilde blive alvorligt straffede [1]). Lincker havde i øvrigt tidligere meldt Kongen, at Raadet var villigt til i dybeste Devotion at forhandle om den pinnebergske Reces, kun maatte Armeen trækkes bort, for at Forhandlingerne kunde føres uden Tvang. Hertil svarede Kongen, at Hamburgerne havde haft rigelig Tid til at forhandle inden Armeens Ankomst, nu tillod hans Værdighed ham ikke at marchere bort. Vilde de imidlertid forhandle, kunde de gøre det uden Tvang, Lincker var i Besiddelse af Passer til de Deputerede. De Fjendtligheder, der hidtil havde fundet Sted, vare betydningsløse; Hamburgerne havde selv affyret de første Skud mod nogle vaabenløse Marodører, som Generalfeltmarskalk Gyldenløve var villig til at straffe som Tyve „à la vue de la ville". At Hæren stod for Stadens Porte, betød ingenlunde, at Kongen ikke var villig til Forlig [2]). Samtidig skrev Lilliencron til Raadet, at Kongen med Mishag havde erfaret, at det havde indkaldt fremmede Tropper, og at det var gaaet saa haardt frem mod nogle Borgere, hvis Uskyldighed en upartisk retslig

---

[1]) Borgmestere og Raad til Kongen 22/8 86. Hamb. 67. R.-Ark. Aftr. i Zeitschr. d. Vereins f. hamb. Gesch. B. VIII.

[2]) Kongen til Lincker i Hamburg 23/8 86. Hamb. 67. R.-Ark.

Undersøgelse vilde lægge klart for Dagen. Kongen kunde ikke indrømme lang Betænkningstid. Byen maatte selv tilskrive sig Skylden for de Ulykker, der ramte den[1]).

Hamburgernes Vægring ved at give efter for Kongens Fordringer fik Støtte hos de tyske Magter. Medens Lüneburg strax sendte militær Hjælp, ydede Brandenburg virksom diplomatisk Bistand. Den 23de August ankom Gehejmraad Thomas v. Knesebeck til Byen, og samme Dag begav han sig til den danske Lejr. Hans Instrux gik ud paa at hævde Pinneberg-Recessen. Han skulde advare Kongen mod at bruge Vaaben; thi selv om disse i Begyndelsen havde Fremgang, kunde Følgerne blive farlige for Danmark. I øvrigt skulde han handle i Forening med den lüneburgske Gesandt Wackerbart. Knesebeck fik strax Audiens, og Kongen forklarede ham Grunden til sit Foretagende og betydede ham, at han ikke kunde trække sine Tropper bort, inden han havde faaet Satisfaktion, da Hamburgerne havde skudt paa hans Tropper. Kongen havde modtaget Brandenburgeren i Overværelse af Jens Juel, Conrad Biermann Ehrenschild og Conrad Rewentlow, og da Gesandten var kommet ud i Forgemakket, erfarede han, at sidstnævnte strax efter skulde afgaa i Mission til Berlin; han bad da om, at Fjendtlighederne maatte indstilles, indtil denne var vendt tilbage, og Ehrenschild meddelte ham efter Kongens Ordre, at Belejringen maatte fortsættes, men hvis Hamburgerne forholdt sig rolige, vilde Bombardementet blive udsat[2]). Et Par Dage efter var Knesebeck atter hos Kongen, og medens han var derude, foregik det ovenfor omtalte Udfald. Skønt denne Begivenhed berørte Kongen ube-

[1]) Lilliencron til Borgmestere og Raad 24/8 86. Hamb. 67. R.-Ark.
[2]) Auszüge aus Actenstücken etc. S. 233 ff.

hageligt, lod han dog Rewentlow meddele Kurfyrsten, at han tiltrods for Hamburgernes Insolentier ikke vilde ødelægge Byen. De havde skudt paa Altona, ja de havde fordristet sig til at rette deres Skyts mod hans Person; forgæves havde Knesebeck paa Gyldenløves Opfordring formanet dem til at holde inde, de vare fremturede i deres Frækhed; dog vilde Kongen stanse Angrebet paa Skansen og udsætte Bombardementet[1]).

Breitenau fik nu Ordre til at give den kejserlige Regering udførlig Meddelelse om Situationen for Hamburg. Byen havde fortjent den haardeste Straf for sine Insolentier, men Kongen havde erklæret sig villig til at forhandle og ventede hvert Øjeblik Stadens Udsendinge. Han haabede, at Kejseren vilde forbyde Brandenburg og Lüneburg at yde Byen væbnet Hjælp[2]). Kejserens Svar, der meddeltes Breitenau af Königsegg, var ikke naadigt. Han kunde ikke indse Danmarks Ret til at optræde mod Hamburg, som sket var; derimod vilde han finde det rimeligt, om Kongen ad retslig Vej gjorde sine Krav gældende, efter at Tropperne vare førte bort[3]). Den 17de Septbr. fik Rigsforsamlingen i Regensburg Meddelelse om Danmarks uforsvarlige Fremfærd mod Hamburg med Ordre til at bekæmpe den[4]). Det var ikke blot Kejseren, der stillede sig uvilligt overfor Danmark; ogsaa Kurfyrsten af Brandenburg erklærede, baade i Berlin overfor Rewentlow og Gesandten Hugo v. Lenthe og i Hamburg ved sine Afsendinge, at Kongen ikke kunde opnaa en

[1]) Kongen til Rewentlow $^{25}/_{8}$86. Hamb. 67. R.-Ark.
[2]) Kongen til Breitenau $^{27}/_{8}$86. Hamb. 67. R.-Ark.
[3]) Königsegg til Breitenau $^{11}/_{9}$86. Hamb. 67. R.-Ark.
[4]) Hamb. 67. R.-Ark.

Hyldning, der løste Hamburg fra Riget. Kurfyrsten tilkendegav utvetydigt sin Hensigt at ville modarbejde de danske Fordringer: den 29de August naaede General Dewitz[1]) med Rytteri og Dragoner Hamburg, medens det brandenburgske Infanteri under Oberst Mikrander[2]) kun var en halv Dagsmarche borte.

Den 28de August kom de længselsfuldt ventede hamburgske Deputerede ud i det danske Hovedkvarter, ledsagede af Kejserens, Lüneburgs, Brandenburgs, Sverigs og Frankrigs[3]) Gesandter. Gyldenløve overværede Forhandlingerne. Det var ved denne Lejlighed, at han erklærede, at der ikke var megen Ære at vinde ved dette Felttog, og han tilføjede spøgende, at de Danskes Stilling mindede om Evangeliet om Høvedsmanden i Kapernaum: „Naar det hedder kom! saa kommer han, gaa! saa gaar han.“ Forhandlingen blev frugtesløs; dog lovede Kongen, som stadigt krævede Hyldning, at udsætte Bombardementet, og den brandenburgske Gesandt mente at bemærke, at Efterretningen om Ofens Erobring havde berørt ham ubehageligt[4]). Den 31te August forhandledes der atter i Hovedkvarteret; Knesebeck var bleven afløst af Wolfgang v. Schmettau; og den 3dje September ankom endnu en brandenburgsk Gesandt, Gehejmraad Paul v. Fuchs. Mødet var ligesaa resultatløst som det foregaaende, og Dagen efter fik Kongen en Skrivelse fra Borgmestere og Raad, hvori det udtaltes, at Staden først efter yderligere Forhandling med Kejseren, Brandenburg og Braunschweig-

---

[1]) Joachim Balzer v. Dewitz (1636—99).
[2]) Georg Adolf Freiher v. Mikrander (1639—1723).
[3]) Baron Rebenac, Gesandt i Berlin.
[4]) Auszüge aus Actenstücken etc. S. 247—48.

Lüneburg kunde afgive en bestemt Erklæring om Arvehyldningen [1]).

Gehejmraad Fuchs støttede Hamburgernes Bøn om Udsættelse, idet han i Kurfyrstens Navn lovede Kongen Satisfaktion. Da de tyske Magter, Frankrig og England indstændigt bade Kongen om at hæve Belejringen, besluttede denne at give efter; han befalede, at Batterierne den 6te Septbr. skulde demonteres, og lovede, at Tropperne snart skulde afmarchere [2]). Skytset blev ført ud af Batterierne og indskibet, og skønt Kongen af Fuchs fik Meddelelse om, at Auxiliærtropperne først vilde blive demitterede 14 Dage efter de Danskes Bortmarche, samt at der ikke kunde være Tale om Satisfaktion, da Byen selv havde lidt meget, lod han dog den 10de Septbr. sine Tropper bryde op og slaa Lejr 1 Mil fra Byen, ligesom han ogsaa frigav Elbhandelen. Han indrømmede Staden Udsættelse og tilstillede den et Udkast til en ny Interimsreces [3]). Den 11te Septbr. afholdtes til Ære for Kurprinsen af Sachsen, Friederich August, og de fremmede Ministre en glimrende Revue over de danske Tropper, hvis ypperlige Holdning, Beklædning og Udrustning vakte almindelig Beundring [4]). Samme Dag meddelte de brandenburgske Ministre Kongen, at Kejser Leopold I havde overdraget Brandenburg og Lüneburg at tvinge de Danske til at forlade Hamburg. Han havde udstedt et „mandatum Cæsaris avocatorium, inhibitorium et dehortatorium",

---

[1]) Borgmestere og Raad til Kongen 4/9 86. Hamb. 67. R.-Ark. Den 8/9 modtog Kongen en udførlig Skrivelse fra Stadssekretær Albert Schulte, der paa Byens Vegne lovede, at Kongen fremtidigt ikke skulde faa Grund til Klage.

[2]) Kongen til Breitenau 5/9 86. Hamb. 67. R.-Ark.

[3]) Kongen til Breitenau 9/10 86. Hamb. 67. R.-Ark.

[4]) Auszüge aus Actenstücken etc. S. 250.

hvor alle de danske Overgreb mod Hamburg opregnedes. Kongen truedes med Rigets Acht, hvis han ikke førte sine Tropper bort, og alle tyske Befalingsmænd og Soldater i den danske Hær beordredes til at forlade denne Fredsbryder og Urostifter[1]). Da dette løjerlige Aktstykke under ingen Omstændigheder kunde fremme men kun forhale Fredsværket, havde Kurfyrsten ikke kundgjort det og først meddelt Kongen det, da Sagen nogenlunde var ordnet. Nogle Dage efter udvexledes Fangerne[2]).

Da Tropperne vare afmarcherede, rejste Kongen til Gottorp, hvor Forhandlingerne fortsattes. Fra dansk Side førtes de af Jens Juel, Ehrenschild og C. Rewentlow, fra de mæglende Magters af Schmettau, Gehejmraad Witzendorff (Lüneburg), Gehejmraad Münchhausen (Braunschweig-Wolffenbüttel) og Oberst Baumbach (Hessen-Kassel). Under Mødet fejredes store Fester til Ære for Kongens Søstre, de to Kurfyrstinder. Den 23de Septbr. forhandledes om en ny Interimsreces. Det blev vedtaget, at alle beslaglagte Skibe og Varer skulde frigives og Handelen genaabnes, derimod afslog Kongen at give Garantier for Hamburgs fremtidige Sikkerhed, lige som han heller ikke vilde erstatte den ved Belejringen foraarsagede Skade, medens han vedblivende forlangte Satisfaktion af Byen. Heller ikke om Stedet for de endelige Forhandlinger om Hyldningsspørgsmaalet blev man enig. I Mødet den 1ste Oktober bad Schmettau Kongen om at lade Satisfaktionen fare, ligeledes raadede han til ikke at fordre nogen „deprecation“ af Byen, ligesom han ogsaa erklærede, at den Tanke, der var fremsat i forrige Møde, at ordne Sagen ved Voldgift, næppe for Øjeblikket kunde

---

[1]) Findes i Aftryk i Pakken Hamburg 67. R.-Ark.
[2]) Løvendal til Gyldenløve $^{15}/_{9}$ 86. Indk. Sager. R.-Ark.

realiseres. Sluttelig erklærede han, at Auxiliærtropperne vilde blive i Hamburg, til Kongen havde underskrevet Præliminærerne[1]).

En Uge senere erklærede Kongen i et Reskript, dateret Gottorp 8de Oktober, at han vilde lade sin Unaade mod Hamburg falde; Spørgsmaalet om Satisfaktion vilde han lade staa aabent, indtil Hyldningssagen var afgjort, Skibe og Varer skulde strax frigives og Pinneberg-Recessen paa ny træde i Kraft; han forventede, at Byen vilde gaa ind herpaa og hjemsende de fremmede Tropper[2]). Efter Brandenburgs Opfordring modtog Staden Tilbudet, og i en Skrivelse af 16de Oktober takkede den Kongen, fordi han havde opsat Afgørelsen af alle de vigtigste Stridspunkter[3]). Samme Dag afmarcherede det fremmede Rytteri, medens Fodfolket en Uge senere forlod Byen. De danske Tropper vare for længe siden afgaaede til deres Standkvarterer, kun en lille Styrke var forbleven i Altona. Den 11te November blev Borgmester Meurer genindsat i sit Embede. Status quo var i alle Maader genoprettet.

Overfaldet paa Hamburg 1686 hører ikke til de store Begivenheder i Danmarks Historie, hverken de danske Hærførere eller de danske Statsmænd fik Lejlighed til at indlægge sig synderlig Ære, og Expeditionen har i Grunden slet intet Resultat at opvise; men ligesom det ikke er uden Interesse at se den danske Enevoldsregering kokettere med det hamburgske Demokrati, et Fænomen, der dog ikke er saa naturstridigt, som det ved første Øjekast

[1]) Protokollen over begge Møderne findes i Afskrift i Pakken Hamb. 67. R.-Ark.

[2]) Hamb. 67. R.-Ark.

[3]) Auszüge aus Actenstücken etc. S. 262.

synes at være, saaledes er det særdeles mærkeligt at se alle tyske Stater optræde solidarisk mod en udenfor Riget staaende Magt. Gammelt og nyt Fjendskab glemmes. Hamburg faar Tilgivelse for alle sine Synder, de indre Stridigheder standse, alle vende sig mod den fremmede Fjende. Det er et af de ganske faa Tilfælde, hvor man i det 17de Aarhundrede kan tale om „Tyskland“.

Fæstebondens kår på Island i det 18. århundrede.

Af

Jón Jónsson.

Island er i tidernes løb af mange forskellige forfattere blevet fremstillet som et mønsterland, hvad frihed og lighed angår. Man er ikke bleven træt af at lovprise det islandske folkesamfunds frie institutioner og fremhæve, at det ikke inden for sine grænser rummede den modsætning mellem de enkelte individer, som de fleste andre evropæiske stater kunde opvise. Uagtet denne opfattelse i visse henseender kan siges at være rigtig, lader det sig dog ikke nægte, at den stammer fra en overfladisk betragtning af landets ældste historiske kilder. Den er så senere gået som en overlevering fra den ene til den anden, en overlevering, der fandt en mægtig støtte i den kendsgerning, at den stand, som i de andre evropæiske lande opkastede sig til herre, og som i ly af forskellige rettigheder underkuede de andre stænder, ikke fandtes i Island. Det islandske folkesamfunds enkelte individer kom derfor over for betragteren til at stå som fuldstændig ligestillede i rettigheder og pligter.

Hvorvidt denne opfattelse for de ældre tiders vedkommende kan siges at være rigtig, er det ikke denne afhandlings bestemmelse at undersøge nærmere. Vor

hensigt er at betragte lidt nøjere samfundsforholdene på Island i det 18. årh., og da især at gøre de fattigere klassers kår til genstand for undersøgelse.

I.

Jordegodsets fordeling. Konge- og bispegodset. Landgilden. Gårdenes tilstand. Almindelige fæsteforhold. Ulige stillede fæstere.

Som bekendt er Islands ældste historie enestående klar og tydelig. Lige fra det øjeblik af, at de to første landnamsmænd steg i land, og til fristatens ophævelse har vi både omfattende og pålidelige efterretninger, ikke blot om de enkelte mere fremragende personers oplevelser og tilskikkelser inden- og udenlands, men også om de indre kulturforhold, om hvorledes det islandske folkesamfund opstod og udvikledes.

Blandt andet får vi da også temmelig nøjagtig besked om, hvorledes det oprindelig forholdt sig med ejendomsfordelingen. De enkelte større høvdinger, som sejlede til landet med hele deres husstand og fulgt af en stor skare slægtninger, venner og klienter, optog i begyndelsen så store landstrækninger de lystede, da disse strækninger var ubeboede og ingen mands ejendom. Af disse landstrækninger delte de så større eller mindre stykker mellem deres rejsefæller, efter enhvers anseelse. Hvis der endda var strækninger til overs, som der foreløbig ikke var brug for, holdtes de i beredskab til senere ankommende slægtninger og venner, eller de solgtes til nyankomne fremmede, som ikke forefandt herreløse landstrækninger, hvor de kunde slå sig ned.

Forholdet mellem landnamsmanden og de folk, han skænkede land til, var fra først af patriarkalsk. De ud-

gjorde næsten en familje, hvis overhoved han var, og hvis enkelte medlemmer nødvendighedens lov bragte til at underkaste sig ham og stå hverandre bi indbyrdes imod ydre fjender. Det var sammenslutningen, der udgjorde deres styrke, og på den var familjens magt og anseelse bygget. Alle fik de fuld ejendomsret over deres land, og ingen andre pligter pålå dem end den, at følge høvdingen i alle ting, medens han til gengæld var forpligtet til i påkommende tilfælde at yde dem sin beskyttelse.

Efterhånden som folkemængden tiltog, blev også jordegodset fordelt på flere hænder. Høvdingens jordegods deltes mellem hans børn, ligeså de mindre ejendomsbesidderes. De, der på nogen måde kunde afsé noget land, solgte til andre. Men nu var jordegodset steget i pris, og ikke alle havde råd til at købe; de måtte derfor nøjes med at leje hos andre. Forholdet mellem jorddrot og lejlænding bar vistnok i begyndelsen præget af det før omtalte beskytterforhold og pligtforhold, men forandredes hurtig til et for lejlændingen mere afhængigt forhold; det kan vi imidlertid ikke her beskæftige os nærmere med.

Ved kristendommens indførelse var jordegodset blevet nogenlunde ligeligt fordelt. Der fandtes enkelte større ejendomsbesiddere, mange selvejere og nogle fæstere. Men nu begynder man at henlægge en del gods til de nybyggede kirker; især var dette tilfældet med de store jordegodsejere, som byggede kirker på deres gårde og henlagde gods til dem. Dog kom dette ikke i begyndelsen til at spille nogen rolle, da giveren, og hans familje efter ham, havde brugsret over jordegodset, forvaltede kirkens indtægter og lønnede præsten. Kirkens

ejendomsret var altså blot nominel. Men i det 13. årh.s sidste halvdel begynder bisperne at gøre krav på udlevering af kirkernes gods. Der opstod en hæftig strid desangående, som endte med, at de verdslige høvdinger måtte bøje sig og opgive patronatsretten over kirkegodset, som helt og holdent kom i gejstlighedens hænder.

Omtrent samtidig træder en ny magt- og ejendomserhverver frem på skuepladsen. 1262 underkaster Island, nedbrudt og udpint af indre uroligheder, sig den norske konge. Et af dennes første skridt var at erhverve sig jordegods, der kunde tjene som støtte for hans magt i landet. Han erklærede en del af høvdingernes gods for at være forbrudt til ham, og gav det til sine embedsmænd som len. Fra nu af får kongen også del i alle bøder, og de erlagdes som oftest i skikkelse af jordegods. Men endnu rigeligere flød velsignelsen i kirkens skød. Den erhvervede sig her som i andre lande efterhånden en sådan magt og indflydelse, at man knap kunde bevæge sig uden at støde an imod dens strænge bud, der ikke kunde finde nogen mere nidkær vogter end de havesyge og magtbegærlige bisper. Jordejerne skræmmedes til at afhænde deres gods til bisper, kirker og klostre, dels som bøder for virkelige eller indbildte forseelser, dels som gaver for at berede deres sjæle en mild behandling i skærsilden. Selvejernes svækkede rigdom og magt, deres indbyrdes skinsyge og ringe sammenhold, i forening med frygten for banstrålen, gav gejstligheden mange fordele, som den også forstod at benytte.

Med reformationen ophører kirkens magtstilling. En stor del af de katolske bispers private ejendom, tilligemed klostergodserne, falder i kongens hænder. Magtens midtpunkt har skiftet plads, og folket synes at kunne

ånde friere. Men for de fattigere klasser, navnlig fæsterne, betegner dette dog ikke nogen forandring til det bedre. Tværtimod. Det viser sig nemlig, at fra den tid af tiltager hoveriet stadig, og at navnlig kongens gods fremviser tydelige exempler herpå.

Ved midten af det 18. århundrede var jordegodset i Island fordelt på følgende måde[1]):

I. Kongens gods. Det bestod af 735 hovedgårde. En del af det fandtes samlet i større godser, såsom Gullbringusyssels gods (bestående af 125 hovedgårde), Arnarstapa ombud (100 hovedgårde) og de forrige klostergodser. Klostergodserne var: Skriðu-kloster (25 hovedgårde), Kirkjubæjar-kloster (32 hovedgårde), þykkvabæjar-kloster (48 hovedgårde), þingeyra-kloster (67 hovedgårde), Reynistaðar-kloster (43 hovedgårde), Møðruvalla-kloster (57 hovedgårde) og Múnkaþverá-kloster (56 hovedgårde). Resten var mere spredt.

II. Bispegodset. Skalholt bispegård ejede 310 hovedgårde, Hólar 330.

III. Kirkegodset bestod af 675 hovedgårde.

IV. Selvejergodset bestod af 2116 hovedgårde.

V. 31 gårde var henlagte til hospitalerne og de fattige.

Administrationen eller bestyrelsen af kongens gods pålå landfogden. Han boede først tilligemed stiftamtmanden på Bessastad, som, fordi den beboedes af de øverste kongelige embedsmænd, førte navn af „kongens gård". Senere flyttede landfogden til Vidø, en gammel

---

[1]) Efter landfoged Skúli Magnússons jordebog 1760—69, som findes i rentekammerarkivet.

klostergård. Han skulde selv forvalte Gullbringusyssels jordegods for kongens regning, udstede fæstebreve for alle dets gårde, modtage landgilden og tilsige godsets bønder til hoveritjeneste på Bessastad, Vidø og Gufunes hospital o. s. v. Herover skulde han årlig aflægge et nøjagtigt regnskab til rentekammeret. På altinget skulde han opråbe det andet kongelige gods, nemlig Arnarstapa ombud, klostrene og det spredte gods, efterhånden som det blev ledigt. Det bortforpagtedes så, naturligvis ethvert af dem for sig, til den, der på auktionen bød den højeste indfæstningssum, og han bortfæstede så igen ombudets eller klosterets enkelte gårde. Forpagtningskontrakten lød på ubestemt tid, og forpagteren kunde, når han vilde, frasige sig forpagtningen. Hvis der da ikke i øjeblikket fandtes nogen, som vilde tage dem i forpagtning på tålelige vilkår, ansatte landfogden en midlertidig administrator, indtil en ny forpagter kunde antages. Alle disse forpagtere skulde til st. Hansdag svare landgilden. Kontrakterne skulde først indsendes til stiftamtmanden, derefter til rentekammeret til påtegning. — Vestmannøerne (20 hovedgårde) bortforpagtedes altid til handelsselskaberne, som årlig erlagde afgiften, 200 rdl., til rentekammeret.

På bispegårdene holdtes en forvalter, som kaldtes oeconomus, og som skulde varetage de samme pligter som landfogden på kongens gods. Tillige fæstede han tjenestefolk til bispegården og havde en slags overopsyn med husholdningen.

Ved ansættelsen af landgilde (landskuld) har man i Island brugt en helt anden fremgangsmåde, end man kender andre steder fra, og gør så endnu den dag i dag. Den baseres på kvægavlen. Man værdsætter

nemlig en gård efter, hvor mange kreaturer den kan bære, men naturligvis tages der også hensyn til mulig medfølgende herligheder, såsom ferskvandsfiskeri, edderdun, drivtømmer o. s. v. Kan gården t. eks. føde 1 ko (el. 6 får, som beregnes lige i værdi), så siger man, at den er „et hundrede på landsvis“ (eitt hundrað à landsvísu), som efter gammel regning ansattes lige med 120 alen vadmel. Vadmel var nemlig i gamle dage en meget kourant handelsvare og benyttedes derfor som målestok i den islandske handelsregning, idet 1 alen vadmel ansattes som værdienhed. Men senere hen i tiden blev fisken også meget efterspurgt, og man begyndte da også at regne med den som udgangspunkt. Hertil kom endnu, at man i det 18. årh. begyndte at regne med danske penge samtidig med de to andre produkter, så der blev en evig forvirring, som voldte megen ulejlighed i alle regnskabssager, og som nu er til stort besvær for den, der skal have med dem at gøre. I det store kom da en værdisammenligning i midten af det 18. årh. til at se omtrent sådan ud:

120 al. = 240 fiske = 1 hund. (et hundrede på landsvis) = 1 ko = 6 får = 5 rdl. spec.

Ved at gå ud fra denne målestok regnede man så sædvanlig gårdenes landgilde til 1/20 af deres værdi (dýrleiki). Landgilden skulde i almindelighed svares i de produkter, som var mest gængse i den egn, hvor gården lå, altså som oftest i fisk, smør, uld eller beder. Dog betaltes den ofte med andet, t. eks. penge, stude, vadmel, ja, i enkelte tilfælde med mel, hvad der er temmelig besynderligt. Men endnu mere besynderlig lyder dog lagmand Gottrups angivelse, at man i begyndelsen af

det 18. årh. undertiden betalte landgilden med „Træboeskab, gamle Jernpotter, Kjedler og alt hvis til Værdie kand regnes". Det må da vel have været, fordi det var det eneste, fæsteren ejede til at betale med, og jorddrotten har taget det hellere end ingen ting at få. Fæsterne var også selv bange for at komme i restancer, og vilde hellere skille sig af med de allernødvendigste ting. Således skriver sysselmand Magnús Ketilsson i en indberetning til Landkommissionen 1770: „Bønderne trækker aarlig Restancer, og da de selv grue for disse Restancer, maa jeg med Bedrøvelse se, at de nu begynder at byde mig Klæderne af sig eller Konen".

Den ovennævnte beregning af gårdenes værdi var som sagt baseret på en gammel tradition. Efter at gårdenes værdi en gang var beregnet og landgilden ansat, så fulgte man det og rettede sig senere bestandig derefter. Det kunde naturligvis hænde, at en eller anden jordejer eller godsforpagter forhøjede eller nedsatte landgilden for en enkelt gårds vedkommende, men i det hele og store vedblev vistnok landgilden at holde sig uforandret år for år. Jeg har i det mindste ved undersøgelsen af flere jordebøger[1]) ikke kunnet opdage nogen kendelig forandring i så henseende. Den blev for det meste ved med at holde sig „sådan som den fra arilds tid af været haver", hvilket desuden påbydes både i forordninger og forpagtningskontrakter. Men dette var nu i og for sig en stor uretfærdighed. Fra forrige tider af, da gårdene blev ansatte til landgilde, og til midten af det 18. årh.

---

[1]) Jeg har ikke kunnet få fat i nogen ældre jordebog end 1639. Den har jeg så sammenholdt med jordebøger fra 1693, 1707, 1726 og 1760—69 foruden med Árni Magnússons jordebog fra det 18. årh. begyndelse.

måtte mange af dem være undergået store forandringer. De gårde, som lå inde i landet, var stadig udsatte for at tage skade af vulkanudbrud, fjeldskred eller flodoversvømmelser, medens stormflod og sandflugt truede dem, der lå ved søkanten. Man kan ved forskellige besigtelsesforretninger skridt for skridt iagttage de ødelæggelser, forskellige gårde lå under for i årenes løb, som forårsagedes ved en eller flere af ovennævnte årsager. Herforuden kan vi godt nævne den skade, mange gårde tog ved slet behandling af hensynsløse fæstere. Det blev i det 18. årh. udtalt som en kendsgærning af flere fremragende Islændere, at mange gårde da ikke kunde bære 1/5 af den kvægbesætning, de i forrige tider havde kunnet bære.

Det var nu ikke nok med, at største delen af jordegodset i tidernes løb havde taget stor skade ved de anførte årsager; der lå desuden en stor mængde gårde øde[1]). Det var dels gentagne vulkanudbrud, der bedækkede gårdenes marker med lava og lagde dem helt øde, dels ødelagde de med udbruddene følgende kvægsygdomme hele besætningen på mange gårde, så beboerne nødtes til at forlade dem og søge hen til kysten for at opholde livet ved fiskeri eller betleri. I de overordentlig hårde åringer 1755—56—57 bortreves folk i massevis af hunger. Det var således flere samvirkende årsager, der bidrog til at forøge ødegårdenes antal, og de her anførte var altsammen årsager, som ingen menneskelig magt kunde stille noget op imod. Mindre sandsynligt, om end ikke desto mindre sandt, er det, at nogle gårde blev for-

[1]) Jordebogen 1760—69 anfører 2112 ødegårde, deraf ejede kongen 600.

ladte af fæsterne formedelst spøgeri, og enkelte af dem lagdes desårsag helt øde[1]).

Der fandtes ingen lovbestemmelser, man i almindelighed rettede sig efter ved en gårds bortfæstning. Ganske vist findes der en forordning af 14. apr. 1607, som påbyder at bortfæste kongens gårde på livstid, og som måske er bleven efterlevet i nogle enkelte tilfælde. Men i det 18. årh. var det skik og brug at bortfæste gårdene, såvel kongens som andre, dels på en række af år, dels på nogle få år eller blot på et enkelt år. Det sidste var meget almindeligt. Arvefæste fandtes slet ikke. Hvad indfæstningssummen angår, har jeg ikke kunnet finde nogen bestemt regel angående den, men man har vistnok her fulgt gammel skik og brug. I et forslag til instruks for økonomerne ved bispegårdene af 1756 foreslås blandt andet, at det skal være dem forbudt at tage mere end 8 skilling for fæstebrevene. I de allerfleste tilfælde måtte fæsteren forpligte sig til at vedligeholde gårdens huse på egen bekostning, årlig at udbedre væggene, som var opførte af tørv og var tilbøjelige til at synke sammen ved den første den bedste anledning, ligeså skaffe nyt tømmer til tag og bjælker, når det gamle begyndte at rådne[2]). Dette sidste var en af de ubehageligste pligter, der pålå fæsteren, idet tømmer undertiden slet ikke var til at opdrive i handelen, eller det, når det kunde fås, både var råddent og urimelig dyrt; derpå stod endnu tilbage at transportere det til hest måske langt ind i landet. Hvis ikke alt var i orden, når fæsteren forlod gården eller

[1]) Se jordebogen 1760—69.

[2]) Se bygselsbrev fra Þingeyra-kloster i „Dokumenter vedk. den 22/10 1701 anordnede islandske kommission“ i Rentekammerarkivet.

døde, krævede ejeren som oftest en betydelig sum i fæld.

Der findes især mange eksempler på, at fogderne i slutningen af det 17. og første halvdel af det 18. årh. har gået temmelig vilkårlig frem over for kongens fæstere. I en skrivelse fra stiftamtmanden til rentekammeret af 1745, hvori der føres mange klager over landfoged Chr. Dreese, ankes der blandt andet over, at flere af kongens fæstebønder i Gullbringusyssel aldrig havde fået fæstebreve, omendskønt landfogden ved sin tiltrædelse af embedet befalede dem at forny deres fæstebreve og betale en ny indfæstning, som de måtte ud med, hvad de end sagde. Han var en uforbederlig drukkenboldt og gik stadig beruset omkring, bandende og skældende; når de fattige fæstebønder havde pådraget sig restancer, jog han dem fra gårdene, lige meget på hvad tid af året det var, tog alle deres ejendele, men glemte tilfældigvis at slette dem ud af restancelisterne[1]). Han blev også tilsidst afskediget formedelst uordener og ubarmhjertighed imod bønderne. Flere af hans formænd i embedet gik også strængt frem imod fæsterne; men det var nærmest i retning af hoveri.

De vilkår, hine tiders fæstere var underkastede, var meget forskellige. Ombudet, klostrene og de andre af kongens samlede godser bortforpagtedes for det meste til embedsmænd (lagmænd, sysselmænd, præster) eller til rige folks sønner, der kunde udrede den for de tiders forhold temmelig store indfæstningssum. De kom nærmest til at svare til de danske herremænd, idet de boede på vedkommende ombuds, klosters eller godses hjemme-

[1]) Se isl. journal for 1747.

gård og bortfæstede alle de andre gårde til bønder, som de også krævede hoveri af. Disse bøndergårde, som de bortfæstede, kunde i størrelse ofte hamle op med de største selvejergårde, ja, endog med selve hjemmegården, og de havde ofte mange husmandspladser (hjáleigur) under sig, som så igen fæstedes bort til andre, fattigere folk. Husmandspladserne kunde som oftest føde 1 à 2 køer og nogle får, men var meget forskellige i størrelse. Disses fæstere (hjáleigumenn) betalte deres landgilde til bonden på hovedgården og svarede hoveri til ham, men i enkelte tilfælde var de dog hjemmegårdens eller forpagterens fæstere. Ved søkanten fandtes også hytter uden nogen tilhørende jordlod, som kaldtes „tørreboder" (þurrabúðir), og deres beboere kaldtes „tomthusmænd" eller „tørrebodemænd" (tómthúsmenn, þurrabúðarmenn). Der fandtes også, især ved søkanten i Arnarstapa ombud, en mængde hytter, som i fisketiden lejedes ud til folk, som kom andre steder fra, eller også kunde enkelte fattige leje dem for hele året; enkelte af dem havde en lille smule græsning. Disse hytter kaldtes „værboder" (verbúðir) og lejedes ud til en afgift af 6 føringer til 1 vætt fisk[1]) uden græsning.

Uagtet alle disse fæstere måtte siges at tilhøre den samme stand, og for så vidt være ligestillede, så kan man jo sige sig selv, at der måtte være en stor kløft mellem de forskellige klasser af fæstere, navnlig hvad de ydre kår angik. Denne ordning af fæsteforholdet syntes ligefrem at måtte indbyde til misbrug. Når landfogden som kongens repræsentant og øverste godsforvalter fandt

---

[1]) Almindelige vægtudtryk i Island. 1 vætt (vtt.) = 10 føringer (før.) = 80 ℔ = 40 fiske.

på at kræve mere af fæsterne, end de efter gammel skik var pligtige til at yde, så kunde han som oftest tillade sig det, uden at de knurrede, da det hos fogden altid hed sig, at det skete i kongens navn og i følge hans befaling. Men så var det jo den mest ligefremme sag af verden, at de igen søgte at holde sig skadesløse ved at fordre noget lignende eller måske lidt mere igen af deres fæstere, husmændene. På lignende måde forholdt det sig med forpagternes og Skalholt bispegårds gods. Dette skete altsammen i følge den gamle kendte regel, at trykket ikke blot forplantes, men fordobles, og at den samlede vægt kom til at trykke ubarmhjertigst på de usleste og lavest stillede.

Hovedgårdsfæsteren fik i mange tilfælde hele sin landgilde igen fra de underliggende husmandspladser, og undertiden mere til. Jeg vil fremsætte her nogle få eksempler. Hovedgården Stafnes betalte i landgilde årlig 10 vtt. fisk; under den lå der 6 husmandspladser, hvoraf enhver betalte 3 vtt. årlig, udg. 18 vtt. Gården Stórihólmr betalte 13 vtt. 20 fiske årlig; den havde 5 husmpl., som hver betalte 3 vtt., udg. 15 vtt. Gården Kirkjuból, landg. 10 vtt.; den rådede over 1 halvbol, der svarede 4 vtt., og 7 husmpl., der svarede 2½ vtt. hver, udg. 21½ vtt. Gården Brunnastaðir, landg. 9 vtt. 30 fiske; 7 husmpl., der svarer tilsammen 23½ vtt. Hlíð, landg. 5 vtt. 10 fiske; 2 husmpl. 3 vtt. hver, og 7 tomthuse, der svarer 10 al. hver, udg. 9 vtt. 20 fiske. Hvalsnes, landg. 18 vtt.; 6 husmpl. tilsamm. 21 vtt. Nes, landg. 28 vtt.; et halvbol og 8 husmpl. svarer tilsamm. 35 vtt. 20 fiske.

Både landfogden og forpagterne kunde finde på at fordre forskellige afgifter af deres fæstere foruden land-

gilden; undertiden kunde denne fordring støtte sig på en lille smule rimelighed, men undertiden var den fuldstændig meningsløs. Fæsterne kunde stadig være belavede på, at deres herrer pludselig kom til at tænke på et eller andet, de kunde have brug for, og i den anledning fandt på en ny udgiftspost for fæsterne. Således fik landfogden en gang den idé, at forlange nogle hestelæs blåler af fæstere i Mosfellssveit. Klosterholderen på þingeyraklosper fordrede også en gang af fæsteren på gården Vík 1 lammeskind som ekstraafgift; efter nogle års forløb kunde han ikke længer nøjes med et lammeskind, men måtte have et helt bedeskind. På gården Ósar kunde de ikke slippe med mindre end 2 bedeskind og desuden del i ørredfangsten, som fæsteren hver gang skulde føre hjem til klosterholderen[1]. Men hver en ekstraafgift, landfogden, forpagteren eller bispen fordrede af hovedgårdsfæsteren, skulde denne nok sørge for at få erstattet igen på en eller anden måde hos sine husmænd eller tomthusmænd. En præst fordrede af sine 6 husmandspladser 30 hestelæs møg som ekstraafgift.

Fæstegårde tilhørende privatpersoner fandtes der ved denne tid ikke så særlig mange af. Men største delen af dem, der fandtes, udmærkede sig ved langt mildere fæsteforhold, end tilfældet var med konge- og bispegodset. Dette finder vel nærmest sin forklaring derved, at de strængere fordringer indførtes med de udenlandske jordegodsforpagtere og kongens fogder. Bisperne har så straks taget sig det til behagelig efterretning, medens selvejerbønderne viste mest lyst til at følge i det gamle spor. Til dels finder det også sin forklaring ved den

[1]) Se Árni Magnússons jordebog.

omstændighed, at en selvejerbondes fæstegård ofte kunde ligge så langt fra hans egen gård, at han ikke kunde få lejlighed til at kræve arbejdsydelser af sin fæster.

II.

Inventariikvæg. Dets oprindelse. Ubillig fordeling. Fæsterens ansvarlighed for det. Fårepesten. Inventariibåde. Kongens både. Forholdene ved fiskerlejerne. Inventariibådenes oprindelse. Deres skadelighed.

Når en fæster overtog en gård, var det ikke blot gårdens bygninger og marker[1]), han kom til at overtage, men også en del kvæg, som tilhørte ejeren af gården, og som stadig fulgte med den. Dette kvæg kaldtes på islandsk for kúgildi, og på dansk kaldtes det i alle dokumenter kvilder[2]). Det er ikke vanskeligt at forestille sig, hvorledes denne indretning har vundet indpas. Når en mand i ældre tider skulde have en gård i fæste, men havde kun lidt kvæg, tyede han til sin jorddrot for

---

[1]) Med Arnarstapa-ombud, klostrene o. fl. godser fulgte også en hel del inventarium, som gik fra den ene forpagter til den anden; det bestod ikke blot af kvæg, men af alle mulige husholdningsgenstande. Blandt det inventarium, som fulgte þingeyraklostler 1737, da sysselmand Bjarni Haldórsson overtog det, nævnes 26 køer, 106 malkefår, 10 heste unge og gamle, 10 hopper med 4 føl, 9 vtt. 1 før. tør fisk, hvoraf 2 vtt. banket, 10 vtt. smør, 2 tønder skyr (ɔ: opsat mælk), 2 tønder valle, 1 gammelt trækar, som holdt 7 tønder, 28 trætallerkener, 8 hornskeer m. m.

[2]) Kúgildi (ɔ: koværd) udtaltes og skreves ofte som kvígildi, hvoraf så det danske kvilde dannedes ved sammentrækning. 1 kvilde el. ko gjaldt, som ovenfor sagt, lige med 6 får. Derfor kunde ejeren sætte 6 får i stedet for 1 ko på en gård; på en lod, der kun kunde bære ½ kvilde, sattes derfor 3 stykker får.

at få kvæg hos ham til leje. Om denne slags lejekvæg findes allerede bestemmelser i Jónsbogen. Men længere henne i tiden, da vulkanudbrud, kvægsyge og hårde år havde gjort så store skår i landets kvægbesætning, blev dette efterhånden mere og mere almindeligt, og til sidst endte det med, at gårdejerne udtog et vist antal kvæg, som de stadig lod følge med deres fæstegårde, og som fæsteren måtte bekvemme sig til at tage tilligemed gården. Ejerne så herved deres regning, idet lejen af kvæget var temmelig høj. Fra den første halvdel af det 15. århundrede findes disse inventariikvilder i jordebøgerne fastsat ved enhver fæstegård. I de ældre jordebøger kaldes de på latin „oves et vaccæ ferreæ", i de senere kaldes de „jærnkvilder" [1]).

Den almindeligste skik, man fulgte ved ansættelsen af kvilder til gårdene, var, at med en gård, der var ansat til 5 hund., skulde der følge 2, og med en gård på 20 hund. 6 kvilder. Dette var kun en temmelig almindelig skik, men ingen fastslået regel, langt mindre en lov. Ejeren kunde upåtalt lade så mange kvilder følge med gården, som han lystede. Det kom ingen udenforstående ved, det var en sag mellem ham og hans fæster. Man må også tilstå, at der undertiden ingen sund sans var i den måde, hvorpå deres antal bestemtes. Med gården Hvalsnes t. eks., som godt og vel kunde skaffe hø til 12 køer, fulgte der 4 kvilder, medens dens husmandspladser, hvoraf de bedste kunde skaffe hø til 1 ko, de andre til $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ ko, hver skulde underholde 1 kvilde. Her kunde altså nogle af husmændene ikke føde kvildet

[1]) Smlgn. C. Christensen (Hørsholm): Danske Landboforhold førend Enevælden s. 61 („Eiserne Kühe").

ved hø af deres egen lod, men måtte købe det hos andre. Der kunde anføres mange lignende eksempler på, hvor urimeligt man i mange tilfælde gik til værks. Ejerne syntes det var en god forretning, det var hovedsagen. Lejen af kvilderne var heller ikke fastsat ved nogen lov, men som en almindelig regel fordredes efter hvert kvilde 20 før. smør eller 1 vtt. god tørfisk[1]). Ejeren kunde her altså også følge sit eget hoved og fordre så høj leje, som han på nogen mulig måde kunde få presset ud af fæsteren. Dog i denne henseende er man vist nok sjældent gået ret vidt. En anden sag var, at ejeren næsten altid fordrede kvildelejerne betalte med smør, og hans ret i den henseende anerkendtes vist nok hele landet over. Men smørret var en meget eftersøgt vare, især af de kystbeboere, som om sommeren tog fra fiskestederne ind i landet og arbejdede hos landmanden i høhøsttiden som daglejere. De fordrede næsten altid deres løn betalt i smør. For mange fattige fæstebønder gik så hele smørbeholdningen med til kvildelejer og andre udgifter, så at de selv om vinteren måtte lade sig nøje med at spise en sammensmeltning af talg og tran i stedet for smør.

Et af de mest omtvistede spørgsmål hele det 18. århundrede igennem var spørgsmålet om, hvor vidt fæsterens ansvarlighed for disse kvilder skulde strække sig. Almindelig hed det sig, at hvis kvilderne døde som følge af fæsterens uagtsomhed eller forsømmelse, så skulde han være pligtig til at erstatte dem med andre kvilder; hvis de derimod døde som følge af alderdom eller ved et uformodet tilfælde, skulde det komme på ejerens kappe.

[1]) „Amtm. Kr. Müllers m. fl. Breve fra Island“ i Rentekammerarkivet.

Dette var nu altsammen godt nok, og der vilde ingen ting have været i vejen, hvis blot ejer og fæster altid havde kunnet enes om, hvilket af disse forhold der var skyld i kvildets død. Men her lå netop tvistepunktet. Hvis t. eks. en ko omkom ved at falde ned i en tørvegrav, eller nogle får ved at styrte ned i en klippespalte eller ved at overraskes af tidevandet ude i et skær ved stranden — og alle disse tilfælde kender man godt til på Island —, så mente naturligvis ejeren, at dette måtte skrives på bondens regning som forårsaget ved uagtsomhed, og i almindelighed vil man vel være tilbøjelig til at give ejeren ret heri. Men når man nu tager hensyn til. at det her ofte drejer sig om en fattig fæster, som måske ikke engang har råd til at holde tjenestefolk, og at kvæget fordrer godt tilsyn, hvis det skal sikres mod alle slige tilfælde, så vil det ikke undre os så meget, at fæsteren undskylder sig med, at han ikke hele dagen kunde gå og holde øje med kvæget, og vægrer sig ved at erstatte det tabte. Ej heller var det i den slags tilfælde altid så let at afgøre, hvorvidt noget af det døde kvæg var blevet så gammelt, at det ikke længer gjorde fuld nytte, så at fæsteren med god grund kunde undslå sig for at erstatte det med ungt kvæg.

Men rigtig fart kom der dog først i dette spørgsmål, da fårepesten indførtes i landet år 1761 og hærgede frygteligt i de påfølgende år. Man vil få en idé om, hvilken landeplage dette var, ved at høre, at i året 1760 fandtes der i landet 491,934 får, som i året 1770 var smeltet ind til 112,054, og efter den tid døde der dog mange. Dette skulde man dog mene var et uformodet tilfælde, som fæsteren ingen skyld havde i eller magt til at afværge. Men ikke desto mindre gjorde

mange af ejerne krav på fuld erstatning, t. eks. Skalholt bispegård. I de allerfleste tilfælde kunde det dog ikke nytte noget, da fæsterens egen besætning bortreves med det samme, og hvor skulde han skaffe nyt kvæg fra? For det kongelige godses vedkommende gik Rentekammeret ind på at erstatte halvdelen af kvilderne, mod at fæsteren erstattede den anden halvdel. Mange ejere var der dog, som ikke fordrede nogen umiddelbar erstatning, men gjorde blot krav på lejen eller halvdelen af lejen for fremtiden, uagtet der ingen kvilder kom i de dødes sted. Men nu gjorde fæsterne indsigelse imod, at der ikke kom nogen nye kvilder, uagtet de før pesten havde ønsket alle kvilder der hen, hvor peberet gror. De skreg op om, at det var en stor uret, at sådan en gammel indretning kom af brug, at de havde fæstet gårdene med kvilderne, og de vilde ikke tillade, at man sådan skilte dem ved deres ret. Således blev man ved på begge sider, men kom naturligvis ingen vegne. Lige så lidt som fæsterne kunde erstatte kvilderne, lige så lidt kunde de fleste ejere.

Det blev ovenfor antydet, at fæsterne under almindelige forhold ikke så på inventariikvilderne med synderlig gunstige øjne, men langt snarere betragtede dem som en plage, de helst gad være fri for. Det må også forekomme os, at de havde grund dertil. I det tilfælde nemlig, at en bonde, som fæstede en gård, kun havde meget lidt kvæg og ikke havde råd til at anskaffe sig så meget, som der krævedes for at drive gården med fuld nytte, var intet rimeligere, end at jorddrotten forsynede ham med lejekvæg, som fæsteren så igen til en vis grad skulde være ansvarlig for. Men dette var nu langt fra tilfældet. Mange fæstere ejede så meget kvæg, som gården på nogen mulig måde kunde bære, og inventariikvæget nødte

dem så til at købe hø hos andre. Men selv om de nu i begyndelsen ikke havde fuldt så meget, som der kunde være på gården, så kunde de jo opdrætte kvæg, til de havde fuld besætning, og skaffe sig en fordel derved, men udsigten hertil betoges dem ved inventariikvæget. Hertil kommer også, at fæsterne med den største ængstelighed og omhyggelighed måtte vogte på dette fremmede kvæg, måtte stadig gå med skrækken i livet for, at en eller anden ulykke kunde ske, som forpligtede dem til erstatning. Intet under, at fæsterne så skævt til disse fremmede kreaturer og ønskede dem pokker i vold!

Foruden disse inventariikvilder, som så at sige fulgte med hver eneste fæstegård i hele landet, fandtes der et andet inventarium, som blot fulgte med de gårde, som lå ved søkanten, nemlig inventariibåde. Når en bonde fæstede en gård ved søen, måtte han forpligte sig til at modtage en båd af gårdens ejer, som han skulde føre på fiskeri. Båden kunde være enten stor eller lille, det gjorde ingen forskel. Når båden tilhørte en almindelig selvejerbonde, bemandedes den med folk, som i fisketiden kom fra oplandet for at søge hyre ved søkanten. Men tilhørte den enten Arnarstapa ombud eller Skalholt bispegård, bemandedes den med deres fæstere eller de folk, som fæsterne var pligtige at holde ved søen i fisketiden.

På det kongelige gods derimod gik disse både under navn af „kongens både“. De fandtes både i Gullbringusyssel og på Vestmannøerne og havde et vist fast stade, hvor så kongens fæstere måtte give møde ved fisketidens begyndelse. Af disse både fandtes der ved midten af det 18. århundrede 15 i Gullbringusyssel og 12 på Vestmannøerne. Disse både var nu meget for-

skellige i størrelse, og efter den fik de navn af tiåringer, otteåringer, seksåringer, firemandsbåde og tomandsbåde. Med en tiåring skulde der gå 11, med en otteåring 9, med en seksåring 7 mænd o. s. v., formanden eller bådføreren iberegnet. Men ofte gik der dog 1 mand yderligere med hver båd, den såkaldte „overskibsmand"; han kunde gøre god nytte i mange henseender, idet han, hvis fangsten var god, blev i land og virkede fisken, mens de andre tog ud igen, eller, hvis en af skibsfolkene blev syg, trådte han i vedkommendes sted o. s. v. Han fik lige del i fangsten med de andre.

Fangsten blev delt på den måde, at båden fik lige del med hver af folkene; men ved fisketidens slutning skulde den desuden have den 6te fisk af hver mand, på nogle steder 10 fiske af hver 100, hvilken afgift gik under navn af „skibsleje" (skipsleiga).

Når fæsterne eller deres folk ved fisketidens begyndelse indfandt sig ved søkanten på de fiskerpladser, hvor kongens både havde stade, kom landfogden for Gullbringusyssels vedkommende, og ombudsmanden for Vestmannøernes, og skrev alle navnene op og fordelte siden folkene på bådene. I Gullbringusyssel i al fald blev de derpå indkvarterede i usle hytter, som var opførte ved strandkanten, så nær landingspladsen som muligt, og som kaldtes „fiskeboder" eller „fiskeværboder".

Der er ingen tvivl om, at det liv, der førtes ved disse fiskerlejer, har været temmelig broget. Her samledes folk sammen så at sige fra hele landet, og at der iblandt dem har været mange tvivlsomme individer, er mere end sandsynligt. Det beroede på tilfældet, eller her på landfogden og ombudsmanden, hvem der kom sammen på bådene og i boderne. Først blev der blandt

formændene rift om bådene, ti alle vilde naturligvis anbringes på de bedste og nyeste både, og de, i hvis lod det faldt at føre de gamle og skrøbelige både, følte sig selvfølgelig højlig tilsidesatte og forurettede og lod deres vrede gå ud over de mere heldige medbejlere, ti fogden var en alt for frygtet og højtstående mand, til at de turde give deres vrede luft over for ham. Dernæst begyndte riften mellem folkene om at komme til at ro under de formænd, der havde ord for at være de dygtigste bådførere og heldigste fangere, og her gik det som oftest mere hedt til. Der kunde ofte høres trætter og misfornøjelsesudbrud, og ikke sjældent kom det til håndgribeligheder. Men fogden og ombudsmanden tog intet hensyn til disse kævlerier og anbragte folkene efter deres eget hoved.

Der kunde ofte opstå en sådan splid mellem formanden og hans folk, at arbejdet ligefrem led afbræk derved. Folkené erklærede således ikke så sjældent, at de ikke vilde tage ud på søen; båden måtte så undertiden stå oppe, indtil vedkommende øvrighedsperson fik mæglet fred. Den slags misfornøjelser klagedes der hyppig over på Vestmannøerne, så at ombudsmanden ofte ikke vidste sine levende råd. Til sidst måtte sysselmanden tage sagen i sin hånd og se at gøre noget for at sætte stopper for dette uvæsen. Han afsagde da i året 1744 en dóm, hvorved det bestemtes, „at hver den, som nægtede at tage ud på søen, når formanden tilligemed den ene af sejlmændene og en rokarl anså vejret for at være godt nok, skulde bøde to skibslodder, beregnet efter middelfangst den dag, og desuden 2 øre efter gammel beregning til formanden. Samme bøde skulde gælde for dem, der løb fra den båd, de af om-

budsmanden var sat på, og over til en anden båd. Men hvis formanden 2 timer efter, at største delen af de andre både var tagen ud, ikke havde kaldt sine bådfolk sammen, kunne de nægte at tage med ham den dag." Denne dom blev oversendt til stiftamtmanden og af ham til Rentekammeret, der anså det for rigtigst at lade disse bestemmelser gælde i påkommende tilfælde[1]).

At råhed og mangen slags usømmelighed ofte i høj grad er gået i svang ved fiskerpladserne, er der næppe nogen tvivl om, i al fald lader „Anordning om Hustugten" af 1746 ane noget sådant. Jeg vil tillade mig at anføre et lille uddrag af dens bestemmelser angående søfolkene: § 28. „Til at forekomme adskillig Uorden med Sværen og Banden og anden Uteerlighed, der skal gaa i Svang iblandt dem, der opholde sig ved Søekanten, eller paa Vestmanøe, at fiske, idet at endel af Fiskerne og andre, som ere i og ved Baadene, skal, naar disse trækkes af og i Land, saa og naar de ere paa Søen, bande saavel andre som deres eget Fiskeredskab, trættes, kives, slaaes, og i andre Maader betee sig uregjerlig og ugudelig: saa ville vi til sliig Uskik og ugudelig Væsen at afskaffe, hermed allernaadigst have befalet, at alle Formændene paa Baadene skal have nøje Indseende med Folkene og advare dem, sig for sliig Synd og Ondskab at vogte; agte de det ikke, angive Formændene dem for Præsten, som alvorligen sætter dem tilrette herfor o. s. v." — § 31. „Skulde og nogen befindes ved Fiskerie eller paa andre Steder at have brugt saakaldte Runer og Ristinger, eller anden uskikkelig Overtro, eller deraf skulde rose sig, tilrettesættes han herfor af Præsten, som

[1]) Se isl. journal for 1745 Nr. 472 og 474.

af Guds Ord skal overbevise ham om denne Synds Vederstyggelighed."

Men efter hvad der forsikres fra flere sider, er denne anordning ikke bleven respekteret meget. Dens salvelsesfulde præketone vakte anstød og latter hos de mere verdsligsindede. Efter dens bestemmelser skulde forskellige forseelser straffes med gabestok, og i den anledning skulde der findes gabestokke opstillede ved alle kirker. Men for det første var der mange kirker, som aldrig så en gabestok, og for det andet plejede gabestokkene gærne at forsvinde lige så snart de var bleven opstillede. Hvis det saa endelig lykkedes at skaffe en gabestok til veje og holde på den, kunde der aldrig opnås enighed om, hvem der skulde stille folk i den, sysselmanden, præsten eller repstyreren (sognefogden); de nægtede i regelen alle at befatte sig dermed, og resultatet blev, at vist nok aldrig nogen synder er bleven stillet i den. Nogle forseelser skulde også straffes med tugthus, men ulykken var den, at der opførtes et så flot tugthus i Reykjavík, at man ikke kunde opdrive mage til hus i hele landet, og folk var ligefrem begærlige efter at komme i det. Således fortæller biskop Finnur Jónsson[1]), at der en gang kom en rask ung karl til ham og bad ham endelig skaffe ham ind i tugthuset, da han der fik både bedre og rigeligere mad end hos bønderfolk og desuden havde det så dejlig mageligt. Det var respekten, man havde for straffeanstalterne.

Efter manges mening skal inventariibådene først være indførte på kongens gods og oprindelig stamme

---

[1]) Se en af hans indberetninger i „Landkommissionens dokumenter og papirer" i Rentekammerarkivet.

fra nogle engelske fiskerbåde, som blev grebne i ulovligt fiskeri ved Islands kyster og derfor opbragte. Disse både blev så indsatte på kongens gods og bemandedes ved, at fæsterne blev tvungne til at skaffe folk til at ro om vinteren, eller ved de såkaldte mandslån, hvorom der vil blive handlet nærmere i det følgende afsnit.

At inventariibådene lige så vel som kvilderne var en stor plage for bønderne, er indlysende. Gjorde inventariikvilderne det umuligt for bonden at opdrætte kvæg, så gjorde inventariibådene det ikke mindre umuligt for ham at drage den nytte af fiskeriet, som han ellers havde været i stand til. Det må have været tungt for fæstebonden i et godt fiskeår at være nødt til at føre jorddrottens fiskerbåd og hyre folk til den, medens hans egen båd måtte stå oppe på stranden af mangel på folk, da alle tilstrømmende enten optoges af inventariibådene eller lokkedes ved fagre løfter til at ro på de både, som enkelte velstående embedsmænd og handelsbetjente udredte. Hans båd var altså så langt fra at indbringe ham noget, at den endog tog stor skade af at stå oppe uden afbenyttelse; den stod og rådnede op for hans øjne. Han havde ikke anden fortjeneste af den båd, han førte, end den fisk, der faldt i hans lod ved delingen. Enkelte selvejere, som havde blik for fæsternes tarv, og som indså, at de i længden ikke kunde være tjent med, at deres fæstere sank ned i elendighed, udredte undertiden båden halvt imod dem, for at den ikke skulde stå oppe, og hjalp dem med at skrabe folk sammen til at ro på den. — Ved at læse klager fra denne tid får man indtrykket af, at inventariibådene i forbindelse med mandslånene i almindelighed ansås for at være en af fæstevæsenets største skavanker.

III.

Hoveri (kvaðir). Mandslån. Hestelån. Dagsværk. Det ubestemte hoveri. Foderkvæg.

Vi har af forrige afsnit sét, hvilken trykkende byrde inventariikvæget og inventariibådene kunde være; men hvis det fra gårdejernes side var blevet herved, hvis fæstebønderne havde kunnet gå frie fra alle videre krav, så vilde man dog kunnet sige, at de islandske fæstere var usædvanlig gunstigt stillede imod, hvad der var tilfældet med andre landes fæstebønder. Men herved blev det ikke. Den islandske fæstebonde fik også hoveriet at smage, om der end for de forskellige distrikters vedkommende fandtes stor forskel i så henseende. Det er også nok muligt, at de har haft friere hænder end de danske fæstebønder i almindelighed, men at de dog i mange henseender har været hårdt trykkede deraf, vil jeg prøve på at bevise i dette afsnit.

Efter hvad der i de forrige afsnit er sagt, er det næsten overflødigt at fremhæve, at hoveriet især fandtes på kongens og bispegårdenes gods, og at navnlig det ubestemte hoveri hvilede tungt på Gullbringusyssels indvånere. Det var egentlig kun undtagelsesvis, at hoveri fandtes på det private gods[1]).

Af alle hoveriets byrder var mandslånet den tungeste og mest trykkende. Det fordres først som en almindelig og bestemt pligt, efter at inventariibådene var indførte. Forhen var det blot begrænset til, at en gårdejer, som havde en båd, der gik på fiskeri, gjorde fordring på, at når hans fæster sendte en mand til søen i fisketiden, skulde den mand ro på hans båd og ikke

[1]) Se herom de før omtalte jordebøger, især Árni Magnússons.

indakkordere sig hos nogen anden, forudsat at det ikke var forbundet med nogen ulejlighed for fæsteren at sende manden til den fiskerplads, hvor gårdejerens båd stod. Det var først efter inventariibådenes indførelse, at jorddrotten krævede af sin fæster, at han altid skulde sende en mand til at ro på hans båd om vinteren[1]. Man vil lægge mærke til den store forskel, som er her imellem. Det kunde nemlig let hænde i det 18. århundrede, da der lyder stadige klager over folkemangelen, at fæsteren ikke kunde holde nogen tjenestekarl og selv meget vanskelig kunde forlade sin gård om vinteren, og at han således strængt taget ikke kunde opfylde denne fordring. Også kunde det hænde, at den fiskerplads, hvor jorddrotten havde sin båd stående, lå meget langt borte fra fæsteren, medens en anden var ham meget nærmere og belejligere. Men hertil toges intet hensyn; udeblev manden, fordredes mandslånet godtgjort i penge.

Det er ovenfor bleven sagt, at kongen havde 15 både stående i Gullbringusyssel, som bemandedes ved mandslån fra sysselets fæstere. De 125 mandslån, som faldt af sysselets hovedgårde, var nok og mere end det til at bemande 15 både. De landfogder, som i slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede skulde have opsigt med godset, så, at der her kunde være lejlighed for dem til at tjene noget. De tillagde sig derfor en hel del både, som de udrustede til fiskeri, og som de lod gå ud under navn af „kongens både" tilligemed de 15, som fandtes i forvejen. Ved at lade dem gå under dette navn, kunde de lettere på en vil-

[1]) Biskop Finnur Jónssons og flere andre indberetninger til Landkommissionen.

kårlig måde skaffe folk til dem. Antallet af disse både løb undertiden op til 80, ja 100[1]). For at bemande dem på den letteste måde lod de til en begyndelse befaling udgå til alle sysselets tomthusmænd og løsemænd[2]), at de skulde ro på dem; dernæst kom raden til husmændene, som måtte sende deres tjenestekarl, hvis de havde nogen, til at ro på dem, og endelig fik alle de, der nød forleninger i Island, altså ombudsholder, klosterholdere, forpagtere og sysselmænd, tilhold om at sende en mand til disse både. Men endnu var det ikke nok, og de lagde derfor an på de folk, der kom vandrende fra oplandet for at søge hyre, og gjorde hvad de kunde for at overtale dem til at ro på deres både, det vil sige „kongens både", lovede dem guld og grønne skove, i fald de lod sig bevæge dertil, men truede dem med kongens unåde og al landsens ulykker i modsat fald. Men folk foretrak i regelen at tage hyre hos bønderne, da de gærne havde det bedre hos dem. Som sidste udvej brugte fogderne at gå på jagt sysselet rundt efter betlere og landstrygere, som de indfangede og puttede på bådene trods alle deres protester, idet de påberåbte sig gamle forordninger, der hjemlede dem ret hertil[3]).

I et godt fiskeår var det en meget indbringende forretning at udrede både. Det var derfor ikke så under-

---

[1]) Se herom bl. a. „Amtm. Kr. Müllers m. fl. Breve fra Island" i Rentekammerarkivet.

[2]) Løsemænd kaldtes de ugifte mænd, som ikke besad eller fæstede nogen gård og ikke tog fast tjeneste; de arbejdede for sig selv om vinteren, men om sommeren lejedes de af bønderne til at arbejde hos dem mod ugeløn eller dagløn. Løsemændene betalte skat og tiende af deres ejendele.

[3]) Smlgn. adskillige af „Landkommissionens dokumenter og papirer".

ligt, at sådanne folk som embedsmænd og handelsbetjente, der havde råd til det, holdt årlig flere både ude på fiskeri. For at sikre sig mandskab bød de oplandsfolkene bedre vilkår, end bønderne var i stand til. I enkelte tilfælde, hvor folkemangelen synes at have været ret følelig, ser vi stiftamtmanden til dels bemande sin båd med tugthusfanger, som han til det brug tog ud af tugthuset i Reykjavík. At fattige fæstere under disse omstændigheder måtte lade deres både stå oppe vinteren over, vil nu ikke undre os så meget. Mandslånene til kongens både krævedes kun om vinteren, så at hovedgårdsfæsteren kun i den tid var hindret fra at lade sin båd gå ud, medens han om sommeren godt kunde drage nytte af fiskeriet. Men han gik så et skridt videre over for sine husmænd, idet han af dem fordrede mandslån hele året rundt. Det var altså i dette som andre tilfælde dem, det mest kom til at gå ud over, og hvem derved udsigten til nogen sinde at komme ud af deres usle kår helt betoges, idet al lejlighed til selvstændigt arbejde blev dem berøvet.

Af Skalholt bispegårds gods og Arnarstapa ombud faldt der mange flere mandslån, end der behøvedes til inventariibådene; når bådene var bleven bemandede, måtte resten af mandslånene betales, da der ingen brug var for folkene. Denne skik blev optaget af enkelte jorddrotter, som ikke ejede og aldrig havde ejet en båd, idet de lod deres fæstere betale mandslån.

Hestelån krævedes af alle fæstere på kongens gods i Gullbringusyssel, bispegodset og forpagtergodset. Private gårdejere krævede det sjældent og kun af de fæstere, der ikke boede alt for langt borte fra deres egen gård. Sædvanlig krævedes det sent på sommeren,

eller ved den tid, folk plejede at gøre rejser til handelspladsen for at afsætte deres sommerprodukter og gøre indkøb til vinteren. Det kunde vare en eller flere dage, alt efter vejens længde og beskaffenhed. På þingeyrakloster skulde hestene møde nylig skoede hver 30. september og gøre en rejse på 5 mil. Den rejse tog sædvanlig 8—10 dage, alt efter hvor længe de måtte vente på handelspladsen, og hvordan vejret artede sig. Der synes ikke at have gældt nogen bestemmelse om, hvorvidt jorddrotten skulde være ansvarlig for hestene eller ikke; man skulde tro, at det pålå ham som en pligt at levere dem uskadte tilbage. Imidlertid klages der af kongens og Skalholt bispegårds fæstere over, at de ofte fik deres heste skamferede og ilde tilredte tilbage. I et enkelt tilfælde fik en mand aldrig sin hest tilbage fra landfogden og ingen erstatning[1]. Sådanne småting som sadeltøj og andet, der fulgte med hestene, gad landfogden sjældent gøre sig den umage at levere tilbage.

Fæsterne på kongens gods i Gullbringusyssel synes i dette, ligesom så mange andre tilfælde, at have været værst stillede. Det, de især besværede sig over, var, at de måtte ud med deres hestelån midt på sommeren, midt i årets travleste tid, da bønderne netop trængte til alle de heste, de kunde opdrive, til at bringe høet hjem fra markerne, eftersom det løb fare for at ødelægges, i fald det faldt i med regn. Disse hestelånskrav midt på sommeren skyldtes stiftamtmandens og landfogdens altingsrejser. Altinget, som endnu stadig holdtes på det gamle sted þingvellír ved Øxarå, var samlingsstedet for alle landets spidser og tillige det eneste sted.

[1]) Se Arni Magnússons jordebog over Gullbringusyssel.

hvor der gaves rigtig lejlighed til at udfolde rigdom og glans. Og der måtte da navnlig to så høje herrer som stiftamtmanden og landfogden ikke stå tilbage. Her gaves dem lejlighed til at glimre, ikke som i gamle dage ved et udvalgt og prægtigt væbnet følge, men i det 18. århundredes stil, ved et overdådigt køkken og buldrende drikkelag. Når da de daglige forretninger på tinget var færdige, kom tiden til at glemme de tørre og indviklede retssager over bordets glæder og til at vise gæstfrihed i stor stil. Tingboden fyldtes af larmende gæster, der huggede kraftig ind på de fede lammefjerdinger, som de skyllede ned med strømme af fransk vin, lybeckerøl, dobbeltøl og brændevin. At stiftamtmanden og landfogden ikke har stået tilbage i denne hænseende og har haft en del sager at føre til tinget, fremgår noksom deraf, at stiftamtmanden skulde bruge 20 heste til transporten, og landfogden ikke godt kunde nøjes med færre end 12—16. Til rejsen skulde så stiftamtmanden have 3—4 mænd og landfogden 2 mænd og 1 dreng, som fæsterne også måtte sørge for. Hestene skulde alle være opsadlede.

Af Skalholt bispegårds fæstere blev der på lignende måde krævet heste til bispens tingrejse, som heller ikke krævede så få anstalter. Han skulde nemlig holde de præster, der sad i konsistorialretten, med mad og øl i 8 dage.

Man må nu imidlertid ikke tro, at kongens fæstere slap med disse hestelån til stiftamtmandens og landfogdens altingsrejser. Hvert efterår skulde de skaffe heste til at føre kongens fisk fra de forskellige fiskesteder til handelspladserne, og i det hele taget, når som helst landfogden eller stiftamtmanden behøvede heste til en

rejse eller til hjemmebrug, måtte fæsterne holde deres i beredskab og afgive dem til de to herrers brug, hvor hårdt de end måtte savne dem. Der var ingen råd for det[1]).

Langt ældre, og til dels almindeligere, end mandslån og hestelån var dagsværket. Det bestod i, at fæstebonden i høhøsttiden måtte sende en mand til at slå græs på hjemmegårdens marker; sædvanlig fordredes kun 1 dagsværk, fra solens opgang og til dens nedgang[2]), men på kongens gods, især i Gullbringusyssel, fordredes der dog ofte 2—3 dagsværk. På det private gods fik arbejderne kosten hos jorddrotten, og dette var også i forrige tider tilfældet på kongens gods. Men efterhånden begyndte fogderne at trække af i kosten, så manden kun fik ét måltid daglig og senere ikke engang det, men kun grød eller skyr, idet han selv måtte holde sig med tør kost. Til sidst faldt maden helt bort, og manden måtte holde sig med fuld kost[3]).

Det mangler ikke på bitre klager fra fæstebøndernes side over disse ydelser, især da mandslånet. For hestelånets og dagsværkets vedkommende klages der især over, at de fordredes på en for bonden så ubelejlig tid. At undvære en mand 1 dag, endsige 2—3 dage, midt i den

---

[1]) Se Arni Magnússons jordebog for Gullbringusyssel.

[2]) Om det bestemte hoveri se bygselsbrev fra Þingeyra-kloster i „Dokumenter vedk. den ²²/₁₀ 1701 anordnede islandske Komm.".

[3]) Et andet slags dagsværk end det her anførte, som egentlig ikke kommer denne sag ved, men som dog får betydning ved, at det går mest ud over fæstebønderne, var det, som præsten krævede af alle de af sognets beboere, der tiendede mindre end 5 hund. (ɔ: de, som ikke ejede 20 rdl. værdi at optælle til tiende): de skulde være pligtige til at arbejde for præsten 1 dag i høsttiden eller i modsat fald betale en godtgørelse derfor. Præsten skulde holde dem med kost.

travleste høsttid kunde i enkelte tilfælde være det samme for fæsteren som en halvvejs mislykket høst, da en enkelt dags arbejde under visse omstændigheder var uvurderligt. Der er derfor ingen tvivl om, at fæsteren vilde så godt som altid have valgt at betale i stedet for at yde arbejdet, hvis blot ikke disse ydelser havde været så højt ansatte, som de var; men det var de netop for at tvinge fæsteren til at yde arbejdet, som ofte kunde være mere fordelagtigt for jorddrotten. Mandslånet betaltes med 20 al. (40 fiske), slet ingen ringe sum i de tider for en udarmet fæster. Hestelånet, som aldrig oversteg 12 dage, ansattes til 20 fiske; men i leje af en hest hele sommeren fra Fardag til sidst i oktober plejede man ikke at betale mere end 24—30 fiske, altså skulde et 12 dages hestelån i forhold hertil kun betales med ca. 3 fiske. Et dagsværk skulde betales med 10 fiske, medens daglejere aldrig fik mere end 30 fiske om ugen, altså 5 fiske om dagen[1]). Fæstebonden foretrak derfor i regelen at yde disse fordringer in natura frem for at betale dem; i enkelte tilfælde, hvor meget stod på spil for ham, har han dog naturligvis valgt at betale. Men for enkelte fæstebønder gaves der dog intet valg, idet de boede så langt fra hjemmegården, at ydelse af dagsværk in natura vilde have været dem en umulighed, hvorfor de blev nødte til at erlægge betaling. Dette var t. eks. tilfældet med mange af Skalholt bispegårds fæstere.

De her anførte 3 slags ydelser, mandslån, hestelån og dagsværk, danne ligesom en gruppe for sig inden for hoveriet, idet de som fast regel fordredes af hele kongens

[1]) Se sysselm. i Skaftafellssyssels svar på nogle spørgsmål, som „Komm. f. Isl. alm. Væsen" stillede til ham 1787. (Komm. dokumenter i Rigsarkivet.)

gods, bispegodset og en del af det private gods. De kunde sammenfattes under betegnelsen „det bestemte hoveri", i modsætning til „det ubestemte hoveri", som jeg vil berøre lidt i det følgende.

Det ubestemte hoveri krævedes kun af kongens og bispegårdenes fæstere; af privatgodset blev det aldrig krævet. Det kunde være svært eller let, meget eller lidt, alt efter vedkommende landfogeds, forpagters eller økonomus' tykke. Det lader sig egentlig ikke nøje beskrive, da der gaves så uendelig mange former for det, men jeg vil dog her berøre de alleralmindeligste, især for Gullbringusyssels godses vedkommende.

Først i rækken kommer da byggearbejderne. Der skulde rigtig nok ikke opføres slotte, som tilfældet var i Danmark, men der skulde bygges desto hyppigere, idet materialet ikke tillod opførelsen af solide bygninger, der kunde holde sig gennem en række af år uden udbedringer. Lige efter midten af århundredet opførtes der dog stenbygninger på Bessastad, Vidø og Nes[1]), og de nærmest boende fæstere skulde slæbe stenene sammen og hente kalk og tømmer til Holmens handelsplads (det senere Reykjavík) og Havnefjord. Ligeledes skulde de hjælpe til ved opførelsen af staldbygninger på disse 3 gårde tilligemed Gufunes hospitalsgård, og ligeledes udbedre de gamle bygninger. På forpagtergodset måtte fæsterne også besørge byggearbejder på hjemmegårdene, opføre væggene og bringe tømmeret den ofte lange og besværlige vej fra handelspladsen og hjem til gården. De to bispegårdes fæstere måtte på lignende måde arbejde der, og næsten hvert eneste år synes der at have

[1]) Her skulde den i året 1760 udnævnte landfysikus bo.

været gjort krav på dem i så henseende, da der så at sige altid var nogle af bispegårdenes huse under opførelse eller ombygning, Der lyder især høje klager fra fæsterne i anledning af Hólar domkirkes opførelse. De måtte i store skarer give møde, hvordan vejret end var, „og bliver med dennem handlet, som om de kunde være Bæster, thi de maa selv slæbe Steenvognen, de har ingen viss Huslye om Natten, ingen Opvartning, Drik eller nogen Assistance, allermindst nogen Løn". Således hedder det i en klage, som de gennem en præst, þórðr Jónsson, sendte til Rentekammeret[1]. I klagen fremhæves, at domkirken var meget rig. Men Rentekammeret vendte det døve øre til, ihukommende forholdene på det kongelige gods i Gullbringusyssel.

At det ikke blot var på det kongelige godses hjemmegårde, fæstebønderne skulde udføre byggearbejde, fremgår af en toldkammerskrivelse til stiftamtmanden af 2. marts 1776. Heri bestemmes det, at når bygningerne på en eller anden af kongens gårde måtte flyttes eller opføres fra nyt af formedelst søbrud eller andet, skulde alle tingsognets bønder hjælpe til hermed. Det hedder ganske vist, at alle tingsognets bønder skulde udføre arbejdet, men jeg er mest tilbøjelig til at tro, at det kun er alle tingsognets kongelige fæstere, der menes. Regeringen plejede ikke at fordre arbejder af selvejerbønder eller private folks fæstere.

Foruden de her nævnte husbygningsarbejder skulde Gullbringusyssels fæstere også opføre og vedligeholde gærderne omkring Bessastad, Vidøs og Gufunes marker. Fæsterne skulde møde med heste og redskaber, og ar-

---

[1] Se isl. journal for 1761.

bejdet tog gærne $2^1/_2$ dag for de nærmestboende, men noget mere for dem, der boede længere borte. Da Magnús Gíslason i året 1752 blev konstitueret amtmand, var dette pligtarbejde i nogle år ikke blevet fordret for Bessastads vedkommende, sandsynligvis fordi der ikke har været nogen brug for det. Men han krævede det igen af fæsterne og holdt ikke blot strængt over, at de for fremtiden skulde yde det årlig, men krævede desuden 48 fiske af hver fæster som vederlag for, at arbejdet ikke var bleven ydet i 6 år. Denne betaling krævede han uden forskel af alle, lige så vel af de fæstere, som først for et års tid siden havde overtaget deres fæstegård, som af de mangeårige.

Følgende ydelser krævedes endvidere af Gullbringusyssels fæstere:

Hø til falkekvæget og folk til at bære falkene fra Bessastad og til falkeskibet. Kongen holdt en falkoner på Island, som skulde fange jagtfalke. Et hus opførtes på Bessastad[1]) til at forvare falkene i, efter at de var fangede, og indtil falkeskibet kom fra København for at hente dem. Falkene fodredes kun med fersk kød, hvorfor skibet måtte tage en del levende kvæg med på rejsen. Det var til dette kvæg, bønderne måtte skaffe hø.

At føre kongens fisk til handelspladserne. Som ovenfor sagt, havde kongen fisk i alle fiskerlejer: efter at den var virket og tørret, måtte fæsterne give møde med heste og både for at føre den til de forskellige handelspladser; udkastfisken, d. v. s. den fisk, som købmændene tog ud, fordi den var for dårlig, måtte

[1]) Det flyttedes senere til Reykjavík.

bønderne så føre til Vidø; den benyttedes til landfogdens husholdning.

Risheste til Bessastad. Der fandtes i forrige tider en skov, der lå i almindingen et par mil fra Bessastad, som stiftamtmanden benyttede til brændsel. Fæstebønderne måtte føre brændet fra skoven og hjem til Bessastad. Men allerede i begyndelsen af det 18. årh. var skoven bleven så forhugget og ødelagt, at bønderne havde den største vanskelighed ved at samle brændselet sammen, og til sidst var der ikke spor tilbage af skoven. For at holde sig skadesløs fandt amtmanden på at fordre 10 fiske årlig af hver fæster, hvilket ansås at svare til 2 hestelæs brænde. Denne udgift gik under navn af „risheste“.

Grave tørv til brændsel på Bessastad og bringe det hjem til gården.

Hente ved og kvas til þingvalla-skov til tækning af staldbygninger og udhuse på Bessastad og Vidø.

Låne folk til at male malt, når der skulde brygges på Bessastad.

Dette var de almindeligste ydelser, der fordredes af kongens fæstere. Mange flere krævedes der, som ikke kan anføres her, da de så meget beroede på forskellige omstændigheder. I en af lagmand Gottrups klageposter fra 1701, som anfører de større ydelser, der fordredes af Gullbringusyssels fæstere, hedder det i slutningen: „Herforuden er der adskilligt Hoveri, som Bønderne ideligen haver maattet forrette til deris Nytte, som paa Kongens Vegne have haft Opbørselen, saasom at rejse foruden Betaling hid og did, naarsomhelst paakrævedes, skaffe selv Baade og Heste dertil, underholde sig selv paa Rejsen, skaffe frie Heste, naar paaæskedes, endda lang

Vej bort i landet, og gjøre Arbejde paa Gaarden Bessastad, naar det blev befalet"[1]). Dette stemmer godt med Árni Magnússons indberetninger, der netop på sine kommissionsrejser gjorde disse forhold til genstand for en grundig undersøgelse; ligeledes med største delen af de memorialer, der i det 18. århundrede sendtes til Rentekammeret, og som berører dette emne.

Endnu står der tilbage at omtale en af de pligter, fæsterne måtte underkaste sig, nemlig modtagelsen af foderkvæg. Om efteråret plejede både fogderne og bispegårdenes forvaltere at pålægge deres fæstere at fodre en del kvæg vinteren over uden vederlag. Hvad enten nu bønderne syntes om dette eller ikke, blev kvæget drevet hen til deres gårde, og de måtte tage imod vedkommende hest, stud, ungkvie eller lam, alt sammen kvæg, der ikke gjorde nogen nytte, og de måtte erstatte dem fuldt ud, hvis de kom noget til i løbet af vinteren. Når høhøsten var mislykket og høforrådet derfor ringe, kom fæsteren ofte i stor forlegenhed midt om vinteren, så at han måtte slagte noget af sit eget kvæg for at se sig i stand til at holde livet i foderkvæget.

Når vi tænker på alle de fordringer, jorddrotten eller hans stedfortræder stillede til fæstebønderne, kan vi ikke undre os over, at vi ofte hører højlydte klager fra de sidstes side. Meget mere må det forbause os, at fæsterne gennem så lange tider har kunnet finde sig i disse vilkårligheder, at de ikke med forenede kræfter har rejst sig mod deres undertrykkere og gjort indsigelse mod deres urimelige fordringer. Men noget sådant skete ikke. De minde om lænkehunde, der står og slider i deres læn-

[1]) Se „Dokumenter vedk. den $^{22}/_{10}$ 1701 anordnede isl. Kommission".

ker uden at komme nogen vegne, idet de af og til udstøder ynkelige hyl. Kun yderst sjældent hændte det, at de kongelige fæstere viste opsætsighed eller uvillighed til at yde de af dem fordrede arbejder eller pligter; de modtog befalingen uden modsigelse og udførte arbejdet uden knurren, eller i al fald da kun med en undertrykt knurren. Kun en eneste gang, så vidt vi ved, hændte det, at en mand åbenlyst nægtede at ro på kongens båd, men amtmanden betog snart både ham og andre lysten til at vise opsætsighed, idet han lod manden binde til en pæl og gennemprygle grundigt. Det er tillige det eneste eksempel, man har på, at legemlige tvangsmidler har måttet anvendes på Island for at få fæsterne til at udføre deres pligt.

IV.

Fæstebondens daglige livsvilkår. Boligen. Sygdomme. Klæderne. Føden. Arbejdet. Et blik på husholdningen. Handelsforhold. Tiggeri. Moralen.

Vi skal nu kaste et blik på fæstebondens daglige livsvilkår og på forholdene i hans hjem, for at vi kan blive i stand til at danne os et så fuldstændigt billede af hans liv som muligt; derved vil der også blive givet dem, der kunde have lyst dertil, lejlighed til at anstille en sammenligning mellem Island og Danmark.

Siden sagatidens slutning har det aldrig været synderlig bevendt med de islandske boliger, allermindst hos den fattige almue. Endnu den dag i dag lader bøndergårdene meget tilbage at ønske i retning af sundhed og hygge, hvor meget mere må det da ikke have været tilfældet i det 18. århundrede? Landet selv har aldrig frembragt brugeligt bygningstømmer, desuden

var skovene allerede i begyndelsen af århundredet aldeles forhuggede. Tømmer førtes meget sparsomt til landet. da det optog så megen plads i skibene, som kunde anvendes på en for købmændene meget fordelagtigere måde; desuden var det tømmer, de bragte, undertiden aldeles utjenligt til den slags brug og i tilgift overordentlig dyrt. Man var derfor nødt til at hjælpe sig så vidt muligt uden tømmer og var næsten udelukkende henvist til, hvad der altid var for hånden, nemlig græstørv og stene. Det har derfor gennem mange århundreder været det almindeligste bygningsmateriale på Island. Deraf opførtes altid væggene, tagets tømmerskelet dækkedes med grønsvær.

Man har på Island først temmelig sent lært at forene gårdens forskellige rum under ét fælles tag. Gården bestod tvært imod af flere særskilte huse, som dog stilledes sammen i en klynge og efterhånden rykkede hinanden nærmere, så at de til sidst forenedes ved en fælles gang. Badstuen udgjorde gårdens hovedrum og stod for enden af den oftest meget lange og mørke gang, fra hvilken døre gik ind til de sideordnede rum, køkken. skåle, spisekammer og redskabsrum. Dette var de almindeligste rum, hvoraf en bondegård bestod, men der kunde naturligvis både være flere og færre, ligesom de var meget forskellig udstyrede på de forskellige gårde. uagtet bygningsmåden så at sige altid var den samme. Sysselmand Vigfús Þórarinsson [1]) giver i en memorial til Rentekammeret efterfølgende beskrivelse af en almindelig bondegård: „Våningshuset (ɔ: badstuen) er sædvanlig 4 alen bredt og dobbelt så langt, opført af jordvægge og tag af samme, uden nogen indvendig beklædning af tømmer;

[1]) Fader til digteren Bjarni Thorarensen.

køkken og spisekammer, opførte af samme materie og på samme måde, kan være halvt så store som våningshuset." Det var altså det hyppigste, at badstuen på en almindelig bondegård var uden bræddebeklædning. Man så mellem tagtremmerne lige op i tagets grønsværbedækning, som hurtig kom til at ligne tørvejord, og hvorfra skimmel og spindelvæv hængte ned i stuen. Gulvet var også ubeklædt og dannedes af muldjord, som hurtig trampedes fast, men ved hæftige regnskyl, som taget ikke godt kunde stå imod, dryppede vandet ned på det, hvilket gjorde, at det hurtigt trådtes op og i en forsvindende kort tid forvandledas til et ælte, som beboerne vadede i. Væggene, langs med hvilke de fastnaglede sengesteder stod, var bedækkede af en grålig hud af skimmel, og en grønlig slimet væske løb stadig ned ad dem, især om vinteren. Sengklæder var der ikke mange af i tjenestefolkenes senge hos de fattige. Gammelt hø, søgræs eller kvas dannede underlaget, nogle tæpper fuldendte udstyret. I enkelte badstuer var der bygget et lille loft (pallr) af brædder, kun en alen eller halvanden over gulvet. Her ovenpå havde så folkene deres tilholdssted, medens det bælmørke rum under pallen optoges af lam eller spæde kalve, som der skulde hygges om og føres tilsyn med.

Sådan, som her beskrevet, så almuens boliger ud. Hos embedsmænd og velstående folk finder vi naturligvis en noget hyppigere anvendelse af tømmer og bræddebeklædning. En ulempe havde dog alle boliger til fælles, om der end kan have været nogen forskel i så henseende, nemlig mangelen på lys. I et værelse, hvor der ingen varmeindretning fandtes, som tilfældet var med den islandske badstue, og i et så råt klima som Islands gjaldt det om at holde så godt på varmen som muligt.

Vinduerne var derfor både få og små og anbragtes især på taget over sengestederne. Hvert vindue bestod kun af én rude, og den var ikke af glas, men af en tynd hinde (líknabelgr), som blev spændt over en træramme, der så anbragtes i et tilsvarende hul i taget. Når det blæste stærkt, gik der hyppig hul på disse hinder, og kvinderne måtte da sætte sig til at lappe dem. Som man nok kan forestille sig, tillod de ikke lyset frit indpas i rummet, og folkene sad derfor, selv midt på dagen, i et bestandigt halvmørke.

Af denne beskrivelse vil læseren kunne indse, at de islandske boliger trængte til hyppige reparationer og grundigt tilsyn, hvis de skulde kunne udgøre et efter vore begreber blot nogenlunde tåleligt opholdssted. Men hermed var det ikke stort bevendt. For fæstebondens vedkommende finder man en undskyldning i den omstændighed, at han ikke vidste, hvor længe han vilde blive boende på gården, og derfor undlod at gøre andet end det højst nødvendige; på den anden side optog slidet og slæbet på mark og på sø alle kræfterne og al opmærksomheden, medens det bidrog til at sløve hans sans for renlighed og hygge. Vi kan således omtrent tænke os, hvor hyggeligt opholdet i badstuen har været, hvor alle husets folk sad sammenpakkede hele dagen om vinteren, hvor lam og kalve boltrede sig under pallen, medens ethvert frisk pust var stængt ude. Jeg vil her til en bekræftelse af det ovenfor skrevne anføre et par udtalelser af to anséte mænd fra år 1770[1]), hvoraf den

[1]) Disse udtalelser findes i to afhandlinger i „Landkommissionens dokumenter og papirer“ i Rigsarkivet. Den ene skyldes Magnús Ólafsson, fader til oldgranskeren Finnur Magnússon, den anden en ansét præst fra sydlandet, Árni Þórarinsson.

ene lyder således: „Lad os se Badstuens Indretning lidt an, som baade bruges til Daglig- og Sovehus. Denne er ikkun liden, har en trang Indgang uden nogen Dør eller dog tæt Dør; nogle bitte smaa Vinduer findes paa Siderne, hvilke stedse holdes lukkede, især om Vinteren. Her opholder sig alle Fruentimmer og Børn baade Nat og Dag, samt Mandfolkene tillige, i det mindste i de lange Vinteraftener, da der stedse indtil Kl. 11 à 2 efter Midnat brænder Tranlamper eller dertil indrettede Jærnplader, forsynede med meget grove Væger, paa det at den stærke og grove Lue kan give tilstrækkelig Lysning overalt i Huset. Man forbruger som oftest ikke engang klar Tran, men Foden eller det tykkeste, som sætter sig paa Bunden, en saa meget fælt stinkende som heel forraadnet Materie, hvilken, naar den antændes og tillige samles med mange Folks Aande og Damp, samt de skidne Gulves og fugtige Væggers Uddunstninger, foraarsager en saa tyk Røg, som ingensteds kan finde ud.“ — I Magnús Ólafssons indberetning hedder det: „Man kan let formene, at den kummerlige Bygningsmaade hos den gemene Mand ikke lidet kontribuerer til adskillige Sygdomme, saasom Husene, allerhelst Siddestuerne, ere lave; deri sidde alle Folkene oppe paa et Loft, hvoraf foraarsages saa stor en Kvalme, at en Fremmed, som ikke er vant dertil, holder næppe ud en Times Tid derinde, siden Lyserøgen, Aandedrættet og Svededampen (hvoriblandt mange ere skorbutiske og de fleste brystsyge) menges sammen og give en forfulet Luft. Naar nu baade frugtsommelige Kvinder og spæde Børn trække denne inficerede Luft til sig, er det ikke saa underligt at saa mange Mennesker strax i deres Ungdom blive brystsyge og spytte Blod, naar de røre dem stærkt.“ — Der er dog ét, som de to mænd forbigår,

og som ikke bidrog til at forbedre luften i badstuen, nemlig at mandfolkene ofte hele dagen sad med piberne i munden, og røgen væltede ud af dem som af en fabrikskorsten. Købmændene havde fået bildt den lettroende almue ind, at hvis de bare røg dygtig, så vilde ingen sygdomme kunne få bugt med dem![1])

Magnús Ólafsson har vist ret, når han mener, at de usunde boliger har haft stor del i den udbredelse, spedalskheden, landets skræk og plage, opnåede i det 18. århundrede. Når en spedalsk måtte dele et sådant værelse som en islandsk badstue med en hel del andre mennesker både nat og dag, er det intet under, at sygdommen greb om sig. Der fandtes ganske vist i landet 4 hospitaler, som nærmest var bestemte til at optage spedalske, men de kunde kun optage en forsvindende del af alle de patienter, der fandtes; de kunde nemlig ikke rumme flere end 12—16. Hvor mange spedalske der fandtes over hele landet ved år 1770, kender jeg ikke, men at de ikke har været få, tør man måske slutte deraf, at på Seltjarnarnes alene, hvor der ikke var over 10 gårde, fandtes der en snes spedalske; hvis man slutter herfra, vil tallet af spedalske over hele landet løbe temmelig højt op.

Efter at fårepesten havde hærget landet, blev der en sådan mangel på uld, at fattigfolk havde den største vanskelighed ved at skaffe klæder til dem og deres tjenestefolk; de ejede som oftest ikke mere end de allernødvendigste klædningsstykker, og tjenestefolkene plejede, for at spare på strømperne, at gå med bare fødder både sommer og vinter, i frost, regn og snesjap. Efter mange

[1]) „Landkommissionens dokumenter og papirer."

kyndige folks mening skal det have bidraget til at skaffe dem mange sygdomme på halsen.

Den daglige føde bestod næsten udelukkende af landets egne produkter, såsom kød, mælk, skyr, smør og fisk. Den eneste udenlandske madvare, folk plejede at bruge, var lidt mel, som de lavede grød af, og at det ikke var store sager, man brugte deraf, kan man slutte af, at fattigere folk ikke plejede at tage mere end ½ tønde mel årlig, og enkelte måtte helt undvære det, da de skyldte købmændene og ingen ting havde til at betale med. Med smør og kød kunde det også ofte knibe, da smørret gik med til at betale landgilde, kvildelejer og daglejerløn, medens næsten alle de får, der bestemtes til slagtning, leveredes til købmændene. Fattigfolk måtte derfor hitte på alle mulige udveje for at bjærge livet og lade sig nøje med alt, hvad der blot på nogen måde var spiseligt. Oplandsbønderne plejede at gå til fjelds for at samle spiseligt mos (cetraria islandica) og angelikarødder, som kogtes i mælk og grød, medens fiskerbefolkningen opsøgte ved stranden alger og søplanter, som de vandede ud, saksede og lavede grød af. De samlede undertiden større mængder af disse planter, tørrede dem og solgte til oplandets fattigfolk. Hos de fattige ved søen var føden over al beskrivelse dårlig og egnede sig ofte mere til dyre- end menneskeføde. Om morgenen melsuppe, lavet af ofte råddent og stinkende mel og søvand. Når suppen havde stået lidt, kunde det klare vand godt hældes af, og på bunden sad så melet tilbage som en højst betænkelig klæbrig masse. Om middagen tørfisk, det vil sige den fisk, som købmanden ikke kunde tage imod, fordi den var skimlet og musgnavet, og som derfor anvendtes i husholdningen med

surt smør til. Om aftenen blødfisk eller fersk fisk hele året rundt, hvis den kunde skaffes til veje. Når man ikke kunde komme på søen og skaffe fersk fisk, spiste man den, der var fisket for længere tid siden, og som ved at ligge i en bunke uden at røres var bleven helt rådden. Kød spistes hos fattigfolk ikke engang på helligdage; hvis det lykkedes dem at komme over et lille stykke, blev det straks hængt op i køkkenet til røgning, hvor det så fik lov til at hænge flere måneder over tørverøg, indtil det blev harsk og gennembrændt; det forslog bedre, når det tilberedtes på den måde. Når det var meget knapt med føden, fristede man livet ved at spise torskeben, der kogtes i vand, indtil de blev helt møre.

I et land, hvor jordbunden ofte kan siges at give stene for brød, og et klima, der den største del af året binder alt liv i frostens lænker, skal der et dygtigt og utrætteligt arbejde til for at sørge for et nogenlunde ordentligt udkomme. Fæstebonden, hvis kræfter en fordringsfuld jorddrot desuden lagde beslag på, lærte snart at opgive alt håb om velstand og tænkte kun på at holde livet i sig og familjen; med fremskridt og forbedringer måtte det gå, som det bedst kunde. For at kunne drage rigtig nytte af gården, han sad på, udfordredes der en betydelig arbejdskraft og et større folkehold, end han så sig i stand til at underholde. Kun den ringeste del af de fæstere, der sad på en 5 hund. gård, holdt en tjenestekarl. I den lange vinter, når frost og sne lagde hindringer i vejen for alt udearbejde ved gården, var der ikke andet for end at se at komme til kysten for at drage nytte af fiskeriet. Selv kunde han ikke godt komme afsted, da kreaturerne måtte passes, og i tilfælde af at han havde

en tjenestekarl, som han gærne vilde skikke afsted, fordrede denne en udrustning, som det ofte holdt hårdt for en fattig fæster at skaffe til veje; han skulde både have en del redskaber og forsynes godt med mad, så at han undertiden fik med sig alt, hvad gården kunde præstere i den retning. På gården måtte de så se at slå sig igennem så godt de kunde, og undertiden havde de ikke andet at leve af fra jul og til henimod foråret end den mælk, køerne gav, tilligemed fjeldmos og skimlet tørfisk og i stedet for smør den tidligere omtalte sammensmeltning af talg og tran. Men undertiden var det ligefrem en umulighed for bonden at udruste tjenestekarlen, som så måtte sidde hjemme uden nogen egentlig beskæftigelse [1]).

Når foråret kom, tog oplandsbonden til fjelds med familjen for at samle mos. I tilfælde af at han havde holdt tjenestekarl ved søen, plejede han at hente fisken ved st. Hansdagstider; derpå gik tiden til høhøsten med at samle mos og svie kul. Høhøsten plejede at vare til hen imod Mikaelsmisse. Så hengik der igen en uges tid med at samle mos; resten af efteråret anvendtes til at rejse til handelspladsen med sommerprodukterne og til at bygge og udbedre gårdens huse og køre møg ud på marken. De, der boede til fjelds, plejede at anvende den nærmeste tid før jul til at fange foreller i fjældsøerne.

---

[1]) Hvad man i den tid anså for at kræves til en fiskers udrustning bestod af følgende: 10½ før. smør, 10 før. tørfisk, 1½ fiskeline, en bede, ¼ tønde mel, 40 ptt. sur valle, skindklæder, et par tykke lædersko og søvanter. Efter den tids beregning skulde udrustningen beløbe sig til 16 vtt. 28 fiske. I et godt middelår ansloges fangsten til 12 vtt. 4 fiske. Det var altså en tvivlsom forretning, hvis man kan stole herpå. (Efter M. Ketilssons angivelser i en indberetning til Landkommissionen 1770.)

Ved søkanten bestod arbejdet naturligvis mest i at tage ud på fiskeri, men ved siden af skulde et lille stykke jord dyrkes, søklæder og fiskeredskaber laves o. s. v. Tomthusmændene havde ikke andet til at underholde deres familje med end det, der ved delingen af fangsten faldt i deres lod. Det var derfor hyppig tilfældet ved fiskerpladserne, at fattigvæsenet måtte tage sig af tomthusmændene. I et af søsognene på sydsiden af landet, hvor der kun var 8 skattebønder og 3 løsemænd, fandtes der ialt 26 personer, som nød fattigforsørgelse. Deraf var de 6 spedalske.

Alle disse arbejder fik nu imidlertid fæsteren ikke lov til at udføre uforstyrret. Idelig og på alle mulige tider af året greb jorddrotten, især da landfogden for Gullbringusyssels vedkommende, midt ind i hans arbejde og lagde beslag på ham selv, hans heste og hans redskaber. Det er derfor ikke så underligt, at der ikke vilde komme rigtig fart i arbejdet, og at det hele gjorde indtryk af, at det udførtes med ulyst.

Spørger vi nu endelig om, hvorvidt en fæstebonde nogenlunde kunde slå sig igennem, og om indtægterne af hans landbrug kunde slå til for at dække hans udgifter, så må svaret lyde benægtende. Efter omtrentlige beregninger fra tiden omkring 1770 ser vi, at en fæster, der boede på en 24 hund. gård, og som havde 4 køer, 24 malkefår og nogle beder, medens familjen bestod af bonden, hans kone og 3 børn tilligemed 1 karl og 1 pige og ét fattiglem af sognet, plejede i middelår at have et underskud af 14—16 rdl.[1]). På en mindre gård, t. eks. 5 hund.,

[1]) Efter sysselmand M. Ketilssons angivelser i en indberetning til Landkommissionen.

som der var overordentlig mange af, bestod besætningen sædvanligvis af 2 køer, 1 kalv, 2 heste, 1 ung hoppe og nogle får, hvis antal rettede sig efter omstændighederne. Med indtægterne af denne besætning skulde han så bestride alle sine udgifter, betale landgilde og kvildelejer, skat, kongetiende, gjaftold, lagmandstold, kirketiende, præstetiende og, hvis han holdt en mand ved søen, mandtalsfisk; desuden underholde familjen, betale sin karl, hvis han havde nogen, 4 rdl., 8 al. vadmel og 1 par nye strømper i løn, og sin pige 4 al. vadmel, lærred og strie til 25 fiske og 1 par nye strømper. Hos købmanden skulde han købe ½ tønde mel, 10 ℔ jærn, 1 slibesten og 1 lodline, og kom oftest til at skylde for halvdelen. De, som sad på mindre gårde, plejede ingen ting at få i handelen, da de ikke havde noget at betale med. Heraf kan det tydelig skønnes, at det måtte gå, som det gik, at fæsteren ikke kunde undgå at pådrage sig restancer, og at hele historien ofte endte med, at han formedelst restancer blev vist bort fra gården og måtte som en sidste udvej ty til fattigvæsenet eller gå omkring med bettelstaven.

Jeg kan ikke slutte dette afsnit uden nogle bemærkninger om de islandske handelsforhold i det 18. århundrede.

Den største del af århundredet førtes handelen som monopolhandel, dels af enkelte mænd, dels af større selskaber. Disse betalte en årlig afgift til regeringen for retten til at handle på landet, og bestemmelserne om deres rettigheder og pligter nedlagdes i den såkaldte „oktroy“, som Rentekammeret affattede. I følge den havde de eneret på den islandske handel. Ingen uden dem måtte føre fremmede varer til landet, ej heller måtte

indbyggerne handle indbyrdes med inden- eller udenlandske produkter. De handlende derimod skulde forpligte sig til at føre god og ubedærvet vare efter behov til landet og behandle indbyggerne godt. Rentekammeret lod det imidlertid ikke bero ved de meget vidtløftige bestemmelser, oktroyen indeholdt; det affattede desuden en fuldstændig takst over alle islandske og udenlandske varer, hvorefter man på begge sider havde at rette sig. Denne takst bestemte ikke blot varernes pris, men gav desuden nøjagtige bestemmelser angående deres kvalitet. Alle disse forholdsregler kunde imidlertid ikke forebygge stridigheder mellem indbyggerne og de handlende. For det første gjordes prisfortegnelsen ikke årlig, men den en gang fastsatte skulde gælde for mange år, så her forelå der allerede stof nok til misfornøjelse. Desuden søgte man ofte ligefrem på begge sider anledning til trætte, og de allerviseste bestemmelser vilde vel ikke helt have kunnet afværge tvistigheder.

De enkeltmænd og selskaber, som forpagtede eneretten til at handle på Island, tænkte først og fremmest på at tjene penge. Danmark var deres fædreland, og til dette følte de sig knyttede ved stærke indre bånd, medens Island var dem uvedkommende, uden for så vidt det berørte deres handelsinteresser. På lignende måde forholdt det sig med de enkelte købmænd. De betragtede det som deres livs mål at tjene så meget, at de en gang kunde trække sig tilbage fra deres rejseliv og grunde en selvstændig virksomhed i Danmark. På den anden side betragtede Islænderne købmændene med alt andet end venlige øjne. Der var altså ingen bånd af sympati og gensidig velvilje, som forenede disse to partier.

Handelshusene på Island stod lukkede den største del

af året. Kun i sommermånederne opholdt købmændene sig der oppe og handlede med indbyggerne. I enkelte havne efterlod de dog en mand, en „efterligger“, der skulde blive vinteren over, tage vare på handelshusene og afhænde varer til indbyggerne, når det gjordes behov. Skibene kom som oftest til landet i juni måned, men undertiden ankom de dog ikke før end hen imod midten af juli, ja, enkelte gange først i begyndelsen af august, til stor ulæmpe for indbyggerne, som netop da var på det travleste beskæftigede med høhøsten. Folk kom så strømmende til fra alle kanter med deres produkter, og det gjaldt for dem at komme til så hurtigt som muligt, da de ellers ofte måtte vende hjem igen med uforrettet sag og kunde hverken erholde de nødvendigste varer i handelen eller få deres egne produkter afsatte. Dette vil måske forekomme læseren lidt uforståeligt, men sagen var denne: købmanden førte kun et begrænset kvantum mel, tømmer, salt, jærn og rebslagerartikler med; det var netop disse varer, bonden især trængte til, men de fandtes næsten aldrig i så store mængder, at alle kunde blive forsynede. Det kom derfor an på, hvem der kom hurtigst til stede. På den anden side var det af stor vigtighed for bønderne at få deres forretninger afgjorte så hurtigt som muligt, for at ikke deres arbejde skulde lide alt for stort afbræk ved opholdet på handelspladsen. Men her gjorde de regning uden købmanden. Ved en sendrægtig ekspedition blev de undertiden opholdt 3—4 dage over ubetydelige småting, og deres høstarbejde led betydeligt herunder. Det kunde dog, når endelig galt skulde være, nok gå an; betænkeligere vending tog sagerne derimod, når købmanden, ovenpå den lange ventetid, erklærede, at deres varer ikke var gode nok,

og at han ikke kunde tage imod dem. Denne fremgangsmåde brugtes hyppig, når der var tale om varer. købmanden ikke brød sig om, selv om de var udmærkede i deres slags. Sagen var, at han ikke kunde afsætte alle islandske varer med lige fordel; han tog derfor helst imod de varer, han tjente bedst på, nemlig fisk og tran, medens han kastede vrag på mange andre islandske produkter, t. eks. „uldengods", der ikke gav synderlig fortjeneste. Men i følge taksten var købmanden forpligtet til at tage imod alle varer, der opfyldte bestemmelserne; han var derfor nødt til at erklære uldengodset for at være dårligere, end taksten foreskrev, såfremt han vilde undgå at tage imod det, og det gjorde han da ofte, uagtet det var fuldkomment takstmæssigt. At denne købmændenes vægring ved at modtage visse produkter ofte beroede blot på et lune, kan vi slutte deraf, at bonden ofte kunde få dem afsatte på en anden handelsplads uden nogen som helst indvending. Det var navnlig over for den fattigere del af befolkningen, at købmændene brugte denne fremgangsmåde, idet de fra den kant sjældent mødte kraftige protester.

I handelen var der ofte stor mangel på udenlandske nødvendighedsartikler. Meltilførselen var således ofte utilstrækkelig, hvilket i forbindelse med misvækst i selve landet og dårligt fiskeri undertiden afstedkom en stor nød[1]. Undertiden var der ingen salt at få, så at indbyggernes fisk rådnede op. Årsagen til denne mangel på nødvendighedsartikler må søges i en lignende omstændighed som den, der fik købmanden til at foretrække

[1] Se amtm. Gislasons og flere andre indberetninger til Rentekammeret (isl. journal for 1756).

enkelte af de islandske produkter frem for andre. Der kunde tjenes meget mere ved at laste skibet med kramvare, tobak og brændevin end med mel, tømmer, salt og jærn. Når bonden så kom og forlangte lidt mel eller tømmer, fandtes der ingen af delene, og resultatet blev, at han tit vendte hjem med en rus og en overflødig forsyning af kramvarer og tobak. På den anden side var varerne heller ikke altid så gode, som de burde være, ja, undertiden ligefrem ubrugelige. Melet var ofte råddent og ildelugtende[1]) og tømmer og tougværk tit af den beskaffenhed, at de ikke kunde anvendes til noget som helst.

Det er vel værd at lægge mærke til købmændenes optræden over for embedsmanden og den velhavende bonde på den ene side og den fattige fæster på den anden. De første fik altid lov til at vælge det bedste af varerne, medens den fattige måtte finde sig i at vente og ofte måtte tage til takke med næsten ubrugelige varer. Over for de første bar købmandens opførsel præget af en høflig imødekommenhed, da det frem for alt gjaldt om at holde gode miner med dem, medens den sidste vel måtte vogte sig for at give sin utilfredshed luft, da en ubesindig ytring tit straffedes ved, at han ingen ting fik og blev vist døren eller blev truet med proces, som købmanden bandte på, at han vilde drive til det yderste. Det sidste argument undlod sjældent at gøre det tilsigtede indtryk på den i forvejen ydmyge og forknytte mand. Der var ikke andet for ham at gøre end tåle og tie.

---

[1]) I året 1773 forpligtedes handelsselskabet ved dom til at betale 4400 rdlr. i skadeserstatning for at have ført bedærvet mel til landet. Espólíns Árbækr XI, 2.

Det var ikke omsonst, at der i oktroyen fandtes strænge bestemmelser om smughandel på Island. De fremmede, som drev fiskeri under Islands kyster, var meget begærlige efter at handle med indbyggerne, og deres fristende tilbud kunde ofte være svære nok at modstå for de fattige indfødte. Dog synes denne slags smughandel ikke at have været videre udbredt, i det mindste lykkedes det yderst sjældent købmændene, som dog ellers vogtede med argusøjne på alle fremmede, at snuse den slags tilfælde op. Bønderne har vel været alt for bange for følgerne til at turde indlade sig herpå. En anden sag var det derimod med den smughandel, som dreves af enkelte af indbyggerne med deres landsmænd. Det var ganske almindeligt, at formuende bønder, ja, endog præster, udtog varer i større mængder hos købmændene og solgte dem ud igen om vinteren i små partier til husmænd og fattige fæstebønder, som havde måttet gå tomhændede fra købmanden om sommeren. Når nøden i den hårde vinter bankede på hos dem, måtte de som sidste udvej gå til disse „landprangere“ for at få nogle håndfulde mel, der kunde hjælpe til at holde livet i familjen. De vidste, at her kunde de få kredit mod at forpligte sig til at afgive nogle af deres lam om foråret eller afstå en del af deres forventede fiskefangst, men de var heller ikke uvidende om, at de vilde komme til at betale blodige rentepenge [1]).

Under sådanne kår levede fæstebonden på Island. Ofte gik det imidlertid således, at han, træt af kampen for udkommet, helt opgav ævret og greb til bettelstaven.

---

[1]) En stor mængde af indberetninger til Landkomm. er bleven benyttet ved ovenstående skildring af handelsforholdene. (Se „Landkomm. dokumenter og papirer“.)

I næsten alle indberetninger til Landkommissionen 1770 klages der højlydt over den mængde betlere, som løb landet rundt og oversvømmede alle distrikter. På altinget vrimlede det ligefrem af betlere, som, lokkede af udsigten til en fed mundfuld, her stimlede sammen og undertiden blev så nærgående, at de med magt måtte jages bort fra tingboderne. Det vil derfor ikke undre os, at unge mennesker, med disse mørke fremtidsudsigter for øje, gærne vilde unddrage sig fæstebondens lidet tiltrækkende lod og rejste til fremmede lande for at skabe sig en stilling. Der føres hyppige klager over, at landet på den måde berøvedes mange duelige arbejdere.

De genvordigheder og usle kår, fæstebønderne led under, kunde ikke godt gå over deres hoveder uden at sætte spor i deres tanker og følelser; der klages fra flere sider over, at deres moralske følelser var i høj grad slappede. En udtalelse i denne retning af den før omtalte Magnús Ólafsson vil jeg anføre her til slutning; den lyder således[1]: „Jeg har uformærket paa mange Steder lagt Mærke til, at Bønderne regne det for et stort Uheld at avle mange Børn, især naar de alle leve, skiøndt de vel trives. Ja, jeg har seet En bitterlig græde over det hans Kone fødte ham, første Gang de fik Børn, Tvillinger, 2 velskabte Drengebørn, og de begge var unge og friske Folk. Jeg har og seet nogle spille op og ned af Glæde, naar de have mistet deres Børn. Man hører deres Naboer eenstemmigen congratulere dem, der miste deres Børn i ung Alder.“

---

[1]) „Landkommissionens dokumenter og papirer.“

V.

Islands forhold til Danmark i forrige tider. Lagmand Gottrups rejse. Árni Magnússons og Páll Vidalins rejser på Island. Biskop Harboe. De nye indretninger. Landkommissionen og dens arbejder. Salget af kongens både i Gullbringusyssel. Kommissionen for Islands almindelige væsen. Salg af Skalholt bispegårds gods. Taksationskommissionen og salget af kongens gods. Slutning.

Fra slutningen af det 14. årh., da Island kom ind under Danmark, og til begyndelsen af det 18. årh. var samkvemmet mellem de to lande ikke stort. Regeringen fik kun sjældent anledning til at beskæftige sig noget videre med Island og islandske sager, idet indbyggerne kun med lange mellemrum lod høre fra sig, og det næsten aldrig direkte. Ligesom Danmark geografisk betragtet lå langt fra Island, og den tids tarveligere samfærdselsmidler ligesom gjorde afstanden endnu større, således stod også konge og regering overordenlig fjærnt for det islandske folks bevidsthed. De to begreber var som indhyllede i en eventyrlig glans og omgiven af en sådan nimbus af magt og højhed, at i det mindste menigmand næppe kunde finde på at nærme sig til dem direkte mundtlig eller skriftlig. Det samme synes at have været tilfældet med de underordnede islandske embedsmænd, ti kun sjældent henvendte de sig til regeringen. Alle verdslige sager kom til at gå igennem landets øverste embedsmand, der til de forskellige tider førte forskellige titler, men som til sidst kom til at føre navn af stiftamtmand. Han dannede tilligemed bisperne bindeleddet mellem regeringen og dens fjærne undersåtter. Det var gennem ham, at indbyggerne henvendte deres bønner og besværinger til regeringen, gennem ham fik regeringen meddelelser om begivenhederne i landet, og

gennem ham meddelte den igen sine befalinger. Denne embedsmand var så at sige altid en dansk adelsmand, der gærne benyttede denne udvej til at kunne føre et mageligt liv, idet han hævede den temmelig betydelige gage og for øvrigt lod det gå med embedsforretningerne, som det bedst kunde. Han opholdt sig lige så meget i Danmark som på Island og satte en eller anden af sine klienter eller tjenere til at bestyre embedet. Til disse indsendte nu embedsmændene deres indberetninger og almuen sine bøn- og klageskrifter. Alt, hvad de anbefalede, fik fremgang, medens det meste af det, de ikke syntes om, aldrig kom videre. De kunde gøre, hvad de vilde, sende disse indberetninger, klage- og bønskrifter til regeringen eller lade være dermed, alt efter eget tykke. Regeringen kunde vanskelig holde øje med dem, og adskillige gange løb der rygter om, at forskellige sager, som indløb til stiftamtmanden og skulde forelægges regeringen, sporløst forsvandt. Dette var naturligvis ikke mindst tilfældet med dokumenter, der på en eller anden måde rørte ved amtmandens embedsførelse, og når klager herover direkte indløb til regeringen, så plejede den at sende dem til selve stiftamtmanden, for at han kunde give sin erklæring om sagen, og han manglede sjældent beviser, sande eller falske, til at retfærdiggøre sig med. Kun yderst få af disse embedsmænd viste nogen sympati for Island eller lagde nogen samvittighedsfuldhed for dagen i udøvelsen af deres embedspligter.

Ved slutningen af det 17. årh. herskede der på Island den største elendighed; vulkanudbrud, drivis og umindelig hårde år forårsagede en stor hungersnød, medens

handelsforholdene og jordegodsforpagternes herredømme var mere trykkende end nogen sinde før. Der måtte gøres noget og det hurtig. Den ene af lagmændene. Lauritz Gottrup, tilbød at rejse til København og gøre regeringen bekendt med sagernes stilling, for at den kunde tage sine forholdsregler. Han havde fået opsat et langt klage- og bønskrift, som bønderne skrev under på altinget; men amtmand Kr. Müller fik fat i det, rev det i stumper og stykker og forbød Gottrup at rejse. Han lod sig imidlertid ikke forbløffe, men drog afsted trods amtmandens forbud og kom til København i efteråret 1701. Her fremstillede han så sagernes gang for regeringen og opsatte en lang beretning om landets tilstand, hvori han fremkommer med adskillige klager. Hovedindholdet af hans beretning drejer sig om handelen. om landets inddeling i handelsdistrikter, om de umenneskelig hårde straffe for overtrædelser af handelslovene og om den dagældende takst, hvis vanvittig høje priser på udenlandske varer og lave på islandske produkter truede med at bringe halvdelen af indbyggerne til bettelstaven. Men desforuden bringer den også flere andre sager på bane.

Blandt andet førte han klager over fæsteforholdene. I året 1695 havde hofkøkkeninspektør Christen Nielsen og renteskriver Matthias Rasmussen forpagtet hele kongens jordegods på Island for en årlig afgift af 6100 rdl. De holdt en fuldmægtig ved navn Jens Jørgensen på Island til at bestyre godset og varetage deres interesser i det hele taget. Jens Jørgensen gik frem med den største vilkårlighed, og der lød mange klager over hans færd. Blandt andet holdt han stadig 80—100 både i Gullbringu-

syssel foruden de 15 reglementerede kongsbåde og pressede folk til at ro på dem; han forhøjede vilkårlig landgilden af flere gårde og krævede strængt hoveri. Alle de klager over ham, der af almuen var indsendte til amtmand Müller, forblev frugtesløse, ti amtmanden holdt sin beskyttende hånd over ham, ja, beskikkede ham endog til fuldmægtig på Island, da han selv en gang skulde til København.

Det er altså let forståeligt, at Gottrups rejse fra en vis side mødte den største uvilje. Amtmand Müller, de to forpagtere og Jens Jørgensen lagde alle de hindringer, de kunde, i vejen for hans rejse; men da det ikke lykkedes dem at holde ham tilbage, søgte de på alle optænkelige måder at svække eller tilintetgøre virkningen af hans indberetning. De rejste den beskyldning imod ham, at han ved bestikkelser og rigelig udskænkning af brændevin havde underkøbt bønderne til at skrive under hans klager og beskikke ham til at være deres talsmand. Til sidst fremførte de i deres forlegenhed den indvending, at Gottrup, som var lagmand for Nord- og Østlandet, ikke havde nogen ret til at blande sig i sager, der hørte ind under en anden jurisdiktion, nemlig lagmandsembedet for Syd- og Vestlandet.

Gottrups anklageposter blev nu for en ordens skyld af Rentekammeret sendt til amtmand Müller, for at han kunde gøre sine anmærkninger til dem og afgive sin erklæring. Efter at have gjort nogle højst tarvelige indvendinger imod de fleste af disse poster slutter amtmanden med denne lige så ugrundede som flot henkastede erklæring: „Tilmed saa er og den gemene Almue selv en stor Aarsag til deris slette Tilstand med deris

overmaadige Brændeviinsfylderie og Tobakssvælgerie og Ladhed til at være om deris Næring" [1]).

Trods alle undertrykkelsesforsøg kom klageposterne altså der hen, hvor de skulde, og de kunde ikke undgå at vække opmærksomhed. Dertil bidrog også den omstændighed, at det netop var på et meget heldigt tidspunkt, at Gottrup kom til København. Frederik den 4de, som i mange henseender viste humane sympatier, sad den gang på tronen, og regeringen lånte villigt øre til Gottrups klager. Der blev straks nedsat en kommission bestående af 2 medlemmer, de bekendte Islændere Árni Magnússon og Páll Vidalin, der skulde rejse til Island, undersøge personlig alle forhold og gøre forslag til forbedringer.

Den første frugt af kommissionens arbejde var, at en ny og langt retfærdigere takst blev affattet, og at mange lettelser skete med hensyn til handelen. Så længe Árni Magnússon levede, bestræbte han sig af al magt for at skaffe Island alle de handelsfordele, som det under de tiders forhold lod sig gøre. Den næste frugt af kommissionens arbejde var forordningen af 15. maj 1705 „Om forskjellige Misbrugs Afskaffelse udi Island". Den tog især sigte på fæsteforholdene og forbød jordejere, forpagtere og forvaltere at kræve andet eller mere af deres bønder, end gammel skik hjemlede dem ret til; denne forordning lægger i det hele taget for dagen en varm sympati over for den fattige almue. Men det gik med denne forordning som med så mange andre, dens bestemmelser blev kun dårlig overholdte. Island lå alt

---

[1]) Se „Amtm. Kr. Müllers m. fl. Breve fra Island" og „Dokumenter vedk. den 22/10 1701 anordnede islandske Kommission".

for langt borte, til at regeringen kunde kontrollere, hvad der foregik der oppe, og lovens arm nåede ikke altid de skyldige, allermindst når de stedlige autoriteter holdt deres beskærmende hånd over dem. Forpagterne og deres fuldmægtige lagde tydelig for dagen, at det ikke var efter deres sind, at regeringen blandede sig i sagerne, og lod, hvor de kunde, deres forbitrelse gå ud over bønderne, som i visse henseender fik det strængere end før, og som i deres kortsynethed væltede ansvaret herfor over på Gottrup, hvem de beskyldte for at have forledt dem til et ubesindigt skridt og derfor betragtede som ophavsmanden til alle de plagerier, som nu blev dem til del fra forpagternes side. Det var takken, Gottrup høstede for sine uegennyttige anstrængelser.

Kommissionens arbejder strakte sig alt i alt over 12 år, fra 1702—1714, og mangfoldige var de sager, kommissionens medlemmer kom til at beskæftige sig med. Hovedresultatet af dens arbejder er dog nedlagt i den såkaldte Árni Magnússons jordebog, den første udførlige islandske jordebog, man har. Den gør rede for gårdenes størrelse og tilstand, herligheder og besætning, og for hoveriet, hvor der er tale om fæstegårde. Men kommissionens medlemmer fik des værre også den opgave at undersøge og afsige dom i en hel del retssager, der bragte dem mangfoldige ærgrelser på halsen og stillede sig på mange måder hindrende i vejen for deres øvrige virksomhed.

I endnu en henseende fik Gottrups rejse en stor betydning: den brød isen med hensyn til forholdet mellem Islænderne og regeringen. Fra nu af sker det meget hyppigere end før, at indbyggerne henvender sig direkte til Rentekammeret eller kongen. Sysselmændene ind-

sender ofte forslag til forandringer og forbedringer, ligesom de nu ikke længer viger tilbage for at gøre en rejse til København, når noget særlig vigtigt ligger dem på sinde. for selv at fremlægge deres sager for regeringen. Regeringen begynder også at tage mere hensyn til disse indberetninger og stoler ikke mere så blindt på stiftamtmandens erklæringer. Dette giver indbyggerne efterhånden mere mod på at nærme sig de højeste autoriteter, og følgerne heraf spores tydelig i den tiltagende mængde af forordninger og regeringsskrivelser, der sendes til Island.

Sysselmand Skúli Magnússons udnævnelse til landfoged 1749 giver stødet til, at indfødte Islændere fra nu af hyppigere kommer til at beklæde de højere embeder og får mere umiddelbar indflydelse på landets regering, en ordning, hvis heldbringende virkninger viser sig på mange punkter. Blandt andet giver det den fattige almue mere mod til at fremkomme med klager, idet den nu i mange tilfælde kan gøre regning på en virksom og kraftig understøttelse fra deres side.

I året 1741 blev den senere biskop Ludvig Harboe sendt til Island for at gøre sig bekendt med og bringe orden i de kirkelige forhold der oppe. Han opholdt sig 3 år på Island og kom til at fatte en levende interesse for land og folk. Ved sin tilbagekomst til Danmark gjorde han regeringen opmærksom på landets slette tilstand, og at der måtte gøres noget for at hjælpe indbyggerne i vej. Hans beretninger var prægede af den varmeste sympati for Islænderne. og hans bekendte redelige karakter og ædle tænkemåde bidrog til at give hans ord en dobbelt vægt. Følgen blev, at Kancelliet sendte en skrivelse til alle sysselmænd i landet, hvori de op-

fordredes til at udtale deres mening om, hvorledes landet bedst kunde ophjælpes.

Deres svar og forslag var nu naturligvis yderst forskellige, den ene anbefaler dette, den anden hint. Alle er de enige om, at man med kraftig hånd bør ophjælpe og understøtte jorddyrkning, fiskeri og industri i landet, men alle bærer de det fællespræg, at de ser virkningerne og deres skadelighed uden at få øje på årsagerne, at de anbefaler forholdsregler og lægemidler uden at tage sigte på ondet i dets sande skikkelse. Landfoged Skúli Magnússons forslag var dem, der vandt størst bifald, og ved hans ihærdige arbejde nåede sagen snart så vidt, at man kunde skride til udførelse og virkeliggørelse af hans idéer. Hans plan gik ud på, at der ved et selskabs eller „interessentskabs“ hjælp skulde grundes en industriel virksomhed i landet, hvorved udførelsen af rå produkter vilde blive formindsket, og fordelen ved forarbejdelsen vilde komme landet til gode. Ulden skulde spindes, væves, farves og valkes i selve landet, skindene beredes, svovlet renses, salt koges o. s. v., og disse produkter skulde så i forarbejdet tilstand føres til det evropæiske marked. Dybvandsfiskeriet skulde få et opsving ved anvendelsen af større fartøjer og ved at drives efter Hollændernes metode, jord- og agerdyrkning fremmes ved at indføre danske og norske bønderfolk til landet for at oplære indbyggerne o. s. v. Alt dette sattes nu i gang ved, at kongen skænkede en klækkelig pengesum dertil, fabrikhuse opførtes i Reykjavík og ved svovlminerne i Krísuvík, fiskerhukkerter anskaffedes, og 15 danske og norske bønderfamiljer drog til Island for at anstille forsøg med kornavl. Alt tegnede således for en stund til at stå i den skønneste blomstring.

Men kun for en stund. Ved udførelsen af alle disse smukke planer havde man glemt at tage en vigtig autoritet med på råd, nemlig handelsforpagterne, på den tid hørkræmmerne i København. Ved nærmere overvejelse viste det sig nemlig, at „oktroyen“ på flere vigtige punkter krydsede disse planer og gjorde udførelsen af dem til en umulighed. Al omsætning af produkter måtte jo i følge oktroyen kun gå igennem handelsselskabet, fabrikkerne kunde ikke umiddelbart opkøbe råprodukter hos befolkningen eller afsætte deres tilvirkede produkter i udlandet undtagen ved en særlig kongelig resolution for hver gang; alt måtte gå igennem selskabets hænder, og det havde ingenlunde i sinde at give slip på sine rettigheder. Endelig kom fårepesten, og havde det været galt før, så blev det det først rigtig til gavns nu, idet den truede med fuldstændigt at sætte en stopper for fabrikkens virksomhed. Fårepestens indførelse i landet skyldtes et foretagende, som, hvis lykken havde vist sig gunstig, kunde have været til den største velsignelse for Island, men som nu tvært imod blev dets største ulykke. En svensk baron ved navn Frederik Wilhelm Hastfer fik i året 1756 tilladelse til at oprette et „schiæfferi“ eller fåreopdrætningsanstalt på Island, som havde til mål at forædle den islandske fårerace ved krydsning med fremmede får, et foretagende, som blev iværksat uden egennyttige hensigter og kun med Islands tarv og nytte for øje. Han fik overladt en af kongens gårde i Gullbringusyssel, og alt gik til en begyndelse meget godt. Men i året 1760 indførtes pesten ved nogle engelske væddere og udbredte sig langsomt, men med sikre skridt over største delen af landet. Det behøver næppe at tilføjes,

at dette foretagende fik dødsstødet med det samme[1]). Følgerne af fårepesten var uberegnelige. Uld var næsten ikke til at opdrive, og fabrikken måtte, for ikke helt at standse sin virksomhed, købe udenlandsk uld. — Med hukkertfiskeriet gik det ikke bedre. I de første år var fangsten usædvanlig dårlig, og år efter år gav hukkerterne et betydeligt underskud. Agerdyrkningsforsøgene faldt også uheldig ud. I begyndelsen tegnede de dog godt, de fremmede bønder erklærede jordbunden for at være ypperlig, og det første års høst overtraf alle forventninger; men i de følgende år indtraf dårligt vejrlig i sommermånederne, som for en stor del ødelagde høstens udbytte, og de fremmede bønder opgav tilsidst ævret og vendte tilbage til deres hjemstavn. Nogle, deriblandt amtmand Magnús Gíslason, kastede skylden for disse mislykkede forsøg på de fremmede bønders uduelighed og magelighed[2]); om en norsk bonde, Ole Engelbrechtson, siger han således, „at han har udviist sig unyttig og uvillig at forsøge Agerdyrkningen; thi udi hans 2de Aars Forblivende heri Landet har han ikke pløjet større Stykke Jord, end 1 Karl kunde i 8te Dage magelig spade, ikke gjødet eller harvet den, men aleene for Syns Skyld kastet Kornet deri og siiden formedelst Mangel af Grøft eller Gjærde ladet Kreaturene opspise det opkomne Straae“. Den senere stiftamtmand Ólafur Stephensen giver derimod de danske bønderfolk, han fik med at gøre, det bedste skudsmål. — Alle disse foretagender truede således med at ramle sammen, og det var kun ved gentagne

[1]) Se herom „Breve, Regninger og Dokumenter angående det i 1756 for kgl. Regning anlagte Schæferi i Island“ i Rentekammer-arkivet.

[2]) Se isl. journal for 1754.

rigelige pengetilskud fra kongen, som alt i alt løb op til hen imod 61,000 rdl., at det lykkedes at holde dem gående, uagtet de havde begyndt ûnder så uheldige auspicier[1]).

At alle disse forsøg faldt så ynkelig ud, viste tydelig, at man havde grebet sagerne an fra en fejl side. Ti trods alle de her nævnte genvordigheder gav dog klædefabrikken årlig et lille overskud og kunde således have svunget sig op til en omfattende og indbringende virksomhed under gunstigere forhold. Det kom efterhånden, men for sent, til at stå klart for Skúli Magnússon, at fabrikken aldrig kunde trives under de daværende handelsforhold. Han udkastede en plan til frihandel, som han forelagde regeringen, og gjorde, da den ikke gik igennem, forsøg på at få handelen delvis lagt i hænderne på fabrikselskabet, men hans fædrelandskærlige planer blev modvirkede fra flere sider, og handelen blev fremdeles dreven som monopolhandel af et dansk selskab.

Skúli Magnússons tanke med fabrikkerne var nu ikke alene den, at de skulde give et godt pekuniært udbytte, langt snarere betragtede han det som deres hovedopgave, at udbrede blandt almuen kundskab om, hvordan man burde behandle ulden og lave smukke og holdbare sager af den. Forskellige af de folk, der oplærtes ved fabrikkerne i Reykjavík, blev sendte ud iblandt folk for at undervise dem heri, men i det hele taget viste indbyggerne sig alt for sløve til at gøre sig nogen umage og optage noget nyt. Den gamle slendrian sad i denne som mange andre henseender vedblivende på tronen.

Alle disse foretagender vidner nu imidlertid om, at

[1]) Se Skúli Magnússons indberetning til Landkommissionen ang. de nye indretninger og deres virksomhed fra 1752—1770.

man var alvorlig betænkt på at hjælpe Island frem. Ingen pekuniære ofre, som kunde føre til dette mål, var bleven skyet. Men på den anden side viste det sig snart, at pekuniære ofre alene ikke mægtede at løse denne opgave, og at man ikke med held kunde opføre nye bygninger på en gammel grundvold. Det havde man villet gøre, og derfor faldt hele dette kunstfærdig sammensatte bygningskompleks om kuld. Der var ikke få, som synes at have tabt modet ved disse mislykkede forsøg, og som i tavs resignation banlyste alt fremskridtshåb af deres sind og stiltiende afventede begivenhedernes gang. Men heldigvis tænkte ikke alle således. Island ejede ved denne tid en varm talsmand i Danmark, nemlig Islænderen Jón Eiríksson, der som deputeret i Rentekammeret nød megen anseelse og havde en betydelig indflydelse. Selv søn af en islandsk bonde nærede han den største kærlighed til sit fædreland og dets fattige indvånere og omfattede alle islandske sager med den varmeste interesse og tog sig ivrigt af dem. Han udgav netop ved denne tid et skrift af afdøde lagmand Páll Vidalin[1], som han yderligere udfyldte med egne tanker og iagttagelser; dette skrift skildrer Islands tilstand og antyder midlerne til dets opkomst. Det må sikkert tilskrives Jón Eiríksons indflydelse, at der i året 1770 udnævntes en kommission til at undersøge landets tilstand på det nøjagtigste og indgive forslag til forbedringer. Denne kommissions instruks bærer tydelig mærker af, at den skriver sig fra Jón Eiríkssons hånd, så vel ved det grundige kendskab til islandske forhold, den lægger for dagen, som ved de dristige forslag

[1]) Skriftet hedder: Om Islands Opkomst (Deo, Regi, Patriæ). Sorø 1768.

til forandringer, den henstiller til kommissionen. Undersøgelserne skulde dreje sig om følgende spørgsmål: 1. folkemangelen, 2. lægevæsenet, 3. fiskeriet, 4. handelen, 5. kornmaling, 6. jorddyrkningen, 7. kvægavlen, 8. salg af kongens gods, 9. landets inddeling i 2 amter, 10. forsvarsvæsenet, 11. de nye indretninger, 12. mineralier og nyttige jordarter, 13. samfærdsel og vejvæsen m. m.

Man kan heraf se, at det ikke var nogen ringe opgave, der blev stillet denne kommission, som fik navn af „Landkommissionen". Den bestod af 3 medlemmer: vicerådmand i Kristjania Andreas Holt, lagmand på Færøerne Thorkel Fjeldsted (Isl.) og købmand Thomas Windekilde. De drog op til Reykjavík sommeren 1770 og opslog deres bolig i tugthuset, da det hus, handelsselskabet havde stillet til deres rådighed, viste sig at være aldeles ubeboeligt. Straks efter deres ankomst rejste de til altinget og opfordrede der alle og enhver, der kunde have lyst, til at indsende deres beretninger og forslag til kommissionen.

Instruksens §§ 6, 7 og 8 berører de spørgsmål, der nærmest angår denne afhandling, og de indberetninger, som drejer sig om dem, vil derfor være af størst interesse for os. Dem fik kommissionen nu en mængde af, og der lagdes i dem de mest forskellige anskuelser for dagen. Men før end jeg går nærmere ind på dem, vil jeg i korthed give en beskrivelse af markernes almindelige tilstand, således som den fremgår af adskillige af kommissionens dokumenter.

De islandske gårdes marker var udelukkende bevoksede med græs; kornavlen, som i ældre tider omtales så hyppig, var for længst opgivet, og de nye forsøg, som er berørte her ovenfor, fik jo et meget bedrøveligt udfald. Men

selv om græsmarkerne ikke udkræver så omhyggelig dyrkning som kornmarkerne, så må de dog derfor ingenlunde forsømmes, hvis de skal bære godt og rigeligt græs, og man vil kunne se stor forskel på markerne, efter som de har nydt omhyggelig behandling eller ikke.

Til en gård på Island hører der i almindelighed en hjemmemark (tún), eng (engjar) og udmark (úthagi). På hjemmemarken avles det bedste og saftigste græs (taða), der fortrinsvis anvendes til køer og får. Enghøet (úthey) benyttes til hestene, og sammenblandet med hjemmemarkens hø til køerne og fårene. Udmarken benyttes kun til græsning. Hjemmemarkernes tilstand var i almindelighed 1770 langt fra god; jeg skal anføre her et uddrag af en af indberetningerne, som omtaler dette, og som stemmer overens heri med utallige andre indberetninger: „Hjemmemarken er fast overalt forgroet med Tuer og tildels opfyldt med store Stene. De første give både lidet og slet Græs og volde stort Besvær i Arbejdet; sommesteds er de og ganske faldne i Muldpletter, fortørrede og ufrugtbare. Det er beklageligt, hvor liden Flid man gjør sig for at jævne Hjemmemarken; dertil udfordres ogsaa ganske vist lang Tiid og strængt Arbejde, da man dertil ikke har andre Instrumenter end en Spade, og dette Arbejde maa fornyes hvert 10. Aar, og mange, især Opsiddere, ikke blive saa længe ved Gaarden. Dertil kommer endnu at Hjemmemarken ofte ingen Omhegninger har eller yderst slette. Meget forsømmelig omgaaes man ogsaa med Gjødningen; der bruges kun Ko- og Hestemøg, og om Vinteren kastes den ud et eller andet Sted paa Jorden, og Saften løber ned i Jorden, og staar siden aaben hele Sommeren; om Efterhøsten bringes den ud og kastes ned paa Marken, hvor det kan træffe

sig, uanset Jordens Beskaffenhed, og bliver saaledes liggende i smaa Bunker Vinteren over.“ — Om engene ytrer den samme indberetning sig således: „Engene ere i endnu værre Tilstand end Hjemmemarken, da de aldrig gjødes og aldrig bevogtes; ofte er de knudrede, opfyldte med Mos, Vandpytter o. s. v.“

Det er nu imidlertid ikke blot på denne kant, at forfaldet møder os. Således var det i ældre tider meget almindeligt at drive kvæget til sæters om sommeren og holde det på græs oppe på de fede fjeldgræsgange. I midten af det 18. årh. fandtes der kun yderst få gårde, der havde en sæter. Landets skove, der i ældre tider havde bedækket temmelig store strækninger, var næsten fuldstændig ødelagte ved hugning og kulsvien, og ved at fåreflokkene gik løse i dem og afgnavede de unge skud. På alle leder og kanter går det rask ned ad bakke.

Kun få af indberetningerne gør sig nogen umage for at opdage grunden til dette almindelige forfald, og de, der beskæftige sig hermed, anfører i regelen de hyppige vulkanudbrud, de hårde åringer og den almindelige fattigdom som årsagen hertil. En af indberetningerne vækker dog særlig vor opmærksomhed, idet den tager sagen grundigere end de fleste andre og bestræber sig samtidig for at påvise, hvorfra den slette tilstand til dels skriver sig. Den skyldes sysselmand Guðmundr Runólfsson, der i al sin færd lagde for dagen en varm sympati for de fattige og undertrykte. Han anfører i den her omtalte indberetning to eksempler for at støtte sin mening, og begge disse eksempler forekommer mig at belyse sagen så godt, at de fortjener at optages her. Det ene er sålydende: „Hvad nyttigt det monne være for en Proprie-

tair at opmuntre sine Lejlændinge og hjælpe dem paa Fode, sees kjendelig af Herredsprovsten i Kjalarnes Thing, Guðløgr Thorgeirsson, som i Førstningen var en fattig Mand med 12 Børn. Han annammede sin Præstegaard i meget slet Stand, samt underliggende Hjáleigemænd hartad ruinerede, da de aldrig maatte eje Baad eller roe, men hele Aaret roe paa Husbondens Baad, og ikke have uden sin egen Hløt (ɔ: lod), hvoraf de vare oftest sultne og udhungrede, samt i Gjæld baade til inden- og udenlandske. Nu har Provsten som en fornuftig Oeconom givet sine Hjáleigemænd saadan Friehed, at de maae holde sin Baad til Søes hele Aaret, ja 2 à 3, om de kan, eje selv 1 à 2 Køer, holde Arbejdsfolk og tage fremmede Baade[1]); hvorved de alle er saaledes i Stand satte, at nogle af dem har begyndt at udvide sine Tún (hjemmemarker) og indrette nye Hjàleiger, og derved har Provsten selv vundet meget.“

Ved at anføre dette eksempel lægger han tydelig den mening for dagen, at almuens elendige tilstand skyldes for en stor del fæsteforholdene. Ved det andet eksempel trækker han en anden side frem, nemlig hvorledes man, idet man ad lovgivningens vej har villet fremhjælpe fiskeriet, netop derved har skadet landbruget. Efter århundredets midte regnede det ned med forordninger, som sigtede hertil[2]). En af disse forordninger,

[1]) Idet fiskestimerne efter årstidernes skiften foretog vandringer fra det ene sted til det andet, og det på visse tider af året blev for langt for nogle distrikters beboere at drive fiskeriet hjemme fra, lejede de sig ind hos andre folk, der boede nærmere ved stedet. Hvis det nu var hos en fæstebonde, de lejede sig ind, kom ejeren af gården undertiden og fordrede lejen.

[2]) Se forordn. af 4. maj 1756, 26. apr. 1757, 16. febr., 19. marts og 19. apr. 1760, 25. marts og 30. apr. 1761 o. fl.

for at tage et enkelt eksempel, befaler saaledes landmanden at sende folk til søen for at drive fiskeri: de, der ikke efterkom denne befaling, blev idømt en klækkelig bøde, ligesom forordningen, for at tvinge landmanden til lydighed, forbyder fiskeren under hård straf at levere fisk eller tran til oplandsbonden. Sysselmanden bestrider nu disse forordningers nytte for fiskeriet, medens han beviser deres absolute skadelighed for landbruget, og det er i denne sammenhæng, han anfører sit andet eksempel, der lyder således: „Jeg kjender et Menneske, som boer noget til Fjælds, men dog ikke ret langt fra Søen, med hvilken jeg har talt nogle Gange; jeg nævner ikke hans Navn, fordi baade jeg og andre har griint ham ud og beleet hans Husholdningsmaade. Den samme tog en Jord i slet Stand og havde dertil ikke ret megen Formue, dog holdt han 2 Baade til Søes i Førstningen, den ene hele Aaret, Høeslætten undtagen, og den anden om Værtiiden. Men han var ogsaa meget omhyggelig for at forbedre sin Boejord og holdt dertil 3 duelige Arbejdskarle. Saa længe de vare ved Søen, kunde han intet komme af Sted til Gavns, da det ene syntes ham at krydse i Vejen for det andet, ja, hans Kvindfolk og tilvoksende Drenge maatte mangen Gang forhindres fra sit daglige Huusarbejd med at hente fra Søen det, som de fiskede, Hjemmefolket til Spisning, da anden nødvendig Næring af Landavlingen ikke vilde forslaa, ligeledes passe paa de Heste med Skoe og nødvendig Reedskab, som dertil hørte. Da han vilde bruge disse Karle ved Jordarbejde, naar de for Storm og Uvejr ikke kunde komme ud paa Søen, gik det mangen Gang saa, at Stormen stillede i Løbet af Eftermiddagen, og de maatte da strax af Sted ud paa Søen, undertiden trætte og udmattede af Arbejdet. Dette

gik saaledes i 3 Aar; da han ingenlunde kunde faa sin Regning herved, ikke heller nogen Arbejdskarl til Tjeneste, satte han sin ene Baad paa Land, og nu syntes han strax, at der kom Fart i og Gavn af Jordarbejdet. Faa Aar derefter sattes ogsaa den anden Baad op, og han har ingen haft siden; af sine 4 Arbejdskarle har han ladet 1 udroe om Vinteren og synes dog endda, at hans Boejord lider derved. Men dette siger han, at Folk ikke maa vide, da han er bange for den af Inspecteur Hagen dikterede Pengemulkt 2 rdl. Specie for hver Mand om Aaret formedelst Fiskeriets Forsømmelse. De andre Folk forundre sig nu ikke længer over, at han kan bedre erholde Tjenestefolk, da man i Almindelighed siiger og tænker, at de, undtagen i Høeslætstiiden, oftest maa gaa leedige og ikke har andet at bestille end læse Historier og kvæde Kæmpeviser, at spille og leege og at ligge og sove; men derom gjør man bedst i at raadspørge hans Jord. Da jeg har tilspurgt ham, hvad hans 3 Karle bestilte i Værtiden, har han fortalt mig, at 1 vogtede Smaakvæget, Faar og Lam, anden passede Heste og Stuude og deres Folder, tredje røgtede Kostalden og Høgjærdet. Foruden dette har han ladet opsætte kraftige Steengjærder, meget af svære Steen, som de har væltet om Vinteren paa frossen Jord; de samme har de taget op om Efterhøsten og samlet i store Hobe; ligeleedes Gjærde omkring Huusene, hvor indenfor han har sine 2 Kaalhaver. Han har og ladet opgrave af Tunet mangfoldige Steene og bortbære eller vælte, samt alle deres Huller opfylde med Aske og Muld; til at faa de grumme store Steen bort har han undertiden maattet faa sine Naboer til Hjælp; men de allerstørste eller faste Klipper, som ikke var til at rokke af Stedet, har han ladet med Been,

Skaller, Aske og gammelt Tørv bedække og siden beklæde med Grønsvær. Den store Askedynge, som der var, og som skal have været over 5 Alen høj, har han ladet bortføre om Vinteren og dermed slette Tuer. Alle Udhuuse har han og ladet opbygge nær ved Tungjærdet paa et stenet og opblæst Steed. Af Steenene har han ladet opbygge: 2 Hestehuus, 2 Lammehuus og et Stuudehuus; ligeledes 2 Folde eller „Kvíar“, den ene for Køerne om Natten, naar de komme paa Sæterbolet efter Tunhøets Indhøstning, den anden for Hestene liigeledes om Natten, at de ikke skal kunne beskadige Tun- eller Engmarken. Engmarken har han ladet rense for smaa Steene af Børn, siden igjen med unyttig „Rof“ (ɔ: gammelt græstørv) og alslags Væggebygningsaffald bedække. Han har ladet udgrøfte mange Moradser og „Mýrkér“ (ɔ: mosekær) i Engmarken og igjen paa andre tørre Steder opdæmme. Sæterbolet, som dog var øde i 50 Aar, har han ladet bruge, samt derved opbygge et Kogjærde for Køerne om Natten, at de ikke skulle bedærve Hjemmemarken; dog har han fortalt mig at have i Sinde at indrette et andet Kogjærde der i Nærheden, for at de kunde skiftevis bruuges hvert andet Aar, og det, som hviiler, kunde slaaes. Hans Hosbond er nemlig en forstandig Proprietarius, som aldrig har krævet ham om Fisk efter Jorden og Lejekvilderne, som de allerfleste gjør, eller Mandslaan, hvilket altsammen dog af Fogden kræves af Kongens Bønder.“

Dette eksempel kan tjene som bevis for, at der ingen som helst bånd burde lægges på landmanden fra lovgivningens side, og det viser os tillige, at gårdejerne stod sig bedst ved at give deres fæstere frie hænder. En kongelig fæster vilde aldrig med den bedste vilje have

kunnet udrette dette, trykket som han var af hoveriet. Al sandsynlighed taler også for, at vedkommende bonde har fæstet gården på livstid, ellers vilde han vel næppe have ofret alt det arbejde på den. Det gør ligefrem godt oven på al den ligegyldighed for jorddyrkningen, man møder alle vegne, at iagttage denne driftige fæstebonde i hans iver for at gøre forbedringer, og hans arbejder i denne retning lige som antyder for os, hvad der måtte være en dygtig landmands opgave.

Medens sysselmand Runólfsson nærmest betragter sagen med den fattige almue som udgangspunkt, viser en anden indberetning den fra den modsatte side, idet den går ud fra jordejerne og har deres tarv og nytte for øje. Den skriver sig fra den bekendte biskop Finnur Jónsson. Biskoppen vil nok anerkende, at almuen lever under trykkende forhold, og at disse forhold for en stor del er skyld i dens fattigdom og elendighed, men på den anden side fremhæver han stærkt umuligheden af at ophæve hoveriet uden at tilføje gårdejerne et hårdt slag, „og særlig hvad bispegården angår“, siger han et steds i anledning af mandslånet, „er det så nyttigt, at det må med rette siges umisteligt, og hans (ɔ: bispegårdens) hele økonomi kan siges at være falden, om det skulde fragå, ti fiskebådene er økonomiens den ene fod og den anden hånd, hvorfor det er og med en særdeles artikel fastsat i bispestolens økonomi-instruks“.

Af så forskjellige anskuelser var nu de indberetninger, der indsendtes til kommissionen. Kommissionens medlemmer, der af egen erfaring ikke kendte meget til forholdene, følte sig derfor stadig som mellem dobbelt ild og vidste ikke rigtig, til hvilken side de skulde vende sig. De prøvede på at finde en middelvej mellem begge

anskuelser og gik i det hele taget frem med den yderste forsigtighed. De manglede mod til at bryde over tvært med gamle skikke og overleverede forestillinger, til at sætte alle hensyn til side for at føre en ny tanke igennem; derfor er alle kommissionens forslag kun halve forholdsregler. Flere gange synes den at være i færd med at slå ind på den rigtige vej, men hver gang forlader den igen sporet. Man mærker af enkelte udtalelser, at den er kommen til rigtig erkendelse af nogle af årsagerne til elendigheden, som t. eks. hvor den udtaler, „at Bøndernes idelige Forandring af Boepæle bidrager højlig til Jordarbejdets Forsømmelse, og at det derfor vilde føre stor Nytte med sig, om Jorder og Hjáleiger herefter ikke blev bygslede på mindre Tid end 15—20 Aar“. Ligeledes dens udtalelser med hensyn til fiskeriet, „at for at ophjælpe Fiskeriet vil det være fornødent at ophæve de saakaldte Mandslaan og give hver og en Tilladelse til at eje Baade“ [1]). Men den fordrister sig ikke til at fjærne en eneste af disse rådne piller af frygt for, at hele samfundslegemet så vil ramle sammen; den berører dem blot i forbigående, men vogter sig vel for at støde til dem. Blandt andet udbreder kommissionen sig meget vidtløftigt over, at det vilde være meget heldigt at sælge kongens gods, men anbefaler samtidig at lade sagen ligge foreløbig og se tiden an.

Kongens både i Gullbringusyssel var imidlertid bleven solgte året i forvejen (1769). Men det skete ingenlunde, fordi man var kommen til erkendelse af deres skadelighed og tænkte på at lette byrderne, men ene og alene fordi udredningen i de sidste år havde givet et underskud

[1]) Se kommissionens protokoller.

af ca. halvandet hundrede rigsdaler årlig. Mandslånene blev derefter krævede i penge og ikke in natura, det var hele forskellen.

Med hensyn til landbruget fik dog kommissionen udvirket en forordning, der bød folk at omgærde deres „tun", jævne tuer, grave grøfter, opdyrke moser o. s. v. og udsatte præmier i så henseende. Samtidig foreslår den, at der skulde udnævnes 4 politi- og landinspektører, 1 for hver fjerding af landet, til at have opsyn med indbyggerne. Efter disse forslag at dømme synes det at være kommissionens mening, at landet skulde fremhjælpes ad kunstig vej, idet på den ene side løfter om belønning og på den anden side tvang skulde virke som drivfjedre. Resultatet blev også herefter.

Et af hovedspørgsmålene i kommissionsinstruksen drejede sig om handelen, og der antydes muligheden af at ophæve monopolhandelen og indføre frihandel. Utallige indberetninger og forslag angående dette spørgsmål indkom til kommissionen, og de forfægtede de mest modsatte anskuelser. Landfoged Skúli Magnússon foreslår på det ivrigste at indføre frihandel og ser heri den eneste redning; samme tone anslår sysselmand Magnús Ketilsson, der slutter med at sige: „Alt det, som beviiser Compagniehandelens Skadelighed for Island, beviiser Friehandelens Fordelagtighed for samme". Lige den modsatte anskuelse forfægtes af amtmand Stephensen, der siger herom: „Jeg mener, at Fremmedes Frihandel umulig kan gå i Island. Ingen vil opsejle Landet i slette Aaringer", og lagmand Sveinn Sølvason lader i et privatbrev til amtmand Stephensen følgende ytring falde herom: „Jeg er meget imod Planen til Friehandelen, ønskede, Deres Velbyrdighed vilde komme i Vejen for samme, paa det Vi skal ey falde i endnu

slettere Omstændigheder". Således fik kommissionen også angående dette spørgsmål en hel del modsigende erklæringer, der bragte den i klemme, og her viser sig da atter dens ubeslutsomhed, idet den i henseende til dette meget vigtige spørgsmål foreslår at lade alt stå ved det gamle, indtil det daværende selskabs forpagtningstid var udløben. Da vilde det måske ikke være af vejen at tænke på en noget friere handel.

Det her anførte viser, at kommissionsmedlemmernes bange forsigtighed stadig stillede sig i vejen for en afgørende beslutning med hensyn til de vigtigste spørgsmål. Det viser sig gentagne gange, at den er ved det rigtige udgangspunkt, men hver gang får dens frygtsomhed den til at dreje af ind på de gamle banede veje. Kun i henseende til ét spørgsmål lægger den en uventet handledygtighed for dagen, idet den i en fart udvirker en forordning, der befaler folk at slagte alle deres syge får, og sætter på den måde en stopper for fårepestens videre udbredelse. Men selv om kommissionen ikke kan siges at have opfyldt alle de krav, man var berettiget til at stille til den, så har dens arbejde dog ikke været forgæves, idet den indsamlede og til dels bearbejdede et meget omfattende materiale, og banede derved vejen for efterkommerne [1]).

Tiden gik nu imidlertid, og alt vedblev at gå sin skæve gang på Island. Handelsforholdene blev mere og mere utålelige, og til sidst blev handelsselskabet købt til at afstå handelen, som derefter førtes for kongelig regning. Men nu fik man noget uventet at se, idet

---

[1]) En stor del af denne kommissions dokumenter er bleven benyttet som grundlag for nærværende afhandling.

handelen gav et årligt underskud af flere tusinde rigsdaler. I året 1783 havde man et så voldsomt vulkanudbrud der oppe, at flere troede, at verdens ende nærmede sig. Lavastrømmene ødelagde fuldstændig flere gårde, og asken drev i tykke skyer over hele landet og bedækkede markerne, så at får, køer og heste døde i massevis af det usunde græs. Det var næsten ikke muligt at komme fra det ene sted til det andet af mangel på heste. Kort sagt, tilstanden var frygtelig.

Den frisindede regering, som i 1784 kom til magten i Danmark, var også betænkt på, samtidig med gennemgribende indre reformer i selve Danmark, at gøre noget for at afhjælpe nøden i Island. Til den ende blev der den 16. febr. 1785 udnævnt en „Kommission for Islands almindelige Væsen", der fik mange og store opgaver at løse. Kommissionens medlemmer var: grev Schimmelmann, grev Reventlow, konferentsråd Jón Eiríksson, statsråderne Schou og Wilh. Aug. Hansen og justitsråderne Wormskiold, Martini, Pontoppidan, Hammeleff og Frisch. Til kommissionens bogfører udnævntes baron Chr. U. D. Eggers, fuldmægtig i general-landøkonomi- og kommercekollegiets tyske sekretariat. Heriblandt træffer man altså flere navne, som er bekendte gennem kampen om landboreformerne i Danmark. Man havde god grund til at nære store forventninger om kommissionens virksomhed.

I begyndelsen synes den grænseløse forvirring, der herskede på alle ledder og kanter der oppe, at have betaget nogle af medlemmerne håbet om nogen sinde at kunne bringe orden i sagerne og at hjælpe indbyggerne på fode igen. Enkelte af dem begyndte så småt at ymte om, at den bedste løsning af spørgsmålene var at

flytte alle Islændere ned til Danmark og sætte dem ned på hederne i Jylland, så havde man ikke for fremtiden noget videre mas med dette frygtelige land. Men dette forslag tiltrådtes ikke af flertallet, og blev vistnok heller ikke en gang drøftet for alvor, men synes kun at være blevet fremsat som en mulighed, man nærmere kunde tænke over, i tilfælde af at alle andre udveje viste sig umulige.

Fra begyndelsen af kom spørgsmålet om handelens frigivelse til at stå som denne kommissions hovedopgave. Dette spørgsmål havde stadig været oppe lige siden århundredets midte og havde stedse mere bemægtiget sig opmærksomheden, efter at alle forsøg på at lempe monopolhandelen efter indbyggernes tarv havde vist sig frugtesløse. Kommissionen tager nu for alvor fat på dette spørgsmål, der både var stort og vigtigt, og det kom til at optage største delen af dens tid og arbejde. Den underkaster handelsforholdene lige siden den danske monopolhandels begyndelse en grundig undersøgelse og udarbejder en frihandelsplan, som den støtter med skarp logik og uigendrivelige beviser. Allerede året 1787 bringer den største og skønneste frugt af kommissionens arbejde, nemlig forordningen om handelens frigivelse, og man kan ikke andet end beundre dens arbejdsiver, når man tænker på, at de overordentlig vigtige danske landbospørgsmål samtidig lagde beslag på flere af dens medlemmer. Med denne forordning oprinder lysere tider for det islandske folk.

Løsningen af dette spørgsmål må som sagt betragtes som kommissionens hovedopgave; men samtidig kom den til at beskæftige sig med mange andre, som, i hvor vel af mindre vigtighed, dog kan gøre krav på vor opmærk-

somhed. Et af disse spørgsmål drejede sig om salget af Skalholt bispegårds gods. Kommissionen tiltrådte straks forslaget om at sælge godset og fik her samtidig lejlighed til at lægge sine bondevenlige anskuelser for dagen, idet den i bestemmelserne om salgsvilkårene indsatte følgende artikler: „§ 3, 14. De Qvilder, som nu selges tilligemed enhver Jord, skal derfor ingenlunde ansees som faste Qvilder, som bør følge Jorden. Selger eller bortbygsler nogen af dem, som nu ved Auctionen kiøbe Gaard, denne til andre, maa han ikke nøde Lejlændingen til at modtage Qvilderne, undtagen begge heri blive enige.“ „§ 3, 16. Naar de Jorder, som Bispestoelens og Skolens Inventarii Baade følge, bliver solgt, skal disse Baade ved offentlig Auction til den højstbydende bortselges.“ „§ 3, 17. De Mandslaan, Hestelaan og Dagsværk, som Bispestoelen hidindtil har faaet, maa ej fremdeles kræves af disse Jorder, ingen maa heller forlange disse Qvader (ɔ: ydelser) af dem, han siden kunde selge eller bygsle sin Jord til.“

Denne kommission nød nu godt af det store materiale, Landkommissionen havde samlet, og den forstod at benytte det. Nu da den havde sat frihandelen igennem og på flere måder afhjulpet øjeblikkets nød og løst de mest påtrængende spørgsmål, måtte dens arbejde foreløbig betragtes som afsluttet. Der blev så nedsat en anden kommission, hvori dog flere af dennes medlemmer havde sæde, og som under navn af „Handels-Realisations-kommissionen“ førte frihandelsforordningen igennem og virkede på forskellige måder gennem mange år.

„Kommissionen for Islands almindelige Væsen“ kom ikke nærmere ind på fæsteforholdene i almindelighed, og den udvirkede ikke, som man måske kunde have ventet,

en fuldstændig ophævelse af hoveriet. Sagen var den, at hoveriet nu efterhånden var i aftagende, og bøndernes frigørelse i Danmark tillige med de før omtalte salgsbestemmelser fik stor betydning for Island i denne henseende. Man havde derved fået indtrykket af, at regeringen ikke gærne så, at bønderne blev plagede med strængt hoveri, og dette fik både landfogden og forpagterne til herefter at være mindre strænge over for deres fæstere, især med hensyn til ekstrakrav eller ubestemt hoveri. Nu havde også Rentekammeret for alvor fattet den beslutning, at kongens gods skulde sælges. Den 18. juni 1800 blev der nedsat en kommission, der skulde taksere det og bestemme salgsvilkårene. Rentekammeret gjorde selv et udkast til salgsbestemmelserne, som den forelagde kommissionen, og hvori vi igen træffer på nogle af de gamle bestemmelser fra Skalholt bispegodses salg. Straks efter at kommissionens taksationsforretninger var forbi, begyndte salget, og en stor del af godset blev efterhånden udstykket og solgt til fæsterne på meget rimelige vilkår, og efterhånden som gårdene kom i privat eje, faldt hoveriet bort. Men lovmæssig blev hoveriet ikke ophævet, og det kunde endnu som en fuldt ud lovhjemlet rettighed fordres af fæstegodset, men fra nu af mærker vi alligevel ikke meget til det. I en skrivelse til Rentekammeret af 1830 siger amtmanden, at på þingeyra-klosters jordegods er der i lange tider ikke bleven krævet nogen ydelse af mandslån, hestelån, dagsværk eller risheste, og han ønsker besked fra kammeret herom. I svarskrivelsen står der, „at kammeret må bifalde, at påstand om mandslån, hestelån og risheste, hvilke ydelser altså ikke mere præsteres hverken

af bemeldte klostergods eller andre godser i Nord-Amtet, bortfalder".

Dette, at hoveriet falder bort lige som af sig selv og uden nogen regeringsbefaling, må fremhæves som en betegnende omstændighed, der forekommer mig at kunne tjene som bevis for, at hoveriet egentlig aldrig er groet fast på Island, at det i det mindste i sin strængeste skikkelse var en fremmed institution, som ved de fremmede fogder er bleven omplantet i islandsk jordbund, og som aldrig har slået faste rødder, men kun er bleven opretholdt ved et magtsprog fra fogdernes side. Det nåede aldrig i sine strængere former ind på privatgodset, og forpagterne krævede det kun, så længe de havde forholdene på det kongelige gods i Gullbringusyssel at støtte sig til. Efter at det var bleven solgt, lod forpagterne deres hoverikrav falde.

Alle de skrifter og afhandlinger, der fremstiller Islands historie i det 18. årh., er enige om at se grunden til den elendige tilstand, landet ved slutningen af århundredet befandt sig i, i vulkanudbruddene, monopolhandelen og fårepesten. Det vil nu ingenlunde kunde nægtes, at disse tre årsager har den største del i elendigheden. Men mon de uheldige fæsteforhold, som i nærværende afhandling er bleven gjorte til genstand for en nærmere undersøgelse, ikke må siges at bære sin del af skylden? Jeg vil henstille til fremtidige islandske historieforskere, om dette spørgsmål ikke kan gøre krav på at komme med i betragtning ved opgørelsen af det 18. århundredes historiske regnskab.

Litteratur og Kritik.

R. Mejborg: Nordiske Bøndergaarde i det XVIde, XVIIde og XVIIIde Aarhundrede. Første Bind: Slesvig. Kjøbenhavn (Lehmann & Stage) 1892. 4°. (220 SS.) — Tillæg til Første Bind. Sstd. 1893. 4°. (70 SS.)

Det hører til de største Sjeldenheder i en og samme Forfatter-Personlighed at møde alle de Anlæg og Talenter forenede, der have været virksomme ved dette Værks Tilblivelse. Forfatteren er en skarp Iagttager, en utrættelig Arkivforsker. Literaturkender, Tegner, Stilist og kunstnerisk udviklet Bogtekniker. Hr. M. bryder ikke alene nye Baner i dansk Kulturhistorie, men ved Bogens typografiske Udstyr ogsaa indenfor dansk Boghaandværk. Hver Overskrift og hver Udgang, lige fra Titelbladet til den mindste Note, har faaet sin Plads og Form efter de mest skrupuløse Overvejelser. Stil og Stof, Text og Billeder, Tryk og Papir smelte sammen til en indre og ydre Elegance, der gør Bogen til et Pragtværk og en Pryd for vor kulturhistoriske Literatur.

Værket har kostet meget store Forarbejder. Sønderjylland er bleven berejst paa Kryds og tværs, gennem Selvsyn skildrer Forfatteren de gamle Bygninger eller Bygningsrester i Forbindelse med Egnens Karakterpræg; 100 og atter 100 af gamle Dokumenter, Skøder, Gældsbeviser, Skifteprotokoller, Grandevilkaar o. m. a. saavel i Statsarkivet i Slesvig og Godsarkiverne som i vore egne Manuskriptsamlinger ere blevne raadspurgte, Nordtysklands og Danmarks Museer undersøgte, og endelig har Forfatteren indlagt sig en ikke ubetydelig Fortjeneste derved, at han fremdrager og benytter en Række originale Op-

tegnelser og Dagbøger af slesvigske Bønder; ikke sjeldent indføres disse talende med egne Ord, og Fremstillingen forlenes derved med en behagelig Troværdighed og naiv Ynde.

Hr. M. giver ikke alene en Fremstilling af Bøndergaardenes Bygning og Indretning; han skildrer ogsaa det Liv, der er ført i disse Gaarde, og den Natur, der dannede Baggrunden for dette Liv. Hans Bog giver hele Environ'et for slesvigsk Bondeliv gennem 3 Aarhundreder. I Text og Billeder skildres enhver Egns Natur, dens Marker, Enge, Skove og Heder, dens Planter og Dyr, Lysvirkninger og Stemning i Landskabet, Byernes Form og Udseende, Bygningernes Indretning og Placering, Redskaber og Indbo, Mark- og Husarbejde, Sæder og Skikke. Gilder og Fester, Undervisning og Dannelse. Med beundringsværdig Sporsans griber Forfatteren ethvert Spørgsmaal og enhver Ejendommelighed, der kan knyttes til slesvigsk Bondeliv og fremstiller dem i velskrevne, sædvanlig fuldt korrekte Afhandlinger, som gennem smidige Overgange tvangfrit knyttes til den øvrige Text. Mange af disse Excurser ere mønsterværdige, og særlig tror jeg at burde fremhæve hans Skildring af Mellemslesvigs Skolevæsen ved Slutningen af det 17de, Ulvejagterne og Kvægpesten i det 18de Aarhundrede. I disse brogede, komplicerede og tidt fremmedartige Forhold synes intet ham fremmed, og trods Bogens populære Form vil den derfor sikkert danne Udgangspunktet for en Række Specialundersøgelser i de forskelligste Retninger. Hr. M. har opdyrket en Mark, der ogsaa i Fremtiden vil give en rig Afgrøde.

Kun Et lader Forfatteren mærkværdig nok ligge. Han fortæller os ikke noget om de Særegenheder og Karaktertræk, der udmærke Landets tre Folk: Danskerne, Friserne og Saxerne, som tilmed have skabt de Værdier, han beskriver; ja end ikke om de store psychologiske Modsætninger, der landskabsvis gøre sig gældende selv indenfor det danske Omraade og skille Angelbo fra Alsing, Skovbo fra Hedebo, Østbo fra Vestbo, har han et Ord tilovers. Naar man læser de yppige og farverige Skildringer af Angels Natur og Bygningsskik, ønsker man ogsaa at faa noget nærmere at vide om Angelbo-

Mennesket. Man føres rundt i Huset fra Kælder til Kvist, fra Stald til Brudekammer, men man bliver aldrig præsenteret for Ejer og Ejerinde. Deres indre og ydre Habitus omtales slet ikke, skønt man netop skulde synes, at saadanne Karakteristiker burde være de sidste fuldendende Penselsstrøg i hele Billedet.

Jeg skriver ikke dette for at faa Lejlighed til at fremkomme med en almindelig Anmelderanke. Forfatterens Literaturkendskab, Iagttagelsesevne og Forbindelser rundt omkring i Hertugdømmet vilde have sat ham i Stand til med Lethed at give ogsaa dette, og naar han undlader det, er det sikkert, fordi han — af en mig ufattelig Grund forøvrigt — mener, at det falder udenfor hans Opgave og Værkets Plan. Saalænge han beskriver hjemlige og velkendte Forhold, bliver Mangelen ikke fuldt følelig, fordi vi alle have en Forestilling om Fynbo, Jyde og Sjællandsfar, men jo længere han i de følgende Dele af „Nordiske Bøndergaarde" fjærner sig fra vor umiddelbare Iagttagelseskreds, des føleligere vil Savnet af saadanne Folke-karakteristiker blive, og fra norsk og svensk Side kan Anken allerede med fuld Føje rettes imod første Bind.

Denne Mangel er dobbelt mærkelig, fordi Forfatteren ligefrem ødsler med Naturkarakteristiker. Jeg mindes ikke at have læst et dansk historisk eller geografisk Værk, der aabenbarer et saa skarpt Blik for Landskabsejendommeligheder eller en saa lykkelig Evne til i nogle faa Linjer at male dem lyslevende for os. Bogen vrimler af saadanne Pennetegninger. I faa, enkle og dog farverige Træk tegner han Landet mellem Ejder og Sli, Ejdersted, Vadderne, Halligerne, Før, den tønderske Marsk, Flensborgs Hedeegne, Angel, Sundeved, Als, Aabenraa-egnen og Haderslev Østeramt. Læs f. Ex. hans Vandring tværs over Rømø, og Landskabet staar med et Liv og en Prægnans, som havde man selv været der. — Enhver, der ved Ungdomsmindernes stærke Baand er knyttet til disse Egne, vil læse hans Beskrivelser med Genkendelsens uskrømtede Glæde.

„I de magreste Egne" — fortæller han — „dyrkes saa godt som intet andet end Rug og Boghvede . . . Naar det regner sex Dage om Ugen og er Graavejr paa den syvende.

„fører Markerne sig net nok op," men i tørre Aar ser her kummerligt ud. Stormer det ved Foraarstid, kommer Sandet i Flugt; allevegne, hvor der er lidt Læ, lægger det sig i Driver; Vintersæden dækkes til, og Vaarkornet blæser bort. I hede Somre har Græsmarkerne ikke et grønt Straa; de er røde og graa af Knavel og Rødsyre, kun tarvelig pyntede med Rundbælge og Stedmodersblomster. I Boghveden, som ingensteds skjuler det hvide Sand, er der da store bare Pletter. Rundt om paa Rugmarkerne staar Straaene en halv Alen fra hverandre, Vipperne er korte og Kærnerne smaa; paa sine Steder er alle Axene svange." — Men Forfatteren har ogsaa Øje for den nøjsomme Lykke, der kan brede sig ud over dette Landskab, og for den storslaaede Skønhed, det aabenbarer, naar de nøgne Former mile-, milevidt bades i den nedgaaende Sols Lys. — „Indrammet af den mørke Hede synes Engen friskere og grønnere end andensteds; Landsbyerne, hvor Pil, El og Hyld danner Smaalunde langs med Aabredden, virker i høj Grad tiltalende, og nogle faa Pragtstjerner og Caprifolier i Egekrattet vækker vor Beundring. I den Tid, da Porsen dufter, og Klokkelyngen staar i Blomst, fristes man til at mene, at dette Landskab hører til de allerherligste." — Den hjemsyge Emigrant vilde maaske lægge en endnu hedere Farvetone over Billedet, men Linierne kunde han ikke gengive bedre.

Læs saa som en Modsætning hertil hans Beskrivelse af Haderslev Amts Skovegne. „I hele Nørreslesvig har de smukkeste Skove samme Særpræg, en Følge af Terrainet med dets smalle langstrakte Aase og dybe mellemliggende Dale. Denne bølgeformede Overflade er i og for sig tiltalende; men den egentlige Skønhed skyldes Træernes amphitheatralske Stilling, som lader Lys og Luft i rigt Maal trænge ind i Skoven. Her er — vexlende med Aarstiden — en mylrende Mængde af Blomster, især hvide, gule og blaa Anemoner, Skovsyrer og Fladstjerner samt rigt duftende Liljeconvaller og Skovmærker; naar de er afblomstrede, breder sig overalt et blødt, blaagrønt Græstæppe. Bøgen er næsten eneherskende. Dens Stammer er her ualmindelig høje og ranke og ikke sjældent fra Øverst til Nederst saa fulde af Brudknopper og Dværggrene, at de ligner Søjler

smykkede til Fest. — I disse Omgivelser har man ikke Følelsen af at være indestænget, saaledes som det ofte er Tilfældet i de flade Skovegne; thi fra Kammen af Aasen ser man gennem Skrænternes Bladhang udover Trætoppene i Dalen, og hyppigt er det, som om man færdedes mellem Træernes Kroner. Til den ene Side ses alle Nuancer af Grønt: talløse transparente Kviste staar med gyldent Skær, og Masser, der ses ovenfra. har høje, hvide Lys med Sølvglans. Til den modsatte Side ligger Solblink ved Solblink paa Kronerne, paa Stammerne og paa Skovbunden, just saa mangfoldige som Følge af Terrainet. Lufttonerne, som gør Forskel paa det Nære og det Fjærne, giver til begge Sider baade Afvexling og Helhed."

Dette er fortrinligt, men alligevel maa det være mig tilladt at komme med et lille Notabene. I al denne Vellyd, hvor hvert Ord rammer, og hvor hver Sætning maler et Virkelighedsbillede, bliver man ømtaalig som Prinsessen i Eventyret og saares af enhver Ukorrekthed, selv om det kun er en Ært. I Fortsættelsen fortæller Forfatteren, at man kan „titte ned i de sorte Storkes Rede", og at „Raadyr stikker Hovedet frem, spejder og lytter". Men her er han noget nær udenfor Virkeligheden; hans farverige Pen har taget Magten fra ham og fantaserer frit. Jeg benægter ikke, at disse Dyrearter forekomme i Haderslev Skove, de ere ikke saa sjeldne som hvide Lærker, men man skal have mere end almindelig Lykke for at faa dem at se, og i Landskabets daglige Staffage kunne de ikke tildeles nogen Rolle.

Bogens Hovedemne er Bygningsmaade og Bygningsskik hos de tre Folk, der bebo Hertugdømmet. Forfatteren behandler disse Forhold meget udførligt og naar, saa vidt jeg kan skønne, ud til Grænserne for vor nærværende Viden. Adskilligt staar endnu usikkert og uløst, men det vilde være ganske ubilligt at lægge ham det til Last. Han har reddet. hvad reddes kunde, og frelst Grænseegnenes sidste Rester af ældre Bygningsformer. Paa dette Punkt er Nutidsforskeren omgivet af store Vanskeligheder. Det gammel-frisiske Hus er sporløst forsvundet, og vi vide aldeles intet om dets Indretning;

med det gammel-jydske forholder det sig ikke stort bedre, og kun ad Slutningens Vej kunne vi naa til en Forestilling om dets Udseende. Det 17de Aarhundredes pludselige og voldsomme Overgang fra Træ- til Murbindingsværk og Grundmur har i Vestslesvig udvisket alle ethnografiske Forskelligheder og skabt en Bygningsskik, der ikke har noget at gøre med Folkeskel eller nationale Modsætninger. Da Landets Skove ikke længere kunde tilfredstille Kravet til Bygningsmaterialier, maatte Befolkningen se sig om efter andre Emner.

Dette blev først føleligt i den træløse Marsk, og Beboerne indførte derfor Grundmuren — sandsynligvis efter hollandsk Mønster —, og da den samme Nødstilstand hurtig gjorde sig gældende paa den tilstødende Gest, vandrede de modern-frisiske Husformer, fremhjulpne af Landsbyhaandværkerne, videre nord og øst paa og bredte sig over store Strøg af det danske Nord- og Mellemslesvig. Den modern-frisiske Bygningsskik med Kvist og fladbuede Dørindfatninger kan forfølges lige op til Ribe og Fanø og imod Øst hen i Flensborgegnen, men det vilde være ganske vildledende deri at se et Vidnesbyrd om ældre ethnografiske Forhold. Idet disse moderne Bygningsskikke „hidrører fra en fremmed Nationalitet og er overførte til helt andre Jordbundsforhold, viser de, at man maa være i høj Grad varsom med at slutte fra Husformerne til Befolkningen, naar der ikke foreligger andre Vidnesbyrd end nuværende Bygninger og Bygningsdele; just paa dette Omraade er selv fortjenstfulde tyske Forfattere utvivlsomt gaaede for dristigt frem“ [1]). Højst morsomt oplyser Forfatteren, at mellem dansk og frisisk Bygningsskik i Vestslesvig findes kun den ringe Forskel, at i danske Gaarde gaar Vejen fra Stuen til Stalden igennem Loen, medens det omvendte er Tilfældet hos Friserne, og i samme Landsby, hvor de to Folkefærd have bygget Side om Side, angives Nationaliteten ved Stalddørens Plads (S. 123). Yderligere kan Udviskningen neppe forfølges, det dansk-frisiske Schibbuleth er bleven reduceret til Spørgsmaalet om Stalddørens Plads paa Stuehusets Langvæg!

[1]) R. Mejborg: Om Bygningsskikke i Slesvig. Kbhvn. 1891. S. 30.

Paa Saxergrænsen ere Bygningsforholdene noget klarere. Den holstenske Hustype havde ingen Betingelser for at finde Indpas hos fremmede Folkeslag. I og for sig kunde Huset være meget godt; den 3skibede Basilika med Dile, Arne og Pisel i det høje Midtskib, med Stalde og Beboelsesrum i de lave Sideskibe bragte alle Bondens Ejendele under eet Tag og tillod ham fra Arnens lune Krog at tilse hele Husets daglige Gerning i Stue, Stald og Lo; men Lys-, Luft- og Røgforholdene vare saa aparte, at ingen, der fra Barnsben ikke var opvoxet under disse Forhold, vilde opbygge og bebo en saadan Gaard. Dens Forekomst er altsaa et sikkert Vidnesbyrd om Saxerens Tilstedeværelse, og den er derfor et ethnografisk Moment af Betydning, men uheldigvis lades man i Stikken, saasnart man vil drage dette Moment med ind i en nøjere Bestemmelse af Sydslesvigs Folkeskel. Hvor er eller var Nordgrænsen for disse Gaardes sammenhængende eller sluttede Optræden? — Dette Spørgsmaal kan kun besvares i grove og lidet paalidelige Hovedtræk. R. Haupt siger, at Befolkningen nord for Stapelholm er af dansk Oprindelse, hvad sproglige Iagttagelser vise og Bygningsskikke bekræfte, selv om den holstenske Hustype ogsaa findes her[1]).

Prof. M. afgør Spørgsmaalet i følgende Sætninger: „I de Aarhundreder, her er Tale om, maa Slien samt en Linje fra Slesvig By til Husum sættes som Grænse mellem tysk og dansk Folkemaal og desuden som Grænse for de to Nationers Bygningsskik.“ Dette lyder jo meget bestemt; men uheldigvis tilføjer han: „Selvfølgelig var denne Grænse ikke skarp; sine Steder gik Tysk maaske længere mod Nord, andre Steder gik Dansk længere imod Syd. I Klensby (den sydligste Landsby i Angel) blev saxiske Gaarde opført for omtrent 100 Aar siden“ (S. 26). Grænsen er altsaa ikke en nogenlunde ret Linje, den er brudt og bugtet, men det var netop disse Bugt-

[1]) Die Kunst- und Baudenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein. II. S. 224. Dänischer Herkunft ist dagegen die Bevölkerung nördlich von Stapelholm, was die an der Sprache gemachten Beobachtungen zeigen und die ländliche Bauart erhärtet. Doch mischt sich die sächsische Art damit.

ninger, vi skulde have fat paa. Som jeg fornylig har godtgjort [1]), betyder Slesvig — Husumlinjen intet i ethnografisk Henseende i Afsnittet vest for Trenen. Hovedmassen af Befolkningen i Østenfjeld Sogn og i Mildsted Sogns Gestbyer lige ned til Trenfloden og ud til Marskranden er af dansk Byrd og maa have boet i danske Husformer. Først henimod Middelalderens Slutning træffes saxiske Indvandrere i Østenfjeld By. De føre den holstenske Hustype og det plattyske Sprog med sig og forberede derved Befolkningens Denationalisering, men det er ganske usandsynligt, at de ogsaa skulde have fremkaldt en almindelig Overgang fra dansk til tysk Bygningsskik. En nærmere Redegørelse for Bygningsforholdene i denne Egn vilde altsaa have havt ikke ringe ethnografisk Betydning, men Forfatteren indskrænker sig til en Beskrivelse af Østenfjeld By og dens saxiske Gaarde; vi faa slet intet at vide om andre Hustyper i Byen; han siger kun, at den bedst har bevaret det gamle Udseende, men tilføjer, at dens Bygningsskikke ikke afvige fra Omegnens. Dette er altfor ubestemt, paa saadanne vage Bemærkninger kan intet opbygges, og om de andre store Byer i Omegnen: Wittbæk, Oldersbæk, Winnert o. a. helt ned mod Svavsted, siges end ikke et Ord. Linjen Slien — Slesvig — Sylvested — Trenen til Holbølhus og Svavsted Sogneskel er Grænsen for den sammenhængende saxiske Bebyggelse i Sønderjylland. Der ligger det virkelige ethnografiske Skel mellem de to Folk, og den spredte saxiske Indvandring, som findes længere nordpaa, har ingen ethnografisk Betydning og vilde under sunde nationale Forhold forlængst være bleven opsuget og udslettet.

Professor Mejborg behandler de slesvigske Landboforhold saavel i selve Texten som i et Tillæg, der indeholder ligesaa meget Trykstof som hele Hovedværket. Dette Tillæg har den største Betydning ikke alene for Bogen selv, hvis Synsmaader det støtter, men ogsaa for Landets indre Historie i det hele. Det indeholder en Mængde Dokumenter eller Brudstykker af

[1]) Sønderjydske Aarbøger. 1893. 3. og 4 Hefte.

Dokumenter, der kaste et skarpt Lys ind over mange af de indviklede Forhold, Historikeren her har at gøre med, og som endnu kun ere lidet belyste. Enhver, der i Fremtiden giver sig af med Slesvigs ældre Agrarforhold, vil vide at skatte, hvad Forfatteren her har ydet.

Den slesvigske Landboudvikling maa nødvendigvis ses i Sammenhæng med Landets oprindelige ethnografiske Forhold og de ældre statsretlige Tilstande. Det senere Hertugdømme Slesvig bestaar som bekendt af 4 forskellige Dele, som i det 15de Aarhundrede smeltede sammen til en politisk Enhed, nemlig Hertugdømmet Sønderjylland, Øen Als, Almindingerne mellem Ejder og Sli og det frisiske Udland. I hvert af disse Afsnit hvilede Landtenuren enten paa et eget Grundlag eller udviklede sig sædvanemæssigt paa forskellig Maade, saaledes at der lige op til det 18de Aarhundredes Slutning vedligeholdtes betydelige Modsætninger og Afvigelser indenfor det snævre Landomraade, her er Tale om. Ogsaa med Hensyn til Landboforholdene har Sønderjylland i de sidste 6 à 800 Aar været Modsætningernes og Brogethedens Land.

I det egentlige Hertugdømme Jylland eller i Barved, Ellum og Isted Sysler vare Landboforholdene regulerede af Bestemmelserne i jydske Lov, og saa langt vi kunne naa tilbage, ere Syslernes Krontjenere delte i Selvejere (Adelbønder) og Fæstere (Landboer). Begge Arter leve Side om Side omtrent i alle Herreder og alle Sogne, ja af og til træffes endog Gaarde, der ere sammenflikkede af Bonde- og Fæstejord. Kun eet Herred, Lundtoftherred i Tønder Amt, bestod udelukkende af Selvejere, og i Gottorf Amt fandtes tilsvarende Herreder, der i hvert Fald i det 18de Aarhundrede kun talte Fæstebønder indenfor Herredsskellene. Men derved gøres ikke Brud paa Hovedreglen. Fæstevæsenet var kendt over hele Gesten, ja selv i de Marskegne, der hørte til Nørre- og Søndergøs Herred eller Isted Syssel. I denne Henseende danner Øen Als ingen Undtagelse fra den øvrige danske Del af Hertugdømmet, og de Afvigelser, som senere forefindes, hidrøre formodentlig fra de „afdelte Herrers“ Godspolitik.

Derimod var Fæstevæsenet ukendt i Udlandenes egent-

lige Marskegne og blandt Krontjenerne i Stapelholm[1]). De indvandrede fremmede, Frisere og Ditmarskere, dyrkede Jorden paa gunstigere Vilkaar end en Del af Landets indfødte Befolkning, uden at det nu med Sikkerhed kan oplyses, hvorledes denne Begunstigelse er opstaaet. Det kan tænkes, at disse ubeboede Marsk- og Sumpegne langs Havet og Rigsgrænsen ere blevne behandlede som Gribsjord af de indtrængende fremmede, og at Bonderettigheden hidrører fra en saadan ureguleret Selvtægt. Den Formodning ligger maaske dog nærmere, at Kronen, for overhoved at faa disse stærkt udsatte Strøg skattebærende, har overladt de fremmede Jorden paa Vilkaar, som de vare fortrolige med fra deres Hjemstavn, og paa denne Maade opstaar da Selvejertenuren med delvis Markfællesskab i Stapelholm, og det stærkt udviklede Særeje paa Nordstrand og i Ejdersted.

Men selv indenfor det ubetydelige Nordfrisland træffe vi en højst paafaldende Modsætning. Sild og Før bestod for Størstedelen af Fæsteejendomme, og Jorderne, Gest som Marsk, henlaa i Fællesskab, paa Før til 1769 og paa Sild endog efter 1790[2]). Dette Agrarvæsen, der ganske stemmer med danske Forhold, er selvfølgelig urgammelt og bunder til syvende og sidst i endnu uopklarede ethnografiske Forskelligheder. At Sild har huset en dansk Befolkning, før Friserne trængte ind paa Øen, synes fuldt bevisligt, det samme har vel ogsaa været Tilfældet paa den sydligere Gestø, og denne Urbefolkning kan da have skabt et Landbovæsen, som de fremmede Indvandrere maatte adoptere og arbejde videre med. Dog dette er kun en Formodning, og det maa være Fremtiden forbeholdt at sprede Lys over disse mærkelige Modsætninger.

[1]) Bolten: Beschreib. v. Stapelholm. Vöhrden. 1777. S. 74.

[2]) Ausführliche Cameralistisch-ökonomische Beschreibung des Amtes Tondern. 1790. S. 157, 159. Om Sild: Die Ländereyen bestehen grösztentheils aus Kirchen-Festen . . . . und werden in communione gebraucht. S. 160. Om För: [Die Pflügen] bestehen grösztentheils aus Kirchen-Festen Ländereyen . . . Selbige sind im J. 1669 aufgemessen . . . und unter den Einwohnern vertheilt und abgegraben worden. — Paa Amrum fandtes de samme Landboforhold. — Om Kirkefæstere se Mejborg. Tillæg S. 30.

Ogsaa i den sidst koloniserede Del af Hertugdømmets Grænsestrøg: Landet mellem Ejder og Sli eller det senere Hütten Amt, træffes særegne Landboforhold. Amtet bestod udelukkende af Fæstebønder, og Fæstevæsenet var langt strængere eller mere kvalificeret end i de danske Amter. Af Prof. M.'s Fremstilling og hans Kilder kan man ikke se, om dette skyldes en séregen Udvikling, eller om den holtsatiske Befolkning, som efter Aar 1200 bosatte sig i disse Egne, har ført det holstenske Fæsteväsen, der er bekendt under Navnet „Herrensaaten" eller „Saaten", med sig, og at Forskellen saaledes er givet med den ethnografiske Modsætning. Saa meget er vist, at Bønderne i Hütten Amt hovedsagelig stod udenfor den humane Udvikling af Fæsteväsenet, vi træffe nord for Slien. De ejede ikke Gaardens Bygninger, hverken disse eller Besætningen gik som „Bofæ" med ind i Arvedelingen, de opnaaede ingensinde Ret til at sælge deres Fæsteejendomme, de havde ingen Folio i Skyld- og Panteprotokoller og kunde lige saa lidt stifte Gæld som gaa Fallit. Her er altsaa langt større Ufrihed end nord for Slien.

Efter denne Udsigt over Hertugdømmets fremmede Egne vende vi atter tilbage til den danske Bondestand mellem Danevirke og Kongeaa og søge at fremstille Landboudviklingen i Hovedtræk, særlig støttet til Oplysninger fra Haderslev Amt. Her træffe vi 3 Arter af Bondeejendomme, nemlig Frigaarde, Selvejergaarde og Fæstegaarde (store og smaa Toftgaarde ere en Underafdeling under de to sidste).

Fra et agrarisk Synspunkt have Frigaardene ringe Interesse. Ingen af dem ere urgamle, selv de ældste ere opstaaede i det 15de Aarhundrede, og de kunne altsaa ikke bevise, at der i ældre Tid har boet skattefrie eller tildels skattefrie Adelbønder i Nordslesvig; deres Tilværelse og Navn er snarere et Bevis paa det modsatte, eftersom deres Friheder ere abnorme, ad forskellig Vej erhvervede Privilegier. De fleste ere opstaaede ved Køb, ved en Art Kapitalisering af Skattebyrden og Udbetaling af en Sum een Gang for alle, andre ere Skænk og Gave fra Kronen til fortjente Mænd eller

specielle Benaadninger, og ganske enkelte bestaa maaske af adeligt Sædegaardsjord med tilhørende Friheder. Ogsaa Privilegierne ere meget uensartede. Enkelte Gaarde i Haderslev Amt vare næsten fuldstændig skattefrie, nogle nød Adelens Forrettigheder og deltog i Rostjenesten, men vare tingpligtige, andre vare fritagne for Kammerskatterne (Landgilde, Ægt og Hoveri), men svarede Landskatten (Kontribution), medens den ringeste Klasses Privilegier indskrænkede sig til Frihed for de Byrder, der hvilede paa Bygningerne (Ægt og Arbejde, Oldensvin). Den Slags Frigaarde kunde ogsaa findes indenfor Fæstegaardenes Klasse og hidrørte ofte fra Ødebolsjord. Naar Øvrigheden ikke kunde faa saadanne Ejendomme bortfæstede, fritoges Ejendommen for de nævnte Byrder, og Jorderne overlodes Nabolaget til Dyrkning med den udtrykkelige Servitut, at det saaledes privilegerede Land ikke atter maatte samles til et selvstændigt Bol. Dette overholdtes dog langtfra altid, og saaledes kunde endog Ødegaarde omdannes til en Art Frigaarde.

For de sønderjydske Landboforhold savne vi i høj Grad en Redegørelse som den, Dr. Fridericia har givet over de kongerigske Tilstande omkring 1650 (Hist. Tidsskr. 6 R. II). Med den foreliggende Literatur er det umuligt at udarbejde en statistisk Oversigt over Kronens, Adelens og Kirkens Andel i Landets Bondeejendomme, og det er lige saa umuligt — man vælge hvilket Tidspunkt man vil mellem Reformationen og før 1800 — at bestemme Antallet af jordegne og Fæstebønder. Hist og her findes Meddelelser om disse Forhold, men de egne sig kun lidet til at give nøje Oplysninger og slet ikke til at yde et samlet Overblik, fordi de for de forskellige Amter falde langt ud fra hinanden i Tiden. Af mange Grunde vilde det være ønskeligt, om vi snart kunde faa en saadan Oversigt, helst fra et saa tidligt Tidspunkt som muligt; thi først da kan man danne sig et virkeligt Begreb om Landboudviklingen syd for Kongeaaen, om vore Kongers Skattepolitik i deres Arvelande og udmaale den Skade, som de frygtelige Krige for Rigets Magtstilling i det 17de Aar-

hundrede tilføjede Bondestanden. Indtil da maa vi nøjes med skizzerede Hovedtræk.

Sammenlignet med Kongeriget er Antallet af jordegne Bønder syd for Aaen overordentligt stort. Den slesvigske Bondestand undgik den Nedmejning af Selvejere, der i Jylland fandt Sted efter Skipper Clements Rejsning, og Kongernes Skattepolitik synes heller ikke at have været fjendtlig imod Standen, saaledes som den til Tider bevislig har været det i andre Dele af Riget. I Slesvig er den sædvanligste Faktor ved Selvejendoms Overgang til Fæste Adelens og Gejstlighedens Erhvervelse af Jordegods.

1651 fandtes i Følge Dr. Fridericias Beregning i Kongeriget Danmark øst og vest for Øresund kun 6 pCt. jordegne Bønder, højst ulige fordelte i de forskellige Provinser. Paa Sjælland fandtes kun 140 Selvejere eller 1 pCt., paa Falster 2 Mænd, i Jylland 1350 eller 5 pCt. — Uheldigvis formaar jeg ikke — for det nævnte Tidspunkt — at oplyse Forholdene i Sønderjylland eller blot for en større Del af Landet. Jeg maa helt hen til 1711, altsaa efter baade den svenske og skaanske Krig, for i nøjagtige Tal at kunne give en statistisk Oversigt over Selvejer- og Fæstegaarde i Haderslev Amt. Selvfølgelig er dette ugunstigt for Bedømmelsen af de slesvigske Forhold. En Del øde Selvejergaarde, særlig i Egnen syd for Kolding, forvandledes bevislig til Fæsteejendomme umiddelbart efter Fredsslutningen 1660; i de følgende Slægtled gik det i høj Grad tilbage med Bøndernes Formuesforhold, og den største Del nedsank i haabløse Skatterestancer, der i hvert Fald tvang nogle jordegne Bønder over i Fæstegaardmændenes Klasse. Men alligevel er Forholdet her langt gunstigere end nogensteds i Kongeriget 2 Slægtled tidligere.

1711 fandtes i Amtet følgende Antal af Selvejere og Fæstebønder af Gaardmandsklassen[1]) (smaa Toftmænd og Landbol ikke medregnede):

---

[1]) Kommissions-Indberetninger.

	Selvejere.		Fæstere.	
	Antal.	Procent.	Antal.	Procent.
I Tyrstrup Herred.	119	23,2	397	76,8
- Haderslev —	156	30,3	358	69,7
- Gram —	56	8,8	578	91,2
- N. Rangstrup —	36	12,5	251	87,5
- Kalvslund —	18	13	120	87
- Frøs —	27	11,2	204	88,8
- Hvidding —	157	43,7	202	56,3
- Strøgods i S. Rangstrup — . . .	—	—	45	100
- Bolderslev Fogdi.	1(?)	—	42	100
Ialt . . .	570	20,6	2197	79,4

Dette Forhold vilde sandsynligvis ikke blive videre forandret, om Landbolene og de smaa Toftmænd droges med ind i Beregningen. Af disse Ejendomsklasser fandtes i Gram Herred 22 jordegne og 225 i Fæste eller henholdsvis 8,9 pCt. og 91,1 pCt., noget nær det samme Forhold som ved Gaardene. I denne Statistik er der kun taget Hensyn til Krontjenerne og de slesvigske Undersaatter.

Vi se altsaa, at af Kronens 2767 Gaarde i Haderslev Amt ejedes 570 af Bønderne eller med andre Ord: hver 5te Bonde var Selvejer, medens kun hver 20de var det i Nørrejylland. Desuden er jeg meget tilbøjelig til at tro, at Haderslev Amt i denne Henseende frembød slettere Forhold end de fleste andre Amter i Hertugdømmet. I Tønder Amts Gestherreder var der sikkert flere Selvejere end Fæstere, og i Husum Amt vare de første i afgjort Flertal; om de østlige Amter tør jeg ikke ytre nogen Mening.

Men ogsaa den topografiske Fordeling af disse Ejendomsformer indenfor selve Amtet kan afvindes nogen Interesse. De jordegne Bønder fandtes hovedsagelig i de gode Egne, i de frugtbare Strøg langs Øst- og Vestkysten, hvor Jorderne kunde bære en ret betydelig Rente og holde Besidderen fri for ødelæggende Skatterestancer. Under almindelige Forhold var det altsaa Bonden muligt at værne om Ejendomsretten og lade den gaa i Arv til hans Børn. I de magre Midtstrøg var dette derimod ikke Tilfældet; meget tidligt skaffede Adelen

sig desuden Indpas her. 1394 blev hele Gram Herred Adelsgods under Herrerne paa Tørning, Ejerne paa Ejsbøl og Tovskov erhvervede sig et meget stort Strøgods særlig i de vestlige Herreder, og da Adelen endelig udkøbtes af Frederik II og Christian IV, faldt ikke færre end 690 Bøndergaarde og ligestillede Ejendomme og næsten 300 Landbol tilbage til Amtet eller forvandledes fra Adels- til Krongods, ja hvis vi regnede Skinkelborg og Tørning Len med, vilde dette Antal næsten kunne fordobles [1]).

I dette store Antal Bønder har der sikkert befundet sig nogle Selvejere, af Udtryk i enkelte Købebreve kan dette sluttes med god Sikkerhed, men Hovedreglen er, at Adelen tilkøbte sig ikke alene Herligheden, men ogsaa Bonderettigheden i Gaardene eller ivrigt efterstræbte samme, fordi den derved kunde forøge sine Indtægter i Landgilde og Hoveri, dens væsentligste Subsistensmidler før den moderne Godsdrift i stor Stil. Fra andre Godssalg i Hertugdømmet (f. Ex. Solvig i Tønder Amt) vide vi, at Godsets Tjenere udelukkende bestod af Fæstere, og vi tage næppe meget Fejl, naar vi henføre Hovedmassen af disse tidligere Adelstjenere til Fæstegaardmændenes Klasse. Her staa vi altsaa foran den væsentlige Grund til, at Amtets Adelbønder vige for Fæstebønder. Det er navnlig Adelens Gaardkøb, der have fremkaldt denne Omdannelse. Dette træder særlig tydelig frem i Gram Herred. Indtil 1494 ejedes det helt af Adelen, navnlig af Herrerne paa Tørning, og i de nærmeste Sogne omkring Hovedsædet, i Hammelev, Skrydstrup (undtagen Uldal By), Jegerup, Magstrup, Sommersted, Oxenvad og Jels, findes 1711 end ikke en eneste Selvejer, og de faa, som overhovedet træffes, ere samlede i nogle Byer langs Herredsgrænsen: Sønderballe, Djernæs, Udstrup, Hjartbo, Uldal og Øddis Bramdrup. Den Tanke ligger nær, at Limbek'erne og Ahlefeldt'erne stadig have tilstræbt at bringe Herredets Gaarde fuldstændig over paa deres Hænder, først i de nærmere, senere i de fjernere Byer, og at Kong

[1]) Sønderjydske Aarbøger. 1889. S. 200.

Hans's Køb af Godset 1494 alene har formaaet at frelse nogle faa Selvejere i Strøgene langs Herredsskellet.

Det store Udkøb af Adelen i Haderslev Amt stod i nøje Forbindelse med Frederik II.s og Christian IV.s Landbo- og Skattepolitik i det hele, det fremkaldte derfor en hel Omvæltning i Amtsbøndernes Stilling til Kronen, og da denne Omvæltning er typisk ikke alene for den kgl. Del af Hertugdømmet, men sikkert ogsaa for mange kongerigske Egne, er det vel Umagen værd at se lidt nøjere paa den. Indtil henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede havde Amtsbønderne i Haderslev Amt været Krontjenere, der forrettede et ganske ubetydeligt Hoveri ved Kronens Slotte i Haderslev og Tørning eller betalte en ringe Sum i Arbejdspenge. Men da Frederik II havde udkøbt Adelen, omdannede han en stor Del af deres Gaarde og Enemærker til Hovedgaarde eller Kongsgaarde og grupperede Amtets Bønder, baade de ældre Krontjenere og de indkøbte adelige, som Hovbønder eller Tjenere omkring disse Gaarde og lod Avlingen drives ved deres Arbejde. Derfor rensede han ikke alene de adelige Sædegaardes Hovmarker for Fæstere, men han nedlagde og afbrød endog forskellige Landsbyer (Fovslet, Stendet, Vojens) for at forstørre disse Hovmarker og skabe nye Ladegaarde.

Paa denne Maade forvandledes Amtet til eet stort kongeligt Godskomplex med store Ladegaarde paa Tørning, Vojens, Haderslev Ladegaard, Vargaard, Tyrstrup, Refsø, Fovslet, Drenderup og Rødding. Kongen var Godsherren, og Amtets Bønder, Selvejere som Fæstere, hans Tjenere. Fra Krontjenere med et ringe, tildels i Penge omsat Hoveri forvandledes de pludselig til Kongens Hovbønder med en meget betydelig og ikke nøje afgrænset Arbejdspligt.

Men denne Godsdrift i stor Stil svarede sig sandsynligvis ikke, den kom vel næppe nok i Gang alle Vegne, eller bestod i det højeste kun nogle ganske faa Aar. Allerede med det 17de Aarhundrede begyndte Kongen at bortforpagte Ladegaardene eller udleje Hovmarkerne til Græsning, og Bøndernes Arbejdspligt omsattes da paa ny i Penge, der kaldtes Tærske- og Arbejdspenge eller Fripenge. I Menneskealderen op til

1633 vare Hoveriforholdene meget ustadige og vaklende i Nordslesvig, snart præsteredes Penge, snart Arbejde. 1623 og 24 havde Kongen udstedt 2 Ordinantser om Hoveriets Afløsning[1]) paa Rigets Krongodser mod en Pengeafgift, men paa Grund af Wallensteins Indfald kom disse Bestemmelser ikke til Udførelse i Sønderjylland før 1633. I dette Aar paalignede Amtmanden, Georg v. Ahlefeldt til Quarnbeck, sammen med 24 Mænd af hvert Herred „Bønderne udi Haderslevhus Lehn, enhver efter Advenant, hvad de til aarlig Fripenge skal udgive, formedelst de med Wogenfahr ere forskaanet“ [2]).

I Virkeligheden angik denne Afløsning dog ikke Spandtjenesten alene, men overhoved alt Hoveri ved Ladegaardenes Avlsbrug, og i disses Regnskaber møde vi derfor stereotypt følgende Formel: „Eftersom N. N. Ladegaards Tjenere dette Aar med Ladegaardens Avlsbrug saa vel som anden Ægt [eller Redskud] og Tynge have været forskaanet, saa have de nu for slig Forskaaning efter den ny Ordinants og hoshavende Mandtals Lydelse til Fripenge udgivet“ etc. — Jeg tør ikke sige, om Overenskomsten foreløbig var paa Aars Sigt, men i hvert Fald udviklede Fripengene sig meget hurtig til en staaende Skat og en meget trykkende Byrde. For en hel Gaard kunde de beløbe sig til 16 Rdl. Kourant, allerede ved den første Paaligning udgjorde de flere 1000 Rdl., og Aar 1700 beløb de sig til 15,638 Rdl. eller henimod 300 Rdl. mere end hele det gamle Landgilde[3]). Med andre Ord: Fripengene havde fordoblet Amtets Kammerindtægter.

Her have vi altsaa et interessant og meget oplysende Exempel paa, hvorledes en Skat kunde udvikle sig paa de slet afgrænsede Retsforhold, hvori Kronens Bønder stod til Kongen som Jorddrot. Medens Tjenestepengene endnu 1596 —

---

[1]) Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed. 1657. II. S. 163.

[2]) Document i Rigsarkivet.

[3]) A. Kierulf: Om Beskatningen i Haderslev Amt. Kbhvn. 1865. S. 2.

ifølge Kierulf — kun beløb sig til nogle faa Skilling eller i det højeste en Mark eller to, omsættes de kort efter i en meget trykkende Arbejdsbyrde for en Menneskealder senere atter at konverteres til en Skat, der var lige saa høj som alle de gamle Afgifter tilsammen.

Med 1633 forsvinder altsaa Hoveriet i Nordslesvig. Der blev dog en ringe Rest tilbage, som dels bestod i visse Leverancer og Arbejder ved Domainegaardenes Reparationer, dels i Arbejder ved deres Markskelsgærder, lidt Høbjergning i forskellige kongelige Enge o. a. m. Dette Hoveri oversteg dog næppe nogle faa Gangdage om Aaret og afløstes i det 18de Aarhundrede med 8 à 16 ß for hver Gaard. Afløsningssummen beløb sig til 1344 Rdl. 80 ß og kaldes i Regnskaberne Hoveripenge [1]).

Frederik II.s og Christian IV.s Skattepolitik var i højeste Grad nivellerende. Den skærer alle, Krontjenere og tidligere Adelstjenere, Selvejere og Fæstere, over een Kam. Men denne Egalisering fortsattes ogsaa senere og udviskede tilsidst enhver virkelig Forskel mellem de to Ejendomsformer. Oprindelig var denne meget stor. Den jordegne Bonde kunde glæde sig ved et nøje bestemt Landgilde, der ikke kunde forhøjes, han havde Ret til at sælge, pantsætte og dele sine Jorder, at bygge Landbol paa dem, at skalte og valte med sin Skovpart efter eget Tykke [2]); kun han kunde overtage visse Ombuds- og Hædershverv o. a. m. I Middelalderen var Fæstevæsenet derimod kun Tidsfæste, først med Frederik I omdannedes det til Livsfæste, ja i det 16de Aarhundrede gik det endogsaa over til en Art sædvanemæssigt Arvefæste, dog uden al Hjemmel i den skrevne Lov, ved forskellige af Christian III.s Forordninger sikredes Enken Fæstegaardens Besiddelse, saa længe hun sad i ugift Stand, og endelig, formodentlig i det 17de Aarhundrede, fik de sønderjydske Fæstebønder Hævd paa at sælge og pant-

---

[1]) Laurids Skau: Fremstilling af Haderslev Amts økonomiske Forhold. Haderslev. 1858. S. 92.

[2]) Staatsbürgerl. Magaz. 6. B. S. 185—86.

sætte deres Gaarde og Jorder, og i mange Retninger sank Fæstekvaliteten saaledes ned til en ren Formalitet. Vi have set, at Christian IV behandlede begge Slags Bønder som sine Tjenere, og i det daglige Liv kan der ikke have været nogen væsentlig Forskel paa deres Vilkaar. Deres Skatter og Byrder vare ens, og Bestemmelserne om Fæstegaardenes Udelelighed vidste Fæsterne at omgaa derved, at 2, 3, 4, ja endog 6 à 8 Mand drev en Gaard i Fællig og svarede hver sin Del af Byrderne. Kun ved Arvesager og ved Fæstebrevets Fornyelse mærkedes Forskellen, men denne gjorde sig kun een Gang gældende i en Mands Liv.

De haabløse Agrarforhold efter 1645 og 1660 bidrog endvidere i høj Grad til at fremme Egaliseringen. Selvejer som Fæstegaardmand var nedsunken i haabløse Skatterestancer og ganske i Øvrighedens Haand. I Haderslev Amt kunde Regeringen have drevet mindst de 2 Tredjedele af Gaardmændene fra Jord og Hjem, hvis den i Tidsrummet op til 1730 havde gennemført en streng Skatteopkrævning; den jordegne Bonde saa vel som Fæsteren sad i Gaardene udelukkende paa Kongens Naade; men paa den anden Side betød denne Naade uhyre lidet, fordi Øvrigheden ikke vilde have været i Stand til at faa Gaardene besatte med nye og bedre Kræfter eller gjort dem mere indbringende for Kronen. I Haderslev Amt og i det hele taget i Sønderjylland hidrører denne Misère ikke fra Bondestandens Ufrihed, fra Vornedskab eller Stavnsbaand, men udelukkende fra Skattebyrden og Tidens økonomiske Vilkaar.

Jorden kunde ikke yde den Rente, som Regeringen krævede i Form af Skatter, ja mangen Gang oversteg Skattesummen sikkert Gaardens aarlige Bruttoindtægt. Omkring 1720 opkrævedes følgende Skatter og Afgifter i Amtet: Tienden, de fordoblede Kammerskatter (Landgilde, Fripenge og Hoveripenge), den maanedlige Kontribution, der ved Forordningen af $^{1}/_{2}$ 1717 og 1720 opkrævedes med 4 Rdl. 77 ß maanedlig af hver Plov, Magazinkornet, der aarlig af hver Plov beløb sig til 2 Tdr. Rug og 2 Tdr. Havre, en trykkende

Extraskat eller Kopskat og en Del mindre Afgifter[1]). — Indtil 1683 kontribuerede Amtet af 1563½ Plove, men Regeringen maatte nedsætte dette Antal først til 1109 og efter 1686 endog til 800 Plove eller til noget nær det halve, et talende Vidnesbyrd om Nedgangen i Amtets Skatteevne[2]). I de følgende Menneskealdre arbejdede talrige Kommissioner med Amtets Skatteregulering og økonomiske Ophjælpning, Bønderne maatte gives Afslag og støttes paa mangfoldige Maader, men om nogen virkelig Fremgang er der ikke Tale før efter 1730—40.

Den, der tilgavns vil forstaa og udrede Nordslesvigs Landbo- og Kulturudvikling i de sidste 2 hundrede Aar, maa tage sit Udgangspunkt fra denne sorte Armod, og her mener jeg, at Prof. Mejborgs Bog ikke er fuldt tilfredsstillende. Forfatteren kender og omtaler hyppig den økonomiske Nedgang efter Krigene, men i hans Fremstilling spiller den ikke den dominerende Rolle, som den gjorde i Bøndernes Liv og Landets kulturelle Udvikling. Jeg drager slet ikke i Tvivl, hvad han skriver om Rigdommen paa Skadsgaard eller andre Steder. Enkeltvis sad i Nordslesvig rige Gaardmænd, der snarest maa betragtes som smaa Godsejere, der ejede 4 à 5 store Gaarde og en halv Snes Landbol, andre havde samlet dygtig paa Kistebunden ved Handel og Skibsfart og kunde pryde deres Hjem med Sølvskaale og kostbare Møbler; men alt dette er Undtagelser, og en Skildring, der hovedsagelig bygges paa dem og henter sin Farverigdom fra disse Forhold, naar ikke ned til „de menige Bønder og den fattige Almue“.

Fattigdommen ytrede sig i Skattegæld, øde Gaarde, usle Bygninger, elendigt Bohave, utilstrækkelig Besætning og ringe Udsæd. Jeg skal anføre nogle Enkeltheder om disse Sager. Fra Grønnebæk i Jels Sogn foreligger en Tingsvidne-Vurdering (d. e. Konkursforretning) i en halv Fæstegaard fra Efteraaret 1708, og Ejendommens Værdier opsummeres som følger: 3 Fag gammelt Vaaningshus med Arne og Skorsten à 3 ℛ er 9 ℛ. 8 Fag gammelt Hus derved bygt à 2 ℛ er 16 ℛ.

---

1) Kierulf anf. St. S. 7 flg. 24.
2) Kierulf anf. St. S. 8.

8 Fag gammelt Ladehus à 1 Rd. er 8 Rd. 2 Bester 8 Rd. 1 grimet Ko 6 Rd. 1 ringere ditto, som de armsehlige Folk med deris uopdragne Børn bad dennem til deris Subsistence i Naade maatte forundes, blev ellers ilagt for 5 Rd. 1 halv Vogn ganske forslidt 8 ß, en gammel Kornle 4 ß, 2 Læs Klyne 8 ß, to gamle Træstole med hullede Rebsæder 3 ß, Sengetøj fandtes intet af nogen Værdi. 13 Traver Rug 15 Rd. 12 ß, 5 Traver Havre 3 Rd. 12 ß, 1 lidet Læs Boghvede 1 Rd., 3 Læs Hø 3 Rd. 12 ß. Hele Boets Vurderingssum er 72 Rd. 11 ß, medens den aarlige Skat er 22 Rd. 10 ß og Skatterestancerne i det hele 197 Rdl. 27 ß, der altsaa oversteg Boets Værdi med 175 Rdl. 16 ß. — Sognefogden i Hammelev, der besad en hel Fæstegaard og kontribuerede af 1 Plov, havde 420 Rdl. 19 ß Skattegæld og 160 Rdl. „Udgæld“, men en Besætning paa kun 5 Køer, 12 Stkr. Ungkvæg, 10 Faar og 4 Heste, 12 Fag Stuehus og 24 Fag Lade; med andre Ord: Sognefogden var ganske insolvent. Sommersted By, der bestod af 15 hele og halve Gaarde, og hvis Jorder høre til de bedre, havde Skatterestancer til et Beløb af 2500 Rdl., og saaledes kunde man blive ved Sogn ud og Sogn ind over hele Amtet [1]). Da disse Restancer bleve ved at hvile paa Gaardene, er det let forstaaeligt, at Øvrigheden havde ondt ved at finde lysthavende. Amtsforvalter Laurids Skau oplyser, at „*de uhyre Restancer først ere udgaaede af Regnskaberne i Aaret 1843*, efter at de paagældende i denne lange Aarrække successivt have afdraget dem“ [2]).

Den nærmeste Følge af disse fortvivlede økonomiske Tilstande var, at et stort Antal Gaarde, særlig i magrere Strøg, henlaa udyrkede eller vare „øde“. Hr. M. har en Række fortrinlige Oplysninger om disse Forhold i deres Almindelighed, og det ses deraf klart, at Betegnelsen „øde Gaarde“ ofte ikke er andet end en fiskal Terminologi, som det vilde være ganske vildledende at tage lige efter Bogstaven. I Kampen mod de

[1]) Kommissions-Indberetninger 1711.

[2]) L. Skau: Fremstilling af Haderslev Amts økonomiske Forhold. S. 107. E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. I. S. 376.

øde Gaarde prøvede Øvrigheden alle mulige Midler for atter at faa dem skattebærende. Den overlod Jorden til Nabolaget, imod at dette svarede Landgilden, den fritog Bolet for en Del af Skatten og dannede privilegeret Ødebolsjord, eller den forpagtede det ud for nogle faa Rigsdaler aarligt, eller overlod det som Pensionsgaard til Statstjenere o. a. m. Men uagtet det saaledes kunde hænde, at Bolet Menneskealdre igennem havde været dyrket og givet fuld Afgrøde, opføres det vedvarende i Skattelisterne som „Ødebol", og dette betyder da intet andet, end at dets Skattevæsen er uregelmæssigt, fordi det engang har været øde.

Ogsaa inden for Haderslev Amt kan man finde Exempler paa denne Sprogbrug, men som Regel betegner Udtrykket her den nøgne Virkelighed: at Gaarden er uden Bygning, Dyrkning og Besætning. Allerede Laurids Skau giver følgende drastiske Beskrivelse af disse Forhold: „Christian V.s 30aarige Regering var ikke egnet til at ophjælpe den næsten ødelagte Bondestand, og ved Slutningen af det 17de Aarhundrede finder man derfor ogsaa i Landgilderegistrene, især i Vesteramtet, de bedrøvelige Vedtegninger: „wüste", „unbewohnt", „abgebrannt", „zum Abgang" o. s. v. ved en meget stor Del af baade Gaarde og Landbol, ja, man finder endog Gaarde, ved hvilke i Randen er gjort Vedtegning om, at Ejeren betler! Til Exempel skal blot her anføres, at i Østerlinnet Sogn laa 31 Gaarde øde i Aaret 1700, foruden en Del Landbol. De øde Gaarde bleve vel efterhaanden besatte med kongelige Fæstere, men disse formaaede kun delvis at præstere Landgilden, og Restancerne ophobede sig derfor til et enormt Omfang" [1]).

Saalænge disse gamle Skattebøger ikke ere blevne ordentlig undersøgte, kan man ikke komme Sagen nærmere; men af spredte Efterretninger og Bemærkninger ses det, at de øde Gaarde langtfra vare indskrænkede til Vesteramtet; de fandtes ogsaa i frugtbare Egne. Endnu 1708 henlaa i Tyrstrup Herred øde Gaarde, der ikke havde været besatte siden Svenske-

---

[1]) Anførte Sted. S. 104.

krigens Tid[1]), og af „en Specification[1]) paa alle øde og andre Gaarde i Gram Herred, som ved denne Tid ej til nogen Contribution er anslagen," fremgaar det, at Antallet af Herredets øde Gaarde ved det 18de Aarhundredes Begyndelse har beløbet sig til c. 105, eller med andre Ord: hver 6te Gaard i Herredet var øde.

Mindst de to Tredjedele af disse vare uden al Bygning enten ved Specificationens Affattelse eller kort forinden, enkelte vare lige blevne bortfæstede, og det anføres da, at den nye Besidder har bygget nogle Fag Hus, andre vare bortforpagtede for 3 à 4 Rdl. og dreves sammen med Naboavlsbrug, og ved Resten anføres, at der findes nogle Fag „ringe", „gammelt", „brøstfældigt" eller „udygtigt" Hus paa Stavnen. Til Slutning hedder det: „Ved denne Specification er at observere, at en stor Del af Markerne paa de fleste Steder med Lyng er begroet, og naar samme engang var at bringe under Dyrkning, kunde en Del mere dertil udsaas."

For at faa disse Gaarde besatte maatte Regeringen slaa en tyk Streg over alle Skatterestancer, indrømme den nye Fæster 4 eller flere Aars Skattefrihed og i den nærmeste kgl. Skov anvise ham Bygningstømmer, sædvanlig 1 Eg, der naturligvis blev til meget mere. I Nordslesvigs Hedeegne leve endnu sikre og ret korrekte Minder om disse Forhold.

Det er usandsynligt, at Haderslev Amt var uheldigere stillet end de fleste andre Landskaber i Hertugdømmet, selv om det i Øjeblikket for disses Vedkommende er umuligt at formulere Misèren i Tal. 1704 berøvede en fyrstelig Forordning de gottorpske Fæstebønders Medarvinger al Arveret til Hus og Besætning, disse skulde udelt følge Jorden, og i

[1]) Kommissions-Indberetninger 1711. Om en Helgaard i Bjerndrup hedder det: „Ist seithero An. 1660 wüste gestanden, dahero auch darauf kein Gebäude, aber An. 1708 angenommen von zwei andere in Bjerndrup." Og om en hel Gaard i Stepping: „Nis Lauritzens Hoff ist wüste. Es stehet aber annoch ein alt Gebäude, so etwan 8 Fach, und eine Scheune ausmacht. ist aber sehr baufällig, worin der Nis Lauritzen in Armuth lebet."

denne haarde Bestemmelse, der saa ganske stred imod Lands Lov og Ret, kan man kun se et sidste fortvivlet Forsøg paa at holde Værdierne samlede paa Stavnen[1]). Fra den slette økonomiske Tilstand stamme ogsaa de haarde Kreditvilkaar, hvorpaa Hr. M. anfører saa mange og saa oplysende Exempler. Det var næsten umuligt at faa Penge til Laans; de udlaantes kun imod Aagerrenter og imod Sikkerhed, ikke i Gaard og Løsøre, men i Sæd og Hø paa Marken. For 30 Rdl. — fortæller Forfatteren — pantsætte en Bonde og hans Svigerfader i deres eget og deres Efterkommeres Navn alt, hvad de nu eje og have, samt alt det, de fremtidig erhverve, samt forpligte sig til at gaa i Gældsfængsel hvor som helst i Slesvig eller Holsten, hvis de ikke betale til rette Tid. En anden Gaardmand giver for et Laan paa 40 ℔, der skulle tilbagebetales i 4 Tider, Laangiveren Ret til at indhøste hele hans Afgrøde som sin egen, hver Gang en Betalingstermin (paa 10 ℔) overskrides[2]), o. s. v.

Det følger af sig selv, at denne sorte Armod satte sit Præg paa Landets Bygninger, og herom har Forfatteren mange fortrinlige Oplysninger og træffende Bemærkninger. Christian V.s og Frederik IV.s Regeringstid betegner en stærk Overgang i den nordslesvigske Bygningsskik. Skovenes Ødelæggelse fra 1627 til 1660 umuliggjorde Opførelsen af Bulhuse, Grundmuren var endnu ikke naaet frem til almindelig Bondebrug, og Befolkningen maatte derfor nøjes med Bindingsværk, klinede Vægge og andre endnu slettere Bygningsemner. Efter Krigene „fik de husvilde kun med Nød og neppe Tag over Hovedet. Det var da ikke ualmindeligt, at Fattigfolk byggede sig en Græstøryshytte (grundmuret med Sadder), og at mangen Bonde nøjedes med Ladevægge, som vare gærdede med Ris og Lyng. Endnu 1694 kunde Synsmændene gaa fra Gaard til Gaard paa Gram Gods og skrive: 13 Fag Salshus med Ovn og Skorsten er ganske brøstfældig og staar paa Fald og vil mestendels nedtages og af ny opsættes, 3 Fag

[1]) Mejborg: Tillæg. S. 28.
[2]) Mejborg: Tillæg. S. 51.

Ladehus iligemaade ganske forfalden, 3 Fag ganske ruineret Hus, 10 Fag Ødel (Kostald), som er bygt dertil, ganske brøstfældig for Remme og Stolper samt understøttet." Paa Gram maatte Herskabet overtage Bygningerne, og Besidderne sank ned i Trælbøndernes Klasse. Men det saa slet ikke bedre ud hos Krontjenerne omkring i Amtet, om de end undgik de skæbnesvangre Følger; ogsaa her kunde Synsmændene gaa fra Gaard til Gaard, fra Sogn til Sogn og nedskrive de samme trøstesløse Notater.

De lukkede Gaarde, der altid havde udgjort de nordslesvigske Bønders Stolthed, forsvandt mere og mere. Bygningerne opførtes enten som Vinkelgaarde med Stuehus, Stald og Lo i den ene Længe og Lade i den anden, eller ogsaa bragtes det hele under et fælles Tag med Beboelse i den ene Husende. I en Indskrift, som Hr. M. meddeler, hedder det fra Aar 1700: „Søren Hansen og Karen Sørensdatter bygger af Nød og ikke af Lyst. Gud give os Trøst." — Den samme Nedgang sporedes inden Døre. „Nu maatte der gives Afkald paa den pyntelige Udstyrelse af Værelserne, som forhen havde været almindelig. Som Følge af at gamle Materialier fortrinsvis ere blevne anvendte i Udenomslejligheden, ser man det Særsyn i Datidens Bøndergaarde, at der er Snitværk i Køkken og Bryggers, medens Træværket i Stuen staar nøgent og bart." Beboelseslejligheden bestod af et Framgulv med Indgang til Køkkenet, der som oftest tillige var Bryggers og Bagers. Fra Køkkenet kom man ind i Stuen, æ Dørns; dette havde stampet Lergulv, hvidkalkede Vægge, nogle smaa Vinduer, der ikke kunde aabnes, og 2 Alkovesenge med som oftest umalet Panelbeklædning ud imod Stuen. Under disse Alkover gemtes Kartoflerne og paa en Loftshylde i æ Dørns stod Mælken i store Lerfade. En Træbænk og et Bord langs Vinduerne, nogle hjemmegjorte Stole med Halmsæder, en Bilæggerovn, et Stueuhr og en Sivlampe udgjorde Møblementet. „Æ Stov" (Udtrykket Pisel bruges ikke i Haderslev Egnen), hvis Gulv var belagt med gule Mursten paa Fladen, indeholdt nogle tarvelige Kister og Skabe, men kunde ikke opvarmes og benyttedes kun ved høj-

tidelige Lejligheder. Bag denne fandtes undertiden et eller to kummerlige Gæstekamre, der snarere kunde kaldes Huller.

Saaledes boede og byggede den jevne haderslevske Bonde i hele det 18de og en stor Del af det 19de Aarhundrede. 1815 skriver Knud Aagaard[1]) om Bygningsforholdene i Tørninglehn eller Vesteramtet: „Daligstuen er sædvanligst imod Sønden, bag ved den er Køkkenet. Indgangen er igennem Forstuen ind gennem Køkkenet, og derfra ind i Dagligstuen; ved Siden af denne er Storstuen, Pissel, og bag ved denne et Par Gæstekamre." Foran mig ligger en Række Optegnelser af meget gamle Bønder, hvis Erindring gaar tilbage til Tiden omkring 1820, og de vidne enstemmigt, at saaledes som beskrevet saa det ud hos de fleste Bønder i Egnen vest for Haderslev. Dagligstuens Lergulv og Mælkehylderne forsvandt først med den gode Tids Begyndelse fra Midten af Fyrrerne, selv kan jeg erindre dem fra mange Gaarde i min Fødeby fra Midten af Femtierne, og det samme gælder Græstørvshusene paa Heden og de ris- eller lyngklædte og klinede Ladevægge hos Smaabønderne.

Besætning og Udsæd svarede til det øvrige, og Foldudbyttet var ringe. Paa en Helgaard holdtes 5 à 6 Heste, 3, 4 à 5 Køer, noget Ungkvæg, nogle Faar og Grise[2]). I Jegerup By fandtes 1724 paa 18 større og mindre Gaarde: 66 Heste (nogle helt slette, de andre saa temmelige efter Stedets Lejlighed), 51 Køer, 57 Ungkvæg og Kalve, 152 Faar, 51 Svin og Grise; 17 Plove og 30 Vogne. Enkelte af Gaardmændene havde kun 3 Fag Stuehus; de ejede kun en halv Plov, de havde end ikke en Seng „anders als was alt Zeug", ingen rede Penge, men Overflod af Skattegæld. Paa 19 større og mindre Gaarde i Styding (en By med fortrinlige, lermuldede Jorder) ser det samtidigt ikke stort rigere ud. Her fandtes 78 Heste og Føl, 74 Køer, 110 Kalve, Ungkvæg og Stude, 118 Faar, 49 Grise, 25 Gæs, 16 Plove og 30 Vogne. — Og saaledes kunde jeg blive ved By efter By, men Stoffet

---

[1]) Beskrivelse over Tørning Lehn. København 1815. S. 147.
[2]) Sønderjydske Aarbøger 1889. I. S. 95—96.

lader sig kun beherske gennem statistisk Bearbejdelse og Opstilling og hører næppe hjemme i en Anmeldelse.

Denne Fattigdom og Kampen imod den har sat dybe Mærker i den sønderjydske Befolknings Karaktér og Livssyn, og det vilde være en interessant Opgave at forfølge og skildre denne Kamp i dens forskellige Faser lige op til 1848. Den nordslesvigske Bonde havde det store Held at kæmpe med Haab. Støttet af en velsindet Regering, af frie Institutioner, af opadgaaende Tider, af medfødt Trang til Dannelse, Udvikling og Fremskridt sled han fra tidlig Morgen til silde Aften; fra 1740 til 1840 blev der intet Steds i Danmark arbejdet haardere end i Nordslesvig, Generation efter Generation sank i Graven som Arbejdsinvalider, men den strænge Skole udformede saa ogsaa en Slægt, der har adlet den danske Bondestand. Hans Nissen fra Hammelev, Laurids Skau fra Sommersted og Hans Krüger fra Bevtoft vidne hver paa sin Vis om, hvad der naaedes igennem den sejge og lange Kamp. Det er ikke tilfældigt, at de alle tre fødtes i det haardest medtagne Strøg af Landet, og endnu mindre er det en Tilfældighed, at netop den samme Egns Befolkning vedvarende er den ledende i Nordslesvigernes Kamp imod Fremmedherredømmets Undertrykkelse og Unatur.

P. Lauridsen.

Danske Helgeners Levned. 1—2. Hæfte. (S. 1—192.) (Skrifter udgivne af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse. Anden Række. 17, 20.) Kjøbenhavn 1893.

Da for tre Aar siden Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse undergik en Omdannelse, stod der paa det nye Program, at man i høiere Grad end hidtil vilde have Opmærksomheden rettet mod Kilderne til Nordens Historie. Dette er da ogsaa sket. Rektor Dr. A. Heise har for Selskabet udgivet en smuk Oversættelse af Povl Helgesens Skibykrønike, ledsaget af oplysende Noter, og Dr. phil. Hans Olrik

har oversat Viborgbispen Gunners Levned og er nu begyndt at give en Række Oversættelser af danske Helgeners Levned. Samtidig har Selskabet dog ikke forsømt den anden Side af sin Virksomhed, at lade berømte Skrifter fra andre Lande fremtræde i en dansk Skikkelse; det har saaledes bl. A. begyndt at udgive selve Historieskrivningens Fader Herodot i en Oversættelse ved F. Falkenstjerne, og Polyb, oversat af O. A. Hovgaard. Professorerne Kr. Erslev og M. C. Gertz, som ere traadte ind i Bestyrelsen, have kunnet tilføre Ledelsen videnskabelig Autoritet; men iøvrigt fortjener den hele Bestyrelse — der foruden af disse Mænd bestaar af Rektor H. H. Lefolii samt Høiskoleforstanderne J. Nørregaard og L. Schrøder — al mulig Tak for den Ihærdighed, hvormed der arbeides. Derfor har ogsaa det hele Foretagende i høi Grad Krav paa, at Publikum understøtter det.

At der arbeides med stor Flid, og at megen historisk Viden nedlægges i disse Oversættelser med den tilhørende Veiledning, vil maaske fremgaa af de efterfølgende Bemærkninger om et enkelt af Skrifterne. Dr. Hans Olrik har efter Opfordring fra Selskabet gjengivet de forskjellige danske Helgeners Levned i en i det Hele tiltalende og letlæst Oversættelse[1]; i en indledende Skildring redegjør han fortræffeligt for Kildens hele Betydning og Forstaaelse, og han ledsager Texterne med en lang Række Noter, hvori Læseren veiledes med Hensyn til det vigtige Spørgsmaal — som ellers ofte vilde opstaa hos ham — hvorvidt Kilden virkelig giver en paalidelig Fortælling eller maa berigtiges i Henhold til, hvad andre Kilder meddele. Dr. Olrik er vel bekjendt med Videnskabens nyeste Resultater, og han giver Oplysninger i rundeligt Maal.

Men foruden at dette Foretagende har Fortjeneste ved at sprede Interesse for vore gamle Kilder og at give Lyst til

[1]) Dr. Olrik har nu saagodtsom forladt den Stil, hvori hans Disputats „Konge og Præstestand“ var skrevet, og hvor hans Stræben efter Purismer ofte havde ført til søgte Udtryk eller til Vendinger, der vare mod Sprogets Aand. Imod Versene i den her anmeldte Bog kan der gjøres adskillige Indvendinger.

historisk Læsning, tror jeg, at det heri nedlagte Studium af den enkelte Kilde vil kunne medvirke til at forberede den Udgave af de danske historiske Skrifter fra Middelalderen, som vi jo engang *maa* søge at faae. Udgiverne af det store tydske Nationalværk ***Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores,*** have offentliggjort enkelte af vore Kilder, og især har det nylig udkomne 29de Bind (1892) givet en hel Samling af danske Kilder eller dog af saadanne større eller mindre Brudstykker af dem, som vedrøre Tydsklands Historie. Vi maa være meget taknemlige for den Haandsrækning, som saaledes er ydet os udefra, idet flere af Kilderne ere særdeles godt udgivne — saaledes faar man nu for første Gang paa Tryk at se, hvorledes de af Anders Sørensen Vedel gjorte Uddrag af Robert af Elgins Arbeide om Knud Lavard i Virkeligheden se ud — og andre af dem foreligge her i alt Fald i den bedste Udgave, hvori de hidtil ere givne, selv om man kan ønske Adskilligt rettet, baade hvad Kildernes Enkeltheder og deres Helhed angaar. Imidlertid kan denne Virksomhed fra tydsk Side kun anspore os Danske til at have Tanken om en ny og tidssvarende Udgave af vor Middelalders Aarbøger og Krøniker for Øie.

Som forberedende Bidrag til en saadan maa her nu ogsaa nævnes — hvad Læserne af den anmeldte Bog maaske ikke strax ville bemærke — Professor Gertz's Textrettelser. Dette er en yderst værdifuld Bestanddel af Bogen. Professor Gertz er ikke blot en kyndig Forsker i klassisk Latin, han har ogsaa studeret den middelalderlige Latins Eiendommeligheder. Ved sin nylig udkomne Udgave af Andreas Sunesøns Hexaëmeron har han saaledes vist, hvor nøie han kjender Stil og Udtryksmaade fra disse Tider. Denne Lærde er dernæst bekjendt for sine heldige og skarpsindige Textrettelser, ved hvilke han støttes af sit gode Kjendskab til de gamle Haandskrifters Karakter, Eiendommeligheden ved deres Skrivemaade, deres Forkortninger og Opløsninger.

Det er en betydelig Mængde Textrettelser, som Prof. Gertz har kunnet give, og som strax ere komne Oversættelsen tilgode. Vi tro, som vi senere skulle vise Exempler paa, at

Prof. Gertz stundom retter lidt for stærkt, og at han stundom nærer for gunstige Tanker om, at Texten oprindelig har været godt Latin; dog maa hans Rettelser gjennemgaaende kaldes fortjenstfulde.

De Skrifter, som Bogen først meddeler i Oversættelse, ere Krøniken om „Kong Knud den Helliges Lidelseshistorie" og Ælnoths Skildring af den samme Konges Historie, hvilke tvende Kilder Dr. Olrik omhyggelig har undersøgt, saaledes som det vil være dette Tidsskrifts Læsere bekjendt (se foran S. 205—291). En Oversætter af Ælnoth maa naturligvis nøie passe paa, om denne lærde eller halvlærde Mands Ord ikke ligefrem ere et Citat fra den klassiske Litteratur, men især om han ikke anvender Skriftsteder eller bibelske Udtryk. Herpaa har Dr. Olrik da ogsaa havt Opmærksomheden henvendt; det har ikke altid været let Gjerning, da den gamle Bibeloversættelse, *Vulgata*, ofte afviger fra vore moderne Oversættelser.

Eet bibelsk Udtryk synes Oversætteren ikke tilstrækkeligt at have ænset, nemlig naar det hedder, at Kong Knud overfor sine Præster og Skriftefædre ransagede med prøvende Skarpsyn sin Fortids Forseelser: „actus et *ignorantias* pristinas ac *delicta juventutis suæ* solerti examinatione discutiens" (Kap. 9). At lægge synderlig stærk Vægt paa disse Udtryk, saaledes som Dr. Olrik er tilbøielig til, og at tænke særligt paa Udskeielser i sædelig Henseende[1]) synes ikke ret beføiet; her er jo kun brugt en bibelsk Vending, som naar David synger: Kom ikke mine Ungdoms Synder eller mine Overtrædelser ihu (Psalme 25, 7). Vulgata har netop Ordene: „*delicta juventutis meæ et ignorantias meas* ne memineris." Jfr. ogsaa Jeremias 31, 19: jeg maatte bære min Ungdoms Skjændsel (sustinui opprobium adolescentiæ meæ), Job 13, 26: Du lader mig faa min Ungdoms Synder til Arv (consumere me vis peccatis adolescentiæ meæ).

Eiendommeligt for Ælnoth er endvidere, at han etymologisk søger at forklare eller oversætte danske Stednavne.

[1]) Se foran S. 276 og Oversættelsen S. 49.

Med Hensyn til et enkelt af disse og den foreslaaede Rettelse af Texten vil jeg tillade mig en Bemærkning. I Kapitel 23 læses følgende Sætning, som Professor Gertz har rettet paa den i Klammer angivne Maade:

Locus igitur celeberrimus medio fere Jutiæ orbe consistit, qui [simul] ob sui eminentiam, sive [læs: simul] ob antiquorum inibi Sacrificiorum frequentiam [vel ob bellum ibi gestum] vel ob Idoli quondam ibidem opinatissimi, qui Wig dicebatur, memoriam, Wibergis, veluti Wigi excelsum, aut Belli mons seu Sacrificationis, lingva Danica nuncupatur.

Dr. Olrik oversætter saaledes: „Der er omtrent midt i Jylland et meget navnkundigt Sted, som dels paa Grund af sin høie Beliggenhed, dels fordi der her i gamle Dage hyppig har været holdt Ofringer, eller ogsaa til Minde om en fordum høit anset stedlig Afgud ved Navn Vig, [eller fordi der har staaet et Slag her,] paa dansk Tungemaal kaldes Viberg, det vil sige „Vigs Høi" eller „Kampens Bjerg" eller „Offerbjerg"."

Imod de foreslaaede Rettelser vil der vistnok kunne gjøres den Indvending, at de ere temmelig stærke og omfattende, og det forekommer mig, at en anden Rettelse ligger nok saa nær. Prof. Gertz har indskudt Bemærkningen om den „her førte Krig" paa Grund af det til Slutning staaende *Belli mons*, der jo maa henvise til en i det Foregaaende givet Forklaring, der nu savnes. Men retter man *Idoli* til *belli* — til en saadan Feil vilde jo Skrifttrækkene let kunne give Anledning —, faar man alt hvad der behøves, nemlig Vig-berg, „til Minde om at der paa dette Sted har staaet en berømt Kamp, hvilken hedder Vig". *Vig* betyder baade paa Oldnordisk og Angelsachsisk Kamp, *bellum*; derimod findes ikke i Norden *vig* som Benævnelse for et Afgudsbillede, *idolum*; dette er en udelukkende angelsachsisk Sprogbrug. En Afgud ved Navn Vig kjende vi desuden slet ikke i Danmark eller Norden[1]). Ælnoth fremsætter med andre Ord ikke tre For-

[1]) Dr. Olrik udtaler ogsaa: „naar Ælnoth gjør det til et Navn, har det næppe nogen Hjemmel". Langebek henviser til Odins Tilnavne Viggo og Vigner (III. 361). Dette vilde være at søge meget langt bort, og disse Navne findes aldeles ikke.

klaringer, men to: Bjerget, hvor Kampen, *vig,* fandt Sted eller Bjerget, hvor „Ofringerne“, *vi*, skete. Men hvad enten man godkjender denne Rettelse eller Prof. Gertz's, maa man i det nævnte Sted tillige rette *qui* til *quod* (wig dicebatur)[1].

Dr. Olrik har ført det ved den danske Konges Kanonisation fra Knud til Kanutus omdannede Navn hen mellem Etymologierne. I Følge Ælnoth fik Kongen det sidste Navn enten paa Grund af hans forfarne Indsigt, *canities* [jfr. Jesu Sirach 25, 6: speciosum canitiei judicium, 2 Maccab. 6, 23: ingenitæ nobilitatis canities], eller fordi Paven vilde have ham indskrevet i de helliges Kanon. Naar nu Dr. Olrik siger, at denne sidste Afledning er sproglig umulig (S. 44), forekommer det mig rigtignok, at han gjør den gamle Historicus og ligesaa Tiden Uret. Den vilkaarlige Omdannelse af et Navn, som kunde være nødvendig ved en Kanonisation, vil ikke kunne bringes ind under Begrebet Etymologi, og den har ikke heller været tænkt som saadan; man har kun ønsket at bringe den barbariske Navneform i Nærheden af et bekjendt Udtryk og et tiltalende Begreb, eller man har anvendt et af de paa de Tider i saa høi Grad yndede Ordspil. Om sproglige Forseelser kan der næppe tales, kun om mer eller mindre heldige Hentydninger.

Ælnoths Ord ere iøvrigt følgende: seu propter sensus caniciem vel vitæ sinceritatem, seu pro hoc quod eum in Canone Sanctorum connumerandum discernebat, Kanutum censeri instituit (K. 6). Prof. Gertz antager, at der oprindelig for *sinceritas* har staaet *candor,* da ellers et Ordspil med Canutus ikke kan komme frem. Heri kan jeg dog ikke ret føle mig enig. Ælnoth synes kun at ville give to Forklaringer af Canutus, og disse ere betegnede ved: seu propter... seu pro hoc. Ordene „vel vitæ sinceritas“ udgjøre næppe noget tredie Led, men de ere en nærmere Forklaring af det første Led „sensus canities“. Dette synes nemlig aldeles bestemt at fremgaa af

[1]) En lignende Rettelse maa foretages i Kap. 24: portum fluminis, qui Sleh dicitur, adiit. Det er ikke rigtigt, som Dr. Olrik mener, at „der skulde staa Slesvig eller Hedeby“; men *qui* skal rettes til *quod.*

Parallelstedet i det 33te Kap.: qui jam ob sensus canitiem et gestorum maturitatem, ac pro eo quam maxime, quod jam in Canone Sanctorum connumerandus adjudicabatur, Kanutus diceretur. Her findes jo netop kun to Led, og her er netop ogsaa *canities* forklaret ved et tilføiet Udtryk. Hvis man nu vil sige, at *vitæ sinceritas* ikke er nogen passende yderligere Forklaring af *sensus canities,* ja saa maa *sinceritas* rettes. Naar man nu sætter *maturitas* i Stedet for, er det ikke blot en langt mindre Ændring end at tænke paa et almindeligt *candor,* men man faar da ogsaa den fuldkomne Parallel til hele det i 33te Kapitel brugte Udtryk. Iøvrigt vil en anden Rettelse ligge langt nærmere. I Stedet for *vitæ sinceritas* bør der læses *vitæ serietas* (= gravitas) eller *vitæ serenitas* — hvad der vilde være godt Latin — eller ogsaa *vitæ seriositas,* hvad der vilde være godt middelaldersk Latin. Ethvert af disse Udtryk vilde meget passende kunne slutte sig til *canities.*

Det næste Skrift i Oversættelsen er Knud Lavards Levned. Denne vigtige Kilde er først bleven draget frem for Dagslyset for en Menneskealder siden, idet Waitz første Gang udgav den 1858, senere er den paany offentliggjort af Usinger, ifjor igjen af Waitz[1]). I Middelalderen har dette Levned dog været meget bekjendt og er bleven benyttet af mange saavel historiske som liturgiske Forfattere. Skriftet har været gjort til Gjenstand for en Række Undersøgelser foruden af de nævnte Udgivere tillige af Reich og af Dr. Hans Olrik[2]). Det bestaar af tvende Dele, *Vita,* en Skildring af Knud Lavards Levned indtil hans Død, og *Translatio,* en Fremstilling af Jordfæstelsen, af Miraklerne ved Hertugens Grav og af hans Kanonisation. Hver af Halvdelene omfatter tolv Læsestykker.

---

[1]) Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen VIII. — Quellensammlung d. Gesellschaft f. Schleswig-Holst.-Lauenb. Geschichte IV. 1875. — Monumenta German. Historica XXIX. 1892.

[2]) Reich i Jahrbücher f. die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg X. 1869. — Olrik, Knud Lavards Liv og Gærning, 1888.

lectiones, paa de fire sidste nær af historisk Indhold, som ledsages af Messeformularer, Antifoner, Responsorier o. s. v. Det er saaledes et til Anvendelse i Kirken bestemt Skrift; den første Part er bleven henyttet paa Knud Lavards Lidelsesdag den 7. Januar, den anden paa hans Skrinlæggelsesdag den 25. Juni.

Besynderligt nok er et Forhold, som ubetinget maa kaldes af afgjørende Betydning for Forstaaelsen og Tolkningen af denne Kilde, hidtil ikke bleven bemærket, nemlig dens Anvendelse af Bogstavrim. Uagtet Kilden tre Gange er bleven udgivet og meget ofte har været Gjenstand for udførlige Fortolkninger, der endog omhyggelig dvælede ved dens Ordvalg, har hidtil Ingen — saavidt jeg har bemærket — set dette Forhold, der alene som Eiendommelighed ved Stilen har sin Interesse. Og dog komme disse Bogstavrim allerede frem i den første Linie af *Vita*:

Rex christianissimus Hericus, *Dei* gracia *dig*nus imperio, regnum *Da*cie feliciter *reg*ebat, et eo *reg*nante *reg*ioni arridebant pax et lex, prosperitas gencium et victualium habundancia.

Stavrimet har strax her fremtvunget Benyttelsen af Udtryk som *dignus* og *regioni*, der ikke laa nærmest for. Rimets Tvang har i næste Linie frembragt Udtalelsen om Erik Eiegod:

*pro*fectus, *pra*tis [!] et *pre*diis *pe*cunia comparatis, hospitale *pau*peribus et *pe*regrinis admodum necessarium sumptu *pro*prio construxit.

Faa Linier efter hedder det:

Set nec *pre*ce nec *pr*ecio rex *pro*posito sancto *pri*vatus.

Og saaledes fortsættes indtil Stykkets sidste Linie, hvor det hedder om Erik Eiegods Begravelsesplads: „rege *sep*ulto, cujuslibet *sep*ulture *sa*tis *ap*tus *app*aruit“.

Som det første Læsestykke har begyndt, saaledes fortsætter det andet. Dronning Margrete siger paa sit Dødsleie til Knud Lavard omtrent saaledes: „Da Du i Maaneder og Manerer er modnere end min Søn Magnus, hav saa altid Eders Slægtskab og mit Venskab i Minde“ — saaledes som hun jo dog aldrig vilde have talt, om hun ikke havde tilstræbt Bog-

stavrim (cum sis *men*sibus [Knud var c. 10 Aar ældre end Magnus!] et *mor*ibus filio *meo Mag*no *ma*turior, *me*mor consanguinitatis vestre et *mee* dilectionis etc). Kort efter hedder det:

*du*ce de Slæswich Elavo *di*em extremum *du*cente, *du*catum illius a *pa*truo suo Nicholao *pe*ciit et cum *pre*ce *pe*titum optinuit.

Paa samme Maade gaar det videre i det Følgende, f. Ex. naar Magnus „*du*cem *do*lo de terra *de*lere *vo*luit, set non *va*luit, quia nondum *ve*nerat tempus eius". I det sjette Læsestykke mylrer det ligefrem med Alliterationer, og vi høre om, hvordan Magnus, denne *falsus frater* i sit Sind rummer alt andet end *fides*; nei ikkun *fraus* og *fictio*. Dog lystrer Knud Lavard, da Magnus's Bud om Morgenen tidlig banker paa hans Dør: quo audito, vix ex toto vestitus, *fal*si *fra*tris *fes*tinavit *fa*vere mandato (lectio 7). Saaledes fortsættes der gjennem hele denne Part af Levnedsskildringen.

Men som *Vita* har sluttet, saaledes begynder *Translatio*: *De*o *di*lectus *dux* Kanutus *ter*minum *tan*gens, quem *pr*eterire quis non *po*terit, in fidei *pig*nore *mer*itum et nomen *mar*tyris preciosa *mor*te pro*mer*uit. Det første Læsestykke — i denne anden Del ere Læsestykkerne kortere og knappere — slutter med, at Knud „venustus *fa*cie, *fi*delibus *fa*miliaris et *Fa*ctori[!] suo *fi*delis apparuit". Det vilde være for trættende her at anføre yderligere Exempler paa dette ubestridelige Forhold; desuden ville i det Følgende flere andre Prøver herpaa blive givne.

Som alt sagt, Bogstavrimene ere hidtil blevne oversete, og dog har det sikkert en indgribende Betydning for Fortolkningen af hele dette Skrift. Jeg har gjort Prof. Gertz bekjendt med min Iagttagelse, og han har ved at gjennemgaa Kilden fuldstændig godkjendt Rigtigheden deraf. Han har tillige strax kunnet benytte det paapegede Forhold til at bevise Rigtigheden af en Textrettelse i *Vita* l. 2. Haandskriftet har som Facsimilet i Waitz's første Udgave udviser, „iuribus et virtute tempus suum decoravit", men at Læsningen „viribus et virtute"

(som ogsaa Udgaverne have) er den rette, bekræftes bestemt af Bogstavrimet.

Ligeledes maa enhver Tvivl om, hvorvidt *Vita* og *Translatio* skulde have samme Forfatter, nu ophøre. Waitz havde fundet Udtrykkene i *Translatio* i mindre Grad jævne og tiltalende end i Skriftets første Del, dog havde han antaget, at Stykkerne stammede fra samme Haand, hvad han især bestemt hævder i Udgaven i *Monumenta*. Den forefundne Ejendommelighed godtgjør dette afgjort.

Endvidere bliver herved det oftere behandlede Tvistepunkt afgjort, om Fortsættelsen af Roeskildekrøniken har benyttet „Knud Lavards Levned" som Kilde, eller om Slægtskabsforholdet mellem dem skal forklares paa helt modsat Maade. Det vil være bekjendt, at Roeskildekrøniken i den Form, hvori den nu foreligger, for de sidste Partiers Vedkommende afgjort ikke stammer fra den oprindelige Beretter, som standser sin Fortælling under Erik Lam. Slutningen af denne Kilde, der gaar indtil Valdemar Seirs Tronbestigelse, er præget af en hel anden Stil og Farve, og den stemmer i Udtrykkene saa paafaldende med „Knud Lavards Levned", at der ikke kan være Tvivl om, at den ene eller den anden af dem gjør sig skyldig i Laan. Waitz har søgt at godtgjøre, at „Knud Lavards Levned" har laant fra Roeskildeforfatteren, hvorimod Usinger og Reich antage, at begge have havt samme fælles Kilde; endelig har A. D. Jørgensen (og senere H. Olrik) hævdet, at Roeskildekrøniken simpelthen har *Translatio* til Kilde. Nu kan Spørgsmaalet afgjøres bestemt — og til Gunst for den sidst anførte Antagelse. Thi medens den nævnte Krønike tidligere har talt uden Stavrim (Scr. I. 386), fortæller den saaledes om Erik Lams Død:

*reg*num *re*signavit, monasterium adiit, et habitu *re*ligionis *re*cepto, *mun*di *mi*seriis feliciter valefecit,

og i disse Udtryk om Svend Grathes Tid:

*Suc*cedente enim *Sve*none in regno *pax per*iit, excitatur sedicio, et commocio intestina etiam *pa*cificos ad *pre*lia *pro*vocavit.

Tilsidst enes Kongsemnerne: *pru*dentum consilio *pa*ci

consulentes *se*dicionem regni *se*dare *sa*tagebant . . . Et *fac*ta sunt *fed*us *fic*tum et pax *fal*sa. Efter Slaget paa Grathehede vinder Valdemar Riget; *pa*ganos ad *fi*dem *fi*deles ad *pa*cem, *pa*cificos ad securitatem *pro*vocavit.

Naar man ser, at alle disse Udtryk med de tilhørende Bogstavrim gjenfindes i hint „Levned" — og der gjenfindes flere andre Rim end de her nævnte —, tvinges man bestemt til den Slutning, at Roeskildemanden har laant af *Translatio*. Rimene findes, som sagt, gjennem hele „Knud Lavards Levned" i begge dens Bestanddele; at antage, at Forfatteren skulde i den Grad have følt sig paavirket af Roeskildekrønikens Fortsættelse, at han, efter at have benyttet denne i sit Værk, skulde have ladet dens Bogstavrim brede sig over hele sit Arbeide, vilde jo være ganske urimeligt. Der er ingen anden Løsning mulig end den, at Krøniken har benyttet „Knud Lavards Levned".

Skjøndt man i enkelte andre latinske Kilder fra Danmark fra den Tid leilighedsvis kan finde Bogstavrim, er et Forhold som det saaledes i „Knud Lavards Levned" forefundne mig ikke bekjendt fra nogen anden Kilde. Man kommer uvilkaarligt til at spørge sig selv, om der herunder skulde ligge en Antydning af, at man i det 12te Aarhundrede endnu anvendte Stavrim i Poesi paa det danske Sprog. Nu er der ganske vist megen Sandsynlighed for, at vi i det 12te Aarh. havde Folkesange i Kjæmpevisestil, men i og for sig var Intet til Hinder for, at en Digtning i Stavrim kunde bestaa ved Siden deraf[1]). Man spørger sig endvidere, om en bestemt Versform skulde have lydt for denne Prosaforfatters Øre og givet sig tilkjende i Alliterationens Karakter. Nærmere at afgjøre dette vil vel ikke være muligt, men det lader sig dog ikke nægte, at et Stykke som følgende, Translatio l. 4, i hvilket jeg, uden at ændre Nogetsomhelst, blot bryder Texten af i kortere Linier, bringer forskjellige af de oldnordiske Versemaal i Erindring.

— — — —

[1]) Se herom Steenstrup, Vore Folkeviser fra Middelalderen, 317.

Perseverantes *si*quidem
in malicia *sua*
*s*ecundi interfectores,
*pe*iores *pri*oribus,
*s*edent in in*s*idiis,
ut *s*emel interfectum
*iter*um *inter*ficiant
*in*nocentem.
Unde falsi *v*ates
*ve*tularum
*fa*ventes *fri*volis,
*s*epulchrum *sancti*,
ani*ma*lis in*mun*di
decoctione adhibita,
*f*edare *frust*ra
*fest*inabant
ut hiis *ma*leficiis,
*mi*raculis cessantibus,
*mar*tyris *me*morie
*me*ta poneretur.

Man faar det samme Indtryk af Begyndelsen af *Translatio:*

*Deo di*lectus
dux Kanutus
*ter*minum *tan*gens,
quem preterire
quis non *p*oterit,
in fidei *pig*nore
*mer*itum et nomen
*mar*tyris *pre*ciosa
*mor*te *prome*ruit.

Assonantsen eller Overensstemmelse af to Ords Hovedvokaler er ikke i saa høi Grad benyttet som det egentlige Bogstavrim, men dog vil man ogsaa i de her meddelte Prøver finde den lykkeligt anvendt. Endnu skal bemærkes, at i alle de Antiphoner, Psalmer o. s. v., der ledsage Skriftet, anvendes de fra Middelalderens latinske Poesi saa vel bekjendte Enderim; leilighedsvis forekomme tillige Alliterationer, hvad der jo ikke er saa besynderligt, da Læsestykkerne ofte have dannet Grundlaget for Versene. —

Det derefter følgende Stykke er den jydske Helgen Provst

Kjelds Levned, hvorefter Oversætteren vil meddele Abbed Vilhelms Biografi og hans Breve.

Jeg skal derefter fremsætte nogle Bemærkninger om forskjellige Enkeltheder[1]).

---

[1]) Et Punkt, hvorom jeg ikke har kunnet komme til Klarhed, er Forstaaelsen af lectio 2 i Knud Lavards Levned II:

Provocabat siquidem eos racio multiplex corpus gloriosum Roskildis deferre. Civitas erat enim, sede pontificali auctorizata, ceteris excellencior; et, patroni patrie precioso dotata pignore, tam principum quam prelatorum ascripta sepulture, maioris dignitatis melioribus apparuit.

Dr. Olrik oversætter saaledes: „Mangfoldige Grunde maatte nu rigtignok tilskynde dem til at bringe det hæderkronede Lig til Roeskilde. Denne By var nemlig udmærket fremfor de andre, idet den var stadfæstet som Bispesæde; og saasom den var beriget med det dyrebare Legeme af Fædrelandets Værnehelgen og udset til at rumme Gravsteder baade for Fyrster og Bisper, tyktes den Stormændene at være mest værdig dertil.“ Ved den nævnte Helgen skal der formentlig sigtes til Pave Lucius, hvis Hoved var bragt til Roeskilde i Slutningen af det 11te Aarhundrede, og efter hvem Domkirken, der var indviet til den hellige Trefoldighed, efterhaanden fik Navn, „derimod vides Lucius ellers ikke at have været betragtet som hele Danmarks Beskytter“. Netop dette sidste Forhold gjør det lidt usandsynligt, at her skulde være tænkt paa Pave Lucius's Hoved — tidligere Fortolkere have især havt Tanken henvendt paa Knud den Hellige, af hvem mulig Rester bevaredes i Roeskilde Domkirke. Men underligt er det, at skjøndt Bispesædet i Roeskilde omtales i den anførte Sætning, Kirken ikke nævnes, og man skulde synes, at det var Kirken, ikke Byen, der var bestemt til Begravelse. At *pignus* bruges om Relikvier i Middelalderen, er sikkert (se ogsaa Ælnoth III. 380); imidlertid findes det ogsaa i en almindeligere Betydning (som i klassisk Latin saaledes om Arv, Gave, Løn, Vidnesbyrd (Vita l. 4: *sub pacis pignore*, Translatio l. 1: *in fidei pignore*, Ælnoth III. 330). *Patronus patrie* behøver vel heller ikke at betyde mere end Landets Konge, jfr. at Ælnoth tiltaler Kong Niels som *Daciæ Provisor serenissimus* (var.: *Patriæ Patritius*), eller som *Pacis simul et Patriæ Provisor* (III. 327, 329). Saxo kalder Niels netop faa Dage efter Knud Lavards Død *patriæ parens* (S. 642). Om *Pater Patriæ*, anvendt paa Bisper, se nedenfor S. 690.

Dr. Olrik omtaler „en Adelbonde ved Navn Aslak, der synes at have staaet Fadder til Knud Lavard“ (S. 134). Kilden til denne Fortælling er Robert af Elgin: „Canutus natus est Roskildiæ, nomine indente Aslak rustico ex Baulstorp, admonito per R. Canutum seniorem. Dicendus fuerat Gregorius quia circa illum diem natus fuit.“ Endnu Udgaven af denne Kilde ved Waitz i Scriptores (XXIX. 9) har Asbeck for Aslak, men jeg kan ikke se Andet, end at Dr. Olrik har Ret i hvad han udtalte i sin Bog om Knud Lavard (S. 22), at Navnet i Haandskriftet snarere eller i alt Fald lige saa godt kan læses Aslak. I hvert Fald er der ikke Tvivl om, at det er dette nordiske Navn, der menes. En Bonde synes altsaa at have havt et Syn i Drømme, Hellig Knud viser sig for ham, og han drager da til Roeskilde for at formaa Kong Erik og Bodil til at lade det Barn, som ventes eller er nylig født, faa Navnet Knud; da Drengen fødtes omtrent paa St. Gregors Dag (c. 1096), skulde han have baaret Pavens Navn, nu fik han sin Farbroders. Men hvem er denne Aslak, hvis Navn Krøniken har ment værdt at optegne, og som man tillægger saa stor Indflydelse? Nogen helt ubetydelig Mand har han sikkert ikke været, og nogen helt ung Mand vel ikke heller. Jeg synes ikke, at det vilde være urimeligt her at tænke paa en simpel Mand, som engang vandt et stort Ry under Svend Estridssøn, nemlig den Aslak. som Saxo omtaler i Skildringen af Nisaaslaget 1062.

Her maa jeg nævne Dig, Aslak — siger Saxo (S. 552 f.) — som var Baadsmand under Skjalm Hvide, og som vandt den største Pris for Din store Manddom og Tapperhed. Du forsvarede ikke blot Dit eget Skib, men alene beskyttet af et

Anm. 1. Saxo siger om Absalon, som kriger Vinter og Sommer: „non minus patriæ parentem quam pontificem egit, militiæ et religionis sociato fulgore conspicuus“ (S. 738). De tilstræbte Bogstavrim kunne endvidere her som andensteds have medført en Forskydning i Udtrykket. — Jeg gjør opmærksom paa dette til Veiledning ved Tolkningen eller til Hjælp ved en Textrettelse, men jeg er selv ikke naaet til Klarhed om Forstaaelsen.

Skjold og ikkun væbnet med en Egestamme fra Roret, sprang Du over paa et af de største af de norske Skibe og gik løs paa Fjenden med knusende Slag. Fjender og Venner forbausedes over Din Kjæmpestyrke og saae, hvorledes Tømret i Din Haand var farligere end Jern. Du hugged' løs, indtil Aften kom, og da havde Du ryddet Skibet, uagtet Du modtog mange, om end kun ufarlige Saar. Ingen vilde vel tro paa saadan Heltefærd, om ikke Absalon selv havde kunnet fortælle derom.

Her er altsaa en simpel Kriger, en *remex,* der vinder et stort Navn; mon nu ikke han er denne simple Bondemand Aslak, der giver Knud Navn? Efter Kilden boede han i Balstorp, og denne By ligger tæt ved Ringsted og kun fem Fjerdingvej fra Fjennetslev, Hvidernes gamle Sæde; han kan saaledes baade paa Grund af Fæsteforhold og Ledingspligt have hørt under Skjalm Hvides Mærke. Mere end en Gisning er det selvfølgelig ikke. —

I forskjellige retshistoriske Punkter forekommer det mig, at Dr. Olrik har været mindre korrekt. Saaledes udtaler han om Knud den Helliges Lovgivning: „Krænkes Kirkens Bud om Højtidens Helligholdelse og Faste, træder *Kongen* til og straffer" (S. 60). Et Forsvar for denne Antagelse kan næppe findes i Ælnoths Text (K. 14): „Ved en kongelig Kundgjørelse, hvori der ogsaa indholdtes Straffebestemmelser, fastsatte han Overholdelsen af Høitidsdagene og de retmæssige Fastetider, saaledes som man ellers overholder dem allevegne i Verden." Thi Et er jo dog, at Kongen giver en Lov angaaende kirkelige Sager, et Andet, om han ved denne Lov tildeler sig selv eller han tillægger Kirken Ret til Paatale. Da der nu netop henvises til hvad der „ellers allevegne i Verden" er Ret, og da der ikke siges noget om Kongens Strafferet, maa det vel være Geistligheden og ikke Kongen, hvem Retten til at anklage og dømme tilkommer.

„Trælle, der var frigivne eller selv havde løskjøbt sig med de Midler, de havde erhvervet sig ved deres eget brydsomme Arbeide, tilkjendte han ved offentlig Erklæring deres Frihed." Texten har: *libertati publicæ adjudicare* (jfr. c. 4:

libertatis publicæ provisor), og jeg nærer nogen Tvivl om den foreslaaede Rettelse til *publice* er ønskelig. For den latinske Stils Vedkommende synes et Adjectiv her bedre paa sin Plads end et Adverbium, og man kan tænke sig et eller andet fyldigt dansk Udtryk bagved, som naar Jydske Lov siger, at om Træl sendes ombord til Ledingstjeneste, maa Kongen „mælæ ham *frels for hwær man*“ (III. 2), jfr. Erik Sj. L. III. 16: frælst at væræ oc til all full ræt at standæ. — Fremdeles siges det: „Fremmede og Udlændinge, hvor de end kom fra, blot de ikke havde gjort sig skyldige i Noget, gav han lige Ret med de Indfødte“. Denne Oversættelse er ikke rigtig. Texten har: „nec alicui unquam hactenus obnoxios“; Udlændinge fik her i Landet lige Ret med de Indfødte, forudsat at de da ikke havde været Nogens Trælle og Stavnsbundne.

Ælnoth fortæller om Erik Eiegod, at han vælges „totius exercitus electione et populi acclamatione“ (c. 32), „ved hele Hærens Valg, under Folkets Bifald“. Til denne rigtige Oversættelse føier nu Dr. Olrik Følgende i en Anmærkning: „Ved Hæren maa forstaaes Vederlaget, Kongens Hird, der var voxet op til en saare betydningsfuld Institution. Det er Vederlaget, der foretager Valget, Tingskarerne slutte sig dertil.“

Denne Tolkning stammer oprindelig fra Overlærer Kinch, som forsvarer den ved Henvisning til, at f. Ex. Svend Aagesen i sin Vederlagsret K. 3, 6 bruger *exercitus* om Vederlaget; først da bliver formentlig ogsaa Modsætningen mellem *exercitus* og *populus* forstaaelig [1]). Uagtet flere Historikere (L. Holberg, A. Hude) senere have tiltraadt denne Opfattelse, kan jeg ikke ret indsee, at den lader sig forsvare. Vi maa holde os til Ælnoths egen Ordbrug, og hos ham betyder *exercitus* paa mange Steder Hær (S. 346, 350, 352), og han kjender ikke nogen anden Betydning af Ordet. „Folket“ kan godt findes ved Siden af Hæren, og vi blive ikke derved nødsagede til en indskrænkende Fortolkning af „exercitus“, tilmed naar

[1]) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1875, 293.

udtrykkelig „hele“ Hæren nævnes som deltagende. Vi vide jo, at Oluf Hunger døde den 18. August, hvorefter man hentede Erik Eiegod i Sverig; Valget er vel altsaa foregaaet i September, og paa denne Høstens Tid kan meget vel et Hærmøde have fundet Sted, og Kongen kan være valgt paa et saadant.

I det Hele tror jeg, at man altfor meget overser den Betydning, som Hærstævnerne havde. Hvor havde man bedre Leilighed til at træffe Folket end naar de vaabenføre, frie Mænd samledes ved Ledingsflaaden? Hvad der er bleven sagt om det gamle frankiske Rige: „Hæren er netop kun Folket, en Hærforsamling maa ogsaa anses for en Folkeforsamling“ [1]), kan ogsaa gjælde Danmark. Derfor benyttedes Ledingssammenkomsterne ogsaa paa denne Maade: ved et Hærstævne paa Strela give alle Førerne Valdemar den Stores Søn Knud Kongenavn, og Hæren (universus exercitus) samtykker deri [2]). Endnu paa Christoffer I's Tid ses Hærstævnerne at være benyttede til Forhandling om andre Anliggender end de militære [3]).

„Greb man en Tyv paa fersk Gjerning, kunde man paa Stedet hænge ham“ (S. 125). Dette er ikke rigtigt, hvad enten man tager „paa Stedet“ som en Tids- eller Rumbestemmelse. Thi Tyven skulde med Kosterne bundne paa Ryggen føres til Tinge, og først naar saaledes Tyveriets aabenbare Karakter var konstateret, kunde man, naar Kosterne havde

---

[1]) Waitz, Verfassungsgeschichte (dritte Aufl.) II. 2. 205.

[2]) Saxo, 805.

[3]) Scriptores V. 584: proponebatur inter cætera, quod anno Domini supradicto mense Augusto apud Slesuick, ubi congregatus erat exercitus Domini regis, comminationes gravissimæ in ipsius Regis præsentia factæ fuerunt Episcopis in personas; 586: nullum aliud responsum obtinere poterant a Rege, nisi quod Dominus Archiepiscopus ad hæc omnia et singula responderet ei in expeditione proximo futura; 592: anno enim Domini MCCLV mense Junio apud Wortinborgh in congregatione exercitus vestri, præsente etiam Domino Ubaldo Domini papæ capellano et prælatis, majores suæ diocesis excitastis contra ipsum.

over en halv Marks Værdi, lade Executionen foregaa, uden at egentlig Dom afsagdes (Slesvig gl. Str. 17, Aabenraa St. 117, Flensborg St. 112; Jydske Lov II. 88 bestemmer det Samme, dog at Ombudsmanden, ikke Bonden hænger Tyven).

I sin Fortælling om Delingen af Riget 1157 gjør Forfatteren sig skyldig i en Feiltagelse, som jeg, da jeg har bemærket den ogsaa andensteds, her skal rette. Han skriver saaledes: „Efter Valdemars Voldgift deltes Danmark i 3 Dele: selv valgte han Jylland og tildelte Svend Øerne og Knud de skaanske Provinser. Men Svend vilde ikke have Land mellem sine to Medbeilere og byttede med Knud“ (S. 146). Valdemars Deling og hele Holdning ved denne Leilighed var imidlertid klogere. Efter at have udskilt Riget i tre Dele, gav han sig selv Ret til at vælge først og Svend efter ham. Valdemar valgte saa Jylland, og Svend Skaane, da han ikke vilde have sine Besiddelser liggende mellem to Rivaler, hvorefter de midterste Dele tilfaldt Knud. Nogen Bytning af Lodder omtales hverken af Saxo[1]) eller af de andre Kilder; Dr. Olrik har forvexlet *optio* og *portio*. Kilderne ere i det Hele enige i Beretningen om Landenes Fordeling[2]). —

Til Slutning vender jeg igjen tilbage til Professor Gertz's Andel i dette Foretagende, idet jeg udtaler Ønsket om, at han vil fortsætte disse Studier over vore Krønikeskrivere fra Middelalderen, baade Saxo og de mindre, historiske Forfattere. Som en Kilde blandt mange, der i høi Grad trængte til at

---

[1]) Saxo 719 f. Waldemarus ... trifariam totius regni orbem partitus, Jutiæ magnitudinem .. in unam portionem secrevit; in altera Sialandiam ac Fioniam, in tertia Scaniam .. locavit. Cumque penes ipsum ut partionis ita optionis quoque potestas existeret, primam [nemlig: optionem, ikke portionem] sibi, secundam Svenoni indulsit, priorque Jutiam ipse delegit. Tunc Sveno, cui post ipsum optio debebatur, ne medium inter æmulos locum acciperet, Scaniam poposcit. Ita minores insulæ, duorum electione præteritæ, Canuto cessere.

[2]) Svend Aagesen (I. 62). Helmold I. 84. Knytlinga c. 112. Kun Rydaarbøgerne have den vitterligt urigtige Efterretning, at Valdemar fik Skaane, Svend Sjælland, Knud Jylland (I. 162).

tages under Behandling, vil jeg her kun nævne Roeskilde-krøniken. Texten er, som den foreligger, stærkt forhutlet og maa nødvendig kritisk rettes, men ogsaa Krønikeskriverens hele Ordvalg fortjente et nøiere Studium [1]).

Johannes Steenstrup.

---

[1]) Denne Frondør sætter overordentlig Pris paa Karakterstyrke — hans Ideal Forræderen Magnus er „constantiæ amotor", Ærkebisp Ascer er „nullius constantiæ", Biskop Peter af Roeskilde „constantissimus", Erik Lam „in omnibus viis suis inconstans" — og han er selv saa karakterfast, at han næsten altid har en Mening, der afviger fra alle Andres. — Mest har jeg studset ved at læse de Lovtaler, hvormed han overøser Biskop Svend Normand (I. 378): Rex Sveno equivocum suum et capellanum subrogavit, virum quidem omni morum probitate clarissimum, et omnium antecessorum longe optimum, terror male facientium, renumeratio benevolentium, pater patrie, cleri et salus populi, egregius pietate et qui omnia vellet ad perfectum ducere. Vel var Biskop Svend en from og fortjent Mand, men Udtalelsen vilde gjøre mere Virkning, naar den sidste Del heraf ikke ordret var den Karakteristik, som Adam af Bremen anvender paa Ærkebisp Bescelin Alebrand (II. 67): ut enim brevi quodam indiculo complectamur ymaginem virtutis eius, pater patriæ fuit, decus cleri et salus populi, terror malepotentium exemplarque benivolentium, egregius pietate, vel qui omnia vellet ad perfectum ducere. I Overensstemmelse hermed kan den danske Kilde rettes.

Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1892

vedrörende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. R. 2. Bd. 3. H. Kra. S. 293—467 + XXVII s.

Af indholdet fremhæves: L. Daae. Bidrag til Christianssunds Historie indtil 1814. S. 293—391. — G. Storm. Nye Efterretninger om det gamle Grønland. S. 392—408. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Christiania Bys Vaaben. S. 409—15.

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 12. årg. Sthm.

Af indholdet fremhæves: C. F. Horn. Minnen ur min lefnad. S. 1—50, 193—228. — E. Tegnér. Ur Adolf Ludvig Ribbings papper. S. 51—70. — Ännu en gång Karl XII:s död. S. 81—102. — H. Wrangel. Svenska örlogsflottan 1719 och dess förhållande till ryssarnes härjningar. S. 103—146, 289—330. (Behandler også forholdet til Dmk.) — J. A. Gripenstedt. Konferensen på Ulriksdal i september 1863. S. 229—35. — Om Vexiös brand 1570. S. 244—46. — Samuel Kiechels resa i Sverige 1586. S. 331—54. (De skånske provinser er regnede til Sv.) — H. J. Huitfeldt-Kaas. Några ord om den s. k. Münchensamlingen. S. 362—65. — Som tillæg. Handskrifna Svecana i italienska arkiv och bibliotek efter 1523. Antecknade af E. Tegnér. 54 s.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 22. Bd. Kiel.

Af indholdet fremhæves: L. zu Reventlow. Das Geschlecht der Reventlow. S. 1—158. — C. E. Carstens. Geschichte der Predigt in Schleswig-Holstein. S. 161—237. — Bertheau. Aus dem Briefwechsel Heinrich Rantzaus von 1570 bis 1590. S. 241—83. — E. Michelsen. Eine Salvaguardia des Groszen Kurfürsten für die

Pastoren zu Friedrichstadt vom 13. Okt. 1658. Ein Beitrag zur Geschichte des Kriegs 1657—1660. S. 287—96. — W. Stockmann. Die Versorgung der Prediger-Wittwen und -Waisen in der Evangelisch-lutherischen Kirche der Provinz Schleswig-Holstein. S. 305—474. — D. Schäfer. Zur Geschichte Christian III. S. 477—504.

Hansische Geschichtsblätter. Hrsg. vom Verein für Hansische Geschichte. Jahrg. 1890—1891. Lpz. 1892.

Af indholdet fremhæves: H. Ulmann. Die Baltische Politik des Grossen Kurfürsten um die Sterbestunde der Hanse. S. 49—62. — W. Stieda. Das Schonenfahrergelag in Rostock. S. 113—50. — K. Koppmann. Zur Ausweichung der Lübischen Bürgermeister Klaus Brömse und Hermann Plönnies. S. 159—63. — Die Historie von Marcus Meyer. Mitgeteilt von D. Schäfer. S. 164—72. — W. Stieda. Zum Nachlass Jürgen Wullenwebers. S. 173—75.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 6. Bd. 3. H. Lübeck.

Af indholdet fremhæves: Wehrmann. Betheiligung Lübecks bei der Ablösung des Sundzolls. S. 405—30. — W. Brehmer. Vom Syndikus und Dompropsten Dreyer gefälschte Urkunden und Regesten. S. 515—35. — Wehrmann. Ereignisse und Zustände in Lübeck zu Ende des vorigen und zu Anfang des gegenwärtigen Jahrhunderts. S. 536—62.

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock. Hrsg. im Auftrage des Vereins für Rostocks Alterthümer von *K. Koppmann.* 2. H. Rostock.

Af indholdet fremhæves: K. Koppmann. Die Urkunden und Stadtbücher des Rathsarchivs von 1218—1300. S. 1—10. — W. Stieda. Das Böttcherei-Gewerbe in Alt-Rostock. S. 28—52.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preuszischen Geschichte. 5. Bd. Berlin.

Af indholdet fremhæves: A. F. Pribram. Zur auswärtigen Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. S. 103—33. — G. Sello. Altbrandenburgische Miscellen. I. Die Eroberungen Markgraf Albrechts II im sog. „alten Barnim" und an der oberen Spree. S. 289—93. II. Die Erwerbungen des Barnim und Teltow durch die Markgrafen Johann I und Otto III. S. 293—97. (Berører begge forholdet til Dmk.) — F. Rachfahl. Der Ursprung des brandenburgisch-pommerschen Lehnsverhältnisses. S. 403—36. — F. Priebatsch. Werner von der Schulenburg, Albrecht von Klitzing, Busso von Alvensleben, drei brandenburgische Diplomaten des 15. Jahrhunderts. S. 570—75. (De to sidstnævnte brugtes ofte til underhandling med Danmark.)

The English historical Review. Ed. by *S. R. Gardiner* and *R. M. Pole.* Vol. VII. London.

Af indholdet fremhæves: W. Roos. The Swedish part in the Viking expeditions. S. 209—23. — Some correspondence of Thurloe and Meadowe. Ed. by E. Jenks. S. 720—42. (14 breve fra og til den engelske gesandt M. i København fra nov. 1657 til aug. 1658.)

Proceedings of the society of antiquaries of Scotland. 1891 —92. Vol. 26. Edinburgh.

Af indholdet fremhæves: J. M. Gray. Notes on examples of old heraldic and other glass, existing in, or having connection with, Scotland; with especial reference to the heraldic rondel preserved at Woodhouselee. S. 34—48. (En vinduesrude med det danske og skotske våben.) — H. F. M. Simpson. On two rune prime-staves from Sweden and three wooden almanacs from Norway. S. 358—78. (De sidste fra det 17. årh.)

Tidsskrift for Retsvidenskab, udg. af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Christiania. 5. Aarg. Kra.

Af indholdet fremhæves: J. H. Thoresen. Den Struensee'ske Proces. S. 189—200. — A. Petersen. Om de subjektive Hævdsbetingelser efter D. L. 5—5—1, N. L. 5—5—3. Historiske og kritiske Bemærkninger. S. 336—79, 409—45. — N. Lassen. Den Struensee'ske Proces. En Replik. S. 446—59. — V. A. Secher. Nordisk Literaturfortegnelse for 1891. S. 478—91. — V. A. Secher: Chr. Kjer. Valdemars sjællandske Lov. Et Bidrag til den danske Lovhistorie. S. 386—96.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. N. f. 5. årg. Sthm.

Af indholdet fremhæves: L. Dietrichson. En norsk Bondemaler i det 18:de Århundrede. S. 1—13. — F. Meldahl. Jardins Projekt til Marmorkirken i Köbenhavn og dets Forhold til Europas Kuppelkirker. S. 33—51. — O. W. Staël von Holstein. Om rättegångsreformen i de nordiska länderna. S. 295—310, 390—406, 476—97.

Arkiv för nordisk filologi, utg. genom *A. Kock.* 8. bd. N. f. 4. bd. Lund.

Af indholdet fremhæves: R. C. Boer. Über die Orvar-Odds saga. S. 97—139, 246—55. — O. Lund. G. F. V. Lund. S. 196—98. — J. Þorkelsson. Islandske håndskrifter i England og Skotland. S. 199—237. — A. Olrik. Er Uffesagnet indvandret fra England? Bemærkninger til Müllenhoffs „Beowulf". S. 368—75.

II. Samlinger og særskilt udgivne skrifter.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin, hrsg. von *J. Jastrow.* XIII. Jahrg. 1890. Berlin.

Dr. H. Schjöth behandler årene 1888—89's litteratur om Danmark efter 1523 i III, 140—52. Litteraturen om hertugdömmerne behandles af dr. Krause i II, 260 ff.

K. Müllenhoff. Deutsche Altherthumskunde. 3. Bd. Berlin. XVI + 352 s.

S. 258 ff. behandles Jordanes' omtale af de nordiske folk.

Cronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle age. Nr. 96,2. Memorials of St. Edmund's abbey. Ed. by Th. Arnold. Vol. II. London. L + 400 s.

Af indholdet fremhæves: La vie seint Edmund le rey. S. 137—250.

O. Haack. Zeugnisse zur altenglischen Heldensage. Aus den Geschichtswerken und Urkunden der altenglischen Zeit gesammelt. Inaug.-Diss. Lingen. 58 s.

M. Lipp. Das fränkische Grenzsystem unter Karl dem Grossen. Neu untersucht und nach den Quellen dargestellt. Breslau. VI + 76 s. (Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, hrsg. von O. Gierke. 41. H.)

„Die Marken an der Elbe." S. 23—37.

H. Witzschel. Ausgang der Sachsenkriege Karl's des Groszen, 792—804. Halle. Inaug.-Diss. 55 s.

W. v. Bippen. Geschichte der Stadt Bremen. I. Bd. VII + 392 s. Bremen.

Bindet går til c. 1500 og behandler også stiftets historie.

M. Marion. De Normannorum ducum cum Capetianis pacta ruptaque societate. Thesis. Parisiis. V + 99 s.

A. K. Fabricius. La connaissance de la peninsule Espagnole par les hommes du Nord. Lisbonne. 11 s.

A. K. Fabricius. La première invasion des Nordmands dans L'Espagne Musulmane en 844. Lisbonne. 22 s.

Monumenta Germaniae historica. Ed. societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Scriptorum tomus XXIX. Hannoverae. VIII + 647 s. Folio.

Ex rerum Danicarum scriptoribus saec. XII. et XIII. Ed G. Waitz. S. 1—268. — Ex historiis Islandicis. Ed. F. Jónsson. S. 269—418.

Le liber pontificalis. Texte, introduction et commentaire par *L. Duchesne.* T. II. Paris. LXXVIII + 650 s. 4°.

Danske efterretninger findes bl. a. s. 226, 375, 407, 540.

Beiträge zur Geschichte der Stadt Greifswald, begonnen von *C. Gesterding,* fortgesetzt von *Th. Pyl.* 3. Fortsetzung. Greifswald. XII + 175 s.

S. 5—7 og 27 omtales danske kolonier i Pommern.

J. F. Böhmer. Regesta imperii. V. Die Regesten des Kaiserreichs 1198—1272. Nach der Neubearbeitung und dem Nachlasse Johann Friedrich Böhmer's neu hrsg. u. ergänzt von *J. Ficker* u. *E. Winkelmann.* 4.—6. Lief. (III. Abth. 1.—2. Lief. IV. Abth. 1. Lief.) Innsbruck. S. 1055—1774. 4°.

Pavebreve fra 1198—1271. S. 1055—1515. — „Päbstliche legaten u. nuntien in Deutschland" 1201—70. S. 1515—79. — „Allgemeine und deutsche reichssachen" 1197—1272. S. 1581—1774.

C. Godt. Untersuchungen über die Anfänge des Herzogtums Schleswig. II. Teil. (Jahresbericht d. Kgl. Christianeums zu Altona 1891—92. S. I—XVIII.) 4°.

P. Rohrbach. Die Schlacht auf dem Eise. Eine Deutsch-Russische Entscheidung im Jahre 1242. (Preuszische Jahrbücher. 70. Bd. S. 220—28.)

Ungedruckte Dominikanerbriefe des 13. Jahrhunderts. Hrsg. von *H. Finke.* Paderborn. IV + 174 s.

S. 62—63 findes et brev fra Erik Plovpennings datter Agnes fra 1264.

M. v. Domarus. Die Beziehungen der deutschen Könige von Rudolf von Habsburg bis Ludwig den Baiern zu Dänemark. Inaug.-Diss. Halle a. d. Saale. *1891.* 58 s.

Les registres de Nicolas IV, d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican publ. par *E. Langlois.* 7. fasc. Paris. S. 817—968. 4°. [1291—92.]

P. J. Blok. Geschiedenis van het Nederlandsche volk. 1. deel. Groningen. 399 s.

I bindet, der går til c. 1300, omtales berøringen med Danmark bl. a. s. 64—65, 71, 102—08, 110—11, 139, 351.

Das älteste Kieler Rentebuch (1300—1487). Im Auftrage der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte bearb. u. hrsg. von *C. Reuter.* Kiel. CXII + 423 s.

Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique, publ. par *A. Wauters.* T. VIII. Bruxelles. L + 928 s. 4°.

Bindet, der går fra 1301—20, indeholder bl. a. s. 264 og 575 regester af breve fra danske fyrster.

P. Funke. Pabst Benedikt XI. Eine Monographie. Münster. VIII + 151 s. (Kirchengeschichtliche Studien. Hrsg. von Knöpfler, Schrörs u. Sdralek. I. Bd. 1. H.)

Forholdet til Danmark omtales bl. a. s. 46 ff.

Regesti Clementis papae V ex Vaticanis archetypis nunc primum editi cura et studio monachorum ordinis s. Benedicti appendices. Tom. I. Romae. VI + 523 s. Folio.

S. 239, 337, 39 er aftrykt kvitteringer for Esger Juel.

Die Chronik des *Mathias von Neuenburg*, übersetzt von *G. Grandaur*. Mit Einleitung von *L. Weiland*. Lpz. XXVIII + 292 s. (Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung. 14. Jahrh. 6. Bd.)

S. 103, 199—200 og 232 findes efterretninger om danske forhold.

F. K. L. R. Linder. Zur älteren livländischen Reimchronik. Inaug.-Diss. Lpz. *1891*. 76 s.

Svenskt diplomatarium från och med år 1401. Utg. af riksarkivet genom *C. Silfverstolpe*. 3. delen. 6. h. S. 529—625. Sthm. 4°. [1/1 1420—24/12 1420.]

Hanserecesse von 1431—1476. Bearb. von *G. Freiherrn von der Ropp*. 7. Bd. Lpz. X + 890 s. 4°. [1473—1476 samt „Nachträge".] (O. m. t.: Hanserecesse. II. Abtheilung. Hrsg. vom Verein für Hansische Geschichte. 7. (Schluss-) Bd.)

Sverges traktater med främmande makter jemte andra dithörande handlingar, utg. af *O. S. Rydberg*. 3. del. II. 1436—1483. Sthm. S. 161—384.

Urkunden-Buch der Stadt Lübeck. Hrsg. von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 9. Th. 5.—10. Lief. Lübeck. S. 321—800. 4°. [1456 26/2—1459 24/10.]

M. Hoffmann. Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck. 2. H. 242 s. Lübeck.

J. B. Schepers. Groningen als Hanzestad. Proefschrift. Groningen. *1891*. 114 s.

Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg. 3. Bd. Hrsg. von *M. Lexer*. Lpz. XLIX + 583 s. (O. m. t.: Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis 16. Jahrhundert. 22. Bd.)

S. 240, 44, 49, 525—26 omtales Kristjern I's udenlandsrejser.

Österreichische Geschichts-Quellen. 2. Abth. Diplomataria et acta. XLVI. Bd. Wien. XXVIII + 503 s. (O. m. t.: Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. Gesammelt u. hrsg. von *A. Bachmann*.)

E. Joachim. Die Politik des letzten Hochmeisters in Preuszen Albrecht von Brandenburg. 1. Th. 1510—1517. Lpz. VIII + 316 s. (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 50. Bd.)

H. Baumgarten. Geschichte Karls V. 3. Bd. XVIII + 371 s. Stuttgart.

Bindet går fra c. 1530—37.

B. Spiegel. Hermann Bonnus. Erster Superintendent von Lübeck und Reformator von Osnabrück, nach seinem Leben und seinen Schriften dargestellt. Göttingen. 2. umgearb. u. vervollständigte Aufl. VIII + 211 s.

Som tillæg findes bl. a. et brev fra B. til Kristian III. fra 15/6 47 (S. 192—93.)

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. Hrsg. durch das K. Preussische historische Institut in Rom und die K. Preus. Archiv-Verwaltung. I. Abth. 1533—1559. 1. Bd. Nuntiaturen des Vergerio 1533—1536. 2. Bd. Nuntiatur des Morone 1536—1538. Bearb. von *W. Friedensburg.* Gotha. LVII + 615 s. og VIII + 470 s. III. Abth. 1572—1585. 1. Bd. Der Kampf um Köln 1576—1584. Bearb. von *J. Hansen.* Berlin. LXVI + 802 s.

I alle tre bind findes efterretninger om Danmark.

Th. Andersson. Svenska underhandlingar med Ryssland 1537. Sthm. 54 s.

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Arranged and catalogued by *J. Gairdner.* Vol. XIII. Part. I. London. XLVII + 589 s. [1. jan. 1538—31. juli 1538.]

Catalogue des actes de François Ier. T. IV. Mai 1539—Décembre 1545. 788 s. *1890.* T. V. Janvier 1546—Mars 1547. Supplément 1515—1526. 815 s. Paris. 4°.

Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg. Hrsg. vom Verein für Hamburgische Geschichte von *K. Koppmann.* 6. Bd. 1541—1554. Hmb. VI + 575 s.

Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispaci di Germania). Hrsg. von d. hist. Commission d. kaiserlichen Akademie d. Wissenschaften. II. Bd. Bearbeidet von *G. Turba.* Wien. LI + 789 s. [1546—55.]

Acts of the Privy Council of England. New Series. Vol. IV.—V. A. D. 1552—1556. Ed. by *J. R. Dasent*. London. XXXVI + 492 s. og XXXI + 429 s.

Danske forhold omtales i 4. bd. bl. a. s. 34, 47, 58, 81 og i 5. bd. s. 97, 160.

Documents relatifs à l'histoire de Russie. T. 71, 78—82. St. Petersbourg.

T. 71 (V + 807 + 234 s.) indeholder udelukkende russiske aktstykker fra 1560—71. — T. 78 (XVI + 556 s.) do. fra c. 1814—31. — T. 79 (XXXIX + 603 s.) do. fra 1727—28. — T. 80 (XX + 570 s.) består af engelske indberetninger fra aug. 1736—dec. 39. — T. 81 (XIX + 695 s.) franske depescher og gesandtskabsindberetninger fra april 1730—juli 33. — T. 82 (X + 499 s.) russiske indberetninger (på fransk) fra jan. 1805—dec. 1806.

Die Aufzeichnungen des rigaschen Rathsassessors *Johann Schmiedt* zu den Jahren 1558—62. Bearb. von *A. Bergengrün*. Lpz. XXXIV + 164 s.

L. G. T. Tidander. Krigsföretagen i Livland under Erik XIV:s regering. Krigshistoriskt utkast. Westervik. 72 s.

Calendar of letters and state papers relating to English affairs. Preserved principally in the archives of Simancas. Vol. I. Elizabeth 1558—1567. Ed. by *M. A. S. Hume*. London. LXIII + 708 s.

W. Goetz. Maximilians II. Wahl zum römischen Könige 1562. Mit besonderer Berücksichtigung der Politik Kursachsens. Würzburg. *1891*. 207 s. Inaug.-Diss.

Fredrik II's kandidatur omtales bl. a. 5, 75—76, 85—100 og 171. Jfr. F. Walter. Die Wahl Maximilians II. Inaug.-Diss. Heidelberg. S. 26—27, 33—34, 38.

Correspondance du cardinal de Granvelle, 1565—1583. Publ. par *C. Piot*. Bruxelles. LXXI + 827 s. 4°. (Collection de chroniques Belges inédites.)

Danmark omtales s. 94, 95, 97, 291 og 297.

O. v. Heinemann. Geschichte von Braunschweig und Hannover. 3. Bd. Gotha. 483 s.

Hermed er værket sluttet.

Samtida skrifter rörande Sveriges förhållanden till främmande makter och samtida berättelser om Sveriges krig. Supplement. (Kongl. bibliotekets handlingar. 14. Årsberättelse för år 1891. Sthm. 74 s.)

Omfatter årene 1610—1874 og 1627—59.

P. Sondén. Förteckning öfver bref till konung Gustaf II Adolf i riksarkivet. (Meddelanden från Svenska riksarkivet XVI. S. 21—77.)

The registres of the Privy Council of Scotland. Ed. and abridged by *D. Masson.* Vol. X. Edinburgh. [1613—1616.]

S. Röckl. Quellenbeiträge zur Geschichte der kriegerischen Thätigkeit Pappenheims von 1619—1626. 2. Th. München. *1891.* 52 s.

O. Klopp. Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. 2. Ausg. des Werkes: Tilly im dreissigjährigen Kriege. 1. Bd. Paderborn. XXIV + 633 s.

K. Wittich. Zur Geschichte Wallenstein's. (Historische Zeitschrift. Hrsg. von H. v. Sybel u. M. Lehmann. 68. Bd. S. 211—74, 385—427. 69. Bd. S. 1—37.)

O. Schulenburg. Die Vertreibung der mecklenburgischen Herzöge Adolf Friedrich und Johann Albrecht durch Wallenstein und ihre Restitution. Ein Beitrag zur Geschichte Mecklenburgs im dreissigjährigen Kriege. Rostock. 133 s. Inaug.-Diss.

K. Wittich. Dietrich von Falkenberg, Oberst und Hofmarschall Gustav Adolfs. Ein Beitrag zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Magdeburg. XII + 359 s.

R. Ehrenberg. Altona unter Schauenburgischer Herrschaft. V. Aus dem dreiszigjährigen Kriege. Altona. S. 1—34.

A. Heimer. De diplomatiske förbindelserna mellan Sverige och England 1633—54. Ak. afh. Lund. 161 s.

Hugo Grotii bref till Svenska konungahuset och andra Svenskar. Utg. af kongl. samfundet för utg. af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Sthm. VI + 58 s. (Historiska handlingar. N. f. 13. del. Nr. 2.)

Calendar of state papers. Colonial series. East Indies and Persia, 1630—1634. Ed. by *W. N. Sainsbury.* London. XLIX + 717 s.

S. 31—32 og s. 78 omtales de danske kolonier i Indien.

The Nicholas papers. Correspondence of Sir *Edward Nicholas,* secretary of state. Ed. by *G. F. Warner.* Vol. II. Jan. 1653—june 1655. Printed for the Camden society. Westminster. XVII + 378 s.

Fredrik III. og forholdet til Danmark omtales bl. a. s. 9, 16, 23, 30. S. 73, 75—76 findes bidrag til Korfits Ulfeldts historie.

Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère, recueillies et publiées par *M. A. Cheruel*. T. VI. Septbr. 1653—Juin 1655. Paris. XIV + 765 s. *1890*. T. VII. Publ. par *G. D'Avenel*. Juillet 1655—Juin 1657. Paris. XIII + 806 s. 4°. (O. m. t.: Collection de documents inédits sur l'histoire de France. I. Série. Histoire politique).

A. Strecker. Franz von Meinders. Ein brandenburgisch-preussischer Staatsmann im siebzehnten Jahrhundert. Lpz. VII + 152 s. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, hrsg. von G. Schmoller. 11. Bd. 4. H.)

I. Haller. Franz von Lisola. Ein österreichischer Staatsmann des 17. Jahrhunderts. (Preuszische Jahrbücher. 69. Bd. S. 516—46.)

A. Szilagyi. Siebenbürgen und der Krieg im nordostlichen Europa. II + 596 s.

Ein historisches Volkslied aus dem Jahre 1657. Mitgetheilt von *v. Meyenn*. (Quartalbericht d. Vereins f. meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde. 1892. 3. S. 10—13.)

L. F. Freiherr v. Eberstein. Beschreibung der Kriegsthaten des General-Feldmarschalls Ernst Albrecht von Eberstein. 2. Ausg. Berlin. 272 s.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. 12. Bd. Berlin. X + 968 s. (O. m. t.: Politische Verhandlungen. 8. Hrsg. von *F. Hirsch*.)

Indeholder: Der bremische Krieg, die Quadrupelallianz und die engere Vereinigung zu Braunschweig 1665—1668.

Das Leben der Prinzessin *Charlotte Amélie de la Trémoïlle*, Gräfin von Aldenburg (1652—1732). Erzählt von ihr selbst; übers. u. erläut. von *R. Mosen*. Oldenburg. XIV + 400 s.

C. Schefer. La monarchie française et l'alliance suédoise. A propos d'un livre récent. (Revue d'histoire diplomatique. 6. année. S. 90—109.)

Mémoires du *marquis de Sourches* sur le règne de Louis XIV. Publiés par *le comte de Cosnac* (Gabriel-Jules) et *E. Pontal*. T. XII. Juillet 1709—décembre 1710. Paris. 427 s.

Danske forhold omtales bl. a. s. 121.

O. Weber. Der Friede von Utrecht. Verhandlungen zwischen England, Frankreich, dem Kaiser und den Generalstaaten 1710—1713. Gotha. *1891*. XV + 485 s.

Danmark omtales bl. a. s. 191.

Oscar Fredrik. Några bidrag till Sveriges krigshistoria. Åren 1711, 1712 och 1713. Sthm. 59 + 121 + 121 + 65 + 108 + 148 s.

Brefvexling mellan konung Carl XII och Rådet. [1714.] Utg. af kongl. samfundet för utg. af handskrifter rörande Skandinaviens historia. (Historiska handlingar. N. f. 14. del.) Sthm. XV + 404 s.

Mémoires dressés depuis la mort du roi sur les affaires étrangères dans les mois de septembre, octobre et novembre 1715. Mémoires de M. de Bonac (1715). Publ. par *C. Schefer.* (Revue d'histoire diplomatique. 5. année. S. 83—97.)

Behandler næsten udelukkende de skandin. forhold.

Preussische Staatsschriften aus der Regierungszeit König Friedrichs II. Hrsg. von *H. v. Sybel* u. *G. Schmoller.* 3. Bd. Der Beginn des siebenjährigen Kriegs. Bearb. von *O. Krauske.* Berlin. XVII + 632 s.

F. Arnheim. Beiträge zur Geschichte der Nordischen Frage in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. (Schlusz.) (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Hrsg. von L. Quidde. 8. Bd. S. 73—143.)

C. T. Odhner. Minne af riksrådet grefve Ulrik Scheffer. (Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886. 6. del. S. 25—210.)

J. Petersen. Den dansk-norske Dronning Louises Sygdom og Død i Dec. 1751. (Nordisk medicinsk Arkiv. 1892. II. Bd. Nr. 9.)

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 19. Bd. Berlin. 643 s. [Jan.—Sept. 1760.]

A. v. Ruville. Die Auflösung des preussisch-englischen Bündnisses im Jahre 1762 (nach archivalischen Quellen bearb.). Inaug.-Diss. Berlin. 59 s.

S. 53 og 58 omtales (i engelske depescher) Peter III's planer mod Danmark.

K. Maurer. Der Struensee'sche Process. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Hrsg. von L. Quidde. 7. Bd. S. 336—41.)

A. Fryxell. Berättelser ur svenska historien. Fortsatta af *O. Sjögren.* Gustaf III:s regering. Äfventyrstiden 1788—1792. Kulturlifvet. 48. del. Sthm. 322 s.

Öfverste *Mikael Anckarsvärds* minnen från åren 1788—1790. Sthm. III + 168 s. (O. m. t.: Skrifter utg. af Svenska historiska föreningen I.)

L. de Geer. Valda skrifter. 2. delen. Sthm. 353 s.

Af indholdet fremhæves: Minnesteckning öfver Hans Järta. S. 10—59. — Minne af Anders Johan von Höpken. S. 60—188. — Baltzar Bogislav von Platen. Minnesteckning. S. 189—353.

Politische Correspondenz *Karl Friedrichs* von Baden. 1783—1806. Hrsg. von der Badischen Historischen Commission. Bearb. von *B. Erdmannsdörffer*. 2. Bd. (1792—1797.) Heidelberg. XLVIII + 651 s.

Danmark omtales s. 186, 360, 68, 83 o. o.

A. Sorel. L'Europe et la Revolution Française. IV. Partie. Les limites naturelles 1794—1795. Paris. 492 s.

A. Richter. Das hamburgische Amt Ritzebüttel und die Elb-Mündung in den Jahren 1795—1814, hauptsachlich auf Grund von Archivalien dargestellt. Hmb. 66 s. 4°. (Program.)

Mémoires du prince de *Talleyrand*. Publ. avec une préface et des notes par *le duc de Broglie*. Paris. T. I.—V. 1891—92.

Danmark omtales bl. a. II, 353, 456; III, 35—36.

L. Freiherr von Ompteda. Ein hannoversch-englischer Offizier vor hundert Jahren. Christian Friedrich Wilhelm Freiherr von Ompteda. Lpz. VIII + 322 s.

O. deltog i toget mod København 1807. (S. 176 ff.)

C. Flood. Under Krigen (1807—1814.) Nogle historiske og biografiske Optegnelser. Kra. 280 s.

L. v. Hirschfeld. Ein Thronerbe als Diplomat. Historische Studie aus der Rheinbundszeit. Nach archivalischen Quellen. (Deutsche Rundschau. Hrsg. von J. Rodenberg. LXX. Bd. S. 203—33, 356—88. LXXI. Bd. S. 50—68.)

Danmarks politiske forhold omtales bl. a. s. 211, 215—16 og 364. (En udtalelse af Napoleon om Engl. overfald på Kbh.)

W. Oncken. Vom Vorabend des Befreiungskrieges 1813. (Historisches Taschenbuch. Hrsg. von W. Maurenbrecher. 6. F. 12. Jahrg. Lpz. S. 3—42.)

Meddeler s. 18—22 den hidtil utrykte traktat fra Åbo af $^{30}/_{8}$ 1812.

Davoust in Hamburg. Ein Beitrag zur Geschichte des Jahres 1813—14. Von einem Freunde historischer Wahrheit. Deutsche Ausg. Mülheim a. d. R. 197 s.

F. v. Jagwitz. Geschichte des Lützowschen Freicorps. Nach archivalischen Quellen bearbeitet. Berlin. IX + 313 s.

Y. Nielsen. Grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans samtid. Kra. 5. H. 2. Bd. S. 1—160.

Aus dem Tagebuche Erzherzog *Johanns* von Oesterreich 1810—1815. Zur Geschichte der Befreiungskriege und des Wiener-Kongresses. Hrsg. und erläutert von *F. von Krones.* Innsbruck. *1891.* VI + 251 s.

Fredrik VI's ophold m. m. i Wien omtales bl. a. s. 170, 183—84.

Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817—1822. Udg. for den norske historiske Forening af *L. Daae.* 1. H. S. 1—160. Kra.

O. Skavlan. Henrik Wergeland. Afhandlinger og brudstykker. Efter forfatterens efterladte papirer, udg. ved hans hustru. Med et forord af *J. E. Sars.* Kra. XIII + 279 s.

Briefe des General-Feldmarschalls Grafen *Helmuth v. Moltke* an seine Braut und Frau. Berlin. XIV + 543 s. Briefe des General-Feldmarschalls Grafen H. v. Moltke, 2. Samlung, und Erinnerungen an ihn. Berlin. XIV + 345 s. (O. m. t.: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten. 6.—7. Bd.)

Die politischen Reden des Fürsten Bismarck. Historisch-kritische Gesammtausg. besorgt von *H. Kohl.* I. Bd. 1847—1852. XVIII + 430 s. II. Bd. 1862—1865. XIV + 426 s. Stuttgart.

H. Kohl. Fürst Bismarck. Regesten zu einer wissenschaftlichen Biographie des ersten Deutschen Reichskanzlers. 1.—2. Bd. Lpz. XIV + 419 s. og 503 s.

G. Rümelin. Aus der Paulskirche. Berichte an den Schwäbischen Merkur aus den Jahren 1848 und 1849. Hrsg. und eingeleitet von *H. R. Schäfer.* Stuttgart. XI + 259 s.

Werner v. Siemens. Lebenserrinnerungen. Berlin. 317 s.

Deltog som tekniker i det slesvig-holst. oprør. S. 50—67.

F. Batsch. „Deutsch'-Seegras". Ein Stück Reichsgeschichte. Berlin. VII + 448 s.

Behandler efter Zeitschr. d. Gessellsch. f. Schleswig-H.-L. Gesch. XXII, 509 den tyske flådes historie fra 1848—50.

Ernst Moritz Arndt zur schleswig-holstein'schen Frage. Mitgetheilt von *R. Doebner*. (Historische Zeitschrift. Hrsg. von H. v. Sybel u. M. Lehmann. 68. Bd. S. 444—49.)

Et brev fra A. til Fredrik Vilhelm IV. fra aug. 1850.

Th. Schmalenbach. Ernst Wilhelm Hengstenberg. Sein Leben und Wirken nach gedruckten und ungedruckten Quellen dargestellt. 3. Bd. Gütersloh. VIII + 500 s.

S. 224 ff. behandles H.'s forhold til Slesvig-Holsteinismen.

The diplomatic reminiscences of lord *Augustus Loftus*. 1837—1862. London. Vol. I. XI + 428 s. Vol. II. VIII + 343 s.

Den slesvig-holstenske sag omtales ofte, f. ex. I, 298, 301—03. II, 181—82, 221, 39, 57—59 o. o.

W. Maurenbrecher. Gründung des Deutschen Reiches 1859—1871. Lpz. XV + 262 s.

L. de Geer. Minnen. Sthm. 1. del. 281 s. 2. del. 300 s.

Denkwürdigkeiten aus dem Leben des General-Feldmarschalls, Kriegsministers *Grafen von Roon*. Sammlung von Briefen, Schriftstücken und Erinnerungen. Breslau. 1. Bd. XVI + 502 s. 2. Bd. XII + 764 s.

Moltkes militärische Korrespondenz. Krieg 1864. Hrsg. vom Groszen Generalstabe, Abth. f. Kriegsgeschichte. Berlin. XIII + 244 s. (O. m. t.: Moltkes militärische Werke I. Militärische Korrespondenz. 1. Th.)

Denkwürdigkeiten aus dem Leben *Leopold von Gerlach's*, Generals der Infanterie und General-Adjudanten König Friedrich Wilhelms IV. Nach seinen Aufzeichnungen hrsg. von seiner Tochter. II. Bd. Berlin. 788 s.

Går til G.'s død januar 1861.

N. Erdmann. August Blanche och hans samtid. Sthm. 437 s.

Om B.'s forhold til Danmark se f. ex. s. 357 ff. og s. 386 f.

E. Beauvois. La découverte du Grœnland par les Scandinaves au Xe siècle. (Le Muséon. Revue internationale. T. 11. S. 273—88.)

Bidrag till Nordens äldsta kartografi. Vid Fyrahundraårsfesten till minne af nya verldens upptäckt utg. af svenska sällskapet f. antropologi och geografi. Sthm. 3 (upag.) blade og 9 tavler. Folio.

G. Lindström. Anteckningar om Gotlands medeltid. I. Sthm. 112 s.

Om källorna till Gotlands medeltidshistoria. S. 3—40. — Om Gotlands medeltids-geografi. S. 41—76. — Om medelstidens Visby. S. 77—112.

H. Hildebrand. Wisby och dess minnesmärken. Med teckningar af R. Haglund. 1.—2. h. S. 1—44. Sthm. 4°.

P. Asp. Wemmenhögs härad. 237 s. og 1 kort. *1891.*

C. Trolle-Bonde. Trolleholm, Försök till en godsbeskrifning. Lund. 312 s.

Die Hvenische Chronik in diplomatischem Abdruck nach der Stockholmer Handschrift nebst den Zeugnissen Vedels und Stephanius und den Hvenischen Volksüberlieferungen. Hrsg. von *O. L. Iiriczek.* Berlin. XVII + 39 s. (Acta Germanica. III, 2.)

G. Stedt. Bohus såsom svensk fästning. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 19. h. (5. bd. 2. h.) S. 97—185.)

H. L'orange. Grænseforhold før og nu i vore nordligste landsdele. (Norsk militært tidsskrift. 55. bd. S. 43—75, 91—113.)

A. Sach. Der Ursprung der Stadt Hadersleben und die Verleihung des Stadtrechts durch Herzog Waldemar IV. Hadersleben. 80 s. 4°. (Program.)

E. Träger. Die Halligen der Nordsee. (Forschungen zur Deutschen Landes- und Volkskunde. Im Auftr. d. Centralkommission f. wissenschaftliche Landeskunde von Deutschland hrsg. von A. Kirchhoff. Stuttgart. 6. Bd. S. 231—343 og 2 kort.)

D. Detleffsen. Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. 2. Bd. Von dem Übergange der Marschen an die Könige von Dänemark, 1460, bis zur Gegenwart. Glückstadt. 516 s.

A. Haas. Die Insel Rügen unter den Bisthum Roeskilde. (Monatsblätter der Gesellschaft für Pommerns Geschichte und Alterthumskunde. Jahrg. 1892. S. 46—55.)

— — —— — —

Svenskt biografiskt Lexikon. Ny Följd. 10. Bd. 2. H. Sthm. S. 269—570. [P. A. Tamm—K. J. Warburg.]

Allgemeine Deutsche Biographie. 34. Bd. (Senckenberg—Spaignart.) Lpz. 787 s.

Af biografierne fremhæves: J. A. Seydlitz, theolog, † 1751 i København; G. Sillem, borgmester i Hamborg, underhandler med Danmark, † 1732; R. Sixtinus, hessisk retslærd, var som gesandt i Danmark, † 1617; „Junker" Slenz, landsknægtoberst, † 1500; R. M. Sloman, hamborgsk købmand og rheder, optræder mod Danmark, † 1867; H. Smidt, digter, f. i Altona, † 1867; J. Snell, bogtrykker, † 1504?; A. Soltwedel, rådmand i Lybæk ved midten af det 13. årh.; H. H. Sommer, f. i Husum, religiøs forfatter, † 1861; Sophia, hertug Adolf af Gottorps datter, regentinde i Meklenborg, † 1634.

Dictionary of national biography. Ed. by *S. Lee.* Vol. XXIX. VI + 457 s. C. Inglis—John the Painter. Vol. XXX. VI + 446 s. A. J. Johnes—Kenneth III. Vol. XXXI. VI + 448 s. B. Kennett—R. Lambart. Vol. XXXII. VI + 445 s. J. Lambe—W. Leigh. London.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 30.—33. H. 3. Bd. S. 481—604. 4. Bd. S. 1—128. Kra. Leegaard—J. Mourly.

Die Matrikel der Universität Köln 1389 bis 1559. Bearb. von *H. Keussen.* 1. Bd. 1389—1466. 1.—2. Hälfte. Unter Mitwirkung von *W. Schmitz.* Bonn. CXI + 572 + 269 s. (O. m. t.: Publikationen d. Gesellschaft f. Rheinische Geschichtskunde. VIII. Die Kölner Universitäts-Matrikel. I.)

Aeltere Universitäts-Matrikeln. I. Universität Frankfurt a. O. Personen- und Ortsregister unter Mitwirkung von G. Liebe, E. Theuner, H. v. Petersdorff und H. Granier bearb. von *E. Friedlaender.* 3. Bd. Lpz. *1891.* VIII + 662 s. (O. m. t.: Publikationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 49. Bd.)

L. Frahm. Lebensbilder der Heldengeister und Altmeister der verdienstvollsten und hervorragendsten Männer Schleswig-Holsteins. 1. Bd. Oldesloe. XII + 195 s.

A. Kinberg. Gotländska slägter. Genealogiska och biografiska anteckningar. 1. del. 7.—9. h. Visby. S. 103—52. 4°.

O. A. Løwold. Præstehistorier og Sagn fra Ryfylke. Stavanger. *1891.* 176 s.

J. Landgraff. Grimstadslægter. Grimstad. 162 + III s.

Hans Christian Andersen. Correspondence with the late grand duke of Saxe Weimar etc. Ed. by *Fr. Crauforth.* With portraits and memoir. London. 468 s.

Briefwechsel zwischen Baggesen und Gleim. Hrsg. von *H. Holstein*. (Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte. Hrsg. von B. Seuffert. 5. Bd. S. 140—43.)

J. K. Bergwitz. Stamtavle over Familien Bergwitz med de indgiftede Familier Borgen, Semb og Kielland. Kra. *1891.*

V. Sommerfelt. Hans Adolf Brorson som Salmedigter. Kra. 44 s.

E. Wasserzieher. Friedrich Christian, Herzog von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, und seine Beziehungen zu Schiller. (Berichte des Freien Deutschen Hochstiftes zu Frankfurt a. M. N. F. 8. Bd. 3. H.)

K. Fischer. Schiller-Schriften. 2. Reihe. (O. m. t.: Schiller als Philosoph. 2. neubearb. u. vermehrte Aufl.) Heidelberg. 396 s.

S. 283—93 (111—22): Die Briefe an den Herzog von Augustenburg.

K. Dons. De Angellske Stiftelsers første Forstander. (Morten Simonsen Hoff.) Throndhjem.

J. K. Bergwitz. Stamtavle over Familien Jarman. Kra.

Konferentsraad Levy. (Statsøkonomisk Tidsskrift. 1892. S. 274—78. Kra.)

C. Jörgensen. C. L. Müller. (Revue numismatique. Vol. 9. S. 485—91.)

Denkvürdigkeiten aus dem Leben des k. k. Hofrathes *Heinrich Gottfried von Bretschneider*. 1739 bis 1810. Mit Benutzung sehr selten gewordener Quellen zum erstenmale vollständig hrsg. von *K. F. Linger*. Wien u. Lpz. VIII + 376 s.

S. 193—95 fortæller B. om et sammenstød med Rantzau Ascheberg.

W. Brehmer. Zwei Rechtshändel aus dem vorigen Jahrhundert. (Mittheilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 5. H. 1891—92. S. 137—41.)

Om en dansk hofdame, frk. Rantzau, der henrettedes i Lybæk.

C. R. Kaiser. Andreas Gottlob Rudelbach. Ein Zeuge der lutherischen Kirche im 19. Jahrhundert. Lpz. VI + 118 s.

L. Bobé. Neue Beiträge zu H. P. Sturz's Lebensgeschichte. (Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte. Hrsg. von B. Seuffert. 4. Bd. S. 450—65.)

Om S.'s forhold til Danmark og Bernstorff.

L. M. B. Aubert. Grundbøgernes (Skjøde- og Panteprotokollernes) Historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland. Kra. 240 s.

K. v. Amira. Nordgermanisches Obligationenrecht. 2. Bd. Westnordisches Obligationenrecht. 1. Hälfte. Lpz. 384 s.

K. Maurer. Das Bekenntniss des christlichen Glaubens in den Gesetzbüchern aus der Zeit des Königs Magnús lagabætir. (Sitzungsberichte d. philosophisch-philologischen u. d. historischen Classe d. k. b. Akademie d. Wissenschaften zu München. 1892. S. 537—81.)

M. Pappenheim. Zum ganga undir jarðamen. (Zeitschrift für Deutsche Philologie. 24. Bd. S. 157—61.)

M. Pappenheim. Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. Von Karl Hegel. 2. Bde. (Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. N. F. 15. Bd. München u. Lpz. S. 172—218.)

K. W. Nitzsch. Die niederdeutsche Kaufgilde. Eine nachgelassene Arbeit. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abtheilung. 13. Bd. S. 1—95.)

Dombog for 1578. Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *E. A. Thomle.* 1. H. Kra. S. 1—160.

Iken. Die Missionsthätigkeit des Hamburg-Bremischen Erzbisthums im Mittelalter. (Allgemeine Missions-Zeitschrift. 19. Bd. S. 145—59, 221—34.)

A. Gottlob. Die päbstlichen Kreuzzugs-Steuern des 13. Jahrhunderts. Ihre rechtliche Grundlage, politische Geschichte und technische Verwaltung. Heiligenstadt. XVI + 278 s.

Flavigny. Sainte Brigitte de Suède, sa vie, ses révélations et son oeuvre. Paris. XII + 626 s.

D. Schäfer. Carlstadt in Dänemark. (Zeitschrift f. Kirchengeschichte. Hrsg. von Th. Brieger und B. Bess. XIII. Bd. S. 311—18.)

Chartularium universitatis Parisiensis sub auspiciis consilii generalis facultatum Parisiensium ex diversis bibliothecis tabulariisque collegit et cum authenticis chartis contulit *H. Denifle* auxiliante *Ae. Chatelain.* T. 2. Sectio prior: Ab anno 1286 usque ad annum 1350. Parisiis. XXIII + 810 s. 4°.

A. Forfang. Gamle skoler og gamle skolemestre, små bidrag til Norges folkeskoles historie. Trondhjem. 128 s.

J. Landgraff. Den Dahlske Legatskole i dens ældre Tid. Grimstad. 74 s.

D. Detlefsen. Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Glückstadt. III. Vom neuen glückstädtischen Schulreglement 1786 bis zu Rektorate Germars 1802. (Schluss.) IV. Vom Rektorate Germars 1802 bis zur Trennung der Gelehrtenschule von der Bürgerschule 1821. Glückstadt. 28 s. 4⁰.
Program fra gymnasiet i Gl.

W. Lorenz. Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Meldorf bis zum Jahre 1777. Aus den Akten. Meldorf. *1891.* 86 s.
Festskrift fra gymnasiet.

K. Seitz. Aktenstücke zur Geschichte der früheren lateinischen Schule zu Itzehoe. Itzehoe. 39 s. 4⁰.
Program fra gymnasiet i I.

M. Roth. Andreas Vesalius Bruxellensis. Berlin. VIII + 500 s. og 30 tavler.
Bartholinernes og Vinsløvs stilling til V. omtales jævnlig.

P. Knuth. Geschichte der Botanik in Schleswig-Holstein. 2. Th. (Die Zeit nach Linné.) Kiel u. Lpz. S. 53—216.

R. O. Heslop. Northumberland words. A glossary of words used in the county of Northumberland and on the Tyneside. Vol. I. (Publication of the English dialect society. Nr. 66.) London. XXXII + 309 s.

R. Hansen. Die Sprachgrenzen in Schleswig. Mit Karte. (Globus. Illustrirte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde. Hrsg. von R. Andree. 61. Bd. Nr. 24.)

M. F. Lundgren. Personnamn från medeltiden. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif utg. genom J. A. Lundell. 45. h. S. 3—86.)

O. Sylvan. Sveriges periodiska literatur under frihetstiden förra del (till midten af 1750-talet). Lund. 248 s.
Berörer også den samtidige danske litteratur.

F. H. Feilberg. Todtenfetische im Glauben nordgermanischer Völker. (Am Ur-Quell. 3. Bd. S. 1—7, 54—61, 87—91, 116—19.)

F. Detter. Die Hamletsage. (Zeitschrift für Deutsches Alterthum und Deutsche Litteratur. N. F. 24. Bd. S. 1—25.)

A. Olrik. Märchen in Saxo grammaticus. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 2. Bd. S. 117—23, 252—58, 367—74.)

S. Riezler. Naimes von Bayern und Ogier der Däne. (Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen u. d. historischen Classe d. k. b. Akademie d. Wissenschaften zu München. 1892. S. 713—88.)

H. Volksmann. St. Martinstag in Schleswig-Holstein. (Am Ur-Quell. 2. Bd. S. 200—02.)

Brauch und Sitte in Schleswig-Holstein im Anfang des 19. Jahrhunderts. (Zeitschrift für deutsche Culturgeschichte. N. F. 2. Bd.)

A. Heales. The architecture of the churches of Denmark. London. VIII + 138 s.

H. Hildebrand. Rundkyrkorna i Sverige. (Svenska fornminnesföreningens tidskrift. 8. bd. S. 239—76.)

S. 245—53 behandles rundkirkerne på Bornholm.

M. Uhle. Das dänische Haus in Deutschland. (Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Antropologie, Etnologie und Urgeschichte. 1891. Juni.)

Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetning for 1891. Kra. 173 + XX s.

W. Seelmann. Die Totentänze des Mittelalters. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1891. XVII. S. 1—80.)

„Dänischer Totentanz“ S. 41—42.

I. Undset. Mere om de norske oldsager i Københavns oldnordiske museum. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1891. Nr. 1.) *1891.* Kra. 13 s.

Omhandler også middelalderlige „oldsager“.

H. Grotefend. Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit. 2. Bd. 1. Abth. Kalender der Diöcesen Deutschlands, der Schweitz und Skandinaviens. Hannover. IV + 249 s. 4°.

M. Bahrfeldt. Die Münzen und das Münzwesen der Herzogthümer Bremen und Verden unter Schwedischer Herrschaft 1648—1719. Zugleich Beiträge zur Deutschen Geld- und Münzgeschichte. (Zeitschrift d. hist. Vereins f. Nieder sachsen. Jahrg. 1892. S. 1—156.)

Bidrag til det danske møntvæsen findes bl. a. s. 103—04, 16, 18, 29, 46, 51—52.

G. Sello. Das Oldenburgische Wappen. (Jahrbuch für die Geschichte des Herzogthums Oldenburg. 1. Bd. S. 56—100.)

P. Bonnassieux. Les grandes compagnies de commerce. Étude pour servir à l'histoire de la colonisation. Paris. IV + 562 s.

De danske handelskompagnier behandles s. 436—43.

A. Zimmermann. Geschichte der preuszisch-deutschen Handelspolitik aktenmäszig dargestellt. Oldenburg u. Lpz. V + 850 s.

Handelsforholdet til Danmark hehandles s. 164—79, 286—94, 342 ff., 387. Jfr. Die erste deutsche Kriegs-Flotte. Bindet går til c. 1850.

T. J. Petrelli. Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686. Sthm. 164 + 34* s. og 8 tavler.

S. 3*—21* findes en fortegnelse over erobrede danske faner.

Fra Tröndernes militærliv. Historiske småting, samlet og udgivet af *J. R.* Trondhjem. *1891.*

Smaastykker.

3.

Er Christian IV død i Taarnkammeret paa Rosenborg?

Af H. C. Bering Liisberg.

Om Christian IV's sidste Dage, særlig om hans sidste Timer og om hans Død, har man udførlige Beretninger af Lægen Otto Sperling[1]) og Præsten Hr. Laurids Jacobsen Hindsholm[2]). De stemme bægge overens med adskillige kortere Optegnelser deri, at Kongen døde paa Rosenborg; en enkelt[3]) har den yderligere Tilføjelse, at han døde i „Vintergemak" d. v. s. i Stueetagen[4]).

Ved et lykkeligt Tilfælde ere de 4 første Værelser i Stuen blevne bevarede væsentlig uforandrede fra Christian IV's Tid. Af disse paapeges det ene, det nordlige Taarnværelse ved Siden af den saakaldte Audienssal, som hans Sovekammer og Dødsværelse. Denne Tradition er bleven godkendt af forskellige Fagmænd; forskellige Data, hedder det et Sted[1]), „tyde

[1]) S. Birket Smith: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, Kbhvn. 1885, pag. 128 fg.

[2]) Dr. L. J. Hindsholm's Dagbog, Kbhvn. 1779, pag. 22 fg. samt Ligprækenen.

[3]) Uddrag af Hans Rostgaard's Tegnebog, Danske Magazin III, 1, 257.

[4]) At Vinterstuen (den danske Betegnelse bruges i Flæng med den tyske) ikke betegner en enkelt Stue men Stuerne i nederste Etage, fremgaar af flere Forhold. Vi bruge endnu ligeledes: Stuen for Stueetagen.

[5]) Danske Samlinger, 2. R., VI, pag. 9.

paa Rigtigheden af Traditionen om, at Christian IV er død i Taarnkammeret i Stueetagen ved Audienssalen", i en Mængde Kataloger paa dansk, tysk, fransk og engelsk fra 1884 til Dato udtales det kort, at Christan IV døde i dette Værelse; andet Steds siges det endnu mere afgørende[1]): „Sengkammeret, der maledes 1616, er uden Tvivl det nordlige Taarnværelse, om hvilket man med Vished ved, at det i al Fald senere tjente Kongen til Soveværelse."

Efter saa positive Udtalelser er det naturligt, at man foreløbig, saa længe ingen Oplysninger i modsat Retning foreligge, gaar ind paa Traditionen, selv om man ikke ret er i Stand til at lade sine personlige Tvivl fare. Thi der er al Aarsag til at tvivle om Traditionens Rigtighed. Allerede Værelsets ringe Størrelse maa forbavse, naar man tænker paa de mange Mennesker, som vare til Stede i Kongens Dødsstund[2]). Stuen maaler 5$^3/_4$ Alen paa den ene og 7$^3/_4$ paa den anden Led; men naar Sengen anbringes, saaledes som Traditionen anviser det, midt paa Gulvet, bliver der kun en smal Gang paa knap 2 Alens Brede rundt om mellem Sengen og Væggen. Sengens Plads skal nemlig bestemmes af Inddelingen i Loftet; dette viser de for Christian IV saa ejendommelige drejede „Tapper", i Midten findes et aflangt, firkantet Maleri, 4 Al. 3" × 2 Al., i hvis svære Ramme der er anbragt 4 udskaarne Løvehoveder med store Ringe i Gabene. Disse Løvehoveder sidde vel at mærke ikke i Hjørnerne, men midt paa Længde- og Bredesiden, hvad der vilde være mindre naturligt, hvis de virkelig, som Traditionen beretter, skulde bære en Sengehimmel, en Karm, hvorfra Omhængene hang ned om den underneden staaende Seng.

Denne maa altsaa have haft en til Rammen i Loftet svarende Form og Størrelse. Mindre kan den i al Fald ikke have været, snarere større, da Omhængene i modsat Fald ganske vilde miste Karakteren af et lukkende og varmende Telt, hvilket dog var Hensigten med dem, og i Stedet for

---

[1]) Friis: Saml. t. dansk Bygnings- og Kunsthistorie, pag. 30.
[2]) Præsten L. J. Hindsholm's Dagbog, pag. 23–24.

have aabnet sig opefter som en vid Tragt. Men en Seng paa 2 Alens Brede og over 4 Alens Længde! Renaissancetidens Senge vare korte og brede, saa der er vel intet at indvende mod Breden, men en Seng paa 4 Alen 3"s Længde, til et Menneske paa almindelig Højde, tør sikkert betragtes som en Urimelighed.

Det er forøvrigt først Traditionen i dens seneste Form, der lader Christian IV dø i en Seng[1]). Den kgl. Fuldmægtig ved Rosenborg, Fr. Stouenberg, udgav i 1828 en tysk Beskrivelse af Samlingen[2]), og her møde vi for første Gang (pag. 44) Betegnelsen Christian IV's Sovekammer, hvor han døde. „Am Täfelwerke mehrere Portraits, als das der Christine Munk u. a.[3]). In der Decke, die mit Plafond geziert ist, sind Ringe angebracht, in welchen des Königs Hänge-Matte befestiget gewesen." Denne Opfindelse gaar stik imod Sperlings Udsagn[4]), at Kongen „satte sig ned foran paa Sengen", efter at man havde hjulpet ham lidt op at staa, altsaa paa Sengekanten, og den tyder mere paa levende Indbildningskraft end paa kritisk Sans. I sin Iver for at faa Sømandskongen anbragt paa en for ham passende Maade dømmer Stouenberg ham til fuldstændig Krumslutning; thi den Mand, der skulde have sit Leje i en Køje, anbragt med kun lidt over 4 Alens Spændvidde mellem Ringene — der vilde iøvrigt kun behøves 2 og ikke 4 — vilde befinde sig omtrent i samme Stilling som en Soldat i denne Straf. For at et Menneske kan finde ordentlig Hvile i en Hængekøje, der anbringes i almindelig Højde under et Skibsdæk, maa den have en Spændvidde af mindst 5½—6 Alen, og mindre har ingen Matros i

---

1) Carl Andersen: Rosenborg, Kbhvn. 1857, og senere Kataloger.

2) Merkwürdigkeiten des Köngl. Schlosses Rosenburg.

3) Denne ubevislige og urimelige Paastand er hos Friis (Samlinger pag. 58) udvidet til, at Billederne i Fodpanelet skulle forestille Kirsten Madsdatter, Karen Andersdatter, Vibeke Kruse og Kirstine Munk. Af Billederne ere en Del bestemt Portrætter, saavel mandlige som kvindelige, men hvem de forestille, maa foreløbig staa hen. Andre ere tydeligt Allegorier.

4) Sperlings Selvbiografi, pag. 132.

vore Orlogsskibe[1]). En Hængekøje anbragt i Loftet af et Rum med samme Højde som det saakaldte Sovekammer er ligefrem en Umulighed.

Ret beset ere Løvehovederne med Ringene — der tilmed kun ere af Træ og lige saa lidt i Stand til at bære en Sengehimmel med tunge Gardiner om som en Hængekøje med et Menneske i — en Dekoration i Loftet, der passer fortræffeligt til de drejede „Tapper“ udenom. 4 ganske lignende Løvehoveder findes *vis à vis* i Gesimsen, men uden Ringe, hvilket er meget naturligt, da disse ikke vilde gøre sig gældende lige op ad Væggen. Ganske det samme Motiv, Løvehovedet med Ringen, findes udhugget paa Kaminen i den saakaldte Audienssal og malet som Loftsdekoration paa et Loft fra Christian IV's Tid paa 1ste Sal.

Det er utvivlsomt Ideen med Hængekøjen i Ringene, der har forledet Stouenberg til at vrage den gode, gamle Betegnelse for Værelset: Dronningens Kabinet eller Kabinettet ved Dronningens Gemak og paa egen Risiko og Regning omdøbe det til Christian IV's Sovekammer[2]). Lige saa lidt som de praktiske Forhold — som paavist — tale for en Sengs eller en Køjes Anbringelse paa den af „Traditionen“ angivne Maade, og dermed for Værelsets Benyttelse som Sovekammer, lige saa lidt finder man i det i Dsk. Saml. 2. R., VI, pag. 9 eller hos Friis i Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie Anførte nogen Støtte for „Traditionens“ Rigtighed. Sidstnævnte Forfatter, der med Vished ved[3]), at Stuen senere (altsaa mellem 1616 og 1648) har været benyttet som Sove-

[1]) Der kunde indvendes, at der med Hængekøje var ment en saakaldet „engelsk Køje“, en firkantet, aflang Sejldugskøje; men en saadan maa nødvendigvis ophænges i Bolte eller Ringe lodret over Hjørnerne.

[2]) Det bør dog her bemærkes, at denne Betegnelse og andre af samme Art (f. Ex. „Audienssalen“) kun synes at være trængt igennem i Inventarprotokollen af 1830. I den fra 1839 er den ikke længere i Brug, men kommer frem i Stouenbergs og senere i Carl Andersens Kataloger og gaar derfra videre.

[3]) Anførte Sted pag. 30.

kammer, har sikkert bygget sin Vished paa et urigtigt Citat[1]) af Inventarieprotokollen af 1731, pag. 351: „Ved Christan IV's Sovekammer var anbragt en Tridsestol" o. s. v.; der staar imidlertid intet som helst om Christian IV's Sovekammer, men derimod: „Ved dito Kabinet (ↄ: ved Dronningens Kabinet) en Maskinstol med sit Tilbehør at fare op og ned med", hvorved altsaa kun leveres Bevis for, at man ikke i 1731 — lige saa lidt som i Inventarieprotokollen af 1824 — kendte noget til Betegnelsen: Christian IV's Sovekammer.

De andre anførte Data[2]), der skulde tyde paa Rigtigheden af Traditionen, indeholde i Virkeligheden intet til Støtte for den. At Christian IV's Sengs Tilbehør (Tæpper, Pudevaar, Sengeomhæng etc.) senere opbevaredes en Tid i Audienssalen, er dog ikke noget Bevis for, at Sengen, som han døde i, stod i Stuen ved Siden af. Ogier's Beretning[3]) fra 1634, at han saae en Vinde, med hvilken Kongen fra Sovekammeret (e cubiculo) kunde lade Vindebroen over Slotsgraven gaa op og i, staar næppe fuldstændig til troende; den faar i alle Tilfælde kun Værdi, naar man med Forfatteren af „Illustreret Vejledning i Rosenborg Slot" [4]) antager, at Ogier har taget fejl af Vinden og „Maskinstolen", Tridsestolen; unægtelig en grov Fejltagelse, da det, som interesserede ham, nemlig at Kongen paa lang Frastand kunde løfte og sænke en Klapbro, derved ganske tabtes af Sigte. Den omtalte Vinde havde sin Plads i den nuværende Audienssal[5]), den Gang Kongens Forgemak, og det synes saaledes en simpel Fejlhuskning, naar Ogier anbringer den i Sovekammeret.

Det tør vel herefter betragtes som en Urimelighed at fastholde en Tradition, der først er kommen til Verden i 1828,

---

[1]) Anførte Sted pag. 116.
[2]) Dsk. Saml. ovenanførte Sted.
[3]) Caroli Ogerii Ephemerides, pag. 47.
[4]) Kbhvn. 1884, pag. 11.
[5]) Holch: Det kgl. Kunstkammer samt Rosenborgs Inventarium fra Højsalig Kong Christian V's Tid, pag. 125. Ogsaa Christian d. y. af Anhalt saae i 1624 denne Vinde i samme Stue, se hans Tagebuch, Leipzig 1858, pag. 95.

og som i Virkeligheden ikke har andet at støtte sig paa end et vildt Forsøg paa en Forklaring af Ringene i Loftet.

Et Dokument i Rigsarkivet giver imidlertid god Oplysning, ikke blot om hvor Christian IV's Sovekammer og vel dermed tillige hans Dødsværelse var, men tillige om en Del andre Ting af Interesse for Rosenborgs ældre Historie. Det er Regnskabet[1]) paa Maleren Willum Hornbolts Arbejde paa Rosenborg i 1647, og det lyder i Uddrag som følger:

21. Aug 1647. Udi Hs. Majestæts Sovekammer hos Hs. Majestæts Gemak, Dønnikeværket og overalt som Behov gjordes sort anstrøget . . . . derfor 2½ Rdl.

End udi Forstuen for Hs. Majestæts Gemak, Dønnikeværket med sort udfyldt og Væggene sort anstrøgne og nogle Vindueskarme med Oliefarve sort anstrøgne . . . . derfor 3½ Rdl.

Nok i Fru Vibekes[2]) Kammer: Skorstenen, Væggene og Vindueskarmene neden omkring sort anstrøgne . . derfor 1½ Rdl.

End for Fru Vibekes Gemak, Forstuen, Væggene og Dørene sort anstrøgne . . . . derfor 1 Rdl.

Det fremgaar med Tydelighed af de lokale Forhold, at de her nævnte Værelser kun kunne findes i Stueetagen. Men her forekommer et Værelse, der saa langt tilbage. som Inventarierne række, benævnes „Deres Majestæters Sovekammer“, og som med Vished vides at have været benyttet som saadant i al Fald fra Christian V og ned til Christian VII. Det er det saakaldte „mørke Værelse“, der uden nogen paaviselig Grund i den nyere Tid er bleven kaldet Kristine Munks Sovekammer. Naar Stuen har været benyttet af Kongerne som Sovekammer i al Fald fra 1670—1801, er det dog naturligt at antage, at den i det foregaaende langt kortere Tidsrum har haft samme Bestemmelse — da den nemlig altid har været lige mørk og lige utjenlig til andet Brug — og ogsaa har tjent Christian IV som saadant. Og dette viser sig ved Prøve med ovenanførte Regnskab fuldstændig at holde Stik. Gaar man ud fra dette Rum, hvis Stukkaturloft er bevaret fra Christian IV's Tid, og som deler Stueetagen i to lige store og

[1]) Rigsark.: Afregninger W. 18 e.

[2]) Fru Vibeke synes lige fra Bekendtskabet med Kongen at have haft sit Hovedopholdssted paa Rosenborg.

ens indrettede Halvdele, bliver i den nordlige Halvdel Værelset hos Sovekammeret (se Posten 21. Aug.) = „Hans Majestæts Gemak“ (nu Christian IV's Arbejdsværelse) og ved Siden af dette „Forstuen for Hans Majestæts Gemak“ (nu Audienssal) [1]. I den sydlige Halvdel kommer, ved Siden af Sovekammeret, Fru Vibekes Kammer (nu den marmorerede Sal) og Forstuen til den, den nuværende Christian V's Sal, der af en senere Tilpasningstradition har faaet Navnet „Rigsraadssalen“, i Lighed med Stouenbergs Christian IV's Sovekammer, Audienssalen og Havestuen. Endelig nævnes ogsaa i Regnskabet Gangen for Hs. Majestæts Gemak, Stengangen, der forbinder bægge Endesale, som overstrøgen med sort Farve.

Det er de 5 Hovedværelser og Gangen, der omtales her samlede paa samme Maade som i et tidligere Regnskab [2]; Taarnværelserne nævnes ikke, men skulle dog medtages her, for paa et Sted at samle, hvad der vides om Værelserne i Stueetagen. Det sydlige er temmelig sikkert det i Christian IV's Tid benævnede „forgyldte Værelse“ [3]), som nu er ganske forandret, det nordlige — det saakaldte Sovekammer —, som har en isoleret Dobbeltkælder underneden, med egen Trappe til, og et særskilt Rum til Kostbarheder [4]), synes at være det

---

[1]) For Værelset lige oven over paa 1ste Sal har man endnu bevaret Navnet: Prinsessens Forgemak.

[2]) Dresler van Smalkall faar 18de Aug. 1615 Betaling for Kalksniderarbejde i Stueetagen, „5 Gemakker og en Forgang“, se Friis Pag. 29.

[3]) Dette synes at fremgaa af den Maade, hvorpaa Christian af Anhalt i sin Dagbog (pag. 95) omtaler det. Det store Værelse ved Siden kan ikke, som af Dr. Brock antaget — se Historiske Efterretn. om Rosenborg I, pag. 5 Note 5 —, være Audienssalen, da Portrætter ikke kunne anbringes her paa Grund af de faste Malerier i Væggene.

[4]) Omtales i Holchs Inventar fra Christian V's Tid, pag. 125 „Næst ved Dronningens Gemak, der som man hidses op i Stolen til de andre Gemakker, (findes) et Skab, som kaldes Sølvskabet, derudi findes“ o. s. v. Dr. Brock (Minderne om Søslaget paa Kolberger Heide, pag. 5) henflytter uden Grund dette Sølvskab til Audienssalen. Det findes endnu i god Behold paa sin gamle Plads „næst ved Dronningens Gemak“.

i 1617 malede „Skriverkammer". Det tredje, vestlige, Taarnværelse endelig, den saakaldte Havestue, som ved en Gang paa Murens Tykkelse staar i Forbindelse med Sovekammeret, var uden Tvivl Badstuen. Ikke blot nævnes den i Reglen i Forbindelse med Sovekammeret, men en Del Ledninger og Metalrør, saa svære, at de maatte være beregnede paa Vandtryk, bleve ved Reparationen i 1885—86 fundne i Muren mellem disse to Værelser, visende ind mod dette Rum. Forholdene i Kælderen nedenunder synes tillige at tyde paa Apparater til Bortskaffelse af Vand. Christian V opholdt sig hyppig paa Rosenborg for at bruge Bade og har sikkert fundet Behag i sin Farfaders praktiske Arrangement med Badeværelset umiddelbart uden for Sovekammeret og med Gang (nu tilmuret) til den ved Siden af liggende og endnu existerende „Hemmelighed". Badstuen havde endnu den Gang 3 Vinduer[1]), den var beklædt med fineste Tin og rummede to Badeindretninger med Rækværk udenom; Pillerne eller Søjlerne i dette vare af Tin med en Lerkerne i. I Begyndelsen af Frederik IV's Regering blev Tinnet brudt ned og Badekarrene forviste til Pulterkamrene i Kælderen[2]). Værelsets nuværende Dekoration skyldes Frederik IV.

Der maatte være en særlig Anledning til, at de daglige Opholdsværelser i Stueetagen, Væggemalerier, ja selv hvide Lofter saaledes bleve malede sorte eller bedre: overstrøgne med Sort i Slutningen af August 1647. Er det for dristigt at antage, at det er en Genklang af tidligere Tiders „Dragning" med sorte Tæpper som Tegn paa dyb Sorg? Og her var Sorg til Huse; i Juni Maaned samme Aar var den udvalgte Konge død, den 30te August foregik hans Bisættelse i Dresden, og faa Dage efter førtes Liget til København.

Omtrent 1½ Aar senere, da det nye Kongepar efter den første urolige Tid kunde tænke paa at komme lidt til Ro, fik Værelserne i Stueetagen paa Rosenborg nye Benævnelser. I den nordlige Halvdel — til Højre for Sovekammeret — fik

---

[1]) Endnu i Inventar af 1731 nævnes de 3 Vinduer; den nuværende Dør ud til Haven, der remplacerer det ene Vindue, er saaledes anbragt senere.

[2]) Se Inventar af 1718.

de Navnene: Dronningens lakerede Gemak[1]) (Christian IV's Arbejdsværelse), Dronningens Gemak (den saakaldte Audienssal) og Dronningens Kabinet (saakaldte Sovekammer); i den sydlige Halvdel — til Venstre for Sovekammeret — fik de ganske tilsvarende Navne: Kongens marmorerede Gemak (Marmor-Salen), Kongens Gemak (Christian V's Værelse) og Kongens Kabinet (Taarnværelset derved). Willum Hornbolts anførte Regnskab har for første Gang en af de nye Betegnelser; den forekommer i Udgiftsposterne over Afvaskningen m. m. af den i 1647 paasmurte sorte Farve.

14. Marts 1649. I Dronningens Gemak, Dønnikeværket hvidt gjort og Stykkerne „toen" (d. v. s. Malerierne toede, afvaskede), Panelet, Skabene og Døre med Vinduer, altsammen med blank Fernis anstrøgen, og Skorstenen udbedret[2]) derfor . . 12 Rdl.

I Sengkamret[3]) Loftet hvidt gjort, Panelerne, Dørene, Vindueskarme alt med blank Fernis anstrøgen, og Skorstenen udbedret . . . . derfor 8 Rdl.

Det trykte Inventar fra Christian V's Tid, som maa være optaget 1698—99[4]) omtaler hverken i den mørke Stue eller andet Steds Kongens Seng, men kun dens Tilbehør af Puder, Tæpper, Omhæng m. m. Ligeledes tales her heller intet Steds om Christian IV's Seng[5]), men kun om dens Tilbehør. Skulde

---

[1]) Et Minde om, at disse Værelser toges i Brug af Dronningen, findes endnu. I det lakerede Gemak er der anbragt 3 Malerier i Loftet: paa det midterste har Maleren, der ikke har udført de andre to, som en fin Kompliment givet Juno, der med sin Gemal paa Ørnen drager gennem Rummet, Dronning Sofie Amalies let kendelige Træk.

[2]) Dette er en saa tydelig Beskrivelse af den nuværende Audienssal, med dens Malerier i Væggene, Paneler og Skabe, som ønskes kan. Det nuværende malede Loft, der aldeles ikke passer til Stuens Karakter, stammer fra Christian V's Tid og dækker over det oprindelige Stukkaturloft, som forhaabentlig en Gang vil blive draget frem paa ny.

[3]) Den mørke Stue brugtes saaledes ogsaa af Frederik III og Sofie Amalie som Sovekammer.

[4]) 1698 er det yngste Aarstal i Inventariet (pag. 72), og ikke, som undertiden anført, 1697.

[5]) I Rosenborg Inventarprotokol 1718 pag. 462 anføres bl. a. i et Pulterkammer „et gammelt Sengested at skrue sammen, har

Grunden ikke være den, at Sengestedet tidligere betragtedes som et fast, urørligt Stykke i Sovekammeret og vedblev at være det samme i de første 3—4 Slægtled? Datidens Senge vare saa solide, at der nok kunde gaa en halvhundrede Aars Slid paa dem og mere til. Først i Protokollen af 1718 nævnes pag. 367 Sengestedet i „deres Majestæters Sovekammer". Det stod paa en „Brøge" (Forhøjning) og var overtrukket med blaat Klæde. Foran det stod et forgyldt Gitter. Med Blyant er gjort den Tilføjelse: Alt gammelt. Er det Christian IV's Seng, som er bleven staaende saa længe? Tilføjelsen kunde tyde derpaa. Den fjernedes i 1759, medens dens „Tilbehør", udi hvilket — ifølge Holch pag. 123 — Christian IV døde, først solgtes ved Auktion i 1786. Udtrykket: Christian IV's Sengs Tilbehør, udi hvilket han døde, er ikke ganske korrekt; thi Tilbehøret viser sig at bestaa af Sengeomhæng, Kapper, Frynser og Sengedække — Ting, som man dog ikke kan sige, at han døde i.

Det hænder af og til, nu ikke saa hyppigt som tidligere, at Personer — hvis Troværdighed er hævet over enhver Tvivl — have forsikret og villet beedige at have set Christian IV's Seng staaende paa dens Plads under de 4 skæbnesvangre Ringe i Taarnværelset. Det traf sig en Gang, at en nu afdød højtstaaende Officer fortalte dette under et Besøg paa Slottet og blev lidt stødt over min bestemte Modsigelse. Jeg fik Undsætning paa en Maade, som jeg ikke havde ventet, idet en tilstedeværende Dame med lige saa stor Bestemthed paastod at have set Christian IV's Hængekøje, hvor hendes Kontrapart vilde have set en Seng.

Naar en falsk Tradition i den Grad har slaaet Rod, at der melder sig Øjenvidner for at forsvare den, turde det være paa Tide at slaa en forsvarlig Pæl igennem den og mane den ned for stedse.

---

været Christian d. IV's". Her gøres ikke den Tilføjelse, som ved „Tilbehøret", at han døde i den, og da den tillige var til at skrue sammen, maa man vel snarest tænke sig den som en Rejseseng.

4.

I hvilket Aar døde Svend Estridssøn?

Af Johannes Steenstrup.

Der er noget drillende ved, at en Konges Dødsaar fra en saa sen Tid som det ellevte Aarhundredes Slutning ikke skal være fuldt opklaret, allermest naar Talen er om en saa anset Konge som Stamfaderen for Kongeslægten Svend Estridssøn, og naar dette Aarstal iøvrigt i mange Henseender er vigtigt. Som bekjendt vakle Historikerne imellem at angive Aarene 1074, 1075 og 1076, og den Anskuelse raader i Almindelighed, at Kilderne lade os i Stikken, og at man kun ved et Skjøn, ikke ved strængt Bevis, kan hævde Rigtigheden af et bestemt Aar. Det forekommer mig imidlertid, at der kan anføres et klart Bevis for, at Aaret 1076 — imod hvad der nu som oftest antages — er Dødsaaret, og dette Bevis har sin store Støtte gjennem Udsagn fra Folk, som nødvendig maatte vide god Besked herom.

Uvisheden gjælder ikke Kongens Dødsdag, derom ere Kilderne enige, at han døde i Søderup i Sønderjylland d. 28. April[1]). Kampen gjælder Aarstallet, og egentlig talt drejer Spørgsmaalet sig ikke om, hvilket af de tre Aar der er det rette, men derimod om de Kilder have Ret, som lade Kong Svend dø 1074, eller de andre Kilder, som angive 1076 som Dødsaaret. Der findes nemlig i Virkeligheden slet ingen Kilde, som har Aaret 1075; det er kun ved Hjælp af Beregninger, at man kan naa til dette Aar. Og Striden kommer til at staa mellem de danske Kilder, som med een Mund raabe: 1074, og de udenlandske Kilder, som have 1076. De Kilder, som have et endnu senere Aar, ere vitterligt paa Vildspor.

Det er ved en Beregning efter det Antal Regeringsaar, som Kong Svend skal have hersket, at man er naaet til Aaret

[1]) Scriptores Rer. Dan. III. 339, 444, 510. Weeke, Lunde Domkapitels Gavebøger 100. — Knytlinga c. 25: þridja Kal. Maji. er ukorrekt.

1075, idet man da tillige antager, at Svends Regering stundom er betragtet som begyndt allerede inden Kong Magnus's Død 1047. Det første Spørgsmaal, som maa undersøges, bliver derfor formentlig dette, paa hvilket Tidspunkt Svend Ulfsøn kan siges at faa saa fast Fod i Danmark, at der vilde være en Berettigelse til at føre Begyndelsen af hans Regeringstid tilbage hertil.

Her forekommer det mig nu sikkert, at Aaret 1044 ikke kan regnes med. Det var netop Svends alleruheldigste Aar i Kampen mod Magnus. Svend, som var fordreven fra Danmark, havde troet, at han kunde benytte Magnus's Fraværelse i Norge i Sommeren 1044; han gjorde et Indfald i Skaane, drog derpaa til Sjælland og de øvrige Øer, men saa kom Magnus tilbage med en Flaade, og om Høsten stod der en Hovedkamp ved Helgenæs, der var saare uheldig for Svend; han flygtede til Skaane, men forfulgtes af Magnus og maatte derfor igjen gaa til Gøtaland. Magnus lod nu Straffens Ris falde haardt paa Befolkningen paa Øerne, som havde understøttet Svend[1]). I Vinteren 1044—45 opholder Magnus sig i Danmark, og han føler sig paa den Tid saa mægtig, at han endogsaa tænker paa at erobre England. Kong Edvard maa derfor baade 1044 og 1045 have en stor Flaade samlet[2]).

Da er det, at en ny Faktor indtræder i det politiske Spil; Harald Haardraade vender hjem fra Østen og slutter sig foreløbig til Svend Estridssøn. De tvende Forbundne drage i Foraaret 1046 til Danmark, og Magnus maa paany søge herned med en Flaade. Men da Harald saa bryder med Svend og drager til Norge, hvor han i Gudbrandsdalen faar Kongenavn, maa Magnus vende om. Saaledes sidder Svend fra Foraaret 1046 i Danmark — i Aaret 1045 synes han slet ikke at have været der —, han maa ganske vist endnu engang kæmpe med

[1]) Saga Magnúsar góða c. 40—41 (Fornm. Søgur VI). Snorre. c. 34—35. Flateyjarbók III. 283 f. Munch, Norske Folks Historie II. 34 f. Storm, Snorre Sturlassøns Historieskrivning 173.

[2]) Freeman, Norman Conquest II. 74.

Kong Magnus paa St. Laurentii Aften, men Magnus synes nu at faa et andet Syn paa Svend, paa hans Evner og hans Udholdenhed, og de norske Høvdinger stræbe aabenbart efter at faa et Forlig i Stand med Danmark. Da indtræffer Magnus's Død den 25. Oktober 1047[1]).

Af det saaledes udviklede vil det fremgaa, at hvis Svend Ulfsøns Regering skal regnes for at begynde paa et noget tidligere Tidspunkt end ved Kong Magnus's Død, maa det aabenbart være fra Foraaret 1046. Hertil maa der da sigtes ved Knytlingasagas Angivelse om to Aar før Kong Svends Tronbestigelse, i hvilke han regerede i Ufred med Magnus. Ogsaa Roeskildekrønikens Angivelse om, at Svend døde i sin Regerings 31te Aar, passer med Aarene 1046 og 1076; som Dødsaar angiver den imidlertid 1074[2]).

Vi skulle derefter gaa over til at betragte de danske Kilder, som angive et bestemt Aar. Disse Kilder have i det Hele godt Lov paa sig for Paalidelighed, nemlig Ælnoth og Roeskildeanonymen, hvortil kommer Kongerækken foran i Nekrologiet fra Lund[3]) og Roeskilde Gavebogen[4]). Alle have de 1074. Ikke destomindre maa Aaret 1074 bestemt forkastes. Pave Gregor VII udfærdiger den 25. Januar 1075 et Brev til Kong Svend, og dette efterfølges den 17. April af et nyt[5]); men herved maa Tanken om, at den 28. April 1074 skulde være den rette Dødsdag, faa et stærkt Stød; thi det vilde ganske sikkert ikke kunne tænkes, at Pave Gregor paa et Tidspunkt, da der var en saa levende Forbindelse med Rom, skulde i tre Fjerdingaar, ja i et helt Aar, have været uvidende om, at den Konge, som han satte saa overordentlig Pris paa, var afgaaet ved

---

[1]) Saga Haralds harðráða c. 18 f. (Fornm. Søgur VI). Snorre. Saga Magn. góða c. 36—39. Saga Haralds harðráða c. 20—28. Munch II. 117, 120, 147, 152.

[2]) Scr. I. 378: Sveno obiit A. D. Incarn. MLXXIV, anno regni sui XXXI.

[3]) Scr. I. 427: Sveno Magnus Rex MXLIIII f. r. [feliciter regnavit] XXX.

[4]) Scr. III. 266.

[5]) Jaffé, Bibliotheca Rerum German. II. 167 f., 199 f.

Døden[1]). Da endvidere de engelske Kilder — som vi skulle se — udsige, at Svend Estridssøn lod foretage et Togt til England 1075, maa de danske Kilders Udsagn om Dødsaaret sikkert være urigtigt. En Fejl begaaet af Ælnoth, der skrev et halvt Aarhundrede efter Begivenheden, eller rettere en Fejl af en af hans Hjemmelsmænd, har ført Fejlen i alle de andre Optegnelser med sig.

De danske Kilder indeholde desuden besynderlige Modsigelser. Ifølge Ælnoth[2]) skulde Svend være død i sit 28. Regeringsaar, men regnet fra den 25. Oktober 1047 begynder dette den 25. Oktober 1074, og en Aprildag falder først i 1075, medens Aaret jo af Krøniken sættes til 1074. Roeskildekrøniken er i sine Aarsangivelser for det 11. Aarhundrede grumme lidt paalidelig. Den har for dette Aarhundredes Vedkommende kun to Aarstal foruden Svends Dødsaar, nemlig at Knud den Hellige døde 1090 (ikke 1086), og at Jerusalem erobredes 1100 (ikke 1099). Den siger, at Knud regerede i 11 Aar (ikke 6), Harald Hen 7 Aar (ikke 4); derimod har den rigtigt, at Oluf regerede 9 Aar, Erik Eiegod 8 Aar, men denne Konges Død sættes urigtigt til 1104 (ikke 1103)[3]). Roeskildekrønikens Angivelse af, at Svend døde i sit 31te Regeringsaar vilde kunne stemme med en Begyndelse af Regeringen i Foraaret 1046 — længere tilbage kan der som sagt ikke gaaes —, vi vilde da faa Kongens Død i April 1076. Men uheldigvis siger Krøniken ikke, at der skal regnes fra en Tid før Kong Magnus's Død.

Med de danske Kilder staar det saaledes slet til; men netop derfor kunne vi saa meget desto tryggere stole paa de udenlandske Kilders overensstemmende Beretning om Dødsaaret. Her maa da for det første nævnes, at de islandske

---

[1]) Langebeks Forsvar for Aaret 1074 (Scr. III. 339) forkastes derfor ogsaa af nyere Historikere, saaledes Ræder (Danmark under Svend Estridsen 202, 590) og A. D. Jørgensen (Nordiske Kirkes Grundlæggelse 740), af hvilke den første hævder 1076, den anden 1075 som Dødsaaret.

[2]) Scr. III. 339: Anno inc. dom. Millesimo septuagesimo qvarto, qvi erat annus regni ejus vicesimus octavus.

[3]) Udgaven i Pertz, Scriptores XXIX. 24 har dog 1103.

Annaler alle som een erklære, at Kong Svend Ulfsøn døde 1076 [1]).

Dernæst opgives 1076 os bestemt fra England. Og Angelsakserne maatte vide det. Man maa huske vel paa, at det ikke er fremmede eller udenlandske Kilder af almindelig Art, hos hvem man kunde have Grund til at formode Mangel paa Kundskab om danske Forhold. Krønikeskriveren i England, hvad enten han var dansk- eller normannisksindet, maatte være i høieste Grad interesseret i at vide, naar Normannernes erklærede Fjende døde. I Aaret 1075 gjorde de to Jarler Roger af Hereford og Ralph af Norfolk Oprør, og den Sidste hidkaldte Hjælp fra Danmark. En dansk Flaade, som anførtes af Knud, Svend Estridssøns Søn, og af Jarl Hakon, landede i York. Her gik det ud over Domkirken, hvis Skatte de Danske førte bort; senere havde dog Plyndrerne ikke Held med sig, og Flere omkom [2]). — England var altsaa i disse Aaringer i Krig med Danmark. Kong Svends fjendtlige Planer vare vel bekjendte fra det første alvorlige Tog 1069--70 [3]), og der holdtes nøie Udkig med Danmark. Som Anfører paa de Danskes andet Tog nævnes i den angelsaksiske Krønike *Cnut Svegnes sunu cynges* (det Cottonske Haandskrift), *Cnut Svægnes sunu* (Bodl. Haandskr.); det forudsættes saaledes aabenbart, at Svend fremdeles er Konge i Danmark 1075. Toget har fundet Sted i Løbet af Sommeren; Kong Vilhelm var da i Normandie og kommer først tilbage ved Høsten [4]).

Det maa dog vist siges at have al Sandsynlighed imod sig, at Kong Svend skulde være død den 28. April i dette Aar. Saa skulde altsaa de Danske umiddelbart efter Kongens Død, og endnu medens de høist pinlige Stridigheder om Tron-

[1]) Storm, Islandske Annaler 18. 58, 109, 250, 319, 471.
[2]) Freeman l. c. IV. 582 f.
[3]) Freeman l. c. IV. 247 f.
[4]) Ved Paasketid 5. April 1075 er William i Fécamp, Ord. Vitalis ed. Le Prevost II. 303. Flor. Wigorn. 1074: his gestis, Rex auctumnali tempore de Normannia rediens, Comitem Rogerum in custodia posuit etc. Freeman IV. 585, 634.

følgen stod paa, have besluttet eller i hvert Fald — hvis det tidligere var vedtaget — have udført et Englandstog. Og i England skulde man dernæst slet intet have hørt om, at den danske Konge var afgaaet ved Døden. Først i det følgende Aar (1076) nedskriver Krøniken den i politisk Henseende saa vigtige Efterretning om at Svend er død og at Harald Hen er tiltraadt: *on þisan geare forðferde Sweyen kyngc on Denemarcon and Harold his sunu feng to his cynerice.*

Den angelsaksiske Krønike findes for disse Aar i to Former, den ene anfører de Danskes Tog ved Aaret 1075 og Kongens Død ved 1076, den anden har disse Begivenheder ved Aarene 1076 og 1077. Dette sidste er imidlertid kun en af de i den angelsaksiske Krønike oftere forekommende feile Benævnelser for Aaret, medens Tidsfølgen ellers er rigtig holdt; det er Forskydninger, som man med Lethed retter i den ellers i kronologisk Henseende saa nøiagtige Krønike. Og at der ved Haandskriftets Aar 1077 menes 1076, fremgaar yderligere af, at Haandskriftet ligeledes ved samme Aar opgiver, at Kong Vilhelm Erobreren foretager et Krigstog mod Dol i Bretagne; det var netop i Efteraaret 1076 [1]). — At de Danskes Hærfart ikke kan have fundet Sted 1074, vil fremgaa af følgende Forhold. Alle Krøniker fortælle, at Waltheof Jarl, den vældige Støtte for det angelsaksiske Parti, blev beskyldt for at hjælpe de Danske, hvorfor Kong Vilhelm samtidig med Hærtoget eller umiddelbart efter dette lod ham sætte i Fængsel. Først i det følgende Aar toges Anklagen imod ham frem paany, og han blev henrettet paa St. Petronellas Messedag [2]). Men Sankt Peters Datter Petronella havde sin Festdag den 31. Mai; at man skulde have foretaget en Henrettelse paa Trinitatis Søndag — 31. Mai 1075 —, har al mulig Sandsynlighed imod sig; Toget kan derfor heller ikke have fundet Sted 1074. Derimod kan Henrettelsen være sket

[1]) De engelske Kilders Efterretning bekræftes ved den Anjouske St. Albinus Krønike (Labbe I. 276, Bouquet XII. 479): 1076 obsidio Dolensis. Freeman IV. 816 f.

[2]) Jfr. Freeman IV. 594 f.

Tirsdag den 31. Mai 1076; og i Følge begge Former af den angelsaksiske Krønike døde Kong Svend i det Aar, Henrettelsen fandt Sted.

Men samme Aarstal 1076 har endvidere Simeon af Durham, der skrev i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, i en Optegnelse, der afgjort er uafhængig af den angelsaksiske Krønike; han kjender den danske Konge saa vel, at dennes litterære Dannelse ogsaa er kommen ham for Øre: 1076 *rex Danorum Suanus, bene litteris imbutus, obiit*[1]). Saaledes give to af hinanden uafhængige engelske Efterretninger Oplysmning o Svends Dødsaar[2]), og paa Grund af den Interesse, som en saa vigtig politisk Begivenhed i Danmark maatte have for dem, maa de betragtes som Vidner af stor Betydning.

Endvidere maa Knytlingasaga vel beset ogsaa siges at give sin Stemme for 1076. Her staar (c. 24, 25), at ved Svends Død var der gaaet 29 Vintre, siden Magnus døde: 25. Okt. 1047 + 29 = 1076. Til hans Regeringstid kunde endvidere lægges „to Vintre i Ufred med Kong Magnus“ *(en áðr 2 vetr í úfriði við Magnús konúng)*, og vitterlig nok havde Svend 1046 og 1047 raadet i Danmark. Endvidere var der gaaet 10 Vintre efter Harald Haardraades Fald: 1066 + 10 = 1076. Den eneste Bestemmelse, som ikke passer, er, at der var gaaet 40 Vintre efter Knud d. Stores Død: 1035 + 40 = 1075. Her ligger Feilen maaske i, at Knytlinga har ansat Knuds Død til 1036, saaledes som flere Kilder angive.

Det Resultat, hvortil denne Undersøgelse har ført, er altsaa følgende. De danske Kilder ere vitterligt paa Vildspor, naar de angive 1074 som Kong Svends Dødsaar, og deres øvrige kronologiske Opgivelser ere saa unøiagtige, at man i det Hele ikke kan have Tillid til dem. Derimod er der Intetsomhelst, som taler imod Rigtigheden af den Opgivelse, som de udenlandske Kilder have, at Kong Svend skal være død i Aaret 1076, og i den Henseende maa især de to af hinanden

---

[1]) Symeonis Monachi opera omnia (ed. Arnold) II. 208.

[2]) Opgivelserne i de øvrige engelske Krøniker stamme fra den ene eller den anden af disse to Kilder.

uafhængige angelsaksiske Kilder være afgjørende paa Grund af den store Interesse, som den danske Konges Død nødvendigvis maatte have for dem.

5.

Dobbelte Navne. — Erik Lam—David.

Af Johannes Steenstrup.

1. Jeg skal her henlede Opmærksomheden paa et Forhold, som kunde trænge til nærmere Undersøgelse i historisk og filologisk Henseende end hidtil er sket, nemlig den stærke Anvendelse af dobbelte Navne paa et vist Tidspunkt i vort Folks Fortid. Ikke alene disse Navnes Karakter, men ogsaa Hensigten med dem kunde sikkert fortjene et nærmere Studium. Jeg skal her kun fremsætte nogle af de Iagttagelser, som have gjort sig gjældende hos mig.

Det er almindelig bekjendt, at flere af de i det 11te Aarhundrede levende Medlemmer af det danske Kongehus bar dobbelte Navne. Saaledes havde allerede Svend Tveskæg i Daaben af Keiser Otto II. faaet Navnet Otto; hos Adam af Bremen og i flere danske Kilder se vi da ogsaa hans Navn angivet som Svend Otto[1]). Noget anderledes er Forholdet med hans Søn Knud den Store; vi vide, at han i Daaben tillige antog Navnet Lambert[2]), men dette Navn kom aldrig til at faa officiel Betydning eller til at spille nogen Rolle. Knuds

[1]) Adam af Bremen II. 3: baptizatus est ipse Haroldus cum uxore Gunhild et filio parvulo, quem rex noster a sacro fonte susceptum Sueinotto vocavit. 25: Suein Otto. I en stor Del danske Aarbøger det Samme: Scriptores I. 17: qui nominatus est Suein Otto, eo quod ipse Otto Imperator eum de sacro fonte levaverit, 67, 117, 232, 269, 375. II. 147, 425.

[2]) Steenstrup, Normannerne III. 402. Adam. schol 38: Knut abiecto nomine gentilitatis, in baptismo Lambertus nomen accepit. Unde scriptum est in Libero fraternitatis nostræ: Lambrecht, rex Danorum, et Imma regina et Knut, filius eorum, se commendaverunt orationibus fratrum Bremensium.

Søster Estrid maa, som vi kunne se af enkelte Kilder, tillige have heddet Margrete[1]), og hendes Søn Svend fik Navnet Magnus[2]). Paa hvilket Tidspunkt dette sidste er sket, vides ikke, og Oprindelsen til Navnet kjendes ikke heller. Det ligger nær at tænke paa, at Svend skulde have antaget det paa en Tid, da han stod i et godt Forhold til Kong Magnus den Gode, men dette hviler dog kun paa Gjætning. Vist er imidlertid, at Navnet Magnus knyttes fast til Svend Estridssøn, saaledes at hans egen Søn i et Aktstykke kalder sig „Cnuto Quartus, Magni Regis filius“ [3]), og hans egen Datter kalder sig paa det prægtige Kors af Hvalrostand, som tilhørte hende, „Helena Magni Svenonis regis filia“, ligesom ogsaa Ælnoth, som skrev c. 1120, kalder ham Sveno Magnus, med hvilket Navn Kong Erik Emun endvidere betegner sin Bedstefader i et 1135 udstedt Kongebrev[4]). Da Kong Niels c. 1106 giver sin Søn i Daaben Navnet Magnus, tænker han vel nok saa meget paa en Opkaldelse efter Barnets Bedstefader, som paa hans Hustrues tidligere Ægtefælle, Magnus Barfod. Omvendt derimod mæler Adam af Bremen, der paa mangfoldige Steder og udførligt omtaler Kong Svend, ikke et Ord om, at han bar Navnet Magnus. Den nævnte Prinsesse Helene hed ogsaa Gunhild, saaledes som Indskriften med de latinske Bogstaver paa hint Kors oplyser („Helena que et Gunhild vocatur“); et Sted paa Korset er det nordiske Navn ristet med Runer: Gunhilt[5]). Dermed er vist Rækken af Dobbeltnavne i Fyrsteslægten udtømt for den Tids Vedkommende[6]). Blandt andre Samtidige med to Navne kan nævnes Odinkar, som hed Adeldag[7]); et Aar-

---

[1]) Adam II. 52. Scr. I. 67. III. 266.

[2]) Scr. Rer. Dan. I. 118, 174, 425. II. 159, 423, 428. III. 425, 432.

[3]) Diplom. Svecan. I. 42.

[4]) Diplom. Svecan. I. 49.

[5]) P. G. Thorsen, Om Runernes Brug til Skrift udenfor det monumentale, 3 f.

[6]) Jfr. iøvrigt Steenstrup, Normannerne II. 97.

[7]) Adam II. 34: Odinkar iunior.. quem dudum Bremæ scolis traditum pontifex Adaldagus suis fertur manibus baptizasse suoque nomine Adaldagus vocatus est. — Samtidig med Odinkar levede Ærkebisp „Bescelinus cognomento Alebrandus“ (Adam II. 67).

hundrede senere levede den hellige Ketil, der ved Indtrædelsen i den geistlige Stand antog Navnet Exuperius[1]).

Men Skikken at have Dobbeltnavne maa have strakt sig et godt Stykke ind i det følgende Aarhundrede. Her vil jeg især henvise til den ældste Lundske Gavebog, som klarlig viser, hvor almindelig udbredt denne Skik har været, og dernæst peger paa, naar den er ophørt. Efterat Gavebogen var bleven indrettet, idet hver Dag havde faaet sin Rubrik med de til den hørende Optegnelser om Martyrerne, og efterat Alt saaledes var bleven beredt til at modtage Navnene paa Kirkens Velgjørere, tog man fat paa at overføre en Række Navne ved de enkelte Dage fra et ældre Nekrologium. Da vi kjende en Del af disse saaledes overførte Personer, kunne vi drage den Slutning, at Overførelsen i det Hele angaar Mænd og Kvinder, der have levet omtrent fra Tiden 1080 til 1140, da denne Gavebog begyndte at skrives. I disse Overførseler vil man nu meget hyppigt finde dobbelte Navne, og man vil endvidere finde saadanne i de Indførseler, som ere skete i den anden Trediedel af det 12te Aarhundrede, derimod, paa en enkelt Undtagelse nær, ikke i de senere. I Optegnelser om Personer, der ere døde paa Knud den Sjettes Tid eller senere, kunne vi vel træffe Tilnavne, men derimod ikke Dobbeltnavne af den her omtalte Art[2]). Ialt har jeg kunnet tælle 40—50 Exempler paa Dobbeltnavne. Disse Iagttagelser have selvfølgelig først kunnet gjøres, efter at Bibliothekar Weeke har offentliggjort den fortræffelige Udgave af Gavebogen, i hvilken Tidspunktet for de enkelte Indførseler nøiagtig er bestemt.

Det er mig ikke bekjendt, at denne Skik i andre Lande har været saa udbredt som her. Det Spørgsmaal frembyder sig dernæst, hvad Hensigten vel var med det dobbelte Navn, og i hvilken Anledning det var erhvervet. Det kunde synes rimeligt, at det nordiske Navn var bleven ombyttet med et

[1]) Scr. IV. 426: Beatus Exuperius Confessor qui et in infantia sua primum Chetillus a parentibus est appellatus.

[2]) Om Maaden, hvorpaa Personer benævnedes i en noget senere Tid, henviser jeg til mine Bemærkninger i Studier over Kong Valdemars Jordebog 461 f.

christent Navn eller dog med et Navn fra Bibelen, og herpaa haves ogsaa Exempler, saaledes:

4. Marts: Petrus, qui et Hacun.
3. April: Effrem, dictus Suno, presbiter.
26. Mai: Arina, dicta Anna.
14. Juni: Asa, soror nostra, monialis et vidua proprio nomine dicta Maria.
6. August: Symeon, qui et Sune.

Ligeledes kunne vel herhen regnes følgende Navne med religiøs Klang, der staa ved Siden af et verdsligt:

24. Marts: Guthmund laicus, dictus Egel.
29. Marts: Gothric ... suo nomine Sneoulf.
12. Juni: Thorkil Ware, qui et Olaf.
17. Nov.: Alwinus, dictus Clemens.

Men meget hyppigt ere de to Navne i lige Grad hedenske eller i hvert Fald nordiske:

19. Jan.: Halden, qui et Sune.
23. Mai: Aggi, dictus Thorsten.
1. Juni: Sueno, filius Conradi, qui proprio nomine vocabatur Thorgrim.
20. Juni: Throckil, pater archiepiscopi [Asceri], qui vocatus est Suen.
10. Sept.: Estrit, Thora dicta.
15. Sept.: Thorsten, dictus Tote.

Eller vi træffe et fremmed Navn ved Siden af det nordiske:

31. Marts: Markel, qui et Sigar.
15. April: Godescalcus Ulf, willicus.
19. Sept.: Coly, dictus Conradus, abbas de Sanctis.

Endelig — for at tage alting med — findes stundom en Slægtbetegnelse tilføiet:

4. Marts: Thury, qui et doter Sturkars.
16. April: Gunnildis, dicta doter Svens[1]).

Eller Navnet er forvandlet til et Kjælenavn:

[1]) Mon det ikke er Svend Estridssøns Datter Gunhild? Optegnelsen hører til Nekrologiets oprindelige Stamme, som Optegnelserne om Faderen Svend og Brødrene Harald Hen, Oluf og Niels.

9. Marts: soror nostra Margareta agnomine Maga...
30. Juni: soror nostra Margareta, dicta Maggha.

Efter at have redegjort for Karakteren af disse dobbelte Navne — der som sagt ophøre c. 1170 — skulle vi søge at udfinde, ved hvilken Anledning det andet Navn er bleven erhvervet. Her ville vi først minde om, at det var Skik hos Jøderne, og overhovedet hos Østerlænderne, at betegne Indtrædelsen i et nyt Forhold ved et nyt Navn, ligesom der stundom i Antagelsen af det nye Navn laa Anerkjendelse af Overhøihed hos den, der havde meddelt det. Dette fra Biblen bekjendte Forhold har paa forskjellig Maade paavirket Skikkene i Middelalderen. Svend Tveskægs andet Navn Otto har vel saaledes ogsaa skullet antyde et Underdanighedsforhold til Keiseren. — Det var dernæst i Middelalderen ikke usædvanligt, at den, som indtraadte i geistlig Stand eller i et Kloster, tog et nyt Navn[1]). Ad denne Vei kunne vi ganske vist forklare flere af Gavebogens Dobbeltnavne, men om Størsteparten af dens Personer gjælder det dog, at de ere Lægfolk; dette siges stundom udtrykkelig *(laicus)*, og allermest fremgaar det af, at Personerne slet ikke betegnes som Præster, Nonner o. s. v. De foran nævnte Exempler fra den danske Kongefamilie vise jo da ogsaa, at verdslige Personer havde dobbelte Navne.

Det hedder om Knud den Store, at han allerede i Daaben fik Navnet Lambert, og det er jo muligt nok, at der paa de Tider kunde være Grund til at give et Barn tvende Navne, et som bragte dets Slægt og Afstamning i Erindring ved Opkaldelse og et andet af mere christeligt Tilsnit. Imidlertid er der dog for det 11. og 12. Aarhundredes Vedkommende snarest et andet Forhold, som har medført den nye Navnefæstelse. Det var ret almindeligt, at den Døbte ved Konfirmationen fik et nyt Navn. Konfirmationen var ikke nogen Akt, som den Christne nødvendig skulde underkaste sig, den kunde desuden kun foretages af en Bisp; men paa det her omtalte Tidspunkt synes den at have haft en vis Rolle. Den, som konfirmeredes, skulde have en Fadder, og det nye Navn, som valgtes i Stedet

[1]) Freeman, Norman Conquest V. 564.

for eller ved Siden af det ældre, kunde til Exempel være Fadderens. Uagtet Kirken ganske vist havde en Nomenklatur, som den foretrak, optraadte den som bekjendt ikke fjendsk mod de nationale Navne, den ønskede kun at fjerne de helt anstødelige. Kirken har ikke fordret, at den konfirmerede nødvendig skulde have et christent Navn, men den har i hvert Fald gjerne set, at han tog et nyt Navn, som skulde minde ham om Forpligtelsesforholdet til Gud (Esaias c. 65. v. 15: men sine Tjenere skal Herren give et nyt Navn). Derimod har det ikke været dens Mening, at det nye Navn i borgerlige Forhold skulde fortrænge det gamle [1]).

Saaledes kan vistnok Konfirmationen betragtes som et af de Forhold, der oftest gav Anledning til Antagelsen af et nyt Navn. Iøvrigt er det jo ogsaa muligt, at man alene ved Indtegnelsen i en kirkelig Bog eller ved at optages i et Broderskab af geistlig eller verdslig Natur, har tildelt sig et nyt Navn. Endelig kan det nævnes, at Kvinder, som giftedes til et fremmed Land, oftere antog et af Folkets Navne; Æthelreds og Knud den Stores normanniske Hustru Emma kaldtes jo saaledes Ælfgifu. Dette skete for at komme Nationens Følelser imøde, og lignende Forhold fandtes mange andre Steder, hvor to Nationaliteter mødtes; saaledes havde de nordiske Fyrster i Rusland ofte to Navne, et slavisk og et nordisk [2]).

2. Efter disse indledende Bemærkninger vender jeg mig til den Undersøgelse, som oprindelig gav mig Anledning til at tage Dobbeltnavnene for til Betragtning. Spørgsmaalet dreier sig om Fortolkningen af nogle Meddelelser i en tydsk Efterretning om Slaget ved Fotevig. I Erfurt-Aarbøgerne for 1134 fortælles, hvorledes Magnus Nielssøn overmodig vendte hjem fra Besøget hos Keiser Lothar i Halberstadt:

„Efter at have samlet en stor Mængde Krigere besluttede

---

[1]) Se om Navngivelsen ved Konfirmationen Augusti, Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie VII. 351 f. 437. Thalhofer, Handbuch der katholischen Liturgik II. 512 f. Real-Encyklopädie f. protestantische Theologie s. v. Konfirmation. jfr. Name. Ducange, Glossarium s. v. nomen.

[2]) P. A. Munch, Samlede Afhandlinger II. 256 f.

han at angribe Erik, sin Farbroders Søn, hvis Broder [Knud Lavard] han tidligere havde dræbt, og da han erfarede, at Erik opholdt sig i Lund med sine Mænd, styrede han med Flaaden til denne By. Men efterat Hæren var gaaet fra Borde og havde opstillet sig, paakom der Alle en umaadelig Frygt, og da Magnus havde ladet Skibene lægge bort fra Kysten, for at ikke Nogen skulde undfly til dem fra Slagordenens Rækker, forlangte de, at han atter skulde lægge Skibene ind til Stranden. Men Magnus svarede: „Tapre Krigere, hvad frygte I for? Vor Hær tæller 20,000 tapre Mænd, og om vor Hu stod til at gaa mod Verdens Hovedstad Rom, vilde Ingen kunne staa imod saadanne Skarer!" Medens nu disse ikke lod sig trøste og opgav Haabet om Frelse, var der en herlig ung Mand David, en Søn af Eriks Søster, som var indesluttet i Byen Lund og nu drog ud med 300 tapre tyske Krigere; han kaster sig i Nærkamp midt ind i Modstandernes Skarer, saa at Alle spredes til Siden og flygte, medens Magnus alene bliver liggende tilbage paa Jorden. David stod nu ved hans Side og tiltalte ham saaledes: „O, Du forbryderske Stimand og troløse Morder, som dræbte min Morbroder, Din Farbroders Søn, netop som Du kyssede ham, saaledes som den troløse Judas forraadte vor Frelser! Nu pine Dine Synder Dig! Nu følge Guds Straffedomme Dig! Idag, siger jeg Dig, vil Du faa, hvad Du fortjener; Dit ugudelige Hoved og Dine forbryderske Hænder ville blive hugne af Dig for Din store Udaads Skyld, og Dit Navn vil være til Skændsel for alle kommende Tider." Efterat Magnus var omkommet ved en saadan Død, blev Kong Niels, Magnus's Fader, grebet af en umaadelig Frygt", — han flygtede med et stort Antal Krigere til Staden Slesvig, og her blev han dræbt[1]).

[1]) Qua ille gloria licet indignus, mente tumidus ad propria festinus rediit, congregataque multitudine armatorum, Erichum, filium patrui sui, cuius ante fratrem occiderat, persequi instituit, et ad civitatem Lundinam, ubi eum cum suis demorari comperit, navibus applicuit. Cumque navibus egressus in unum conveniret exercitus, timor invasit omnes inmensus, et ut naves,

Vi skulle nu først undersøge, om denne Kilde har Krav paa, at man fæster Lid til den. Erfurt-Aarbøgerne have særdeles godt Lov paa sig[1], de give i kort sammentrængt Fremstilling en gjennemgaaende paalidelig tydsk Rigshistorie, hvor Keiseren stilles i Forgrunden; de naa kun fra 1125 til 1137. Ogsaa om danske Forhold lader Krøniken til at være vel underrettet, dens Angivelse om, at Erik Emun havde tydske Krigere i sit Følge, er sandsynlig ikke blot paa Grund af hans Forhold til Lothar, men fordi Tydskerne vare blevne særlig udæskede ved Harald Kesjes Overfald paa de tydske

quas Magnus, ne quis forte ex acie ad eas confugeret, a terra fecerat reduci, denuo litori postulabant advehi. At Magnus: „Quit, inquit, timetis, milites fortissimi? Viginti sunt milia virorum fortium exercitus nostri, et si caput mundi Romam adire placuisset, tantae multitudini nullus obsistere potuisset!" Illis econtra, nulla consolatione recepta, set propriae vitae diffidentibus, David, adolescens egregius, Erichi sororis filius, in Lundina civitate obsessus, cum trecentis militibus Teutonicis fortissimis egressus, adversariorum exercitum comminus fertur in medium, disturbatisque cunctis atque fugientibus, Magnus in terram prostratus relinquitur solus. Quem superastans David adolescens: „O, inquit, latro sceleratissime et parricida infidissime, qui avunculum meum patrui tui osculans interfecisti filium, ut Judas perfidus tradidit Dominum! Nunc te premunt peccata tua; nunc te Dei persequuntur iudicia! Hodie, inquam, accipies quod mereris, et impio capite tuo cum manibus scelestis absciso, pro tui magnitudine sceleris, toto seculo fabula eris!" Quo tali morte perempto, rex Nicolaus, pater Magni, timore correptus immenso, iamque se et a coessentibus sibi comminus moriturum suspicatus, fugiendo cum multitudine armatorum iuxta civitatem Sleswich est castra metatus. Cives autem eiusdem civitatis in dolo ei pacifice loquentes, episcopum suum cum ceteris primatibus ad eum quasi pacis obsides emiserunt, et introductum ad se, statim pro foribus ecclesiae positum in oratione peremerunt, et loco eius Erichum, filium fratris ejus, quem Magnus antea persequebatur, cum omni terrae populo regem constituerunt. Annales Erphesfurdenses, Pertz, Scriptores VI, 539.

[1]) Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen. Vierte Aufl. II, 191.

Haandværkere i Roeskilde; den bekræftes tilmed af *Annalista Saxo*. Om de Forhold, under hvilke Niels blev dræbt i Slesvig, veed den meget god Besked. I Angivelserne af Slægtskabsforholdet mellem den danske Kongeslægts Medlemmer synes Aarbogen velunderrettet, — men den giver os den overraskende Oplysning, at en ung Mand David, en Søstersøn af Erik Emun, skal have spillet en Rolle i Kampen ved Fotevig, hvorom vi ellers Intet vide.

Navnet David er allerede besynderligt i den danske Kongefamilie. I hele Ulf Jarls Afkom findes der, i en Slægt paa c. 70 Personer, som ere os bekjendte, igjennem fem Slægtled næppe et eneste bibelsk Navn. Navnene ere nordiske, nogle af dem katholske (Christine), men David er en underlig Gjæst i deres Midte. Mon denne Mand ikke tillige havde et nordisk Navn? — Eller lad os gjøre et Tankeexperiment. Hvis Krøniken ikke havde skrevet Ynglingens Navn, men blot omtalt ham som en Søn af Erik Emuns Søster — saaledes betegner den ham jo —, mon da ikke vi Andre strax vilde tilføie det manglende Navn Erik Lam? Han er den eneste Dattersøn af Erik Eiegod, som vi kjende, og hans Moder Ragnhild den eneste os bekjendte Datter af Kong Erik[1]), medens vi dog ganske vist vide, at denne Konge havde flere uægte Døttre[2]).

Sammenholdt med en anden Efterretning fra Tydskland vil det ses, hvor lidt vi have Grund til at undre os over, at Tydskerne give en Mand eet Navn, medens vi Danske have et helt andet. Keiser Frederik Barbarossa sender sin Onkel Bisp Otto af Freising følgende Meddelelse til Benyttelse i hans Historieværk: „vi holdt Hof i Merseburg, hvor de Danskes Konge Petrus efter vor Kaldelse gav Møde“ [3]). Den samme Meddelelse om Kong Petrus af Danmark findes i Digtet *Ligurinus*[4]). Denne danske Kong Peter er Svend, Erik

---

[1]) Hans Gram udtaler derfor ogsaa, at denne David maa have været Erik Lams Broder (Noterne til Meursius).

[2]) Saxo 603: filias quoque complures ex concubinatu habuit.

[3]) Pertz, Scriptores XX. 347.

[4]) Ligurinus, ed. Dümgé, Indholdsfortegnelse og l. I. v. 544 f.

Emuns Søn; i et Diplom, som Konrad III har udstedt 1142, og hvor han nævnes blandt Vidnerne, betegner han sig ogsaa som „Petrus filius regis Danorum“ [1]). Medens Svend saaledes i Tydskland er vel bekjendt under Navnet Peter, har ingensomhelst dansk Kilde Efterretning om, at Svend bar dette Navn, og det vides ikke, at han herhjemme har betegnet sig saaledes. Er det nu ikke ret sandsynligt, at Forholdet har været ligedan med Hensyn til Fætteren David; de Danske benyttede et andet Navn.

Men vi skulle yderligere fortsætte vor Betragtning af hin Efterretning. Det har al Sandsynlighed for sig, at Erik Lam har deltaget iblandt Erik Emuns Krigere i Slaget ved Fotevig. Hans Familie sluttede sig jo til Eriks Parti, han var tre Aar efter Fotevigslaget tilstede paa det Thing, hvor Erik Emun dræbtes, han viste sig her som en af de faa, der var rede til at hævne Kongen; endvidere siger Saxo leilighedsvis, at Erik Lam „i længere Tid“ havde gjort Tjeneste hos Erik Emun [2]). Her fortjener det ogsaa at huskes, at en anden tydsk Kilde, Annalista Saxo, siger, at Kong Niels i Kampen ved Fotevig havde tvende Slægtninge til Modstandere „en vis Erik og hans Broder“. En Broder af Erik, som sluttede sig til ham, kjendes ikke, men vel en Slægtning; det burde hedde „og hans Neveu“ [3]).

Der er saaledes ikke Lidt, som taler for, at David er den samme Person som Erik Lam. Men der findes tillige et psychologisk Moment, som peger stærkt hen paa Identiteten af de to Mænd. Det er aabenbart, at Erfurtannalerne i hin

[1]) Origines Guelficæ II. 478; Stumpf-Brentano, Die Reichskanzler Nr. 3442; Bernhardi, Conrad III 299 f.

[2]) Saxo 717 (Svend siger til Valdemar): post quem Ericus Junior, ne parentis mei, cui diutius militaverat, cœptum excidere pateretur, ut regni, ita tui quoque curam arripuit.

[3]) Pertz, Scriptores VI 768: in sancto die pentecostes occiditur a quodam Herico et fratre illius cum 5 episcopis et 60 clericis, adnitentibus advenis Teutonicis, quos truncatione membrorum dampnaverat. Det er, som ogsaa Udgaven antyder, en selvstændig Beretning, der ikke støtter sig til Erfurt-Annalerne.

David ville skildre et ungt, tappert, enthousiastisk Menneske, som med stort Mandemod kaster sig fra den indesluttede By ud imod Fjenden; han trænger midt ind i Skarerne, kæmper i Nærkamp med Modstanderne og bringer dem til at flygte. Men netop paa samme Maade bliver Erik Lam skildret i Kilderne. Mest bekjendt er Scenen ved hans Morbroders Drab af Sorte Plog paa Thinge, da han strax styrter sig over Angriberne uden at ænse eget Liv. „Der viste Erik Prøve paa mageløs Tapperhed. Længe beskyttede han med sit Sværd den dræbte Konges Legeme, og medens hans Kammerater skyndte sig paa Flugt, lagde han ene blandt saa mange Krigere Uforfærdethed for Dagen og viste, at han var værdig til at følge den paa Thronen, for hvem han vilde strides endog efter hans Død“ [1]). Til disse tiltalende Sider af Erik Lams Karakter — hans Enthousiasme og hans Mandemod — kommer Saxo gjentagne Gange tilbage. Han skildrer Erik som lidet klog eller begavet, om end tapper; „saa lidt brød han sig om sit eget Liv, at naar Kampen skulde begynde, tog hans Omgivelser nøie Vare paa ham, for at han ikke i Forveien alene skulde storme ind paa Fjenden“ [2]). Krigerne maatte holde paa ham — siger Saxo et andet Sted —, for at han ikke rent ubesindigt skulde styrte ind paa Fjenden [3]). Dette Vidnesbyrd passer dog vist fortræffeligt med den Skildring, som Erfurtaarbogen giver af, hvorledes David styrter frem fra Lund midt ind i Fjendernes Skarer, hvor han kæmper med stor Tapperhed.

At Erik Lam har opholdt sig i Tydskland og derfor har været vel kjendt af Tydskerne, er meget sandsynligt. Hans Morbroder Knud Lavard havde jo været en fortrolig Ven af Lothar, og Erik Lam blev den første danske Konge, der tog en tydsk Kvinde til Ægte, nemlig den letsindige Lutgard af Soltwedel.

---

[1]) Saxo 665. Jfr. S. 666: quod audacia ac pietate præstaret. Jfr. Knytlinga c. 103: hann ljóp upp, ok brá sverði á þinginu. Þá mælti Plógr: ver eigi svá óðr [rasende, hidsig] Eiríkr lamb!

[2]) Saxo 667.

[3]) Saxo 669.

Derfor formoder jeg, at Erik Lam enten under et Ophold i Tydskland eller ogsaa herhjemme har faaet et bibelsk Navn i Stedet for eller rettere ved Siden af sit nordiske; enten har hans Konfirmation givet Anledning hertil, eller han er bleven indtaget i et kirkeligt Samfund (han endte jo som Munk) eller optaget i en verdslig Kreds[1]). Og hvis Erik Lam allerede fra sin tidlige Ungdom var bekjendt for sit Løvemod, hvorfor skulde saa ikke Navnet David blive ham tildelt? David havde allerede inden Philisterkampenes Tid som ung Hyrde styrtet sig ud mod en Løve, der havde røvet et Lam af Hjorden. „jeg holdt fast ved dens Skjæg og slog den og dræbte den", en Bjørn behandlede han paa samme Maade (1. Sam. c. 17 v. 34 f. jfr. Jesu Sirach c. 47 v. 3: han legede med Løver som med Kid og med Bjørne som med unge Lam); men besynderligt er det, at uagtet de Danske vare saa enige om at berømme Eriks store Uforfærdethed og Mod, var det ikke Løvens, men Lammets Navn, som blev ham tildelt. Svend Aagesøn nævner dette Tilnavn 40 Aar efter hans Død, senere Knytlingasaga[2]); i sin Levetid synes Erik dog især at være bleven kaldet den Spage[3]), hvad der sigter til hans stilfærdige og fredsommelige Karakter[4]).

Jeg samler derfor Resultatet af de foranstaaende Undersøgelser derhen, at jeg tror at have godtgjort, *at* det efter Datidens Skik var almindeligt at have to Navne, men at meget vel det ene Navn kan være os alene bekjendt af udenlandske

[1]) Efter at min Undersøgelse var udarbeidet, ser jeg, at Suhm (Historie af Danmark V. 436) allerede har antydet, at „David har uden Tvivl enten været en Broder af Erik Lam eller og denne Erik selv, thi det lader, at man paa de Tider var tilbøielig til at bære et andet og bibelsk Navn foruden sit eget".

[2]) Scr. I. 62: quem ob svavissimos mores Agnum cognominabant. Knytlinga c. 78, 103.

[3]) Translatio Sancti Kanuti, lectio 5: Hericus Spache (Pertz XXIX. 18). Helmold I. 67: Hericus cognomento Spac. Knytlinga c. 106, 107, 119.

[4]) Den Spage kan godt være tapper, uforfærdet, men han er i hvert Fald fredsommelig, stilfærdig, se Molbechs Glossar, Schlyters Ordbok.

Kilder, *at* vi netop træffe en Søstersøn af Kong Erik (Erik Lam) kæmpende i Krigene ved hans Side, ligesom denne Slægtning sandsynligvis allerede deltog i Fotevigslaget, samt *at* den personlige Karakteristik af den unge David svarer til det Billede af Erik Lam, som vi kjende fra nordiske Kilder. Jeg fralægger mig bestemt, at jeg skulde endelig have bevist, at hin unge David i Fotevigslaget var Erik Lam og ingen Anden, men nogen Sandsynlighed for deres Identitet tror jeg at have bragt tilveie, og i hvert Fald mener jeg, at de forskjellige Undersøgelser, som jeg her har fremsat, tør have Krav paa Opmærksomhed.

6.

Fotevig.

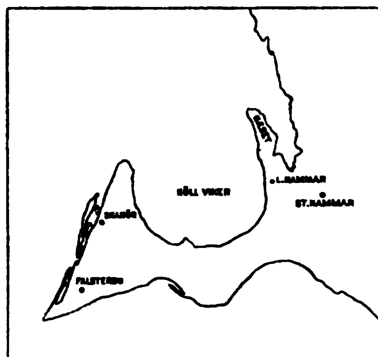
Af Johannes Steenstrup.

I den foranstaaende Undersøgelse har jeg søgt at vise, hvorledes Erfurtaarbogens udførlige Fortælling om Kampen i Skaane mellem Kong Niels og Erik Erikssøn falder godt sammen med hvad vi fra de nordiske Kilder vide om Tilstandene i Danmark og om det mindeværdige Slag. Et enkelt Punkt af den tydske Krønikes Fortælling har jeg ladet uberørt. I Følge denne lander Kong Niels ved Lund, hvilken By den saaledes synes at gjøre til en Søstad, og Erik Emun, som er indesluttet i Byen, gjør et Udfald herfra. Vi træffe her nogle mindre Urigtigheder, som imidlertid ere let forstaaelige. Thi Erik Emun havde netop i denne Vinter havt sit Standkvarter i Lund, og han havde just da ladet Byen omgive af Mure og Volde[1]). Det er ved at sende Rytteriet i største Il ud fra Lund ned til Sydkysten — en fire-fem Mils Vei —, at han opnaar fuldkomment at overraske Fjenden og at bringe ham i Forvirring paa et uheldigt Terræn. — De efterfølgende Be-

[1]) Roeskildeanonymen (I. 382): *eo tempore* Lund muro et vallo jussu Herici est circumdata.

mærkninger ville maaske kunne tjene til nærmere Oplysning om Slagpladsen og om Slagets Gang.

Skaane løber i Sydvest ud med en ret bred Landtunge, det var paa denne, at de skaanske Fiskemarkeder senere fandt Sted, og at Skanør, der nævnes første Gang c. 1200, og Falsterbod, som er af lidt yngre Dato, opstode. Denne Tunges nordlige og østlige Strand indeslutter en stor, halvcirkelformet Bugt Hööl eller Höllviken; tæt ved denne findes fremdeles en lille, smal Bugt, som kun ved en Tunge *Næset* er skilt fra den tidobbelt saa store Höölbugt (se hosstaaende Kort).

Den smalle Bugt vil man paa den svenske Generalstabs Kort over Skaane finde betegnet som *Fotevik*, og det skal være denne, som har givet Slaget Navn. Kong Niels skal altsaa med sin store Styrke være seilet ind i dette smalle Løb og er steget i Land, formodentlig paa Næset.

Det er imod Rigtigheden heraf, at der formentlig vil kunne gjøres Tvivlsmaal gjældende. Først maa jeg imidlertid gjøre opmærksom paa, at der ikke kan tvistes om, hvor Slaget har staaet; det er bleven udfægtet paa Landstykket strax Syd for den nævnte Vig. Her ligger ved Næsset Lille Hammar og en Fjerdingvei derfra Kirkebyen Store Hammar. Den gamle Dødebog fra Lund siger udtrykkelig, at det var ved Byen Hammar, at Magnus Nielssøn og Bisperne faldt [1]), — altsaa har Slaget staaet paa denne Plet. Spørgsmaalet er derfor kun, om det er i den smalle Bugt, at Kong Niels er landet, og om det er den, der har givet Slaget Navn, — eller om det er den store

[1]) Scriptores III. 448: 1134 apud villam Hamar occisi sunt in prelio Magnus filius regis Nicolai et episcopi Petrus Roskildensis etc.

Bugt, som ligeledes ligger tæt ved Hammar, der skal komme i Betragtning.

Meget taler nemlig for, at denne store Bugt oprindelig hed Fotevig. Et Kort over Skanørs By og Mark fra forrige Aarhundrede indeholder, efter hvad Professor D. Schäfer[1]) meddeler, følgende Oplysning: „Elljest är här at märcka, hvad Traffiken angår, at Norden och Öster om halföen inskiuter från saltsjön en Wyk af ungefehr en mihls längd wid namn Foetewyk ungefehr 15 fots diup, hwilken i fordna tider blifwit brukad till stadens hamn och ännu dertil begagnas". Prof. Schäfer oplyser yderligere, at man paa Stedet selv endnu den Dag idag overveiende kalder den store Bugt Fotevik og ikke Hööl. Den findes da ogsaa paa Gustav Ljunggrens Specialkort over Skanør og Falsterbo af 1853 betegnet som „Hööl eller Fotewiken".

To Navne kæmpe saaledes om Overmagten, men Fotevik synes at have en fastere Rod fra gammel Tid hos Befolkningen. Med denne Antagelse stemmer, at Sven Lagerbring — som ved Tiden 1750 kun udtaler, at man paa Grund af Lundebogens Angivelse om, at Kampen stod ved Hammer, maa søge Fotevig i Nærheden af denne By[2]) — i sin Afhandling om Skytts Herred fra 1778 meddeler, at i tidligere Dage kaldte man Bugten Fotevik, medens den nu paa Grund af sin Dybde kaldes Höl[3]). I Gillbergs Bog om Malmöhus Len fra 1765 synes dog Navnet flyttet hen til den mindre Vig; i en Note til „Stora Hammars Sochn och By" (senere følger Lilla Hammars By) skriver Forfatteren: „här bredewid inlöper en hafsvik, som fordom hetat Fotevig, hwarest stod det bekanta Fotevigs slag"[4]). Paa Gillbergs Tid er altsaa i hvert Fald Navnet Fotevig ikke mere i Brug, og man fristes næsten til at formode, at

[1]) Schäfer. Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen XI f.

[2]) Sven Bring, Monumenta Scanensia 233.

[3]) Lagerbring, De territorio Skyttiano (Skytts Härad) 10: irruens mare non procul a vico Lilla Hammar sinum facit, qui Fotevik a priscis habitatoribus dictus est. sed ab hodiernis incolis propter profunditatem Høl appellatur.

[4]) Gillberg, Malmöhus Lähn 24. Udgaven af 1840 110 henfører det bestemtere til „Lilla Hammars By."

dette Navn er bleven anbragt paa den smalle Vig for at slippe for den Besynderlighed, at den større Bugt bar to Navne. Linné betegner i Beskrivelsen af den skaanske Reise, som han foretog 1749, den store Vig alene som den nordre, medens han kalder den mindre Hammarviken[1]). Egentlig talt mangler der saaledes Hjemmel for at knytte Navnet Fotevig til den smalle Bugt.

Men ogsaa Navnets etymologiske Indhold forekommer mig snarere at knytte det til den brede Vig. Den store Skanør-Falsterboske Halvø gaar netop som en bred *Fod* ud i Havet, og Landdannelser ved Hav og Fjord af en fodlignende Form komme let til at tage Navn derefter, saaledes Folafoten ved Throndhjem, Olfoten i Daviken i Nordfjord, Lofoten og flere andre[2]). Derfor vilde Fotevig netop være et passende Navn for den store Bugt. — Endelig er det vel ganske usandsynligt, at Kong Niels med sin store Flaade skulde være løbet ind i den smalle Vig. Det var betydelige Hærskarer, hvormed han gik i Kamp, derom ere alle Kilder enige, og selv om Erfurt-aarbogen har overdrevet Troppernes Antal ved at anslaa dem til 20,000, er det vist, at allerede Tallet af faldne Geistlige — 5 Bisper og 60 Præster — tyder hen paa, at meget store Skarer vare samlede. Nu ere imidlertid de virkelige Kyst-forhold disse, at den smalle Vig kun har faa Fod Vand, og at man skal langt bort fra Næssets Spidse for at faa 6—7 Fod Vand; fremdeles ligger der slemme Sten og Skjær paa for-skjellige Steder ved Vigens Munding. At en tungt lastet, talrig Flaade skulde have vovet sig ind i dette indsnævrede, flade og vanskelige Farvand, har vistnok enhver Sandsynlighed imod sig. For Seilads og Søfart har den smalle Vig heller aldrig havt nogen Betydning; man vil ved at gjennemgaa de ældre svenske og danske Søkort finde, at denne Vig slet ikke ænses, stundom endog slet ikke afsættes, i hvert Fald ikke navngives, hvor-imod alle Kortene nævne „Höllviken“ med dens gode Anker-plads og 12—15 Fod Vand.

[1]) Carl Linnæi Skanska resa, Udg. 1874, 172.

[2]) Jfr. Rygh i Norsk Historisk Tidsskrift I. 93.

Det er ikke vanskeligt at forklare, hvorledes det andet Navn *Höl* er opstaaet. Det kan forfølges tilbage gjennem de hanseatiske Kilder til de første Aar af det 14de Aarhundrede, og de forekommende Former — dat Hol, Hoel, Hul, Huyl, Høll [1]) — afvige ikke stærkere fra hinanden, end at man jo gjenkjender *Høll* som den danske Form bagved. Derimod forekommer vist ikke i ældre Tid *Hølviken*. Betydningen af Navnet synes heller ikke være underlagt Tvivl, idet Høll den Dag idag betyder „et dybt Sted i en Aa eller Bæk, hvor Vandet staar saa godt som stille“, for Resten ogsaa „ethvert dybt Vandhul eller Vandsvælg i en Eng eller Mose“ [2]). Netop samme Betydning havde Høll i ældre Tid, se saaledes gamle Glossarer: *abissus, hyll eller bondløs; vortex. høll, svelg i havet* [3]). Paa Oldnordisk betyder *hylr* i Følge Fritzner „dyb Vandsamling af mindre Omfang, især saadan som danner sig i Elv nedenunder et Vandfald, hvor Vandet ligesom standser og samler sig for derfra igjen at strømme videre“. Og Ivar Aasen oplyser, at paa norsk Folkesprog ved *Hyl* eller *Høl* forstaaes „en dyb Hulning i Bunden af en Bæk eller Elv; ogsaa Vandpyt, dyb Vandsamling“.

Saaledes synes der ikke at kunne være Tvivl om, at det oprindelig ikke var den hele Bugt, indbefattende tillige den flade Strand, hvor Vognene holdt langt ude i Vandet, medens Baadene færdedes som Mellemled mellem dem og Skibene, der hed *Høl*, — det var derimod den dybere Del af Bugten, hvor Fartøierne havde Ankerplads. Tydskerne have maaske ikke noget hjemligt Udtryk, svarende til det danske *Høl,* men de forstode det helt vel, da det var beslægtet med deres eget *hol*, hul, og *hol*, Hule, Hul. Efterhaanden som det for

---

[1]) Exempelvis nævner jeg, idet jeg benytter Professor Schäfers Henvisninger: Hanserecesse I. 3. Nr. 240 § 5: in dat Hol; 4. 243: in deme Hoel to Valsterbode unde to Schönöre; 5. 39: ken Schone yn das Hul; 338: in den Holl; 358: in dat Höll; III. 1. 56: int Hul. Hansisches Urkundenbuch II. 115: Hauil (Huyl). 591: Huyll.

[2]) Molbech, Dialect-Lexikon, Høll.

[3]) Kalkar, Ordbog over det ældre danske Sprog. Høl.

Fiskeriet og Handelen saa overordentlig vigtige Forhold, at der paa det Dybe af Bugten fandtes en sikker Ankerplads, fik større Betydning, er Benævnelsen herpaa *Høl* kommen til at fortrænge det oprindelige *Fotevig*, som imidlertid haardnakket har holdt sig hos Befolkningen paa selve Stedet. —

Efter det saaledes Oplyste er der derfor al Sandsynlighed for, at Kong Niels har søgt hen til selve Skaanes Odde med sin store Flaade. Her kunde den trygt løbe ind i den halvbueformede Vig, hvor jo senere paa Hansetiden talløse Handelsfartøier kastede Anker Side om Side. Ved Landstigningen her vilde hele den store, flade Halvø ligge aaben for Kongens Blik, saa at han let vilde kunne forvisse sig om, hvorvidt Fjender fandtes i Nærheden. Det fortælles, at Kong Niels, efter at Udskibningen havde fundet Sted, lod Fartøierne lægge sig bort fra Land, for at Krigerne skulde være afskaarne fra Flugt og med desto større Kraft og Udholdenhed deltage i Kampen. Det er jo muligt, at Niels af disse Motiver har ladet Skibene lægge sig fjernt fra Kysten; men vist er det, at ogsaa paa Hansetiden Fartøierne maatte ligge borte fra Land, og at Ladning og Losning foregik ved Hjælp af Pramme [1].

Det kortvarige og ulykkelige Felttogs Gang har iøvrigt været følgende. Efterat Hæren er udskibet, rykker den frem over den smallere Del af Odden til hen imod Byen Hammar; da er det, at Fortroppen opdager den Støvsky, som Erik Emuns fremstormende Rytteri jager i Veiret. Saaledes ere Niels og Magnus dog blevne overrumplede [2]; Erik Emuns Raadsnarhed og Hurtighed har bragt en fuldkommen Forstyrrelse ind i den vellagte Plan. Thi var Sydodden end et ypperligt Sted til at foretage en Landgang, saa var det en Plet, som en større Hær hurtigst muligt maatte bevæge sig

[1]) Schäfer l. c. XII.

[2]) At det er en Overrumpling, fremgaar baade af Saxos udførlige Skildring (S. 655) og af Roeskildeanonymen (incaute de navibus ascendentes, nec de rebus suis sapienter disponentes, occurrit eis Hericus cum suo exercitu, Scr. I. 382), jfr. Svend Aageson (I. 60).

bort fr da den aldeles ikke vilde kunne udfolde sig imellem de to Strande. Hurtigt og forfærdeligt blev derfor Kong Niels's Nederlag. Ved sin Brydes Hjælp fik han skaffet sig en Hest, saa at han kunde flygte ud paa Skanørsodden og omsider naa ombord. Hans Krigere vare imidlertid mylrede ud i Vandet, hvor de klamrede sig til Skibssiderne, og man saae her forfærdelige Scener, nemlig at de, som vare komne op i Skibene, vendte Vaabnene mod deres egne Kammerater for at hindre dem i at komme ombord, idet de krængende Fartøier da vilde synke eller blive hængende paa den flade Grund.

Jeg kan saaledes ikke indse rettere, end at Fotevig har i ældre Dage været Navnet paa den større Bugt, som i Øst beskyller Skanørsodden; det var her, at Niels og Magnus landede med deres Flaade, og Kampen har staaet lidt østligere paa Odden nær ved Hammar.

7.

Naar fødtes Digteren Henrik Hertz?

Ved C. F. Bricka.

Man skulde tro, at dette Spørgsmaal om en Begivenhed, der angaar en af vore betydeligste Digtere og ikke ligger 100 Aar tilbage i Tiden, ikke behøvede at stilles, og at der, hvis der virkelig hersker nogen Usikkerhed, forholdsvis uden Vanskelighed maatte kunne skaffes Vished om, hvad der er det rette. Saa ganske glat gaar det imidlertid ikke, og det kan derfor være hensigtsmæssigt at henlede Opmærksomheden paa, at her er et Punkt, som trænger til at klares.

I sit Forfatterlexikon siger Erslew, at Henrik Hertz fødtes d. 25. Aug. 1798, og derfra er denne Tidsangivelse gaaet over i mangfoldige nyere Skrifter. I Modsætning hertil henføres Fødselen i Fr. Barfods „Fortællinger af Fædrelandets Historie“, hvis første Udgave saa Lyset 1853, til

d. 28. Aug. 1797. Ingen af de to Forfattere, der begge udmærke sig ved en høj Grad af Omhyggelighed i Detaillerne, har nævnt nogen Kilde, og man maa derfor søge andetsteds hen for at finde Forklaring til Uoverensstemmelsen og for at danne sig en Forestilling om, hvem der har Ret. Tages der blot Hensyn til, hvilken af Tidsangivelserne der har fundet flest Tilhængere, kan der ingen Tvivl være om, at det er den Erslewske, der er gaaet af med Sejren[1]; men det er jo ikke derpaa, at det kommer an, saa meget mindre som de færreste vistnok have haft nogen Anelse om, at der overhovedet var to Tidsbestemmelser at vælge imellem.

At Erslews Kilde er Henrik Hertz selv, umiddelbart eller middelbart, taler Sandsynligheden for; i hvert Fald viser den nylig af Professor P. Hansen skrevne Biografi, der støtter sig paa Digterens egne Optegnelser, at denne selv ansaa d. 25. Aug. 1798 for sin Fødedag[2]). Men at dette Datum, skjønt hidrørende fra en saa god Kilde, ikke er uomtvisteligt, ses ogsaa, thi Hertz er aabenbart usikker. Hans Ord[3]) ere nemlig følgende: „Jeg er født i Kjøbenhavn, efter de Oplysninger, jeg har kunnet indhente, d. 25. Aug. 1798.“ Under disse Omstændigheder har det sin Interesse at faa at vide, hvad der har bevæget Barfod til at fravige den Hertz-Erslewske Angivelse, og derom har han selv givet Underretning i et Brev, han sendte mig i Efteraaret 1893, kort efter at vedkommende Hefte af Biografisk Lexikon var udkommet. Af dette, selvfølgelig ikke for Fremmede beregnede Brev, der

[1]) Naar det i C. Flors Haandbog i den danske Litteratur, hvori Hertz er optaget fra 4. Udg. (1854) af, i Begyndelsen hedder, at han er født 1798, men dette i 6. Udg. (1866) forandres til 1797, hvilket Aarstal er beholdt i de senere Udgaver, ogsaa de to (8. og 9.) af Prof. P. Hansen besørgede, skyldes denne Forandring maaske Hensyntagen til Barfods Angivelse.

[2]) Dansk biografisk Lex. VII. 409.

[3]) Hertz's Autobiografi, dat. 14. Juni 1840 og stilet til C. Molbech, sagtens for at tjene denne som Grundlag for en (aldrig udkommen) Biografi af Digteren i den ufuldendte poetiske Anthologi, findes i det kgl. Bibliothek, Molbechs Autografsaml. (Ny kgl. Saml., Fol., Nr. 1299 e. I. Nr. 129).

ogsaa er af Betydning for Forstaaelsen af det Arbejde, som i det hele ligger bag „Fortællingerne", meddeles her med dets ærede Forfatters Tilladelse et Brudstykke.

„Jeg spurgte 1853 Henrik Hertz om, naar han var født, og han opgav mig selv samme Aar og Dag, som Professor P. Hansen nu har gjengivet i „Biogr. Lex.". Men noget efter tilføjede han: „Jeg veed egentlig slet ikke, naar jeg er født; det eneste, jeg veed, er, hvad min Moder mange Gange har fortalt mig, at, som hun fjerde Dagen efter min Fødsel laa i Sengen, blev hele Værelset pludselig saa stærkt oplyst, saa hun blev angst for, at der var Ild i Huset, og sprang ud af Sengen. Saa fik hun at høre, at Byen var illumineret i Anledning af en nyfødt Prins." — „Men saa kan De ikke være født 1798, for den lille Prins blev født 1. Septbr. 1797. Saa maa De jo være født 28. Aug. 1797." — „Ja, det kan saamænd gjerne være! Selv kan jeg ikke huske det, og jeg veed ikke andet, end hvad jeg nu har fortalt Dem." — — Efter dette, som forekom mig den paalideligste Tidsbestemmelse, opgav jeg i 1. Udgave af mine „Fortællinger" Hertz som født d. 28. Aug. 1797 — til Trods for hvad de tidligere Kilder havde —, og derved er jeg siden bleven og mener, at jeg har Ret."

For at rydde al Tvivl af Vejen var det naturligt at ty til Kirkebøgerne, men i Følge Hr. Overrabbiner D. Simonsen, som med stor Forekommenhed har undersøgt Sagen, begynde Ministerialbøgerne ved Synagogen først 1810, og i de saakaldte Deklarationsprotokoller, der ligeledes indførtes 1810, men i hvilke tidligere fødte Personer kunde indtegnes, findes intet om Hertz. Ligesom imidlertid Prof. Hansens Biografi gav Stødet til, at Tvivlen om den traditionelle Tidsangivelse paa ny kom til Orde og blev begrundet, saaledes blev den ogsaa Udgangspunktet for en Indvending fra Hr. Simonsens Side, thi mod dens Efterretning om, at den i Aug. 1798 fødte H. Hertz var halvandet Aar gammel ved sin Faders Død, taler den Omstændighed, at i Følge „Fortegnelse over de paa den jødiske Kirkegaard Begravede" døde Faderen Philip Hertz, eller som han paa Hebraisk kaldes: „Feiwelmann, Søn af

R[abbi] Hirz", d. 2. Maj 1799[1]). Ogsaa hin Efterretning skriver sig fra Hertz's Autobiografi, hvor det hedder: „Min Fader var Bagermester her i Byen. Han døde, da jeg var 1½ Aar gammel, saa jeg ikke kan erindre ham."

Da det er et Faktum, at Frederik VI's Søn Christian fødtes d. 1. Septbr. 1797[2]), og ligeledes, at Hertz's Fader døde d. 2. Maj 1799, maa der i det mindste være én kronologisk Fejl i Hertz's Opgivelser, og da Fortællingen om Illuminationen næppe tør forkastes, synes man at maatte rykke hans Fødsel et Aar tilbage, hvorved ogsaa det vindes, at Angivelsen af hans Alder ved Faderens Død bliver rigtig. Om man med Barfod tillige bør forandre Dagen fra d. 25. til d. 28. Aug., maa staa hen; men Sandsynligheden taler dog maaske for, at Dagen er bevaret rigtig i Moderens og Familiens Erindring, og at Illuminationsfortællingen med dens fjerde Dag ikke paa dette underordnede Punkt kan rokke Familietraditionen, der plejer at være langt sikrere, hvad Datoer end hvad Aarstal angaar. Jeg skulde derfor være tilbøjelig til at tro, at d. 25. Aug. 1797 er det rette Datum; men det vilde være ønskeligt, om der til Spørgsmaalets endelige Afgjørelse kunde føres yderligere Bevismateriale frem. Der er jo ikke længe til, at Hundredaarsdagen efter Digterens Fødsel skal fejres.

[1]) I Følge samme Bog døde Moderen, „Bela", 13. Oktbr. 1814.

[2]) Hoffourerens Journal i Hofmarskallatsarkivet (Rigsark.). Prinsen fødtes Kl. 9 om Morgenen; han blev kun 5 Dage gammel. At Byen var illumineret i Anledning af hans Fødsel, har jeg ikke set bekræftet.

Rettelser.

S. 24 L. 5-4 f. n. Løvenholm, læs: Løvenborg.
- 91 - 13 — 28. Januar, læs: 29. Januar.
- 112 - 1 — 1781, læs: 1784.
- 185 - 13 — otate, læs: state.
- 330 - 9 — Kirschpiels, læs: Kirchspiels.
- 546. Efter at Afhandlingen om Overfaldet paa Hamburg 1686 var trykt, er der i en Pakke „Exotica" i Rigsarkivet fundet en „Protocol was bey der Attaque der Stadt Hamburg 1686 passiret". Den indeholder kun Kommissariatssager, deriblandt de savnede Marchebestemmelser. Der kan nu opstilles en fuldstændig Ordre de Bataille, som dog kun afviger fra den S. 546 anførte ved, at de Fynske Rytterregimenter skulle medtages. Det Oldenburgske Rytterregiment hed dengang Bernstorffs Regiment. *A. T.*

Navneregister.

(Ved Carl Fredstrup.)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aaret 1892 og Virksomhed i Aarene 1892 og 1893.

Regnskabet for 1892.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1892	779	Kr.	58	Ø.
2) Medlemsbidrag	3040	—	90	-
3) Solgte Skrifter	133	—	53	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	"	-
5) Renter af Foreningens Kapital	350	—	"	-
6) Renter fra Landmandsbanken	40	—	22	-
	4544	Kr.	23	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1033	Kr.	25	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1302	—	99	-
3) Papir	641	—	25	-
4) Bogbinderarbejde	145	—	98	-
5) Budets Løn og Procenter	118	—	52	-
6) Forskjelligt	59	—	60	-
	3301	Kr.	59	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1892	1242	—	64	-

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

For 2det Halvaar 1892: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 4de Binds 1ste Hefte (S. 1—204). Decbr. 1892.

For 1ste Halvaar 1893: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 4de Binds 2det Hefte (S. 205—481). Juni 1893.

For 2det Halvaar 1893: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 4de Binds 3dje Hefte (S. 483—813). Febr. 1894.

Paa Aarsmødet d. 17de Maj 1893 gjenvalgtes det af Bestyrelsen udtraadte Medlem, Underbibliothekar J. A. Fridericia. Bestyrelsen bestaar nu i Febr. 1894 af Professor, Dr. phil. E. Holm, Underbibliothekar S. M. Gjellerup, Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup, Arkivar C. F. Bricka og Underbibliothekar, Dr. phil. J. A. Fridericia. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivar Bricka dens Sekretær.

Foreningen, som i Juni 1892 talte 885 Medlemmer, har siden ved Dødsfald mistet 29 Medlemmer, og 41 have udmeldt sig, men til samme Tid er der indtraadt 62 nye Medlemmer, saa at den i Febr. 1894 har et Medlemsantal af 877, af hvilke 186 betale halvt Kontingent, de 126 som Medlemmer af den norske og de 60 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(Januar 1894.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L., Friherre, Stockholm.
*Aall, Th., Bureauchef, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
*Aas, A. K., Skoleinspektør, Frederiksstad.
Adeler, C. S. T. Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Ahlefeldt-Laurwigen, C. J. F. Greve, Kammerherre, t. Langeland.
Ahlefeldt-Laurvig-Bille, C. J. Grevinde, t. Egeskov.
*Alin, O., Professor, Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A. H., Sognepræst t. Ølstykke (Frederikssund).
Andersen, P. O. A., Cand. jur.
Andersen, C. A., Sagfører.
*Andersson, A., Kand., Upsala.
Ankjær, R. A. E., Rektor, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
Arlaud, A., fhv. Kontorchef.
*Arnesen, K. A., Sognepræst t. V.-Thoten, Norge.
*Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
*Arnheim, F., Dr. phil., Berlin.
Arup, P., Læge, Slangerup (Frederikssund).
*Aubert, L. M. B., Dr. jur., Professor, Christiania.
Aumont, A., Cand. phil.

Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
Bache, C. P. M., Kammerherre, Stiftamtmand.

Bache, N., Skoledirektør.
*Bachke, A. S., Geschworner, Ringve (Throndhjem).
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bang, J. H., Professor.
Bang, P. C., Oberst i Artilleriet.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Kirke-Hvalsø.
Bang. C., Kasserer.
*Bang, A. C., Dr. theol.. Statsraad, Christiania.
Barfod, F.
Barth, A., Fuldmægtig.
Bauer, V. L., Skibskapitajn.
Bay, V., Overretssagfører.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Beck, J. C. T., Birkedommer, Fejø.
*Beer, M., Sorenskriver, S.-Fron, Norge.
Begtrup, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Behrens, C., Cand. phil.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Benzon, V., Læge.
Berendsen, J. M., Cand. jur.
Berg, S., Apothekbestyrer, Fuglebjerg.
*Berge, C. R., Boghandler, Christianssand.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergh, J., Højesteretsadvokat, Throndhjem.
*Bergh, J., Advokat, Christiania.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
Bertelsen, G., Grosserer.
Berthelsen, C., Stud. theol.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E. Baron, Kammerherre, t. Sønderkarle.
Besthorn, R., Dr. phil.
Bidstrup, J., Lærer.
Bjerge, P., Folkehøjskolelærer, Askov Folkehøjskole.
Bille, C. St. A., Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, London.
Bille-Brahe, J. C. Baron, Gehejmeraad, Kammerherre.
Bing, A., Proprietær.
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Vexellerer.
Bing, H. M., Bankkasserer.
Birch, P. C., Plantageejer, Fredensborg.
*Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.
*Blackstad, J., Lagmand, Christiania.
Blangstrup, J. C., Premierlieutenant.
Blegvad, M., Realskoleforstander, Tranebjerg, Samsø.

Bloch, V. A., Rektor.
Bloch, J., Arkivsekretær.
Blom, O. E., Oberst i Artilleriet.
*Blom, A., Adjunkt, Christiania.
Bobé, L., Cand. phil.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
Boldt, H. V., Translatør.
Bondesen, J. M. G., Provst, Roskilde.
Bonnesen, E., Cand. phil.
Borch, G. F., Dr. med.
Bornemann, C., Kammerjunker, Cand. jur.
Borup, L. C., Borgmester.
Boserup, J. J., Læge, Borup.
Branner, C., Cand. mag.
Brasch, C. H., Pastor emeritus.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
Breinholt, N. B., Proprietær.
Bricka, C. F., Arkivar i Rigsarkivet.
Bricka, G. S., Overlærer, Frederiksborg.
Brix, C. C., Etatsraad.
*Brock, A., Skolebestyrer, Throndhjem.
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg-Samlingen.
Brockenhuus-Schack, S. Grevinde, Giesegaard.
Brockenhuus-Schack, L. Greve, Kammerherre, Amtmand, Svendborg.
Brodersen, M. P., Stationsforvalter, Hvidbjerg (Thisted).
Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, Overbibliothekar ved det store kgl. Bibliothek.
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm (Næstved).
Bruun, L. J., Kammerassessor, Toldforvalter, Ærøskjøbing.
Bruun, C. A., Journalist.
Bruus, J. C. S., Kapitajn.
Bræstrup, C. L. T., Herredsskriver, Vejle.
Brøndsted, P. O., Læge, Aarhus.
Brønniche, H. F., Skibslæge.
Buch, P. C. N., Justitiarius i Højesteret.
Budde, R., Stud.
Budtz, T. E., Herredsfuldmægtig, Hjørring.
Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrild (Odder).
Buhl, C. E. M., Aalborg.
Busck, A., Cand. polyt.
Busk, Lærer, Odense.
Bøgh, N., Professor.

Calundan, C. C. F., Arkivsekretær.
Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
Carøe, C. F., Kredslæge.
Caspari, J., Cand. mag., Christiania.
Casse, P., Overretsprokurator.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Randers.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde (Odense).
Christensen, W., Arkivassistent.
Christensen, J., Sagførerfuldmægtig.
Christensen, N. O., Grosserer.
Christensen, P., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
Christensen, S., Stud. mag.
Christensen, C. V., Arkivassistent, Viborg.
Christensen, Lærer, Græshave (Nakskov).
Christiansen, C. S., Cand. mag.
Christiansen, Enkefrue.
Clausen, J., Bibliotheksassistent.
Clausen, E., Translatør, Lærer, Kjøge.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
*Collett, A., Bureauchef, Christiania.
*Collett, J., Amtmand, Christiania.
la Cour, J. C., Kapitajn, Skoleforstander, Lyngby.
Crone, M. A. C., Sognepræst t. Herrested (Odense).

*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave (Vordingborg).
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
Dahl, F. J., Cand. jur.
Dahl, N. S., Grosserer.
Dahlenborg, J. C. L., Rektor, Aarhus.
Dahlerup, H. V., Pastor emeritus.
Dahlerup, H., Herredsfoged, Roskilde.
*Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
Dall, J., Bogholder.
Dall, C. E., Stud. mag.
Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
Danneskiold-Samsøe, H. Grevinde, Gisselfeld.
Delbanco, H. V., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
*Delgobe, C., Ingeniør, Christiania.
Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Auditør.
Dons, Kapitajn, Daurup.

Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.

Eckardt, J. C. F., Etatsraad, Ørumgaard (Horsens).
Eegholm, H. A., Isenkræmmer.
*Ehrensvärd, A. Greve, Tosterup, Skaane.
*Ekstrand, A., Oppebørselskommissær, Stockholm.
Ellinger, N., Frk., Stud. mag.
Elmquist, A. F., Overlærer, Nykjøbing p. F.
Elmquist, P., Stud. mag.
Engelsted, C. S. M. N., Dr. med.
*Erichsen, A. E., Rektor, Stavanger.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Erslev, J., Forlagsboghandler.
Esmann, V. A., Provst, Sognepræst t. Hellested (St.-Heddinge).
Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.
v. Euch, J., Biskop.

Falkenstjerne, F. F., Cand. theol.
*Falsen, C., Generalkonsul, Arkangel.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Fenger, L. P., Professor, Stadsarkitekt.
Ferslev, H. C. L. V., Protokolfører i Kriminalretten.
Feveile, R. S., Kapitajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Ønslev (Nykjøbing p. F.).
Fiedler, O. J., Læge, Skjelskør.
Fischer, C., Entreprenør.
*Fleischer, Overtoldkontrollør, Christiania.
*Fliflet, N., Overretssagfører, Hamar.
Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Biskop.
Fogh, E., Bogholder.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., fhv. Rektor.
Fraas, J. P. C., Overlærer, Ribe.
Fredstrup, C., Stud. mag.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Underbibliothekar ved Universitetsbibl.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Friis, P., Seminarielærer, Skaarup (Svendborg).
Friis, Elna, Frue.
Friis, Tandlæge, Hjørring.
Friis, A., Stud. mag.
Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.
Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre.
Frisch, Cand. mag.

Funder, G., Brygmester, Aarhus.
*Fürst, V., Grosserer, Christiania.

Gaardboe, A. P., Sognefoged, Aalbæk (Frederikshavn).
Gad, G. E. C., Universitets-Boghandler.
Gad, O., Cand. phil.
Gamèl, A., Etatsraad, Grosserer.
*Gamborg, E., Politimester, Drammen.
Geleff, N. K. D., Kommunelærer.
Gertz, M. C., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gjellerup, S. M., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Glad, J., Bogholder, Kjøge.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Kultusminister.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
Gram, A. V., fhv. Adjunkt.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Lektor, Örebro.
Gredsted, V., Justitsraad, Hospitalsinspektør.
Gregersen, H. P., Skolebestyrer.
Groothoff, A. V. H., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
Grove, G. L., Arkivsekretær.
Grove, C. F., Folkehøjskoleforstander.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Overretsassessor.
Grünfeld, F., Dr. med., Overlæge.
Grønbech, H. E., Cand. mag.
Grønborg, Lærer, Mellerup (Randers).
Güntelberg, I., Frøken.
Gyth, P. A., Herredsfuldmægtig, Kalundborg.

Haagen, Frøken.
Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
*Hagemann, A., Forstassistent, Alten, Finmarken.
Hagen, S. A. E., fhv. Musikhandler.
Hagerup, E., Boghandler.
Hagerup, Kand., Kolding.
Halkier, H. B., Højesteretsadvokat.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Hamann, V., Student.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Sognepræst t. Allerum, Skaane.
Hammerich, A., Dr. phil.
Hammerich, O. J. N., Cand. phil.

Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
*Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
Hansen, C. B. V. F. T., Borgmester, Nykjøbing p. M.
Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.
Hansen, C. N., Cand. phil., Kolding (Skive).
Hansen, R., Skoleforstander, Vældegaard.
Hansen, J. T., Arkitekturmaler.
Hansen, Holger, Søminemester.
Hansen, B., Dr. theol., Præst.
Hansen, C., Assistent ved Statsbanerne.
Hansen, V., Farvehandler.
Hansen, S., Cand. phil.
Hansen, Lærer, Vrangstrup (Ringsted).
Harbou, F. H. W., Kapitajn i Generalstaben.
Harder, F. C. C., Kammerraad, Kancellist i Civillisten.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm (Næstved).
*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauberg, P., Musæumsinspektør.
Hauch, A. G. Ø., Overlærer, Roskilde.
*Hazelius, G., Stud., Upsala.
Hedemann, C. E., Gouvernør for de dansk-vestindiske Øer, Oberst.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hisø (Arendal).
Hegel, J., Boghandler. *(Foreningens Kasserer.)*
Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
Heide, A., Cand. jur., Fuldmægtig.
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Rektor, Viborg.
*Helland, G., Cand. phil., Bergen.
Helms, J., Professor, Skolebestyrer.
Helweg, M., Frue, Oringe (Vordingborg).
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Henriques, L., Vexelmægler.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsdirektør.
Hertel, H., Redaktør.
Heymann, F., Brygger.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Lektor, Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde.
Hiort, H. J., Grosserer.

Hiort, N. B., Stud. mag.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holbeck, H. S., Cand. mag., Rønne.
Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
*Holck, O. E., Skoledirektør, Hamar.
Holck-Winterfeldt, G. C. F. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Fjellebro.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Boghandler.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, C., Amtsforvalter, Randers.
Holm, V. V., Cand. theol.
Holmgaard, M., Partikulier, Viborg.
Holst, J., Boghandlermedhjælper.
v. Holstein, C. F. F., Cand. jur.
*Holta, O., Brugsejer, Skien.
Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kammerherre, Amtmand, Randers.
Hornemann, G. M., Arkivassistent.
Hoskiær, P., Overretssagfører.
Hude, Anna, Dr. phil., Arkivassistent.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Hvass, A. N., Overretssagfører.
Høeg, J. C., Provst, Sognepræst t. Hunseby (Vejle).
Høffding, E., Stud. jur.
Höhlbaum, K., Dr. phil., Professor, Giessen.
Høiby, C., Assistent.
*Hølaas, A., Foged, Sætersdalen.
Høst, A. F., Etatsraad, Universitets-Boghandler.
Høst, C., kgl. Hof-Boghandler.

Jacobsen, C., Brygger.
Jacobsen, L. C. E., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Jacobsen, J. S., Sognepræst t. Bjergby (Hjørring).
*Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskildshem, Sverrig.
Jansen, C. J., Forpagter, Hverringe (Kjærteminde).
Jansen, P. H. G. T., Kommunelæge.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, K., Boghandler.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, C. C., Bogholder.
Jensen, V., Overretssagfører.

Jensen, H., Birkefuldmægtig, Rude (Skjelskør).
Jensen, H., Partikulier, Haraldslund (Aalborg).
Jensen, O., Boghandlermedhjælper.
Jermiin, H. H., Kapitajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jetsmark, J., Konferensraad.
Jochimsen, T., Stadsingeniør.
Jónsson, F., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Jordening, B. W., Intendant i Søetaten.
Jordening, C. A., Apotheker, Nørre-Sundby.
Isberg, S. V., Etatsraad, Grosserer.
Juul, C. F. A. Baron, Kammerherre, t. Lundbæk og Mundelstrupgaard (Aarhus).
Juul, C. Sehestedt, Hofjægermester, t. Ravnholt (Odense).
Iversen, M., Cand. mag.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, A. D., Rigsarkivar.
Jørgensen, C. P. J., Dr. phil., Adjunkt.
Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).
Jørgensen, P., Vinhandler.
Jørgensen, J. C., Cand. phil., Direktør.
Jørgensen, L., Cand. jur.

Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnemagnæanske Samling.
Kalkar, K. O. H. T., Sognepræst t. Himmelev (Roskilde).
Kall, M. D. N., Postmester.
Kall, R., Premierlieutenant i Artilleriet.
Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
Kampmann, H. C., Postmester, Brønderslev.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
*Karlson, K. H., Dr. phil., Stockholm.
Kattrup, F., Borgmester, Sorø.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
Kielsen, S. T., fhv. Overlærer, Fredensborg.
Kjer, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kirchhoff, J. M. H., Kammerherre, Oberst.
Kirk, O., Cand. jur., Faaborg.
Kirketerp, M. V., Overretsassessor, Viborg.
*Kjær, A., Underbibliothekar, Christiania.
Kiørboe, E., Frøken.
Klein, C. S., Dr. jur., Kammerherre, Overpræsident.
Knudsen, A., Gaardejer, Klovetofte.
Knudsen, C., Grosserer.
Knudtzon, N. H., Grosserer.

Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Højesteretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Glostrup.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koch, H., Adjunkt, Herlufsholm (Næstved).
Koch, H. L. E., Præst, Odense.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
Kofoed, C., Cand. polit.
Koppel, V., Cand. mag.
*Koren, C. B., Cand. mag., Christiania.
Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kornerup, N., Frøken.
Kraft, A., Dr. phil., Arkivassistent.
Krag, O., Cand. jur.
Kragelund, Amtsfuldmægtig, Hjørring.
Kranold, C. J. C. F., Kammerherre, Oberst, Odense.
Krarup, J. F., fhv. Registrator.
Kretz, F. E., Bureauchef ved Rigsdagen.
Krieger, W., Partikulier.
Kring, K. C., Sognepræst t. Kobberup.
Kringelbach, G. N., Arkivar i Rigsarkivet.
Kristensen, M., Cand. mag.
v. Krogh, C. C., Kammerherre, Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
Krüger, C. J., Professor, Skolebestyrer, Helsingør.
Kühle, S. A. v. d. Aa, Kapitajn, Bryggeridirektør.
Købke, J. P., Generalmajor, Generalintendant.

*Langaard, C., Grosserer, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, Nanna, Cand. mag.
Lange, T. H., Herredsfoged, Vejle.
Langkilde, H. P. E., Etatsraad, Juulskov (Odense).
Langkilde, C. V., Partikulier.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Overretsassessor.
Larsen, V. L., Sognepræst t. Seest (Kolding).
Larsen, A., Kapitajn.
Larsen, C. L., Grosserer.
Larsen, J., Skoleinspektør.
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberst i Artilleriet.
Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.

Lauridsen, P., Skoleinspektør.
Laursen, L. R., Arkivassistent.
Lautrup, C. L. A., Overretsassessor, Viborg.
Leemejer, J., Inspektør.
Lesser, J. A. L., Kapitajn i Generalstaben.
Levin, S., Distriktslæge, Farsø.
Levin, P., Stud. mag.
Licht, C., Murmester.
Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
Liisberg, H. C. B., Assistent ved Rosenborg-Samlingen.
Lind, H. Ø., fhv. Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby (Odense).
Lindberg, C. J., Etatsraad.
Lindberg, A. V., Etatsraad, Bogholder i Ordenskapitlet.
Lindbæk, Stud. mag.
Linde, T., Kammerherre, Overformynder.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
Lindhberg, Konsulinde, Fredensborg.
Linnemann, S., Konferensraad, Nationalbank-Direktør.
Linnemann, A., Overretssagfører.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
Lollesgaard, Proprietær, Hannesborg (Odense).
Lorentzen, L., Assistent ved Statsbanerne.
Lorenzen, M., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Etatsraad.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
Lund, C. C., Postinspektør, Aarhus.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Borgmester, Svendborg.
Lund, T., Dr. phil., Professor.
Lund, T. A., Birkedommer, Silkeborg.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kalundborg).
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
*Lund, C., Cand. jur., Christiania.
Lund, W., Godsexpeditør, Aalborg.
*Lundh, O. G., fhv. Arkivfuldmægtig, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kalundborg).
Lybecker, J. L., Boghandler.
Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
Lynge, H. H. J., Kancelliraad, Boghandler.
Lütken, C. F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Løffler, J. B., Professor.

Løvenskiold, C. L., Gehejmeraad, Overhofmarskal, Kammerherre.
*Løvvig, C., Lensmand, Førde, Norge.

*Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand, Tranemåla, Sverrig.
Macqueen, J. R., Brookhouse, Sussex, England. (Livsvar. Medl.)
Mackeprang, C. M., Stud. mag.
Madsen, A. J. C. E., Oberst i Artilleriet.
Madsen, P. A., Stud. mag.
Magnussen, J., Cand. phil.
*Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Mansa, C., Godsejer.
Marstrand, J. N., Bagermester.
*Martens, A., Sanitetskapitajn, Bergen.
*Martens, I. W. S., Kand., Bergen.
*Matthiesen, L., Frøken, Christiania.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mejborg, R., Professor.
Meidell, F., Kapitajn.
Meier, F. J., Dr. phil.
Meinert, A. V., Pastor emeritus.
Melbye, C. C., Cand. jur., Skjelskør.
Melchior, Grosserer.
Melchior, M., Prokurist.
Meldahl, F., Kammerherre, Etatsraad, Prof. ved Kunstakademiet.
Melsteð, B. T., Cand. mag.
Meyer, A., Justitsraad, Amtsvejinspektør, Randers.
*Meyer, T., Grosserer, Christiania.
Meyer, M. A., Overretssagfører.
Meyer, C.
Meyer, W., Dr. med.
Meyer, R.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Michelsen, P., Exam. juris.
Mohr, H. C., Cand. phil.
Mollerup, W., Dr. phil., Musæumsassistent.
Mollerup, H., Læge.
Moltesen, L., Cand. theol.
Moltke, E. G. Greve, Kammerherre, t. Nørager (Slagelse).
Moltke, F. Greve, Kammerherre, t. Bregentved.
Moltke, F., Overauditør, Birkedommer, Fredensborg.
*Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Moresco, J. A., Kommerceraad, Grosserer.
Mossin, A., Cand. mag., Herlufsholm (Næstved).
Mouritzen, S. N., Lærer, Mørup (Vejle).

*Munk, S., Cand. mag., Christiania.
*Munthe, Premierlieutenant, Christiania.
Müffelmann, H., Proprietær, Lyngby.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Herfølge (Kjøge).
Müller, V. C. T., Kontorchef i Overformynderiet.
Müller, C. Paludan-, Godsforvalter, Gyldenholm (Slagelse).
Müller, V., Cand. phil.
Møller, O. L., Dr. med., Stiftsfysikus, Aalborg.
Møller, E., Grosserer.
Møller, N., Cand. jur.
Møller, H. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Møller, J., Herredsfoged, Førslev.
Møller, F., Grosserer.

Neergaard, C. C. E., Frue, Svenstrup (Aalborg).
Neergaard, E., Oberst, Nyborg.
Neergaard, G. V., Cand. jur.
Neergaard, C. P., Stud. mag.
Neergaard, Frue, Aakjær (Horsens).
Neergaard, A. M. E. A., Etatsraadinde, Gunderslevholm (Næstved).
Neergaard, N., Redaktør, Aarhus.
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Nielsen, G., Fabrikant.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
Nielsen, F. K., Dr. theol., Professor ved Universitetet.
Nielsen, H. H., Cand. jur.
Nielsen, H., Overretssagfører.
Nielsen, J., Lærer.
Nielsen, Lundsgaard-, Lærer, Højrup (St.-Heddinge).
*Nilsson, A., Lieutenant, Malmö.
Nissen, A., Grosserer.
*Nisson, W., Redaktør, Christiania.
Nisted, M., Skolebestyrerinde, Randers.
Nortvig, C. P., Fabrikant.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Professor.
*Nyström, J. F., Lektor, Upsala.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Rigsarkivar, Stockholm.
*Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
Oldenburg, V., Birkedommer.
Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
Olrik, A., Dr. phil.
Olrik, P. C. S., fhv. Konsul. (Livsvar. Medl.)
Olrik, H., Dr. phil.
Olrik, J., Stud. mag.
*Olsen, F., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
Olsen, F., Postkontrollør.
*Olsen, O., Kæmner, Frederikshald.
Oppermann, A., Lektor ved Landbohøjskolen.
*Otto, A., Kontorchef, Christiania.
Ottosen, J., Cand. mag.
Oxholm, C. A. G. O'N., Kammerherre, Rosenfeld.

Paludan, J., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Pappenheim, M., Dr. jur., Professor, Kiel.
Paulsen, A. F. W., Bestyrer for Meteorologisk Institut.
*Paus, C., Proprietær, Christiania.
*Pedersen, S., Klokker, Drammen.
Pedersen, R., Professor ved Universitetet.
Pedersen, Lærer, Nexø.
Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Røepstorff (Odense).
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, A., Lærer.
Petersen, T. E., Konferensraad.
Petersen, K. T., Apotheker.
Petersen, Lærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
Petersen, K. N. H., Dr. phil., Musæumsdirektør.
Petersen, L. A., Oberst.
Petersen, J., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Petersen, E. H., Musæumsassistent.
Petersen, Lærer, Odder.
Petersen, P. T., Stud. mag.
Philipsen, G., Boghandler.
Piper, V. C., Bagermester.
Plesner, J. E., Stud. mag.
Ploug, C. P., Dr. phil.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
*Posse, A. Greve, Stockholm.
Poulsen, R., Gaardejer, Skjelby (Nykjøbing p. F.).

Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge (Odense).
*Prebensen, N., Amtmand, Norge.

Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, S. J., Kapitajn.
Rasmussen, O., Gaardejer, Islemark.
Reedtz-Thott, K. T. T. O. Baron, Udenrigsminister, t. Gavnø.
Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø (Ringsted).
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Repholtz, M. G. P., Højesteretsassessor.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Sognepræst t. Vejen (Askov).
Rimestad, C., Højesteretsassessor.
Ring, H. H., Bankkasserer.
*Ring, L., Korpslæge, Christiania.
Rist, P. F., Kapitajn.
Rohmell, O. J., Læge, Roskilde.
Rosendal, H., Folkehøjskoleforstander, Lyngby.
Rosenstand, F. V. F., Geh.-Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn, M. H., Gehejmeraad. Kammerherre.
Rosenørn-Lehn, E. Baron, Kammerherre, t. Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
Rothe, P. C., Dr. theol., fhv. Stiftsprovst.
Rubin, M., Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Ræder, J. G. F., Justitsraad, Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
Rørdam, T. S., Dr. phil., Provst.

*Sagen, L. C., Adjunkt, Christianssand.
Salomon, J., Assistent under Kjøbenhavns Magistrat.
*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, C. S., Kammerherre, t. Klintholm.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. M.
*Schartau, E. W. B., Sognepræst t. Strö, Sverrig.
*Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.

Scheel, L. V., Pakhusforvalter.
Scheel, F. C. R. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
Schepelern, F. C. G., Kapellan, Gislev (Nyborg).
Scheuer, A. P. J., Stud. mag.
Schiødte, C. C. L., Sognepræst t. Farum.
Schiørring, E., Kjøbmand, Nibe.
*Schjøth, H., Overlærer, Christiania.
Schiøth, A., Kontorist.
Schlegel, J. F., Gehejmeraad.
Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad.
Schmidt, L. H., Sognepræst.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
Schmidt, C. P. Christensen, Professor.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schoning, Student.
Schou, C., Frk., Stud. mag.
Schousboe, V. C., Biskop, Aalborg.
Schrøder, L., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schwanenflügel, H., Dr. phil.
Schwartzbrem, L. H. P., Provst, Sognepræst t. Slagslunde.
Schwenn, P. R. H. T., Overretssagfører, Aarhus.
*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
*Schück, H., Professor, Lund.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Tübingen.
Schøller, C. E. A., Jægermester, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Provinsarkivar.
Sehested, H., Hofjægermester, Tangegaard (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
*Selmer, J., Byfoged, Hammerfest.
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
*Simonsen, P., Kjøbmand, Christiania.
Simonsen, O., Cand. mag., Vejle.
Skeel, S. F. E. O., Kammerherre, t. Birkelse (Aalborg).
*Skjoldborg, J. G., Amtmand, Lillehammer.
Skovboe, C. F., Sognepræst, Seminarieforst., Skaarup (Svendborg).
Sloman, E., Skolebestyrer.
Smith, S. B., Overbibliothekar ved Universitetsbiblioteket.
*Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.
Smith, A. Leigh-, Kapitajn i Artilleriet.
Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sporsén, S., Cand. jur.

*Stabell, H., Redaktør. Frederiksstad.
Stadfeldt. S. A. N., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Stage, C., Boghandler.
*Stang, E., Statsminister, Christiania.
*Steen, F. M. B., Sorenskriver, Førde, Norge.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
*Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Linköping.
Stemann, C. E., Hofjægermesterinde, Helsingør.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Biskop. Nykjøbing p. F.
*Stille, A., Docent, Lund.
Stoltenberg, R. v. Plade. Frøken.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Stråle, G. H., Brugspatron, Stockholm.
Struer, H., Laboratorieforstander.
Stryhn, H. C., Cand. mag.
*Strøm, C. A., Lensmand, Throndenæs, Norge.
Strøm. Th., Overlærer, Jægerspris (Frederikssund).
*Strøm, H. M., Sorenskriver, Stavanger.
Strøm, R., Nationalbank-Direktør.
Strøm. V., Cand. mag.
Svegaard, P., Lærer, Sorø.
*Sylvan, O., Dr. phil., Docent, Lund.
Sylow, N. C. H., Dr. jur., Borgmester, Korsør.
*Søraas, M. S., Skolebestyrer, Christiania.
Sørensen, S. A., Oberstlieutenant. Helsingør.
Sørensen, C. T., Kapitajn.
Sørensen, A., Professor, Skolebestyrer. Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
Sørensen, S. K., Lærer, Gjødvad (Silkeborg).

Tang, N., Folkehøjskolelærer, Mellerup Folkehøjskole (Askov).
*Taranger, A., Arkivassistent. Christiania.
Tarp, J. S., Sognepræst t. Lunde.
*Taube, B. Friherre, Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
*Thaulow, F., Læge, Modum.
Theisen, K., Skoledirektør.
Therkelsen, A., Direktør for Kjøbenhavns Belysningsvæsen.
Therkelsen, S., Frøken, Horsens.
Thiele, F. A., Borgmester, Skanderborg.
Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksamling.
Thiset, A., Arkivsekretær.

Thomassen, C. F., Klokker.
*Thomle, E. A., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Thomsen, V., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorsen, P. K., Cand. mag.
Thorkildsen, Kand., Porsgrund.
Thorsøe, A., Dr. phil.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor.
Thygesen, J., Cand. jur., Lykkesgaard (Kolding).
Thyregod, C. A., Lærer.
Tiemroth, C. L. K., Læge, Nykjøbing p. F.
Tietgen, C. F., Gehejmeetatsraad, Bankdirektør.
Tommerup, P., Sognepræst t. N.-Tranders (Aalborg).
Torm, E., Frue.
Torup, J. F., Cand. philol.
Trier, L., Cand. phil.
Trier, H., Cand. phil.
Trier, C. A., Stud. mag.
*Trolle-Bonde, C. Greve, Trolleholm, Sverrig.
Tuxen, A., Kapitajn.
Tuxen, S. L., Skolebestyrer.
Tvermoes, R., Grosserer.

Ulrich, J. D. S., Sognepræst t. Butterup.
*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Eker, Norge.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.

Waage, O., Lic. theol., Provst, Sognepræst til Herlufmagle (Næstved).
Waage, G. H., Cand. jur.
*Wachtmeister, H. G. Greve, Årup, Sverrig.
Wad, G. L., Provinsarkivar, Odense.
Wad, C. D., Assistent ved Statsbanerne, Fredericia.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Valentiner, M., Frøken.
Valeur, C. T., Enkefrue.
Warburg, C. A., Fabrikejer.
*Varenius, O., Lic. phil., Upsala.
*Warmuth, C., kgl. Hof-Musikhandler, Christiania.
Wassard, C. S., Overretssagfører.

*Wedberg, J. O., Justitieråd, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
*Vedeler, G. F., Kapitajn, Horten.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
*Westling, G. O. F., Rektor, Sundsvall.
*Westrin, T., Dr. phil., Arkivamanuensis, Stockholm.
*Westrum, A., Lærer, Levanger, Norge.
Westrup, J. S., Kapitajn.
*Wetlesen, E., Cand. theol., Selbo Sanatorium, Throndhjem.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
Wiese, K., Cand. philol.
*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Vilhelmsen, C., Boghandlermedhjælper.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Direktør, Vermdön (Stockholm).
Villumsen, H., Folkehøjskoleforstander, Bælum (Sorø).
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).
*Winge, A., Konsul, Christiania.
Winning, M., Frøken.
*Winterhjelm, K., Redaktør, Stockholm.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
*Winther, T., Overlærer, Drammen.
Winther, Lieutenant, Brahetrolleborg (Sorø).
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Wroblewski, O. B., Boghandler.
Wulff, L. E., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
van Wylich, P. F. N., Straffedommer.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).
Zahrtmann, P. T., Forretningsfører.
Zeuthen, L., Overretssagfører.
Zytphen-Adeler, C. Baron, Arkivar i Udenrigsministeriet.

Øllgaard, F. A. M., Borgmester, Hillerød.
Østerberg, F., Cand. phil.

*Østgaard, H. R., Lensmand, Lom, Norge.
*Øverland, O. A., Cand. phil., Christiania.

Kjøbenhavn. Adelig Klub.
Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbibliotheket.
Genealogisk Institut.
Generalstaben.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Kvindelig Læseforening.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Officersskolen.
Provinsarkivet for Sjælland.
Regensens Læsestue.
Rigsarkivet.
Rigsdagens Bibliothek.
Skandinavisk Antikvariat.
Statistisk Bureau.
Studenterforeningen.
Studentersamfundet.
Udenrigsministeriet.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskole.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskole.
Askov Folkehøjskole.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Den kgl. norske Marinekommando*.
Det kgl. norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christianssunds lærde og Realskole*.

Drammens lærde og Realskole*.
De Unges Samfund*.
Faaborg og Omegns Læseforening.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Latinskole.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Herlufsholms Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Universitetsbibliotheket.
Moss Middelskole*.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Det Classenske Bibliothek.
Odense Folkebibliothek.
Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Provinsarkivet for Fyn.
Fyns Stiftsbibliothek.
Randers lærde Skole.
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne lærde Skole.
S. Francisco. Dania. Forening.
Skiens Latinskole*.
Slagelse Realskole.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementarläroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Östermalms Läroverk*.

Strø og Holbo Herreders Læreres Læseforening (Frederiksværk).
Thisted Realskole.
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Tromsø kommunale Bibliothek*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Södermanland-Närikes Nations Bibliothek*.
Vejle Skolevæsen.
Vemmetofte Klosters Bibliothek.
Vexiö högre allmänna Läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Læseselskab.
Provinsarkivet for Nørrejylland.
Vinding Læseforening (Vejle).

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og ²/₃ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Edvard Holm, Danmark-Norges Historie under Kristian VI (1730—1746). 1.—2. Halvd. (Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). 2. Bd. 1.—2. Halvd.) Kbh., G. E. C. Gad.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 6. Bd. 2.—3. H. Kbh., det Reitzelske Forlag.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. Birket Smith*. 2. Bd. 1667—1740. 6. H. Kbh., Gyldendalske Forlag.

Studenterne fra Kjøbenhavns Universitet og Sorø Akademi 1843. Til Mindefesten i 1893 saml. af Genealogisk Institut. Kbh., O. B. Wroblewski.

Det kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 1891. Throndhj.

Dombog for 1578, udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *E. A. Thomle*. 2. H. Christ.

W. Coucheron-Aamot, Fra den kinesiske Mur til Japans hellige Bjerg. Skildringer fra Kina og Japan samt Hjemreisen til Norge. Christ., P. T. Malling.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 23. H. skapstyggr—skrjá. Krist., den norske Forlagsforening.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 36. H. Nicolaysen—Næsheim. Krist., den norske Forlagsforening.

Niels Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572—1580, udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 1. H. Christ.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling, utg. af kongl. Vitterhets-, historie- o. antiqvitets-akademien. Senere afd. 6. Bd. Johan Baners bref 1624—1641. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 13. Årg. 1893. 1.—4. H. Sthm.

Konung *Karl XII:s* egenhändiga bref, saml. o. utg. af *Ernst Carlson*. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Dietrich Schäfer, Geschichte von Dänemark. 4. Bd. Von der Vertreibung Christians II. (1523) bis zum Tode Christians III. (1559.) Gotha, F. A. Perthes.

Richard Fester, Die Augsburger Allianz von 1686. München, M. Rieger'sche Buchhdl.

Ludwig Schmitt, Der Karmeliter Paulus Heliä, Vorkämpfer der katholischen Kirche gegen die sogenannte Reformation in Dänemark. (Ergänzungshefte zu den „Stimmen aus Maria-Laach". — 60.) Freiburg i. B.. Herder'sche Verlagshdl.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde. 58. Jahrg., hrsg. von *H. Grotefend*. Schwerin.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1861. (Bogladepris 4 Kr.)

Den hellige Birgitta og Kirken i Norden af Fr. Hammerich. 1863. (Udsolgt.)

Kampen for Sønderjylland 1848—50 af Otto Vaupell. I. Krigen i 1848. 1863. II. Krigen i 1849. 1866. III. Krigen i 1850. 1867. (Alle tre Dele ere udsolgte. Andet Oplag er udkommet paa C. A. Reitzels Forlag.)

Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 af Holger Fr. Rørdam. 1ste Del med et Hefte Aktstykker, 1868—69; 2den Del med 2 Hefter Aktstykker, 1869—72; 3dje (sidste) Del med 4de og 5te Hefte Aktstykker, 1873—77. (Bogladepris for hver Del 7 Kr.)

Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863) af Johannes C. H. R. Steenstrup. 1889. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

Foreningens Medlemmer kunne faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te og 6te Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gjælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gjælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1–3 D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, ville behage at gjøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Indhold:

Den danske historiske Forenings Medlemmer betale aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor E. Holm, Gamle Kongevej Nr. 136), dens Sekretær (Arkivar C. F. Bricka, Bülowsvej Nr. 44) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne Nr. 3) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade Nr. 13).

